

การสถาปนารัฐธรรมนูญของวชิรญาณภิกษุ: ปัญหาเรื่องสังฆเภท

นายภูวมินทร์ วาดเขียน

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

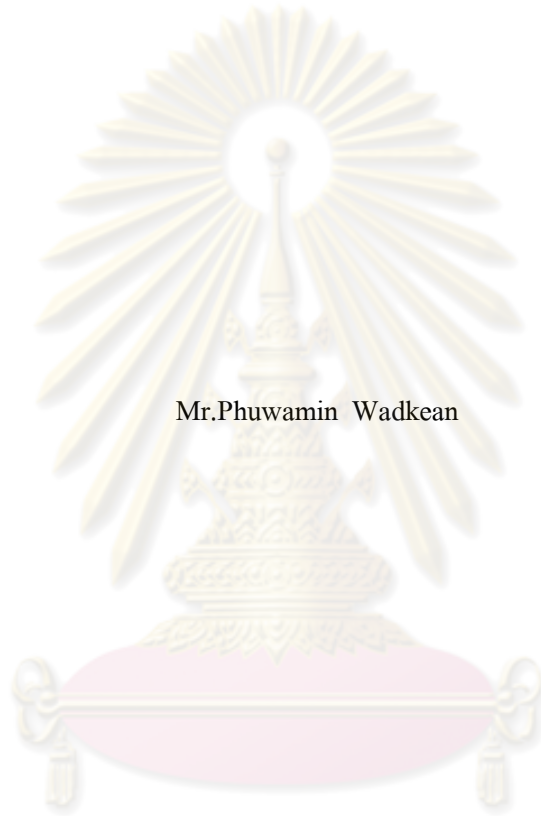
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE ESTABLISHMENT OF DHAMMAYUTTIKA OF VAJIRANĀNA BHIKKHU
: THE PROBLEM OF SANGHABHEDA

Mr. Phuwamin Wadkean

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Buddhist Studies

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การสถาปนาธรรมเนียมุดึกนิกายของวชิรญาณภิกษุ

: ปัญหาเรื่องสังฆเภท

โดย

นายภูวมินทร์ วาดเขียน

สาขาวิชา

พุทธศาสนศึกษา

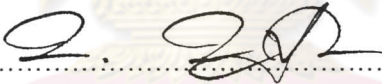
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัสววิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, คร.)

ภูวมินทร์ วาดเขียน : การสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ
 ปัญหาเรื่องสังฆเภท. (THE ESTABLISHMENT OF DHAMMAYUTTIKA
 OF VAJIRANĀNA BHIKKHU : THE PROBLEM OF SANGHABHEDA)
 อ. ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา, 370 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องการสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ
 ในประเด็นปัญหาเรื่องสังฆเภท โดยพิจารณาจากพระไตรปิฎกของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเป็นเกณฑ์
 ตัดสิน

ผลการวิจัยพบว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้ทรงประกาศแยกการทำสังฆกรรมจากคณะสงฆ์วัด
 มหาธาตุเหมือนกับเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลที่พระเวททิตประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ที่
 พระพุทธเจ้าเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการประกาศดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่ามี
 เจตนาในการทำสังฆเภทหรือไม่ ประกอบกับวชิรญาณภิกษุก็ยังไม่ได้ตัดพระองค์ออกจากวัดมหาธาตุ
 อย่างเด็ดขาดเพราะคำหนักที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สาธุศิษย์และไพร่ในพระองค์ดูแลไว้
 โดยมีเจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้นช่วยดูแลสาธุศิษย์ที่วัดมหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณของ
 วชิรญาณภิกษุ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุเป็นบางเวลา กล่าวได้ว่าวชิรญาณ
 ภิกษุไม่ได้แยกตัวออกจากคณะสงฆ์เดิมและเมื่อวชิรญาณภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมา
 ประทับที่วัดสมอรายแล้วนั้นอธิบายได้ว่าพระองค์ได้ทรงอยู่นอกเขตสีมาหรือเขตที่พระสงฆ์จะใช้ทำ
 สังฆกรรมต่างๆ ของวัดมหาธาตุ การที่พระองค์จะทำสังฆกรรมในเรื่องต่างๆ ตามกิจของสงฆ์นั้น
 พระองค์ก็ต้องทำในเขตสีมาของวัดสมอรายเนื่องจากพระองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้ จึงพิจารณา
 ได้ว่าไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด และเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าในระยะแรกของการสถาปนา
 ธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยังสามารถร่วมสังฆกรรมกันได้ มีลักษณะ
 เป็นพระสีดาคือไม่ใช่ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย ขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดจนไม่อาจร่วม
 สังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้นเพิ่งจะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้
 สถาปนารธรรมยุติกนิกายเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รัชกาลที่ 4 อย่างไรก็ตามพระองค์ได้ทรงพระบรมราชาธิบายว่าพระสงฆ์ทั้งสองนิกายมีความสามัคคี
 กันดี จึงสรุปได้ว่าการสถาปนารธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นไม่ได้เป็นการทำให้สงฆ์
 แยกแยกกันหรือเป็นสังฆเภทจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมอีกด้วย

สาขาวิชา.....พุทธศาสนศึกษา.....ลายมือชื่อนิติ.....
 ปีการศึกษา2553.....ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

5080193022 : MAJOR BUDDHIST RELIGION STUDIES

KEYWORDS : DHAMMAYUTTIKA/VAJIRANĀNA BHIKKHU/ SANGHABHEDA

PHUWAMIN WADKEAN : THE ESTABLISHMENT OF DHAMMAYUTTIKA
OF VAJIRANĀNA BHIKKHU : THE PROBLEM OF SANGHABHEDA.

ADVISOR : PROFESSOR SOMPARN PROMTA, Ph.D., 370 pp.

This thesis aims to study the establishment of the Dhammayuttika Nikaya Sect by Vajiranāna Bhikkhu related to the problem of Sanghabheda (schism) by using the Tipitaka of the Theravada Buddhism as a criterion.

The research has found that Vajiranāna Bhikkhu did not declare his separation from religious ceremonies of the assembly of monks in Mahathat Temple in the way that, during the time of the Lord Buddha, Devadatta Bhikkhu declared his separation from the assembly of monks which was chaired and ruled by the Lord Buddha. Such declaration was used as a criterion to judge whether there was an intention to cause Sanghabheda (schism). Vajiranāna Bhikkhu did not absolutely isolate himself from Mahathat Temple because he still had his disciples and servants take care of his residence on the temple grounds. The members of the royal family who were ordained as Buddhist monks during that time looked after the residence for him. From time to time, he came to reside at Mahathat Temple. This indicates that Vajiranāna Bhikkhu did not separate himself from his former Sangha group. When he moved to reside at Samorai Temple, it can be explained that he lived outside the sacred boundaries of Mahathat Temple where the monks of that temple performed their religious ceremonies. Therefore, when performing religious ceremonies, he had to do so within the sacred boundaries of Samorai Temple, where he had taken permanent residency. This can be considered as a normal practice. Moreover, during the initial period of the establishment of the Dhammayuttika Nikaya Sect, monks of both the Dhammayuttika Nikaya Sect and Maha Nikaya Sect were able to take part in religious ceremonies together. They were neutral in that they were neither the Dhammayuttika Nikaya Sect, nor the Maha Nikaya Sect. More restricted rules that prevented monks of these two sects to perform religious ceremonies together started after the founder of the Dhammayuttika Nikaya Sect had ascended the throne to become King Rama IV. However, the King explained that members of the two sects were in the spirit of unity. This can be concluded that the establishment of the Dhammayuttika Nikaya Sect by Vajiranāna Bhikkhu did not cause disagreement among Buddhist monks, or is considered as Sanghabheda (schism), which is deemed as The Anantariyakarma in Buddhism.

Field of Study ... Buddhist Religion Studies ...

Academic Year : 2010

Student's Signature

Advisor's Signature

Phuamin Wadkean

Somporn Promta

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือและความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ดังต่อไปนี้

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่คอยแนะนำและให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์อยู่เสมอ ผู้วิจัยซาบซึ้งในความเมตตาของท่านเป็นอย่างมาก

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณปรีชา ช้างขวัญยืน ที่ให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คุณสังเวียน พู่เฟื่อง คุณนัทธหทัย ไวยบุรีย์ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์พุทธศาสนศึกษา คุณจรรยา ยามาลี เจ้าหน้าที่ประจำภาควิชาปรัชญา ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือผู้วิจัยมาโดยตลอด เจ้าหน้าที่งานบริการการศึกษา คณะอักษรศาสตร์ทุกท่าน พระมหาปฎิจจธรรม เพิ่มพิทยากร ท่านได้มอบเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อการเขียนวิทยานิพนธ์และกรุณาติดตามให้กำลังใจผู้วิจัยตลอดมา คุณภาคิไนย์ ชมสินทรัพย์มัน ที่แนะนำเอกสารและคอยให้คำปรึกษาในเรื่องเทคโนโลยีสารสนเทศกับผู้วิจัย คุณศุภย์ จิร โสภณที่แนะนำเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีค่ายิ่ง เจ้าหน้าที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติทุกท่าน โดยเฉพาะคุณสันติ วงศ์จรูญลักษณ์ นักภาษาโบราณ ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือในการสืบค้นเอกสารโบราณ คุณอชิรพจนินชา พลายนาค ที่ให้ยืมเอกสาร ตลอดจนคอยเป็นกำลังใจให้กับผู้วิจัยในการเขียนวิทยานิพนธ์

สุดท้ายนี้ ขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดาที่ให้การสนับสนุนในเรื่องการศึกษาของผู้วิจัยมาโดยตลอด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย.....	3
1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	3
1.4 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	11
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
2 การแตกแยกของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา.....	12
2.1 ความหมายของสงฆ์และสังฆเภท.....	12
2.2 การแตกแยกของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล.....	20
2.2.1 การทำสังฆเภทของพระเวททัต.....	20
2.2.2 การแตกแยกของพระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพี.....	33
2.2.3 ความขัดแย้งระหว่างพระสารีบุตรกับพระอุทายี.....	50
2.2.4 ความขัดแย้งของภิกษุณี.....	52
2.3 การแตกแยกของสงฆ์ในสมัยหลังพุทธกาล.....	53
2.3.1 การแตกแยกของพระปราณะ.....	53
2.3.2 การแตกแยกของพระวัชชีบุตรและพระมหาเทพ.....	65
2.3.3 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอโศก.....	73
2.3.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ากนิษกะ.....	82
2.3.5 การแตกแยกของสงฆ์ในศรีลังกา.....	87
2.3.5.1 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าวิภูคามินิอภัย.....	87
2.3.5.2 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าโวหาริกติสสะ.....	91

2.3.5.3การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าเมฆวัณณาภัย.....	92
2.3.5.4การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามหาเสน.....	95
2.3.5.5การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าศิลาเมฆวรรณ.....	97
2.3.5.6การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1.....	98
2.3.5.7การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าปรกรมพาหุที่ 1.....	98
2.3.5.8การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์.....	99
2.3.5.9การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระนางเจ้าวิกตอเรีย.....	99
2.3.6การแตกแยกของสงฆ์ในพม่า.....	101
2.3.6.1การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอนรุท.....	101
2.3.6.2การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้านรปติสินธุ.....	104
2.3.6.3การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอุसानะที่ 2.....	110
2.3.6.4การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าเมงจีโย.....	111
2.3.6.5การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าสเนห์มิน.....	111
2.3.6.6การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าทนินกันเว.....	113
2.3.6.7การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี.....	114
2.3.6.8การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอลองพญา.....	114
2.3.6.9การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามังลอก.....	117
2.3.6.10การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าจิงจูกา.....	117
2.3.6.11การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าปดุง.....	119
2.3.6.12การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามินดง.....	121
2.3.7การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรรามัญ.....	123
2.3.8การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรล้านนา.....	128
2.3.8.1การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ากือนา.....	130
2.3.8.2การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา.....	135
2.3.8.3การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน.....	136
2.3.8.4การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าติโลกราช.....	148
2.3.9การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรเชียงตุง.....	150
2.3.10การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช.....	155
2.3.11การแตกแยกของสงฆ์ในไทย.....	156

2.3.11.1การแตกแยกของสงฆ์สมัยพ่อขุนรามคำแหง.....	156
2.3.11.2การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระมหาธรรมราชาที่1.....	160
2.3.11.3การแตกแยกของสงฆ์พระมหาธรรมราชาที่3.....	166
2.3.11.4การแตกแยกของสงฆ์สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2	168
2.3.11.5การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าตากสิน.....	178
2.3.11.6การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลก รัชกาลที่ 1.....	181
2.3.11.7การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3.....	187
2.3.12การแตกแยกของสงฆ์ในนิกายมหายาน.....	187
2.4การแยกนิกายของสงฆ์ในพุทธศาสนา.....	188
3 ความเป็นมาในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ.....	206
3.1ประวัติวชิรญาณภิกขุ.....	206
3.1.1พระประวัติก่อนทรงผนวช.....	206
3.1.2พระประวัติเมื่อทรงผนวช.....	219
3.2การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ.....	228
3.3วิธีดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ.....	245
3.4ปฏิกิริยาของฝ่ายศาสนจักรและฝ่ายอาณาจักรต่อการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ของวชิรญาณภิกขุ.....	249
3.4.1ฝ่ายศาสนจักร.....	249
3.4.2ฝ่ายอาณาจักร.....	252
4 วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ : ปัญหาเรื่องสังฆเภท.....	288
4.1วิเคราะห์สาเหตุการผนวชของวชิรญาณภิกขุ.....	288
4.2วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายในมุมมองการปฏิรูปศาสนา.....	300
4.2.1หลักการที่สำคัญด้านวัตรปฏิบัติของธรรมยุติกนิกาย.....	305
4.2.2หลักการที่สำคัญด้านแนวความคิดหรือทฤษฎีของธรรมยุติกนิกาย...	314
4.3วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายปัญหาเรื่องสังฆเภท.....	330
5 สรุปและเสนอแนะ.....	358
5.1 สรุป.....	358

บทที่	หน้า
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	362
รายการอ้างอิง.....	363
ประวัติผู้ทำวิจัย.....	370

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

เอกสารปฐมภูมิที่ใช้ค้นคว้าหลักคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาท สำหรับเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล (ภาษาไทย) ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย 91 เล่ม มีคำย่อและคำเต็มชื่อคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิงดังนี้

พระไตรปิฎก

คำย่อ

วิ.มหา.

วิ.ภิกขุณี.

วิ.ม.

วิ.จ.

วิ.ป.

ที.ม.

ที.ปา.

ส.น.

อง.ปญจก.

อง.นคก.

อง.ทสก.

ช.เถร.

คำเต็ม

วินัยปิฎก มหาวิภังค์

วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์

วินัยปิฎก มหาวรรค

วินัยปิฎก จุลวรรค

วินัยปิฎก ปรีวาร

สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค

สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัลลภกนิบาต

สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นกกนิบาต

สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต

สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา

อรรถกถา

วิ.มหา.อ.

วิ.ม.อ.

ที.สี.อ.

ที.ม.อ.

ส.น.อ.

อง.นคก.อ.

ช.ธ.อ.

ช.ชา.อ.

วินัยปิฎก (สมันตปาสาทิกา)

วินัยปิฎก (สมันตปาสาทิกา)

ทีฆนิกาย (สุมังคลวิลาสินี)

ทีฆนิกาย (สุมังคลวิลาสินี)

สังยุตตนิกาย (สารัตถปกาสินี)

อังคุตตรนิกาย (มโนรตปฐมนี)

ขุททกนิกาย (ธัมมปัทฏฐกถา)

ขุททกนิกาย (ชาติกัฏฐกถา)

อภิ.กถ.อ.

ปรมัตถทีปนี (ปัญจปกรณ์ฎฐกถา)

คำอธิบายการอ้างอิง

การอ้างอิงหลักฐานจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา จะใช้รูปแบบดังนี้คือ

- 1.การอ้างอิงจากพระไตรปิฎกใช้คำย่อและตัวเลข 3 ตอน เช่น วิ.มหา.1/6/11.หมายถึงพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่มที่ 1 ข้อที่ 6 หน้าที่ 11
- 2.การอ้างอิงจากอรรถกถาใช้คำย่อและตัวเลข 2 ตอน เช่น วิ.มหา.อ.1/366.หมายถึง อรรถกถาพระวินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา เล่มที่ 1 หน้าที่ 366

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชอยู่ในพุทธศาสนามีพระสมณฉายาว่าวชิรญาณภิกขุ พระองค์ได้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย เป็นคณะสงฆ์ขึ้นอีกคณะหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมมีคณะสงฆ์สยามวงศ์* หรือที่วชิรญาณภิกขุทรงเรียกว่า อาจินณกัปปิกนิกาย¹หรือมหานิกาย เป็นคณะสงฆ์สยามวงศ์คณะเดียวที่ดำรงอยู่ก่อนในราชอาณาจักรไทยที่สืบมาแต่สมัยสุโขทัย เป็นพระสงฆ์พื้นเมืองก่อนเกิดธรรมยุติกนิกาย แม้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นการปฏิรูปพุทธศาสนา แต่ในขณะเดียวกันก็มีผู้วิจารณ์ว่าพระองค์ทรงใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นวิถีทางสู่อำนาจทางการเมือง โดยใช้เวลาที่ทรงผนวชสร้างพระบารมี² การผนวชของพระองค์จึงเป็นไปเพื่อตำแหน่งกษัตริย์มากกว่าเพื่อความหลุดพ้น³ ทำให้เกิดข้อสังเกตที่พิจารณาได้ว่าการที่วชิรญาณภิกขุสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นนั้น เป็นการใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นฐานสำคัญที่จะสนับสนุนพระองค์ในเวลาข้างหน้า⁴ โดยเป็นเครื่องมือและวิถีทางในการสร้างบารมี

* ตั้งแต่เดิมนั้นพระสงฆ์ไทยยังไม่มีนิกายโดยเรียกตนเองว่าพระสงฆ์สยามวงศ์หรือสมณวงศ์ นอกจากนั้นภายในราชอาณาจักรยังมีพระสงฆ์พม่ามอญ กัมพูชา ลาว เวียดนามและจีนแต่มีจำนวนไม่มากถึงกับจะจัดว่าเป็นนิกายได้ในเวลานั้น

¹ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), (คณะธรรมยุตพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 17 มิถุนายน 2515.) หน้า 515.

²วันทนิย สังกศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), หน้า 65 ข.

³นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 47.

⁴ปรามินทร์ เครือทอง, พระจอมเกล้า “KING MONGKUT” พระเจ้ากรุงสยาม (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, 2547), หน้า 10.

เพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองใหม่⁵ เพราะความเป็นภิกษุได้สร้างรากฐานในการสนับสนุนที่มีอำนาจให้กับวชิรญาณภิกษุ สถานะความเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ของพระองค์ได้ทำให้วชิรญาณภิกษุก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้นำในสังคมมณฑล และการที่พระองค์ได้สถาปนานิกายที่ทรงปฏิรูปขึ้นมาซึ่งปรากฏว่าเคร่งครัดกว่า ยึดพิธีกรรมน้อยกว่าและเป็นพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์กว่าและการที่ผู้นำของนิกายนี้กล่าวกระทบกระเทียบมหานิกายที่เป็นที่ยอมรับนับถือของประชาชนทั่วไปว่าเป็นนิกายที่คร่ำครึ การกระทำดังกล่าวนี้เป็นการท้าทายอยู่เป็นนัยต่อความเป็นผู้นำสถาบันสงฆ์ของภิกษุ วชิรญาณภิกษุผู้มีสายเลือดขัตติยวงศ์บริสุทธิ์ได้เป็นคู่แข่งกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในบทบาทของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติสูงสุดในทางธรรม⁶

การศึกษาวิจัยเรื่องการผนวชและการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุที่ผ่านมาตั้งแต่ได้กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นการศึกษาในสองประเด็น คือ ประเด็นที่วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายในทางประวัติศาสตร์ การเมือง และประเด็นที่วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายว่าเป็นการปฏิรูปพุทธศาสนา ซึ่งการศึกษาทั้งสองประเด็นดังกล่าว ยังไม่ได้ตอบปัญหาที่เป็นประเด็นสำคัญที่มีผู้วิพากษ์วิจารณ์ ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงวิชาการพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มมีการสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นต้นมาจนถึงในปัจจุบันว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นการทำสังฆเภทหรือไม่ เพราะข้อเท็จจริงที่ตามมาจากการกระทำดังกล่าวทำให้คณะสงฆ์ภายในราชอาณาจักรแบ่งออกเป็นนิกายใหญ่ที่สำคัญสองนิกายคือ มหานิกายซึ่งเป็นนิกายเดิมที่มีมาในราชอาณาจักรกับธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นนิกายใหม่ที่วชิรญาณภิกษุทรงสถาปนาขึ้น โดยในการเริ่มต้นสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้น วชิรญาณภิกษุทรงให้เหตุผลว่าพระสงฆ์มหานิกายมีวัตรปฏิบัติที่เป็นอาชญาปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่ประพฤติตามกันมาแต่ผิดพระธรรมวินัย⁷ พระองค์ทรงรังเกียจที่จะต้องประทับร่วมกับพระสงฆ์มหานิกาย เพราะพระองค์ไม่นับถือพระสงฆ์เหล่านั้นแล้ว⁸ เนื่องจากการขาดศีลสามัญญา คือ ความรังเกียจว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่ได้รับการศึกษาให้บริสุทธิ์

⁵ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 1.

⁶ Paul M. Handley, *The King never smiles : A biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej* (New Haven /Conn.: Yale University Press, 2006), p. 29-30.

⁷ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับงานพระพุทธศาสนา* (กรุงเทพมหานคร: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), 2548), หน้า 315.

⁸ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 82.

เสมอกันกับพระสงฆ์คณะของพระองค์ ทำให้วัชรญาณภิกษุทรงไม่ร่วมทำอุโบสถสังฆกรรม ตลอดจนสังฆกรรมอื่นๆ กับพระสงฆ์มหานิกายเป็นนานาสังวาส ซึ่งการกระทำดังกล่าวนั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งเมื่อศึกษาเปรียบเทียบในอุปาลิสังฆเภทสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอุบาลีถึงเรื่องการทำสังฆเภทว่าสงฆ์จะแตกแยกกันด้วยสาเหตุ 10 ประการ ซึ่งการไม่ร่วมทำอุโบสถสังฆกรรมนั้นจัดอยู่ในเหตุ 10 ประการนี้ด้วยความว่า

“...ภิกษุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกัน แยกจากกัน ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกจากกัน ด้วยวัตถุ 10 ประการนี้ คู่ก่อนอุบาลี สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล”⁹

จากพระดำรัสของพระพุทธเจ้าดังกล่าวข้างต้นนี้อาจอธิบายได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวัชรญาณภิกษุเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งพิจารณาต่อไปได้ว่าเป็นการทำอนันตริยกรรมหรือกรรมหนัก 5 อย่าง เนื่องจากการทำสังฆเภทนั้นจัดเป็น 1 ในอนันตริยกรรม 5 อย่าง ในพุทธศาสนา

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวัชรญาณภิกษุว่าเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งเป็นอนันตริยกรรมหรือกรรมหนัก 5 อย่าง หรือไม่
2. เพื่อศึกษาเหตุปัจจัยที่ทำให้วัชรญาณภิกษุสถาปนาธรรมยุติกนิกาย
3. เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาทของธรรมยุติกนิกาย ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งสังคมศาสนจักร และอาณาจักรในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. เพื่อศึกษาผลกระทบของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ

1. สังฆเภท อนันตริยกรรมหมายถึงอะไร มีลักษณะอย่างไร แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมมีอะไรบ้าง การทำแบบใดจึงจัดว่าเป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม การทำแบบใดจึงจัดว่าไม่เป็นสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม ผลของการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมคืออะไรบ้าง

2. ในพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์ใดบ้างที่สามารถนำมาพิจารณาว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวัชรญาณภิกษุจัดว่าเป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมหรือจัดว่าไม่เป็น

⁹อง.ทสก.38/35/136.

การทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม หลักพุทธธรรมที่นำมาใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินประเด็นเรื่องการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมคืออะไร มีองค์ประกอบอะไรบ้าง การทำแบบใดจึงจัดว่าเป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม การทำแบบใดจึงจัดว่าไม่เป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม ผลของการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมในหลักธรรมของพุทธศาสนาคืออะไร

1.4 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.ศ.ธรรมยศ เสนอหนังสือชื่อ “Rex Siamen Siumหรือพระเจ้ากรุงสยาม” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁰

การผนวชของวชิรญาณภิกษุเป็นการก่อกำเนิดทางการเมืองโดยที่พระองค์มิได้มีความศรัทธาในพุทธศาสนาเลย การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นไม่ได้มีสาเหตุจากความเสื่อมโทรมของศาสนา ทรงใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือเพื่อช่วงชิงเอาราชบัลลังก์ “ของพระองค์” กลับคืนมา ในขณะที่เดียวกันเพื่อกลบเกลื่อนร่องรอยของการต่อสู้ วชิรญาณภิกษุได้ทรงปฏิรูปศาสนาอย่างเต็มพระปรีชาสามารถ แต่การทรงปฏิรูปศาสนาของพระองค์นั้นเป็นการแอบแฝงอยู่ในนิกายเดิม การที่มีธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นนั้น หลักการ (principles) ของการปฏิบัตินั้นไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นนิกาย (sect) เพราะทั้งคัมภีร์ไม่แตกแยกเหมือนนิกายในคริสต์ศาสนา ซึ่งแยกออกอย่างไม่เหมือนกันโดยแจ้งชัด (distinctive parties) การแยกในลักษณะเล็กน้อย เช่น วิธีครองผ้า วิธีสวมมนต์วิธีบวช ตลอดจนวิธีลงอุโบสถสังฆกรรม เป็นการแยกอย่างเปลือกอย่างกระพี้ ไม่สมควรแก่คำว่าแยกหรือการเป็นนิกายใหม่ในทางศาสนา (new religious sect) การจงใจจะแยกให้ได้โดยอาศัยหลักการสำคัญเพียงเคร่งครัดต่อพระวินัย “ยิ่งกว่า” กันนั้น สำหรับศาสนาที่เป็นปรัชญาสมบูรณ์อย่างพุทธศาสนา ย่อมแสดงถึงความเชื่อมโยงกับความเจริญ แม้การปรับปรุงการปฏิบัติและข้อธรรมบางอย่างบางประการจะพึงกระทำตามกาลเทศะภูมิประเทศก็ตาม พุทธอภิปรัชญาเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ยิ่งและผู้ใดจะเป็นผู้รับรองในเรื่องทางจิตใจได้ว่าใน “นิกายไหนบริสุทธิ์ยิ่งกว่ากัน”

2.กระจ่าง นันทโพธิ์ เสนอหนังสือเรื่อง “มหานิกาย-ธรรมยุติ ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการส้องเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนาจักร” สรุปใจความ

¹⁰ศ.ธรรมยศ, Rex Siamen Siumหรือพระเจ้ากรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : โคมิติด, 2551)

สำคัญได้ว่า¹¹

การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผลเพราะปราศจากเนื้อหาที่เป็นแก่นสารทั้งทางด้าน ปรัชญา ปฏิบัติและปฏิเวธ ข้อแตกต่างที่บัญญัติขึ้นเพื่อทัບถมข่มขวัญฝ่ายนิกายเดิมก็เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นเปลือก เป็นรูปแบบผิวเผิน สาเหตุที่กล่าวอ้างในการก่อตั้งนิกายใหม่ก็คลุมเครือ จะว่าเป็นการชำระกิจการศาสนาให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นก็ดูไม่สมเหตุผล โดยมาตรฐานสากลของการก่อตั้งลัทธิใหม่ในศาสนาอื่นๆ การก่อตั้งนิกายใหม่ในไทยดังกล่าวนี้ ดูเป็นเรื่องของ ชัดดียमानะมากกว่าอย่างอื่น

ผลที่เกิดขึ้นจากการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นก็คือ ฝ่ายท่านผู้สถาปนาก็ได้รับผลประโยชน์ทั้งในทางส่วนตัวและทางการเมือง แต่ผลทางด้านความสามัคคีและความก้าวหน้าในวงการคณะสงฆ์ไทยนั้นดูเหมือนจะเป็นไปในทางลบมากกว่าทางบวก ที่สำคัญที่สุดคือสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นยังเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความขัดแย้งและแตกแยกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งขึ้นในวงการคณะสงฆ์ไทยเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย

ผลของการสถาปนาธรรมยุติกนิกายนั้นที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การถูกเหยียดหยามของพวกนิกายใหม่ต่อพระสงฆ์ในนิกายเดิม ซึ่งก่อให้เกิดความไม่ลงรอยกันตลอดมา จึงนับว่าเป็นการสร้างความมัวหมองในจิตใจของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในคณะสงฆ์ไทยซึ่งได้แผ่ลามออกไปถึงวงการพุทธบริษัทนอกวัดอย่างกว้างขวางด้วย และยังก่อให้เกิดการกดขี่ ข่มเหง กีดกันกีดกันแก่งแย่งชิงความเป็นใหญ่ในวงการคณะสงฆ์ไทยและดึงเอาอิทธิพลทางการเมืองของฝ่ายอาณาจักรเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเปิดเผยมากขึ้นตามลำดับ ความเหลื่อมล้ำในวงการปกครองที่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีเหนือกว่านิกายเดิม ซึ่งพิจารณาได้จากกรณีการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชฯ ซึ่งตั้งแต่ก่อนการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย พระเถระในนิกายเดิมนั้นได้ครองตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชฯ มาโดยลำดับ จนมาถึงในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์เมื่อทรงสิ้นพระชนม์ นับตั้งแต่รัชกาลที่ 4-7 นั้นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชฯ นั้นล้วนแล้วแต่เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายทั้งสิ้นซึ่งพิจารณาแล้วเหมือนกับว่าไม่มีพระเถระฝ่ายมหานิกายรูปใดที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเลย ซึ่งก็ก็เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ธรรมยุติกนิกายได้รับการอุปถัมภ์อย่างมากจากฝ่ายอาณาจักร ได้อาศัยอำนาจของฝ่ายอาณาจักรเข้าควบคุมในการปกครองคณะสงฆ์ คือ การประกาศใช้ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งมีหลักการอันเป็นหัวใจสำคัญในกฎหมายฉบับนี้ว่า “พระธรรมยุตปกครองพระมหานิกาย

¹¹ กระจ่าง นันทโพธิ์, มหานิกาย-ธรรมยุติ ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการส่องเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนาจักร (นนทบุรี: อมรการพิมพ์, 2528)

ได้ พระมหานิกายปกครองพระธรรมยุคไม่ได้” ซึ่งผลจากการตราพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงเท่ากับเป็นประกาศิตจากฟ้า ซึ่งเป็นพรพิเศษที่พระราชทานแก่ธรรมยุติกนิกาย เพื่อให้มีฐานะเหนือพระสงฆ์นิกายเดิมโดยสิ้นเชิง

3.อิทธิพล แก้วพิลา เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง สังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹²

การแตกแยกนิกายของคณะสงฆ์ไทย ซึ่งนำโดยวชิรญาณภิกขุไม่น่าจะเป็นสังฆเภทเพราะเกิดจากการปฏิรูปการประพฤติปฏิบัติของสงฆ์ใหม่ เนื่องจากทรงเห็นว่าคณะสงฆ์เดิมมีข้อวัตรปฏิบัติที่ย่อหย่อนมาก นอกจากนั้นแม้จะมีการแยกอุโบสถสังฆกรรมออกจากกันก็ตาม แต่เมื่อมีสังฆกิจที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ก็ต้องทำสังฆกรรมร่วมกัน เพียงแต่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะมาทำสังฆกรรมซ้ำอีกครั้ง (ทัฬหีกรรม) และประชุมปกครองคณะสงฆ์คือสมเด็จพระสังฆราชก็เป็นองค์เดียวกัน และเป็นการแยกนิกายเพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนาให้เกิดความมั่นคงขึ้น

ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะคณะสงฆ์เดิมหรือคณะสงฆ์ใหม่ต่างก็มิได้มีความแตกต่างกันในเนื้อหาสาระของพุทธบัญญัติเลยแม้แต่น้อย กล่าวคือ พระสงฆ์มหานิกายและพระสงฆ์ธรรมยุติยังถือปฏิบัติตามพระไตรปิฎกฉบับเดียวกัน สอบความรู้ความพร้อมกันด้วยข้อสอบและหลักสูตรอันเดียวกัน ศึกษาปฏิบัติอย่างเดียวกันอยู่ภายใต้อาณัติคณะสงฆ์ร่วมกัน ตลอดจนพิธีกรรมทุกอย่าง เช่น สวดมนต์และสังฆกรรมต่างๆ เป็นแบบเดียวกัน สรุปได้ว่า พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายมิได้มีความแตกต่างกันในการตีความพระธรรมวินัยหรือพุทธปรัชญาใดๆ ทั้งสิ้น จะเรียกว่าที่แยกกันเป็นสองนิกายเช่นนี้ก็เกิดมาจากทฤษฎีมานะอันเป็นเปลือกนอกของปุถุชนที่ยังละไม่ได้เท่านั้น

4.นฤมล ชีรวัดน์ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹³

การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ เป็นจุดเริ่มต้นที่วชิรญาณภิกขุทรงตัดสินพระทัยอยู่ในสมณเพศต่ออย่างไม่มีกำหนด ช่วงระยะเวลาที่พระองค์เป็นภิกขุ นั้น ทรงพ้นจากกรอบของราชสำนักและโบราณราชประเพณีมาเรียนรู้โลกภายนอกและสภาพ

¹²อิทธิพล แก้วพิลา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง สังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545)

¹³นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525)

ที่เป็นจริงของสังคมไทย จึงทรงมีอิสระมากขึ้นในการพัฒนาความคิดและขีดความสามารถ การแสดงออกของพระองค์สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติและพระราชดำริทางการเมืองที่พัฒนาให้ใหม่ และมีลักษณะเฉพาะในเรื่องของการไปสู่อำนาจทางการเมืองของพระองค์ และการรักษาไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์ เรื่องของการไปสู่อำนาจทางการเมืองนั้นพิจารณาได้จากบทบาทในสมณเพศของพระองค์ ที่ทรงนำเอาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองไทยมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานะของพระองค์ จนสามารถสร้างบารมีทางการเมืองจากศาสนาให้เป็นที่ยอมรับได้ว่าเหมาะสมที่จะได้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่

ในเรื่องการแยกนิกายนั้นได้เสนอไว้ว่าจะทำได้ต่อเมื่อมีความเห็นในลัทธิไม่ตรงกัน และมีศีล-วินัยไม่ตรงกัน ส่วนธรรมเนียมปฏิบัติกนิกายมิได้ต่างจากพระสงฆ์สยามวงศ์โดยเด็ดขาด นอกจากความย่อหย่อนในการปฏิบัติพระวินัยเท่านั้น แต่การบรรพชาอุปสมบทของพระสงฆ์สยามวงศ์ ก็ยังมีสืบเนื่องกันมามิได้ขาดตอนไป ดังเช่นในลังกาทวีปที่ไทยต้องส่งพระสงฆ์ไปทำการอุปสมบทให้ ดังนั้นวิธีเดียวที่วชิรญาณภิกษุจะทรงแยกตัวออกจากนิกายเดิมได้นั้นคือ ต้องทรงปฏิเสธความมีอยู่หรือความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์เดิม พระองค์จึงจะมีความชอบธรรมในการแสวงหาวงศ์บรรพชาอุปสมบทใหม่เพื่อสืบทอดพระศาสนา ไม่เช่นนั้นการแยกตัวโดยที่ยอมรับความมีอยู่ของนิกายเดิมโดยที่มิได้มีหลักธรรมใหม่นั้นจะเข้าข่ายการทำสังฆเภท

ในระหว่างการผนวชของวชิรญาณภิกษุ พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงให้ไว้ว่า พระสงฆ์ไทยส่วนใหญ่ในสมัยนั้นประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยย่อหย่อนไม่ถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติ พระองค์ทรงหันกลับไปพิจารณา ติความพระไตรปิฎกและนำมาปฏิบัติเป็นแบบใหม่ พระราชกรณียกิจนี้ทำให้ประชาชนทั่วไปเห็นว่าการปฏิบัติแบบธรรมยุติกนิกายนั้นถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติมากกว่าเดิม ในขณะที่เดียวกันพระกรณียกิจทางศาสนาของพระวชิรญาณภิกษุยังเป็นผลดีต่อฐานะทางการเมืองของพระองค์ในระยะต่อมา เพราะการที่พระวชิรญาณภิกษุชุดังกล่าวไปในหัวเมืองหลายแห่ง นอกจากเป็นโอกาสที่ช่วยให้พระองค์ทรงสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีบารมีเหมาะสมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

5.ศรีสุพร ช่วงสกุล เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368 – 2464)” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁴

¹⁴ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368 – 2464),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)

ในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ มีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมในต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และการติดต่อกับตะวันตก อันเป็นการปรับเปลี่ยนแนวความคิดทางพุทธศาสนาและบทบาทของคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมที่เปลี่ยนจากสังคมจารีตสู่สังคมสมัยใหม่

ปัจจัยที่นำมาสู่การสถาปนาธรรมยุติกนิกายมิได้มาจากปัจจัยทางการเมืองตามข้อเสนอของนฤมล ธีรวัฒน์ แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ยังคงสืบเนื่องมาจากปัจจัยทางอัตวิสัยขององค์ผู้ทรงสถาปนา ซึ่งอยู่ในสถานะแวดล้อมของกรรมพีและความเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางด้านมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และสัจนิยม อันเป็นแนวความคิดที่ได้รับการเน้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังผลให้ผู้ทรงสถาปนามีโอกาสที่จะพัฒนาแนวความคิดของพระองค์มีลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผลอันมีรากฐานอยู่บนความจริงตามประสบการณ์ อันจะนำมาสู่แนวความคิดพื้นฐานของธรรมยุติกนิกายในระยะต่อมา

6. อัจฉรา กาญจโนมัย เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394)” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁵

การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุมีวัตถุประสงค์ในการมุ่งปฏิบัติตามพุทธวจนะ โดยมีจุดหมายเพื่อฟื้นฟูการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์ จึงได้แก้ไขระเบียบข้อบังคับและการประกอบพิธีการต่างๆ ที่ไม่มีเหตุผลออกไป ไม่ปฏิบัติตามพระวินัยโดยไม่พิจารณาให้เข้าใจถ่องแท้เสียก่อน แต่คำนึงความหมายของกฎวินัยเสมอ การสถาปนาธรรมยุติกนิกายจึงถือได้ว่า เป็นจุดเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เป็นการฟื้นฟูการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์ไทยขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างจริงจังหลังจากสถาปนากรุงเทพฯ เป็นต้นมา

7. วันทนีย์ ส่งศิริ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁶

ในระหว่างการผนวชของวชิรญาณภิกขุ พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงให้ไว้ว่า พระสงฆ์ไทยส่วนใหญ่ในสมัยนั้นประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยย่อ

¹⁵ อัจฉรา กาญจโนมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523)

¹⁶ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525)

หย่อนไม่ถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติ พระองค์ทรงหันกลับไปพิจารณา ตีความพระไตรปิฎกและนำมาปฏิบัติเป็นแบบใหม่ พระราชมณเฑียรกิจนี้ทำให้ประชาชนทั่วไปเห็นว่า การปฏิบัติแบบธรรมยุติกนิกายนั้นถูกต้องตรงตามพุทธบัญญัติมากกว่าเดิม ในขณะที่เดียวกันพระกรณียกิจทางศาสนาของวชิรญาณภิกขุยังเป็นผลดีต่อฐานะทางการเมืองของพระองค์ในระยะต่อมา เพราะการที่วชิรญาณภิกขุชุดังกล่าวไปในหัวเมืองหลายแห่ง นอกจากเป็นโอกาสที่ช่วยให้พระองค์ทรงสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่พระเกียรติคุณว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีบารมี เหมาะสมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

8. สันติ บัณฑิตพรหมชาติ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสถาบันสงฆ์ ซึ่งมีทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายตลอดรัชสมัยนั้น ได้ดำรงด้วยดีมาตลอด เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชกุศโลบายที่ทำให้พระทั้งสองนิกายอยู่ร่วมกันได้โดยพระองค์จะทรงไม่ทอดทิ้งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือให้ความสำคัญแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้มากจนเกินไป ดังนั้นจึงพบว่าไม่เกิดความขัดแย้งและความไม่พึงพอใจระหว่างกันของคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายที่เด่นชัดเลยตลอดรัชสมัย ทั้งๆ ที่น่าจะเกิดขึ้นได้อย่างมาก นับได้ว่าเป็นพระราชกุศโลบายในการประนีประนอมอีกรูปแบบหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อยู่ตลอดรัชสมัยของพระองค์

9. พระมานะ ฆมมกุสโล (ศรีสุทธี) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁸

หลังจากที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชเป็นภิกษุและไม่ทรงลาผนวชหลังจากการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับกลายเป็นผลดีที่ทำให้พระองค์ทรงได้มีเวลาในการศึกษาพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ ทรงพยายามปรับปรุงทัศนคติของประชาชนในเรื่องพุทธศาสนาให้

¹⁷ สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528)

¹⁸ พระมานะ ฆมมกุสโล (ศรีสุทธี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546)

มีลักษณะเป็นเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์มากขึ้น เห็นได้จากการที่ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมา และการเสด็จออกทรงงค์ รวมถึงการศึกษาศาสนาเปรียบเทียบ พระองค์ต้องการชี้ให้เห็นแนวคิดที่ถูกต้องที่ได้มาจากการสืบค้นหลักธรรมจากพระไตรปิฎกอันเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยน โฉมหน้าประเทศไทยแบบเดิมให้เข้าสู่ยุคใหม่อย่างแท้จริง

บทบาทของเจ้าฟ้ามงกุฎในฐานะภิกษุ นั้น พบว่าพระองค์ไม่มีพระราชอำนาจในการทำ บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ แต่ก็ทรงให้การส่งเสริมแก่ธรรมยุติกนิกายอย่างมากทั้งการรักษา พระสัทธรรมและการรักษาศาสนทายาท ตลอดจนการสร้างคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายให้มีลักษณะ เฉพาะที่ต่างไปจากคณะสงฆ์มหานิกาย ทั้งด้านวัตรปฏิบัติ ความเชื่อส่วนบุคคล การศึกษาพระ ปรีชาธรรมและการเผยแผ่หลักธรรมสู่ประชาชน รวมถึงในต่างประเทศ จากบทบาทดังกล่าวจึงทำ ให้ทั้งพระองค์และคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ก้าวขึ้นมาสู่การมีความสำคัญทางพุทธศาสนา มาก ขึ้นตามลำดับในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะมีจำนวนพระสงฆ์และวัดน้อยมาก ก็ตาม แต่ก็เป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนหลายๆ กลุ่มด้วยดีและมีส่วนอย่างมากที่ผลักดันให้พระองค์ได้ มีโอกาสขึ้นครองราชย์

10.บุศรา เกียรติอุตสาหกุล เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “บทบาทคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายต่อ การส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” สรุปใจความสำคัญได้ว่า¹⁹

วชิรญาณภิกษุ เห็นความจำเป็นที่ต้องปฏิรูปพุทธศาสนา เพื่อเป็นการเตรียมจิตใจให้คน ไทยรับวิทยาการตะวันตก โดยที่วัฒนธรรมเดิมจะต้องไม่กระทบกระเทือน หลักการของ ธรรมยุติกนิกาย คือ การเคร่งครัดวินัยสงฆ์ที่ถูกต้อง กลับไปพุทธวัจนะดั้งเดิม ยึดมั่นเหตุและผล ปฏิเสธโชคกลาง เน้นการตีความพระไตรปิฎก เพื่อให้สามารถนำความรู้เหล่านี้ไปใช้ได้ ในสมัยที่ เทคโนโลยีตะวันตกจะต้องเข้ามามีบทบาทในสังคมไทย

พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเน้นการ สั่งสอนที่ประชาชนจะนำไปใช้เพื่อการดำรงชีวิตได้จริง เช่น เรื่องศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 การสั่งสอน ประชาชนจะทำผ่านทางกรเทสน์ที่เข้าใจง่าย เมื่อมีการเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจ มีการขยายตัวของระบบเงินตรา ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การ ดำรงชีวิตของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นคำสอนของธรรมยุติกนิกายจึงเน้นที่การดำรงชีวิตที่

¹⁹บุศรา เกียรติอุตสาหกุล, “บทบาทคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,”(สารนิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546)

เปลี่ยนแปลงไป เช่น รู้จักการใช้ง่าย มีความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักหน้าที่ของตนต่อครอบครัวและประเทศชาติ บทบาทของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จึงเป็นการสนับสนุนนโยบายด้านการเมืองการปกครองของพระมหากษัตริย์

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้านเอกสาร (Documentary Research) โดยการสืบค้น รวบรวม และจัดระบบหลักฐาน (Systematic data collection) ใช้วิธีการแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Approach) ซึ่งมีวิธีการศึกษา ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุจากเอกสารหลักฐานปฐมภูมิหรือขั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ จดหมายเหตุ และอาศัยเอกสารหลักฐานทุติยภูมิหรือขั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำราวิชาการ และเอกสารงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องสังฆเภทอนันตริยกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท จากเอกสารหลักฐานปฐมภูมิหรือขั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎก และอาศัยเอกสารหลักฐานทุติยภูมิหรือขั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ หนังสือ ตำราวิชาการ และเอกสารงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์ตีความเอกสาร (Textual analysis) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ กับประเด็นปัญหาว่าเป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรมหรือจัดว่าไม่เป็นการทำสังฆเภท การทำอนันตริยกรรม

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลจากการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปและนำเสนอรายงานผลการศึกษา โดยนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Approach)

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจเหตุผลว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุเป็นการทำสังฆเภทซึ่งพิจารณาได้ว่าเป็นอนันตริยกรรมหรือไม่
2. เข้าใจเหตุปัจจัยที่ทำให้วชิรญาณภิกขุสถาปนาธรรมยุติกนิกาย
3. เข้าใจสถานภาพและบทบาทของธรรมยุติกนิกาย ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งสังคมศาสนจักรและอาณาจักรในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
4. เข้าใจว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายมีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างไร

บทที่ 2

การแตกแยกของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา

2.1 ความหมายของสงฆ์และสังฆเภท

คำว่าสงฆ์หรือสังฆะเป็นศัพท์เฉพาะทางพุทธศาสนา หมายถึง หมู่หรือกลุ่มซึ่งมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ในทางพุทธศาสนาคำว่า สังฆะ หมายถึงพระสงฆ์จำนวน 4 รูป¹ ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ได้อธิบายถึงความหมายของคำว่าสงฆ์หรือสังฆะว่า

“ชื่อว่าพระสงฆ์เพราะอรธว่า รวมกันด้วยธรรมที่ทัดเทียมกันคือ ทิฐิและศีล”²

สงฆ์หรือสังฆะไม่ได้หมายความถึงพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่หมายถึง คณะของพระภิกษุที่มีการรวมตัวกันอย่างเป็นระบบในลักษณะสังคมาของบรรพชิต อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระภิกษุอยู่อาศัยรวมๆ กันแต่ไม่มีความสัมพันธ์กันย่อมไม่ใช่สงฆ์ แต่เป็นพระภิกษุที่อยู่แยกๆ กันคือ ชนิดต่างคนต่างอยู่ ซึ่งในพุทธศาสนาคำนี้ถึงพระวินัยและปาติโมกข์ที่เป็นสิ่งรวมพระภิกษุเข้าด้วยกัน กล่าวคือนอกจากจะอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกันแล้ว ยังต้องมีกิจกรรมเพื่อส่วนรวมร่วมกันอีกด้วย ซึ่งการที่พระภิกษุไม่ยอมสังฆกรรมร่วมกันจึงเป็นเงื่อนไขของการแตกแยก³ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการทำสังฆเภท

คำว่าสังฆเภทเป็นคำสมาส คือเอาคำสองคำมารวมเป็นคำเดียว เมื่อจะแยกออกตามมูลเดิม ก็ได้แก่สังฆะคำหนึ่ง เภทะ คำหนึ่ง สังฆะแปลตามพจนานุกรมว่าหมู่ หมายความว่าถึงพระภิกษุสงฆ์ เภทะแปลว่า ทำลาย เมื่อเอาคำสองคำนี้มารวมกันเข้าแล้วเป็น สังฆเภท แปลว่า การทำลายสงฆ์ แต่นิยมแปลว่า ความแตกแห่งสงฆ์ การทำให้สงฆ์แตกจากกัน กำหนดด้วยไม่ทำอุโบสถ ปวารณา และสังฆกรรมด้วยกัน⁴ สังฆเภทหมายถึง การชวนชวนให้สงฆ์แตกความสามัคคีกัน ไม่ปรองดองกันจนถึงกับแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรม แม้จะมีการห้ามปรามตักเตือนจนสงฆ์ประชุมกันให้เลิก

¹พระราชปริยัติ (สฤยงค์ สิริวิโร), กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอุทธรณ์สมณะ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 1.

²วิ.มหา.อ.1/315.

³เมตตานนโท ภิกษุ, เหตุเกิด พ.ศ. ๑ เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร: S.P.K. Paper and Form, 2545), หน้า 71.

⁴สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท (พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2494), หน้า 55-56.

⁵พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, 2546), หน้า 264.

ละพฤติกรรมอย่างนั้นเสียก็ยังไม่ปฏิบัติตาม ยังฝืนทำเช่นนั้นอีกไม่เลิกรา เช่นนี้จัดเป็นสังฆเภท ผู้ทำสังฆเภทองค์แรกคือพระเทวทัต ซึ่งจะได้พิจารณาต่อไป พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสาเหตุของการเกิดสังฆเภทไว้ 18 ประการ ดังในสังฆเภทชั้นธกะ จุลวรรค ความว่า

1. ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม
2. ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นอธรรม
3. ย่อมแสดงสิ่งไม่เป็นวินัยว่าเป็นวินัย
4. ย่อมแสดงวินัยว่าไม่เป็นวินัย
5. ย่อมแสดงคำอันตถาคตมิได้ตรัสภายิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตตรัสภายิตไว้
6. ย่อมแสดงคำอันตถาคตตรัสภายิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตมิได้ตรัสภายิตไว้
7. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตประพฤติมา
8. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมา
9. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้
10. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้
11. ย่อมแสดงอนาบัติว่าเป็นอาบัติ
12. ย่อมแสดงอาบัติว่าเป็นอนาบัติ
13. ย่อมแสดงอาบัติเบาว่าเป็นอาบัติหนัก
14. ย่อมแสดงอาบัติหนักว่าเป็นอาบัติเบา
15. ย่อมแสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติหาส่วนเหลือมิได้
16. ย่อมแสดงอาบัติหาส่วนเหลือมิได้ว่าเป็นอาบัติมีส่วนเหลือ
17. ย่อมแสดงอาบัติชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ
18. ย่อมแสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ⁷

ในอุปาสังฆเภทสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องสังฆเภทว่า

“อุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า สังฆเภท สังฆเภท ดังนี้ สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล

พ. คู่ก่อนอุบาสิ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าเป็นธรรม 1 ย่อมแสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่าเป็นธรรม 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่วินัยว่าเป็นวินัย 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่วินัยว่าเป็นวินัย 1

⁶พระธรรมกถึกติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำว่า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: ช่อระกา, 2548), หน้า 1052.

⁷วิ.จ.9/405/317-318.

เป็นวินัยว่าไม่เป็นวินัย 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคไม่ได้กล่าวไว้ไม่ได้บอกไว้ว่า ตลาคคกล่าวไว้บอกไว้ 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคกล่าวไว้บอกไว้ว่า ตลาคคไม่ได้กล่าวไว้ไม่ได้บอกไว้ 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคไม่เคยประพฤติมาว่า ตลาคคเคยประพฤติมา 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคเคยประพฤติมาว่า ตลาคคไม่เคยประพฤติมา 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคไม่บัญญัติไว้ว่า ตลาคคบัญญัติไว้ 1 ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคบัญญัติไว้ว่า ตลาคคไม่บัญญัติไว้ 1 ภิขุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกัน แยกจากกัน ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกจากกัน ด้วยวัตถุ 10 ประการนี้ คู่ก่อนอุบาลี สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล”⁸

ในอนันตสังฆเภทสูตรพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสในลักษณะเดียวกันกับอุบาลีสังฆเภทสูตรความว่า

“ครั้งนั้นแล ท่านพระอนนทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า สังฆเภท สังฆเภท ดังนี้ สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอแล

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอนนท ภิขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมว่าเป็นธรรม ย่อมแสดงสิ่งที่เป็นธรรมว่า ไม่ใช่ธรรม ... ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตลาคคบัญญัติไว้ ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคคบัญญัติไว้ว่า ตลาคคไม่ได้บัญญัติไว้ ภิขุเหล่านั้นย่อมทอดทิ้งกัน ย่อมแยกจากกัน ย่อมทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกจากกัน ด้วยวัตถุ 10 ประการนี้ คู่ก่อนอนนท สงฆ์จะเป็นผู้แตกต่างกันด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล”⁹

อย่างไรก็ตามถ้าสงฆ์แตกแยกกันแล้วแต่ยังไม่ถึงกับแยกกันทำอาโศกกรรม ปวารณากรรมและสังฆกรรมต่างหากกันนั้น ไม่จัดว่าเป็นสังฆเภทเป็นเพียงแค่สังฆราชหรือความร้าวรานกันแห่งสงฆ์ ในสังฆเภทชั้นชกะ จุลวรรค พระวินัยปิฎกอธิบายถึงเรื่องสังฆราชนี้ว่า

“ครั้งนั้น ท่านพระอุบาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อท่านพระอุบาลีนั่งเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ตรัสว่า สังฆราชี สังฆราชี ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรเป็นสังฆราชี แต่ไม่เป็นสังฆเภท ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เป็นทั้งสังฆราชี และสังฆเภท

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอุบาลี ฝ่ายหนึ่งมีภิขุหนึ่งรูป ฝ่ายหนึ่งมี 2 รูป รูปที่ 4 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตคุณานัน ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงขอบใจสลากนี้ คู่ก่อนอุบาลี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ เป็นสังฆราชี แต่ไม่เป็นสังฆเภท

⁸ อ.ทสก.38/35/135-136.

⁹ อ.ทสก.38/37/137-138.

คูก่อนอุบาตี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ 2 รูป ฝ่ายหนึ่งก็มี 2 รูป รูปที่ 5 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตอุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้ คูก่อนอุบาตี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็เป็นสังฆราชา แต่ไม่เป็นสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ 2 รูป ฝ่ายหนึ่งมี 3 รูป รูปที่ 6 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตอุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้ คูก่อนอุบาตี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ก็เป็นสังฆราชา แต่ไม่เป็นสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ 3 รูป ฝ่ายหนึ่งก็มี 3 รูป รูปที่ 7 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตอุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้ คูก่อนอุบาตี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ก็เป็นสังฆราชา แต่ไม่เป็นสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ 3 รูป ฝ่ายหนึ่งมี 4 รูป รูปที่ 8 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตอุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้ คูก่อนอุบาตี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ก็เป็นสังฆราชา แต่ไม่เป็นสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ 4 รูป ฝ่ายหนึ่งมี 4 รูป รูปที่ 9 ประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตอุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้ คูก่อนอุบาตี แม้ด้วยเหตุอย่างนี้แลเป็นทั้งสังฆราชา และสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ภิกษุ 9 รูป หรือเกินกว่า 9 รูป เป็นทั้งสังฆราชาและสังฆเภท

คูก่อนอุบาตี ภิกษุณีทำลายสงฆ์ยอมไม่ได้ แต่พยายามเพื่อจะทำลายได้

สิกขมานา ก็ทำลายสงฆ์ไม่ได้

สามเณรก็ทำลายสงฆ์ไม่ได้

สามเณรีก็ทำลายสงฆ์ไม่ได้

อุบาสกก็ทำลายสงฆ์ไม่ได้

อุบาติกาก็ทำลายสงฆ์ไม่ได้ แต่พยายามเพื่อจะทำลายได้

คูก่อนอุบาตี ภิกษุปกคัตตะ มีสังวาสเสมอกัน อยู่ในสีมาเดียวกันยอมทำลายสงฆ์ได้¹⁰

ผู้ที่ทำสังฆเภทนั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นผู้ทำอนันตริยกรรมซึ่งต้องไปเกิดในอบายตกนรก ดังที่ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ อธิบายว่า

“ท่านพระอุบาตีทูลถามว่า พระพุทธเจ้าข้า ก็ภิกษุนั้นทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว จะได้รับผลอย่างไร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คูก่อนอุบาตี ภิกษุทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมได้รับ

¹⁰วิ.จ.9/404/315-317.

ผลชั่วร้าย ตั้งอยู่ชั่วกัป ช่อมใหม่ในนรกตลอดกัป”¹¹

ในอนันตสังฆเภทสูตรพระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสกับพระอนนทว่าผู้ทำอนันตริยกรรม ต้องไปเกิดในอบายตกนรก ความว่า

“อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บุคคลผู้ที่ทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน จะประสบผลอะไร พระเจ้าข้า

พ. ก่อนอนนท บุคคลผู้ที่ทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันนั้น จะประสบผลอันเผ็ดร้อน ซึ่งตั้งอยู่ตลอดกัปหนึ่ง

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ผลอันเผ็ดร้อนซึ่งตั้งอยู่ตลอดกัปหนึ่ง คืออะไร พระเจ้าข้า

พ. ก่อนอนนท บุคคลผู้ที่ทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันนั้น จะเสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัปหนึ่ง

บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีแล้วในการแตกแยก ตั้งอยู่ในอธรรม เป็นผู้เข้าถึงอบาย เข้าถึงนรก ตั้งอยู่ในนรกนั้นตลอดกัปหนึ่ง ช่อมพลาดจากธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ช่อมเสวยกรรมอยู่ในนรกตลอดกัปหนึ่ง เพราะทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันให้แตกกัน”¹²

การทำสังฆเภทนั้นก็มิมีเกณฑ์ตัดสินว่าผู้ที่ทำสังฆเภทอาจไม่ต้องไปเกิดในอบาย ดังที่อธิบายไว้ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะ ความว่า

“ท่านพระอุบาลีทูลถามว่า มีหรือ พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือไม่ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มี อุบาลี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือไม่ได้

อุ. และมีหรือ พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ไม่ต้องเกิดในอบาย ไม่ตกนรก ไม่ตั้งอยู่ชั่วกัป พอช่วยเหลือได้

พ. มี อุบาลี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ไม่ต้องเกิดในอบาย ไม่ตกนรก ไม่ตั้งอยู่ชั่วกัป พอช่วยเหลือได้

อุ. พระพุทธเจ้าข้า ก็ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือไม่ได้ เป็นไฉน

พ. ก่อนอุบาลี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ช่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรมมีความเห็นในธรรมนั้นว่าเป็นธรรม มีความเห็นในความแตกกันว่าเป็นธรรมอำพรางความเห็น อำพรางความถูกต้อง

¹¹วิ.จ.9/407/319.

¹²อง.ทสก.38/38/138.

อำพรางความชอบใจ อำพรางความจริง ย่อมประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตสุศาสน์
ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้

ดูก่อนอุบาสี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์นี้แล ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือ
ไม่ได้

อนึ่ง อุบาสี ภิกษุยอมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม มีความเห็นในธรรมนั้นว่าเป็นธรรม มี
ความเห็นในความแตกต่างกันว่าเป็นธรรม อำพรางความเห็น อำพรางความถูกต้อง อำพรางความชอบใจ
อำพรางความจริง ย่อมประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตสุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลาก
นี้ จงชอบใจสลากนี้

ดูก่อนอุบาสี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์นี้แล ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือไม่ได้

อนึ่ง อุบาสี ภิกษุยอมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม มีความเห็นในธรรมนั้นว่าเป็นธรรม มี
ความสงสัยในความแตกต่างกัน อำพรางความเห็น อำพรางความถูกต้อง อำพรางความชอบใจ อำพราง
ความจริง ย่อมประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตตสุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จง
ชอบใจสลากนี้

ดูก่อนอุบาสี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์นี้แล ต้องเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือ
ไม่ได้

อนึ่ง อุบาสี ภิกษุยอมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม มีความเห็นในธรรมนั้นว่าเป็นธรรม มี
ความเห็นในการแตกต่างกันว่าเป็นธรรม...

...มีความเห็นในธรรมนั้นว่าเป็นธรรมมีความสงสัยในความแตกต่างกัน...

...มีความสงสัยในธรรมนั้น มีความเห็นในความแตกต่างกันว่าเป็นธรรม...

...มีความสงสัยในธรรมนั้นมีความเห็นในความแตกต่างกันว่าเป็นธรรม...

...มีความสงสัยในธรรมนั้น มีความสงสัยในความแตกต่างกัน อำพรางความเห็น อำพราง
ความถูกต้อง อำพรางความชอบใจ อำพรางความจริง ย่อมประกาศให้จับสลากว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้
สัตตสุศาสน์ ท่านทั้งหลายจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้

ดูก่อนอุบาสี ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์นี้แล ต้องเกิดในอบาย ตกนรก อยู่ชั่วกัป ช่วยเหลือ
ไม่ได้

อนึ่ง อุบาสี ภิกษุยอมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม... ย่อมแสดงสิ่งมิใช่วินัยว่าเป็นวินัย ย่อม
แสดงวินัยว่ามีวินัย ย่อมแสดงคำอันตลาคตมิได้ตรัสภายิตไว้ ว่าเป็นคำอันตลาคตตรัสภายิตไว้
ย่อมแสดงคำอันตลาคตตรัสภายิตไว้ว่า เป็นคำอันตลาคตมิได้ตรัสภายิตไว้ ย่อมแสดงกรรมอัน
ตลาคตมิได้ประพฤติมาว่า เป็นกรรมอันตลาคตประพฤติมาแล้ว ย่อมแสดงกรรมอันตลาคต
ประพฤติมาแล้วว่าเป็นกรรมอันตลาคตมิได้ประพฤติมาแล้ว ย่อมแสดงสิ่งที่ตลาคตมิได้บัญญัติไว้ว่า

คู่ก่อนอุบาสิ ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์เมื่อนี้แล ไม่ต้องเกิดในอบาย ไม่ตกนรกอยู่ชั่วกัป พอช่วยเหลือได้”¹⁴

เรื่องสังฆเภทนี้ปรากฏทั้งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามและทรงวางวิธีป้องกันไว้ ไม่ทรงปรารถนาจะให้เกิดขึ้นภายในสังฆมณฑล จึงได้ทรงแสดงโทษของการทำสังฆเภทไว้อย่างหนัก¹⁵

การทำความเข้าใจเรื่องสังฆเภทนั้นสามารถทำได้โดยอาศัยการศึกษาเหตุการณ์ความแตกแยกของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เนื่องจากความแตกแยกของสงฆ์ไม่เกิดขึ้นเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบันเท่านั้น แต่ระยะเวลาที่ผ่านมานับตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน บรรดาภิกษุสงฆ์ในสังฆะที่รวมกันอยู่เป็นสังฆมก็ ได้มีทัศนะหรือความคิดเห็นในหลักธรรมวินัยเรื่องต่างๆ ทั้งที่มีความคิดเห็นตรงกันก็มี แตกต่างกันไปไม่ตรงกันมีความเห็นขัดแย้งไม่ลงรอยกันก็มีมาโดยตลอด บางกรณีก็เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล บางกรณีก็เป็นความขัดแย้งระหว่างหมู่คณะ ซึ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้วนั้นบางกรณีก็สามารถเจรจาตกลงประนีประนอมและทำความเข้าใจระหว่างกันได้ แต่ในบางกรณีนั้นก็เกิดการขัดแย้งกันอย่างหนักจนถึงขั้นวิวาทและแตกแยกกันจนไม่สามารถร่วมอุโบสถสังฆกรรมเป็นนานาสังวาสกันก็มี และความแตกในบางกรณีนั้นเป็นที่ชัดเจนว่าเป็นสังฆเภท แต่ในบางกรณีก็ยังไม่สามารถอธิบายได้ว่าเป็นสังฆเภท อย่งไรก็ตามความขัดแย้งของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนานี้ก็ปรากฏเป็นหลักฐานไว้หลายเหตุการณ์ด้วยกัน การอธิบายเรื่องการแตกแยกของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนานั้นก็จะทำให้เห็นภาพว่าการแตกแยกของสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมาจนถึงหลังสมัยพุทธกาลและต่อเนื่องมาถึงสมัยปัจจุบันนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างไม่มีสาเหตุ ซึ่งการแตกแยกของสงฆ์ในสมัยปัจจุบันนั้นสามารถทำความเข้าใจโดยการอธิบายผ่านเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งทำให้เห็นปรากฏการณ์ความแตกแยกของคณะสงฆ์ในอดีตซึ่งอาจจะมีอิทธิพลต่อสังฆมณฑลในยุคสมัยถัดต่อมา ในลำดับต่อไปจะได้อภิปรายถึงเหตุการณ์ความแตกแยกของสงฆ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระยะ กล่าวคือ

¹⁴วิ.จ.9/412/324.

¹⁵สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท, หน้า 80.

2.2 การแตกแยกของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

2.2.1 การทำสังฆเภทของพระเทวทัต

การแตกแยกของสงฆ์ซึ่งจัดว่าเป็นเรื่องที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดในประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานคือกรณีการทำสังฆเภทของพระเทวทัตซึ่งจัดว่าเป็นการทำสังฆเภทลำดับแรกและเป็นการทำสังฆเภทที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับมากที่สุดในทุกนิกายของพุทธศาสนา การทำสังฆเภทของพระเทวทัตนี้จัดว่าเป็นการทำอนันตริยกรรมด้วย

พระเทวทัตทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระนางอมิตา ผู้ครองกรุงเทวทหะแห่งแคว้นโกถิยะ แต่ในคัมภีร์มหาวัสตุของนิกายโลโกตตรวาทินอธิบายว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิตทนะและเป็นพระเชษฐาของเจ้าชายอานนท์¹⁶ พระเทวทัตเป็นพระญาติกับพระพุทธรเจ้าเพราะพระนางพิมพายโสธราพระมเหสีทรงเป็นพระขนิษฐาของพระเทวทัต¹⁷ ในพระวินัยปิฎกบางแห่งเรียกพระเทวทัตว่าโคธิบุตร พระเทวทัตนั้นเข้ามาผนวชในพุทธศาสนาด้วยสาเหตุที่ว่า ตระกูลพระญาติของพระพุทธรเจ้าเคยปฏิญาณไว้ว่า ถ้าเจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือออกผนวชเป็นภิกษุ ตนก็จะถวายลูกให้ไปเป็นบริวาร ครั้งพระองค์ผนวช ตระกูลพระญาติจึงทำตามข้อปฏิญาณที่ได้ให้ไว้ คือให้ลูกของตนผนวชตามเป็นส่วนมาก แต่ตระกูลของพระเจ้านักทมิยะ อนุรุทธะ อานนท์ ภัคคุ กิมพิละและเทวทัต ยังไม่มีใครผนวชจึงพากันดำนิว่าไม่รักษาคำปฏิญาณ ดังนั้นพวกเจ้าศากยะทั้งหลายจึงจำใจต้องผนวชเพื่อไม่ให้เกิดการนิทานา¹⁸ ครั้งผนวชแล้วต่างก็ทรงศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติสมณธรรมกันอย่างเคร่งครัด จนสามารถบรรลุธรรมชั้นต่างๆ กันดังนี้ พระภัททิยะได้สำเร็จไตรวิชา พระอนุรุทธะได้ทิพพจักขุญาณ หลังจากได้ฟังมหาปุริสวัตถกสูตรก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระอานนท์ได้บรรลุโสดาบัน พระกิมพิละเจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และพระภัคคุบำเพ็ญสมณธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระเทวทัตได้บรรลุธรรมเพียงชั้นโลกิยฆานเท่านั้น

ครั้งเมื่อพระพุทธรเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองโกสัมพี มีผู้ศรัทธานำเครื่องบรรณาการมาถวาย ทำให้ลาภสักการะเป็นอันมากได้เกิดขึ้นแก่พระศาสดาและหมู่สาวก บรรดาท่านบิณฑิตทั้งหลายเมื่อจะ

¹⁶เสถียรพงษ์ วรรณปก, บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์ (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัย, 2544), หน้า 85.

¹⁷กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์ (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2534), หน้า 59.

¹⁸ที.ดับบลิว.ริส เดวิดส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, แปลโดย สมัย สิงหศิริ (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาสมุทรราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 20.

บำเพ็ญบุญกิริยาที่ล้วนแต่ปรารถนาเพื่อบรมศาสนาและพระเถระ มีเจ้าชายในราชตระกูลศากยะทั้ง 5 เป็นต้น ไม่มีผู้ใดปรารถนาเพื่อพระเทวทัต ครั้งนั้นพระเทวทัตเกิดความปริวิตกแห่งจิต คิดน้อยใจ และริษยาเพราะขาดลาภสักการะ คิดว่าเราก็เป็นกษัตริย์เช่นเดียวกับเจ้าชายทั้ง 5 นั้นเหมือนกันเหตุใดเราจึงไม่ได้รับการบูชาเช่นท่านเหล่านั้น อีกทั้งเมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุได้รับความยกย่องนับถือจากภิกษุทั่วไปในฐานะเป็นอัครสาวกที่พระพุทธเจ้าโปรดปรานพระเถระทั้งสอง ซึ่งมีใช่เป็นเชื่อกษัตริย์และมีได้เป็นพระญาติ¹⁹ ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะอธิบายว่าพระเทวทัตได้รำพึงว่า

“...เราจะพึงยังใครหนอให้เลื่อมใส เมื่อผู้ใดเลื่อมใสต่อเราแล้วลาภสักการะเป็นอันมากจะพึงเกิดขึ้น...”²⁰

“อันตัวเรานั้นก็ก่อปรด้วยมหาบุรุษลักษณะ 30 ประการมิได้ต่างจากองค์ตถาคตที่มากนักน้อย”²¹

เมื่อพระเทวทัตเกิดโลภะอกุศลจิตขึ้นแล้ว ก็เข้าคบหากับ เจ้าชายอชาตศัตรู ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ พระเทวทัตนั้นรู้ว่าเจ้าชายอชาตศัตรูอิจฉาพระราชบิดาในความสำเร็จของพระองค์ และขัดพระทัยที่พระเจ้าพิมพิสารไม่มีทีท่าว่าจะยอมสละราชสมบัติให้ตนขึ้นครอง พระเทวทัตใช้จุดอ่อนนี้เป็นเครื่องมือในการยุยงส่งเสริม²² โดยพระเทวทัตได้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ อันเป็นคุณสมบัติของผู้บรรลุโลกิยฆาน ยังความเกรงกลัวและเลื่อมใสให้มีขึ้นในพระทัยเจ้าชายอชาตศัตรู ตั้งแต่นั้นมาพระเทวทัตก็ได้รับการเคารพบูชาและอุปฐากจากเจ้าชายอชาตศัตรูในฐานะเป็นอาจารย์ นานเข้าพระเทวทัตก็มีจิตคิดกำเริบทะยานใฝ่สูงใคร่ที่จะได้ตำแหน่งประมุขการบริหารในการปกครองคณะสงฆ์ จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹ สี่ลาจาระภิกขุ, พุทธประวัติสำหรับเยาวชน, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพมหานคร :ธรรมบุชา, 2520), หน้า 152.

²⁰ วิ.จ.9/349/274.

²¹ ถังชาจ้ง, ถังชาจ้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), หน้า 229.

²² ไฉชากุ อีเคตะ, พุทธประวัติพิเคราะห์, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, 2538), หน้า 128.

“...บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระชราแล้ว เป็นผู้เฒ่าแก่หง่อมแล้ว ล่วงกาลผ่านวัย ไปแล้ว บัดนี้ ขอพระองค์จงทรงขวนขวายน้อย ประกอบทักขณธรรมสุขวิหารอยู่เถิด ของจอมอบภิกษุสงฆ์แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจักปกครองภิกษุสงฆ์”²³

พระพุทธเจ้าทรงห้ามทัตทานว่าอย่าเลย 3 ครั้ง พระเทวทัตก็ไม่เชื่อ ยืนกรานขอปกครองภิกษุสงฆ์ 3 ครั้งเช่นเดียวกัน ในที่สุดพระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสว่า

“ดูก่อนเทวทัต แม้แต่สารีบุตรและโมคคัลลานะ เรายังไม่มอบภิกษุสงฆ์ให้ ไฉนจะพึงมอบให้เธอผู้ เช่นซากศพ ผู้บริโภคน้ำจืด เช่นก้อนเขฬะเล่า”

พระเทวทัตจึงผูกอาฆาตจองเวรพระพุทธเจ้าไว้นับแต่นั้น ในอรรถกถาชาดกหลายๆ เรื่อง ได้แสดงให้เห็นว่าพระเทวทัตนั้นเป็นผู้ที่ผูกอาฆาตจองเวรพระพุทธเจ้ามาตั้งแต่ในอดีตชาติ เช่น อรรถกถาสรีรวาณิชาดก²⁴ ในมหาวัสตุกัได้อธิบายไว้เช่นเดียวกัน²⁵ พระเทวทัตได้ผูกอาฆาตจองเวรพระพุทธเจ้ามาจนกระทั่งชาติสุดท้ายที่พระเทวทัตเกิดเป็นชุกและพระพุทธเจ้าเกิดเป็นพระเวสสันดร²⁶ และจนถึงชาติปัจจุบันนี้ด้วย

อยู่ต่อมาพระเทวทัตยังได้สั่งสอนและยุยงให้เจ้าชายอชาตศัตรูให้ทำปิตุฆาต เพราะพระเทวทัตได้พิจารณาแล้วว่า การที่จะทำลายพระพุทธเจ้าหรือพุทธศาสนาให้เสื่อมเสียลงได้นั้น จะต้องทำลายบุคคลที่มีความสำคัญ คือ พระเจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นคนที่มียศและเป็นที่เคารพยำเกรงในการให้การสนับสนุนอุปถัมภ์พุทธศาสนาอยู่²⁷ ส่วนพระเทวทัตก็วางแผนปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าโดยการจ้างนายฆมังธนูไปดักข่มลอบยิงพระพุทธเจ้าในระหว่างทางเสด็จแต่ไม่เป็นผลสำเร็จพระเทวทัตจึงลงมือเองโดยขึ้นไปบนยอดเขาชิวภูแล้วลี้ภัยหนีลงมาหมายจะให้ทัตพระพุทธเจ้าแต่ทำอะไรพระพุทธเจ้าไม่ได้และต่อมาได้จ้างราชบุรุษปล่อยช้างนาฬาคีรีเพื่อให้ทำร้ายพระองค์ในขณะที่ออกบิณฑบาตแต่ช้างนาฬาคีรีก็ไม่ได้ทำร้ายพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานอธิบายต่อว่าพระเทวทัตได้ลอบวางยาพิษโดยใส่ในเล็บของตนด้วยความมุ่งหมายจะหยิกพระบาท

²³วิ.จ.9/361/282.

²⁴จ.ช.อ.55/178-182.

²⁵มหาวัสตุอวทาน เล่ม 1, แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา, 2553), หน้า 86-87.

²⁶จ.ช.อ.64/814.

²⁷อิทธิพล แก้วพิลา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 42.

พระพุทธเจ้า²⁸ ในขณะที่เข้ามาแสดงความเคารพแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จเหมือนเดิม เมื่อความชั่วที่พระเทวทัตได้ทำต่อพระพุทธเจ้าเป็นที่ปรากฏแก่ประชาชนลภสักการะของพระเทวทัตก็เสื่อม เจ้าชายอชาศัตถุที่เคยเป็นพวกเดียวกันก็กลับตำหนิบาปไม่ยอมให้การอุปฐากแก่พระเทวทัตอีกต่อไป มาถึงตอนนี้พระเทวทัตได้ล้มเลิกความคิดที่จะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าเนื่องจากประสบความล้มเหลวมาแล้วถึง 3 ครั้งแต่ก็ยังคงมีความคิดที่จะทำลายคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้าอยู่ พระเทวทัตได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทำเหมือนกับว่าไม่มีเหตุร้ายใดเกิดขึ้น ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่าตนเองมีความเห็นว่าคุณสงฆ์มีการปฏิบัติยังไม่เคร่งครัดเพียงพอ เห็นว่าจะเป็นผลดีกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้มากถ้าหากว่าภิกษุทั้งหลายพากันปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในการเป็นอยู่เหมือนนักบวชนิกายอื่นบางนิกายเพราะว่าประชาชนเห็นว่าภิกษุของพระองค์เป็นอยู่อย่างสะดวกสบายมากเกินไปเมื่อเปรียบเทียบกับนักบวชนิกายอื่น²⁹ พระเทวทัตคิดจะทำชื่อเสียงโดยทำเป็นว่าตนเป็นผู้เคร่งครัดเพื่อหวังให้คนเลื่อมใสโดยแต่งหลักธรรมอันภิกษุจะต้องประพฤติเป็นข้อเรียกร้องที่นำมาอ้างในการนำมาทูลขอต่อพระพุทธเจ้า โดยมีความประสงค์จะทำสังฆเภท ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทชั้นธกะอธิบายว่า

“ครั้งนั้น พระเทวทัตได้เข้าไปหาพระโกกาลิกะ พระกตโมรคตีสสกะ พระขันธเทวีบุตรพระสมุทรรัตตะ แล้วได้กล่าววามาเถิดท่านทั้งหลายพวกเราจักทำสังฆเภท จักรเภทแก่พระสมณโคดม...”³⁰

ข้อเรียกร้องของพระเทวทัตต่อพระพุทธเจ้านั้นมี 5 ข้อ เรียกว่าวัตถุ 5 ประการหรือปัญญาวัตถุ ประกาศให้บริษัทของตนประพฤติแล้วนำเหล่าสาธุศิษย์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลขอให้ออกพระพุทธบัญญัติ เป็นกฎที่ภิกษุทุกๆ รูป ต้องดำเนินตาม 5 ข้อ ดังที่พระเทวทัตทูลกับพระพุทธเจ้าว่า

“...ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดอาศัยบ้านอยู่ รูปนั้นพึงต้องโทษ ภิกษุทั้งหลายพึงถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดยินดีกินนิมนต์ รูปนั้นพึงต้องโทษ ภิกษุทั้งหลายพึงถือผ้าบังสกุลเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดยินดีหอบดีจีวร รูปนั้นพึงต้องโทษ ภิกษุทั้งหลายพึงถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดเข้าอาศัยที่มุงที่บัง รูปนั้นพึงต้องโทษ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต รูปใดฉันปลาและเนื้อ รูปนั้นพึงต้องโทษ”³¹

²⁸ ลุควิล รอกฮิล, พุทธประวัติฝ่ายมหานิกายในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2507), หน้า 147.

²⁹ สีลาจารย์ภิกษุ, พุทธประวัติสำหรับเยาวชน, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ หน้า 155-156.

³⁰ วิ.จ. 9/383/300.

³¹ วิ.จ. 9/384/302.

ในทูลว (Dulva) คัมภีร์พระวินัยของทิเบตอธิบายว่าพระเทวทัตกล่าวเรื่องวัตถุ 5 ประการ แก่สาวกของตนว่า

“ดูก่อนท่านทั้งหลาย 1 พระพุทธเจ้าบริโภคนมเปรี้ยวและนมสดต่อไปสาวกเราจะไม่บริโภคเพราะทำอันตรายแก่ลูกโคทั้งหลาย 2 พระพุทธเจ้าบริโภคเนื้อแต่พวกเราจะไม่บริโภคเพราะสัตว์ที่มีชีวิตถูกฆ่า 3 พระพุทธเจ้าบริโภคเกลือแต่พวกเราจะไม่บริโภคเพราะเกลือเกิดจากเหงื่อ 4 พระพุทธเจ้าห่มจีวรตัดชายครุยแต่พวกเราจะห่มจีวรมีครุยเพราะแบบของพระพุทธเจ้าเป็นการทำลายหัตถกรรมของคนทอผ้า 5 พระพุทธเจ้าอยู่ในป่าแต่พวกเราจะอยู่ในบ้านเพราะแบบของพระพุทธเจ้าคนทั้งหลายไม่ได้โอกาสทำทาน”³²

หลังจากที่พระเทวทัตทูลขอเสร็จแล้วนั้นพระพุทธเจ้าทรงไม่ได้บังคับเด็ดขาด ภิกษุใดปรารถนาจะปฏิบัติวัตรทั้งห้าพระองค์ก็โมทนาด้วยแต่ถ้าใครไม่ปรารถนาพระองค์ก็ไม่ทรงบังคับ ทรงตรัสว่า

“...อย่าเลย เทวทัต ภิกษุใดปรารถนาภิกษุนั้นจงถือการอยู่ป่าเป็นวัตร รูปใดปรารถนา จงอยู่ในบ้าน รูปใดปรารถนา จงถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร รูปใดปรารถนา จงยินดีกนิมนต์ รูปใดปรารถนา จงถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร รูปใดปรารถนา จงยินดีคบหบดีจีวร เรานุญาตโคนไม้เป็นเสนาสนะ 8 เดือน เรานุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์โดยส่วนสามไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รังเกียจ”³³

ต่อมาพระเทวทัตกับบริษัทเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์แล้วประกาศให้ประชาชนเข้าใจวัตถุ 5 ประการว่าพระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ประชาชนที่เลื่อมใสศรัทธาพระเทวทัตก็เห็นว่าพระเทวทัตเป็นผู้ที่เคร่งครัดส่วนพระพุทธเจ้านั้นเป็นผู้ประพฤดิย่อหย่อนมากเกินไป ส่วนพวกที่เลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้าก็เพ่งโทษติเตียนว่าทำไมพระเทวทัตจึงได้พยายามทำลายสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายได้ยื่นเรื่องดังกล่าวจึงกราบทูลแก่พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสอบถามว่า

“...ดูก่อนเทวทัต ข้าว่า เธอพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ เพื่อทำลายจักร จริงหรือ พระเทวทัตทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่าเลย เทวทัต เธออย่าชอบใจการทำลายสงฆ์ เพราะการทำลายสงฆ์มิโทษหนักนัก ผู้ใดทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันย่อมประสพโทษตั้งกับ ย่อมไหม้ในนรกตลอดกับ ส่วนผู้ใดสมานสงฆ์ผู้แตกกันแล้วให้พร้อมเพรียงกัน ย่อมประสพบุญอันประเสริฐ

³² ลุควิล รอกฮิล, พุทธประวัติฝ่ายมหายานในทิเบต, หน้า 118-119.

³³ วิ.จ. 9/384/302.

ยอมบันเทิงในสวรรคตตลอดกาล อย่าเลย เทวทัต เธออย่าชอบใจการทำลายสงฆ์เลย เพราะการทำลายสงฆ์มีโทษหนักนัก”³⁴

ในเวลาต่อมาพระเทวทัตได้พบพระอานนท์กำลังเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ จึงเข้าไปหาแล้วพระอานนท์แล้วกล่าวว่า

“...ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมจักทำอุโบสถ จักทำสังฆกรรมแยกจากพระผู้มีพระภาคเจ้า แยกจากภิกษุสงฆ์...”³⁵

พระอานนท์จึงได้ไปกราบทูลเรื่องนี้ให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ครั้นถึงวันอุโบสถ พระเทวทัตลุกจากอาสนะ ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายจับสลากว่า

“...ท่านทั้งหลาย พวกเราเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมแล้วทูลขอวัตถุ 5 ประการว่า พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคุณแห่งความเป็นผู้มีกนน้อย...การปรารถนาความเพียรโดยอเนกปริยาย วัตถุ 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีกนน้อย...พระสมณโคดมไม่ทรงอนุญาต แต่พวกเรานั้นยอมสมทานประพตติตามวัตถุ 5 ประการนี้ วัตถุ 5 ประการนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจงจับสลาก”³⁶

“สมัยนั้น พระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีประมาณ 500 รูปเป็นพระบวชใหม่ และรู้พระธรรมวินัยน้อย พวกเขาจับสลากด้วยเข้าใจว่านี่ธรรม นี่วินัย นี่สัตตสุสานี่ ลำดับนั้น พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้ว พาภิกษุประมาณ 500 รูป หลีกไปทางคยาสี่สะประเทศ”³⁷

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้วพาภิกษุประมาณ 500 รูป หลีกไปทางคยาสี่สะประเทศ พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนสารีบุตร โมคคัลลานะ พวกเขาจักมีความการุญในภิกษุใหม่เหล่านั้นมิใช่หรือ พวกเขาจงรีบไป ภิกษุเหล่านั้นกำลังจะถึงความข้อยยับ

พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะทูลรับสนองพระพุทธพจน์แล้ว ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วเดินทางไปคยาสี่สะประเทศ”³⁸

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเดินทางถึงคยาสี่สะประเทศแล้วก็ได้กล่าวสอนภิกษุทั้ง 500 รูปที่เดินทางตามพระเทวทัตมา ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะอธิบายว่า

³⁴ วิ.จ. 9/386/303- 304.

³⁵ วิ.จ. 9/387/304.

³⁶ วิ.จ. 9/389/305.

³⁷ วิ.จ. 9/390/305.

³⁸ วิ.จ. 9/391/305- 306.

“...พระสารีบุตรกล่าวสอน พระสาสนิกะทั้งหลายด้วยธรรมมีถ้อยเป็นอนุศาสนีเจ้า ด้วยอาเทศนาปฏิหารีย์ ท่านมหาพระโมคคัลลานะกล่าวสอน พระสาสนิกะทั้งหลายด้วยธรรมมีถ้อยเป็นอนุศาสนีเจ้าด้วยอิทธิปฏิหารีย์ ขณะเมื่อภิกษุเหล่านั้นอันท่านพระสารีบุตรกล่าวสอนอยู่ พระสาสนิกะด้วยอนุศาสนีเจ้าด้วยอาเทศนาปฏิหารีย์และอันท่านมหาพระโมคคัลลานะกล่าวสอนอยู่ พระสาสนิกะด้วยอนุศาสนีเจ้าด้วยอิทธิปฏิหารีย์ ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหม่อมมีความดับเป็นธรรมดา ที่นั่น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ท่านทั้งหลาย เราจักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ใดชอบใจ ธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้นั้นจงมา

ครั้งนั้น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พาภิกษุ 500 รูปนั้นเข้าไปทางพระเวฬุวัน”³⁹

ภิกษุทั้ง 500 รูปนั้นจึงได้กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองของพระพุทธเจ้า ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ มีทัศนะว่าการแตกแยกของภิกษุทั้ง 500 รูปนั้นมิใช่เพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของพระบวชใหม่แต่เป็นการแตกแยกจริงๆ สงฆ์ส่วนหนึ่งเห็นพ้องตามข้อเสนอของพระเทวทัตได้แยกตัวออกไปอยู่ตามลำพัง เรียกตนเองว่าเป็น “ศิษย์ของพระเทวทัต” ทั้งนี้ปรากฏในหลักฐานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 10 ของพระฟาเหียน (Fa-Hien) ซึ่งได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศอินเดียและลังกา ตามหลักฐานนั้นพระฟาเหียนบันทึกไว้ว่าได้พบกับ “ศิษย์ของพระเทวทัต” จำนวนหนึ่งพำนักอยู่ใกล้เขตวันวิหาร⁴⁰ ดังที่ในบันทึกได้อธิบายไว้ว่า

“...ณ ที่นั้น บริษัทบุคคลผู้ซึ่งมีความเคารพนับถือดำเนินตามรอยพระเทวทัตก็ยังคงมีอยู่ เขาเหล่านั้นสักการบูชาพระพุทธเจ้าแต่อดคิด 3 พระองค์ ซึ่งมีใช้พระสากยมุนีพุทธเจ้า...”⁴¹

ซึ่งพระพุทธเจ้า 3 พระองค์นั้น คือ พระกกุสันโธพุทธเจ้า พระโคณาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า⁴²

³⁹วิ.จ. 9/394/307.

⁴⁰ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, หลักพุทธศาสนา : เถรวาท- มหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), หน้า 76.

⁴¹พระฟาเหียน, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของ พระภิกษุฟาเหียน ซึ่งได้ออกจากเมืองจีนท่องเที่ยวไปเพื่อแสวงหาคัมภีร์พระไตรปิฎก ในประเทศอินเดียตลอดถึงสิงหล ตั้งแต่ พ.ศ. 942 ถึง 957, แปลโดย พระยาสุรินทรฤาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506), หน้า 112.

⁴²ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, หลักพุทธศาสนา : เถรวาท- มหายาน, หน้า 76.

ร่องรอยของลูกศิษย์พระเวททัตยังปรากฏต่อมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 พระเถียงจั่ง (Hsuan-Tsang) ได้อธิบายไว้ในบันทึกของตนเมื่อเดินทางมาถึงอาณาจักรสุวรรณ

(Karnasuvarna)* ว่า

“มีอารามอีก 3 แห่งที่ห้ามพระภิกษุฉันนมเนย ทั้งนี้เพราะเป็นคำสั่งของพระเวททัต...”⁴³

เหตุผลที่พระพุทเจ้าทรงปฏิเสธวัตถุ 5 ประการของพระเวททัตนั้น วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ อธิบายว่าคงจะมาจากเหตุผล 4 ประการด้วยกัน กล่าวคือ

1. ไม่ประสงค์ให้เป็นการบังคับ
2. ชีวิตพระสงฆ์ขึ้นอยู่กับชาวบ้าน ควรเป็นผู้เลี้ยงง่าย
3. ข้อปฏิบัติเหล่านี้บางข้อโดยเฉพาะข้อ 5 มีพวกตบะนิยมจัด** ขึ้นอัครกิตมถาญโยคนิยมปฏิบัติกันอยู่

* ปัจจุบันอยู่ในรัฐเบงกอลตะวันตกของประเทศอินเดีย

⁴³ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน หน้า 410.

** ตบะนิยมหรือพรตนิยม (asceticism) แปลว่า การฝึกฝน หมายถึงหลักการที่ว่าบุคคลสามารถบรรลุจุดมุ่งหมายทางจิตใจโดยการกำจัดความปรารถนาทางกาย ทรศนะนี้มีความคิดพื้นฐานว่า มนุษย์ประกอบด้วยลักษณะ 2 ประการคือ ธรรมชาติสัตว์และธรรมชาติมนุษย์ ผลชั่วร้ายมีมูลรากมาจากธรรมชาติสัตว์ เพราะฉะนั้นต้องปราบหรือกำจัดธรรมชาตินี้ให้หมดไป ซึ่งการกำจัดนี้เรียกว่าการประพฤติตบะ ซึ่งมีระดับความหนักเบาแตกต่างกันไป ที่มีระดับหนักมากที่สุดได้แก่การประพฤติทุกกรกิริยาของพระพุทเจ้าดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ

ตบะนิยมในประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาล วิธีบำเพ็ญตบะและโยคะ เป็นที่นิยมกระทำกันในหมู่ผู้นับถือศาสนาในสมัยนั้น คำว่า ตบะตามรูปศัพท์ในภาษาบาลีและตปตามรูปศัพท์ในภาษาสันสกฤตหมายถึงความร้อน ความแผดเผา จากความหมายที่ว่า ความร้อนทำให้วัตถุเปลี่ยนแปลง คำว่าตบะเลยกลายเป็นความหมายมาเป็นการทรมานกายโดยคิดว่าจะทำให้จิตหรืออาตมันมีความบริสุทธิ์ได้ ส่วนคำว่าโยคะถือกันว่าเป็นวิธีทำจิตให้สงบ ทำให้จิตเป็นอิสระจากร่างกายได้ พระพุทเจ้าเมื่อทรงผนวชเป็นสมณะในช่วงต้นก็ทรงศึกษาและปฏิบัติโยคะกับอาหารดาบสกับอุทกดาบส ต่อมาทรงเห็นว่าไม่ใช่เป็นวิธีที่จะทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้จึงหันมาบำเพ็ญตบะจนถึงขนาดที่เรียกว่าทุกกรกิริยา และเมื่อทรงเห็นว่าไม่ใช่เป็นวิธีที่จะทำให้หลุดพ้นจากทุกข์อีกจึงทรงเปลี่ยนมาบำเพ็ญตามวิธีโยคะอีกและก็ได้บรรลุความสำเร็จ ข้อที่ควรสังเกต คือโยคะที่พระพุทเจ้าทรงปฏิบัติในครั้งแรกกับครั้งหลังนั้นมีข้อแตกต่างกัน คือโยคะที่ทรงเลิกครั้งแรกกับวิธีบำเพ็ญตบะ

4. พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติธุดงค์ไว้แล้ว ดังนั้นการหิบบกเรื่องซึ่งไม่ใช่เป็นการขัดเกลากิเลส โดยตรงขึ้นมาทูลขอจะให้พระองค์บัญญัติ ส่อแสดงว่าเจตนาของพระเทวทัตน่าจะไม่มีบริสุทธิ์ (เช่น อาจเป็นการยกตนข่มผู้อื่น โอ้อวด โฆษณาชวนเชื่อเพื่อประสงค์ลาภ ฯลฯ) ก็ได้⁴⁴

การเสนอวัตถุ 5 ประการดังกล่าวเพื่อให้พระภิกษุประพฤติปฏิบัติตามนั้นชี้ให้เห็นว่า พระภิกษุในสมัยนั้นมีได้เคร่งครัดอย่างสุดโต่ง โดยเฉพาะวัตรข้อแรกเป็นการวิพากษ์ความเป็นอยู่ของพระภิกษุในเขตวันมหาวิหารและที่เวฬุวัน ในขณะที่วัตรข้อที่สองเป็นกร โจมตีการกระทำของบรรดาเศรษฐีที่ถวายความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุ

ข้อเสนอของพระเทวทัตนั้นเป็นความพยายามที่จะก่อให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการปฏิวัติของพระเทวทัต⁴⁵ ซึ่งไดซาคุ อิเคดะ (Daisaku Ikeda) วิเคราะห์ว่าพระเทวทัตนั้นทำเป็นว่าเห็นด้วยกับการใช้ชีวิตมัคน้อยตามแบบนักพรตนักบวชและสนับสนุนให้ภิกษุ ภิกษุณี ปฏิบัติตามข้อเสนอ ที่จริงแล้วก็เป็นแผนการที่แยบยลมากพระเทวทัตคาดการณ์ล่วงหน้าไว้แล้วว่าพระพุทธเจ้าจะไม่ยอมรับข้อวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดเช่นนั้น และจะปฏิเสธข้อเสนอของพระเทวทัต พระเทวทัตแสวงหาเป็น โกรธและเรียกร้องให้ภิกษุสงฆ์สนับสนุนข้อเสนอของตน⁴⁶ การทำสังฆเภทของพระเทวทัตนี้จัดว่าเป็นการทำนันทริยกรรมจึงต้องไปเกิดในอบาย ดังที่ในพระวินัยปิฎก จุลวรรค สังฆเภทขันธกะอธิบายว่า

“ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังฆกรรม 8 ประการครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกรรทชั้วกับช่วยเหลือไม่ได้ อสังฆกรรม 8 ประการ เป็นไฉน คือ

ขึ้นอยู่กับหลักทวินิยมว่ามีกายกับจิตและพยายามทำจิตให้เป็นอิสระจากกาย แต่โยคะที่ทรงเปลี่ยนมาทำครั้งหลังนี้เป็นการศึกษาสัจจะตามความเป็นจริง เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงเลิกบำเพ็ญตบะในครั้งแรกนั้น พระปัญจวัคคีย์ที่อุปฐากพระองค์อยู่ได้ดำเนินพระองค์และได้จากไป ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้วและพระองค์ได้เสด็จมาเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ได้ทรงตรัสว่าวิธีการแบบตบะนิยมไม่ใช่วิธีอันประเสริฐที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้ ซึ่งวิธีการนี้เรียกว่าอรรถกถาญาณ โยคะซึ่งหมายถึงการประกอบตนให้ลำบากเปล่า เป็นความพยายามเพื่อบรรลุผลที่หมายด้วยวิธีทรมาณตนเอง

⁴⁴ วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, “รายงานผลการวิจัยเรื่องปรัชญาออกพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก,” (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่) หน้า 133.

⁴⁵ ไดซาคุ อิเคดะ, พุทธประวัติพิเคราะห์, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, หน้า 127.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130-131.

1. เทวทัตมีจิตอันลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบายตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้
2. เทวทัตมีจิตอันความเลื่อมลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
3. เทวทัตมีจิตอันยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
4. เทวทัตมีจิตอันความเลื่อมยศครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
5. เทวทัตมีจิตอันสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
6. เทวทัตมีจิตอันความเลื่อมสักการะครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
7. เทวทัตมีจิตอันความปรารถนาลามกครอบงำ ย่ำยีแล้ว...
8. เทวทัตมีจิตอันความเป็นมิตรชั่วครอบงำ ย่ำยีแล้วจักเกิดในอบายตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังกรรม 8 ประการนี้แล ครอบงำย่ำยีแล้ว จักเกิดในอบาย ตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้

คือละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงครอบงำ ย่ำยี ลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...สักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมสักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

ภิกษุพึงครอบงำ ย่ำยี ความเป็นมิตรลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร จึงครอบงำ ย่ำยี ลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...สักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเลื่อมสักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

ภิกษุครอบงำ ย่ำยี ความเป็นมิตรลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุนั้นไม่ครอบงำลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ อาสวะทั้งหลาย ที่ทำความคับแค้นและรุ่มร้อนพึงเกิดขึ้น เมื่อครอบงำ

ย่ำยี ลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ อาสวะเหล่านั้น ที่ทำความคับแค้นและรุ่มร้อน ย่อมไม่มีแก่เธอ ด้วยอาการ
อย่างนี้

ก็เมื่อเธอไม่ครอบงำความเสื่อมลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...สักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความเสื่อมสักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

เมื่อเธอไม่ครอบงำความมีมิตรชั่วที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ อาสวะทั้งหลาย ที่ทำความคับแค้นและ
รุ่มร้อน พึงเกิดขึ้น

...ครอบงำ ย่ำยี ความเสื่อมลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ครอบงำ ย่ำยี ความมีมิตรลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ อาสวะเหล่านั้น

ที่ทำความคับแค้นและรุ่มร้อน ย่อมไม่มีแก่เธอ ด้วยอาการอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พึงครอบงำ ย่ำยีลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเสื่อมลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...สักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความเสื่อมสักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

...ความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่...

พึงครอบงำ ย่ำยี ความมีมิตรชั่วที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

เพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาว่า พวกเราจักครอบงำ ย่ำยีลากที่เกิดขึ้น
แล้วอยู่

...ความเสื่อมลากที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเสื่อมยศที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...สักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความเสื่อมสักการะที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

...ความปรารถนาลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่

พวกเราจักรอบงำ ย้ายี ความมีมิตรลามกที่เกิดขึ้นแล้วอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ พึงศึกษาอย่างนี้แล”⁴⁷

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังฆกรรม 3 ประการครอบงำ ย้ายี จักเกิดในอบาย ตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้ อสังฆกรรม 3 ประการ เป็นไฉน คือ

1. ความปรารถนาลามก
2. ความมีมิตรชั่ว
3. พอบรรลุคุณพิเศษเพียงขั้นต่ำ ก็เลิกเสีย ในระหว่าง

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทัตมีจิตอันอสังฆกรรม 3 ประการนี้แล ครอบงำ ย้ายี จักเกิด ในอบาย ตกนรก ตั้งอยู่ตลอดกับ ช่วยเหลือไม่ได้⁴⁸

ในอรรถกถาธรรมเทวปุตตชาดกอธิบายว่าพระเทวทัตได้ถูกแผ่นดินสูบตกอเวจีมหานคร⁴⁹ ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายถึงเหตุการณ์ที่พระเทวทัตถูกแผ่นดินสูบว่า “พวกสาวกพาพระเทวทัตมา วางเตียงลงริมฝั่งสระ โบกขรณีใกล้พระเชตะวันแล้ว ต่างก็ลงไปเพื่อจะอาบน้ำในสระ โบกขรณี

แม้พระเทวทัตแล ลุกจากเตียงแล้วนั่งวางเท้าทั้งสองบนพื้นดิน เท้าทั้งสองนั้นก็จม แผ่นดินลง เธอจมลงแล้วโดยลำดับเพียงข้อเท้า เพียงเข่า เพียงเอว เพียงนม จนถึงคอ ในเวลาที่ กระตุกกลางจดถึงพื้นดิน ได้กล่าวคำนี้ว่า

“ข้าพระองค์ขอถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นบุคคลเลิศ เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็น สารถีฝึกนรชน มีพระจักรครอบคอบ มีพระลักษณะ (แต่ละอย่าง) เกิดด้วยบุญตั้งร้อย ว่าเป็นที่พึง ด้วยกระตุกเหล่านี้พร้อมด้วยลมหายใจ”⁵⁰

เสฐียรพงษ์ วรรณปกอธิบายเรื่องแผ่นดินสูบว่าอาจตีความหมายได้ 3 นัยคือ 1.ถูก แผ่นดินสูบจริงๆ 2.ถูกประชาทัณฑ์ 3.ชื่อเสียงถูกสูญหายไปทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่คือ เสียชื่อเสียงหรือตาย ทั้งเป็น⁵¹

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายถึงความทุกข์ทรมานที่พระเทวทัตได้รับ ในอเวจีมหานครว่า

⁴⁷วิ.จ. 9/401/310-313.

⁴⁸วิ.จ. 9/402/313-314.

⁴⁹ขุ.ชา.อ. 60/25.

⁵⁰ขุ.ธ.อ. 40/198.

⁵¹เสฐียรพงษ์ วรรณปก, บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์, หน้า 106.

“...พระเทวทัตนั้นจมดินไปแล้วเกิดในอเวจี และเธอเป็นผู้ไหวติงไม่ได้ ถูกไฟไหม้อยู่ เพราะเป็นผู้คิดในพระพุทธเจ้าผู้ไม่หวั่นไหว สรีระของเธอสูงประมาณ 100 โยชน์ เกิดในก้อนอเวจี ซึ่งมีประมาณ 300 โยชน์ สรีระสอดเข้าไปสู่แผ่นดินในเบื้องบน จนถึงหมวกหู เท้าทั้งสองจม แผ่นดินเหล็กลงไปข้างล่างจนถึงข้อเท้า หลาวเหล็กมีปริมาณเท่าลำตาลขนาดใหญ่ ออกจากฝาด้านหลัง แทะกลางหลังทะลุหน้าอก ปักฝาด้านหน้า อีกหลาวหนึ่งออกจากฝาด้านขวา แทะซี่ข้างเบื้องขวา ทะลุออกซี่ข้างเบื้องซ้าย ปักฝาด้านซ้าย อีกหลาวหนึ่งออกจากแผ่นข้างบน แทะกระหม่อม ทะลุออกส่วนเบื้องต่ำ ปักลงสู่แผ่นดินเหล็ก พระเทวทัตนั้นเป็นผู้ไหวติงไม่ได้ อันไฟไหม้ในอเวจี นั้น ด้วยประการอย่างนี้”⁵²

อย่างไรก็ตามการที่พระเทวทัตเคยบำเพ็ญบารมีมาบ้างในอดีตและการสำนึกผิดด้วยการ ถวายคางเป็นพุทธบูชาในขณะที่ถูกแผ่นดินสูบ พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่าเมื่อพระเทวทัตชใช้ กรรมในอเวจีมหานรกหมดสิ้นแล้วจะได้ตรัสรู้เป็นพระอภิวินัยสละปิณฑกพุทธเจ้าในอนาคต⁵³

ในสังฆกรรมปุณฺฑริกสูตร พระสูตรทางฝ่ายมหายานก็ได้อธิบายถึงเรื่องที่พระเทวทัตจะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความว่า

“...ตถาคตขอประกาศแก่ท่าน ภิกษุทั้งหลายว่า พระเทวทัต ภิกษุผู้นี้ ในอนาคตกาล จำนวนหลายกัลป์จนมีอาณันได้ จะได้สำเร็จเป็นพระตถาคตเจ้า ทรงพระนามว่าเทวราช อรหันต์ เจ้าในเทวโสปาน โลกธาตุ ภิกษุทั้งหลาย พระเทวราชตถาคตเจ้านั้น จะมีพระชนม์มัยยาวถึง 20 กัลป์ จะได้ทรงประกาศพระธรรมโดยพิสดาร และสรรพสัตว์มีจำนวนเท่าเม็ดทรายในกงคานที่ ด้วย บารมีของพระองค์จะสามารถข้ามพ้นกองกิเลสและบรรลุนิอรหัตผล สรรพสัตว์อีกจำนวนมาก สามารถยกระดับจิตสู่ปัจเจกพุทธ และสรรพสัตว์มีจำนวนเท่าเม็ดทรายในกงคานที่สามารถยกระดับ จิตเข้าสู่โพธิสัตตยานมีความอดทนโดยไม่สั่นคลอน หลังจากนั้น ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระเทวราช ตถาคตเจ้าเสด็จดับขันธฯ ไปแล้วพระวรกายของพระองค์จะไม่แตกสลาย แต่จะรวมกันอยู่ภายใน สัมผัสอันเจดีย์มีความสูงถึง 6 พันโยชน์ กว้าง 40 โยชน์ เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงจะได้ถวายสักการะ ด้วยดอกไม้ รูป พวงมาลัยหอม น้ำมัน ผงหอม ผ้าแพรพรรณ ฉัตร ธงแถบ ธง และเฉลิมฉลองด้วย คาถา และเพลงขับร้อง ผู้ที่ได้ประทักษิณาวรรตรอบพระเจดีย์นี้และถวายนมัสการอย่างนอบน้อม

⁵² พ.ธ.อ.40/199.

⁵³ พ.ธ.อ.40/199.

บ้างจะได้บรรลุหรือหัตผล บ้างจะได้บรรลุปัจเจกพุทธชาน และบ้างก็สามารถยกระดับจิตสู่พระสัมมาสัมโพธิญาณ โดยไม่หวนกลับ”⁵⁴

ในสังฆกรรมปณชริกสูตรยังอธิบายต่อไปว่าพระเทวทัตนั้นเป็น“สหายที่ดีของพระพุทธเจ้า” ความว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตเป็นสหายที่ดีของตถาคต ด้วยความช่วยเหลือของเทวทัต ตถาคตจึงสามารถบรรลุในบารมี 6 ประการ ถึงพร้อมในเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา มีมหาปริสตัลภณะสำคัญ 32 ประการ และมหาปริสตัลภณะรองอีก 8 ประการ พระกายเป็นสีทอง ทรงทศพล ไม่มีความห้วนไหว 4 ประการ คือ เวสัชชกรณธรรม พร้อมในสังคหัตถ์ 4 คุณสมบัติพิเศษ 18 ประการ มีอิทธิฤทธิ์ สามารถช่วยสรรพสัตว์ได้ทั่วทุกทิศ ตถาคตได้ถึงพร้อมในสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อมาคบกับเทวทัต...”⁵⁵

บรรจบ บรรณรุจิอธิบายว่าพระพุทธรูปทรงมองพระเทวทัตผู้ทำร้ายพระองค์ในแง่ที่ว่าพฤติกรรมอันชั่วร้ายของพระเทวทัตส่งเสริมให้พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นเพราะหากไม่มีพระเทวทัตแล้ว ก็ดูเหมือนว่าจะไม่มีผู้ทดสอบพระองค์ การที่พระเทวทัตมีส่วนสนับสนุนให้พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีได้สมบูรณ์ พระองค์จึงเรียกพระเทวทัตว่า “เพื่อนที่ดี”⁵⁶

นิกเกียว นิวาโน (Rev. Nikkyo Niwano) อธิบายถึงเหตุผลที่พระเทวทัตสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าว่า

“...เราต้องไม่ลืมว่า การได้บรรลุพุทธภาวะของพระเทวทัตอยู่กับเงื่อนไขที่ว่า (ต่อมา) ท่านได้หลุดพ้นจากกิเลสและประพฤติกรรมจรรยาได้สมบูรณ์ แน่แน่นอนว่า คนบาปทุกคนย่อมมีธรรมชาติแห่งพุทธะอยู่ในตัวเอง คนบาปเช่นนั้น หากได้มาสัมผัสกับธรรมของพระพุทธเจ้าจนสามารถปิดเป่าเมฆดำคืออวิชชาที่ปกคลุมจิตใจจางหายไป แล้วเมื่อนั้น ธาตุแท้ของเขา อันได้แก่ธรรมชาติแห่งพุทธะก็เริ่มฉายแสงออกมา...”⁵⁷

2.2.2 การแตกแยกของพระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพี

⁵⁴ สังฆกรรมปณชริกสูตร, แปลโดย นัตระสูมาลย์ กบิลสิงห์, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ไทย-ธิเบต, 2543), หน้า 198-199.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 198.

⁵⁶ นิกเกียว นิวาโน, พระพุทธศาสนาเพื่อโลกสมัยใหม่, แปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมิตรภาพไทยธิเบต, 2549), หน้า 175. (เชิงอรรถที่ 1)

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

การแตกแยกในครั้งนี้เกิดจากวิวาทาธิกรณระหว่างพระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพีสองรูป ทะเลาะกัน วิวาทาธิกรณ หมายถึง เรื่องที่เกิดขึ้นเนื่องจากบุคคล 2 คนหรือกลุ่ม 2 กลุ่ม มีทัศนคติ ความคิดเห็นที่แตกต่างกันขัดแย้งกันจนไม่อาจตกลงกันในรายละเอียดได้จึงก่อให้เกิดการโต้เถียงกันขึ้น ในที่สุดอาจมีการทำร้ายร่างกายกันหรือสร้างความบาดหมางระหว่างกันและกันขึ้น⁵⁸ สาเหตุของวิวาทาธิกรณนั้นมีอยู่ 2 ประการคือ

1. ทะเลาะวิวาทกันเพราะการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแตกต่างกัน กล่าวคือ เห็นว่าเป็นอาบัติ หรือไม่เป็นอาบัติ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีล (ศีลสามัญญตา)

2. ทะเลาะวิวาทกันเพราะตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน ซึ่งแต่ละฝ่ายจะมีความเห็นว่าเป็นธรรมบ้างไม่เป็นธรรมบ้าง การตีความหรือมีมุมมองต่อพระธรรมในลักษณะเช่นนี้ย่อมจะก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้นได้ ข้อนี้จัดเป็นทฎฐิสามัญญตา ดังนั้น คำว่า วิวาทาธิกรณ ในทางพุทธศาสนาจึงมุ่งถึงการทะเลาะวิวาทกัน 2 ประการ คือ 1.เรื่องพระวินัย และ 2.เรื่องพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า⁵⁹

สาเหตุของวิวาทาธิกรณในเมืองโกสัมพีเกิดจากการที่ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวหาภิกษุอีกรูปหนึ่งว่าต้องอาบัติ จึงพาคณะสงฆ์มาประชุมสวดประกาศอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุรูปนั้น ซึ่งภิกษุแต่ละฝ่ายต่างก็มีคณะของตนด้วยกันทั้งสองฝ่าย ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพีขันธกะ อธิบายว่า

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตพระนครโกสัมพี ครั้งนั้น ยังมีภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติแล้ว มีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ แต่ภิกษุเหล่าอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ สมัยต่อมา ภิกษุรูปนั้นกลับมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุเหล่าอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ ภิกษุเหล่านั้นจึงได้ถามภิกษุนั้นว่า อวุโส ท่านต้องอาบัติ ท่านเห็นอาบัตินั้นหรือไม่ ภิกษุรูปนั้นตอบว่า อวุโสทั้งหลาย ผมไม่มีอาบัติที่จะพึงเห็น ภายหลังภิกษุเหล่านั้นหาสมัคพรตพวกได้ จึงยกภิกษุรูปนั้นเสียเพราะไม่เห็นอาบัติ

แท้จริง ภิกษุรูปนั้นเป็นผู้คงแก่เรียน ชำชองคัมภีร์ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญา มีความละเอียด รังเกียจ ผู้ใคร่ต่อ ศึกษา ภิกษุรูปนั้นจึงเข้าไปหาบรรดาภิกษุที่เป็นเพื่อนเคยเห็น เคยคบกันมาแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า อวุโสทั้งหลาย นั่นไม่เป็นอาบัติ นั่นเป็นอาบัติหามิได้ ผมไม่ต้องถูกยก ผมต้องถูกยกหามิได้ ผมถูกยกด้วยกรรมไม่เป็นธรรม กำเรป ไม่ควรแก่

⁵⁸ พระราชปริยัติ (สฤณี สิริธโร), กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอุทธรณสมณะ, หน้า 8.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10.

ฐานะของท่านทั้งหลายจงกรุณาเป็นฝักฝ่ายของผมโดยธรรม โดยวินัย ด้วยเถิด ภิกษุรูปนั้น ได้ภิกษุที่เป็นเพื่อนเคยเห็นเคยคบกันมา เป็นฝักฝ่ายแล้ว ได้ส่งทูตไปในสำนักภิกษุชาวชนบทที่เป็นเพื่อนเคยเห็นเคยคบกัน มาว่า อาวุโสทั้งหลาย นั่นไม่เป็นอาบัติ นั่นเป็นอาบัติหามิได้ ผมไม่ต้องอาบัติ ผมต้องอาบัติ หามิได้ ผมไม่ต้องถูกยก ผมเป็นผู้ถูกยกหามิได้ ผมถูกยกด้วยกรรมไม่เป็นธรรม คำเร็บไม่ควรแก่ฐานะของท่านทั้งหลายจงกรุณาเป็นฝักฝ่ายของผมโดยธรรม โดยวินัยด้วยเถิด ดังนี้ ได้พวกภิกษุชาวชนบทที่เป็นเพื่อนเคยเห็นเคยคบกันมา เป็นฝักฝ่าย

ครั้งนั้น พวกภิกษุที่สนับสนุนผู้ถูกยกเหล่านั้น ได้เข้าไปหาภิกษุพวกที่แยกแล้วได้กล่าวคำนี้แก่ภิกษุพวกที่แยกว่า อาวุโสทั้งหลาย นั่นไม่เป็นอาบัติ นั่นเป็นอาบัติหามิได้ ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติ ภิกษุนั้นต้องอาบัติหามิได้ ภิกษุนั้นไม่ต้องถูกยก ภิกษุนั้นเป็นผู้ถูกยกหามิได้ ภิกษุนั้นถูกยกด้วยกรรมไม่เป็นธรรม คำเร็บไม่ควรแก่ฐานะ

เมื่อภิกษุพวกสนับสนุนผู้ถูกยกกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุพวกยกได้กล่าวคำนี้แก่ภิกษุพวกสนับสนุนผู้ถูกยกว่า อาวุโสทั้งหลาย นั่นเป็นอาบัติ นั่นไม่เป็นอาบัติหามิได้ ภิกษุนั้นต้องอาบัติ ไม่ต้องอาบัติหามิได้ ภิกษุนั้นต้องถูกยกแล้ว ไม่ต้องถูกยกหามิได้ ภิกษุนั้น ถูกยกแล้วด้วยกรรมเป็นธรรมไม่คำเร็บ ควรแก่ฐานะของท่านทั้งหลายอย่าสนับสนุน อย่าตามห้อมล้อมภิกษุผู้ถูกยกนั้นเลย

ภิกษุพวกสนับสนุนผู้ถูกยกเหล่านั้น อันภิกษุพวกยกว่ากล่าวอยู่แม้อย่างนี้แล ก็ยังสนับสนุน ยังตามห้อมล้อมภิกษุผู้ถูกยกนั้นอย่างเดิมนั้นแหละ”⁶⁰

ในอรรถถาโกสัมพีขันธกะได้อธิบายถึงสาเหตุของความขัดแย้งนี้ว่า

“...ภิกษุ 2 รูป คือ พระวินัยธร 1 พระสุตตันติกะ 1 อยู่ในอาวาสเดียวกัน ในภิกษุ 2 รูปนั้น วันหนึ่ง พระสุตตันติกะภิกษุเข้าไปยังเว็จกุฎิ ค้างน้ำชำระที่เหลื่อไว้ในภาชนะแล้วออกไป พระวินัยธรเข้าไปที่หลังเห็นน้ำนั้น ออกไปแล้วจึงถามภิกษุนั้นว่า

ผู้มีอายุ ท่านเหลื่อน้ำนี้ไว้หรือ

ขอรับ ผู้มีอายุ

ท่านไม่รู้ว่าเป็นอาบัติในเพราะเหลื่อน้ำไว้หรือ

ขอรับ ผมไม่รู้

ผู้มีอายุ มีอาบัติเพราะเหตุนี้

ถ้ามี ผมจักแสดง

ผู้มีอายุ แต่ถ้าท่านไม่แก้ง ทำด้วยไม่มีสติ ก็ไม่มีอาบัติ

⁶⁰วิ.ม.7/238/449-450.

พระสุตตันตปิฎกนั้น ได้เป็นผู้มีความเห็นอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ ฝ่ายพระวินัยธร ได้บอกแก่เหล่านิสิตของตนว่า พระสุตตันตปิฎกนี้ แม้ต้องอาบัติอยู่ ก็ยังไม่รู้ นิสิตเหล่านั้น พบพวคนิสิตของพระสุตตันตปิฎกนั้นเข้าจึงกล่าวว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่าน แม้ต้องอาบัติแล้ว ก็ไม่รู้ว่าไม่เป็นอาบัติ นิสิตเหล่านั้นจึงมาบอกแก่อุปัชฌาย์ เธอจึงกล่าวอย่างนี้ว่า วินัยธรนี้ แต่ก่อนพูดว่า ไม่เป็นอาบัติ มาบัดนี้พูดว่า เป็นอาบัติ เธอพูดผิด นิสิตเหล่านั้นจึงไปก่อการทะเลาะกันและกันอย่างนี้ว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่านพูดผิด ลำดับนั้น พระวินัยธรได้โอกาส จึงได้ลงอุกเขปนิยกรรม* เพราะไม่เห็นอาบัติแก่เธอ ด้วยเหตุนี้ พระธรรมสังคากาจารย์จึงกล่าวว่า ได้ยกวัตรภิกษุนี้เพราะไม่เห็นอาบัติ⁶¹

ในอรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมของเหตุการณ์นี้ว่า “ความพิศดารว่า ภิกษุ 2 รูป คือพระวินัยธรรูป 1 พระธรรมกถิกรูป 1 มีบริวารรูปละ 500 ใค้อยู่ที่โฆสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี วันหนึ่ง ในภิกษุ 2 รูปนั้น พระธรรมกถิกิไปถาน (ส้วมของพระ – ผู้วิจัย) แล้ว เว้นน้ำชำระที่เหลือไว้ในภาชนะ ที่ชุ่มน้ำแล้ว ก็ออกมา ภายหลัง พระวินัยธรเข้าไปที่ชุ่มน้ำนั้น เห็นน้ำนั้น ออกมาถามพระธรรมกถิกิคนอกนี้ว่า “ผู้มีอายุ ท่านเหลือน้ำไว้หรือ”

ธ. ขอรับ ผู้มีอายุ

ว. ท่านก็ไม่รู้ว่าอาบัติ ในเพราะการเหลือน้ำไว้หรือ

ธ. ขอรับ ผมไม่ทราบ

ว. ไม่รู้จักช่างเถิด ผู้มีอายุ เป็นอาบัติในข้อนี้

ธ. ถ้าอย่างนั้น ผมจักทำคืนอาบัตินั้นเสีย

ว. ผู้มีอายุ ก็ถ้าว่าข้อนั้นท่านไม่แกล้งทำ เพราะความ ไม่มีสติ อาบัติไม่มี

พระธรรมกถิกินั้น ได้เป็นผู้มีความเห็นอาบัตินั้นว่ามีไซ้อาบัติ

ฝ่ายพระวินัยธร ได้บอกแก่พวคนิสิตของตนว่า “พระธรรมกถิกิรูปนี้ แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้” พวคนิสิตพระวินัยธรนั้น เห็นพวคนิสิตของพระธรรมกถิกินั้นแล้ว ได้กล่าวว่า “พระอุปัชฌาย์ของพวกท่าน แม้ต้องอาบัติแล้ว ก็ไม่รู้ว่าไม่เป็นอาบัติ” พวคนิสิตของพระธรรมกถิกินั้นไปแจ้งแก่พระอุปัชฌาย์ของตนแล้ว พระธรรมกถิกินั้น พูดอย่างนี้ว่า “พระวินัยธรรูปนี้ เมื่อก่อนพูดว่า ‘ไม่เป็นอาบัติ; เดียวนี้พูดว่า ‘เป็นอาบัติ; พระวินัยธรนั้น พุคมุสา พวคนิสิตของพระธรรมกถิกินั้น ไปกล่าวว่า “พระอุปัชฌาย์ของพวกท่านพุคมุสา” พวคนิสิตของพระวินัยธรและพระธรรมกถิกินั้น ทำความทะเลาะกันและกันให้เจริญแล้ว ด้วยประการอย่างนี้

* กรรมที่สงฆ์จะพึงทำแก่ภิกษุที่สงฆ์สมควรจะยกเสีย

⁶¹วิ.ม.อ.7/496.

ภายหลัง พระวินัยธร ได้โอกาสแล้ว จึงได้ทำอุกเขปนิยกรรมแก่พระธรรมกถึก เพราะโทษที่ไม่เห็นอาบัติ จำเดิมแต่กาลนั้น แม้พวกอุปัฏฐากผู้ถวายปัจจัยของภิกษุ 2 รูปนั้น ก็ได้เป็น 2 ฝ่าย พวกภิกษุณีผู้รับโอวาทที่ดี พวกอารักขเทวดา *ที่ดีของภิกษุ 2 รูปนั้น พวกอากาศัญญูเทวดา ** ผู้เพื่อนเห็น เพื่อนคบของพวกอารักขเทวดาเหล่านั้นก็ดี พวกปุถุชนทั้งปวงก็ดี ได้เป็น 2 ฝ่าย ตลอดจนพรหมโลกก็โกลาหลกึกก้องเป็นเสียงเดียว ได้ขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐภพ⁶²

จากการที่ฝ่ายพระวินัยธรได้บอกแก่พวกนิตติของตนว่า “พระธรรมกถึกรูปนี้ แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้” นั้นจอห์น แมคคอนแนล (John McConnall) อธิบายว่าหากสันนิษฐานว่า พระวินัยธรพูดกับพระธรรมกถึกด้วยน้ำใสใจจริง คำพูดเช่นนี้ก็อาจเป็นผลจากมายาภาพแห่งตัวตน คำพูดดังกล่าวยกสถานภาพของพระวินัยธรเองให้สูงขึ้น ด้วยการทำให้คู่แข่งในทัศนะของท่านคือพระธรรมกถึกด้อยลงในหมู่มุชิตของท่าน เป็นไปได้ที่ท่านพูดเช่นนั้นเพื่อให้หมู่มุชิตนับถือท่านมากขึ้น ยิ่งกว่าที่จะคิดร้ายต่อพระธรรมกถึก หมู่มุชิตพระวินัยธรเมื่อได้โอกาสที่จะคุยทับถม ก็พูดเรื่องนี้กับศิษย์พระธรรมกถึกในที่สุดเรื่องก็มาถึงหูของพระธรรมกถึก ท่านได้พูดกับศิษย์ว่าสิ่งที่พระวินัยธรพูดกับท่านต่อหน้าและสิ่งที่พระวินัยธรพูดกับเหล่าศิษย์นั้นขัดแย้งกัน ทั้งยังได้กล่าวหาพระวินัยธรว่าจงใจที่จะกล่าวเท็จ ข้อกล่าวหาว่าพระวินัยธรพูดเท็จนั้น พระธรรมกถึกเองก็ไม่มีหลักฐาน ท่านเพียงแต่รู้ว่าคำกล่าวของพระวินัยธรทั้งสองครั้งนั้นไม่ตรงกัน จริงๆ แล้วอาจเป็นเรื่องของความเข้าใจผิดก็ได้⁶³

เหล่าศิษย์ของพระธรรมกถึกต่างรู้สึกไม่มั่นคงและโกรธชุนเคืองที่อุปัชฌาย์ของตนถูกวิพากษ์วิจารณ์ ถึงตอนนี้ก็มีเครื่องมือที่จะจัดการกับอีกฝ่าย เนื่องจากด้วยเหล่าภิกษุต้องการที่จะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งด้อยลงมากกว่าที่จะเข้าใจถึงความจริงของปัญหา เหล่าภิกษุจึงกล่าวหาอีกฝ่ายอย่างรุนแรง

ไม่ว่าสัมพันธภาพระหว่างภิกษุทั้งสองฝ่ายจะเป็นอย่างไรมาก่อน บัดนี้อุปัชฌาย์ทั้งสองรูปไม่พูดคุยกัน โดยตรงแล้วแต่ผ่านศิษย์ของตน พระวินัยธรเมื่อได้ยินคำกล่าวหาเช่นนั้นก็โกรธชุน

* เทวดาผู้คุ้มครองรักษา

** เทวดาผู้สถิตอยู่ในอากาศ

⁶² จ.ธ.อ.40/78-79. (อกนิฏฐภพเป็นภพภูมิหนึ่งในปัญจสุทธาวาส และเป็นชั้นสูงสุดของรูปพรหม)

⁶³ จอห์น แมคคอนแนล, ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระไพศาล วิสาโลและคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: เสมสิกขาลัย, 2538), หน้า 265-266.

เคื่อง จึงได้เรียกประชุมผู้สนับสนุนฝ่ายตน⁶⁴ และได้ทำอุกเขปนิยกรรมพระธรรมกถึก การอุกเขปนิยกรรมนี้หมายถึง การลงโทษของหมู่สงฆ์ โดยขกเสียดจากการสมโภคกับสงฆ์ คือ ไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้สิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ตัดสิทธิแห่งการเป็นภิกษุชั่วคราว

การที่พระวินัยรประกาศอย่างเป็นทางการเช่นนี้ได้ทำให้พระธรรมกถึกรู้สึกลัวว่าท่านถูกคุกคามจึงออกหาพวก ทั้งในหมู่ภิกษุสงฆ์และฆราวาสและอาจจะรวมถึงฆราวาสที่ท่านสอนธรรมด้วย⁶⁵ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพินชนระอะธิบายว่า

“...ส่งทูตไปในสำนักภิกษุชาวชนบท ที่เป็นเพื่อนเคยเห็น เคยคบกันมาว่า อาวุโสทั้งหลาย นั่นไม่เป็นอาบัติ นั่นเป็นอาบัติหามีได้ ผมไม่ต้องอาบัติ ผมต้องอาบัติหามีได้ ผมไม่ต้องถูกยก ผมต้องถูกยกหามีได้ ผมถูกยกด้วยกรรมไม่เป็นธรรม กำเรียบ ไม่ควรแก่ฐานะ ขอท่านทั้งหลายจงกรุณาเป็นฝักฝ่ายของผมโดยธรรม โดยวินัยด้วยเถิด แล้วได้ภิกษุพวกชาวชนบทที่เป็นเพื่อนเคยเห็น เคยคบกันมา เป็นฝักฝ่าย”⁶⁶

ต่อมาได้มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งไม่ได้เข้าในฝ่ายใดในความขัดแย้งนี้ได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงเรื่องการวิวาทกันของภิกษุทั้งสองฝ่ายนี้ พระองค์ได้ทรงประทานพระโอวาทว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว จึงทรงลุกจากที่ประทับ เสด็จเข้าไปทางภิกษุพวกยก ครั้นถึงแล้วประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาจัดถวาย ครั้นพระองค์ประทับนั่งแล้ว ได้ตรัสประทานพระพุทธโอวาทแก่ภิกษุพวกยกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าสำคัญภิกษุอันตนพึงยกเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยนึกว่า พวกเราเฉลียวฉลาด

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติแล้วมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุเหล่าอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ ถ้าพวกเรารู้จักภิกษุรูปนี้เป็นอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้แลเป็นพหูสูต...ผู้ใคร่ต่อศึกษา ถ้าพวกเราจักยกภิกษุรูปนี้ เพราะไม่เห็นอาบัติ จักทำอุโบสถร่วมกับภิกษุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องทำอุโบสถแยกจากภิกษุรูปนี้ ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความแตกแยกแห่งสงฆ์ ความริวารานแห่งสงฆ์ การกำหนดแห่งสงฆ์การ

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน

⁶⁶ วิ.ม.7/239/451.

กระทำต่างแห่งสงฆ์ ซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ จักมีแก่สงฆ์ ภิขุทั้งหลายผู้เกรงแต่ความแตกนั้น ไม่พึงยก ภิขุนั้น เพราะไม่เห็นอาบัติ

ดูก่อนภิขุทั้งหลาย อนึ่ง ภิขุในธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติแล้วมีความเห็นในอาบัตินั้น ว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิขุเหล่าอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ ถ้าพวกเขาารู้จักภิขุรูปนั้น อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้แลเป็นพหูสูต...ผู้ใคร่ต่อศึกษา ถ้าพวกเราจักยกภิขุรูปนี้ เพราะไม่เห็นอาบัติ

จักปวารณาร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องปวารณาแยกจากภิขุรูปนี้

จักทำสังฆกรรมร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องทำสังฆกรรมแยกจากภิขุรูปนี้

จักนั่งบนอาสนะร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องนั่งบนอาสนะแยกจากภิขุรูปนี้

จักนั่งในสถานที่คัมภีราร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องนั่งในสถานที่คัมภีราแยกจาก ภิขุรูปนี้

จักนั่งในโรงภัตตร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องนั่งในโรงภัตตแยกจากภิขุรูปนี้

จักอยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวกันร่วมกับภิขุรูปนี้ไม่ได้ จักต้องอยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวกัน แยกจากภิขุรูปนี้

จักทำอภิวาท ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามลำดับผู้แก่พรรษาร่วมกับภิขุรูปนี้ ไม่ได้ จักต้องทำอภิวาท ต้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามลำดับผู้แก่พรรษา แยกจากภิขุรูปนี้

ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความแตกแยกแห่งสงฆ์ ความ ร้าวรานแห่งสงฆ์ การกำหนดแห่งสงฆ์ การกระทำต่างแห่งสงฆ์ ซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุ จักมีแก่สงฆ์ ภิขุทั้งหลายผู้เกรงแต่ความแตกกัน ไม่พึงยกภิขุรูปนั้น เพราะไม่เห็นอาบัติ⁶⁷

จอห์น แมคคอนแนลอธิบายว่าพระโอวาทนี้มีสาระที่สำคัญ คือ

1. พระพุทธเจ้าทรงตีความข้อพิพาทเสียใหม่ เพื่อว่าหมู่ภิขุฝ่ายวินัย (ฝ่ายวินัยธร) จะได้ เลิกวางตนเป็นผู้เชี่ยวชาญทางวินัย ที่คอยตัดสินภิขุผู้ประพฤตินิวัณ พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ ด้วยการชี้ให้เห็นถึงหลักฐานที่หมู่สงฆ์นำมาอ้างว่าเป็นแต่สิ่งที่เห็นเท่านั้น และคำตัดสินของสงฆ์ก็ เป็นเพียงความคิดเห็น เป็นอันว่าการทะเลาะวิวาทกันของหมู่สงฆ์ทั้งสองฝ่ายจึงไม่มีฝ่ายใด เหนือกว่าฝ่ายใด

2. พระพุทธเจ้าทรงขอให้เหล่าภิขุได้พิจารณาภิขุผู้เป็นที่มาของความร้าวราน มิใช่แต่ ในแง่ของอาบัติที่ได้กระทำลงไปเท่านั้น แต่ให้พิจารณาถึงการฝึกฝนอบรมตนและความดีงามของ ภิขุรูปนั้น อีกนัยหนึ่งก็คือพระองค์ทรงชี้ชวนให้มีการมองอย่างรอบด้านมากขึ้น เพื่อไม่ให้ ความผิดของบุคคลผู้นั้นปิดบังจนไม่เห็นคุณค่าของคนผู้นั้น

⁶⁷วิ.ม.7/239/452-253.

3. พระพุทธเจ้าทรงกระตุ้นเตือนให้เหล่าภิกษุพิจารณาความขัดแย้งและความริวราวนภายในคณะสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นผลจากการกระทำของตน ความขัดแย้งไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคลแต่มีผลต่อคณะสงฆ์ทั้งหมด

4. ข้อสรุปของพระพุทธเจ้าได้ชี้เป็นนัยว่า หากเหล่าภิกษุยังคงยึดมั่นในความเห็นของตนแล้ว ก็จะเกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์หรือที่เรียกว่าสังฆเภท

พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เหล่าภิกษุมองอดีตดังกล่าวในแง่ที่กว้างขึ้น โดยคำนึงถึงผลของการกระทำของตนที่จะบังเกิดต่อความสามัคคีในหมู่สงฆ์⁶⁸

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทแก่พวกวินัยธรเสร็จแล้วนั้นก็ได้เสด็จไปพบกับพวกสุดตันติกะ ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพินชกเถอธบายว่า

“ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสข้อความนั้นแก่ภิกษุพวกยกแล้ว ทรงลุกจากที่ประทับเสด็จพระพุทธดำเนินเข้าไปทางภิกษุพวกที่สนับสนุนผู้ถูกยก แล้วประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาจัดถวาย ครั้นพระองค์ประทับนั่งแล้ว ได้ตรัสประทานพระพุทธโอวาทแก่ภิกษุพวกที่สนับสนุนผู้ถูกยกว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติแล้ว อย่าสำคัญอาบัติว่าไม่ต้องทำคืน ด้วยเข้าใจว่าพวกเราไม่ต้องอาบัติ พวกเราไม่ต้องอาบัติ

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติแล้ว มีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุเหล่านั้นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ ถ้าเธอรู้จักภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้แลเป็นพหูสูต... ผู้ใคร่ต่อศึกษา คงจะไม่ถึงฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ เพราะเหตุแห่งเรา หรือเพราะเหตุแห่งภิกษุเหล่านั้น ถ้าภิกษุเหล่านี้ จักยกเรา เพราะไม่เห็นอาบัติ พวกเธอจักทำอุโบสถร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องทำอุโบสถแยกจากเรา ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความแตกแยกแห่งสงฆ์ ความริวราวนแห่งสงฆ์ ความกำหนดแห่งสงฆ์ การกระทำต่างแห่งสงฆ์ ซึ่งมีชื่อนั้นเป็นเหตุ จักมีแก่สงฆ์ ภิกษุผู้เกรงแต่ความแตกกัน พึงยอมแสดงอาบัตินั้นเสีย แม้ด้วยความเชื่อผู้อื่น

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติแล้ว มีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุเหล่านั้นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ ถ้าเธอรู้จักภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้แลเป็นพหูสูต... ผู้ใคร่ต่อศึกษา คงจะไม่ถึงฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ เพราะเหตุแห่งเรา หรือเพราะเหตุแห่งภิกษุอื่น ถ้าภิกษุเหล่านี้จักยกเรา เพราะไม่เห็นอาบัติ

จักปวารณาร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องปวารณาแยกจากเรา

⁶⁸จอห์น แมคคอนเนล, ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระไพศาล วิสาโลและคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ หน้า 270-271.

จักทำสังฆกรรมร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องทำสังฆกรรมแยกจากเรา
 จักนั่งเหนืออาสนะร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องนั่งเหนืออาสนะแยกจากเรา
 จักนั่งในสถานที่คัมภีราร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องนั่งในสถานที่คัมภีราแยกจากเรา
 จักนั่งในโรงภัตร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องนั่งในโรงภัตแยกจากเรา
 จักอยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวร่วมกับเราไม่ได้ จักต้องอยู่ในที่มุงที่บังอันเดียวแยกจากเรา
 จักทำอภิวัต ติ้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามลำดับผู้แก่พรรษากับเราไม่ได้ จัก
 ต้องทำอภิวัต ติ้อนรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม ตามลำดับผู้แก่พรรษาเว้นจากเรา

ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความแตกแยกแห่งสงฆ์ ความ
 กำหนดแห่งสงฆ์ การกระทำต่างแห่งสงฆ์ ซึ่งมีข้อนั้นเป็นเหตุจักมีแก่สงฆ์ ภิกษุผู้เกรงแต่ความแตก
 กัน พึงยอมแสดงอาบัตินั้นเสีย แม้ด้วยความเชื่อผู้อื่น

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสข้อความนั้นแก่ภิกษุพวกที่สนับสนุนผู้ถูกขกแล้ว ทรงลุก
 จากที่ประทับเสด็จกลับ⁶⁹

จอห์น แมคคอนแนลได้อธิบายว่าพระโอวาทนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้
 ฝ่ายผู้สนับสนุนพวกพระธรรมกถึกได้เห็นว่าการพระธรรมกถึกเองก็มีส่วนในความขัดแย้ง
 ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งข้อสังเกตแต่แรกด้วยความมุ่งหมายที่จะหักล้างความคิดของ
 ฝ่ายพระธรรมกถึกที่คิดว่าตัวเองถูกต้อง อันเป็นการสะท้อนให้เห็นท่าทีแบบเดียวกันของอีกฝ่าย
 หนึ่ง แทนที่จะคิดว่าตนเองถูกต้อง พระพุทธเจ้าได้ทรงขอให้เหล่าภิกษุได้ใคร่ครวญเรื่องนี้ว่าเป็น
 เรื่องของความเห็นที่ต่างกันระหว่างพระประพตติปิประพตติชอบที่มีสถานภาพเท่าเทียมกัน

2. เช่นเดียวกับการประทานโอวาทกับพวกวินัยกรก่อนหน้านั้น พระพุทธเจ้าได้ทรง
 กระตุ้นเตือนสงฆ์กลุ่มนี้ ให้มองอีกฝ่ายอย่างรอบด้านและมองพวกนั้นในแง่ดี อีกนัยหนึ่งพระองค์
 ทรงชักชวนให้หมู่สงฆ์เคารพภิกษุผู้กล่าวหาและให้พิจารณาคำพูดของผู้กล่าวหาว่ามีอะไรถูกต้อง
 บ้าง แทนที่จะบอกปิดและปกป้องตนเอง ข้อสังเกตของพระพุทธเจ้าในตอนท้ายว่า “พึงยอมแสดง
 อาบัตินั้นเสีย แม้ด้วยความเชื่อผู้อื่น” ซึ่งให้เห็นจุดนี้อย่างแน่ชัด

3. พระพุทธเจ้าได้ทรงทรงกระตุ้นสงฆ์กลุ่มนี้ให้ตระหนักถึงผลกระทบระยะยาวต่อ
 คณะสงฆ์อันเนื่องมาจากการกระทำของพวกเขาไม่ว่าการกระทำนั้นจะดูเหมือนมีเหตุผล อันสมควร

⁶⁹วิ.ม.7/239/453-455.

เพียงใดก็ตาม⁷⁰

อย่างไรก็ตามคำเตือนของพระพุทธเจ้านี้ไม่มีพระสงฆ์ฝ่ายใดใส่ใจฟัง ด้วยสงฆ์ทั้งสองฝ่ายยึดติดกับความเห็นของตน พระพุทธเจ้าจึงทรงแจกแจงอย่างละเอียดถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อความสัมพันธ์ในหมู่สงฆ์ อะไรจะทำให้เกิดสังฆเภทและอะไรที่เกื้อหนุนให้สงฆ์สามัคคีกัน⁷¹ อีกนัยหนึ่งทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะแยกตัว แต่ไม่มีฝ่ายใดมีอำนาจที่จะแบ่งแยกคณะสงฆ์ให้เด็ดขาดหรือหันมาสมานฉันท์⁷² ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โสฬสพิกขันธกะอธิบายว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุพวกที่สนับสนุนผู้ถูกยก ทำอุโบสถทำสังฆกรรม ภายในสีมา นั้นเอง ส่วนภิกษุพวกยกไปทำอุโบสถ ทำสังฆกรรมนอกสีมา กาลต่อมา ภิกษุผู้ยกคนหนึ่ง เข้าไปในพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระพุทธเจ้าข้า ภิกษุพวกสนับสนุนผู้ถูกยกนั้น ทำอุโบสถ ทำสังฆกรรม ภายในสีมานั้นเอง ส่วนพวกข้าพระพุทธเจ้า เป็นภิกษุพวกยกต้องไปทำอุโบสถ ทำสังฆกรรมนอกสีมา พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าภิกษุพวกที่สนับสนุนผู้ถูกยกนั้น จักทำอุโบสถ ทำสังฆกรรม ภายในสีมานั้นเอง ถูกตามฉัตติและอนุสาวนา ที่เราบัญญัติไว้ กรรมของพวกเธอนั้นเป็นกรรม ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ ถ้าพวกเธอเป็นภิกษุพวกยกจักทำอุโบสถ ทำสังฆกรรม ภายในสีมานั้นเอง ถูกตามฉัตติ และอนุสาวนา ที่เราบัญญัติไว้ แม้กรรมของพวกเธอนั้น ก็เป็นกรรม ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุพวกนั้นมีสังวาสต่างจากพวกเธอ และพวกเธอก็มีสังวาสต่างจากภิกษุพวกนั้น

คุณก่อนภิกษุ ภูมิของภิกษุนานาสังวาสนี้มี 2 อย่าง คือ ภิกษุทำตนเป็นนานาสังวาสด้วยตน 1 สงฆ์พร้อมเพรียงกันยกภิกษุนั้น เพราะไม่เห็นอาบัติ เพราะไม่ทำคินอาบัติ หรือเพราะไม่สละทิฏฐิบาป 1

คุณก่อนภิกษุ ภูมิของภิกษุนานาสังวาส 2 อย่างนี้แล

คุณก่อนภิกษุ ภูมิของภิกษุสมานสังวาสนี้มี 2 อย่าง คือ ภิกษุทำตนให้เป็นสมานสังวาสด้วยตน 1 สงฆ์พร้อมเพรียงกันรับภิกษุนั้นผู้ถูกยก เพราะไม่เห็นอาบัติ เพราะไม่ทำคินอาบัติ

⁷⁰จอห์น แมคคอนแนล, ศาสตราจารย์และคณบดีแห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระไพศาล วิสาโลและคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ หน้า 272.

⁷¹เรื่องเดียวกัน

⁷²เรื่องเดียวกัน, น. 273.

หรือเพราะไม่สละทิฐิบาป เข้าหมู่ 1

ดูก่อนภิกษุ ภูมิของภิกษุสมานสังวาส 2 อย่างนี้แล”⁷³

พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายแยกกันทำอุโบสถได้แต่ให้ทำสังฆกรรมภายในสีมาเดียวกันคือวัด โขสิตาราม ในอรรถกถาพุทธทศนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายว่า

“...ทรงอนุญาตสังฆกรรมทั้งหลายมีอุโบสถเป็นต้น ในสีมาเดียวกันที่โขสิตาราม นั้นเอง...”⁷⁴

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงเข้าระงับเหตุพิพาทดังกล่าวแล้วนั้นแต่คณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็ไม่ยอมปรองดองกันกลับยิ่งลุกลามก่อการวิวาทแสดงอาการทางกายและวาจาอันไม่เหมาะสม ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพินชกะอธิบายว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายเกิดความบาดหมางเกิดความทะเลาะ ถึงการวิวาทกัน ย่อมแสดงกายกรรม วจีกรรม อันไม่สมควรต่อกันและกัน ทำปรามาสกันด้วยมือ ในโรงภัต ในละแวกบ้าน คนทั้งหลายฟังโทษ ดิเตียน โพนทนาว่า โฉนพระสมณะเชื้อสายพระศาสดาบุตรทั้งหลาย จึงได้เกิดความบาดหมาง เกิดความทะเลาะ ถึงการวิวาท แสดงกายกรรม วจีกรรม อันไม่สมควรต่อกันและกัน ทำปรามาสกันด้วยมือ ในโรงภัต ในละแวกบ้านเล่า ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนพวกนั้นฟังโทษ ดิเตียน โพนทนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อย...ต่างฟังโทษ ดิเตียน โพนทนาว่า โฉนภิกษุทั้งหลาย จึงได้เกิดความบาดหมาง...ทำปรามาสกันด้วยมือ ในโรงภัต ในละแวกบ้านเล่า แล้วได้กราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข่าว่าภิกษุทั้งหลาย เกิดความบาดหมาง... ทำปรามาสกันด้วยมือ ในโรงภัต ในละแวกบ้าน จริงหรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดิเตียน...ครั้นแล้วทรงทำธรรมีกถารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว แต่ยังทำกิจอันไม่เป็นธรรม เมื่อถ้อยคำไม่ชวนให้ชื่นชมต่อกันเป็นไปอยู่ พวกเธอพึงนั่งเหนืออาสนะ โดยนึกในใจว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พวกเราจักไม่แสดงกายกรรม วจีกรรม อันไม่สมควรต่อกันและกัน จักไม่ทำปรามาสกันด้วยมือ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว แต่ยังทำกิจที่เป็นธรรม เมื่อถ้อยคำอันชวนให้ชื่นชมต่อกันเป็นไปอยู่ พวกเธอพึงนั่งในแถวมืออาสนะอันหนึ่งคั่นในระหว่าง”⁷⁵

⁷³วิ.ม.7/240/455-456.

⁷⁴พ.ธ.อ.40/80.

⁷⁵วิ.ม.7/241/456-457.

“สมัยต่อมา ภัยทั้งหลายเกิดความบาดหมาง เกิดความทะเลาะถึงการวิวาทกัน ย่อมทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก ในท่ามกลางสงฆ์อยู่ ภัยเหล่านั้น ไม่อาจจะจับอธิกรณ์นั้นได้

ครั้งนั้น มีภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปในพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ภัยรูปนั้นยื่นฝ่ามือเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูล คำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ภัยทั้งหลายในวัดโฆสิตารามนี้ เกิดความบาดหมาง เกิดความทะเลาะ ถึงการวิวาทกัน ย่อมทิ่มแทงกันด้วยหอกคือปาก ในท่ามกลางสงฆ์อยู่ ภัยเหล่านั้น ไม่อาจจะจับอธิกรณ์นั้นได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปหาภัยเหล่านั้นด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับอาราธนาด้วยอาการ คุศณิ ครั้นแล้วได้เสด็จเข้าไปหาภัยนั้น ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาจัดถวาย ประทับนั่งแล้ว ได้ตรัสคำนี้แก่ภัยเหล่านั้นว่า อย่าเลย ภัยทั้งหลาย พวกเธออย่าบาดหมาง อย่าทะเลาะ อย่าแค้นแยะ อย่าวิวาทกันเลย เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภัยอุทธรวาทีรูปหนึ่งได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม จงทรงพระกรุณา รอก่อน ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงมีความชวนชวายน้อย ประกอบสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระพุทธเจ้าจักปรากฏ ด้วยความบาดหมาง ด้วยความทะเลาะ ด้วยความแค้นแยะ ด้วยการวิวาทนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคำนี้แก่ภัยเหล่านั้นเป็นคำบสองว่า อย่าเลยภัยทั้งหลาย พวกเธออย่าบาดหมาง อย่าทะเลาะ อย่าแค้นแยะ อย่าวิวาทกันเลย

ภัยอุทธรวาทีนั้น ได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นคำบสองว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรม จงทรงพระกรุณา รอก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงมีความชวนชวายน้อย ประกอบสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระองค์จักปรากฏ ด้วยความบาดหมาง ด้วยความทะเลาะ ด้วยความแค้นแยะ ด้วยการวิวาทนั้น พระพุทธเจ้าข้า⁷⁶

พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสสอนเรื่องทิวากุมาร แห่งแคว้นโกศล ผู้คิดแก้แค้นพระเจ้าพรหมทัต ในการที่ทรงจับพระราชบิดาของพระองค์ไปทรมาน ประจานและประหารชีวิต ทิวากุมารแม้จะมีโอกาสแก้แค้นแต่ก็ไม่ทรงทำเพราะระลึกถึงพระโอวาทของพระราชบิดาที่ทรงรับสั่งไว้ว่า ไม่ให้ผูกเวร จองเวร และไม่ให้ตัดไมตรี จึงทรงไว้ชีวิตพระเจ้าพรหมทัตและในที่สุดทิวากุมาร ก็ได้ราชสมบัติกลับคืนมา *

⁷⁶วิ.ม.7/242/457-458.

* รุรายละเอียดใน วิ.ม.7/243-244/458-471.

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องที่มาของมารจนแล้วได้ทรงตรัสพระโอวาทแก่ภิกษุคั้งที่
ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพิขันธ์กะอธิบายว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระโอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นเป็นคำรบสามว่า อย่าเลย ภิกษุ
ทั้งหลาย อย่าบาดหมางกัน อย่าทะเลาะกัน อย่าแค้นแค้นกัน อย่าวิวาทกันเลย อธรรมวาทีภิกษุรูปนั้น
ได้กราบทูลคำนี้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นคำรบสามว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
เจ้าของแห่งธรรมได้โปรดทรงยับยั้งเถิด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้โปรดทรงมีความชวนชวนน้อย
ประกอบสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พวกข้าพระพุทธเจ้าจักปรากฏด้วยความบาดหมาง ความ
ทะเลาะ ความแค้นแค้น การวิวาทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้หัวคือนักแกล
เราจะให้โมฆบุรุษเหล่านี้เข้าใจกัน ทำไม่ได้ง่ายเลย ดังนี้ แล้วเสด็จลุกจากพระพุทธอาสน์กลับไป⁷⁷

เมื่อภิกษุทั้งสองฝ่ายยังไม่สามัคคีกันพระพุทธเจ้าจึงทรงเสด็จไปอยู่ป่าปารีเลยยกะใน
อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรง “ระอาพระทัย” กับภิกษุที่ไม่ยอม
ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทของพระองค์ ความว่า

“พระองค์ทรงระอาพระทัย เพราะความอยู่อาเกียรณนั้น ทรงพระดำริว่า “เดี๋ยวนี้เราอยู่
อาเกียรณเป็นทุกข์ และภิกษุเหล่านี้ไม่ทำ (ตาม) คำของเรา ถ้าอย่างไร เราพึงหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้
เดียว” ดังนี้ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเมืองโกสัมพี ไม่ตรัสบอกพระภิกษุสงฆ์ ทรงถือบาตรจีวรของ
พระองค์ เสด็จไปพาลกโลณการาม แต่พระองค์เดียว ตรัสเอกราชวัตร* แก่พระภคฺเระที่พาลก
โลณการามนั้นแล้ว ตรัสอานิสงส์แห่งสามัคคีรสแก่กัลบุตร 3 คน ในมิกทายวัน** ชื่อปาจินวังสะ
แล้วเสด็จไปทางบ้านปารีเลยยกะ ดังได้สดับมา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยบ้านปารีเลยย
กะ เสด็จจำพรรษาอยู่ที่ควงไม้สาละใหญ่ในราวป่ารกชัฏวัน อันช้างปารีเลยยกะอุปฐากอยู่เป็น
ผาสูก”⁷⁸

จอห์น แมคคอนแนลอธิบายว่าการที่พระพุทธเจ้าทรงถอนตัวจากสถานการณ์ทำให้คู่
ขัดแย้งถูกกดดันมากขึ้นจากชาวเมืองโกสัมพี⁷⁹ กล่าวคือ ภิกษุทั้งสองฝ่ายเมื่อยังไม่ยุติการวิวาทกันก็
ถูกชาวบ้านกดดันให้ความอุปถัมภ์ทุกด้าน ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพิขันธ์กะอธิบายว่า

⁷⁷วิ.ม.7/245/471-472.

*ได้แก่ข้อปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่แต่ผู้เดียว

** ป่าซึ่งประธานให้หมู่เนื้ออาศัย ป่าชนิดนี้ใครจะทำอันตรายแก่หมู่สัตว์ไม่ได้

⁷⁸จุ.ธ.อ.40/82.

⁷⁹จอห์น แมคคอนแนล, ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระ
ไพศาล วิสาโลและคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ หน้า 279.

“ครั้งนั้น อุบาสกอุบาสิกาชาวพระนครโกสัมพีได้หารือกันดังนี้ว่า พระคุณเจ้าเหล่าภิกษุชาวพระนครโกสัมพีนี้ ทำความพินาศใหญ่โตแก่พวกเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกท่านเหล่านี้รบกวน จึงเสด็จหนีไปเสีย เอาละ พวกเราไม่ต้องอภิวัต ไม่ต้องถูกรับ ไม่ต้องทำอัญชติกรรม สามิจิกรรม ไม่ต้องทำสักการะ ไม่ต้องเคารพ ไม่ต้องนับถือ ไม่ต้องบูชาซึ่งพระคุณเจ้าเหล่าภิกษุชาวพระนครโกสัมพี แม้เข้ามาบิณฑบาต ก็ไม่ต้องถวายบิณฑบาต ท่านเหล่านี้ถูกพวกเราไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา เป็นผู้ไม่มีสักการะอย่างนี้ จักหนีไปเสีย หรือจักสึก หรือจักให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรด ครั้นแล้วไม่อภิวัต ไม่ถูกรับ ไม่ทำอัญชติกรรม สามิจิกรรม ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ซึ่งพวกภิกษุชาวพระนครโกสัมพี แม้เข้ามาบิณฑบาตก็ไม่ถวายบิณฑบาต”⁸⁰

ทำให้ภิกษุทั้งสองกลุ่มตลอดจนภิกษุในเมืองโกสัมพีทั้งหมดได้รับความลำบากเป็นอย่างมากในอรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายว่า

“...เธอทั้งหลายชুবชิตเพราะมีอาหารน้อย...”⁸¹

จอห์น แมคคอนแนลตีความว่าการที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จออกจากเมืองโกสัมพีไปอยู่ป่าปาริเลชยกะนั้นเป็นเพราะพระองค์ทรงต้องการให้เหล่าภิกษุได้เรียนรู้ผลอันเกิดจากทัศนคติของตนเอง การอยู่ในเมืองโกสัมพีต่อหลังจากที่เหล่าภิกษุปฏิเสธพระพุทธเจ้าที่ทรงขอให้ภิกษุเหล่านั้นยุติข้อขัดแย้งด้วยธรรมะ เท่ากับเป็นโล่ป้องกันมิให้เหล่าภิกษุรับผลกระทบจากการกระทำของตน พระพุทธเจ้าย่อมทรงตระหนักดีว่าการที่พระองค์ทรงละทิ้งไปแต่ลำพังจะก่อให้เกิดอะไรบ้าง อย่างไรก็ตามหากพระองค์ทรงโน้มน้าวให้ผู้คนปฏิเสธภิกษุเหล่านี้ ผลร้ายที่ตามมาอาจดูเหมือนเกิดจากการบงการชี้แนะของพระองค์ ยิ่งกว่าที่จะเกิดจากผลของการกระทำของบรรดาเหล่าภิกษุเอง อันเป็นบทเรียนที่พระองค์ทรงต้องการให้เหล่าภิกษุได้รู้ไว้⁸²

ในเวลานั้นนั้นพุทธบริษัทที่สำคัญ 3 คน คือ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี อนาถบิณฑิกคหบดีและนางวิสาขาได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเนื่องจากได้ทราบข่าวการวิวาทกันของภิกษุในเมืองโกสัมพีและเพื่อทูลถามถึงข้อปฏิบัติกับภิกษุทั้งสองฝ่ายที่วิวาทกันนี้อย่างไร ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพีขันธกะอธิบายว่า

⁸⁰วิ.ม.7/251/480.

⁸¹ช.ธ.อ.40/83.

⁸²จอห์น แมคคอนแนล, ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระไพศาล วิสาโลและคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ หน้า 279-280.

“พระเถรมหาปชาบดีโคตมี ได้สดับข่าวว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ เหล่านั้น พวกกันมาสู่พระนครสาวัตถี จึงเข้าไปในพุทธสำนัก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ยืนเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระเถรมหาปชาบดีโคตมียืนเฝ้าเรียบร้อยแล้ว ทูลถามข้อปฏิบัตินี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ได้ข่าวมาว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ที่ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ เหล่านั้น พวกกันมาสู่พระนครสาวัตถี หม่อมฉันจะปฏิบัติในภิกษุ เหล่านี้ได้อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โคตมี ถ้าเช่นนั้น เธอจงพึงธรรมในภิกษุสองฝ่าย ครั้นพึง ธรรมในสองฝ่ายแล้ว ภิกษุเหล่าใดในสองฝ่ายนั้นเป็นธรรมวาที เธอจงพอใจความเห็น ความถูกต้อง ความชอบใจ และความเชื่อถือ ของภิกษุฝ่ายธรรมวาทีนั้น อนึ่ง วัตรอย่างหนึ่งอย่างใดอันภิกษุผู้มี สงฆ์พึงหวังแต่ภิกษุสงฆ์ วัตรทั้งนั้นหม่อมฉันขอพึงหวังแต่ธรรมวาทีภิกษุฝ่ายเดียว”⁸³

“อนาถบิณฑิกคหบดีได้สดับข่าวว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่ก่อความบาดหมาง ก่อการ ทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ เหล่านั้น พวกกันมาสู่พระนครสาวัตถี จึง เข้าไปในพุทธสำนัก ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง อนาถ บิณฑิกคหบดีนั่งเฝ้าเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามข้อปฏิบัตินี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระพุทธเจ้าข้า ได้ ยินข่าวมาว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ เหล่านั้น พวกกันมาสู่พระนครสาวัตถี ข้าพระพุทธเจ้าจะปฏิบัติในภิกษุเหล่านั้น อย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คหบดี ถ้ากระนั้น ท่านจงถวายทานในภิกษุสองฝ่าย ครั้น ถวายทานในภิกษุสองฝ่ายแล้ว จงพึงธรรมในสองฝ่าย ครั้นพึงธรรมในสองฝ่ายแล้ว ภิกษุเหล่าใดใน สองฝ่ายนั้น เป็นธรรมวาที ท่านจงพอใจในความเห็น ความถูกต้อง ความชอบใจ และความเชื่อถือ ของภิกษุฝ่ายธรรมวาทีนั้น”⁸⁴

“นางวิสาขาภิคารมาตาได้สดับข่าวว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่ก่อความบาดหมาง ก่อ การทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออิริยกรรมในสงฆ์ เหล่านั้น พวกกันมาสู่พระนครสาวัตถี จึงเข้าไปในพุทธสำนัก ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นางวิสาขาภิคารมาตานั่งเฝ้าเรียบร้อยแล้ว ได้ทูลถามข้อปฏิบัตินี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระพุทธเจ้า ข้า ได้ข่าวมาว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ที่ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความ

⁸³วิ.ม.7/254/485.

⁸⁴วิ.ม.7/255/486

อ้อฉาง ก่ออิทธิกรรมในสงฆ์ เหล่านี้ พวกมันมาสู่พระนครสาวัตถี หม่อมฉันจะปฏิบัติในภิกษุเหล่านั้นอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิสาขา ถ้ากระนั้น เธอจงถวายทานในภิกษุสองฝ่าย ครั้นถวายทานในสองฝ่ายแล้ว จงฟังธรรมในสองฝ่าย ครั้นฟังธรรมในสองฝ่ายแล้ว ภิกษุเหล่าใดในสองฝ่ายนั้นเป็นธรรมวาที เธอจงพอใจในความเห็น ความถูกต้อง ความชอบและความเชื่อถือของภิกษุฝ่ายธรรมวาทีนั้น⁸⁵

เมื่อพิจารณาจากพระโอวาทที่ประทานแก่บุคคลทั้งสามนี้ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงไม่ได้ตัดสินชี้ขาดว่าฝ่ายใดถูกฝ่ายใดผิด พระองค์ทรงให้พุทธบริษัทปฏิบัติต่อสงฆ์ทั้งสองให้เสมอภาคกัน แล้วให้ใช้ปัญญาใคร่ครวญเอาเองว่า สงฆ์ฝ่ายใดเป็นธรรมวาทีที่ควรสนับสนุน ฝ่ายใดเป็นอธรรมวาทีที่ไม่ควรสนับสนุน⁸⁶

ในที่สุดภิกษุทั้งสองฝ่ายก็รู้สำนึกผิดจึงตกลงระงับข้อพิพาทระหว่างกัน ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพินทรกะอธิบายว่า

“ครั้งนั้น พวกภิกษุชาวพระนครโกสัมพี ถูกอุบาสกอุบาสิกาชาวพระนครโกสัมพี ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา เป็นผู้ไม่มีสักการะ จึงพูดกันอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย มิฉะนั้น พวกเราพึงไปพระนครสาวัตถี แล้วระงับอิทธิกรรมนี้ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นแล้วเก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรจีวร พวกมันเดินทางไปพระนครสาวัตถี”⁸⁷

ต่อมาเมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีได้เดินทางมาถึงเมืองสาวัตถีที่ประทับของพระพุทธเจ้า ภิกษุที่เป็นต้นเหตุได้ยอมแสดงอาบัติ ภิกษุฝ่ายที่สวดประกาศอกุศลกรรมก็ยอมถอนประกาศ ดังที่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพินทรกะอธิบายว่า

“ครั้งนั้น ภิกษุผู้ถูกขกะนั้น พิจารณาถึงธรรมและวินัยอยู่ ได้สำนึกขึ้นว่า นั่นเป็นอาบัติ นั่นไม่เป็นอาบัติหามิได้ เราเป็นผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่เป็นผู้ต้องอาบัติหามิได้ เราเป็นผู้ถูกขกแล้ว ด้วยกรรมเป็นกรรม ไม่กำเร็บ ควรแก่ฐานะ ครั้นแล้วเข้าไปหาภิกษุพวกที่สนับสนุนภิกษุผู้ถูกขกแล้ว ได้กล่าวคำนี้แก่ภิกษุพวกนั้นว่า อาวุโสทั้งหลาย นั่นเป็นอาบัติ นั่นไม่เป็นอาบัติหามิได้ ผมเป็นผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่เป็นผู้ต้องอาบัติหามิได้ ผมเป็นผู้ถูกขกแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกขกหามิได้ ผมถูกขก

⁸⁵วิ.ม.7/256/486-487.

⁸⁶พิพัฒน์ พุชฺธารชาติ, รู้จักกับศาสนา: บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2545), หน้า 401.

⁸⁷วิ.ม.7/251/480.

ด้วยกรรมเป็นกรรม ไม่กำริบ ควรแก่ฐานะ มาเถิดท่านทั้งหลาย ขอได้กรุณารับผมเข้าหมู่ด้วยเถิด
ขอรับ

ลำดับนั้น ภิกษุพวกที่สนับสนุนภิกษุผู้ถูกยกเหล่านั้น พาภิกษุถูกยกรูปนั้น เข้าไปใน
พุทธสำนัก ครั้นถึงแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้
กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ถูกยกรูปนี้ กล่าวอย่างนี้ว่า อาวุโส
ทั้งหลาย นั้นเป็นอาบัติ นั้นไม่เป็นอาบัติหามิได้ ผมเป็นผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่เป็นผู้ต้องอาบัติหามิได้
ผมเป็นผู้ถูกยกแล้ว ไม่เป็นผู้ถูกยกหามิได้ ผมเป็นผู้ถูกยกแล้วด้วยกรรมเป็นกรรม ไม่กำริบ ควรแก่
ฐานะ มาเถิด ท่านทั้งหลาย ขอได้กรุณารับผมเข้าหมู่ด้วยเถิด ขอรับ ดังนี้ พวกข้าพระพุทธเจ้าจะพึง
ปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นั้นเป็นอาบัติ นั้นไม่เป็นอาบัติหามิ
ได้ ภิกษุนั้นต้องอาบัติแล้ว ภิกษุนั้นไม่ต้องอาบัติหามิได้ ภิกษุนั้นถูกยกแล้ว ภิกษุนั้นไม่ถูกยกหามิ
ได้ ภิกษุนั้นถูกยกแล้วด้วยกรรมเป็นกรรม ไม่กำริบ ควรแก่ฐานะ เพราะภิกษุนั้นต้องอาบัติ ถูกยก
แล้ว และเห็นอาบัติ ฉะนั้น พวกเธอจงรับภิกษุนั้นเข้าหมู่

ภิกษุพวกที่สนับสนุนภิกษุผู้ถูกยกเหล่านั้น จึงรับภิกษุผู้ถูกยกรูปนั้นเข้าหมู่แล้ว เข้าไป
หาภิกษุพวกยกถึงที่อยู่ ได้กล่าวคำนี้แก่ภิกษุพวกยกว่า อาวุโสทั้งหลาย ความบาดหมาง ความ
ทะเลาะ ความแค้นแค้น การวิวาทแห่งสงฆ์ ความแตกแห่งสงฆ์ ความริวารานแห่งสงฆ์ การถือต่างกัน
แห่งสงฆ์ การทำต่างกันแห่งสงฆ์ ได้มีแล้วเพราะเรื่องใด ภิกษุนั้นนั้น ต้องอาบัติแล้ว ถูกยกแล้ว
เห็นอาบัติ และสงฆ์รับเข้าหมู่แล้ว เอาละ พวกเราจะทำสังฆสามัคคี เพื่อระงับเรื่องนั้น

ภิกษุพวกยกเหล่านั้น จึงเข้าไปในพุทธสำนัก ครั้นแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลคำนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุ
พวกที่สนับสนุนภิกษุผู้ถูกยกเหล่านั้น กล่าวอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ความบาดหมาง ความ
ทะเลาะ ความแค้นแค้น การวิวาทแห่งสงฆ์ ความแตกแห่งสงฆ์ ความริวารานแห่งสงฆ์ การถือต่างกัน
แห่งสงฆ์ การทำต่างกันแห่งสงฆ์ ได้มีแล้ว เพราะเรื่องใด ภิกษุนั้นนั้นต้องอาบัติแล้ว ถูกยกแล้ว เห็น
อาบัติแล้ว และสงฆ์รับเข้าหมู่แล้ว เอาละ พวกเราจะทำสังฆสามัคคี เพื่อระงับเรื่องนั้น ดังนี้ พวก
ข้าพระพุทธเจ้าจะพึงปฏิบัติอย่างไรหนอ พระพุทธเจ้าข้า”⁸⁸

⁸⁸วิ.ม.7/258/488-489.

เมื่อภิกษุทั้งสองฝ่ายสามัคคีกันแล้วพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาเรื่องสังฆสามัคคี ดังมีใจความโดยสรุปว่า การสามัคคีภายหลังที่แตกกันแล้วจะต้องแก้ที่ต้นเหตุ วินิจฉัยเรื่องราวเข้าหาเรื่องเดิมให้กระจ่างชัดลงไป เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจที่แท้จริง⁸⁹

พิพัฒน์ พสุธารชาติมีทัศนะว่าสาเหตุหลักที่ทำให้พระสงฆ์ที่วิวาทกันและกลับมาคืนดีกันใหม่ได้ก็เนื่องจากการลงโทษของชาวบ้าน โดยการไม่ยอมถวายอาหารให้กับพระสงฆ์ทั้งสองกลุ่มนี้⁹⁰

2.2.3 ความขัดแย้งระหว่างพระสารีบุตรกับพระอุทายี

ได้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างพระสารีบุตรกับพระอุทายี กล่าวคือพระอุทายีได้คัดค้านคำสอนของพระสารีบุตรแต่เหตุการณ์ไม่ได้บานปลายถึงกับทำให้สงฆ์ต้องแตกแยกกัน ดังที่ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ได้อธิบายว่า

“ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระสารีบุตรแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าเธอไม่ฟังบรรลุอรหัตผลในปัจจุบันไซ้ เธอก็ก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภักษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ข้อที่ภิกษุก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภักษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้างนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ แม้ครั้งที่ 2 ฯลฯ แม้ครั้งที่ 3 ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ถ้าเธอไม่ฟังบรรลุอรหัตผลในปัจจุบันไซ้ เธอก็ก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภักษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า ฟังเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ฟังออกจากสัญญา

⁸⁹ดูรายละเอียดใน วิ.ม. 7/259-260/491-494.

⁹⁰พิพัฒน์ พสุธารชาติ, รัฐกับศาสนา : บทความว่าด้วยอาณาจักร ศาสนจักร และเสรีภาพ, หน้า 406.

เวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ แม้ครั้งที่ 3 ท่านพระอุทายีได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตร ว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ข้อที่ภิกษูก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภิกษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า พึงเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง พึงออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้างนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้

ครั้งนั้นท่านพระสารีบุตรได้คิดว่า ท่านพระอุทายีคัดค้านเราถึง 3 ครั้ง และภิกษุบางรูปก็ไม่อนุโมทนา (ภายิต) เรา ฉะนั้น เราพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งครั้งแล้วได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา พึงเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง พึงออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ถ้าเธอไม่พึงบรรลอรหัตผลในปัจจุบันไซ้เธอก็ก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภิกษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า พึงเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง พึงออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้าง ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้กล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร ข้อที่ภิกษูก้าวล่วงความเป็นสหายเหล่าเทพผู้มีกวางพิงการาหารเป็นภิกษา เข้าถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจบางเหล่า พึงเข้าสัญญาเวทิตนโรธบ้าง พึงออกจากสัญญาเวทิตนโรธบ้างนั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ แม้ครั้งที่ 2 ฯลฯ แม้ครั้งที่ 3 ท่านพระอุทายี...ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรได้คิดว่า ท่านพระอุทายีคัดค้านเราถึง 3 ครั้ง แม้เฉพาะพระภักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุบางรูปก็ไม่อนุโมทนาต่อเรา ฉะนั้น เราพึงนั่งเสีย ครั้งนั้น ท่าน พระสารีบุตรได้นั่งอยู่

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตามท่านพระอุทายีว่า คุณก่อนอุทายี ก็เธอยอมหมายถึงเหล่าเทพผู้มีฤทธิ์ทางใจเหล่าไหน ท่านพระอุทายีได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์หมายถึงเหล่าเทพชั้นอรุรูปที่สำเร็จด้วยสัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนอุทายี ไฉนเธอผู้เป็นพาล ไม่ฉลาดจึงได้กล่าวอย่างนั้น เธอเองยอมเข้าใจคำที่เธอควรพูด ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ไฉนพวกเธอจึงวางเฉย (ดูคาย) ภิกษุผู้เถระซึ่งถูกเบียดเบียนอยู่ เพราะว่า แม้ความกรุณาจักไม่มีในภิกษุผู้ฉลาดซึ่งถูกเบียดเบียนอยู่ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล...ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สูงสุด ครั้น ตรัสดังนี้แล้ว จึงเสด็จลุกจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร...”⁹¹

⁹¹อง.ปญจก.36/166/349- 351

2.2.4 ความขัดแย้งของภิกษุณี

นอกจากการแตกแยกของภิกษุในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่นั้น ในพระวินัยปิฎกยังได้อธิบายว่าความขัดแย้งนั้นยังเกิดขึ้นในหมู่ภิกษุณีอีกด้วยดังปรากฏในหลายๆ เหตุการณ์ ในพระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์ได้อธิบายถึงการทะเลาะวิวาทกันของภิกษุณีว่า

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีอันเตวาสินีของพระเถรีภัททาภาปิลานี ทะเลาะกับภิกษุณีทั้งหลายแล้วหนีไปสกุลญาติในหมู่บ้านตำบลหนึ่ง พระเถรีภัททาภาปิลานีไม่เห็นนาง จึงถามภิกษุณีทั้งหลายว่า ภิกษุณีมีชื่อนี้หายไปไหน

ภิกษุณีทั้งหลายตอบว่า เธอทะเลาะกับภิกษุณีทั้งหลาย แล้วก็หายไป เจ้าคะ

พระเถรีขอร้องว่า สกุลญาติของเธออยู่ที่ตำบลบ้านโน้น ขอแม่เจ้าช่วยโปรดไปสืบถามดูที่บ้านทันที

ภิกษุณีทั้งหลายไปที่บ้านนั้น พบเธอแล้วถามว่า แม่เจ้า ทำไมเธอจึงมาคนเดียวเล่า ไม่ถูกคนรังแกบ้างหรือ

ภิกษุณีนั้นตอบว่า ไม่ถูก เจ้าข้า

บรรดาภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นผู้มักน้อย... ต่างก็เพ่งโทษ ดิเตียน โพนทะนาว่า โฉน ภิกษุณีจึงได้ไปในละแวกบ้านคนเดียวเล่า...

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้าว่าภิกษุณีผู้เดียวไปในละแวกบ้าน จริงหรือ

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดิเตียนว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โฉนภิกษุณีผู้เดียวจึงได้ไปในละแวกบ้านเล่า การกระทำของนางนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส...”⁹²

ในพระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์ยังได้อธิบายถึงการทะเลาะวิวาทกันของภิกษุณีอีก กล่าวคือ

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีจัมพาลีทะเลาะกับภิกษุณีทั้งหลาย โกรธ ขัดใจ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระธรรม ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระสงฆ์ ข้าพเจ้าขอบอกคืนสิกขา ภิกษุณีที่ชื่อว่าสมณี จะมีเฉพาะสมณีเหล่าสาภยธิดาเหล่านี้เมื่อไร

⁹²วิ.ภิกษุณี.5/40/55-56.

แม้สมณิเหล่าอื่นที่มีความละอาย มีความรังเกียจ ผู้ใคร่ต่อสิกขา ก็ยังมี ข้าพเจ้าจะไปประพาศติพรหมจรรย์ในสำนักสมณิเหล่านั้น ดังนี้

บรรดาภิกษุณีที่เป็นผู้มีกน้อย...ต่างก็เฟ่งโทษ ตีเตียน โพนทะนาว่า ไฉน แม่เจ้าจันทกาลิ จึงได้โกรธ ขัดใจ กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระพุทธรเจ้า...ข้าพเจ้าขอบอกคืนสิกขา ภิกษุณีที่ชื่อว่าสมณิ จะมีเฉพาะสมณิเหล่าสาภยธิดาเหล่านี้เมื่อไร แม้สมณิเหล่าอื่นที่มีความละอาย มีความรังเกียจ ผู้ใคร่ต่อสิกขา ก็ยังมี ข้าพเจ้าจักประพาศติพรหมจรรย์ในสำนักสมณิเหล่านั้น ดังนี้เล่า...แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้าพเจ้าถามจันทกาลิ โกรธ ขัดใจ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระพุทธรเจ้า...ข้าพเจ้าขอบอกคืนสิกขา ภิกษุณีที่ชื่อว่าสมณิ จะมีเฉพาะสมณิเหล่าสาภยธิดาเหล่านี้เมื่อไร แม้สมณิเหล่าอื่นที่มีความละอาย มีความรังเกียจ ผู้ใคร่ต่อสิกขา ก็ยังมี ข้าพเจ้าจักไปประพาศติพรหมจรรย์ในสำนักสมณิเหล่านั้น ดังนี้จริงหรือ

ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า จริง พระพุทธรเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียนว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ไฉนภิกษุณีจันทกาลิจึงได้โกรธขัดใจ กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอบอกคืนพระพุทธรเจ้า... ข้าพเจ้าขอบอกคืนสิกขา ภิกษุณีที่ชื่อว่าสมณิ จะมีเฉพาะสมณิเหล่าสาภยธิดาเหล่านี้เมื่อไร แม้สมณิเหล่าอื่นที่มีความละอาย มีความรังเกียจผู้ใคร่ต่อสิกขา ก็ยังมี ข้าพเจ้าจักไปประพาศติพรหมจรรย์ในสำนักสมณิเหล่านั้น ดังนี้เล่า การกระทำของนางนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส...”⁹³

การทะเลาะวิวาทกันของภิกษุณีทั้งสองเหตุการณ์นี้ทำให้พระพุทธรเจ้าต้องบัญญัติสิกขาบทเพิ่มสำหรับภิกษุณี

2.3 การแตกแยกของสงฆ์ในสมัยหลังพุทธกาล

2.3.1 การแตกแยกของพระปุราณะ

การแตกแยกในครั้งนี้นั้นเกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธรเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว ในปีปฐมสตติกษัตริยะ จุลวรรค วินัยปิฎกได้อธิบายเหตุการณ์ว่า

“ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปชี้แจงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายครั้งหนึ่ง เราออกจากเมืองปาวาเดินทางไกล ไปเมืองกุสินารากับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป ครั้งนั้น เราแวะ

⁹³วิ.ภิกขุณี.5/61/82-83.

จากทาง นั่งพักอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง อาชีวกผู้หนึ่ง ถี้อดกมณฑารพในเมืองกุสินาราเดินทางไกลมา
 สู่เมืองปาวา เราได้เห็นอาชีวกนั้นเดินมาแต่ไกลเทียว ครั้นแล้วได้ถามอาชีวกนั้นว่า ท่านทราบข่าว
 พระศาสดาของเราบ้างหรือ อาชีวกตอบว่า ท่านขอรับ ผมทราบ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ 7 วัน
 ทั้งวันนี้แล้ว ดอกมณฑารพนี้ผมถือมาจากที่ปรินิพพานนั้น บรรดาภิกษุเหล่านั้น ท่านที่ยังไม่
 ปราศจากราคะ บางพวกประคองแขนคร่ำครวญคูมิเท่าขาดลี้มลงกลิ้งเกลือกไปมารำพันว่า พระผู้มี
 พระภาคเสด็จปรินิพพานเร็วนัก พระสุตเสด็จปรินิพพานเร็วนัก ดวงตาหายไ้จากโลกเร็วนัก ส่วน
 พวกที่ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ย่อมอดกลั้นได้ ด้วยคิดว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สิ่ง
 ที่เที่ยงนั้น จะได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า ท่านทั้งหลาย ครั้งนั้น เราได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเลย
 ท่านทั้งหลาย อย่าโศกเศร้ารำไรเลย นั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสบอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความ
 นั้นต่าง ความเว้น ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์และสังขารที่รักที่ชอบใจทั้งปวงที่เดียวย่อมมี สิ่ง
 ที่เที่ยงนั้นจะได้ในสังขารนั้นแต่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจุปรุณงแต่งแล้วต้องมีความแตก
 สลายเป็นธรรมดา ข้อที่จะปรารธนาว่า สิ่งนั้นอย่าได้สลายเลยนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ครั้งนั้น พระ
 สุภัททพทุชฌบรพชิต นั่งอยู่ในบริษัทนั้น เธอได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่าพอเถิด ท่านทั้งหลาย อย่า
 โศกเศร้ารำไรไปเลย พวกเราพ้นไปดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น ด้วยว่าพวกเราถูกเบียดเบียนว่า สิ่ง
 นี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ ก็บัดนี้ พวกเราปรารธนาจะทำสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้นได้ ไม่
 ปรารธนาจักทำสิ่งใด ก็ไม่ทำสิ่งนั้น เอาเถิด ท่านทั้งหลาย พวกเราจงสังคายนาพระธรรมและพระ
 วินัยเถิด ในภายหน้าสภาวะมิใช่ธรรมจักรรุ่งเรือง ธรรมจักเสื่อมถอย สภาวะมิใช่วินัยจักรุ่งเรือง วินัย
 จักเสื่อมถอย ภายหน้าธรรมวาทีบุคคลจะมีกำลัง ธรรมวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง อวินยวาทีบุคคล
 จักมีกำลัง วินยวาทีบุคคลจักเสื่อมกำลัง”⁹⁴

การที่พระสุภัททะแสดงพฤติกรรมดังกล่าวนี้ขึ้นนั้นจะเกิดจากความไม่พอใจต่อ
 พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่ทรงเสด็จมาสู่อาตุมานคร ดังในวินัยปิฎก มหาวรรคอธิบายว่า
 “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในพระนครกุสินารตามพระพุทธานุชากริรมย์
 แล้วเสด็จพระพุทธดำเนินสู่อาตุมานครพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ 1,250 รูป สมัยนั้นมี
 ภิกษุบวชชายแก่รูปหนึ่ง เคยเป็นช่างกลบกลบ อาศัยอยู่ในอาตุมานคร เธอมีบุตรชายสองคน
 เป็นเด็กพูดจาอ่อนหวาน มีไหวพริบดี ขยัน แข็งแรง มีฝีมือยอดเยี่ยมในการช่างกลบกลบของตน
 ดีเท่าอาจารย์ เธอได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จมาสู่อาตุมานคร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์
 หมู่ใหญ่ประมาณ 1,250 รูป ครั้นแล้วได้แจ้งความประสงค์อันนั้นแก่บุตรทั้งสองนั้นว่า พ่อ
 ทั้งหลาย ข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จสู่อาตุมานคร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ

⁹⁴วิ.จ.9/614/509-510.

1,250 ไปเกิด พ่อทั้งสอง จึงถือเครื่องมือตัดผม และ โคนผม กับทะนานและถูง เที่ยวไปตัด และ โคนผม ตามบ้านเรือนทุกแห่ง แลกเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของขบฉันบ้าง พ่อจ๊กทำยาคุที่ดื่ม ได้ถวายพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จมาถึงแล้ว

บุตรชายทั้งสองรับคำสั่งของหลวงพ่อกว่า จะปฏิบัติเช่นนั้น แล้วถือเครื่องมือตัดผม โคนผมกับทะนานและถูง เที่ยวไปตัดและ โคนผมตามบ้านเรือนทุกแห่ง แลกเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของขบฉันบ้าง ชาวบ้านเห็นเด็กสองคนนั้น พุดจาอ่อนหวาน มีไหวพริบดี แม้ผู้ที่ไม่ประสงค์จะให้ตัดและ โคนผม ก็ให้ตัดให้ โคนผม ถึงให้ตัดให้ โคนผมแล้ว ก็ให้ค่าแรงมาก เป็นอันว่าเด็กทั้งสองคนนั้น เก็บรวบรวมเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของขบฉันบ้าง ได้เป็นอันมาก

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกโดยลำดับ เสด็จถึงอาตุมานครแล้ว ทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ที่กุสาครเขตอาตุมานครนั้น พระขรรค์ท่านนั้นจึงสั่งให้คนตกแต่งข้าวยาคุเป็นอันมากโดยผ่านราตรีนั้นแล้ว น้อมถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคจงโปรดรับข้าวยาคุของข้าพระพุทธเจ้า

พระตถาคตทั้งหลายทรงทราบอยู่ ย่อมตรัสถามก็มี ทรงทราบอยู่ ย่อมไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบกาลแล้วตรัสถาม ทรงทราบกาลแล้วไม่ตรัสถาม พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมตรัสถาม สิ่งทีประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ตรัสถามสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ในสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ พระองค์ทรงกำจัดด้วยข้อปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย ทรงสอบถาม ภิภุทั้งหลายด้วยอาการ 2 อย่าง คือ จักทรงแสดงธรรมอย่าง 1 จักทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกทั้งหลายอย่าง 1

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามพระขรรค์ท่านนั้นว่า คุณก่อนภิภุ ข้าวยาคุนี้เธอได้มาจากไหน พระขรรค์จึงกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบทุกประการ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียนว่า คุณก่อนโมฆบุรุษ การกระทำของเธอนั้นไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ ไฉนเธอบวชแล้วจึงได้ชักจูงทายกในสิ่งอันไม่ควรเล่า การกระทำของเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส.... ครั้นแล้วทรงทำธรรมิกถา รับสั่งกะภิภุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิภุทั้งหลาย บรรพชิตไม่พึงชักจูงทายกในสิ่งอันไม่ควร รูปใดชักจูง ต้องอาบัติทุกกฏ

คุณก่อนภิภุทั้งหลาย อนึ่ง ภิภุผู้เคยเป็นช่างกัลบก ไม่พึงเก็บรักษาเครื่องตัด โคนผมไว้สำหรับตัว รูปใดเก็บรักษาไว้ ต้องอาบัติทุกกฏ⁹⁵

⁹⁵วิ.ม.7/89/158-160.

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเรื่องภิกษุที่ถวายทานที่ได้มาในทางที่ไม่ควร หรืออภัยปทัชฌและเรื่องภิกษุที่เคยเป็นช่างตัดผมแล้วเก็บเครื่องมือตัดผมไว้ภายหลังอุปสมบทว่าเป็นอาบัติทุกกฏนั้น คงจะสร้างความไม่พอใจให้กับพระสุภัททะเป็นอย่างมาก ในอรรถกถาอธิบายว่า

“พระสุภัททะเสียใจ ก็ผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้เข้าใจว่า เรารู้ทุกสิ่งจึงเที่ยวไป ถ้าไม่ทรงประสงค์จะรับ ก็ควรส่งคนไปบอก ขึ้นชื่อว่า อาหารที่สุกแล้วนี้ เมื่อจะตั้งอยู่นานตลอดไป พึ่งตั้งอยู่ได้เพียง 7 วัน แท้จริง ของนี้จะพึงเป็นของที่เรจัดไว้ตลอดชีวิต พระองค์ก็ทรงทำให้พินาศเสียสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ไม่ทรงหวังดีต่อเราเสียเลย เมื่อพระทศพลยังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่อาจกล่าวอะไรๆ ได้ ได้ยินว่า พระสุภัททะนั้นคิดอย่างนี้ว่า พระมหานรุษนี้ บวชจากตระกูลสูง ถ้าเราพูดอะไรไป ก็จักทรงคุกคามเราผู้เดียว พอได้ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นี้ นั้นปรินิพพานแล้วในวันนี้ ก็รำเรงยินดีประคองใจได้ลมหายใจ จึงกล่าวอย่างนี้...”⁹⁶

ในอรรถกถายังได้กล่าวประณามพฤติกรรมของพระสุภัททะซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการสังคายนาว่า

“...พระเถระฟังคำนั้นแล้ว มิได้สำคัญว่าประหนึ่งถูกประหารที่หทัย ประหนึ่งฟ้าปราศจากเมฆผ่าลงบนกระหม่อม แต่พระเถระเกิดกรรมสังเวช พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานได้เพียง 7 วัน แม่วันนี้ พระสรีระของพระองค์ มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ก็ยังดำรงอยู่ที่เดียว กากบาปเสี้ยนหนามอันใหญ่เกิดขึ้นเร็วอย่างนี้ในพระศาสนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาด้วยทุกข์ยาก ก็คนบาปนี้ นี้เมื่อเติบโต ได้คนอื่นเห็นบาปนั้นเป็นพรรคพวก ก็อาจจะทำพระศาสนาให้เสื่อมถอยได้”⁹⁷

ในศาสนวงศ์กล่าวถึงการกระทำของพระสุภัททะนั้นว่าเป็นพฤติกรรมที่

“อยากจะทำลายศาสนาจึงจองเวรและกล่าววาจาจ้วงจาบหยาบช้าเช่นนี้ เหมือนกลิ่นก้อนเหล็กร้อนแล้วสารออกออกมา”⁹⁸

ในเวลาต่อมาพระมหากัสสปะได้เรียกประชุมสงฆ์เพื่อกระทำปฐมสังคายนาโดยมีพระอุบาลีเป็นผู้วิสันนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสันนาพระสูตร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงทัศนะว่าการที่พระมหากัสสปะเป็นประธานในการกระทำ

⁹⁶ที่.ม.อ.13/451-452.

⁹⁷ที่.ม.อ.13/452.

⁹⁸พระปัญญาสาโรจน์, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร: (ม.ป.ท.) 2506), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ญฺ โน) วัดเทพศิรินทราวาส 23 มีนาคม 2506.), หน้า 7.

ปฐมสังคายยานี้เป็นเพราะพระมหากัสสปะได้รับสมมติเป็นสังฆปริณายกองค์แรกตั้งแต่
พระพุทธเจ้าปรินิพพาน⁹⁹ ชินานนุท (B. Jinananda) อธิบายว่าพระมหากัสสปะได้รับการยกย่องจาก
พระพุทธเจ้าให้เสมอด้วยพระองค์ จากการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงมอบจีวรที่เป็นผ้าทรงของพระองค์
ให้กับพระมหากัสสปะ ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อธิบายเหตุการณ์นี้ว่า

“...ครานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกจากหนทางตรงไปยัง โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง
เรา (พระมหากัสสปะ – ผู้วิชัย) จึงเอาผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าปูเป็น 4 ชั้นถวาย แล้วกราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนผ้าผืนนี้ เพื่อประโยชน์และ
ความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนาน คุณก่อนอาวุโส พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับนั่งบนอาสนะที่
จัดถวาย ครั้นประทับนั่งแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า กัสสปะ ผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าของ
เธอผืนนี้อ่อนนุ่ม เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดอนุเคราะห์
ทรงรับผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าของข้าพระองค์เถิด พระองค์ตรัสว่า คุณก่อนกัสสปะ เธอจักครองผ้า
บังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่หรือ เราก็กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักครองผ้า
บังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้

คุณก่อนอาวุโส เราได้มอบถวายผ้าสังฆาฏิแห่งผ้าที่เก่าแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และ
ได้รับผ้าบังสุกุลที่ทำด้วยผ้าปานซึ่งยังใหม่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า...”¹⁰⁰

ในอรรถกถาได้อธิบายถึงเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะเปลี่ยนจีวรกับพระ
มหากัสสปะว่า

“... เพราะทรงประสงค์จะตั้งพระเถระไว้ในตำแหน่งของพระองค์ ก็เพราะเมื่อท่าน
กล่าวคุณของจีวรหรือบาตร พระเถระจึงกราบทูลว่า ขอพระองค์จงทรงรับจีวรนี้เพื่อพระองค์เถิด นี้
เป็นจารีต ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงรับของข้า
พระองค์เถิด พระองค์จึงตรัสว่า ก็กัสสปะ เธอจักครองผ้าบังสุกุลทำด้วยผ้าปานของเราได้ไหม เธอจัก
อาจเพื่อห่มได้ไหม ดังนี้ ก็แล พระองค์ทรงหมายถึงกำลังกาย จึงตรัสแล้วอย่างนี้ ก็หามิได้ แต่ทรง
หมายถึงการปฏิบัติให้บริบูรณ์ จึงตรัสอย่างนี้”¹⁰¹

ในสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาได้อธิบายว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสรรเสริญ
พระมหากัสสปะไว้อย่างมาก กล่าวคือ

⁹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, พิมพ์
ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: วัชรินทร์การพิมพ์, 2513), หน้า 2.

¹⁰⁰ ส.น.26/524-525/596.

¹⁰¹ ส.น.อ.26/626-627.

“...คู่อ่อนพราหมณ์ ท่านจงไหว้พระกัสสปะผู้สงบระงับ ผู้ยินดีแต่ในธรรมอันสงบ อยู่ในเสนาสนะอันสงบ เป็นมุนี เป็นทายาทแห่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด อนึ่ง ในหม่อมมนุษย์ทั้งปวง ผู้ใดเป็นกษัตริย์หรือเป็นพราหมณ์ สืบวงศ์ตระกูลมาเป็นลำดับๆ ตั้ง 100 ชาติ ถึงพร้อมด้วยไตรเพท ถึงแม้จะเป็นผู้เล่าเรียนมนต์ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งเวท 3 การกราบไหว้ผู้นั้นแม้บ่อยๆ ย่อมไม่ถึงเสียวที่ 16 อันจำแนกออก 16 ครั้ง ของบุญที่ไหว้พระกัสสปะนี้เพียงครั้งเดียวเลย...”¹⁰²

การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องพระมหากัสสปะนั้นทำให้พระมหากัสสปะมีความประสงค์ที่จะทดแทนบุญคุณพระองค์โดยปฏิบัติตามคำสั่งสอนและทำให้บริสุทธิ์ด้วยการประดิษฐานวงศ์ของพระพุทธเจ้า คำกล่าวของพระสุภัททะนั้นทำให้พระมหากัสสปะมีความจำเป็นที่จะต้องกระทำการสังคายนา ดังในอรรถกถาอธิบายว่า

“ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า ก็ถ้าเราจักให้หลวงตาผู้นี้ (พระสุภัททะ – ผู้วิชัย) นุ่งผ้าเก่า เอาขี้เถ้าโรยศีรษะ ขับไล่ไป ผู้คนทั้งหลายก็จะพากันยกโทษพวกเราว่า เมื่อพระสรีระของพระสมณโคดมยังคงอยู่ เหล่าสาวกก็วิวาทกัน เพราะฉะนั้น เราจึงอดกลั้นไว้ก่อน ก็ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็เสมือนกองดอกไม้ที่ยังไม่ได้ควบคุม ในธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้ทั้งหลายที่ต้องลมย่อมกระจัดกระจายไป ฉนโค สิกขาบท 1-2 สิกขาบทในวินัยกัจจกพิณาส ปัญหาวาระ 1-2 วาระ ในสูตรกัจจกพิณาส ภูมิอื่น 1-2 ภูมิ ในอภิธรรมกัจจกพิณาส ในเมื่อเวลาล่วงไปๆ ด้วยอำนาจบุคคลชั่วเห็นบาปนี้ ก็ฉนนันเหมือนกัน เมื่อมูลรากพิณาสไปอย่างนี้ พวกเราก็จักเป็นเสมือนปีศาจ เพราะฉะนั้น เราจักต้องสังคายนาธรรมวินัยเมื่อเป็นดังนี้ ธรรมนี้ วินัยนี้ ก็จักมั่นคงเหมือนดอกไม้ที่กุมไว้ด้วยด้ายเหนียว ก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จต้อนรับเราตลอดทาง 3 คาวุต (300 เส้น) ประทานอุปสมบทด้วยโอวาท 3 ประการ ทรงเปลี่ยนจีวรจากพระวรกาย ตรีสปฏิปทาเปรียบด้วยดวงจันทร์ ประหนึ่งสันมือในอากาศ ทรงยกย่องเราเป็นกายสักกจี (มีวิหารธรรมเสมอด้วยพระองค์) ทรงมอบความเป็นสกลศาสนทายาท 3 ครั้งว่า เมื่อภิกษุเช่นเรายังดำรงอยู่ ภิกษุชั่วผู้นี้จักไม่ได้ความเจริญในพระศาสนา อธรรมยังไม่รุ่งเรือง ธรรมก็จะไม่เสื่อมถอย อวินัยยังไม่รุ่งเรือง วินัยก็จะไม่เสื่อมถอย ฝ่ายอธรรมวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายธรรมวาทียังไม่อ่อนกำลัง ฝ่ายอวินยวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายวินยวาทียังไม่อ่อนกำลัง เพียงใด เราก็จักสังคายนาธรรมและวินัยเพียงนั้น แต่นั้น เหล่าภิกษุรวบรวมภิกษุที่เป็นสภาคกัน เพียงพอแก่ตนๆ ก็จักกล่าวสิ่งที่ควรและไม่ควรได้ เมื่อเป็นดังนี้ ภิกษุชั่วผู้นี้ตนเองก็ประสบนิคคหะ ไม่อาจเงยศีรษะได้อีก พระศาสนาก็จัก

¹⁰² พ.เถร.53/400/436.

มั่นคงและแพร่หลาย...”¹⁰³

พระมหากัสสปะยังได้อธิบายว่าตน “เป็นหนี้” พระพุทธเจ้า ความว่า

“...ตัวเราอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนกัสสปะ เธอจักห่มได้หรือไม่ซึ่งผ้าป่าน บังสกุลที่ใช้เก่าแล้วของเรา ดังนี้ ทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธารณบริโภคในจีวร และด้วยการสถาปนา ไว้เสมอกับพระองค์ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ต่างโดยอนุพัทวิหาร 9 และอภิญา 6 เป็นต้น โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราต้องการสังคจากามทั้งหลาย สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงใด คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้กัสสปะต้องการสังคจากามทั้งหลาย สังคจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น ดังนี้ ยิ่งกว่านั้นยังสรรเสริญด้วยความเป็นผู้มีจิตไม่คิดอยู่ในตระกูล เหมือนสันมือในอากาศ และด้วยปฏิบัติเปรียบด้วยพระจันทร์ การทรงอนุเคราะห์และการทรงสรรเสริญเป็นประหนึ่งหนี้ของเรา กิจอื่นนอกจากการสังคายนาที่จะให้เราพ้นสภาพหนี้ จักมีอะไรบ้าง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบซึ่งเรามีใช้หรือว่ากัสสปะนี้ จักเป็นผู้ประดิษฐานวงศ์พระสัทธรรมของเรา ดังนี้ แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยความอนุเคราะห์อันไม่ทั่วไปนี้ และทรงสรรเสริญด้วยการสรรเสริญอันยอดเยี่ยมนี้ เหมือนพระราชาทรงทราบพระราชโอรส ผู้จะประดิษฐานวงศ์ตระกูลของพระองค์ แล้วทรงอนุเคราะห์ด้วยการมอบเกราะและพระอิสริยยศของพระองค์ฉะนั้น ดังนี้ ยิ่งความอุตสาหะให้เกิดแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย...”¹⁰⁴

พระเถียงจั่งอธิบายว่าพระมหากัสสปะได้กล่าวกับคณะสงฆ์ที่มาร่วมประชุมว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จสู่มหานิพพานแล้ว สากลโลกไร้ที่ยึดเหนี่ยว จึงสมควรที่จะชำระรวบรวมพระไตรปิฎกเพื่อตอบสนองบุญคุณอันใหญ่หลวงของพระพุทธองค์ จะทำสังคายนา ต้องจำกัดคนให้น้อยและสงบเงียบ (งานนี้) หาใช่เพียงงานชุมนุมผู้คน แต่ไม่สามารถบรรลุภารกิจอันใหญ่หลวงไม่ ท่านผู้ใดที่ถึงพร้อมในวิชา 3 อภิญา 6 เคยสดับธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ มากับโศคนเองและสามารถจดจำได้แม่นยำอีกทั้งในขณะที่ตนเองรับนิมิตต์แสดงธรรมเทศนาก็สามารถสาธยายได้อย่างคล่องแคล่วลื่นไหล มีความเข้าใจอย่างทะลุปรุ โปร่งรู้แจ้งเห็นจริงแล้วไซร้ ก็ขอให้อยู่ร่วมสังคายนาในครั้งนี้ ส่วนที่ยังเป็นเสขบุคคล ก็ขอให้กลับสู่สำนักของตนเอง”¹⁰⁵

ในปีอุจตติก จุลวรรค วินัยปิฎก ได้อธิบายเหตุการณ์ที่พระมหากัสสปะได้เรียกประชุมสงฆ์เพื่อกระทำปฐมสังคายนาว่า

¹⁰³ที่.ม.อ.13/452-453.

¹⁰⁴ที่.ส.อ.11/71-72.

¹⁰⁵ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ชูหลุน หน้า 375.

“ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ถ้ากระนั้น ขอพระเถระ จงคัดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิดขอรับ ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสป จึงคัดเลือกพระอรหันต์ได้ 500 รูป หย่อนอยู่องค์หนึ่ง ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระมหากัสสปว่า ท่านเจ้าข้า ท่านพระอรหันต์นี้ยังเป็นเสกขบุคคลอยู่ก็จริง แต่ไม่คู่อำนาจันตาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติและท่านได้เรียนพระธรรมและพระวินัยเป็นอันมาก ในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าเพราะเหตุนี้ ขอพระเถระจงคัดเลือกท่านพระอรหันต์เข้าด้วยเถิด ลำดับนั้นพระมหากัสสปจึงคัดเลือกท่านพระอรหันต์เข้าด้วย จึงพระเถระทั้งหลายปรึกษากันว่า พวกเราจักสังคายนาพระธรรมและพระวินัยที่ไหนดีหนอ ครั้นแล้วเห็นพร้อมกันว่า พระนครราชคฤห์ มีโคจรคามมาก มีเสนาสนะเพียงพอ สมควรแท้ที่พวกเราจะอยู่จำพรรษาในพระนครราชคฤห์สังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่ควรเข้าจำพรรษาในพระนครราชคฤห์

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติหุตติกรรมวาจาว่าดังนี้

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงสมมติภิกษุ 500 รูปนี้ ให้จำพรรษาในพระนครราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่พึงจำพรรษาในพระนครราชคฤห์ นี้เป็นอุตติ

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุ 500 รูปนี้ ให้จำพรรษาในพระนครราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่พึงจำพรรษาในพระนครราชคฤห์ การสมมติภิกษุ 500 รูปนี้ ให้จำพรรษาในพระนครราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่พึงจำพรรษาในพระนครราชคฤห์ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้หนึ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด

สงฆ์สมมติภิกษุ 500 รูปนี้ ให้จำพรรษาในพระนครราชคฤห์เพื่อสังคายนาพระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่พึงจำพรรษาในพระนครราชคฤห์ ชอบแก่สงฆ์ เหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยอย่างนี้¹⁰⁶

ในการสังคายนานี้ได้เกิดจาริตที่สำคัญอย่างหนึ่งขึ้นในขณะสงฆ์เถรวาทกระแสดกัถกกล่าวคือ การไม่เพิ่มสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนและไม่ลดสิ่งที่ทรงสอน ดังที่ในปัญจสตัก จุลวรรค วินัยปิฎกได้อธิบายว่า

“ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุตติหุตติกรรมวาจา ว่าดังนี้

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่ปรากฏแก่คฤหัสถ์มีอยู่ แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้ว่า สิ่งนี้ควรแก่พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าพวกเราจักถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสีย จักมีผู้กล่าวว่า พระสมณโคดมบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายเป็นกาล

¹⁰⁶วิ.จ.9/615/510-511.

ชั่วคราว พระศาสดาของพระสมณะเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ตราบไค สาวกเหล่านี้ยังศึกษาในสิกขาบททั้งหลายตราบนั้น เพราะเหตุที่พระศาสดาของพระสมณะเหล่านี้ปรินิพพานแล้ว พระสมณะเหล่านี้จึงไม่ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายในบัดนี้ ถ้าความพร้อมพรังของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว พึงสมาทานประพฤติ ในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว นี่เป็นญัตติ

ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่ปรากฏแก่ภุคฺฉัตถ์มีอยู่ แม้พวกภุคฺฉัตถ์ก็รู้ว่า สิ่งนี้ควรแก่พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าพวกเราจักถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสีย จักมีผู้กล่าวว่า พระสมณ โคดมบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายเป็นกาล

ชั่วคราว พระศาสดาของพระสมณะเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ตราบไค สาวกเหล่านี้ยังศึกษาในสิกขาบททั้งหลายตราบนั้น เพราะเหตุที่พระศาสดาของพระสมณะเหล่านี้ปรินิพพานแล้ว พระสมณะเหล่านี้จึงไม่ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายในบัดนี้ สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติแล้ว สมาทานประพฤติในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว การไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานประพฤติในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้หนึ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด

สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติแล้ว สมาทานประพฤติในสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนี้จึงนึ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ ด้วยอย่างนี้”¹⁰⁷

กฎที่พระมหากัสสปะเสนอในรูปของญัตติทุติยกรรมซึ่งเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่งคือสังฆกรรมที่สวดประกาศญัตติอันได้แก่ข้อเสนออย่างใดอย่างหนึ่งแก่สงฆ์หนึ่งรอบก่อน จากนั้นก็สวดซ้ำเพื่อขอความเห็นอีกหนึ่งรอบ ผู้ที่เห็นด้วยให้หนึ่ง ไม่เห็นด้วยให้คัดค้านด้วยวาจาหลักการที่ว่านี้ต่อมาจึงกลายมาเป็นจารีตสำคัญของคณะสงฆ์เถรวาทกระแสหลัก¹⁰⁸

อย่างไรก็ตามการประชุมสงฆ์กระทำปฐมสังคายนานั้นเป็นการประชุมเฉพาะพระสงฆ์หมู่หนึ่ง ยังมีสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่ได้รับรู้เรื่องการสังคายนานี้ด้วย สมภาร พรหมทอธิบายว่าการกระทำปฐมสังคายนาซึ่งมีพระสงฆ์เข้าร่วมจำนวน 500 รูปนั้นนับว่าน้อยแต่จำนวนดังกล่าวนี้ก็สามารมีคำอธิบายได้กล่าวคือหากมีจำนวนมากเกินไปการสังคายนาจะกระทำได้ลำบาก เช่น การสื่อสารจะไม่ถึงเพราะในสมัยนั้นต้องสื่อสารด้วยปากเปล่า นอกจากนั้นการสังคายนาในครั้งนี้

¹⁰⁷วิ.จ.9/621/517-518.

¹⁰⁸สมภาร พรหมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่) หน้า

นั่นมีจุดประสงค์ที่จะรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่าที่จะสืบค้นได้ งานเช่นนี้ผู้ที่จะเป็นประโยชน์น่าจะให้แก่พระสงฆ์ที่มีความรู้ ดังนั้นจำนวนพระสงฆ์ 500 รูปนั้นจึงนับว่ามีเหตุผลจะอย่างไรก็ตามการสังคายนาที่กระทำโดยตัวแทนเช่นนี้ก็อาจมีปัญหาดirect ที่อาจมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่ไม่ได้เข้าร่วมสังคายนา อาจจะเป็นข้ออ้างที่จะไม่ยอมรับซึ่งเหตุการณ์นี้ก็เกิดขึ้นจริงคือในกรณีของพระปุราณะ¹⁰⁹ ในปัญจสติก จุลวรรค พระวินัยปิฎกได้อธิบายเหตุการณ์ที่พระปุราณะไม่ยอมรับมติการกระทำปฐมสังคายนาว่า

“สมัยนั้น ท่านพระปุราณะเที่ยวจาริกในชนบททุกทิศทุกทาง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป คราวเมื่อพระเถระทั้งหลายสังคายนาพระธรรมและพระวินัยเสร็จแล้ว ได้พักอยู่ในชนบททุกทิศตามเถรภิรมย์ แล้วเข้าไปหาพระเถระทั้งหลาย ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เขตพระนครราชคฤห์ แล้วได้กล่าวสัมโมทนียะกับพระเถระทั้งหลายแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระเถระทั้งหลายได้กล่าวกะท่านพระปุราณะผู้หนึ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ท่านปุราณะ พระเถระทั้งหลายได้สังคายนาพระธรรมและพระวินัยแล้ว ท่านจงรับรู้พระธรรมและพระวินัยนั้นที่พระเถระทั้งหลายสังคายนาแล้ว

ท่านพระปุราณะกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย พระเถระทั้งหลาย สังคายนาพระธรรมและพระวินัยเรียบร้อยแล้วหรือ แต่ว่า ข้าพเจ้าได้ฟัง ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยประการใด จักทรงไว้ด้วยประการนั้น”¹¹⁰

ในครั้งนั้นพระปุราณะไม่รับรองมติปฐมสังคายนา คัมภีร์ในนิกายธรรมคูปตะและมหิสสาสะกะได้อธิบายเพิ่มไปอีกว่าพระปุราณะขอร้องให้พระมหากัสสปะเรียกประชุมใหญ่และพระปุราณะก็ยินยอมทำเช่นเดียวกับที่ทำไปแล้ว โดยยอมรับหลักการทั้งหมดยกเว้นสิกขาบทเล็กน้อย 8 ข้อ¹¹¹ ซึ่งพระปุราณะแย้งพระมหากัสสปะว่า สิกขาบท 8 ข้อนี้ พระพุทธเจ้ามีพุทธานุญาตให้ทำได้ในเวลาที่เกิดอุทกภัย กล่าวคือ ได้เกิดอุทกภัยภายในเมืองราชคฤห์ พระพุทธเจ้าจึงได้มีพุทธานุญาตยกเว้นสิกขาบท ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ความว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล พระนครราชคฤห์บังเกิดอุทกภัย คนทั้งหลายนำเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของควรเคี้ยวบ้าง มายังอาราม ภิกษุทั้งหลายให้เก็บของเหล่านั้นไว้ข้างนอก สัตว์ต่างๆ กินเสียบ้าง พวกโจรลักเอาไปบ้าง ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระ

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 326-327.

¹¹⁰ วิ.จ.9/623/520-521.

¹¹¹ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2526), หน้า 31.

ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เก็บไว้ ณ ภายใน
ได้

กัปปิการกทั้งหลายเก็บอามิสไว้ข้างในแล้ว หุงต้มข้างนอก พวกคนกินเดนพากัน
ห้อมล้อม

ภิกษุทั้งหลายไม่พอใจฉัน แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หุงต้มในภายใน

ในคราวเกิดเหตุภิกษุทั้งหลาย พวกกัปปิการกนำสิ่งของไปเสียมากมาย ถวายภิกษุเพียง
เล็กน้อย

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
อนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หุงต้มเอง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอามิสที่เก็บไว้ในภายในที่อยู่ ที่หุงต้มในภายในที่อยู่
และที่หุงต้มเอง”¹¹²

สิกขาบททั้ง 8 ข้อที่ปุราณะเสนอให้ยกเลิกนี้ ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค
เภสัชชขันธกะ ว่า

“ก็โดยสมัยนั้นแล พระนครเวสาลีมีภิกษาหารมาก มีข้าวกล้าอกงาม บิณฑบาตก็หา
ง่าย ภิกษุสงฆ์จะยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยการถือบาตรแสวงหาก็กทำได้ง่าย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงพระปริวิตกอย่างนี้ว่า ภัตตาหารที่เราอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย
เมื่อคราวอดตัดอาหารมีข้าวกล้าน้อย บิณฑบาตได้ฝืดเคือง คืออาหารที่เก็บไว้ในที่อยู่ 1 อาหารที่
หุงต้มภายในที่อยู่ 1 อาหารที่หุงต้มเอง 1 อาหารที่จับต้องแล้วรับประเคนใหม่ 1 อาหารที่ทายกนำมา
จากที่นิมนต์นั้น 1 อาหารที่รับประเคนฉันในปุเรกัต 1 อาหารที่เกิดในป่าและเกิดในสระบัว 1
ภัตตาหารเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายยังฉันอยู่ทุกวันนี้หรือหนอ

ครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่ประทับพักเร้น แล้วรับสั่งถามพระ
อานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ภัตตาหารที่เราอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคราวอดตัดอาหาร มีข้าวกล้า
น้อยบิณฑบาตได้ฝืดเคือง คืออาหารที่เก็บไว้ในที่อยู่ 1 อาหารที่หุงต้มภายในที่อยู่ 1 อาหารที่หุง
ต้มเอง 1 อาหารที่จับต้องแล้วรับประเคนใหม่ 1 อาหารที่ทายกนำมาจากที่นิมนต์นั้น 1 อาหารที่รับ
ประเคนฉันในปุเรกัต 1 อาหารที่เกิดในป่าและเกิดในสระบัว 1 ภัตตาหารเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายยัง
ฉันอยู่ทุกวันนี้หรือ

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ยังฉันอยู่ พระพุทธเจ้าข้า

¹¹²วิ.ม.7/51/85.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำธรรมิกถาในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัตตาหารที่เรานุญาตแก่ภิกษุทั้งหลายเมื่อคราวอัตรัดอาหาร มีข้าวกล้าน้อย บิณฑบาตได้ฝืดเคือง คืออาหารที่เก็บไว้ภายในที่อยู่ 1 อาหารที่หุงต้มภายในที่อยู่ 1 อาหารที่หุงต้มเอง 1 อาหารที่จับต้องแล้วประเคนใหม่ 1 อาหารที่ทายกนำมาจากที่นิมนต์นั้น 1 อาหารที่รับประเคนฉันในปุรภักต 1 อาหารที่เกิดในป่าและเกิดในสระบัว 1 ภัตตาหารเหล่านั้น เราห้ามจำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันอาหารที่เก็บไว้ภายในที่อยู่ อาหารที่หุงต้มภายในที่อยู่ อาหารที่หุงต้มเอง อาหารที่จับต้องแล้วรับประเคนใหม่ รูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนอาหารที่ทายกนำมาจากที่นิมนต์นั้น อาหารที่รับประเคนฉันในปุรภักต อาหารที่เกิดในป่าและเกิดในสระบัว ยังไม่เป็นเคน ภิกษุฉันเสร็จ ห้ามกัดแล้วไม่พึงฉัน รูปใดฉัน พึงปรับอาบัติตามธรรม¹¹³

ในคัมภีร์วินัยของนิกายมหิสสาสะได้อธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเรื่องนี้ไว้เพียง 7 ข้อเท่านั้น¹¹⁴ อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุดพระปุราณะก็ได้พาบริวารออกไปตั้งกองสังคายนาใหม่ คณะสงฆ์เหล่านี้ได้วิพากษ์วิจารณ์ว่า

“เมื่อครั้งพระตถาคตเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ก็ได้เป็นศิษย์ร่วมสำนักอาจารย์เดียวกัน ศึกษาพระธรรมเดียวกัน ครั้นพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว (พวกเรา) กลับถูกรังเกียจดูแคลน ผองเราก็ควรจะชำระรวบรวมพุทธคัมภีร์ทั้งหมด เพื่อเป็นการสนองพระคุณพระพุทธเจ้าเช่นกัน”¹¹⁵

คณะสงฆ์ที่ไม่ได้ร่วมกระทำสังคายนา กับพระมหากัสสปะนั้น ได้มาชุมนุมกันเพื่อกระทำการสังคายนาในหมู่คณะของตน พระเถียงจึงได้อธิบายว่า

“ทั้งสงฆ์ทั่วไปและอริยสงฆ์ ทั้งกุลบุตรและผู้มีสติปัญญาที่มาชุมนุมกันอย่างพร้อมเพรียงที่นี่ ทำการชำระรวบรวมพระสูตรต้นปิฎก พระวินัยปิฎก พระอภิธรรมปิฎก พระสังยุตต์ปิฎก (Samyukta-pitaka) * และหมวดชาเรณี รวมเรียกว่าปิฎกปิฎก”¹¹⁶

¹¹³วิ.ม.7/81/134-135.

¹¹⁴บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 31.

¹¹⁵ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน หน้า 377.

* ประมวลพุทธคัมภีร์อื่นๆ ที่อยู่นอกพระไตรปิฎก

¹¹⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 377.

เสถียร โปธินันทะอธิบายว่าเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าสังฆมณฑลหลังพุทธปรินิพพานแล้วใหม่ๆได้เกิดแตกแยกกันขึ้นเพราะเหตุแห่งทฎิฐีสามัญญตาและศีลสามัญญตา วิบัติ ไม่ใช่มาแตกแยกเมื่อตุตยสังคายนา ข้อสำคัญเพราะเกิดจากการตีความพุทธบัญญัติหรือพุทธพจน์ในบรรดาคณาจารย์ผู้ใหญ่มากต่างกันเป็นเหตุให้มีหมู่คณะแตกแยกออกไป แต่เมื่อสรุปแล้วมี 2 พวก คือ พวกที่ต้องการรักษาจารีตธรรมเนียมดั้งเดิมเอาไว้ให้มากที่สุดและพวกที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงอนุโลมตามกาลเทศะสมัยนิยม พวกหลังนี้เป็นต้นเค้าของมหายาน¹¹⁷ นักวิชาการหลายคนให้เหตุผลของการสังคายนาในครั้งนี้ว่าเกิดจากการไม่เชื่อในการทรงจำพุทธธรรมแบบ “มุขปาฐะ” ของพระอรหันต์หรือองค์อื่นๆ¹¹⁸ การทรงจำพุทธธรรมแบบมุขปาฐะนี้เกิดขึ้นจากสาเหตุที่คนในสมัยพุทธกาลไม่นิยมเขียนคำสอนทางศาสนาลงบนวัตถุใดๆเพราะเหตุผลที่เป็นธรรมเนียมนิยมในทางศาสนาที่จะไม่จารึกคำสอนเป็นลายลักษณ์อักษรเพราะถือว่าเป็นการทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของคำสอนนั้นจึงใช้วิธีท่องจำจากผู้รู้แล้วถ่ายทอดให้ผู้อื่นด้วยปาก แต่อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดพุทธธรรมแบบมุขปาฐะในสมัยพุทธกาลนี้ย่อมมีการหลงลืมหรือเลอะเลือนผิดพลาดเกิดขึ้นได้ นักวิชาการจึงมีทฤษฎีที่อธิบายว่าการกระทำปฐมสังคายนานี้มีสาเหตุมาจากการไม่เชื่อถือในวิธีการถ่ายทอดคำสอนในแบบดังกล่าวนี้

2.3.2 การแตกแยกของพระวัชชีบุตรและพระมหาเทพ

ในสัตตศตวรรษแรก จุลวรรค วินัยปิฎกอธิบายว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงแล้วได้ 100 ปี พระสงฆ์วัชชีบุตร ชาวเมืองวัชชีได้มีแนวความคิดที่ผิดไปจากธรรมวินัยที่เป็นพุทธบัญญัติ โดยการแสดงวัตถุ 10 ประการ กล่าวคือ

1. เก็บเกลือไว้ในแขนงจัน ควร
2. ถิ่นอาหารในเวลาบ่าย ล่วงสององคุลี ควร
3. เข้าบ้านนั้นอาหารเป็นอนติริตตะ ควร
4. อวาสมีสีมาเดียวกัน ทำอุโบสถต่างๆ กัน ควร
5. เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำก่อนได้ ภิกษุมาทีหลังจึงบอกขออนุมัติ ควร
6. การประพฤติตามอย่าง ที่อุปัชฌาย์และอาจารย์ประพฤติมาแล้วควร
7. ถิ่นนมสดที่แปรแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมส้ม ควร

¹¹⁷เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 54-55.

¹¹⁸บุญ นิลเกษ, พุทธศาสนามหายาน, หน้า 32.

8. ต้มสุราอ่อน ควร

9. ใช้ฝ้านิสิตนะไม่มีชาย ควร

10. รับทองและเงิน ควร¹¹⁹

ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวข้างต้นของพระวชิรบุตรนั้นได้แสดงพฤติกรรมออกมา เช่น เรื่องการรับเงินทองว่าเป็นสิ่งที่สมควรกระทำได้ ในสัตตศตึกชั้นชกะ จุลวรรค วินัยปิฎกได้อธิบายถึงเรื่องนี้ว่า

“สมัยนั้น พวกพระวชิรบุตรชาวเมืองเวสาลี ถึงวันอุโบสถเอาธาตุทองสัมฤทธิ์ตักน้ำเต็มตั้งไว้ ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ กล่าวแนะนำอุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองเวสาลี ที่มาประชุมกันอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงถวายรูปะแก่สงฆ์ กหาปณะหนึ่งก็ได้ กิ่งกหาปณะก็ได้ บาทหนึ่งก็ได้ มาสกหนึ่งก็ได้ สงฆ์จักมีกรณีะด้วยบริวาร เมื่อพระวชิรบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระยสภาคัณฑกบุตรจึงกล่าวกะอุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองเวสาลีว่า ท่านทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้ถวายรูปะแก่สงฆ์ กหาปณะหนึ่งก็ตาม กิ่งกหาปณะก็ตาม บาทหนึ่งก็ตาม มาสกหนึ่งก็ตาม ทองและเงินไม่ควรแก่สมณะเชื้อสายพระศากยบุตร พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรไม่รับทองและเงิน พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร มีแก้วและทองวางเสียแล้วปราศจากทองและเงิน อุบาสกอุบาสิกาชาวเมืองเวสาลี แม้อันท่านพระยสภาคัณฑกบุตรกล่าวอยู่อย่างนี้ ก็ยังขึ้นถวายรูปะแก่สงฆ์ กหาปณะหนึ่งบ้าง กิ่งกหาปณะบ้าง บาทหนึ่งบ้าง มาสกหนึ่งบ้าง

ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว พวกพระวชิรบุตรชาวเมืองเวสาลี ได้จัดส่วนแบ่งเงินนั้นตามจำนวนภิกษุแล้ว ได้กล่าวกะท่านพระยสภาคัณฑกบุตรว่า ท่านพระยส เงินจำนวนนี้เป็นส่วนของท่าน ท่านพระยสกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย ฉันไม่มีส่วนเงิน ฉันไม่ยินดีเงิน”¹²⁰

สมภาร พรหมทาแสดงทัศนะว่าหลักปฏิบัติที่คณะสงฆ์ฝ่ายมหาสังฆิกะปรับเปลี่ยนจำนวน 10 ข้อนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็เป็นเรื่องเล็กน้อยในทางพระวินัย ดูเหมือนจะมีเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นที่อาจเป็นเรื่องใหญ่คือข้อที่อนุญาตให้พระสงฆ์สามารถรับเงินทองได้ เงินทองนั้นหมายถึงอัฐกลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าและสิ่งจำเป็นในชีวิต ตามข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกข้างต้นนั้น พระสงฆ์วชิรบุตรอ้างว่าสงฆ์มีความจำเป็นต้องใช้เงินจึงขอให้พุทธบริษัทช่วยบริจาคเงินแก่วัด เพื่อว่าวัดจะได้เอาไปใช้จ่ายสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของวัด ข้ออ้างของพระวชิรบุตรนี้หากพิจารณาจากสายตาของชาวพุทธไทยสมัยปัจจุบันก็อาจจะเห็นว่าไม่ใช่เรื่องเสียหายเพราะวัดต่างๆ ในประเทศไทยก็ทำเช่นเดียวกับที่พระวชิรบุตรทำ การปรับพระวินัยครั้งนี้ของพระวชิรบุตรคงคิดว่า

¹¹⁹ วิ.จ.9/630/530.

¹²⁰ วิ.จ.9/632/531.

ดำเนินไปตามพระพุทธานุญาตก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงปรินิพพานว่าหากสงฆ์จะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเพราะความจำเป็นบางอย่างก็ให้กระทำได้¹²¹ ดังที่ในมหาปรินิพพานสูตร ที่ฉนิกาย มหาวรรค สุตตันตปิฎก อธิบายว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่าดูก่อนอานนท์ บางที่พวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดีวินัยก็ดีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา ดูก่อนอานนท์ บัดนี้พวกภิกษุเรียกกันและกันด้วยวาตะว่า อาวุโสจันใด โดยล่วงไปแห่งเรา ไม่ควรเรียกกันฉนั้น ภิษุผู้แก่กว่า พึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือโดยโคตรหรือโดยวาตะว่าอาวุโส ภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ภนุเต หรืออายุสุมา ดูก่อนอานนท์ ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างจงถอนเถิด...”¹²²

การรับเงินทองนั้นเป็นเพียงอาบัติเบาคืออาบัติปาจิตติย์ อาจเป็นไปได้ว่าคณะสงฆ์วัชชีบุตรนั้นเป็นคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน จึงมีงานบริการชุมชนในลักษณะต่างๆ ที่ล้วนแล้วแต่ต้องการเงินสำหรับมาบริหาร ด้วยเหตุนี้คณะสงฆ์วัชชีบุตรจึงได้ปรับวินัยข้อว่าด้วยการรับเงินทอง ส่วนเถรวาทกระแสลักถือตามมติในการกระทำปฐมสังคายนาที่ว่าจะไม่เพิ่มไม่ถอนพระบัญญัติ ดังนั้นจึงเกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างฝ่ายที่เคารพกฎอย่างเคร่งครัดกับฝ่ายที่เห็นว่ากฎระเบียบที่ไม่สำคัญอาจปรับได้ตามความเหมาะสม¹²³

การเสนอวัตถุ 10 ประการของพระวัชชีบุตรนี้ทำให้เกิดการกระทำทุติยสังคายนาโดยที่พระยสภากัมภกบุตรได้ทำการคัดเลือกพระสงฆ์ 700 รูป ในจำนวนภิกษุ 1,200,000 รูป¹²⁴ สมภารพรมทาอธิบายถึงจำนวนของพระสงฆ์ที่เข้าร่วมกระทำทุติยสังคายนาว่าผู้มีเหตุผลเพราะอินเดียเป็นประเทศใหญ่จำนวนพระสงฆ์ที่อธิบายในอรรถกถานี้ก็ประมาณ 4 เท่าของจำนวนพระสงฆ์ในไทยตัวเลขนี้น่าจะบอกได้ว่าในช่วงที่มีการกระทำปฐมสังคายนานั้นจำนวนพระสงฆ์ทั่วทั้งอินเดียคงไม่แตกต่างจากนี้นัก¹²⁵

¹²¹สมภาร พรมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” หน้า 329-330.

¹²²ที่.ม.13/141/320-321.

¹²³สมภาร พรมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” หน้า 330.

¹²⁴อภิ.กถา.อ.80/5.

¹²⁵สมภาร พรมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” หน้า 326.

สิ่งที่พระสงฆ์วัชชีบุตรเสนอมาทั้งหมดนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติห้ามไว้ในพระวินัยทั้งหมด ซึ่งในการกระทำทุกขสังคายนาครั้งนี้ ที่ประชุมได้มีมติวินิจฉัยว่าทั้งหมดไม่ควรปฏิบัติคือไม่ถอนสิกขาบทหรือข้อห้ามใดๆ ทั้งสิ้นตามมติเดิมเมื่อครั้งทำปฐมสังคายนา ดังที่พระเวตะและพระสัพพกามีกล่าวว่า

“ร.ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วัตถุ 10 ประการนี้ สงฆ์วินิจฉัยแล้ว แม้เพราะเหตุนี้ วัตถุ 10 ประการนี้ จึงผิดธรรมดา ผิดวินัยหลักเถียงสัตตคาสณ”¹²⁶

“พระสัพพกามีกล่าวว่า ท่านทั้งหลาย อธิกรณ์นั้นสงฆ์ชำระแล้วสงฆ์รับเรียบร้อยดีแล้ว อนึ่ง ท่านพึงถามวัตถุ 10 ประการนี้กะผม แม้ในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประกาศให้ภิกษุเหล่านั้นรู้ทั่วกัน

ครั้งนั้น ท่านพระเวตะได้ถามวัตถุ 10 ประการนี้กะท่านพระสัพพกามีแม้ในท่ามกลางสงฆ์ ท่านพระสัพพกามี อันท่านพระเวตะถามแล้วๆ ได้วิสาขนาแล้ว

ก็ในสังคายนาพระวินัยครั้งนี้ มีภิกษุ 700 รูป ไม่หย่อน ไม่เกิน เพราะฉะนั้น การสังคายนาพระวินัยครั้งนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า แจง 700 ดังนี้แล”¹²⁷

ในคัมภีร์ที่ปวงศได้อธิบายถึงเหตุการณ์การกระทำทุกขสังคายนาสังคายนาว่า

“...พระวัชชีบุตรถือปฏิบัติขัดกับพระวินัย หักล้างคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้พระสังฆกรรมแตกแยก พวกเขายึดถือการปฏิบัติที่ขัดกับหลักธรรม เพื่อปราบพวกนี้ ศิษย์ของพระตถาคตจำนวน 120,000 รูป จึงได้ประชุมกัน ในการสังคายนาครั้งนี้ พระเถระที่เป็นหัวหน้า 8 รูป เป็นตัวแทนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อปราบความต่างในลัทธิ พระอาจารย์เจ้าคือ พระสัพพกามี พระสาณะ พระเวรัต พระชัชชโสภิต พระวาสวกามิ พระสุมนะ พระสัมภุตตะ จากเมืองสาณะ พระยสบุตรของกาคันชกะ ผู้ที่พระชินเจ้ายกย่อง เพื่อปราบพระวัชชีบุตรที่หลงผิด ได้มาประชุมกันที่เมืองเวสาลี พระวาสวกามิและพระสุมนะเป็นศิษย์ของพระอนุรุทธ พระเถระรูปอื่นเป็นศิษย์ของพระอานนท์เถระ ล้วนทันเห็นพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น สมัยนั้นพระเจ้าอโศกพระโอรสของพระเจ้าสุคนาคเป็นพระราชาครองเมืองปาฏลีบุตร พระเถระทั้ง 8 ผู้ทรงอภิญารวบรวมพรรคพวกของตน และได้ปราบพวกที่หลงผิด เมื่อได้จับพระภิกษุผู้ที่หลงผิดแล้ว ได้ทำลายคำสอนผิดแล้ว พระเถระ

¹²⁶ วิ.จ.9/662/558.

¹²⁷ วิ.จ.9/663/558.

ทั้ง 8 รูป พร้อมพระภิกษุที่ได้คัดสรรที่ดีที่สุดแล้วอีก 700 รูป เพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ตั้งมั่นได้ทำสังคายนาครั้งที่สอง สังคายนาครั้งที่สองสำเร็จภายใน 7 เดือน ที่กุฎาคาร เมืองเวสาลี¹²⁸

การกระทำทุติยสังคายนานี้เป็นการทบทวนหลักพระธรรมวินัยตามที่ได้สังคายนาไว้ในครั้งแรกนั้นให้ชัดเจนแม่นยำเท่านั้นเพราะการเพิ่มหรือลดอะไรนั้นกระทำไม่ได้แล้ว¹²⁹

ในที่ปวงศัยังได้กล่าวถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์วัชชีบุตรหลังจากการกระทำทุติยสังคายนาไว้ว่า

“พระวัชชีบุตรที่ถูกขับจากคณะสงฆ์ได้รวบรวมพระภิกษุคณะใหญ่จำนวน 10,000 รูป จัดการประชุมกันเอง เรียกว่ามหาสังคีติ

คณะสงฆ์ในมหาสังคีติได้ตกลงรักษาคำสอน ที่ผิดไปจากของเดิม โดยได้โยกย้ายพระสูตรที่อยู่ในที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง ลบล้างความหมายของพระสัทธรรม ในพระวินัยและในหมวดหมู่ทั้ง 5 ในพระสูตร พระภิกษุเหล่านั้น ไม่เข้าใจในคำสอนทั้งโดยตรงและโดยนัยยะ ตีความพระวจนะในที่ต่างๆ ผิดไป ภิกษุเหล่านี้ทำลายความหมายตามตัวอักษร ปฏิเสธข้อความที่เป็นวรรคเดียวในพระสูตรและพระวินัยอันลุ่มลึก ได้รวบรวมพระธรรมวินัยที่ดูเหมือนว่าคล้ายคลึงกับของเดิม ตัดพระคัมภีร์ เช่น ปรีวาร ซึ่งเป็นบทย่อจากเนื้อหาในพระวินัย พระอภิธรรมทั้ง 6 หมวด ปฏิสัมภีทานิเทศ ชาคกบางบท ได้มีการรจนาขึ้นใหม่ เพิกถอนกฎเกณฑ์ของเก่าที่ว่าด้วย นาม ลิงค์ การรจนาตลอดจนรูปแบบการเขียน ได้มีการเปลี่ยนใหม่หมด...”¹³⁰

ในศาสนวงศ์และมหาวงศ์ยังได้กล่าวประณามพระสงฆ์วัชชีบุตรไว้ว่า

“ภิกษุวัชชีบุตรแสดงอธรรมวัตถุ คือข้อปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม...ปรึกษากับภิกษุผู้ประพฤตินี้ไม่เป็นธรรมที่ถูกขับไล่ตอนทำสังคายนาครั้งแรก แสวงหาเพื่อนร่วมงานได้แล้ว ทำสังคายนาเหมือนที่พระมหาเถระได้ทำมาแล้วแต่เปลี่ยนใช้โวหารว่า มหาสังคีติ

ครั้นทำสังคีติแล้ว ก็แยกออกเป็นคณะคนละคณะ นำขันเสียนี่กะไรเหมือนจิ้งจอกเถ่า ระบายความถือตัวออกมา เชื่อว่าตัวเองเป็นเหมือนราชสีห์เพราะมี 4 เท้าเหมือนกัน ทำเสียงคำรามให้เหมือนราชสีห์ พระภิกษุวัชชีบุตรเหล่านี้ ไม่รู้ธรรมวินัยอย่างแท้จริง ทำลายความหมายอันแท้จริงเสียโดยใช้ชื่อนายาแทนชื่อจริง คือชื่อจริงเรียกว่าสังคายนาแต่ใช้ชื่อนายาว่ามหาสังคีติ แล้วคัดธรรมวินัยบางข้อบางประการออกเสีย ใช้ประพฤติปฏิบัติเฉพาะในคณะของตน ธรรมวินัยของพวกวัชชี

¹²⁸ คัมภีร์ที่ปวงศั, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมฉันทา) (กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, 2553), หน้า 27.

¹²⁹ สมภาร พรหมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” หน้า 329.

¹³⁰ คัมภีร์ที่ปวงศั, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมฉันทา) หน้า 27-28.

บุตรนั้น ไม่มีในคณะสงฆ์ที่ถือลัทธิเป็นธรรม พระภิกษุวัชชีบุตรเหล่านี้ ประพฤติธรรมวินัยตาม
อำเภอใจ ยังธรรมวินัยอันแท้จริงให้ระส่ำระสาย นี้แหละ ชื่อว่ามหาสังคิติ คณะอธรรมวาทีผู้ถือลัทธิ
ไม่เป็นธรรม มีอยู่คณะเดียว...”¹³¹

“...แลหมู่ภิกษุบาปหมื่นหนึ่งนั้น ก็ทำลายมูลสังคหะคือประณมสังคายนานั่นชื่อว่าเถรวาท
ซึ่งเป็นพุทธทวณะให้ฉิบหายเป็นอันอื่นไป ชื่อว่ามหาสังคิกาจารวาท...”¹³²

ในปรมาตถที่ปณี อรรถกถาถกถาวัตถุและที่ปวงศ์ให้รายละเอียดว่าภิกษุวัชชีบุตรนั้นใน
เวลาต่อมาก็ได้แตกแยกกันเองและแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ นิกายโคกุกุละ (สันสกฤตเรียกกุกุริ
กะ) และเอกัปปโยหาริกะหรือเอกวยวหาริกะหรือโลโกตตรวาทิน (สันสกฤตเรียกเอกวยวหาริกะ)
และหลังจากนั้นคณะโคกุกุละแตกกันเอง แยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ นิกายพหุลิยะหรือพหุสสุติกะ
(สันสกฤตเรียกพหุสสุติยะ) และบัญญัติติวาทะ (สันสกฤตเรียกปรัชญาปติวาทะ) ต่อมายังแยกออก
จากนิกายเหล่านี้ตั้งขึ้นเป็นอีกนิกายหนึ่งชื่อเจติยวาท ในเวลาต่อมาพระภิกษุเถรวาทได้เกิดแตกแยก
ออกอีก 2 นิกาย คือ นิกายมฬิสาสกะและนิกายวัชชีปุตตะกะ (คนละคณะกับคณะพระสงฆ์วัชชีบุตร
เมืองวัชชี) หลังจากนั้นนิกายวัชชีปุตตะกะแตกกันเองแยกออกไปเป็น 4 นิกาย คือ นิกายธัมมุตตริยะ
นิกายภัทรยานิกะ นิกายฉันทาคาริกะ และนิกายสมิตติยะ ต่อมานิกายมฬิสาสกะแตกกันเองแยก
ออกเป็น 2 นิกาย คือ นิกายสัพพัตติกวาท (สันสกฤตเรียกสรวาสติวาท) และนิกายธัมมุตตริยะหรือ
ธรรมคูปติกะ (สันสกฤตเรียกธรรมคูปตะ) และนิกายสัพพัตติกวาทยังแตกออกเป็นนิกายกัสสปิกะ
(สันสกฤตเรียกกาศยปิยะ) นิกายกัสสปิกะแตกออกเป็นนิกายสังกันติกะ (สันสกฤตเรียกเสาตรา
นิกะ) และนิกายสังกันติกะแตกออกเป็นนิกายสุดตวาท¹³³ อีกโดยลำดับ ที่ปวงศ์อธิบายต่อไปว่า
นิกายที่แยกออกมาจากเถรวาทดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ได้แก้ไขพระสูตรบางบทที่ยากเกินไปและ
ยกเลิกกฎเกณฑ์เดิมทั้งนาม ลิงค์ การรจนาและรูปแบบการเขียนซึ่งเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด¹³⁴ ใน
อรรถกถา ถกถาวัตถุอธิบายว่า พ.ศ.200 นั้นฝ่ายเถรวาทมีทั้งหมด 12 นิกาย อาจารย์วาทที่แยกมาจาก

¹³¹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 19-20.

¹³² กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1
(หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 81.

¹³³ อภ.กถา.อ.80/5-6. และ คัมภีร์ที่ปวงศ์, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมม
นันทา) หน้า 29.

¹³⁴ คัมภีร์ที่ปวงศ์, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมณันทา) หน้า 29.

มหาสังฆิกะ 6 นิกาย รวมทั้งหมด 18 นิกายและอธิบายต่อไปว่าเถรวาทเป็นนิกายที่ไม่แตกแยกซึ่งนิกายอื่นที่เหลืออีก 17 นิกายเป็นนิกายที่เกิดจากความแตกแยก¹³⁵

สาเหตุของการกระทำทุจริตสังคายนาในครั้งนี้ก็น่ามุ่งหนักไปในเรื่องวินัยโดยอธิบายถึงความหย่อนล้าของพระสงฆ์วัชชีบุตรเป็นใหญ่ แต่อย่างไรก็ตามเสถียร โปธินันทะได้อธิบายว่าในปรกณ์ฝ่ายสันสกฤตกลับไปถึงเรื่องความวิบัติแห่งทิวาสัมมัญญาแห่งคณะสงฆ์เป็นใหญ่ ซึ่งความจริงเหตุการณ์ทั้งสองเรื่องได้เกิดขึ้นพร้อมกัน กล่าวคือในเวลานั้นแคว้นมคธอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์นันทะแต่ในปรกณ์ฝ่ายบาลีอ้างว่าเป็นราชวงศ์สุเสนาน มีพระสงฆ์ที่มีบทบาทมากคือ พระมหาเทพซึ่งเป็นชาวเมืองมถุราในแคว้นอวันตี บิดาเป็นพ่อค้าขายเครื่องหอมในเมืองนั้น ต่อมาได้เดินทางมาอุปสมบทที่กุกกุฏาราม เมืองปาฏลีบุตรในแคว้นมคธ เรียนรู้พระไตรปิฎกแตกฉาน¹³⁶ ได้รับการเคารพนับถือจากประชาชนตลอดทั้งพระราชอาณาจักร และยังเชื่อกันว่าพระมหาเทพเป็นพระอรหันต์ด้วย¹³⁷ พระเฮียงจังกกล่าวถึงพระมหาเทพว่า

“เป็นพระเสขบุคคลอันเป็นผู้ที่ก่อปรด้ายน้ำใจกว้างขวาง โอบอ้อมอารี มีปัญญาแตกฉาน ใฝ่ใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับปัญหาด้วยความสัมพันธ์ระหว่างนามและรู้อย่างลุ่มลึกและประพันธ์เป็นบทนิพนธ์ขึ้นแต่สิ่งซึ่งบรรยายไว้นั้นละเมิดหลักทฤษฎีของพุทธศาสนา ผู้ที่สนิทชิดชอบด้วยก็พลอยเห็นดีเห็นงามตามทฤษฎีที่แปลกแยกออกไปนี้”¹³⁸

อย่างไรก็ตามพระมหาเทพก็ได้ปฏิบัติศาสนกิจของความเป็นสมณะ จนถึงในวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถเป็นหน้าที่ของพระมหาเทพจะเป็นผู้สวดปาฏิโมกข์ แต่พระมหาเทพได้เสนอทศนะ 5 ประการต่อที่ประชุมสงฆ์ ดังนี้คือ

1. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่ววนในความฝันได้
2. พระอรหันต์ยังมีอัญญาณ
3. พระอรหันต์ยังมีความสงสัย
4. พระอรหันต์จะต้องรู้ว่าตนได้มรรคผลต้องอาศัยผู้อื่นอีก

¹³⁵ อภ.กถ.อ.80/6-7.

¹³⁶ เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1, หน้า 61-62.

¹³⁷ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 34.

¹³⁸ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ชูหลุน หน้า 142.

5. มรรคผลเกิดขึ้นอาศัยเปล่งคำว่า ทุกข์หนอฯ¹³⁹

พระมหาเทพเมื่อเสนอทศนะ 5 ประการขึ้นในที่ประชุม มีพระเถระที่ไม่เห็นด้วย ที่ประชุมจึงไม่อาจทำสังฆกรรมได้ เกิดแบ่งเป็น 2 พวก เกียงกันเรื่องทักขิณี 5 ข้อนี้ ครั้งนั้นพระเจ้ากาฬโศกษัตริย์แห่งปาฏลีบุตรต้องเสด็จมาห้าม พระมหาเทพจึงเสนอให้ใช้วิธีแยกขลุ่ยสีกาอริกรรม สมณะ ผลก็คือพวกพระมหาเทพชนะ ฝ่ายพวกพระเถระไม่ยอมอยู่ในกุฎกุฎารามและได้ย้ายไปอยู่ที่อาณาจักรแคชเมียร์ (Kashmir) คณะสงฆ์จึงแตกเป็นสองนิกายคือ เถรวาทและนิกายมหาสังฆิกวาท ซึ่งเป็นพวกพระมหาเทพ เนื่องจากพระมหาเทพมีพวกมากกว่าจึงได้ไปทำสังคายนาเรียกว่ามหาสังคิตีซึ่งแปลว่าการร้อยกรองใหญ่¹⁴⁰ ในปรหมัตถทีปนี อรรถกถากถาวัตถุได้อธิบายถึงพฤติกรรมของคณะสงฆ์มหาสังฆิกะไว้ ความว่า

“3. ภิกษุทั้งหลายผู้ทำมหาสังคิตี ได้ทำความขัดแย้งไว้ในพระศาสนา ทำลายสังคายนาเดิม แล้วทำการรวบรวมธรรมวินัยไว้เป็นอีกอย่างหนึ่ง

4. ภิกษุเหล่านั้นได้แต่งพระสูตรที่สังคายนาไว้แล้วให้เป็นอย่างอื่น และทำลายอรรถและธรรมในพระวินัยในนิกายทั้ง 5 ด้วย

5. อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้แม่ซึ่งธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้วโดยปริยาย และทั้งโดยนิตยปริยาย ไม่รู้อรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำไว้แล้วและทั้งไม่รู้จักรอรรถที่ควรแนะนำ

6. ภิกษุเหล่านั้น ได้กำหนดอรรถไว้เป็นอย่างอื่นจากอรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยหมายเอาอย่างหนึ่ง ได้ยังอรรถมากมายให้พินาศไปเพราะฉาษาแห่งพยัญชนะ

7. ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งพระสูตรบางอย่างและพระวินัยอันลึกซึ้งเสีย แล้วแต่งพระสูตรเทียม พระวินัยเทียมทำให้เป็นอย่างอื่น

8. คัมภีร์บริหารอัฐธรรมาทีติ อภิธรรมทั้ง 6 ปกรณ์กัถี ปฏิสัมภิทานิทเทศกัถี ชาดกบางส่วนกัถี

9. คัมภีร์มีประมาณเท่านี้ ถูกภิกษุเหล่านั้นจำแนกไว้ต่าง ๆ กันแล้วแต่งให้เป็นอย่างอื่นทั้ง นาม ลิงค์ บริหาร และอาภักปปรณียะ

10. ภิกษุผู้เป็นหัวหน้าคณะ ผู้มีวาทีอันแยกกันแล้ว ผู้ทำมหาสังคิตีเหล่านั้นได้พากันละทิ้งซึ่งความเป็นปกตินั้นเสียแล้วแต่งให้เป็นอย่างอื่น”¹⁴¹

¹³⁹ อภ.กถา.อ.80/9. (เชิงอรรถที่ 1)

¹⁴⁰ อภ.กถา.อ.80/9.

¹⁴¹ อภ.กถา.อ.80/10-11.

สมภาร พรหมทาทธิบายว่าในระยะแรกๆ นั้นความเห็นต่างกันระหว่างนิกายต่างๆ จะเป็นเรื่องของพระวินัยเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาจากหลักฐานทางคัมภีร์เช่น กถาวัตถุ ทำให้ทราบถึงความเห็นต่างกันนั้นได้ขยายไปยังส่วนที่เป็นหลักคำสอนหรือพระธรรมด้วย ความเห็นต่างกันที่สำคัญอย่างหนึ่งในเรื่องของพระธรรมก็คือความเห็นว่อสังขตธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนนั้น นอกเหนือจากนิพพานแล้วมีอย่างอื่นหรือไม่ นิกายเถรวาทกระแสหลักไม่ยอมรับว่ามีสังขตธรรมอื่นนอกเหนือไปจากนิพพาน ส่วนนิกายอื่นที่แตกออกไปจากเถรวาทนั้นบางพวกนั้นเชื่อว่า มีสังขตธรรมอื่นนอกเหนือไปจากนิพพาน ความเห็นต่างกันในเรื่องนี้แตกต่างจากความเห็นต่างกันในเรื่องพระวินัยตรงที่ในเรื่องพระวินัยนั้น ฝ่ายเถรวาทกระแสหลักอิงอยู่กับข้อตกลงที่ได้กระทำกันในปฐมสังคายนาที่จะไม่ปรับเปลี่ยนพระวินัย หลักการนี้จะเป็นแกนกลางของทัศนะเกี่ยวกับพระวินัยของฝ่ายเถรวาทมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะสังเกตได้จากการให้ความเห็นต่อประเด็นการบวชภิกษุณีเป็นต้น แต่ในเรื่องธรรมดุษเหมือนว่าฝ่ายเถรวาทกระแสหลักจะไม่มีหลักการที่แน่นอนชัดเจนเหมือนเรื่องพระวินัย หลักการที่อยู่เบื้องหลังทัศนะที่สำคัญเกี่ยวกับพระธรรมเช่น จำนวนของอสังขตธรรมของฝ่ายเถรวาทนั้นต้องพิจารณาอย่างลึกซึ้งจึงจะมองเห็น¹⁴² การแตกแยกในครั้งนี้ได้แยกเป็น 2 นิกายหรือ 2 กลุ่ม คือกลุ่มของพระยสกาภิกษุและกลุ่มของภิกษุวัชชีบุตร โดยเรียกกลุ่มแรกว่าเป็นนิกาย “เถรวาท” (สถวีรวาทในภาษาสันสกฤต) เพราะเป็นกลุ่มที่อนุรักษ์แนวคิดของกลุ่มพระเถระผู้ทำสังคายนาครั้งแรกที่มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน ซึ่งพยายามรักษาคำสอนดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุด และเรียกกลุ่มหลังว่าเป็นนิกาย “อาจารย์วาท” เพราะเป็นกลุ่มของภิกษุที่ถือเอาแนวคิดของอาจารย์ของตนเป็นหลัก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นนิกาย “มหาสังฆิกะ” เพราะเป็นกลุ่มที่มีจำนวนของภิกษุมาก¹⁴³ ไชยากู อีเคคะได้แสดงทัศนะว่าฝ่ายเถรวาทนั้นเน้นที่การประพฤติตามพระธรรมวินัย ขณะที่ฝ่ายเสรีนิยมมหาสังฆิกะให้ความสำคัญกับภาระหน้าที่ที่สงฆ์จะต้องมีต่อประชาชน¹⁴⁴

2.3.3 การแตกแยกของสงฆ์ในสมัยพระเจ้าอโศก

¹⁴²สมภาร พรหมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” หน้า 330-331.

¹⁴³วัชระ งามจิตเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552), หน้า 2.

¹⁴⁴ไชยากู อีเคคะ, คาราน ชิงห์, แพรงชีวิต, แปลโดย สดใส ชันติวรพงศ์ (กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, 2532), หน้า 70.

ในสมัยพระเจ้าอโศก (Ashoka) กษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรมคธ* ประวัติศาสตร์อินเดียได้บันทึกไว้ชัดเจนว่าสาเหตุที่ทำให้พระองค์ทรงจัดให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นนั้นนั้นก็เนื่องมาจากในยุคนี้พระองค์ปกครองเมืองปาฏลิบุตรรวมทั้งส่วนอื่นๆ ของอินเดียอยู่นั้น พระสงฆ์มีการแตกแยกการปฏิบัติและความคิดมากขึ้น¹⁴⁵ มีคณะสงฆ์ 2 นิกายใหญ่คือ เถรวาทกับมหาสังฆิกะซึ่งนิกายเถรวาทก็ได้เกิดการแตกแยกกันเองอีกด้วย ภายในราชอาณาจักรมคธนั้นมีนิกายย่อยต่างๆ ถึง 18 นิกายที่พระเจ้าอโศกต้องทรงอุปถัมภ์ ดังในปรมัตถที่ปนี อรรถกถากถาวัตตอ อธิบายถึงเรื่องนี้ว่า

“ก็พระราชารู้ทรงตั้งอยู่ในธรรมทรงพระนามว่า พระเจ้าอโศก ผู้มีศรัทธาอันได้เฉพาแล้วในพระพุทธศาสนาแห่งนิกายอาจริยวาททั้ง 18 นิกายที่มีมาในกาลก่อน จึงทรงสละพระราชทรัพย์วันละห้าแสนทุก ๆ วัน คือเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า 1 แสน เพื่อบูชาพระธรรมเจ้า 1 แสน เพื่อบูชาพระสังฆเจ้า 1 แสน เพื่ออาจารย์ของพระองค์ ชื่อว่านิโครธเถระ 1 แสน และเพื่อให้สำเร็จประโยชน์จากยารักษาโรค ที่ประตุทั้ง 4 อีก 1 แสน ได้ให้ลาภสักการะอันมากมายเป็นไปในพระพุทธศาสนาแล้ว...”¹⁴⁶

เหตุการณ์ความแตกแยกที่สำคัญคือการแตกแยกระหว่างนิกายสรวาสติวาทกับนิกายวิภขยวาทิน ซึ่งปรากฏว่าพระเจ้าอโศกได้เข้าข้างพวกวิภขยวาทิน¹⁴⁷ ที่มีพระโมคคัลลิตบุตรตีสสะเถระเป็นหัวหน้า แต่อย่างไรก็ตามในจารึกอโศกได้อธิบายว่าพระเจ้าอโศกทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ให้พระสงฆ์มีความปรองดองสามัคคีกันและทรงมีพระบรมราชโองการกำหนดโทษแก่ผู้ที่ทำให้สงฆ์แตกแยกกันโดยให้ลาสิกขาบท กล่าวคือ

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียทรรสี ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้มีพระบรมราชโองการให้ประกาศแก่มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ณ พระนครปาฏลิบุตร และ ณ นครอื่นๆ ว่า

ข้าฯ ได้กระทำให้สงฆ์มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว บุคคลใดๆ จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตามก็ไม่อาจทำลายสงฆ์ได้ ก็แล หากบุคคลใด จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีก็ตาม จักทำสงฆ์ให้แตกกัน บุคคลผู้นั้นจักต้องถูกบังคับให้มุ่งห่มผ้าขาวและไปอาศัยอยู่ ณ สถานที่อื่น (นอก

* ปัจจุบันคือรัฐพิหารของประเทศสาธารณรัฐอินเดีย

¹⁴⁵ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 35.

¹⁴⁶ อภ.กถ.อ.80/15.

¹⁴⁷ Edward Conze, A Short History of Buddhism (Boston : Unwin Paperback, 1982),

วัด) พึงแจ้งศาสน์พระบรมราชโองการนี้ให้ทราบทั่วกัน ทั้งในภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ด้วย ประการฉะนี้...

ทั่วทุกหนทุกแห่งที่อำนาจบริหารราชการของท่านทั้งหลายแผ่ไปถึง ท่านทั้งหลายพึง จับไล่ (บุคคลผู้ทำลายสงฆ์) ออกไปเสียและในทำนองเดียวกันนั้น ท่านทั้งหลายพึงจับไล่ (บุคคลที่ ทำลายสงฆ์) ในเมืองด่านและในท้องถิ่นทั้งหลายออกไปเสีย โดยให้เป็นไปตามข้อความในประกาศ นี้¹⁴⁸

ในสมัยของพระเจ้าอโศกนี้นั้นยังได้มีพวกนักบวชนอกศาสนาเข้ามาปลอมบวชเพื่อหวังลาภสักการะอีกเป็นจำนวนมากและเมื่อเข้ามาบวชก็นำเอาความเชื่อเดิมของตนมาสอนแล้วอ้างว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนา ดังในปรมัตถทีปนี อรรถกถากถาว่า

“...เดียรถีย์ทั้งหลาย คือ นักบวชนอกพระพุทธศาสนาได้เป็นผู้เสื่อมจากลาภสักการะ ทั้งปวง ไม่ได้อะไรเลยโดยที่สุด แม้แต่อาหารหรือผ้าสำหรับปกปิดร่างกาย เมื่อพวกเขา ต้องการลาภสักการะอยู่ จึงพากันไปบวชในสำนักพระภิกษุทั้งหลายและแล้วก็แสดงทิวฏฐิ คือ ความเห็นของตน ๆ ว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาดังนี้ แม้เมื่อเขา เหล่านั้นไม่ได้การบรรพชาตามประสงค์ เขาก็พากันโกนผม นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดเองนั่นแหละ ได้พากันเที่ยวไปในวิหารทั้งหลาย และได้เข้าไปสู่ท่ามกลางสงฆ์ในกาลเป็นที่กระทำซึ่ง อุโบสถกรรมเป็นต้น พวกเดียรถีย์เหล่านั้น แม้ถูกภิกษุสงฆ์ติเตียนอยู่โดยธรรม โดยวินัย โดย สัตตสุสาน์ คือ คำสั่งสอนของพระศาสดา ก็ไม่อาจตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติอันสมควรแก่พระธรรมวินัย ได้ กลับยังเสนียด มลทินและเสี้ยนหนามมากมายให้เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา คือ บางพวกก็ บำเรอไฟ บางพวกก็ย่างตนในความร้อน 5 อย่าง บางพวกก็แหงนหน้าตามดูพระอาทิตย์เรื่อยไป บางพวกก็คิดมุงมาดว่า เราจักทำลายธรรมและวินัยของพวกท่าน ดังนี้ ต่างก็พากันพยายามแล้ว โดยอาการนั้นๆ ในกาลครั้งนั้น พระภิกษุสงฆ์ไม่ยอมทำอุโบสถและปวารณาร่วมกับพวกเดียรถีย์ เหล่านั้น ในโอกาสที่อุโบสถกรรมไปถึง 7 ปี พระราชาแม้ทรงพยายามอยู่ด้วยความปรารถนาว่า เราจักให้สงฆ์กระทำอุโบสถกรรมด้วยพระราชอาชญา ก็ไม่อาจเพื่อกระทำได้ ครั้นเมื่อพวกภิกษุมิใช่น้อย ถูกอำมาตย์ผู้เป็นพาล ผู้เห็นผิดประหารชีวิตแล้วความเร่าร้อนก็ได้ เกิดแก่พระราชผู้ทรงธรรม พระองค์เป็นผู้ปรารถนาเพื่อจะระงับความเดือดร้อนอันนั้น และ เสนียดมลทินที่เกิดขึ้นในพระศาสนานั้น จึงตรัสถามพระสงฆ์ว่าใครหนอเป็นผู้สามารถในคดีนี้

¹⁴⁸ อารีโกโศก, แปลโดย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พิมพ์ครั้งที่ 4

ทรงสดับว่า ข้าแต่มหाराชพระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระ ได้ทรงรับสั่งให้พระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระ มาจากอโศกคาบรพตามคำของสงฆ์...”¹⁴⁹

เมื่อเหตุการณ์ภายในสังฆมณฑลเป็นดังนี้แล้วนั้นพระเจ้าอโศกจึงทรงชำระคณะสงฆ์ ให้บริสุทธิ์ กล่าวคือถ้าพระองค์มีพระบรมราชวินิจฉัยว่าคณะสงฆ์ใดที่ไม่บริสุทธิ์ ถูกต้องตามพระ ธรรมวินัยแล้วนั้นก็ทรงให้ลาสิกขาบวชออกไปและเมื่อสังฆมณฑลกลับมาบริสุทธิ์แล้วก็ทรงมี รับสั่งให้คณะสงฆ์กลับมาทำสังฆกรรมอีกครั้งหนึ่ง ในปรมัตถทีปนี อรรถกถากถาวัตถุ อธิบายว่า

“พระราชามีลัทธิตี่ทรงศึกษาเสร็จแล้ว ก็รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมาประชุม กันในอโศการามในวันที่ 7 แล้วทรงรับสั่งให้กันมานั่งเป็นกำแพงรอบด้าน และทรงประทับนั่ง ภายในกำแพงมานั่ง ทรงให้รวมภิกษุทั้งหลายผู้มีลัทธิตี่อย่างเดียวกันให้อยู่เป็นพวก ๆ และรับสั่งให้ ภิกษุเข้าไปเฝ้าทีละพวก ๆ แล้วรับสั่งถามว่า ภนุเต กิวาที สมมาสมพุทฺโธ แปลว่า พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาตะอย่างไร”¹⁵⁰

เมื่อพระเจ้าอโศกได้ฟังความเห็นของพระสงฆ์แต่ละพวกจนครบทั้งหมดแล้วก็ทรงมี พระราชดำรัสสั่งที่ในปรมัตถทีปนี อรรถกถากถาวัตถุ อธิบายว่า

“พระราชาทรงทราบว่ “พวกนี้ เป็นอัญญเดียรถียี่ไม่ใช่พระภิกษุ” เพราะพระองค์ ได้ทรงศึกษาลัทธิตี่มาก่อนนั้นแหละ จึงทรงพระราชทานผ้าขาวแก่พวกเดียรถียี่เหล่านั้นให้สึกไปเสีย อัญญเดียรถียี่ทั้งหมดที่สึกออกไปมีถึง 60,000 คน

...ลำดับนั้น พระราชารับสั่งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พระศาสนาบริสุทธิ์แล้ว ขอภิกษุสงฆ์จงทำอุโบสถเถิด ทรงพระราชทานอารักขาแล้วเสด็จเข้าสู่พระนคร พระสงฆ์ได้ พร้อมเพรียงประชุมกันทำอุโบสถแล้ว ในสันนิบาตนั้นได้มีภิกษุสงฆ์ถึง 6,000,000 รูป”¹⁵¹

สมภาร พรหมทาดั้งข้อสังเกตว่าการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ในครั้งนี้ นั้นดูเหมือนว่า ฝ่ายรัฐจะมีสมมติฐานที่ตั้งไว้ก่อนแล้วว่า

1. มีคำสอนที่ถูกต้องในพุทธศาสนาอยู่แล้วชุดหนึ่ง
2. คำสอนที่ถูกต้องที่ว่าเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องปกป้องรักษาเอาไว้ ใครก็ตามที่คิดไม่ตรงกับคำ สอนที่ว่าเป็นนี้จะต้องออกไปจากคณะสงฆ์ รัฐ โดยพระเจ้าอโศกเชื่อว่าคำสอนที่ถูกต้องในพุทธศาสนา

¹⁴⁹ อภ.กถา.อ.80/15-16.

¹⁵⁰ อภ.กถา.อ.80/17.

¹⁵¹ อภ.กถา.อ.80/19-20.

ชุดที่ว่านั่นคือสิ่งที่พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระยึดถืออยู่¹⁵²

ในเวลาต่อมาพระเจ้าอโศกได้ทรงอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสะให้เป็นผู้ดำเนินการกระทำตติยสังคายนาที่เมืองปาฏลีบุตร เพื่อจัดระเบียบพระธรรมวินัยให้เรียบร้อยเป็นเอกภาพและให้พระสงฆ์ถือปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นอย่างเดียวกันทั้งหมดภายในราชอาณาจักร เมื่อ พ.ศ.236 ในปฐมตถปิณี อรรถกถากถาวัตถุอธิบายว่า

“ลำดับนั้น ท่านได้คัดเลือกเอาภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ผู้ทรงปริยัติคือ พระไตรปิฎกและผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จำนวน 1,000 รูป ในจำนวนภิกษุ 6,000,000 รูป กระทำตติยสังคีติ คือ การรื้อกรองพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 ชำระล้างมลทินในพระศาสนาเหมือนกับพระมหากัสสปเถระ และพระยศเถระสังคายนาพระธรรมวินัย ฉะนั้น”¹⁵³

แต่อย่างไรก็ตามสงฆ์ที่แตกแยกออกไปก็มีอยู่ไม่ใช่น้อย แรกทีเดียวยอมย้ายไปอยู่ปลายพระราชอาณาเขต แล้วภายหลังก็รวมตัวกันขึ้นเป็นนิกายต่างๆ ได้อีก ภายในปลายรัชสมัยนั่นเอง¹⁵⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าประเทศอินเดียไม่ได้อยู่ในราชอาณาจักรของพระเจ้าอโศกทั้งหมด จึงเข้าใจว่าพวกพระสงฆ์ในพุทธศาสนาที่ถือลัทธิอื่นที่ไม่ยอมประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างสังฆมณฑลที่พระเจ้าอโศกทรงอุปการะนั้นยังมีปรากฏอยู่ตลอดจนพวกที่ปลอมบวชเข้ามาในพุทธศาสนาก็น่าจะยังมีต่อมา¹⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระราชธิบายว่าพระสงฆ์ที่ไม่ได้ถือพระธรรมวินัยตามที่สังคายนาในครั้งนี้ก็น่าจะเหลืออยู่ในที่อื่นและได้เป็นต้นสายสืบมาจนเกิดนิกายมหายานขึ้นในภายหลัง¹⁵⁶

หลังจากได้ทำการสังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้วนั้นพระพระโมคคัลลีบุตรติสสะได้ส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่ศาสนาในอาณาจักรต่างๆ ในอรรถกถาพระวินัย มหาวีกังควรรณา อธิบายว่า

“...พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ ครั้นทำตติยสังคีตินั้นแล้ว ได้ดำริอย่างนี้ว่าในอนาคตพระศาสนาจะพึงตั้งมั่นอยู่ด้วยดีในประเทศไหนหนอแล ลำดับนั้น เมื่อท่านใคร่ครวญอยู่จึงได้มี

¹⁵² สมถการ พรหมตา, “ศาสนากับรัฐ,” ใน พุทธวิบัติ?, พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2542), หน้า 95.

¹⁵³ อภ.กถา.อ.80/20.

¹⁵⁴ จอห์น เอส. สตรอง, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, แปลโดย สุลักษณ์ ศิวรักษ์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: เลิศไทย, 2547), หน้า 49.

¹⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 3-4.

¹⁵⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, 2503), หน้า 38.

ความคิดครั้งนี้ว่า พระศาสนาจักตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ในปัจฉิมชนบททั้งหลาย (ประเทศรอบนอก – ผู้วิจัย) ท่านจึงมอบศาสนกิจนั้น ให้เป็นภาระของภิกษุเหล่านั้น แล้วส่งภิกษุเหล่านั้น ๆ ไปในรัฐนั้น ๆ คือ ส่งพระมัชฌันติกเถระไปยังรัฐกัสมิรคันธาระด้วยสั่งว่า ท่านไปยังรัฐนั้นแล้วจงประดิษฐานพระศาสนาในรัฐนั้น ท่านได้ส่งพระมหาเทวเถระอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วส่งไปยังมหิสมณฑล ส่งพระรักจิตเถระไปยังนวนวาสีชนบท ส่งพระโยนกธรรมรักจิตเถระไปยังปรัณฑกชนบท ส่งพระมหาธรรมรักจิตเถระไปยังมหารัฐชนบท ส่งพระมหาธรรมรักจิตเถระไปยังโลกเป็นที่อยู่ของชาวโยนก ส่งพระมัชฌิมเถระไปยังชนบทอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิมวันตประเทศ ส่งพระโสณเถระ 1 พระอุตรเถระ 1 ไปยังสุวรรณภูมิชนบท ส่งพระมหินทเถระผู้เป็นสัทธีวาทิกของตน กับพระอิฎฐิยเถระ พระอุตติยเถระ พระสัมพลเถระพระภัททสาธเถระ ไปยังเกาะดัมพปนิทวิป ด้วยสั่งว่า พวกท่านไปยังเกาะดัมพปนิทวิปแล้วจงประดิษฐานพระศาสนาในเกาะนั้น พระเถระแม้ทั้งหมดเมื่อจะไปยังทิศภาคนั้น ๆ ก็เข้าใจอยู่ว่า ในปัจฉิมชนบททั้งหลายต้องมีคณะปัญจวรรค จึงสมควรทำอุปสมบทกรรมได้ ดังนี้ จึงไปกันพวกละ 5 รวมกับตน”¹⁵⁷

ในมหาวงศ์ก็ได้อธิบายถึงการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ศาสนาในครั้งนี้ไว้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ

“...พระโมคคัลลีสบุตรเถระเจ้าอันยังพระพุทธศาสนาทั้ง 3 คือ พระปริยัติศาสนา แลปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนาให้รุ่งเรืองนั้น แลยังหฤทัยสังคายนาให้สำเร็จแล้วแลเล็งดูที่ตั้งแห่งบวรพุทธศาสนาเห็นพระพุทธศาสนาจะตั้งในปัจฉิมประเทศบ้านเมืองนอกในอนาคต ก็ส่งพระมหาเถระเจ้าทั้งหลายนั้น ๆ มีพระมัชฌันติกเถระเป็นอาทิไปในเมืองนั้น ๆ มีเมืองกัสมิรคันธารราชฐเป็นต้นในเดือนสิบสอง แลพระโมคคัลลีสบุตรเถระก็ส่งซึ่งพระมัชฌันติกเถระไปด้วยถ้อยคำบังคับว่า ท่านจงยังพระพุทธศาสนาทั้ง 3 ให้ตั้งในเมืองกัสมิรนครส่งพระมหาเทวเถระให้ไปตั้งพระศาสนาในมหิสมณฑลประเทศ ส่งพระรักจิตเถระไปตั้งพระศาสนาในนวนวาสีประเทศ ส่งพระโยนกธรรมรักจิตเถระไปสู่ปรัณฑกชนบท ส่งพระมหาธรรมรักจิตเถระไปสู่มหารัฐประเทศ ส่งพระมหาธรรมรักจิตเถระไปสู่เมืองโยนกโลก ส่งพระมัชฌิมเถระไปสู่หิมวันตประเทศ ส่งพระมหาเถระทั้ง 2 คือ พระโสณะ แลพระอุตรเถระไปสู่สุวรรณภูมิ แลพระมหาเถระเจ้าทั้งปวงเมื่อไปนั้น 5 รูปทั้งพระองค์อันควรจะบวชกุลบุตรเป็นภิกษุภาวะได้ ในประเทศบ้านเมืองนอกตามพุทธบัญญัติ แลพระมหาโมคคัลลีสบุตรเถระ ก็ส่งพระมหาเถระ 5 รูปอันเป็นสัทธีวาทิกศิษย์แห่งพระองค์ คือ พระมหามหิณฑเถระ 1 พระอิตติเถระ 1 พระอุตติยเถระ 1 พระสัมพลเถระ 1 พระภัททสาธเถระ 1 ด้วยถ้อยคำ

¹⁵⁷วิ.มหา.อ.1/111.

บังคับว่าท่านจงยังพระพุทธศาสนาทั้ง 3 อันเป็นที่พึงใจ ไปตั้งไว้ในประเทศลังกาทวีปอันเป็นที่พึงใจ”¹⁵⁸

สมณทูตที่พระโมคคัลลีบุตรติสสะได้ส่งไปเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ที่อธิบายในอรรถกถาพระวินัย มหาวิภังควรรณาและมหาวงศ์นั้น มีทั้งหมด 9 คณะด้วยกัน กล่าวคือ

1.คณะพระมัทธติกะ ไปแคชเมียร์ (Kashmir) และคันธาระ ปัจจุบันนี้คือดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียติดต่อกับปากีสถานและติดต่อกับชายแดนบางส่วนของอัฟกานิสถานด้วย

2.คณะพระมหาทเวะ ไปมทิสถมณฑลประเทศ ปัจจุบันได้แก่ รัฐไมซอร์ (Mysore) ทางอินเดียใต้ ลุ่มน้ำโคธาวารี

3.คณะพระรักจิต ไปอานวาสีประเทศ ได้แก่บริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของอินเดีย แถวป่าได้ภูเขาวินธัย

4.คณะพระโยนภธรรมรักจิต ไปอปรันตคชนบท อาจจะเป็นเมืองชายทะเลตอนเหนือของเมืองบอมเบย์

5.คณะพระมหาธรรมรักจิต ไปมหารัฐประเทศ ในปัจจุบันเรียกมหารัฐทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองบอมเบย์ ได้ภูเขาวินธัย

6.คณะพระมหารักจิต ไปโยนกลอก ในปัจจุบันคือประเทศกรีซ

7.คณะพระมัทธิมะ ไปหิมวันตประเทศอาจเป็นบริเวณประเทศเนปาลในปัจจุบัน

8.คณะพระโสณะและพระอุตระไปสู่สุวรรณภูมิ ดินแดนที่ชื่อสุวรรณภูมินี้ นักโบราณคดีมีทัศนะต่างๆ กันถึง 4 กลุ่มใหญ่ คือ

ก.กลุ่มอินเดีย 90 เปอร์เซนต์เชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือ แหลมมลายูหรือดินแดนตอนใต้ของไทยลงไปสุดสุมาตรา สมัยที่มหาวิทยาลัยนาถันทา ในอินเดียรุ่งเรือง (พุทธศตวรรษที่ 13) นั้น ได้มีนักศึกษาจากที่ต่างๆ และจากนาลันทาด้วยเดินทางไปยังสุวรรณภูมิเพราะที่นั่นมีการศึกษาเจริญ พระสงฆ์จีนเดินทางเรือไปอินเดียก็แวะพักศึกษาที่สุวรรณภูมิก่อน ประวัติพื้นเมืองว่าสมัยโบราณย่านนั้นมีทองมาก เล่นการพนันกันโดยเอาทองออกประกัน ชนไก่อก็เอาทองเท่าตัวไก่ออกเป็นเดิมพัน จึงเชื่อกันว่า สุวรรณภูมิก็คือแหลมมลายู

ข.กลุ่มอินเดียส่วนน้อยว่า ได้แก่ริมทะเลด้านตะวันออกของอินเดียใต้ คือรัฐโอริสสา (Orissa) ปัจจุบัน

¹⁵⁸ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 183.

ค.กลุ่มพม่าว่า สุวรรณภูมิได้แก่บริเวณตอนกลางและตอนใต้ของพม่า และอ้างว่า อุบาสก 2 คนแรก คือ ตปุสสะกับภัลลิกะซึ่งเป็นพ่อค้าไปพบพระพุทธเจ้าหลังตรัสรู้ใหม่ๆ นั่นก็คือ คนพม่าไปจากสุวรรณภูมิ จากลัทธิได้นำพระเกศาที่พระพุทธเจ้าทรงประทานมาบรรจุไว้ที่พระเจดีย์ใหญ่ “ชเวดากอง” ในพม่า

ง.กลุ่มไทยว่า ได้แก่ บริเวณนครปฐม¹⁵⁹ศิริวัฒน์ คำวันสาอธิบายว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด คือ พม่า มลายู ไทย เขมร ที่อยู่ภายในแหลมทองนี้มีชื่อว่าสุวรรณภูมิหมด เพราะคนอินเดียโบราณถือว่าย่านนี้มีทองมาก ร่ำรวย จึงตั้งชื่อให้ว่าสุวรรณภูมิ ในจินกาลมาลี ปรกรณ์กล่าวถึงพระโพธิสัตว์องค์แรกที่ปรารถนาพุทธภูมิ ก็ตอนที่ลงเรือสำเภากับแม่ไปแสวงหาทองที่สุวรรณภูมิเมื่อเรืออับปางคิดจะช่วยแม่และคนอื่นๆ จึงปรารถนาอยากเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยสรรพสัตว์จากนิทานดังกล่าวนี้ลงความเห็นได้ว่า การค้าขายสมัยนั้นก็มีการติดต่อกันระหว่างอินเดียกับเอเชียใต้แล้ว โดยทางทะเล ครั้นต่อมาสุวรรณภูมิและย่านเกาะสุมาตราและชวาก็ได้กลายเป็นเมืองผ่านของพ่อค้าจีนและอินเดียด้วย¹⁶⁰

9.คณะพระมหามหิณฑะ พระอติยะ พระอุตริยะ พระสัมพละ พระภัทสาละ ไปลังกา ทวีป ได้แก่ ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน

ศิริวัฒน์ คำวันสาอธิบายว่าหลักฐานการส่งสมณทูตทั้ง 9 สายนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ฝ่ายบาลีแต่ไม่ปรากฏในฝ่ายสันสกฤต ฝ่ายเหนือก็ไม่พูดถึง จึงทำให้คิดว่าการกระทำตติยสังคายนาในสมัยพระเจ้าอโศกนี้เป็นของฝ่ายเถรวาทเท่านั้น นิกายอื่นๆ อีก 17 นิกายไม่ร่วมมือด้วย¹⁶¹บุญย์ นิลเกษตั้งข้อสังเกตว่าการสังคายนาในครั้งนี้มีลักษณะเป็นการกระทำที่เชิดชูพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทมากกว่าเรื่องอื่น¹⁶²

เมื่อพิจารณาถึงพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการคณะสงฆ์ให้พระสงฆ์ได้ดำรงพรหมจรรย์ตามพระวินัย โดยฝ่ายอาณาจักรต้องสนับสนุนเกื้อกูลฝ่ายศาสนจักร ทฤษฎีในเรื่องอาณาจักรสนับสนุนศาสนจักรซึ่งเป็น

¹⁵⁹ศิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 14-15.

¹⁶⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

¹⁶¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

¹⁶²บุญย์ นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 36.

ตัวเกื้อหนุนทั้งพระราชและประชาราษฎร์เกิดแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา¹⁶³ ปรีชา ช้างขวัญยืน อธิบายว่าพระราชานั้นมีหน้าที่ทำนุบำรุงศาสนาเพราะศาสนาสอนให้คนตั้งอยู่ในธรรม ศึกษ ตามเนตรผู้สอนศีลธรรมต้องตั้งอยู่ในธรรมและสอนธรรมอันถูกต้อง ดังนั้นถ้าภิกษุสามเณรไม่ตั้งอยู่ในธรรม ประพฤติผิดธรรม สอนธรรมผิดเพี้ยนไป ก็เป็นหน้าที่ของพระราชานในฐานะผู้อุปถัมภ์ ศาสนาจะต้องใช้อำนาจรัฐเข้าจัดการให้เข้ารูปเข้ารอยถูกต้อง แม้ลึงโทยผู้ประพฤตินิมนต์กรรมหาก จำเป็นก็ต้องทำ เพราะหากไม่ใช้อำนาจบ้านเมืองแล้วก็ไม่มีความจำเป็นที่จะควบคุมผู้ที่ทำให้ศาสนา เสื่อมเสียได้ ความดีและความถูกต้องย่อมคุ้มครองศาสนาและสมณพราหมณาจารย์ให้พ้นอำนาจ รัฐ หากพระราชละเมิดพระสงฆ์และนักบวชที่ตั้งอยู่ในธรรม พระราชาย่อมขาดคุณสมบัติสำคัญ ไป แต่เมื่อศาสนาถูกบิดเบือนไป การใช้อำนาจรัฐก็เป็นการนำความดีกลับมาสู่ประชาชน หาใช่การ ที่รัฐเข้าไปมีอิทธิพลเหนือศาสนาไม่ หากปราศจากอำนาจรัฐ ศาสนาจะมั่นคงได้ยาก¹⁶⁴ ชาญณรงค์ บุญหนุนอธิบายว่าการใช้อำนาจรัฐของพระเจ้าอโศกถือว่าอยู่ในขอบเขตแห่งจริยธรรมของรัฐเพราะ รัฐเข้ามายุ่งเกี่ยวเฉพาะส่วนที่พระศาสนาถูกละเมิด กล่าวคือ จัดการกับผู้ปลอมบวชแสวงหาลาภยศ และบิดเบือนพระศาสนาเท่านั้น ซึ่งการจัดการเรื่องดังกล่าวไม่อยู่ในอำนาจของพระสงฆ์¹⁶⁵ แต่ อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักรนี้แม้จะมีข้อดีคือทำให้คณะสงฆ์และ พุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจนเจริญรุ่งเรือง แต่ในเวลาเดียวกันก็มีจุดอ่อนที่ก่อให้เกิดปัญหา ด้วยเพราะสิ่งที่ตามมาพร้อมกับความสัมพันธ์แบบนี้ก็คือการที่คณะสงฆ์พึ่งพาผู้ปกครอง โดยเฉพาะ ในด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์การพึ่งพาดังกล่าวเริ่มต้นมาแต่สมัยพระเจ้าอโศกก็ ว่าได้ กล่าวคือ เมื่อคณะสงฆ์เกิดความระส่ำระสายเพราะเดิรเถี่ยมาปลอมบวชกันเป็นจำนวนมาก ผู้ ที่มาแก้ปัญหาดำเนินการชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์จึงเกิดสังฆสามัคคีกลับได้แก่พระเจ้าอโศก ขณะที่พระจำนวนมากกลับวางเฉย (รวมทั้งพระอรหันต์ซึ่งกล่าวกันว่าในเวลานั้นมีนับพันรูป) ทำ ได้อย่างมากคือไม่ลงอุโบสถกับเดิรเถี่ยแม้แต่พระโมคคัลลิตบุดริสเถระซึ่งเป็นพระอรหันต์ด้วย รูปหนึ่ง ก็หลีกเร้นไปอยู่ป่าเป็นเวลาหลายปี ต่อเมื่อพระเจ้าอโศกขจัดเดิรเถี่ยออกไปจากคณะสงฆ์ โดยการบังคับให้สึกจากความเป็นภิกษุแล้วพระโมคคัลลิตบุดริสเถระจึงมาเป็นประธานในการ

¹⁶³ จอห์น เอส. สตรอง, ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน, แปลโดย สุ ลักษณ์ ศิวรักษ์ หน้า 21.

¹⁶⁴ ปรีชา ช้างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 105-106.

¹⁶⁵ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “แนวคิดและรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ไทย,” พุทธศาสน ศึกษ 5,2-3 (พฤษภาคม-ธันวาคม 2541) : 89.

จัดการสังคายนาครั้งที่ 3 โดยการสนับสนุนของพระเจ้าอโศก นับแต่นั้นมาก็ดูเหมือนว่าบทบาทของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระและพระเจ้าอโศกได้กลายเป็นแม่แบบของความสัมพันธ์ระหว่างคณะสงฆ์กับผู้ปกครองในสังคมพุทธแบบเถรวาท กล่าวคือ มีการแบ่งบทบาทอย่างค่อนข้างชัดเจนว่า พระสงฆ์มีหน้าที่สืบทอดและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ส่วนพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่ปกป้องความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์และดูแลรักษาให้เกิดสังฆสามัคคี ดังจะเห็นได้ว่ากษัตริย์ในสังคมพุทธแบบเถรวาทไม่ว่าลังกา พม่า ไทย* ที่ประสงคฺจะเป็นครมราชาจะถือภารกิจดังกล่าวเป็รื่องสำคัญโดยมีพระเจ้าอโศกเป็รต้นแบบ¹⁶⁶ พระไพศาล วิสาโลอธิบายว่าการมอบหมายหน้าที่รักษาความสงบสามัคคีในคณะสงฆ์ให้แก่ผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ ทำให้คณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทนับแต่สมัยพระเจ้าอโศกต้องพึ่งพาพระมหากษัตริย์เรื่อยมาและดังนั้นก็ไม่สามารถเป็รอิสระจากผู้ปกครองได้ และบ่อยครั้งก็ต้องยอมให้ผู้ปกครองเข้ามาแทรกแซงจัดการในคณะสงฆ์¹⁶⁷

2.3.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ากนิษกะ

เมื่อพระเจ้าอโศกสิ้นพระชนม์แล้วนั้นอำนาจของกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรมคธต่อมาได้เสื่อมลง ทำให้อาณาจักรคันธาระ**ที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือได้ตั้งเป็รรัฐอิสระไม่ยอมขึ้นต่ออาณาจักรมคธโดยมีกษัตริย์ปกครองภายในราชอาณาจักรของตนและเมื่อถึงในสมัยพระเจ้ากนิษกะ (Kanishka) พระองค์ทรงได้รับการยกย่องว่ามีสถานภาพเทียบเท่ากับพระเจ้าอโศกที่ 2 เนื่องจากพระองค์ได้ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดโดยได้ทรงโปรดให้กระทำตุตถสังคายนาขึ้น ซึ่งเหตุผลประการหนึ่งในการกระทำสังคายนานั้นก็เพื่อจะกำจัดกาการแตกแยกกันในกลุ่มสงฆ์นิกายต่างๆ ทั้ง 18 นิกายซึ่งต่างก็กล่าวว่าได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า¹⁶⁸ พระเจ้ากนิษกะนั้นเมื่อทรงว่างจากราชการพระองค์จะทรงศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงอาราธนาพระสงฆ์มา

* การทำหน้าที่ดังกล่าวของกษัตริย์ในประเทศเหล่านี้จะได้ปรากฏต่อไปในหัวข้อการแตกแยกของคณะสงฆ์แต่ละประเทศ

¹⁶⁶ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, 2546), หน้า 205-206.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

** ปัจจุบันคือรัฐปัญจาบของประเทศสาธารณรัฐอินเดีย

¹⁶⁸ พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, หน้า 205-206.

แสดงธรรมเทศนาในวังวันละรูปทุกวัน¹⁶⁹ แต่เนื่องจากคำอธิบายนั้นมีข้อแตกต่างขัดแย้งกันอยู่เสมอ จึงทำให้พระองค์ทรงสับสนและต้องปรึกษากับพระปารสวะ (Parsva) ซึ่งเป็นพระสงฆ์ในนิกายสรวาสติวาท อันเป็นนิกายที่มีอิทธิพลอยู่ในอินเดียภาคเหนือ¹⁷⁰ พระเถียงจึงอธิบายถึงประวัติของพระปารสวะว่าเมื่ออายุย่าง 80 จึงได้บวชเป็นพระสงฆ์ เหล่าครุฑทั้งหลายในเมืองหวัระเวยะเชื่อว่าพระปารสวะว่า

“แต่หน้าใจ ช่างคิดอะไรตื่นเงินปานละนี้ คนที่ออกบวชมีกิจกรรมสำคัญที่ต้องปฏิบัติ 2 ประการ หนึ่งนั้นต้องบำเพ็ญสมาธิ สองต้องท่องสวดพุทธคัมภีร์ ท่านนั้นอายุปูนนี้แล้ว ไม่มีทางจะเจริญก้าวหน้าอีกต่อไป เป็นได้ก็แต่ส่วนแปลกปลอมที่แทรกอยู่ในแวดวงพุทธศาสนาโดยไร้ประโยชน์อันใด วันๆ ก็ได้แต่กินให้ท้องอืดอย่างเดียว”

พระปารสวะได้ฟังคำปรัมปราเยี่ยเยาะก็อธิบายให้คนทั้งหลายได้เข้าใจและตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ว่า

ถ้า मैं นอนมาไม่สามารถศึกษาพระไตรปิฎกให้ถ่องแท้ ไม่สามารถตัดกิเลสทั้งปวงในแดนสาม (ไตรภูมิ – ผู้วิชัย) ให้สิ้น ไม่สามารถเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภิญญาทั้ง 6 และวิโมกข์ 8 แล้วไซ้ร้ ก็จะไม่ยอมให้สี่ข้างของอาตมาจะต้องอาสนะโดยเด็ดขาด”

นับแต่นั้นมาพระปารสวะมีความรู้สึกประหนึ่งว่าเวลาช่างไม่เพียงพอ ดังนั้นไม่ว่าจะเดิน นั่งหรือยืนก็หมกมุ่นตรึกตรอง (อยู่กับการศึกษา) ตลอดเวลา ยามกลางวันก็ศึกษาค้นคว้าพุทธธรรม ครั้นพอกลางคืนก็บำเพ็ญสมาธิ สามปีให้หลังก็ศึกษาเรียนรู้ทะลุแจ้งในพระไตรปิฎก ทำให้คนในสมัยนั้นยอมรับนับถือพระปารสวะมาก¹⁷¹

พระเจ้ากนิษกะได้ทรงปรึกษากับพระปารสวะว่าคำสอนของคณะสงฆ์นิกายใดที่บริสุทธิ์แท้จริง พระปารสวะอธิบายว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶⁹ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน หน้า 143.

¹⁷⁰ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : โพธิสามต้น, 2513), หน้า 242.

¹⁷¹ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน หน้า 104.

“เนื่องด้วยพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานมาช้านานแล้ว สาวกทั้งหลายแตกแยก ออกเป็นหลายหลากนิกาย พระธรรมอาจารย์(แต่ละนิกาย)ต่างยึดมั่นในแนวคิดของตนซึ่งก็แตกต่างกันจนกลายเป็นข้อขัดแย้งกัน”¹⁷²

พระเจ้ากนิษกะได้ตรัสกับพระปารสวะว่า

“ข้าพเจ้าได้อาศัยกุศลกรรมที่คงเหลืออยู่สืบราชสันตติวงศ์จากบรรพบุรุษถึงข้าพเจ้า จะยังห่างไกลกับการเป็นอริยบุคคล แต่โชคก็ยังคืออยู่ที่ข้าพเจ้าได้ติดข้องอยู่ในความโง่เขลาบาปบุญญา ของตน ข้าพเจ้าจะเผยแพร่พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง จะอรรถาธิบายพระไตรปิฎกให้สอดคล้องกับของแต่ละนิกาย”¹⁷³

โดยการแนะนำของพระปารสวะทำให้พระเจ้ากนิษกะตัดสินพระทัยเรียกประชุม สังคายนาขึ้นโดยให้นิกายต่างๆ ส่งผู้แทนเข้าร่วมประชุม พระองค์ทรงมีความกระตือรือร้นที่จะ ขจัดความขัดแย้งในศาสนาให้หมดไป จึงทรงสร้างวัดเพื่อเป็นที่พักอาศัยของพระสงฆ์ 500 รูป ที่ ทรงนิมนต์มาเพื่อรจนารรคถาพระไตรปิฎก พระเสียงจึงอธิบายถึงการสังคายนาครั้งนี้ว่า

“ในชั้นต้นอริยสงฆ์ทั้ง 500 รูปร้อยกรองคัมภีร์อุปเทศศาสตร์ 1 แสนโคลก เป็นอรรค ถาพระสุดตันตปิฎก ถัดมาได้ร้อยกรองคัมภีร์วินยวิภายาศาสตร์ 1 แสนโคลก เป็นอรรคถาพระ วินยปิฎก สุดท้ายร้อยกรองคัมภีร์อภิธรรมวิภายาศาสตร์ 1 แสนโคลก เป็นอรรคถาพระอภิธรรม ปิฎก รวมทั้งสิ้น 3 แสน โศลก 9 ล้าน 6 แสนคำ

ได้อรรถาธิบายพระไตรปิฎกอย่างละเอียดพิสดารทั้งส่วนที่เป็นหลักและส่วนที่ ปลีกย่อย ทั้งที่ลึกซึ่งสลับซับซ้อนและที่เห็นได้ชัดและง่ายต่อการเข้าใจ หลักธรรมที่สำคัญได้รับการ แจกแจงอย่างชัดเจนอีกครั้ง วจนะอันลึกลับซึ่งได้ปรากฏชัดเจนขึ้นใหม่ เป็นที่รู้จักกันทุกครัวเรือน และแพร่หลายออกไปกว้างขวาง คนข้างหลังได้อาศัยเป็นคู่มือศึกษาเรียนรู้”¹⁷⁴

การสังคายนาครั้งนี้เท่ากับเป็นการประชุมดำเนินไปในทำนองรวบรวมแต่งอรรคถา ต่างๆ และเป็นที่ยอมรับกันที่ประชุมได้ตกลงย้าในหลักคำสอนเป็นพิเศษและยังปรากฏอีกว่า พระสงฆ์นิคายสรวาสติวาทมีอิทธิพลมากกว่านิกายอื่นๆ ในที่ประชุมจึงอาจเป็นไปได้ว่านิกายย่อยๆ ของนิกายสรวาสติวาท (เถรวาท) รวมทั้งพวกที่เคร่งครัดในวินัยก็ได้ส่งผู้แทนเข้าประชุมด้วยเป็นอัน มาก¹⁷⁵ อย่างไรก็ตามก็มีพระสงฆ์ของฝ่ายมหายานร่วมอยู่ด้วยจึงเท่ากับเป็นสังคายนาผสม¹⁷⁶ ในการ

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

¹⁷³ เรื่องเดียวกัน

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 145-146.

¹⁷⁵ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนามหายาน, หน้า 104.

ตั้งคายนาคครั้งนี้ได้มีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนานิกายมหายานในเอเชียกลาง จีน เกาหลี และญี่ปุ่น¹⁷⁷

ในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้เองที่มหายานเริ่มต้นขึ้น ซึ่งทำให้พุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตแพร่หลายทั่วอินเดียตอนเหนือตลอดจนทั่วเอเชียกลางทั้งหมด อย่างไรก็ตามเชื่อกันว่า ราว ค.ศ. 106 ซึ่งเป็นรัชสมัยพระเจ้าหวิศกะผู้เป็นราชโอรสพระเจ้ากนิษกะเป็นยุคที่มหายานเริ่มก่อตัวอย่างชัดเจน โดยมีพระมหาเถระองค์หนึ่งชื่อนันทะพร้อมด้วยพระสงฆ์อื่นๆ จำนวนมากได้พากันประกาศหลักธรรมของพระอวโลกิเตศวร พระศรีอริยเมตตรัยและอื่นๆ ทั่วเขตเบงกอลตะวันตกพระสงฆ์เหล่านี้ต่างประกาศพระสูตรต่างๆ ฝ่ายมหายานโดยเชื่อว่าพญานาคได้นำมาจากนาคพิภพเพื่อเผยแผ่ให้ชาวโลกได้ทราบทั่วกัน¹⁷⁸ และภายหลังจากนั้นจึงเกิด “ขบวนการมหายาน” ที่พัฒนามาจนเกิดนิกายที่เป็นมหายานอย่างชัดเจนนิกายแรกคือนิกายมาชยมกหรือมาชยมกะ (ผู้นับถือนิกายนี้เรียกว่า “มาชยมิก” หรือ “มาชยมิกะ”) ซึ่งนิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิกายศูนยวาท (หรือ “สุญญวาท” ในภาษาบาลี) ในราวพุทธศตวรรษที่ 7

อย่างไรก็ตาม กำเนิดของมหายานก่อนข้างคลุมเครือทำให้นักวิชาการสันนิษฐานกำเนิดของมหายานต่างกันไป แต่เดิมทีขณะที่ได้รับการยอมรับก่อนข้างมากคือทัศนะที่ว่า มหายานกำเนิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะที่เจริญอยู่ทางตอนใต้ของอินเดีย ทัศนะนี้เห็นว่าชื่อ “มหายาน” น่าจะมาจากคำว่า “มหาสังฆิกะ” กล่าวอีกอย่างคือ ชื่อของนิกายทั้งสองนี้มีคำว่า “มหา” ที่แปลว่า “ใหญ่” อยู่ในชื่อนิกายเหมือนกันและอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ของมหายานก็น่าจะมาจากนิกายมหาสังฆิกะโดยได้รับอิทธิพลจากพวกอิหร่านที่บุกเข้ามาในอินเดีย รวมทั้งแนวคิดเรื่องการยกย่องบทบาทของสตรีที่ได้รับอิทธิพลจากคนพื้นเมืองของอินเดียได้ที่มีใช้ชาวอารยัน ตามทัศนะนี้ มหายานถือกำเนิดช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษ ซึ่งอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 6

ทัศนะที่สองเกี่ยวกับกำเนิดของมหายานได้รับความนิยมนรองลงมาคือทัศนะที่ถือว่า มหายานถือกำเนิดมาจากนิกายสรวาสติวาทที่เจริญอยู่ทางเหนือของอินเดียในราวคริสต์ศตวรรษที่

¹⁷⁶ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง ศรีสรรพ์ สิงหเสนี ณ เมรุวัดเทพศิลา วันอาทิตย์ที่ 15 ตุลาคม 2532). หน้า 15.

¹⁷⁷ ผาสุก อินทรารุช, “อัฟกานิสถานแหล่งผลิตพระพุทธรูปองค์แรกในโลก ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาที่แผ่ไปเอเชียกลาง จีน เกาหลี ญี่ปุ่น,” ใน อัฟกานิสถาน, สัจจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 31.

¹⁷⁸ บุญย นิลเกษ, พุทธศาสนามหายาน, หน้า 104.

2-3 หรือราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 เพราะเชื่อว่าต้นกำเนิดมหายานได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มหายาน ศรัทธาโรตปาตศาสตร์ซึ่งรจนาโดยพระอัสวโฆษแห่งนิกายสรวาสติวาท รวมทั้งอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ของสรวาสติวาท

แต่ในปัจจุบัน นักวิชาการหลายคนไม่ค่อยเห็นด้วยกับทัศนะทั้งสองที่กล่าวมา หลุยส์ โอ โกเมซ (Luis O. Gómez) เห็นว่า กำเนิดของมหายานน่าจะเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไป และมีความซับซ้อนโดยเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในดินแดนมากกว่าหนึ่งของอินเดีย ซึ่งแสดงว่า มหายานน่าจะกำเนิดขึ้นมาโดยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาหลายนิกาย สิริวัฒน์ คำวันสาก์มี ทัศนะในทำนองเดียวกันนี้ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนามหายานไม่ได้กำเนิดจากมหาสังฆิกะหรือสรวาสติวาทนิกายใดนิกายหนึ่ง แต่เกิดจากภิกษุหัวก้าวหน้าที่ค่อยๆ รวมตัวกันขึ้นมาโดยรวบรวมแนวคิดที่เหมาะสมกับตัวเองมาจากพุทธศาสนาทั้ง 18 นิกาย โดยมาปรากฏตัวอย่างชัดเจนในสมัยพระนาคารชุน (หรือนาคารชุนะ)

สิริวัฒน์ คำวันสาก์เห็นว่ามหายานใกล้ชิดกับเถรวาทมากกว่ามหาสังฆิกะ โดยให้เหตุผลไว้หลายประการ เช่น พระเอียงจิงได้บันทึกว่าที่พุทธคยามีภิกษุนับพันจำพรรษาอยู่ล้วนเป็นมหายานนิกายสรวาสติวาท (เถรวาท) ซึ่งเอส. ดัตต์ (S.Dutt) ตีความว่าหมายถึงหมู่ภิกษุมหายานที่ยังปฏิบัติตามวินัยของเถรวาท และมหายานก็รับเอาแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์แบบใหม่จากสรวาสติวาท นอกจากนั้นยังใช้วินัยปิฎกของสรวาสติวาทและธรรมคูปติกะ (ธรรมคูปตะ) อีกด้วย ส่วนทัศนะที่ว่ามหายานกำเนิดมาจากสรวาสติวาท สิริวัฒน์ไม่ได้โต้แย้งอะไรมากนักเพียงแต่อ้างทัศนะของเฮลเลอร์ โปธินันทะและเคอร์น (H.kern) มายืนยันว่า พระอัสวโฆษอาจไม่มีตัวตนจริง และถึงมีตัวจริงอยู่ คัมภีร์มหายานศรัทธาโรตปาตศาสตร์ก็ไม่ใช่ผลงานของพระอัสวโฆษ น่าจะเป็นผลงานที่นักปราชญ์จีนแต่งขึ้นแล้วยกให้เป็นผลงานของพระอัสวโฆษมากกว่า คัมภีร์เล่มนี้จึงไม่น่าจะเป็นคัมภีร์เล่มแรกของมหายาน อย่างไรก็ตามเหตุผลของสิริวัฒน์ คำวันสาก์ คงพอจะบอกได้แล้วว่า มหายานไม่ได้กำเนิดมาจากมหาสังฆิกะและสรวาสติวาท แต่ไม่อาจยืนยันว่ามหายานรับเอาแนวคิดมาจากนิกายทั้ง 18 ตามหลักฐานที่มีอยู่ คงสรุปได้เพียงว่า มหายานกำเนิดขึ้นจากการรับเอาแนวคิดจากพุทธศาสนาหลายนิกายแล้วนำมาดัดแปลงสร้างแนวคิดของตนขึ้นมาโดยผ่านกระบวนการที่ใช้เวลาหลายร้อยปี โดยน่าจะเริ่มต้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 5 แล้วกลายเป็นมหายานอย่างสมบูรณ์ในราวพุทธศตวรรษที่ 8 เพราะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 หรือราวหนึ่งศตวรรษก่อนคริสต์ศักราช เป็นช่วงที่เกิดพุทธศาสนานิกายต่างๆ แล้ว และพระสูตรมหายานก็สันนิษฐานกันว่า เริ่มแต่งกันในช่วงนั้นเนื่องจากพระสูตรมหายานที่ถือว่าเป็นเล่มแรกสุดคือคัมภีร์อภัยสาหสรีกาปารมิตาสูตร น่าจะแต่งขึ้นราว 100 ปีก่อนคริสต์ศักราช ซึ่งพระสูตรมหายานเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหลายนิกายที่เกิดขึ้นก่อนหน้ามหายานทำให้น่าเชื่อว่า มหายานก่อตัวขึ้นโดยรับเอาแนวคิดมา

จากนิกายต่างๆ มากกว่าจะเป็นเพียงนิกายใดนิกายหนึ่งโดยเฉพาะ หลังจากนั้นจึงเริ่มเกิดคณะสงฆ์ มหายานและเกิดนิกายมาธยมกะขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 7 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 8

อนึ่ง นักวิชาการบางคนอย่าง นากามูระ ฮาจิเมะ (Nakamura Hajime) มีความเห็นต่าง จากสิริวัฒน์ คำวันสา เล็กน้อยว่า ขบวนการมหายานน่าจะเริ่มต้นจากกลุ่มต่างๆ ของศาสนิกที่มาทำ กิจกรรมรอบพระสถูป ต่อมากลุ่มเหล่านี้จึงกลายมาเป็นองค์กรหรือกลุ่มที่มีระเบียบประกอบด้วย สมาชิกซึ่งมีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งเรียกตนเองว่า “พระโพธิสัตว์” และเปลี่ยนจากการบูชาพระ สถูปมาเป็นการสร้างวัดเพื่อใช้สวดพระสูตรคล้ายเถรวาท ทศนะของฮาจิเมะมีความน่าเชื่อถืออยู่ พอสมควรเพราะขบวนการมหายานน่าจะมีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ร่วมกันก่อตั้งเพราะแนวคิด มหายานให้ความสำคัญแก่พระโพธิสัตว์ที่เป็นคฤหัสถ์อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากกรณีของวิมล เกียรติอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์วิมลเกียรตินิเทศสูตร¹⁷⁹

2.3.5 การแตกแยกของสงฆ์ในศรีลังกา

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่จากอินเดียสู่ศรีลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ.236 ในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การกระทำดีสังคายนาในอินเดีย และได้ส่งพระเถระผู้รอบรู้ แดกจานในพระธรรมวินัยไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ รวม 9 สายด้วยกัน ใน 9 สาย นั้น สายหนึ่งได้มายังเกาะของชาวสิงหลคือลังกาซึ่งในปัจจุบันก็คือประเทศศรีลังกา โดยการนำของ พระมหินทเถระ ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (Devanampiya Tissa) ซึ่งเป็นกษัตริย์ของ ลังกาและเป็นพระสหายของพระเจ้าอโศกมหาราชแต่ทั้งสองพระองค์ยังไม่เคยพบกัน สมเด็จพระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงตั้งพระทัย จะจำลองแบบอย่างวิธีปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราชมาใช้ในลังกาและได้รับการสนับสนุนจาก พระเจ้าอโศกมานานแล้วจนความเลื่อมใสในพุทธศาสนาเจริญขึ้นในลังกาพระโมคคัลลีสบุตรติสส เถระจึงส่งคณะสงฆ์มายังลังกา¹⁸⁰ ในสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพระองค์ก็ได้ทรงอุทิศมหาเมฆ วันอุทยานเป็นวัดเรียกว่าวัดมหาวิหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์

2.3.5.1 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย

¹⁷⁹ วัชระ งามจิตเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า 2-5.

¹⁸⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์ สยามวงศ์ในลังกาทวีป, หน้า 49.

ในสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย (Vattagamani Abhaya) ได้มีพวกทมิฬเข้ามาตีและเข้าครองอนูราชประเป็นเวลา 14 ปี จนพระองค์ต้องเสวยราชบัลลังก์ เสด็จลี้ภัยไปซ่อนสมุทกำลังระหว่างนั้นทรงได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหาตีสเถระ ต่อมากลับมาครองราชย์อีกครั้งได้ทรงให้ทำการสังคายนา และได้ทำการจารึกพระพุทธรูปลงในใบลานเป็นครั้งแรก ได้อุปถัมภ์พระมหาตีสเถระพร้อมได้สร้างวัดถวายเป็นวัดอภัยคีรีวิหาร หลังจากทีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะสร้างวัดมหาวิหารไปแล้ว 217 ปี 10 เดือน 10 วัน¹⁸¹ ในสยามูปถัมภ์ทอาธิบายถึงการสร้างวัดอภัยคีรีวิหารและที่มาของชื่อวัดว่า

“...ทั้งนี้ได้รับเอาธรรมของพระดาบสชื่อ คีรี (Giri) ลงสิ้น ทรงสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดอภัยคีรี โดยทรงต่อพระนามอภัยของพระองค์เข้ากับชื่อพระดาบสคีรี พระองค์ถวายเป็นวัดนี้แต่พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ ติสสะ ซึ่งได้ช่วยเหลือเกื้อกูลพระองค์มา...”¹⁸²

ในมหาวงศ์อธิบายว่าพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยได้อุปถัมภ์แต่ภิกษุที่มาอาศัยอยู่ในพระวิหารของพระองค์ว่า

“พระองค์ก็ให้อุปถัมภ์ปรนนิบัติซึ่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายแต่บรรดาที่มาอาศัยอยู่ในพระวิหารแห่งพระองค์ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 บมิได้ย่อหย่อน ฝ่ายพระภิกษุทั้งหลายอาศัยซึ่งจตุปัจจัยทั้ง 4 มีลากอันบริบูรณ์ก็พากันมาอยู่ในพระอารามหลวงนั้นเป็นอันมาก”¹⁸³

ในเวลาต่อมาพระมหาตีสได้ถูกพระสงฆ์คณะมหาวิหารปีพพานิยกรรมขับไล่พระมหาตีสออกจากคณะมหาวิหารและเกิดการแตกแยกขึ้นอย่างมาก ในมหาวงศ์อธิบายว่า

“ฝ่ายพระมหาตีสเถระอันอยู่ในพระมหาวิหารประพฤติซึ่งกุลสังสัคค (คลุกคลีกับฆราวาส-ผู้เขียน) เจือระคนไปด้วยตระกูลญาติโยมเป็นอันมากมิได้ควรในพระศาสนา พระสงฆ์ทั้งปวงก็ชวนกันบรรพชาญยกรรมขับเสียดจากพระมหาวิหารด้วยกุลสังสัคคโทษนั้น”¹⁸⁴

¹⁸¹ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 435.

¹⁸² พระสิทธิสารถ พุทธรักจิต, “สยามูปถัมภ์ท จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามูปถัมภ์ท, พิมพ์ครั้งที่ 3 พระนคร: มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน, 2515. (พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) วันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2515). หน้า 133.

¹⁸³ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 436.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน

ฝ่ายศิษย์ของพระมหาตีสเถระชื่อว่าคัสโกโกรทพระสงฆ์คณะมหาวิหารที่จับไปอุปัชฌาย์ของตน พระตีสเห็นว่าการกล่าวหาดังกล่าวนั้นไม่ชอบด้วยธรรมวินัยจึงตั้งข้อรังเกียจขึ้น พระสงฆ์คณะมหาวิหารจึงลงอุกเขปนิยกรรม (ตัดสิทธิแห่งภิกษุชั่วคราว, ไม่ให้ร่วมอุโบสถสังฆกรรม) แก่ศิษย์ของพระมหาตีสเถระ¹⁸⁵ การกระทำของพระสงฆ์คณะมหาวิหารดังกล่าวนี้ยิ่งทำให้พระตีสไม่พอใจมากขึ้น มหาวงศ์อธิบายว่า

“เธอนั้น โกรธแก่พระสงฆ์ทั้งปวงว่าจับอุปัชฌาย์ของตนเสีย ก็ออกไปสู่อภัยคีรีวิหาร นำมาซึ่งพรรคพวก อันเป็นอาจริยาทด้วยกันแล้วก็อยู่ในอภัยคีรีวิหารนั้น จำเดิมแต่นั้นมาพระตีสภิกษุกับทั้งพรรคพวกนั้น ก็มีได้กลับมาสู่พระมหาวิหารเลย แลภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็มีนามปรากฏชื่อว่าอภัยคีรีภิกษุเป็นพวกหนึ่งด้วยประการฉะนี้ ฝ่ายภิกษุทั้งหลายอันเป็นเถรวาทนับถือซึ่งลัทธิพระมหาเถรวรศัสบีๆ กันมา อันอภัยคีรีภิกษุให้แตกออกนั้นก็ออกเป็นพวกหนึ่ง แลอภัยคีรีภิกษุพวกหนึ่งนั้นก็ไปสร้างวิหารอยู่ในทักษิณทิศ¹⁸⁶

ในสยามอุปสัมปทาอธิบายถึงเหตุการณ์นี้ต่อไปอีกว่า

“...พระมหาเถลยตีสสะ (พระตีส - ผู้วิจัย) ซึ่งเราร้อนด้วยความแค้นเคืองจึงอุยงษ์ประมาณ 500 รูปให้แตกจากกัน บางองค์ได้แยกจากเถรนิคายเดินทางมุ่งไปยังวัดอภัยคีรีวิหาร แล้วพำนักอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อศิษย์ของพระธรรมรุจิอาจารย์ แห่งวัชชีบุตรนิกาย จากวัดปัลลารามวิหาร ในชมพูทวีป เดินทางมาหาพระภิกษุมหาเถลยตีสสะ ท่านจึงยอมรับนับถือวินัยทั้งหลายของนิกายนั้น และใช้นายของตนว่า ธรรมรุจิอาจารย์ แต่ขึ้นมา พระสงฆ์ฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ก็เป็นที่รู้จักกันว่า เป็นธรรมรุจินิกาย ฉะนั้น นิกายที่มีชื่อว่าธรรมรุจิ อันประกอบด้วยพระภิกษุจำนวนหนึ่ง ซึ่งแยกมาจากเถรนิคาย จึงได้ตั้งมั่นอยู่ในวัดอภัยคีรีวิหารในปีที่ 15 แห่งรัชกาลของพระเจ้าวิฑูคามินิอภัย ภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว 454 ปี”¹⁸⁷

ในเวลาต่อมาปรากฏว่าคณะธรรมรุจินี้มีความขัดแย้งกับพระสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร โดยที่คณะธรรมรุจิมีความเห็นว่าอิตตามิอยู่และพระอรหันต์ก็อาจเสื่อมจากมรรคผลได้ ในขณะที่ฝ่ายคณะมหาวิหารไม่เห็นด้วย ดังนั้น การที่ฝ่ายอภัยคีรีวิหารติดต่อกับคณะธรรมรุจิด้วยดี กับทั้งยัง

¹⁸⁵ ชูศักดิ์ ทัพย์เกษร, พระพุทธศาสนาในศรีลังกา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: เซนปริ้นต์ติ้ง, 2551), หน้า 26.

¹⁸⁶ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 436.

¹⁸⁷ พระสิทธิารถ พุทธรักจิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 134.

พอใจคำสอนของพวกธรรมจุมักถึงกับใช้ชื่อธรรมจุมตามไปด้วย ก็ยิ่งทำให้เกิดความแตกแยกกับฝ่ายมหาวีหารมากยิ่งขึ้น¹⁸⁸ และได้ดำเนินสืบเนื่องมาถึงสมัยต่อๆ มา ปิยนาด บุนนาคอธิบายถึงสาเหตุอีกประการหนึ่งของการแตกแยกในครั้งนี้ว่าเกิดจากการที่พระมหาดิสนั่นแต่เดิมเป็นพระที่ไม่มีมีความสำคัญอะไรในวงการคณะสงฆ์และอยู่ไกลเมือง การที่ได้รับการอาราธนาจากพระเจ้าวรวงศ์เธอให้มาอยู่ที่อภัยคีรีวิหาร ทำให้คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารไม่พอใจ¹⁸⁹ วอลโประ ราหุล (Walpola Rahula) อธิบายว่าการที่พระมหาดิสรับอภัยคีรีวิหารนี้ คงจะเป็นการข้ามหน้าข้ามตาพระผู้ใหญ่ฝ่ายมหาวีหารซึ่งอยู่ที่อุปราม ไปจึงถูกเขม่นมาก¹⁹⁰

จากเหตุการณ์นี้ทำให้คณะสงฆ์ในลังกาแตกออกเป็น 2 คณะ คือ คณะมหาวีหารกับคณะอภัยคีรีวิหาร ตั้งแต่นั้นมาคณะสงฆ์ลังกาได้แตกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ มีลักษณะต่างกันคือ คณะมหาวีหารเป็นฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างเคร่งครัดตามบทบัญญัติของพระธรรมวินัย รักษาความบริสุทธิ์ของพระธรรมวินัยไว้อย่างสมบูรณ์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขใด ๆ¹⁹¹ พอใจที่จะได้รับความเคารพนับถือและสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์และประชาชน ไม่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงที่จะกระทบกระเทือนต่อสถานภาพเดิมของตน¹⁹² และยังตำหนิรวมถึงรังเกียจภิกษุต่างนิกายว่าเป็นอสังฆิกขัง เป็นปาปภิกษุขัง¹⁹³ พระเถียงจิงได้กล่าวถึงคณะมหาวีหารเพียงสั้นๆ ในเชิงตำหนิว่า

“...ก็คณิกนิกายมหายาน ศิกษาหिनยาน...”¹⁹⁴

นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงคณะอภัยคีรีวิหารในลักษณะยกย่อง ชมเชยว่า

¹⁸⁸ ปิยนาด (นิโครธา) บุนนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 72.

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

¹⁹⁰ วอลโประ ราหุล, พระพุทธศาสนาในลังกา, แปลโดย จำนงค์ ทองประเสริฐ (พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ, 2510), หน้า 117.

¹⁹¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมณฑลปาฐะ ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2519), หน้า 4.

¹⁹² ปิยนาด (นิโครธา) บุนนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 73.

¹⁹³ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมณฑลปาฐะ ภาค 2, หน้า 4.

¹⁹⁴ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ซูหลุน หน้า 444.

“...ศึกษาทั้งมหายานและหินยาน วิจัยค้นคว้าและเผยแพร่พระไตรปิฎก พระภิกษุเหล่านั้นเคร่งครัดในพระธรรมวินัย มุ่งมั่นฝึกฝนสมาธิและปัญญา ล้วนเป็นผู้สมควรแก่การเคารพนับถือ เป็นแบบอย่างของบุคคลทั่วไป”¹⁹⁵

กล่าวได้ว่าคณะอภิกษิวิหารเป็นคณะเสรีนิยมเป็นพวกที่มีความคิดเห็นเป็นอิสระ พยายามทำตนให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ โดยการติดตามข่าวความเคลื่อนไหว รับทัศนคติใหม่ๆ จากต่างประเทศ พวกนี้ศึกษาทั้งเรื่องราวของฝ่ายเถรวาทและมหายาน¹⁹⁶ และไม่รังเกียจภิกษุต่างนิกาย เปิดกว้างยอมรับเอาความคิดเห็นของต่างนิกายเข้ามาเพื่อปรับปรุงแก้ไขตามสภาพแวดล้อม เสถียร โภธินันทะอธิบายว่าคณะอภิกษิวิหารเป็นศูนย์สำคัญแห่งหนึ่งของมหายาน¹⁹⁷ เหตุการณ์ในครั้งนี้ นับเป็นการแตกร้าวกันระหว่างสงฆ์เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเกาะลังกา ชูศักดิ์ ทิพย์เกษรอธิบายว่าความแตกต่างกันก็มีเพียงในทัศนะเท่านั้นส่วนวิธีการปฏิบัติพระธรรมวินัยยังคงเหมือนกันอยู่ แม้จะไม่ร่วมอุโบสถสังฆกรรมกันก็ตามที่¹⁹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าพระสงฆ์ฝ่ายพระมหาเถระหรือฝ่ายคณะอภิกษิวิหารเป็นฝ่ายมหายานที่เกิดขึ้นครั้งแรกในลังกา¹⁹⁹ สอดคล้องกับทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ที่อธิบายว่าคณะมหาวิหารนั้นเป็นฝ่ายเถรวาทส่วนคณะอภิกษิวิหารเป็นฝ่ายมหายาน และอธิบายว่าการดำรงอยู่ของทั้ง 2 คณะนี้นั้นแสดงถึงพัฒนาการอันมั่งคั่งและหลากหลายของพุทธศาสนามากกว่าจะเป็นความแตกแยก²⁰⁰

2.3.5.2 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าโฆหาริกิติสสะ

สมัยพระเจ้าโฆหาริกิติส (Voharikatissa) พระสงฆ์คณะไวตุลยะ (Vaitulya) ซึ่งอยู่ในฝ่ายมหายานและถือกันว่าพระสงฆ์คณะนี้เป็นพวกที่สืบเชื้อสายมาจากพวกนอกศาสนาที่ได้ปลอมบวชเพื่อทำลายพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศก ได้เดินทางเข้ามายังลังกาและพระสงฆ์คณะอภิกษิวิ

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน

¹⁹⁶ ปิยนาด (นิโครธา) บุนนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 73.

¹⁹⁷ เสถียร โภธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 4.

¹⁹⁸ ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, พระพุทธศาสนาในศรีลังกา, หน้า 26.

¹⁹⁹ พระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, 2516), หน้า 472.

²⁰⁰ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, “พุทธศาสนากับสังคมการเมืองในศรีลังกา,” มติชน (8 มิถุนายน 2551): 6.

วิหารได้รับพระสงฆ์คณะไวศัลยะไว้เป็นพวก ทำให้ฝ่ายอภัยคีรีวิหารมีความเข้มแข็งขึ้น ขณะเดียวกันก็ยิ่งผิใจกับฝ่ายมหาวิหารมากขึ้นด้วย²⁰¹ ในสยามุปสัมปทาอธิบายว่าพระเจ้าโหวหารติส ได้มีพระบรมราชโองการให้นำคัมภีร์ของคณะสงฆ์ไวศัลยะไปเผาทำลายและโปรดให้พระสงฆ์ คณะไวศัลยะลาสิกขาบทยอกไป ความว่า

“...เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว 752 ปี 4 เดือน กับ 10 วัน ในรัชสมัยของ พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ (พระเจ้าโหวหารติส – ผู้วิจัย) บรรดาพระภิกษุแห่งวัดอภัยคีรี อันถือนิกายธรรม รุจิ ได้ประกาศยอมรับเอาไวศัลยานปิฎกมาใช้ ปิฎกนี้พราหมณ์เดียรถีย์ชื่อ ไวศัลยะ ซึ่งปลอมนุ่งห่ม ผ้ากาสาฬพัสตร์เพื่อมุ่งทำลายล้างพระศาสนา ได้เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าธรรมมาโสก...เมื่อนำมา เทียบเคียงกับปิฎกฉบับแท้แล้ว บรรดาพระภิกษุเถรนิคายจึงไม่ยอมรับลัทธิไวศัลยาน โดยถือว่า ลัทธินี้เป็นลัทธิมิฉาหิฐิ พระเจ้าโหวหารติสสะ (พระเจ้าโหวหารติส – ผู้วิจัย) ทรงทราบเรื่อง จึงโปรด ให้เสาะหาคัมภีร์ไวศัลยานเหล่านั้น แล้วทรงมีพระราชโองการให้เสนาบดีกปิละ ผู้เชี่ยวชาญใน สรรพวิทยาการ เป็นผู้ตรวจสอบปรากฏว่าคัมภีร์เหล่านั้นมิใช่เป็นพุทธวจนะ จึงเผาเสีย แล้วสึก บรรดาสงฆ์อสังฆิซึ่งถือลัทธิดังกล่าวนี้สิ้น...”²⁰²

2.3.5.3 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าเมฆวันฉนากัย

สมัยพระเจ้าเมฆวันฉนากัย (Meghavannabhaya) พระองค์มีพระราชประสงค์จะชำระ และฟื้นฟูพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ดั้งเดิม ทำให้พระอุสสิลียาติสสะมหาเถระแห่งฝ่ายอภัยคีรีวิหาร มองเห็นภัยและความยุ่งยากในอนาคตจึงพาพรรคพวกแยกตัวจากอภัยคีรีวิหารไปอยู่ที่ทักขิณาคีรี วิหาร ตั้งเป็นนิกายใหม่ชื่อ สากลียะ (Sāgaliya) หรือเชตวันวิหาร ในสยามุปสัมปทา อธิบายถึง เหตุการณ์นี้ความว่า

“...เหล่าสงฆ์อสังฆิแห่งวัดอภัยคีรี อันเป็นนิกายธรรมรุจิ กลับถือลัทธิไวศัลยาน ว่า เป็นลัทธิของพระพุทธเจ้า ในบรรดาสงฆ์เหล่านี้ มีพระมหาเถระอุสสิลียาติสสะเท่านั้นที่ปรารถนาและ สืบค้นจนเห็นว่า บรรดาสงฆ์ที่นับถือลัทธิไวศัลยานในสมัยของพระเจ้าโหวหารติสสะ (พระเจ้า โหวหารติส – ผู้เขียน) นั้น ต้องถูกสึกไปเช่นไร คิดวิตกว่าน่าจะมีเหตุเกิดขึ้นอีกในสมัยของพระเจ้า แผ่นดินองค์นี้ จึงกล่าวว่า “เราอย่ารวมกับสงฆ์พวกนั้นเลย” แล้วพระมหาเถระอุสสิลียาติสสะ จึงพา

²⁰¹ ปิยนาค (นิโครธา) บุนนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสังฆโบราณถึง ก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 76.

²⁰² พระสิทธิราช พุทธรักขิต, “สยามุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์ สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามุปสัมปทา, หน้า 135.

พระสงฆ์ 300 รูป ละธรรมจูนิกายเสีย เดินทางไปพำนักอยู่ในวัดทักษิณาคีรีวิหาร ในบรรดางฆ์ดังกล่าวนี้มีพระมหาเถระองค์หนึ่งชื่อ สาคละ พำนักอยู่ที่นั่นและแสดงหลักเกี่ยวกับศาสนา ต่อจากนั้นมา ศิษยานุศิษย์ซึ่งอาศัยอยู่ ณ วัดนั้น ก็เป็นที่รู้จักกันในชื่อ สาคลียะ นิกายนี้ซึ่งแยกมาจากนิกายธรรมจูนิกาย จึงได้ตั้งมั่นในวัดทักษิณาคีรีวิหาร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว 795 ปี...”²⁰³

ในมหาวงศ์อธิบายว่าในเวลาต่อมาพระเจ้าเมฆวัณณาภัยทรงมีพระบรมราชโองการให้เนรเทศพระสงฆ์ระดับสูงในอภัยคีรีวิหารจำนวน 60 รูปออกจากลังกา ความว่า

“...พระองค์ทรงชำระพระพุทธศาสนาด้วยอาการข่มขู่เสียซึ่งภิกษุอันลามก ให้จับซึ่งภิกษุทั้งหลาย 60 รูปอันอยู่ในอภัยคีรีวิหาร อันมีถ้อยคำมิได้อนุโลมตามพระพุทธศาสนา สมณะเหล่านี้เป็นเสี้ยนหนามในพระศาสนา กระทำข่มขู่แล้วก็ส่งไปยังฝั่งปากโพ้น (อินเดีย – ผู้วิจัย)”²⁰⁴

ในสยามุปสัมปทาอธิบายต่อไปว่าพระสงฆ์ในลังกาได้มาประชุมลงประมุขว่าลัทธิตัวตุลยะเป็นนิกายนอกพุทธศาสนา ความว่า

“...บรรดาสงฆ์แห่งพระอารามใหญ่ๆ 5 แห่ง ได้มาประชุมกันและอภิปรายเรื่องนี้ ลงมติว่าลัทธิตัวตุลยาน ไม่ใช่พระพุทธพจน์ สงฆ์ 60 รูปซึ่งคัดมาจากบรรดาสงฆ์อัครษีที่นับถือไวตุลยาน จึงถูกสักเครื่องหมายลงบนร่างกาย แล้วถูกเนรเทศออกจากประเทศไป แล้วรวบรวมเอาคัมภีร์ไวตุลยานทั้งหลายมาเผาไฟสิ้น...”²⁰⁵

ปรากฏว่าพวกพระสงฆ์ที่ถูกเนรเทศจากลังกาได้ไปยังอินเดียได้และอาศัยอยู่ที่เมืองโจละ²⁰⁶ ได้ไปเข้ากับพระสังฆมิตตะพระสงฆ์ในนิกายโยคจารของอสังคะและวสุพันธุที่กำลังมีอำนาจอยู่ในอินเดีย²⁰⁷ ในสยามุปสัมปทาอธิบายถึงประวัติของพระสังฆมิตตะว่า

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

²⁰⁴ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 464.

²⁰⁵ พระสิทธิราช พุทธรัชชิต, “สยามุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามุปสัมปทา, หน้า 137.

²⁰⁶ พระชัยมรัตนเถระ, พระพุทธศาสนาในอินเดียใต้, แปลโดย พระครูปลัดสัมพิพัชฌญาณอาจารย์ (บุญช่วย สุขวโน) พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 89.

²⁰⁷ ปิยนาด (นิโครธา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 77

“...มิจฉาทิฐิหฺนุ่มนคนหนึ่งเดินทางมาจากแดนไกล มาถึงยังเมืองกะวีรา (Kavira) ได้รู้กิตติศัพท์ความนิยมชมชอบซึ่งสงฆ์ลัทธิที่ได้รับจากชาวเมือง จึงขอบวชเป็นภิกษุเพื่อเห็นแก่ลาภแล้วพำนักอยู่ที่นั่นและเป็นที่รู้จักกันในชื่อ พระสังฆมิตต วันหนึ่ง ขณะที่สงฆ์ลัทธิเหล่านั้น (ถูกเนรเทศจากลังกา – ผู้เขียน) มาอาบน้ำและเปลื้องจีวรตามปกติ พระสังฆมิตตแลเห็นรอยสักบนหลังของสงฆ์เหล่านั้น ต้องการทราบว่ารายนั้นคืออะไร สงฆ์เหล่านั้นจึงตอบว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระนามว่า โคพุกา (พระเจ้าเมฆวัณณกัษ – ผู้เขียน) แห่งลังกา ทรงถูกสงฆ์แห่งวัดมหาวิหารทูลยุยง พระองค์จึงมีพระราชโองการให้สกัดหลังและเนรเทศพวกเราทั้ง 60 รูป ซึ่งนับถือลัทธิไวศัลยานอยู่ ณ วัดกัษิรี” พระสังฆมิตต ถามว่า “มีสิ่งใดบ้างไหม ที่ข้าเจ้าจะสามารถกระทำเพื่อพระคุณเจ้าได้ในเรื่องนี้” พวกสงฆ์ลัทธิจึงตอบว่า “มีหลายอย่างที่คิดว่าที่จะกระทำตอบแทนแก่ศัตรูของเราได้ ถ้าหากท่านเฉลียวฉลาดพอ” พระสังฆมิตตจึงว่า “ดีละ ข้าเจ้าจะดูซิว่าบรรดาสงฆ์แห่งมหาวิหารจะยอมรับนับถือลัทธิไวศัลยานหรือจะยอมให้วิหารนั้นถูกรื้อและถูกทำลายพินาศไป” แล้วพระสังฆมิตตก็เดินทางไปลังกาด้วยเจตนาร้าย...”²⁰⁸

พระธัมมรัตน์มหาเถระอธิบายว่าพระสังฆมิตตได้ตัดสินใจที่จะแก้แค้นให้กับสหธรรมิกที่เป็นนิกายมหายานด้วยกัน จึงได้เดินทางไปยังลังกาและได้เริ่มทำการเผยแพร่ลัทธิมหายานในลังกา พระสงฆ์คณะมหาวิหารได้กราบทูลเรื่องราวของพระสังฆมิตตให้พระเจ้าพระเจ้าเมฆวัณณกัษทรงทราบ พระองค์จึงขอให้พระสงฆ์คณะมหาวิหารเปิดการโต้ว่าที่กับพระสังฆมิตตขึ้นในพระราชวังและพระเจ้าเมฆวัณณกัษทรงให้คำมั่นสัญญาว่าจะทรงอุปถัมภ์ฝ่ายที่ชนะการโต้ว่าที่ ฝ่ายพระสงฆ์คณะมหาวิหารในขณะนั้นมีพระสังฆपालเถระผู้เป็นพระปิตุลาของพระเจ้าเมฆวัณณกัษเป็นหัวหน้าปรากฏว่าพระสังฆมิตตเป็นผู้ชนะการโต้ว่าที่²⁰⁹ พระเจ้าเมฆวัณณกัษทรงปฏิบัติตามคำสัญญา พระองค์ทรงมอบหน้าที่ราชครูถวายพระอักษรพระราชโอรสสองพระองค์ของพระเจ้าเมฆวัณณกัษ คือ เจ้าชายเชษฐุตติส (Jettthatissa) และเจ้าชายมหาเสน (Mahasena) ราชครูสังฆมิตตสามารถทำให้เจ้าชายมหาเสนมีความเคารพจงรักภักดีต่อตนเองได้สำเร็จ เจ้าชายมหาเสนรับอิทธิพลคำสั่งสอนของราชครูสังฆมิตตไว้อย่างเต็มที่ส่วนเจ้าชายเชษฐุตติสนั้นพระองค์ทรงไม่โปรดราชครูสังฆมิตตเลย²¹⁰ เมื่อพระเจ้าเมฆวัณณกัษสวรรคตและเจ้าชายเชษฐุตติสครองราชย์ต่อมาเป็น

²⁰⁸ พระสิทธารถ พุทธรักขิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 137-138.

²⁰⁹ พระธัมมรัตน์เถระ, พระพุทธานุชาสนาในอินเดียใต้, แปลโดย พระครูปลัดสัมพิพัชตมณเฑียรจารย์ (บุญช่วย สุขวโน) หน้า 89-90.

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

พระเจ้าเชษฐาคีรี 1 ราชครูสังฆมิตตะซึ่งเกรงราชภัยจึงหลบหนีออกจากลังกาแต่ในเวลาต่อมาเมื่อพระเจ้ามหาเสนครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าเชษฐา ราชครูสังฆมิตตะก็ได้กลับมาอยู่ที่ลังกา ณ อภัยคีรีวิหาร²¹¹ และราชครูสังฆมิตตะนี่เองที่ เป็นผู้สวมมงกุฎกษัตริย์แห่งลังกาให้แก่พระเจ้ามหาเสน²¹²

2.3.5.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามหาเสน

พระเจ้ามหาเสน (Mahasena) ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมากตามที่ได้ทรงรับการสั่งสอนจากราชครูสังฆมิตตะ ซึ่งราชครูสังฆมิตตะพยายามจะทำให้คณะสงฆ์มหาวิหารเป็นฝ่ายมหายานแต่เมื่อไม่เป็นผลสำเร็จ ก็ใช้วิธียุยงให้พระเจ้ามหาเสนซึ่งเป็นลูกศิษย์ออกกฎหมายห้ามประชาชนถวายอาหารพระฝ่ายมหาวีหαρมีฉะนั้นจะถูกลงโทษ ดังที่ในมหาวงศ์ได้อธิบายว่า

“...ฝ่ายสังฆมิตตริกษ...มีใจปรารถนาเพื่อจะกระทำย่ำยีกำจัดเสียซึ่งพระสงฆ์อันอยู่ในมหาวีหαρ จึงถวายพระพรว่า คุณกรมหาราชผู้ประเสริฐ บรรดาภิกษุทั้งหลายซึ่งอยู่ในมหาวีหαρนั้นจะให้มีถ้อยคำเป็นวินัยหามีได้ แต่อาตมภาพทั้งหลายนี้มีถ้อยคำเป็นวินัย ยังบรมกษัตริย์ให้ถือเอามั่นฉะนี้แล้ว ก็ตั้งไว้ซึ่งราชอาชญาแห่งพระมหากษัตริย์ว่า ถ้าผู้ใดใส่บาตรให้ข้าวให้หน้าแก่ภิกษุทั้งหลายอันอยู่ในมหาวีหαρนั้น สิ้นไหมร้อยหนึ่งจะพึงมีแก่ผู้นั้น...”²¹³

การออกกฎหมายนี้นั้นทำให้พระสงฆ์ฝ่ายมหาวีหαρเดือดร้อนมาก ต้องอพยพออกจากเมืองอนูราชปุระซึ่งเป็นเมืองหลวงของลังกาในขณะนั้นลงมาทางใต้ไปอยู่ที่โรหณะและมัลลซึ่งเป็นดินแดนที่ฝ่ายมหาวีหαρมีความมั่นคงเสมอมา โดยทิ้งให้มหาวีหαρร้างอยู่นานถึง 9 ปี ในสยามอุปสัมปทาอธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“...ครั้นเมื่อพระสงฆ์แห่งวัดมหาวีหαρเข้ามาบิณฑบาตในเมืองเป็นเวลา 3 วันแล้ว ก็ไม่มีใครทำบุญ จึงชุมนุมกันที่ศาลาใหญ่แล้วออกความคิดเห็นว่า

“ถึงแม้เราจะอดตาย เราก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่าลัทธิมิจนาคิฐินั้นเป็นลัทธิที่แท้จริง หากเรากล่าวดังนั้นแล้ว สงฆ์อื่นๆ จำนวนมากก็จะตามอย่างเรา ก้าวไปสู่ความหายนะ แล้วความผิด

²¹¹ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 77.

²¹²พระธรรมรัตนเถระ, พระพุทธศาสนาในอินเดียใต้, แปลโดย พระครูปลัดสัมพิพัชฌณาจารย์ (บุญช่วย สุขวโน) หน้า 90.

²¹³ก่องวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 467.

ของสงฆ์เหล่านั้นก็ยังคงอยู่ที่เรา ดังนั้น แม้เราละเมิดวินัยที่เคร่งครัดของสงฆ์ เราก็จะปฏิเสธที่จะนับถือลัทธิไวศัลยาน” กล่าวดังนั้นแล้ว บรรดาสงฆ์ฝ่ายถูกของวัดทุกวัดในตำบลใกล้เคียง รวมทั้ง วัดมหาวิหาร วัดมิริสเวตีวิหารและวัดเสกิริยะ ต่างละอารามของตนออกเดินทางไป บางพวกไปยัง รุหนุรัฐ (โรหณะ – ผู้วิชัย) บางพวกไปยังดินแดนมัลลย์ ลำดับนั้น พระสังฆมิตรสหยาแห่งบาป ได้รับการสนับสนุนจากเสนาบดีชื่อ โสนะ จึงยุยงให้พระเจ้าแผ่นดินรื้อถอนและทำลายสำนักสงฆ์และวัดวาอารามเสียประมาณ 364 วัด รวมทั้งวัดโลวมหาปายะ (โลหะปราสาท) ด้วย ให้ให้ภคิราทที่ดินเหล่านั้นแล้วเอาเกลือโรย พวกสงฆ์นิกายธรรมรุจิแห่งวัดอภัยคีรีได้เข้าครอบครองวัดเสกิริยะ”²¹⁴

ในมหาวงศ์ได้อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ในลักษณะเดียวกันว่า

“...แลโสนอำมาตย์นั้นเป็นบาปหยาบเข้าเป็นคนสนิทแห่งพระยา จึงไปรื้อซึ่งโลหปราสาทอันมีพื้น 7 ชั้น แลปราสาทอื่นต่างๆ เป็นอันมาก นำมาแต่มหาวิหารเอาไปไว้ในอภัยคีรีวิหาร แลอภัยคีรีวิหารนั้นก็มากไปด้วยปราสาท...”²¹⁵

ส่วนบริเวณที่ถูกทำลายนั้นก็ถูกใช้เป็นที่โถนปลูกถั่ว งา ซึ่งรวมทั้งเจดีย์บรรพต (มิหินตเล) ก็ถูกพวกธรรมรุจิแห่งอภัยคีรีวิหารยึดครองด้วย การกระทำดังกล่าวนี้ทำให้ประชาชนซึ่งเลื่อมใสในฝ่ายมหาวิหารและฝ่ายเถรวาทโกรธแค้นมาก จึงก่อการจลาจลขึ้น แม้กระทั่งพระสหยาสนิทของพระเจ้ามหาเสน คือ อำมาตย์เมฆวัณณากษัตริย์ได้หนีไปยังมัลลย์ประเทศ ชองสุมผู้คนขึ้นเป็นกองทัพและประกาศสงครามกับพระเจ้ามหาเสน ทำให้พระองค์สำนึกผิดและยอมขอขมาต่อพระสงฆ์ฝ่ายมหาวิหาร พร้อมทั้งรับจะสร้างมหาวิหารและโลหะปราสาทในังคามเหมือนของเดิมถึงอย่างนั้นประชาชนก็ยังไม่หายโกรธแค้น²¹⁶ ในสยามอุปสัมปทาอธิบายว่าพระอัครมเหสีของพระเจ้ามหาเสนทรงส่งช่างไม้คนหนึ่งไปตัดศิระราชครูสังฆมิตตะในระหว่างที่กำลังสร้างวัดอุปัชฌาย์อยู่ แล้วให้เสียบร่างทรมาณไว้ พระนางทรงมีรับสั่งให้เอาคัมภีร์ไวศัลยะไปเผาไฟ ประชาชนบุกเข้าไปในบ้านของเสนาบดีโสนะผู้สนับสนุนราชครูสังฆมิตตะด้วยความโกรธแค้นฆ่าเสนาบดีโสนะ

²¹⁴ พระสิทธิราชด พุทธจักรกิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 138-139.

²¹⁵ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 467.

²¹⁶ ปิยนาด (นิโครธา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 77-78.

แล้วโยนศพลงไปในกองมูลสัตว์²¹⁷ ทำให้แผนการของราชครูสังฆมิตตะที่จะทำให้คณะสงฆ์ในลังกาเปลี่ยนนิกายเป็นมหายานจึงเป็นอันสิ้นสุดลง²¹⁸

2.3.5.5 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าศิลาเมฆวรรณ

สมัยพระเจ้าศิลาเมฆวรรณ (Silameghavanna) ได้เกิดปัญหายุ่งยากขึ้นที่อภัยวิหารถึงขั้นที่พระสงฆ์รบฆ่าฟันกันเอง เป็นผลให้พระเจ้าศิลาเมฆวรรณซึ่งทรงปรารถนาจะชำระศาสนาให้บริสุทธิ์ ต้องดำเนินการลงโทษด้วยการจับพระทุศีลเหล่านั้นสึกและจองจำไว้ รวมทั้งเนรเทศพระสงฆ์อีก 100 รูปออกนอกลังกา²¹⁹ ในมหาวงศ์อธิบายเหตุการณ์นี้ว่า

“ครั้นนั้นยังมีภิกษุหนึ่งนามขนานเรียกกันว่า พระโพธิภิกษุ เธอเป็นพระธรรมครูเคารพในพระบวรพุทธศาสนา ได้เห็นภิกษุพาลาทุศีลทั้งหลายมากต่อมาก มั่วสุมชุมนุมกันที่อภัยวิหารฝ่ายอุดร แต่อาศัยเหตุที่เธอเป็นภิกษุใหม่ ฟังบรรพชามาแล้วมีนานนัก ให้มีใจเร่าร้อนด้วยพุทธจักร จึงได้เข้าไปเฝ้าถวายพระพรแด่บรมกษัตริย์ ทูลขอธรรมกรรม พระราชาธิบดีเจ้าที่ทรงพระโสมนัสตรัสยินดียิ่งรับธุระภาระพระพุทธศาสนา จึงให้มีพิธีกรรมกรรมในพระวิหาร เมื่อเริ่มพิธีการประชุมกันก็ชุมนุมพวกภิกษุทุศีลทั้งหลาย ก็เริ่มปรักษากรรมกรรมกับด้วยภิกษุหนุ่มนั้นแต่องค์เดียว พาเข้าไปในที่ลับแล้วจับฆ่าเขานั้นให้ถึงความตาย ธรรมกรรมที่เริ่มชวนขวยก็เป็นอันระงับไปมิได้ปรักษา

ครั้นพระราชาทรงทราบรหัสเหตุนั้นแล้ว ก็ทรงพระพิโรธรับสั่งให้ราชบุรุษไปจับภิกษุอสังฆิกทุศีลทั้งหลาย ได้แล้วได้เอาตัดมือเสียแล้วลงเครื่องจำ ให้ขุดหลุมเอาไปฝังไว้ในโบกรขณิบาลแห่งเดียวกันทั้งสิ้นแล้ว ยังมีจำพวกภิกษุอื่นอีกมากตั้งร้อยแต่ล้วนเป็นอันธพาล พระนครบาลตรัสให้จับออกไปไว้เสียในชมพูทวีปทั้งสิ้น...”²²⁰

²¹⁷ พระสิทธิสารท พุทธจักรจิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 140.

²¹⁸ พระชัยมรรตณเถระ, พระพุทธานุชาตในอินเดียใต้, แปลโดย พระครูปลัดสัมพิพัชฌณญาณจารย์ (บุญช่วย สุขวโน) หน้า 92.

²¹⁹ ปิยนาล (นิโครธา) บุณนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 84.

²²⁰ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 536.

2.3.5.6 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1

พระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 (Vijayabahu I) ทรงมีพระราชประสงค์จะฟื้นฟูศาสนาในปี พ.ศ. 1609 ทรงอาราธนาพระสงฆ์จากพม่าตอนใต้มากระทำอุปสมบทกรรมในลังกา เพราะว่าพระสงฆ์ในลังกามีจำนวนน้อยไม่ครบองค์ให้สามารถกระทำอุปสมบทกรรมได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงสันนิษฐานว่าการอาราธนาพระสงฆ์มาจากพม่านี้มีจุดประสงค์เพื่อจะให้อุปสมบทพระสงฆ์ทั้งหมดในลังกาใหม่เพื่อรวมเข้าเป็นนิกายเดียวกัน ความว่า

“น่าจะเห็นว่าในครั้งนี่เอง พระเจ้าแผ่นดินทรงขอพระสงฆ์รามัญหรือพม่ามาอุปสมบทพระสามคณะนี้ (มหาวีหาร อภัยคีรีวิหาร เขตวันวิหาร – ผู้วิชัย) เพื่อจะให้เข้าเป็นนิกายอันเดียวกัน...”²²¹

อย่างไรก็ตามความพยายามของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 1 ก็ไม่สัมฤทธิ์ผล เนื่องจากพระสงฆ์ทั้ง 3 คณะก็ยังคงแยกจากกันตามเดิม

2.3.5.7 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าปรกรมพาหุที่ 1

สมัยพระเจ้าปรกรมพาหุที่ 1 (Parakramabahu I) พระองค์ได้ทรงรวบรวมลังกาให้เป็นปึกแผ่นและทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างสำคัญ ได้ทรงให้มีการกระทำสังคายนาขึ้น ทรงปฏิรูปวินัยของคณะสงฆ์และรวมนิกายที่หลากหลายให้เป็นหนึ่งเดียว²²² ทรงให้ตั้งกฎเกณฑ์สำหรับสอดส่องบรรดาพระสงฆ์ซึ่งอุทิศตนเพื่อการศึกษาคัมภีร์ว่าพระคัมภีร์ทั้งหลาย²²³ ทรงยกเลิกคณะไวตุลยะอย่างเด็ดขาด ทรงประสานความสามัคคีของพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทและมหายานให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข²²⁴ การปฏิรูปครั้งนี้ของส่งผลให้เกิดการปฏิรูปพุทธศาสนาทั่วทั้งเอเชียอาคเนย์รวมทั้ง

²²¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, 2457), น. 15.

²²² ทวีวัฒน์ ปุณฺณชริทวิวัฒน์, “พุทธศาสนากับสังคมการเมืองในศรีลังกา,” มติชน (8 มิถุนายน 2551): 6.

²²³ พระสิทธิสารถ พุทธรักกิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 154.

²²⁴ ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณานิคมและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 100.

อาณาจักรสุโขทัย ศิลปินในสมัยสุโขทัยแสดงให้เห็นว่าในระแวกเวลานั้นเขมร พม่า ราชันย์(มอญ) และสยามต่างก็ส่งพระภิกษุสงฆ์ไปยังลังกาเพื่อนำพระวินัยที่เคร่งครัดกลับมายังอาณาจักรของตน²²⁵

2.3.5.8 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์

ในสมัยพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ (Kirti Sri Rajasinha) ได้ส่งราชทูตมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกษัตริย์อยุธยาเพื่อทูลขอคณะสงฆ์จากอยุธยาเพื่อไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกา เมื่อคณะสงฆ์จากอยุธยามาถึงลังกาแล้วได้ตั้งคณะขึ้นเรียกว่าสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ และในสมัยเดียวกันนั้นได้มีสามนิกายหนึ่งเดินทางไปขอรับการอุปสมบทในประเทศพม่า แล้วกลับมาตั้งนิกาย “อมรปุรณิกาย” หรือ “มรัมมะวงศ์” อีกคณะหนึ่งได้เดินทางไปขออุปสมบทจากคณะสงฆ์เมืองมอญ กลับมาตั้งนิกาย “รามัญนิกาย” ในสมัยนี้ได้มีนิกายเกิดขึ้นในลังกา 3 นิกาย คือ นิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ นิกายอมรปุรณิกายหรือมรัมมะวงศ์ นิกายรามัญ นิกายทั้ง 3 นี้ ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาคณะสงฆ์สยามวงศ์ได้เกิดการแตกแยกกับคณะสงฆ์อมรปุรณิกายที่ไปอุปสมบทมาจากพม่า พระสงฆ์คณะสยามวงศ์ได้กล่าวโจมตีคณะสงฆ์มรัมมะวงศ์อย่างรุนแรงว่า

“ครั้นอยู่มาภายหลัง มีพวกคนชาติต่ำช้าเป็นพวกช่างทอหูกบ้างพวกพรานปลาบ้าง ที่ชาวลังกาไม่ไว้ใจให้อุปสมบทบวชเป็นภิกษุแล้วออกจากเกาะลังกาไปเมืองอมรปุระแคว้นพม่าไปได้อุปสมบทบวชเป็นภิกษุมาแต่โน้นแล้วกลับคืนมายังเกาะลังกา นี้ เกลี่ยกลุ่มคนชาติต่ำช้าเหมือนกันบวชเป็นพระสงฆ์สามเณรขึ้นเป็นอันมากเป็นพวก 1 เรียกว่ามรัมมะวงศ์ เราพวกวงศ์พระอุบาลีมีความกลางแกลงสงสัยจึงนัดหมายปรึกษากัน มิให้ร่วมอุโบสถสังฆกรรมด้วยพวกนั้นเลยที่เดียวจนกาลบัดนี้”²²⁶

2.3.5.9 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระนางเจ้าวิกตอเรีย

ในสมัยพระนางเจ้าวิกตอเรีย (Queen Victoria) ลังกาได้เสียดินแดนแก่อังกฤษ ได้เกิดเหตุการณ์ความแตกแยกขึ้นภายในคณะสงฆ์นิกายอมรปุระ โดยมีสาเหตุจากเรื่องสีมา ถึงกับที่คณะ

²²⁵ ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภุชงค์, “พุทธศาสนากับสังคมการเมืองในศรีลังกา,” มติชน (8 มิถุนายน 2551): 6.

²²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, หน้า 390-391.

สงฆ์ลังกาต้องเดินทางมาพม่าเพื่อให้พระสังฆราชของพม่าชำระข้ออธิกรณ์นี้ ดังที่ในศาสนวงศ์ อธิบายว่า

“ในปีที่พระพุทธผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วได้ 2390 ปี พระภิกษุทำสะพานเชื่อมโยงอุทกทุกเขปสีมา (สีมามีน้ำล้อมรอบ – ผู้วิจัย) กับเขตหมู่บ้านคฤหัสถ์คือทำสะพานไปในน้ำนอกบ้านยื่นออกไปจดอุทกทุกเขปสีมา เพื่อให้พระภิกษุเดินไปทำสังฆกรรมได้สะดวก

ครั้งนั้นพระเถระชื่อญาณาลังการสุมนมหาธรรมราชครูทำสังฆกรรมตามวินัยเช่นอุปสมบทเป็นต้นในอุทกทุกเขปสีมานั้น 2-3 ปี

แต่พระธีรानันตะเถระไม่ปรารถนาทำสังฆกรรมในที่นั้นเพราะคิดว่าที่นั่นเป็นสีมาสังกระ* ตั้งแต่นั้นมาพระภิกษุใดๆ พอใจมติของพระคณาจารย์ญาณาลังการสุมนมหาธรรมราชครูพระภิกษุนั้นๆ ก็เป็นฝ่ายของพระคณาจารย์นั้น พระภิกษุใดๆ พอใจมติของพระธีรानันตะเถระพระภิกษุนั้นๆ ก็เป็นฝ่ายของพระธีรानันตะเถระ พระภิกษุนิกายอมรปุระในเกาะลังกาแตกแยกกันออกเป็น 2 พวก 2 ฝ่ายด้วยเหตุนี้

ครั้งนั้นพระภิกษุพวกพระธีรानันตะเถระได้ส่งพระธรรมขันธกับพระวรัถนะศิษย์ของพระสีลขันธเถระ ซึ่งเป็นพวกพระธีรानันตะเถระมาขังนครตปนุณะ (พม่า – ผู้วิจัย) ในชมพูทวีปของเราเพื่อรับโอวาทในสำนักพระมหาเถระสังฆราชและพระภิกษุ 2 องค์นั้นออกจากเกาะสีหพเมื่อวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 12 จุลศักราช 1218 (พ.ศ.2399) ถึงนครตปนุณะเมื่อขึ้น 7 ค่ำ เดือน 4 จุลศักราช 1219 (พ.ศ.2400)

...ฝ่ายพระสังฆราชเมื่อได้ฟังคำของทั้ง 2 ฝ่ายนั้นแล้วตัดสินข้อพิพาทโดยพิจารณาสอบทานคัมภีร์หลายคัมภีร์แล้วมีหนังสือแจ้งไปว่าในที่เช่นนั้นเป็นโทษสีมาสังกระ

ส่วนพระมหาธรรมราชาโปรดให้พระภิกษุทั้ง 2 องค์นั้นรับสิกขาบทใหม่ในสำนักพระสังฆราชแล้วถวายเครื่องไทยธรรมเป็นอันมากเป็นว่าคัมภีร์ไตรปิฎกแล้วจัดเรือส่งท่านทั้ง 2 นั้นกลับไปเมื่อแรม 10 ค่ำเดือน 8 ต้นปีเดียวกันนั้น

และภายหลังจากนั้นแม้พระภิกษุฝ่ายพระญาณาลังการสุมนมหาธรรมราชครูก็ได้ส่งพระวิมลโชติและพระธรรมนันตะศิษย์ของพระปัญญาโมลีเถระผู้เป็นฝ่ายพระญาณาลังการฯ มาพร้อมด้วยสามเณรชื่ออริยลังการะกับอุบาสก 4 คน ท่านเหล่านั้นมาถึงเมื่อวันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 12 จุลศักราช 1220 (พ.ศ.2401)

...แม้พระสังฆราชก็ได้ให้ข้อวินิจฉัยอีก (เหมือนครั้งก่อน)

* คือ การสมมติสีมาคาบเกี่ยวกัน เช่น การสมมติสีมาใหม่คาบเกี่ยวกับสีมาเดิมแต่สงฆ์ไม่รู้ว่าเป็นสีมาเดิม ทั้งไม่ได้ทำการสวดถอนก่อน สีมาใหม่ที่สมมติขึ้นนั้นย่อมวิบัติใช้ไม่ได้

พระธรรมราชาโปรดให้พระภิกษุทั้ง 2 องค์นั้นรับสิกขาบทใหม่ในสำนักพระสังฆราช และโปรดให้สามเณรอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ทรงสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 แล้วส่งกลับไป (เกาะลีฬห)²²⁷

2.3.6 การแตกแยกของสงฆ์ในพม่า

พุทธศาสนาแบบเถรวาทได้เข้ามาสู่พม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งมาที่สุวรรณภูมิ ต่อมาได้มีพระสงฆ์ฝ่ายมหายานซึ่งเป็นศิษย์ของพระวสุพันธู์ได้นำเอาพระพุทธศาสนาแบบมหายานลัทธิตันตระเข้าไปเผยแผ่ในพม่า ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 11 พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในประเทศพม่าเป็นอย่างมากทั้งแบบเถรวาทและมหายาน

2.3.6.1 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอนูรุธ

พระเจ้าอนูรุธหรือพระเจ้าโนรธามังช่อ (Anawrahta) เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรพุกามในปี พ.ศ.1587 พระเจ้าอนูรุธไม่ทรงพอพระทัยในศาสนาที่ประชาชนนับถืออยู่ในขณะนั้นซึ่งเป็นศาสนาที่มีส่วนผสมปนเปของหลักพระพุทธศาสนานิกายมหายานมนตรยานยุคปลายกับความเคร่งกลัวอำนาจธรรมชาติแบบพื้นเมือง ซึ่งได้แพร่หลายจากแคว้นเบงกอลเข้ามาสู่พุกาม พระองค์ต่อต้านอำนาจและชื่อเสียงของคณะสงฆ์อารี ซึ่งภิกษุในนิกายนี้มีภรรยา ดื่มสุรา²²⁸ และนับถือบูชา²²⁹ หรือพญานาค พระองค์ไม่พอพระทัยในสัทธรรมปฏิรูปนี้ ในขณะนั้นพระมอญรูปหนึ่งชื่อพระชินอรหันต์ (Shin Arahant) ได้เดินทางมายังอาณาจักรพุกาม ท่านเป็นผู้หนึ่งในหมู่ชนจำนวนน้อยที่ไม่นิยมการรับความเชื่อแบบฮินดูที่เมืองสะเทิม ในเวลาไม่นานนักพระชินอรหันต์ก็สามารถชักนำให้พระเจ้าอนูรุธหันมานับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทได้²³⁰ ในศาสนวงศ์อธิบายว่าพระชินอรหันต์ได้แสดงธรรมแก่พระอนูรุธทำให้พระองค์ทรงเลื่อมใสศรัทธาต่อพระชินอรหันต์ว่า

²²⁷ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 228-229.

²²⁸ เสถียร โปธินันตะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 48. และ หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เฟ็ชรี สุมิตร (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 32.

²²⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงสาวดารพม่า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โสภณการพิมพ์, 2550), หน้า 862.

²³⁰ หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เฟ็ชรี สุมิตร หน้า 20.

“...พระเถระจึงแสดงอัปมาทธรรมคือความไม่ประมาทนั่นแล เหมือนอย่างอัปมาทธรรมที่นิโครธสามเณรแสดงแก่พระเจ้าศรีธรรมโศก...

พระราชาทรงสดับแล้ว มีความใสเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่าข้าแต่พระคุณเจ้าที่ฟังอยู่นอกจากพระคุณเจ้าในสายตาของข้าพเจ้าไม่มีแล้ว ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอพระคุณเจ้าจงรับทราบไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นอุบาสกตลอดชีวิต ข้าพเจ้าจะน้อมรับโอวาทของพระคุณเจ้า ภายหลังจากนั้นพระองค์โปรดสร้างวิหาร (วัด) ในที่สมควรแก่พระภิกษุผู้ถืออรัญญิกชุดงค์แล้วถวายแก่พระเถระ”²³¹

อย่างไรก็ตามความเชื่อแบบเดิมก็ยังคงปรากฏอยู่ในอาณาจักรพุกามกล่าวคือรูปพญานาคก็ยังเข้ามาปะปนอยู่ตามวัด จะเป็นเพราะว่าเคยนับถือมาก่อนก็เลยผสมรวมเข้าไว้ด้วยหรือจะเป็นเพราะพวกเขาเห็นเป็นสิ่งที่สวยงามก็เลยสร้างขึ้นไว้²³² และความเชื่อแบบเดิมอีกอย่างหนึ่งคือการนับถือผีที่เรียกว่า “นัต” (Nat) ซึ่งหมายถึงวิญญาณของผู้ที่ตายร้ายมีประวัติอันเป็นโศกนาฏกรรมซึ่งเป็นที่ประทับใจของผู้คนจึงได้ถูกยกฐานะขึ้นเป็นนัต²³³ ในสมัยพระเจ้าอนुरुทน์นั้นพระองค์ได้ทรงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ชเวชิกองขึ้นที่เมืองพุกาม ได้โปรดฯ ให้นำรูปเคารพของนัตต่างๆ ที่ชาวบ้านนับถืออยู่เดิมมารวบรวมไว้โดยรอบพระมหาเจดีย์องค์ดังกล่าวเพื่อให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาพระเจดีย์และเพื่อตีความหมายของนัตเหล่านั้นซึ่งส่วนใหญ่เป็นนัตนอกริต พุทธศาสนามาก่อนให้มาอยู่ภายใต้กำกับของพุทธศาสนาด้วย²³⁴ ในเวลาต่อมาพระอนुरुททรงต้องการได้พระไตรปิฎกจากสะเทิมหรือเมืองสุทธรวดี อาณาจักรมอญ ในศาสนวงศ์อธิบายว่าพระชินอรหันต์ทรงกราบทูลให้พระเจ้าอนुरुทขอพระไตรปิฎกจากเมืองสะเทิม ความว่า

“พระเถระถวายพระพรว่ามหาบพิตร ในเมืองสุทธรวดี รัฐสุวรรณภูมิเขจาร (เขียน) ไตรปิฎก จบถึง 3 ครั้ง เก็บไว้ทั้ง 3 จบ และพระสารีริกธาตุที่นั่นก็มีมาก”²³⁵

พระเจ้าอนुरुทจึงทรงส่งทูตเข้ามาขอไปพุกาม แต่พระเจ้ามโนหะผู้ครองเมืองสะเทิมไม่ทรงยินยอมจึงเกิดสงครามกันขึ้น ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“พระราชารับคำพระเถระแล้ว จัดเครื่องบรรณาการเป็นอันมากเขียนพระราชสาสน์

²³¹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 87.

²³² สมบัติ พลายน้อย, เล่าเรื่องพม่ารามัญ (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2515), หน้า 134-135.

²³³ เสมอชัย พูลสุวรรณ, รัฐน่าน (เมืองไต) พลวัตของชาติพันธุ์ในบริบทประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2552), หน้า 31-32.

²³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

²³⁵ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 93.

แล้ว ทรงตั้งอำมาตย์ผู้หนึ่งซึ่งมีคุณสมบัติ 8 ประการ * ให้เป็นทูต แล้วส่งไปเมืองสุพรรณ

ฝ่ายพระราชผู้เป็นใหญ่ในเมืองสุพรรณพระนามว่ามโนhari (มโนหะ – ผู้วิจิตร) มีพระทัย
ตระหนี่หวงแหน ครัสกับทูตว่าไม่ควรส่งไตรปิฎกและพระสารีริกธาตุไปให้แก่คนมีฐานะเป็น
มิจฉาทิฎฐิเช่นตัวทูตเอง ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธผู้ประเสริฐใน 3 โลกจะประดิษฐานอยู่ในผู้
ที่มีฐานะเป็นสัมมาทิฎฐิเท่านั้นเหมือนน้ำมันราชสีห์ จะขังอยู่แต่ในหม้อทองเท่านั้นไม่ขังอยู่ในหม้อ
ดิน

ทูตกลับมาราบทุกความนั้นแก่พระอนรุทธ พระองค์ทรงสดับแล้วทรงพระพิโรธ
เหมือนคั่งวางในกะทะร้อน แดกปะทุแล้ว

ครั้นแล้วพระราชาทรงจัดกระบวนทัพเรือทางชลมารค จำนวนเรือ 80 แสนลำ จำนวน
ทหาร 8 โกฏิ และทรงจัดกระบวนทัพบกทรงสถลมารค จำนวนช้าง 80,000 เชือก จำนวนม้า 90
แสนตัว จำนวนทหาร 80 โกฏิ มีผู้บังคับบัญชาชั้นนายพล 4 นาย เสด็จ ไปสู่เมืองสุพรรณด้วยพระองค์
เองเพื่อสู้รบ”²³⁶

หม่อง ทิน อ่อง (Maung Htin Aung) อธิบายว่าพระเจ้าอนรุทธจะมีแผนเข้ายึดครอง
พวกมอญอยู่แล้วเพื่อขยายอาณาเขตของพระองค์ให้ออกไปติดทะเล²³⁷ ในเวลาต่อมาพระเจ้าอนรุทธ
ทรงรบชนะเมืองสะเทิมแล้วได้จับตัวพระเจ้ามโนหะพร้อมกับได้อัญเชิญพระไตรปิฎกและพระบรม
สารีริกธาตุกับไปยังอาณาจักรพุกาม ในศาสนวงค์อธิบายว่า

“...ครั้นแล้วทรงจับพระเจ้ามโนhari ได้ทั้งเป็น แล้วพระองค์ทรงยึดไตรปิฎกพร้อม
ด้วยพระสารีริกธาตุที่พระเจ้ามโนhari เก็บไว้บูชาในผอบแก้ว ตามพระราชประเพณีที่มีมาแต่
โบราณในเมืองสุพรรณ ยกขึ้นหลังช้างของพระเจ้ามโนhari 33 เชือก นำมายังนครอริมัทนะ ครั้น
ถึงแล้วทรงเก็บพระสารีริกธาตุไว้ในผอบแก้วประดิษฐานบนแท่นแก้วในห้องบรรทมใกล้พระเศียร
ส่วนไตรปิฎกประดิษฐานไว้ในปราสาทแก้วมอไบให้พระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนจดจำต่อไป มีพระอริย
สงฆ์เล่าเรียนไตรปิฎกที่นำมาจากเมืองสุพรรณนั้นประมาณ 1,000 องค์ ในศิลาจารึกกล่าวไว้ว่า พระ

* ประกอบด้วย 1. ฟังเป็น 2. พุดให้ผู้อื่นฟังได้ 3. เรียนมาก 4. จำแม่น 5. เข้าใจดี 6. ทำให้
ผู้อื่นเข้าใจได้ดี 7. ฉลาดในทางดีและทางเสีย 8. ไม่ก่อการทะเลาะวิวาท

²³⁶ พระปัญญาสามี, ศาสนวงค์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 93-94.
(สะกดตามต้นฉบับ)

²³⁷ หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร หน้า 20.

เจ้าอนุรุธให้พระภิกษุสงฆ์ทั้งเมืองสุวรรณนิมิตต์มาประดิษฐานศาสนาในนครอริมัทนะ พร้อมด้วยพระไตรปิฎกนั้น ตรงกับปีพุทธศักราช 1600 และเป็นปีกสิศุค²³⁸

พระพุทธศาสนาในพุกามก็เปลี่ยนเป็นลัทธิเถรวาทในสมัยนั้น²³⁹ สาเหตุที่พระอนุรุธทรงขอพระไตรปิฎกจากเมืองสะเทิมนั้นอาจอธิบายได้สองทางคือ อาจเป็นการขออย่างจริงจังเพราะพม่าไม่มีพระไตรปิฎกหรืออาจเป็นการใช้ภยานักการทูตเรียกร้องให้มอญมาสวามิภักดิ์²⁴⁰ นักประวัติศาสตร์บางคนอธิบายว่าพุทธศาสนาที่เมืองสะเทิมนั้นไม่ได้บริสุทธิ์นักและพงสาวดารระบุไว้คิดว่าอาณาจักรพุกามได้รับพุทธศานานิกายเถรวาทจากเมืองสะเทิมแต่พงสาวดารอ้างถึงการที่พระชินอรหันต์มายังเมืองพุกามและได้รับพระไตรปิฎกชุดหนึ่งจากเมืองสะเทิม หากพุทธศาสนาที่เมืองสะเทิมยังบริสุทธิ์คงจะไม่เปิดโอกาสให้พระชินอรหันต์เดินทางไปยังพุกามและชักชวนพระเจ้าอนุรุธให้สนับสนุนพุทธศาสนา พงสาวดารมอญอ้างถึงพระเจ้ามอญว่าเป็นผู้ยินยอมประนีประนอมกับลัทธิฮินดู ดังจารึกที่อธิบายว่า “มอญแพ้เพราะได้กระทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ”²⁴¹

พระเจ้าอนุรุธทรงรวบรวมคณะสงฆ์ให้เป็นปึกแผ่นภายใต้แนวทางของสำนัก “ชินอรหันต์” ทรงแต่งตั้งพระชินอรหันต์เป็นพระสังฆราช พระองค์ทรงจัดการกับคณะสงฆ์นิกายอริอย่างรอบคอบ ตัดศีรษะผู้นำทั้งหลาย พงสาวดารกล่าวว่าพระสงฆ์นิกายอริมีกำลังที่เข้มแข็ง ได้รับการเลี้ยงดูดีจึงสามารถสู้รบบนหลังช้างได้ดีมาก อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังยอมประนีประนอมกับผู้ที่มีนบถือศาสนาอย่างเคร่งครัดบ้าง แม้จะใช้มาตรการเด็ดขาดไปบ้างก็ตาม แต่พระองค์ก็สามารถยกพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำชาติของประชาชนได้สำเร็จ ทั้งนี้เพราะคนส่วนมากยอมรับนับถือนั่นเอง²⁴² ทำให้พุทธศาสนาของพุกามเกิดเอกภาพขึ้นประมาณหนึ่งศตวรรษ²⁴³

2.3.6.2 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้านรปดีสินธุ

²³⁸ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 95-96.

²³⁹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 48-49.

²⁴⁰ หม่องทินอ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร หน้า 20.

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

²⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

²⁴³ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, “พระพุทธศาสนาในพม่า,” มติชน (10 ธันวาคม 2549): 6.

ในสมัยพระเจ้านรปติสินธุ (Narapatisithu) พระองค์ได้ส่งพระอุตตราชีวะเถระซึ่งเป็นศิษย์ของพระอริยวังสเถระชาวรามัญ²⁴⁴ ไปสืบพระศาสนาที่ลังกาเนื่องจากพระเจ้าปรกรมพาหุที่ 1 กษัตริย์ลังกาได้ฟื้นฟูพุทธศาสนาโดยทรงให้กระทำให้สัตตมสังคายนา เมื่อ พ.ศ.1733²⁴⁵ จารีกักถยาณีได้อธิบายว่า

“...เมื่อพระอุตตราชีวะมหาเถระขึ้นสู่นาวาไปถึงลังกาทวีปแล้ว ในกาลนั้นพระมหาเถระชาวลังกาทวีปทั้งหลายก็ชักชวนกันมาสนทนาซักถามในข้อธรรมิกถากับด้วยพระอุตตราชีวะมหาเถระนั้นและมหาเถระชาวลังกาทั้งหลายยอมประพฤติให้เป็นที่ยอมรับร่วมกันกับพระอุตตราชีวะมหาเถระนั้น ครั้นสนทนาในข้อธรรมิกถาเสร็จแล้ว มหาเถระชาวเกาะลังกาทั้งหลายจึงกล่าวว่าข้าพเจ้าทั้งหลายนี้เป็นเชื้อสายพระมหินทเถระซึ่งเป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ในลังกาทวีป ฝ่ายว่าท่านทั้งหลายเล่าก็เป็นเชื้อสายพระมหาเถระทั้งสอง ผู้มีนามว่าพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ซึ่งเป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ในแคว้นสุวรรณภูมิ เหตุตั้งนั้นเราทั้งหลายทั้งปวงเป็นผู้มีสมานสังวาสเสมอกัน จึงกระทำให้สังฆกรรมร่วมกันเกิด ครั้นกล่าวคำดังนี้แล้วจึงพร้อมกันให้อุปสมบทอุปสมบทสามเณร ผู้มีอายุครบ 20 ปี เป็นภิกษุภาพในพระพุทธศาสนา”²⁴⁶

อุปสมบทเป็นสามเณรที่ติดตามไปในคณะของพระอุตตราชีวะเถระด้วยและเมื่อพระอุตตราชีวะเถระได้ทำภารกิจในลังกาเสร็จสิ้นแล้วก็ได้กลับสู่พุกามแต่พระอุปสมบทไม่ได้กลับไปด้วยเพราะว่าต้องการศึกษาพุทธศาสนาในลังกาต่อไป พระอุปสมบทและพวกได้ทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่จากสงฆ์นิคมมหาวิหาร²⁴⁷ มีฉายาว่าพระสังฆธรรมโชติปาละเถระ²⁴⁸

ปิยนาล บุนนาคอธิบายว่าการที่พระสงฆ์ต่างอาณาจักรที่เดินทางไปอุปสมบทที่ลังกาต้องทำทัฬหีกรรมหรืออุปสมบทใหม่แปลงเป็นลังกาวงศ์นั้นเป็นเพราะพระสงฆ์ลังการั้งเกียจสมณวงศ์จากต่างประเทศ ดังนั้นการรับการบวชแบบลังกาวงศ์อีกครั้งจึงเป็นการรับเอาวัตรปฏิบัติของ

²⁴⁴ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 57.

²⁴⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 51.

²⁴⁶ จารีกักถยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้ พระนคร: โสภณพิพรรฒชนากร, 2468. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมสุภาพ กฤดากร ณ อยุธยา พ.ศ.2468). หน้า 78.

²⁴⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, หน้า 863.

²⁴⁸ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 112.

สงฆ์ลังกาวงศ์มาเป็นแบบแผนของตน เป็นการรับนับถือว่าเป็นวงศ์เดียวกันกับพระสงฆ์ในลังกาทำให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิดอันนำไปสู่การติดต่อพึ่งพากันในทางพระพุทธศาสนา²⁴⁹

เมื่อพระฉฬภฏได้อุปสมบทใหม่แล้วก็ได้ศึกษาอยู่ในลังกาและเมื่อมีพรรษา 10 พรรษาก็ศึกษาจนจบพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็มีความปรารถนาที่จะกลับมายังอาณาจักรพุกามพระฉฬภฏจึงดำริว่า

“ถ้าหากว่าเราจะกลับมาแต่ผู้เดียวเล่าใช่ ถ้าและในเมืองกุกามนั้นไม่มีพระอุตตราชีวมหาเถระผู้เป็นอาจารย์แล้ว เราไม่ปรารถนาจะกระทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุชาวพุกามทั้งหลาย ก็ในกาลครานั้นเราจะกระทำสังฆกรรมต่างหากอย่างไรได้เพราะไม่มีคณะวรรค 5 รูป อย่างกระนั้นเลยเราจะชักชวนพระเถระที่ทรงไตรปิฎกทั้งหลายอื่นๆ ให้มาเมืองพุกามกับด้วยเรา”²⁵⁰

พระฉฬภฏจึงได้ชวนพระเถระอีก 4 รูป คือ พระสิวลี พระราหุล พระตามลินทะ พระอานันทะพากันลงเรือมาเมืองสิงห์แล้วเลยขึ้นไปถึงพุกาม ครั้นกลับมาถึงพุกามพระฉฬภฏได้ทราบว่ามีพระอุตตราชีวะเถระผู้เป็นอาจารย์ได้ถึงแก่กรรมแล้ว พระฉฬภฏจึงได้ปรึกษากับพระเถระอีก 4 รูปว่า

“พระมหาเถระชาวเกาะลังกาทั้งหลายย่อมกระทำสังฆกรรมร่วมกับพระอุตตราชีวมหาเถระผู้มีอายุ ซึ่งเป็นอาจารย์ของเราทั้งหลาย ในกาลนี้ถึงเราทั้งหลายก็ควรจะกระทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุทั้งหลายที่เป็นเชื้อสายสืบมาแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ อีกอย่างหนึ่งในกาลก่อน ถึงพระอุตตราชีวมหาเถระ ผู้เป็นอาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นชาวมัมมัญประเทศก็จริงอยู่ แต่ว่าเป็นผู้อิสระในคณะสงฆ์ ก็ในกาลนี้ความที่เป็นอิสระนั้น ตกไปอยู่แก่หมู่ภิกษุชาวมัมมัญประเทศเสียแล้ว เหตุคั้งนั้น เราทั้งหลายจึงไม่ปรารถนาเพื่อจะกระทำสังฆกรรมร่วมกับภิกษุชาวมัมมัญประเทศเหล่านั้น”²⁵¹

ตั้งแต่นั้นมาพระฉฬภฏไม่ยอมรับร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับภิกษุณีทายกเดิมคือมัมมัญวงศ์ โดยหาว่าอุปสมบทกรรมของภิกษุเหล่านั้นไม่ได้เป็นไปตามพระวินัยจึงไม่เป็นอุปสัมบัน พระฉฬภฏเห็นว่าคณะของพวกคนเท่านั้นที่เป็นพุทธสาวกที่สืบมาจากพระมหินทร ฟังคณะภิกษุเดิมก็เห็นว่าพวกของคนเท่านั้นที่สืบมาจากพระโสณะพระอุตตระที่เป็นผู้นำพุทธศาสนามาประดิษฐานในสุวรรณภูมิและคณะของตนจะไม่คบหากับพวกทายกอื่น คณะของพระฉฬภฏจึงได้ออกจากเหล่าสงฆ์

²⁴⁹ ปยนาค (นิโครธา) บุณนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสสมัยโบราณ ถึงก่อนสมัยอาณาจักรและวัฒนธรรมทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 225.

²⁵⁰ จารึกกัลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 79-80.

²⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

นิกายเดิมใน พ.ศ.1725²⁵² แล้วมาตั้งนิกายใหม่ในพม่าคือ นิกายสิงหล (ลัทธิสาวกยานแบบลังกา วงศ์) อย่างไรก็ตามยังมีคณะสงฆ์ในพุกามอีกคณะหนึ่งมีชื่อว่าปุริมซึ่งเป็นพระสงฆ์มอญที่สืบมาแต่โบราณ ภิกษุคณะนี้ก็มีความคิดเห็นที่ไม่ลงรอยกับคณะของพระฉปกุ คณะปุริมถือว่าอุปสมบทกรรมของตนก็ถูกต้องเหมือนกันกับคณะสิงหล ด้วยนี้ถือว่าได้สืบเนื่องมาจากพระโสณะพระอูตตระ แต่ฝ่ายคณะของพระฉปกุถือว่าอุปสมบทกรรมของคณะปุริมเหลวแหลกเพราะว่าสงฆ์ที่สืบอุปสมบทต่อกันมาจากพระโสณะพระอูตตระนั้นได้สิ้นสุดวงศ์ลงแล้วหลายครั้งในเวลาบ้านเมืองเกิดจลาจล²⁵³ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงอธิบายว่าการสิ้นสุดวงศ์ของคณะปุริมน่าจะเป็นจริงยากที่จะคัดค้าน คณะสงฆ์ของพระฉปกุจึงถือว่าเพราะขาดตอนลงคณะของตนจึงต้องไปทำทัฬหีกรรมรับอุปสมบทใหม่จากคณะมหาวิหารในลังกาที่ไม่เคยขาดวงศ์ที่สืบมาแต่พระมหินทร คณะสงฆ์ของพระฉปกุยืนยันว่ามีพระสงฆ์คณะมหาวิหารในลังกาเท่านั้นที่ได้สืบวงศ์มา แต่อย่างไรก็ตามทรงอธิบายต่อไปว่าที่จริงแล้วนั้นในพงศาวดารก็ปรากฏว่าบางยุคบางสมัยพุทธศาสนวงศ์ในลังกาก็ขาดสายลงต้องมาขอบรรพชาอุปสมบทจากพม่าและไทยก็มี²⁵⁴ ในศาสนวงศ์ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ความแตกแยกนี้ว่า

“ฉปกุสามเณร ครั้นบวชเป็นภิกษุแล้วเล่าเรียนปริยัติธรรมอยู่ในเกาะสีหพันธ์ 10 ปีแล้ว กลับมายังนครอริมหตนะ ได้พาพระสีวลีเถระ พระตามลินทะเถระ พระอนันทะเถระและพระราหุลเถระมาด้วย พระเถระทั้ง 4 องค์นั้นเป็นผู้ทรงไตรปิฎกฉลาดและขยัน

พระเถระทั้ง 4 องค์นั้น ครั้นมาถึงนครอริมหตนะแล้วอยู่ต่างหากไม่ยอมทำวินัยกรรมร่วมกับสงฆ์ชาวนครอริมหตนะ พระเจ้าแผ่นดิน (พระเจ้านรปติสินธุ – ผู้วิชัย) ทรงเลื่อมใสพระเถระเหล่านั้นมาก โปรดให้ผูกแพในแม่น้ำเอราวดีทำอุปสมบทกรรมบนแพนั้น ครั้นนานเข้าก็เกิดเป็นคณะสงฆ์มากขึ้น...”²⁵⁵

หม่อง ทิน อ่องอธิบายว่าในช่วงนี้นั้นได้เกิดพระสงฆ์นิกายใหม่ขึ้นอีกนิกายหนึ่ง คือนิกายอรัญญาสาตี ถือปฏิบัติทางไสยศาสตร์และรศายนวิทยา (ประสมแร่แปรธาตุ – ผู้วิชัย) ซึ่งกษัตริย์ก็มีได้ห้ามปราบแต่อย่างใด²⁵⁶

²⁵² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, หน้า 863.

²⁵³ เรื่องเดียวกัน

²⁵⁴ เรื่องเดียวกัน

²⁵⁵ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 98-99.

²⁵⁶ หม่อง ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า, แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร หน้า 34.

ในเวลาต่อมาพระสงฆ์ในนิกายสิงหล ได้เกิดแตกแยกกันเองภายในคณะ ดังที่ในศาสนวงศ์ได้อธิบายว่า

“ครั้งหนึ่งพระราชอาวาช้างแก่พระเถระทั้ง 3 องค์ละเชือก พระสีวลีเถระกับพระตามลิตะเถระรับแล้วให้คนเอาไปปล่อยในป่า ส่วนพระอานันทะเถระรับช้างไว้แล้วส่งไปให้ญาติที่นครกัญจิปุระ ไปลงเรือที่ท่ากุสิมะ พระสีวลีเถระกับพระตามลิตะเถระจึงพูดกับพระอานันทะเถระว่า คุณ ช้างนั้นเราปล่อยในป่าแล้วเพื่อความสุขของมันแต่คุณทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม พระอานันทะเถระย้อนถามว่า ท่าน การสงเคราะห์ญาติเป็นการไม่บังควรดอกหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วว่า การสงเคราะห์ญาติเป็นมงคลดังนี้มิใช่หรือ

พระเถระทั้ง 2 พูกว่าถ้าคุณไม่ทำตามคำเราก็คงทำตามใจแต่เราจะไม่ร่วมสมาคมกับคุณ...”²⁵⁷

ในจารีกถลยาณีก็ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ความแตกแยกดังกล่าวนี้ไว้เช่นเดียวกัน ความว่า

“...คุณอรอุโสะ ตั้งแต่นั้นไปท่านจงกระทำสังฆกรรมต่างหากเถิด ถึงเราทั้งหลายก็จะกระทำสังฆกรรมต่างหาก ไม่ขอร่วมสังฆกรรมด้วยท่านผู้สอนยาก

...จำเดิมแต่นั้นมา พระมหาเถระทั้งสองก็กระทำสังฆกรรมพแนกหนึ่ง ฝ่ายว่าพระอานันทะเถระก็กระทำสังฆกรรมพแนกหนึ่ง ไม่ร่วมสังฆกรรมด้วยกัน”²⁵⁸

ตั้งแต่นั้นมาพระเถระก็แตกกันเป็น 2 คณะ ต่อมาภายหลังพระตามลิตะเถระประสงค์จะอนุเคราะห์ศิษย์ที่เป็นพหูสูตเล่าเรียนมากมีกำลังความฉลาด จึงตั้งวิจิณญูติ(แสดงให้รู้ด้วยวาจา, ประกาศให้รู้ด้วยวาจา – ผู้วิจัย)ในสำนักคฤหัสถ์คือแสดงความต้องการออกมทางวาจายุคย่องศิษย์ของตนเป็นต้นว่า ศิษย์คนนี้มีปัญญามาก ศิษย์คนนี้มีปัญญามาก ท่านทำวิจิณญูติเพราะคิดว่าเมื่อทำดังนี้แล้วกุลบุตรทั้งหลายจักได้เล่าเรียนเป็นประโยชน์แก่ศาสนาเพราะหาปัจจัย (ปัจจัย 4) ได้คล่อง...”²⁵⁹

“...พระตามลิตะมหาเถระเป็นผู้ล่ออำนาจแก่ความโลภ จึงว่าแก่อุบาสกทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้น ที่มาสู่สำนักแห่งตน ว่าคุณอรอุบาสกทั้งหลายผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้ฉลาดมีกำลังองอาจนั้น ก็ไม่สามารถจะเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติให้บริบูรณ์เต็มที่ได้ เพราะมีความขัดสนด้วยจตุปัจจัย คุณอรอุบาสกทั้งหลาย เรามีความปรารถนาจะสมเคราะห์ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยจตุปัจจัยลาภ ก็ถ้าและท่านทั้งหลาย จะกระทำการสมเคราะห์ด้วยจตุปัจจัยได้ใช้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ก็จักสามารถที่จะเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติให้

²⁵⁷ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 100.

²⁵⁸ จารีกถลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 85. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁵⁹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 100.

บริบูรณ์ได้ และพระตามลิตมหาเถระกล่าวคำดังนี้ เพราะเหตุที่พระผู้เป็นเจ้ามีศิษย์เป็นพหูสูตร และเป็นผู้นำลาคามีกำลังองอาจมาก จึงยังจตุปัจจัยลาภให้ยังเกิดขึ้นแก่ตนได้ ด้วยวิถีวิญญูติคือขอด้วย วาจาเป็นของไม่ควรแก่สมณะ”²⁶⁰

“พระสีวลีเถระทราบเหตุนั้นแล้วพูดว่าทำไมคุณจึงตั้งวิญญูติทำสิ่งที่พระพุทธรังเกียจ...”²⁶¹

“...จึงกล่าวตักเตือนพระตามลิตมหาเถระว่า คุณอรวิโธ พระผู้มีพระภาคย์ตรัสดี เตียนจตุปัจจัยลาภ ที่บังเกิดขึ้นแล้วเพราะเหตุแห่งวิญญูติโดยแท้ คุณอรวิโธ ก็เหตุไรเล่าท่านจึง ยังจตุปัจจัยลาภให้บังเกิดขึ้นด้วยวิญญูติดังนี้ เป็นการไม่ควรแก่ท่าน”²⁶²

“...พระตามลิตมหาเถระตอบแย้งว่า พระผู้มีพระภาคทรงห้ามวิญญูติเพื่อตนเองแต่ ข้าพเจ้าทำวิญญูติเพื่อผู้อื่นต่างหาก ไม่ใช่เพื่อตน ข้าพเจ้าตั้งวิญญูติขึ้นก็เพื่อความไพบลแห่ง ศาสนา...”²⁶³

“...อนึ่งข้าพเจ้ารู้แล้วว่า ความเจริญก็มีแก่พระพุทธศาสนาโดยแท้ เพราะบริบูรณ์ด้วย พระปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม และพระปริยัติธรรมปฏิบัติธรรมจะมีบริบูรณ์ ก็เพราะจตุปัจจัย ลาภมีแก่ศิษย์ทั้งหลาย ผู้เป็นพหูสูตรชัดเจนและมีกำลังปัญญาองอาจ ก็จตุปัจจัยลาภที่ข้าพเจ้าให้บัง เกิดขึ้นด้วยวิญญูติ เพราะเหตุจะสมเคราะห์ให้เป็นกำลังเล่าเรียนแก่ศิษย์ทั้งหลายเหล่านั้น

“...พระสีวลีมหาเถระจึงกล่าวอีกว่า คุณอรวิโธตามลิตมหาเถระ ท่านกล่าวซึ่งคำอย่างนี้ด้วย เหตุใด เหตุตั้งนั้นท่านจงกระทำสังฆกรรมต่างหากเถิด แม้เราก็จะกระทำสังฆกรรมต่างหากไม่ร่วม สังฆกรรมด้วยท่าน...”²⁶⁴

อย่างไรก็ตามคณะสงฆ์ของพระสีวลี พระตามลิตมหาเถระ ตลอดจนพระอานันทะ แต่ละคณะ นั้นก็ได้ทำนุบำรุง ส่งเสริมพุทธศาสนาภายในอาณาจักรพุกามเป็นอย่างดี ดังที่ในจารึกกัลยาณีได้อธิบายว่า

“ในกาลเบื้องหน้าแต่นั้นขมุนมพระมหาเถระทั้ง 3 แม่เหล่านั้น พระมหาเถระทั้งสองคือ พระสีวลีมหาเถระ 1 พระตามลิตมหาเถระ 1 ต่างคนต่างก็บำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ครอบ ทั่วสิ้นอายุแล้วก็ไปตามขมุนมแห่งตนๆ ฝ่ายว่าพระอานันทะเถระ ก็บำรุงพระพุทธศาสนาให้

²⁶⁰ จารึกกัลยาณี เรื่องพงสาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 85-86.

²⁶¹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 100.

²⁶² จารึกกัลยาณี เรื่องพงสาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 86. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁶³ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 100.

²⁶⁴ จารึกกัลยาณี เรื่องพงสาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 86.

รุ่งเรืองในเมืองปุกาม ตลอดกาลนานได้ 54 ปี ลุมินิสุณรศักราช 607 ปีบริบูรณ์แล้ว ก็ไปตาม
ยถากรรมแห่งตน”²⁶⁵

ในอาณาจักรพุกามจึงมีคณะสงฆ์ คณะด้วยกัน คือ คณะสงฆ์ที่เป็นวงศ์ของพระชิน
อรหันต์ คณะของพระภิกษุซึ่งต่อมาได้แตกกันเองเป็นคณะของพระสิวลี คณะของพระตามลันทะ
คณะของพระอานันทะ คณะของพระชินอรหันต์เรียกกันว่าปุมริมคณะคือคณะก่อนหรือคณะเดิม
เพราะพระชินอรหันต์มาจากเมืองสุธรรมมาอยู่ก่อน²⁶⁶ ส่วนคณะสงฆ์นอกจากนี้เรียกว่าสีหภิกษุ
เพราะเป็นสงฆ์ที่สืบศาสนาจากลังกา²⁶⁷ นอกจากคณะสงฆ์เหล่านี้แล้วยังมีพระสงฆ์คณะที่มาจาก
กัมพูชาและสงฆ์นิคายอื่นๆจากเนปาล จีนและไทย²⁶⁸

2.3.6.3 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอุซานะที่ 2

ในสมัยพระเจ้าอุซานะที่ 2 (Uzana II) คณะสงฆ์ได้เกิดวิวาทแก่งแย่งปัจจัยกันดังที่
ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“ครั้งนั้น พระราชาทรงถวายนาไร่เป็นอันมากเพื่อจะได้ปฏิบัติบำรุงวิหารเหล่านั้น
พระสุธรรมมหาสามีเถระตั้งพระภิกษุพวกหนึ่งในตำแหน่งดูแลรักษาเพื่อพิจารณาเก็บภาษีนาไร่
เหล่านั้นและให้พระภิกษุผู้ดูแลรักษาชี้แจงสั่งสอนชาวกลีกรทั้งหลายโดยสมควรแก่ความเป็นธรรม
แล้วให้เก็บค่าภาคสงฆ์ คือ เงินที่แบ่งจากรายได้อันเกิดแต่นาไร่ไว้สำหรับปฏิบัติบำรุงวิหาร ครั้งนั้น
พระภิกษุได้เกิดแก่งแย่งกันขึ้นเพราะนาไร่เป็นเหตุ พระศาสนธรเถระกับพระปรักกมเถระ 2 องค์
ทราบการแก่งแย่งนั้นแล้ว จึงปลื้มตัวออกจากวิหารนั้นไป

พระศาสนธรเถระครั้งนั้นออกจากวิหารนั้นแล้วได้ไปอยู่ที่ภูเขาชนิดิปปาทะส่วนพระ
ปรักกมเถระ 2 องค์ได้ไปอยู่ที่หุบเขาจะกริงอ ที่อยู่ของท่านทั้ง 2 นั้นปรากฏชื่อว่าปรักกมฐานจนถึง
ทุกวันนี้ พระเถระทั้ง 3 นั้นเรียกว่าเอกจาระหมายความว่าประพฤติแบบเดียว ส่วนพระภิกษุที่อยู่ใน

²⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-88.

²⁶⁶ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 100-101.

²⁶⁷ จารึกกัลยาณี เรื่องพงสาวดารสมณวงศ์นิคายฝ่ายใต้, หน้า 87. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁶⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงสาวดารพม่า, หน้า 864.

ละแวกบ้านนอกจากนี้เรียกว่าพหูจาระหมายความว่าประพุดิหลายแบบ ตั้งแต่เนิ่นมาพระภิกษุได้ แยกคณะกันเป็นอรัญวาสีและคามวาสี...”²⁶⁹

2.3.6.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าเมงจียุ

พระเจ้าเมงจียุหรือพระเจ้าสิริชัยสุระ (Mingyinyo) เป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ ตองอูราชวงศ์ที่ 2 ของพม่า พระเจ้าเมงจียุเดิมเป็นนายทหารที่มีความสามารถในการรบ ได้ทำการ รวบรวมชาวพม่าที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจายหลังการล่มสลายของอาณาจักรพุกามภายหลังการ โจมตีของอาณาจักรมองโกล ในสมัยนี้คณะสงฆ์ได้เกิดการแตกแยกกันด้วยมีสาเหตุมาจาก การโต้เถียงกันด้วยเรื่องน้ำตาลสดนั้นจัดว่าเป็นสุราหรือไม่ ในศาสนวงศ้อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“เกิดโต้เถียงกันด้วยเรื่องสุรามรยสิกขาบท คืออาจารย์ฝ่ายหนึ่งกล่าวว่าน้ำตาลสด นับตั้งแต่ไหลจากตาลตะโหนดหรือมะพร้าวใหม่ๆ ไม่ควรดื่ม ถ้าดื่ม ย่อมผิดศีลหรือต้องอาบัติสุรา มรยสิกขาบทเพราะท่านเข้าใจคำอธิบายในฎีกากังขาวิตรณิผิไป คือในฎีกานั้นอธิบายคำว่า พิซโต ปฏฐาย นับตั้งแต่กำเนิดเริ่มแรก หมายความว่านับตั้งแต่ปรุงเครื่องหมักสำแล้วใส่น้ำตาลสดลงใน หม้อหมักน้ำตาลสดนั้น (แม้จะยังไม่ทันมีรสเมาก็) ไม่ควรดื่มและนับตั้งแต่ปรุงเครื่องหมักสำเตรียม ไว้ น้ำตาลสดที่ไหลใหม่ๆ ออกจากตาลตะโหนดหรือมะพร้าวก็ไม่ควรดื่ม แต่อาจารย์อีกฝ่ายหนึ่ง กล่าวว่าน้ำตาลสดที่ไหลใหม่ๆ จากตาลโตนดหรือมะพร้าวคั้นได้ไม่ผิดศีลหรือไม่ต้องอาบัติ

ในข้อโต้เถียงนั้น อาจารย์ฝ่ายแรกมีอธิบายว่า คำว่า พิซโตปฏฐาย นับตั้งแต่กำเนิด เริ่มแรกนั้น คือ นับตั้งแต่ปรุงเครื่องหมักสำแล้วใส่น้ำตาลสดลงในหม้อหมัก น้ำตาลสดในหม้อหมัก นั้น (แม้ยังไม่ทันมีรสเมาก็) ไม่ควรดื่มและเมื่อได้ปรุงเครื่องหมักสำลงไปแล้ว น้ำตาลสดที่ไหลออก ใหม่ๆ จากวงตาลหรือวงมะพร้าวไม่ควรดื่ม

อาจารย์ทั้ง 2 ฝ่ายโต้เถียงกันว่าน้ำตาลสดแห่งตาลโตนดหรือมะพร้าวตั้งแต่ไหลออกมา ใหม่ๆ ควรดื่มหรือไม่ควร พระมหาปรักกมะเถระผู้ไปลังกามาแล้ว ท่านอยู่ในท่ามกลางพระเถระทั้ง 2 ฝ่าย จึงตัดสินว่าน้ำตาลสดเช่นนั้นดื่มได้ ไม่ผิดศีลหรือไม่ต้องอาบัติและท่านได้ทำคัมภีร์ขึ้นฉบับ หนึ่งชื่อคัมภีร์สุราวินิจัย²⁷⁰

เมื่อพระมหาปรักกมะเถระได้วินิจฉัยดังนี้แล้วพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายจึงเลิกโต้เถียงกัน

2.3.6.5 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าสเนห์มิน

²⁶⁹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศหรือประวัติศาสตร์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 126.

²⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-122. (สะกดตามต้นฉบับ)

ในสมัยพระเจ้าสเน่ห์มินหรือพระเจ้าพระเจ้าสิริมหาสิหสูรสุธรรมราชา (Sanay) ได้เกิดการแตกแยกกันของคณะสงฆ์โดยมีสาเหตุมาจากการห่มจีวรแตกต่างกันของสามแนวเวลาเข้าเคหสถานของฆราวาส คือห่มคลุมกับห่มลดไหล่ ในศาสนวงศ์ได้อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“ในรัชสมัยพระราชารองคันั้น มีพระเถระองค์หนึ่งชื่อ คุณาภิกังการะ อยู่ที่ตำบลคุนนะ ด้านตะวันตกแม่น้ำสัลลาวดี ท่านสั่งให้สามแนวทั้งหลายห่มจีวรลดไหล่ คือเปิดไหล่ขวาปิดไหล่ซ้ายในเวลาเข้าละแวกบ้านแต่ไม่ให้ใช้ใบตาลพันศีรษะ ให้ใช้ได้แต่พัดใบตาล* อย่างเดียว จึงเกิดเป็นคณะขึ้นคณะหนึ่งพร้อมด้วยบริวารอยู่ในตำบลคุนนะ...

และพระคุณาภิกังการเถระนั้น ไม่รู้คำอธิบายบาลี อรรถถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ตามความจริง ได้แต่นั่งบอกอิทธิกรรมปฏิภกอย่างเดียวกันแก่ศิษย์ทั้งหลาย ครั้งนั้นพระเถระ 4 องค์เหล่านี้ คือ พระพุทังกูรเถระและพระจิตตเถระอยู่นครเกตุมดี พระสุฉันตเถระอยู่ตำบลอุคคามนครที่บึงกะพระกัลยาณเถระอยู่ตำบลชยพาหุอันชคามนครตาลูปปะ ท่านไม่ให้สามแนวห่มผ้าลดไหล่ในเวลาเข้าละแวกบ้าน ไม่ให้ใช้ใบตาลพันศีรษะ ให้ห่มคลุมถือพัดใบตาล ท่านคอยดักเตือนคณะของท่านทุกองค์เพราะว่าพระเถระทั้ง 4 องค์นี้รู้คำอธิบายบาลี อรรถถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ตามความจริง เป็นผู้เชี่ยวชาญในปฏิภกทั้ง 3

ในรัชสมัยพระเจ้าสิริมหาสิหสูรสุธรรมราชา พระภิกษุสามแนวทั้งหลายห่มจีวรต่างๆ ผิดแปลกกันไป จึงแยกออกไปอีกคณะหนึ่งเรียกว่าเอ็งสิกคณะแปลว่าคณะห่มผ้าลดไหล่หรือเปิดไหล่ข้างหนึ่ง คณะสงฆ์แยกออกจากกัน เหมือนสนิมเหล็กเกิดขึ้นที่เหล็ก แต่ไม่เหมือนเหล็ก ผิดกันไปคนละอย่าง พระราชาทรงประมาทไม่สนพระทัยใครอยากจะทำอะไร ก็ประพฤติไปตามความพอใจของตน

ในคณะทั้ง 2 นั้น พระเถระในคณะห่มคลุม ท่านอาศัยคำที่กล่าวไว้ในบาลี อรรถถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ โดยมีผู้ให้คำแนะนำความหมาย ท่านจึงหมดความกนหนาง อยู่โดยปราศจากโทษ ส่วนพระเถระในคณะเอ็งสิกะ ลัทธิของท่านไม่ปรากฏในบาลี อรรถถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ บางท่านไม่รู้ความหมายอย่างนี้ แต่กลับให้โอวาทศิษย์ของตนว่าอย่างนี้ถึงจะจริง อย่างอื่นไม่จริงไม่ถูก ศิษย์ที่เป็นพวกเดียวกันก็ยอมรับปฏิบัติตามโอวาท

แต่บางท่านก็รู้ว่าลัทธิของตนไม่ได้มีมาในบาลีเป็นต้น หากแต่เป็นคนมีใจไม่บริสุทธิ์ ไม่เห็นแก่หน้าพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธะ ไม่ระลึกถึงคุณพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธะ รู้ว่าลัทธิของตนเป็นที่พึ่งไม่ได้เหมือนคว่ำอากาศ กลับทำหลักฐานเท็จโดยบอกว่าลัทธิของเราเกิดจากวงศ์พระสัทธรรมจารีเถระ ผู้ไปลังกามาแล้ว

* เทียบกับสมัยปัจจุบันคงจะหมายถึงตาลปัตร

ท่านพวกนี้ พาลหาเรื่องพระเถระผู้ใหญ่ซึ่งมีศีล ด้วยความไม่จริง จ้างอุบาสกทุศีลคนหนึ่งทีล็กจากพระไม่คำนึงถึงประโยชน์ในภพนี้ภพหน้าอยู่หมู่บ้านเบ็ญลีให้ทำคัมภีร์มีข้อความรับสมอ้างลัทธิของตนขึ้นคัมภีร์หนึ่งเที่ยวหาหลักฐานเท็จโดยไม่พรั่นต่อทุกข์ที่จะได้รับในอนาคต

ครั้งนั้นพระเถระสำนักนิโครธปาหิสวรรณวิหาร ประชุมคณะภิกษุคามวาสีแล้วท่านเป็นหัวหน้าคณะนั้น ท่านไม่ยอมพินศึรยะ คณะพระภิกษุคามวาสีก่อความรังควาญคณะพระภิกษุอรัญญวาสีว่า ภิกษุอุปมกคล้อยอยู่ในศาสนาเลย แล้วขับไล่ให้ออกไปจากที่นั้น

พระราชาทรงทราบเรื่องนั้นเข้า ส่งพระราชสาสน์ไปว่า พระภิกษุคามวาสีกี่คณะหนึ่ง พระภิกษุอรัญญวาสีกี่คณะหนึ่ง พระภิกษุคามวาสีไม่น่าจะรังแกพระภิกษุอรัญญวาสี ควรจะอยู่กันในที่ของตนๆ ตามลัทธิของตนๆ นั้นแหละพระภิกษุอรัญญวาสีจึงค่อยอยู่เป็นสุข²⁷¹

2.3.6.6 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าทนิกันเว

ในสมัยพระเจ้าทนิกันเวหรือพระเจ้ามหาสิหสูรธรรมราชาธิราช (Taninganway) พระราชโอรสของพระเจ้าสิริมหาสิหสูรธรรมราชา คณะสงฆ์ในราชอาณาจักรก็ได้เกิดการแตกแยกเนื่องจากการโต้เถียงกันเรื่องการห้ามจีวรต่างกันของสามเณรขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในศาสนวงค์อธิบายว่า

“ในรัชสมัยของพระองค์ บางอาจารย์บอกว่า สามเณรเวลาเข้าละแวกบ้านต้องห้ามคลุมจึงจะเข้าไปได้ แต่บางอาจารย์บอกว่าต้องห้ามลดไหล่จึงจะเข้าไปได้ อาจารย์ทั้งหลายต่างได้ทุ่มเถียงกันอย่างนี้

บรรดาอาจารย์เหล่านั้น พระเถระที่ชื่ออุกกังสมาละเป็นประธานในคณะห้ามคลุม คณะของท่านประกาศว่า ระเบียบการห้ามคลุมนั้นแหละ มีมาในคัมภีร์ทั้งหลาย ส่วนคณะเอกังสิกะคือคณะห้ามลดไหล่ พระมหาเถระสำนักวิหารติริยะบรรพตเป็นประธาน คณะของท่านปฏิเสธลัทธิห้ามคลุมโดยเห็นชอบตามประเพณีของอาจารย์

ครั้งนั้นพระเถระเหล่านี้คือ พระเถระสำนักผลิกขจิตวิหาร พระเถระสำนักเมสุจวิหาร พระสุหัตถเถระ และพระพุทธังกูรเถระ รวม 4 องค์ พระราชาทรงตั้งในตำแหน่งผู้พิจารณาวินิจฉัยทางวินัย แล้วตรัสสั่งให้ทั้ง 2 ฝ่าย แสดงลัทธิของตนๆ

แต่พระเถระทั้ง 4 องค์นั้นไม่เชื่อวชาญในบาติ อรรถถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ นอกจากจะเป็นเพียงราชพัลลภคุ้นเคยกับพระราชแล้ว ท่านทั้ง 4 นั้น ไม่มีคุณพิเศษอื่นใดเลย

แต่เพื่อต้องการเป็นราชครูจึงไม่สามารถจะใช้ลัทธิที่ถูกต้องข่มพระเถระคณะห้ามลดไหล่ซึ่งยึดพระราชเป็นที่พึ่ง แม้จะมีหลักฐานอ่อนเพราะระเบียบการห้ามผ้าลดไหล่ไม่มีมาในคัมภีร์

²⁷¹ พระปัญญาสามี, ศาสนวงค์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 172-174.

ทั้งหลาย เหมือนเสื่อร้ายไม่สามารถจะตะครุบวางที่แอบอยู่ในรถกำบังด้วยกอไม้และเถาวัลย์ แม้มีกำลังน้อยเพราะตัวเล็กกว่า เพราะฉะนั้นพระเถระคณะปารุปนะคือ คณะห่มคลุมจึงจัดการกับลัทธินี้ให้หมดไปให้เสร็จเด็ดขาดลงไปไม่ได้ นั่งเฉยอยู่เหมือนบัณฑิตนักปราชญ์ว่ากำลังฝ่ายเข้าศึกมากกว่า ไม่มีทางสู้จึงนั่งระงับเวรอยู่ ฉะนั้น”²⁷²

2.3.6.7 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี

ในสมัยพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดี (Mahadhammaraza Dipati) พระราชโอรสของพระเจ้าพระเจ้านันทนิกันเว พระองค์ได้ทรงรื้อฟื้นการชำระข้อพิพาทเรื่องการห่มจีวรของสามเณรที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสเนหะมินพระอัยกาของพระองค์ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“ครั้งนั้น คำแก่งแย่งของคณะทั้ง 2 นั้น ยังค้างอยู่ตั้งแต่สมัยพระราชอัยกาและพระราชบิดา ได้รื้อฟื้นขึ้นมาพูดถึงลัทธิต่างๆ อีก เพื่อระงับข้อพิพาท พระญาณารเถระเป็นประธานในคณะห่มคลุม พระปลั่งสเถระเป็นประธานในคณะห่มลัดไหล ได้ต่อสู้ถกเถียงกัน ครั้งนั้นพระราชทรงตั้งพระเถระสำนักไชยภูมิสุวรรณวิหารซึ่งเป็นราชพัลลภคฤนเคยกันอย่างยิ่ง ในตำแหน่งวินัยธร เพื่อให้พิจารณาวินิจฉัยลัทธิต่างๆ ของคณะทั้ง 2 นั้น

แต่พระเถระองค์นั้นจะว่าเชี่ยวชาญในปริยัติก็ว่าได้เพราะท่านรู้บาลี อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ อย่างงูๆ ปลาๆ เท่านั้น แม้กระนั้นโดยที่ท่านเป็นราชพัลลภ พระราชาไม่ทรงทราบตามความจริงจึงทรงตั้งในตำแหน่งวินัยธร เหมือนชวานาที่เติบโตใหญ่มากกับหางไถ สามารถรู้แต่เพียงว่าทิศไหนตะวันออกทิศไหนตะวันตกเท่านั้น เอมที่ตั้งเป็นผู้พิพากษาในศาลหลวงฉันทไค พระเถระสำนักไชยภูมิสุวรรณวิหาร ก็ฉันทนั้น เพราะท่านถูกตั้งในตำแหน่งวินัยธรโดยผู้ตั้งไม่รู้ว่าใครเป็นอย่างไร ในครั้งนั้นท่านจึงไม่สามารถตัดสินลัทธิต่าง 2 ฝ่ายได้ว่า ฝ่ายไหนถูกฝ่ายไหนผิด ดังว่าเวลาจะเข้าเรือนไม่มีประตู ไม่รู้จะเข้าทางไหน

...ครั้นแล้ว พระราชาจึงออกพระราชกำหนดว่าภิกษุใดๆ ในแคว้นแคว้นของเรา ใครจะประพฤติอย่างใดๆ ก็จงประพฤติตามอชยาศัยเถิด ข้อพิพาทแก่งแย่งของทั้ง 2 ฝ่ายจึงยังไม่สงบในคราวนั้น”²⁷³

2.3.6.8 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าอลองพญา

²⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 175-176.

²⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177-178.

อลองพญา (Alaungpaya) เป็นหัวหน้าหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งคือชเวโบทางตอนเหนือของเมืองอังวะได้รวบรวมบรรดาผู้คนจากหมู่บ้านแถบนั้นเข้าด้วยกัน อลองพญาอ้างว่าตนสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ตองอูเก้²⁷⁴ จึงได้รวบรวมคนมาทำสงครามกับพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีแล้วยึดเมืองไว้ได้ อลองพญาได้ขึ้นครองราชย์แทนพระเจ้ามหาธรรมราชาธิบดีเป็นพระเจ้าอลองพญา (พ.ศ.2295-2303) แล้วทรงสถาปนาราชวงศ์ตองอูขึ้น และในสมัยของพระองค์นี้ก็ได้เกิดความขัดแย้งขึ้นในคณะสงฆ์ซึ่งก็คงเป็นปัญหาเดิมคือเรื่องการห้ามจีวรของสามเณร ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“...ครั้งนั้นพระเถระที่เป็นฝ่ายคณะห้ามคลุม มีพระสุชาติเถระที่อยู่ในตำบลปะละณะ เป็นต้น เขียนหนังสือส่งสมณสาสน์ไปยังสำนักพระราชราชาความว่า ในเวลาที่สามเณรทั้งหลายจะเข้าละแวกบ้าน ควรห้ามคลุมเข้าไป

ครั้งนั้น พระเถระที่เป็นฝ่ายคณะห้ามลดไหล่มีพระอดุลเถระ (พระอาจารย์ของกษัตริย์-ผู้วิชัย) เป็นต้น ก็เขียนสมณสาสน์ส่งไปยังสำนักพระราชราชาบ้าง ความว่า อธิกรณ์ระงับแล้วในสมัยพระราชอาองค์ก่อนๆ บัดนี้ไม่ควรจะรื้อฟื้นสิ่งที่ระงับไปแล้วให้เกิดขึ้นมาอีก

พระราชอาแม้มีพระประสงค์ใครจะหยาบขี้เกียจของทั้ง 2 ฝ่ายขึ้นมากล่าวแต่ก็ยังไม่ทรงกระทำ เป็นแต่มีพระราชหัตถ์เลขาความว่า เดียวนี้งานเกี่ยวกับราชการมีมาก งานเกี่ยวกับศาสนาขอให้หยุดไว้ก่อน อยากจะทำงานเกี่ยวกับราชการเสร็จแล้ว ภายหลังจึงจะทำงานเกี่ยวกับศาสนา

ครั้นต่อมาพระราชอาทรงออกประกาศบังคับว่าพระภิกษุทั้งปวงในราชอาณาจักรของเราจงประพฤติตามมติพระอาจารย์เรา

ครั้งนั้นพระภิกษุคณะห้ามคลุมทั้งหลายจำต้องประพฤติตามคณะห้ามลดไหล่เพราะคำประกาศบังคับของพระราชอา แต่พระมหาเถระ 2 องค์ในตำบลสหัสโสโรระ ท่านดักเตือนบริวารของท่านให้บำเพ็ญข้อปฏิบัติในเวลาจะเข้าละแวกบ้านด้วยการห้ามคลุม

ครั้งนั้นพระอดุลเถระพระอาจารย์ของพระราชอาทราบความนั้นแล้วเรียกพระเถระทั้ง 2 องค์นั้นให้มาหา พระเถระทั้ง 2 องค์มาแล้ว มีอุบาสกผู้หนึ่งเลื่อมใสท่าน เมื่อท่านมาถึงนครแล้วได้อุปถัมภ์บำรุงท่านด้วยอาหารบิณฑบาต พระอดุลเถระแกล้งให้ท่านขนทรายมาจากที่ไกลเอามาโรยริมบ้านอุบาสกนั้น

เกิดเสียงเล่าลือกันขึ้นว่า พระภิกษุที่ประพฤติไม่อนุโลมตามวินัยถูกลงทัณฑ์กรรมกัน
อย่างนี้

²⁷⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคนอื่นๆ, พม่า: อดีตและปัจจุบัน (กรุงเทพมหานคร: แสงรุ่ง, 2526), หน้า 29.

...พระราชดำริตามอามาตย์อีกว่า เดียวนี้พระภิกษุทั้งหลายในราชอาณาจักรของเรา ยังประพฤติตามมติพระอาจารย์เราหรือไม่

อามาตย์กราบทูลพระราชดำริว่า ขอเดชะเดี๋ยวนี้มีพระมหาเถระองค์หนึ่งอยู่ในตำบล สะเดา (นีกาม) นครกษณะ ท่านชื่อมุนินทโฆสเถระ ท่านดักเตือนบริวารของท่านให้ห่มคลุมจึงทำให้เกิดคณะห่มคลุมมากขึ้น

พระราชดำริตรัสสั่งให้เรียกพระมุนินทโฆสเถระมาแล้วให้ประชุมพระเถระผู้ใหญ่ที่สุธรรมสภา ให้บอกความจริงแก่พระมุนินทโฆสเถระ ซึ่งไม่รู้วินัยบัญญัติตามความจริงแล้วว่ากล่าว ดักเตือน อามาตย์ได้ทำตามพระกระแสตรัสสั่งทุกประการ

พระมหาเถระทั้งหลายประชุมกันที่สุธรรมสภา เรียกพระมุนินทโฆสเถระมาแล้วให้ โอวาทดักเตือน ในบรรดาพระมหาเถระนั้น มีพระเถระองค์หนึ่ง...กล่าวกับพระมุนินทโฆสเถระว่า นี่แน่ะคุณ เดียวนี้พระภิกษุในรัฐพม่าพากันประพฤติตามคำสั่งของพระเจ้าแผ่นดินและคำสั่งของ พระสังฆราชเป็นคณะเอ็งลิกะ คือ ห่มลวดไหล่หมดแล้วนะ คุณคนเดียวเท่านั้นยังประพฤติห่มคลุม พร้อมกับบริวาร ทำไมคุณจึงเป็นคนต่อต้าน ไม่ละความประพฤติไม่สมควรเช่นนี้เสีย ทนไคนั้นพระ มุนินทโฆสเถระจ้องตรงไปยังหน้าพระเถระองค์นั้นแล้วพูดว่า ข้าพเจ้าเคยได้ยินมาแต่ก่อนว่าท่าน เป็นลัทธิขี้คิดเป็นที่รักใคร่ต่อการศึกษาแต่ผู้ที่เป็นเช่นท่านนี้ไม่น่าจะพูดอย่างนี้เลยเพราะว่าถ้อยคำ อย่างนี้ไม่สมแก่ผู้ที่เป็นเช่นท่าน ถ้าท่านเข้าใจข้าพเจ้าว่าเป็นคนมีบุญน้อยไม่มีอำนาจปราศจากที่พึ่ง แล้วอยากจะพูดอย่างไม่มีคารวะ ขอได้โปรดเห็นแก่หน้าพระอาจารย์ของข้าพเจ้า รู้จักคุณพระ อาจารย์ของข้าพเจ้าบ้าง ถ้าท่านจำได้ว่าข้าพเจ้านี้เป็นศิษย์ของพระอาจารย์พระองค์นั้นแล้ว ท่านก็ไม่ ควรกล่าวถ้อยคำไม่เป็นธรรมอย่างนี้

พระเถระองค์นั้นจึงถามท่านว่า ใครเล่าเป็นอาจารย์ของคุณ ครั้งนั้นพระมุนินทโฆ สเถระนมัสการพระพุทธรูปที่ตั้งไว้ในสุธรรมสภาแล้วบอกว่านี่คือพระอาจารย์ของข้าพเจ้า ว่าแล้วก็ ลุกขึ้นยืนในท่ามกลางสงฆ์ ห่มจีวรเฉวียงบ่า นั่งคุกเข่าประนมมือพูดกับพระพุทธรูปว่า ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญข้าพเจ้ายอมสละชีวิตของข้าพเจ้า แต่จะไม่ยอมสละสิกขาบทของพระผู้มีพระภาคผู้ เลิศในโลกรทั้ง 3 จนกว่าจะสิ้นสุคติชีวิต

พระราชาทรงสดับความนั้นแล้ว ทรงพระดำริว่าพระเถระองค์นี้คือกระด้างนัก ไม่ควร อยู่ในราชอาณาจักรของเรา ควรขับไล่ให้ไปอยู่รัฐอื่นเสีย แล้วจึงทรงบังคับเนรเทศท่าน ไปยังรัฐอื่น

...แม้พระเถระท่านให้โอวาทพระภิกษุสามเณรที่พากันมาทุกทิศให้ห่มคลุมและบอก ปรีดียติอยู่ที่นั่น

...ต่อมาพระราชาทรงทราบความนั้นเข้า ตรัสว่าเดี๋ยวนี้พระเถระองค์นั้นอยู่สุดแดน ราชอาณาจักรของเรา ไปก่อกรรมที่เราไม่ต้องการ เราได้ห้ามแล้วจึงไปเรียกเอาตัวท่านมา

ราชทูตไปที่นั่นเรียกตัวท่านกลับ ท่านเข้าใจว่าพระราชโอรสจะมาท่านจึงลาสิกขาบท
นุ่งห่มผ้าคลุมห่มกับราชทูตเหล่านั้นและเมื่อมาถึงนครแล้วราชทูตก็นำเข้าเฝ้าพระราช

พระราชโอรสถามว่าเราได้ยินว่าเจ้าเป็นพระภิกษุมัวสุมนะไว้มาก ทำไมเดี๋ยวนี้จึง
เป็นคฤหัสถ์เสียละ ท่านได้กราบทูลว่าข้าแต่มหाराช ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่าพระองค์มีพระประสงค์
จะประหารข้าพระพุทธเจ้าเสียละกระมังจึงตรัสเรียกตัวมา เมื่อเป็นดังนั้นถ้าพระองค์จะประหาร
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งที่ยังมิได้ลาสิกขาบท กรรมหนักก็จะมีแก่พระองค์ ดังนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ลา
สิกขาบทเสียแล้วมาเฝ้าเพื่อไม่ให้พระองค์ต้องกรรมหนัก ถ้าพระองค์ใคร่ประหารข้าพระพุทธเจ้าก็
โปรดทรงประหารเถิด พระราชโอรสทรงสั่งให้ขังไว้ในเรือนจำ แล้วพระองค์เสด็จไปรบกับประเทศ
สยามแต่เมื่อเสด็จไปรบแล้วกลับมาได้สวรรคตกลางทาง²⁷⁵

ในกรณีความขัดแย้งของคณะสงฆ์ดังกล่าวข้างต้นนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าฝ่าย
อาณาจักรที่นำโดยกษัตริย์นั้นได้เข้ามาจัดการกับกิจการภายในของฝ่ายศาสนาจักร ถึงแม้ว่าในช่วง
ระยะแรกนั้นจะทรงปล่อยให้คณะสงฆ์ดำเนินการกันเองแต่ในท้ายที่สุดกษัตริย์ก็ทรงใช้พระราช
อำนาจเข้ามาจัดการกับปัญหาของคณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นภายในราชอาณาจักรของพระองค์

2.3.6.9 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามังลอก

ในสมัยพระเจ้ามังลอก (Naungdawgyi Min) มีความพยายามของพระสงฆ์คณะห่ม
คลุมได้ส่งฎีกาไปยังพระเจ้ามังลอกเพื่อขอให้ทรงมีพระราชวินิจฉัย และทางฝ่ายพระสงฆ์คณะห่ม
ห่มลดไหล่ที่นำโดยพระอดุลเถระก็ได้ส่งฎีกาไปถวาย เช่นเดียวกัน ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“ครั้งนั้นพระเถระในคณะห่มคลุมทั้งหลายคิดกันว่า บัดนี้พระเถระฝ่ายเราได้เป็นพระ
อาจารย์ของพระราชแล้ว เราได้ที่ฟังกันคราวนี้เองครั้นคิดกันอย่างนี้แล้วจึงส่งสมณสาสน์ไปยัง
สำนักพระราชความว่าสามเณรทั้งหลายควรห่มคลุมในเวลาเข้าละแวกบ้าน ครั้งนั้นพระอดุลเถระก็
ส่งสมณสาสน์ไปยังสำนักพระราชบ้างความว่าเรื่องนี้ได้ระงับมาแล้วตามนัยที่กล่าวมาในครั้งก่อน
ดังนั้น พระเถระทั้ง 2 ฝ่าย จึงไม่ได้โอกาสที่จะแสดงการโต้ตอบซึ่งกันและกัน”²⁷⁶

ในสมัยพระเจ้ามังลอกนี้ปัญหาเรื่องการห่มจีวรของสามเณรก็ยังไม่สามารถหาข้อยุติลง
ได้

2.3.6.10 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าจิงกูจา

²⁷⁵ พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 179-184.

²⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 185.

ในสมัยพระเจ้าจิงกัว (Singu Min) พระสงฆ์คณะห่มลดไหลได้ส่งคัมภีร์ข้อวินิจัยการห่มจีวรไปถวายพระเจ้าจิงกัวเพื่อแสดงให้เห็นว่าคณะห่มคลุมนั้นประพจน์ไม่ถูกต้องตรงตามคัมภีร์ เมื่อพระเจ้าจิงกัวได้ทรงสอบทานคัมภีร์นี้กับพระเถระที่ทรงความรู้แล้ว พระองค์ก็ได้ทรงเรียกประชุมคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายเพื่อชำระข้อขัดแย้งในเรื่องการห่มจีวร และเมื่อเสร็จสิ้นการประชุมแล้วนั้นพระเจ้าจิงกัวจึงได้ออกพระราชบัญญัติให้พระสงฆ์ในราชอาณาจักรทั้งหมดห่มจีวรคลุม ในศาสนวงศ์อธิบายว่า

“ครั้งนั้นพระเถระชื่อมณฑมาละ อยู่วิหารด้านทิศตะวันออกนครจึงจะบอกคัมภีร์แก่พระภิกษุสามเณรเป็นอันมาก

ท่านได้ให้โอวาทอยู่เสมอว่าในเวลาสามเณรเข้าละแวกบ้านควรปฏิบัติให้ถูกวิธีการห่มผ้าคือต้องห่มคลุมเข้าไป ส่วนข้อปฏิบัติในการห่มลดไหลไม่ปรากฏในบาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ และทั้งไม่อนุโลมเข้าในธรรมด้วย ดังนั้นท่านได้ทำคัมภีร์ขึ้นฉบับหนึ่งแสดงข้อวินิจัยการห่มผ้าที่มีกล่าวไว้ในบาลี อรรถกถาเป็นต้น

ครั้งนั้นพระภิกษุคณะห่มลดไหลส่งคัมภีร์ฉบับนั้นไปยังสำนักพระราชวังเพื่อประจานโทษพระเถระผู้ทำคัมภีร์...

(พระราช - ผู้วิชัย) ตรัสเรียกพระนันทมาลเถระ (สืบวงศ์มาจากพระฉฬภ - ผู้วิชัย) มาเฝ้าแล้วให้พระเถระอยู่ในพระที่นั่งลงตรง ใกล้ันครรตนประ

ครั้งนั้นพระเถระได้บอกให้พระราชาทรงทราบตามบาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ที่มีข้อความว่าในเวลาสามเณรเข้าละแวกบ้านควรห่มคลุมเข้าไปเหมือนพระมหาโมคคัลลินุตรติสสเถระบอกให้พระเจ้าศรีธรรมมาโสททรงทราบลัทธิที่ชอบธรรม ครั้งนั้นพระราชตรัสว่าพระคุณเจ้ามีบุญญาบารมีได้สะสมมาแล้ว มีสติปัญญามาก รู้ว่าลัทธิห่มคลุมมีมาในบาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ส่วนลัทธิห่มลดไหลไม่ได้มีมาในคัมภีร์ใดๆ ครั้นพระองค์ทรงทราบดังนี้แล้วจึงโปรดให้ประชุมพระเถระทั้ง 2 ฝ่ายในพระราชวัง แล้วให้ต่างฝ่ายต่างเสนอลัทธิของตนๆ

ครั้นนั้น พระเถระฝ่ายถือลัทธิห่มลดไหล พูดขึ้นว่าลัทธิห่มคลุมของท่านมีที่มาในที่ไหน พระเถระฝ่ายถือลัทธิห่มคลุมจึงตอบชี้แจงว่าลัทธิห่มคลุมมีมาในบาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ โดยนัยเป็นต้นว่าพระภิกษุสามเณรต้องศึกษาว่าจะนุ่งห่มให้เป็นปริมณฑล คำว่าปริมณฑลหมายถึงปกปิดให้รอบกาย ต่อจากนั้นท่านจึงย้อนถามว่าลัทธิห่มลดไหลของท่านเล่ามีที่มาจากไหน

คราวนี้พระเถระฝ่ายถือลัทธิห่มลดไหลไม่อาจพุดอะไรออกมาได้เหมือนเวลาเข้าเรือนไม่มีประตูและเหมือนเวลาเดินทางในป่าใหญ่เวลากลางคืน กล่าวอ้อมอ้อมอย่างที่เขาคุดกันว่ามิปากไว้กินๆ พุดๆ จึงไม่สามารถทำให้พระราชาทพอพระทัยได้

ฝ่ายพระราชอาศัพระนั้นทมาลเถระบอกมาแล้วทรงฉลาดในวินัยขึ้นบ้างบอกได้ว่า ลัทธินี้มาในบาลี ลัทธินี้มาในอรรถกถาเป็นต้น จึงตรัสถามว่าลัทธินี้หมดไปหมดแล้วของพระองค์ เจ้าไม่ปรากฏในบาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่น เมื่อเป็นเช่นนี้ทำไมจึงประพฤติอย่างนี้

พระเถระที่ถือลัทธินี้หมดไปไม่อาจพูดอะไรออกมาได้ เหลียวซ้ายแลขวามองหน้า กันล่อกล่อกเหมือนโจรจนมุ่มถูกจับได้พร้อมทั้งของกลางและเหมือนกาที่ถูกคนจับ ได้แต่พูดว่า จาริตประเพณีของอาตมาภาพไม่เคยปรากฏในบาลีเป็นต้น เป็นแต่ได้ประพฤติกันมาตามประเพณี ของอาจารย์เท่านั้น ดังนั้นจึงพ่ายแพ้แล้วยอมเข้าข้างฝ่ายหม่อมคุณ พระราชาทรงออกพระราชบัญญัติ ความว่า ตั้งแต่บัดนี้ไปพระภิกษุทั้งหลายจงตั้งตนสามเณรหม่อมคุณเป็นข้อปฏิบัติเหมือนกัน หมด²⁷⁷

2.3.6.11 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าปดุง

ในสมัยพระเจ้าปดุง (Bodawpaya) มีพระสงฆ์รูปหนึ่งชื่อว่าอตุละได้รื้อฟื้นการหม่อมคุณ ลดในศาสนาวงศ์อธิบายว่า

“...มีพระเถระองค์หนึ่งชื่ออตุละเคยเป็นอาจารย์พระบิดาของพระราชองค์นี้ ส่งสมณ สาศนไปยังสำนักพระราชยาอินยันว่า สามเณรเวลาจะเข้าละแวกบ้านต้องหม่อมคุณเจียงบ่าคือเปิดบ่า ขวาปิดบ่าซ้ายแล้วคาดด้วยรัดปะคคอกแล้วจึงเข้าไปได้เพราะมีหลักฐานกล่าวไว้ในจุฬาลงกรณ์ว่า สามเณรพึงเอาผ้าจีวรทำเป็นเหมือนสังฆาฎิภาคไว้เบื้องบนแล้วคาดด้วยรัดปะคคอก (หม่อมคุณ)

พระราชาทรงทราบความนั้นแล้วโปรดให้ประชุมพระเถระผู้ใหญ่ในสุธรรมสภาแล้ว ให้พระเถระชักใช้ไต่ถามพระอตุละเถระ พระอตุละเถระจึงแสดงบาลีที่มีมาในจุฬาลงกรณ์ว่า จีวรปลงค์ อปริสังฆาฎิ กควา อรุพนุชนวดถ์ พนุชิตพพ์ แปลว่า สามเณรพึงเอาผ้าจีวรทำเป็นเหมือนสังฆาฎิภาค ไว้เบื้องบนแล้วคาดด้วยรัดปะคคอก ดังนี้แล้วท่านกล่าวเสริมว่าสามเณรเวลาจะเข้าละแวกบ้านต้อง หม่อมคุณเจียงบ่าแล้วคาดรัดปะคคอกจึงเข้าไปได้

ครั้งนั้นพระเถระผู้ใหญ่จึงถามพระอตุละเถระนั้นว่าคำอธิบายเช่นนี้มีปรากฏในที่อื่น หรือไม่ พระอตุละเถระตอบว่าไม่มี พระมหาเถระถามต่อไปว่าคำอธิบายเช่นนี้ไม่ปรากฏในที่อื่นก็ ช่างเถอะ แต่คัมภีร์นี้ใครทำ ตอบว่าพระโมคคัลลานเถระที่เป็นพระอรหันต์ในตำบลโปกกันติด้านทิศ ได้เมืองอนุราชปุระเกาะสีหพเป็นผู้ทำ ถามว่าความข้อนี้รู้ได้อย่างไร ตอบว่ารู้ได้เพราะมีที่มาใน คัมภีร์บัญญัติไตรปิฎก ถามว่าคัมภีร์บัญญัติไตรปิฎกนี้ได้มาจากไหน ตอบว่าได้มาจากพระพุทธโฆ สเถระ ได้ยินว่าท่านนำมาจากเกาะสีหพเพราะว่าคัมภีร์บัญญัติไตรปิฎกนี้พระพุทธโฆสเถระท่านทำให้

²⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-189.

เพื่อจะให้รู้ว่าบรรดาคัมภีร์ที่ท่านนำมาแต่เกาะสีหฬคัมภีร์ไหนพระเถระองค์ไหนทำ ขณะนี้คัมภีร์ที่ว่ามีอยู่ในมือข้าพเจ้าพร้อมแล้ว พระมหาเถระพูดว่าถ้าคัมภีร์ที่ว่ามีอยู่ในมือของท่านขณะนี้ขอให้ข้าพเจ้าดูทีหรือ พระอตุลเถระเอาคัมภีร์นั้นออกมาให้ดูพร้อมกับพูดว่าดูซิท่านนี่อย่างไรละ คัมภีร์ในมือข้าพเจ้า เมื่อคัมภีร์นั้นถูกนำมาแสดงแต่พระมหาเถระมีพระสังฆราชเป็นประธานปรากฏว่าเป็นบทวินัยคัมภีร์ที่พระโมคคัลลานเถระทำในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ เกาะสีหฬไม่ใช่บทจุฬคัมภีร์ฉบับที่พระโมคคัลลานองค์อรหันต์ในตำบลโปกกันตาด้านทิศใต้เมืองอนูราชปุระเกาะสีหฬทำ พระเถระทั้งหลายจึงพูดว่าเหตุไฉนท่านจึงพูดคัมภีร์ (ของท่าน) ไม่ได้มีมาในคัมภีร์บัญญัติไตรปิฎก ท่านแสวงว่ามีมาในคัมภีร์บัญญัติไตรปิฎก พวกพระภิกษุคณะหม่อมลดไหลเช่นท่านต้องอาบัติมุสาวาทสิกขาบทกันอย่างนี้ดอกหรือ ครั้งนั้นพระอตุลเถระถูกมัดในบ่วงคำพูดเหมือนเนื้อที่ถูกพรานมัดในบ่วงปอเพราะไม่อาจพูดอะไรต่อไปอีกได้ ท่านถูกเขาจับได้พร้อมด้วยคำเท็จเหมือนโจรถูกเขาจับได้พร้อมด้วยทรัพย์ของกลาง”²⁷⁸

“พระอตุลเถระหน้าม่อยลงด้วยประการฉะนี้บนอุบิอะไรออกมาสองสามคำในท่ามกลางสงฆ์

นี่คือความปราชัยครั้งแรกของพระอตุลเถระ
 ครั้งแล้วพระมหาเถระทั้งหลายตามกระหน่ำลงไปอีกเหมือนกระเทิบคนที่ล้นลุ่มจมโคลนซ้าลงไปอีกว่าจุฬคัมภีร์บทของท่านฉบับนี้หรือที่มหาฎีกาวินัยทั้ง 3 อ้างถึงหรือว่าเป็นฉบับอื่น พระอตุลเถระตอบว่าฉบับนี้แหละที่มหาฎีกาวินัยทั้ง 3 อ้างถึง พระมหาเถระถามว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมคัมภีร์จุฬคัมภีร์บทของท่านจึงมีข้อความอ้างถึงวัชรพุทธฎีกา สารัตถทีปนีฎีกาและวิมตติวินตติฎีกา แสดงว่าคัมภีร์จุฬคัมภีร์บททำภายหลังมหาฎีกาวินัยทั้ง 3 ฉบับนั้นจึงได้อ้างมหาฎีกาวินัยทั้ง 3 ฉบับ

พระอตุลเถระถูกถามเข้าดังนี้จึงพูดขึ้นกรานเพื่อจะให้สิ้นปากเสียงว่าข้าพเจ้าบอกตั้งแต่ที่แรกแล้วว่ามหาฎีกาวินัยทั้ง 3 ฉบับอ้างถึงคัมภีร์จุฬคัมภีร์บทเป็นความจริง”²⁷⁹

“พระอตุลเถระแม้พูดเพื่อจะให้สิ้นปากเสียงก็ไม่มีการเชื่อท่านจึงถึงปราชัยด้วยประการฉะนี้

นี่คือความปราชัยครั้งที่ 2 ของพระอตุลเถระ

พระมหาเถระฝ่ายที่ถือลัทธินิยมจะทำพระอตุลเถระซึ่งปราชัยมาครั้งหนึ่งให้ปราชัยอีกหลายครั้งเพื่อไม่ให้ลัทธินิยมลดไหลขึ้นมาอ้างได้อีกเหมือนพรานเห็นข้างแล้ว ยิ่งด้วยลูกศรไป

²⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 196-198.

²⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 199-200.

ครั้งหนึ่งเพราะช่างนั้นตัวโตต้องยิงด้วยลูกศรเข้าไปอีกหลายหนเพื่อไม่ให้ลุกขึ้นมาได้ ฉนั้นใจฉันนั้นจึงพูดอย่างนี้

พระมหาเถระทั้งหลายพูดต่อไปว่าในคัมภีร์จุฬาลงกูรของท่านตอนต้นกล่าวว่า สามเณรเข้าละแวกบ้านต้องไม่แหวกผ้าที่ห่มปกปิดเป็นปริมณฑลไว้ดีแล้วตอนหลังกลับกล่าวว่า สามเณรพึงเอาผ้าจีวรทำเป็นเหมือนสังฆาฎิพาดไว้เบื้องบนแล้วคาดด้วยรัดปะคดอก (ห่มคอง) กล่าวคือตอนต้นพูดถึงห่มคลุมตอนหลังพูดถึงห่มลดไหล่ ทำไมพูดไม่สอบคำก่อนกับคำหลังให้ตรงกัน ทั้งๆ ที่บาลี อรรถกถา ฎีกาและคัมภีร์อื่นๆ ซึ่งเป็นที่พึงได้ ไม่มี (ข้อความ) ในลัทธิของท่าน ท่านก็ยังขึ้นพูดว่าคัมภีร์จุฬาลงกูรเป็นที่พึงของท่าน ก็ยะเกิดแต่คัมภีร์จุฬาลงกูรเพราะท่านถือเอาเป็นที่พึง พระมหาเถระท่านจับผิดฝ่ายถือลัทธิไม่เป็นธรรมได้พร้อมทั้งหลักฐานที่ฝ่ายลัทธิไม่เป็นธรรมยึดเอาเป็นที่พึงเหมือนเจ้าหน้าที่จับโจรได้คาช่องโจร²⁸⁰

ครั้งนั้นพระอตุลเถระเกิดภัยแต่คัมภีร์จุฬาลงกูรเพราะยึดเอาเป็นที่พึงของตนท่านไม่รู้จะพูดอะไรก็หม่นมัวอยู่ถึงซึ่งปราศัย

นี่คือความปราศัยครั้งที่ 3 ของพระอตุลเถระ

ครั้งนั้นพระราชาทรงสดับคำโต้ตอบของทั้งสองฝ่ายนั้นแล้วทรงทราบว่าคัมภีร์คณฐิบทประกอบไปด้วยโทษความบกพร่อง ข้อความตอนต้นกับตอนปลายไม่สมกัน ไม่จัดเข้าในสูตรใดๆ นับว่าเป็นคัมภีร์นอกแบบเพราะไม่มีหลักฐานที่มาอันบริสุทธ์แม้จะมีมานานเกินกว่า 100 ปีก็ย่อยยับไปแล้วเพราะหลักฐานอ่อนมากเหมือนเรือนที่พังลงเพราะความง่อนแง่นไม่มั่นคง ทรงโสมนัสในพระทัยว่าบัดนี้ศาสนาจะบริสุทธ์แล้วจึงทรงวางข้อบังคับเป็นพระราชบัญญัติว่าพระภิกษุในราชอาณาจักรของเราจงถือลัทธิห่มคลุมให้เหมือนกันหมดทุกรูป ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้พระภิกษุในรัฐพม่าจึงมีลัทธิห่มคลุมเหมือนกัน²⁸¹

2.3.6.12 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้ามินดง

ในสมัยพระเจ้ามินดง (Mindon Min) มีพระคณาจารย์รูปหนึ่งชื่อออกไปสะยาตอเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในเวลานั้นพระสงฆ์พม่าเกิดข้อหย่อนในเรื่องสิกขาบทมาก พระเจ้ามินดงให้ขุนนุมนสงฆ์ตัดสินอธิกรณ์ พระออกไปสะยาตอได้เป็นกรรมการด้วยรูปหนึ่งแล้วได้มีความเห็นไม่ตรงกับมติพระสังฆราชเพราะพระออกไปสะยาตอประสงค์จะให้ห้ามพระฉันหมากพลูในเวลาวิกาลด้วยแต่พระสังฆราชเห็นว่ากินไปจึงไม่รับอามตินั้น พระออกไปสะยาตอจึงท้อใจพาลัทธิวิหารีกันแควาสี

²⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 202.

²⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203-204.

กมาอยู่ที่เมืองสะกายแล้วตั้งเป็นคณะขึ้นต่างหากแต่ก็คงร่วมสังฆกรรมกับพวกพระสังฆราช แต่เมื่อพระอโกปสะยาคอมรณภาพลง ลูกศิษย์ได้พาลัทธิลงมาตั้งที่พม่าได้และประกาศแยกสังฆกรรมกับพระสังฆราช²⁸² คณะสงฆ์พม่าเกิดแตกแยกออกเป็นนิกายต่างๆ อีกครั้งหนึ่ง เมื่ออุจากรา (U Jagara) เจ้าสำนักพระป่าชเวกิง (Shwegyin) ผู้เคร่งครัดในพระวินัย ได้รับนิมนต์จากพระเจ้ามินดงให้เข้าไปพำนักในเมืองมัณฑะเลย์ (Mandalay) อันเป็นเมืองหลวง โดยพระเจ้ามินดงทรงให้คำมั่นว่าคณะสงฆ์ชเวกิงจะได้อยู่อย่างเป็นเอกเทศโดยไม่ต้องปะปนกับพระสงฆ์อื่นๆ ทำให้เกิดเป็น “นิกายชเวกิง” (Shwegyin Gaing) ขึ้นในเวลาต่อมา ขณะเดียวกันพระสงฆ์ที่เหลือทั้งหมดซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ของประเทศ และอยู่ภายใต้การปกครองของสมเด็จพระสังฆราช (Thathanabaing) ก็ได้กลายเป็น “นิกายธรรมา” (Thudhamma Gaing) นับแต่นั้น

ในเวลาต่อมาคณะสงฆ์ในพม่ายังได้แตกแยกออกเป็นนิกายย่อยอื่นๆ อีกหลายคณะ เช่น ธรรมานุธรรมะ มหาควายะ (Dhammanudhamma Mahadwaya) ไวลูวุน (Weiluwun) ธรรมวินัย นุโลม มุลาคควายะ (Dhammavinayanuloma Muladwaya) ธรรมยุดิก (Dhammayuttika) จาตุภูมิกะ มหาสติปัญฐาน เฮนเกทวิน (Catubhummika Mahasatipatthana Hngettwin) คณะวิมุตกาโด (Ganavimut-Gado) และอนุกจ้อง ควายะ (Anaukchaung Dwaya) เป็นต้น นิกายเหล่านี้แตกต่างกันเพียงรายละเอียดของพระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติเท่านั้น²⁸³ ต่อมาเมื่อพม่าเสียเอกราชแก่อังกฤษ พระสงฆ์พม่ายิ่งแตกแยกเป็นเหล่าเป็นพวกถือวัตรปฏิบัติตามคณาจารย์ผู้เป็นอุปัชฌาย์ คณาจารย์รูปใดเอาใจใส่กวดขันเรื่องวินัยศิษย์ก็พลอยเคร่งครัดตามไปด้วย คณาจารย์รูปใดอ่อนโยนศิษย์ก็ประพฤดิเช่นชาวบ้าน เช่น คุภาพยนตร์และเล่นการเมืองอย่างเปิดเผย²⁸⁴ สมบัติ พลายน้อยอธิบายถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์พม่าว่าไม่ค่อยจะมีระเบียบและยกตัวอย่างว่าครั้งหนึ่งคณะละครของไทยได้ไปแสดงที่พม่าปรากฏว่ามีพระสงฆ์มานั่งดูละครกันเป็นจำนวนมาก ไม่ใช่เพราะมีคนนิมนต์เข้าไปดู แต่พวกพระสงฆ์เหล่านั้นเข้าไปกันเองซึ่งได้มีการห้ามปรามกันแล้วแต่พระสงฆ์เหล่านั้นไม่เชื่อถึงขั้นขว้างหลังคาโรงละครเลยต้องยอมให้เข้าไปดู²⁸⁵ และการที่พระสงฆ์พม่าเล่นการเมืองนั้นมีสาเหตุมาจากการที่ผู้นำสังคมดั้งเดิมคือกษัตริย์ถูกทำลายไปจากการเสียเอกราชให้แก่อังกฤษ พระสงฆ์ซึ่งแต่ในอดีตเป็นผู้นำทางอ้อมทางด้านจิตใจก็กลายเป็นบุคคลกลุ่มเดียวที่เหลืออยู่ ดังนั้นในระยะแรกๆ ของขบวนการชาตินิยมในพม่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการนำประชาชน มีการประท้วง

²⁸² เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 87.

²⁸³ ทวีวัฒน์ ปุณฺชกริกวิวัฒน์, “พระพุทธศาสนาในพม่า,” มติชน (10 ธันวาคม 2549) : 6.

²⁸⁴ เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 87.

²⁸⁵ สมบัติ พลายน้อย, เล่าเรื่องพม่ารามัญ, หน้า 67.

ประเด็นทางด้านวัฒนธรรมประเพณี เช่น ประท้วงการตกต่ำของศาสนา การชักชวนให้ชาวพม่าเคร่งครัดต่อศาสนาและประเพณีดั้งเดิม ซึ่งก็คล้ายกับเป็นการแสดงออกที่ไม่พอใจต่ออังกฤษ วิธีการของพระพม่ามีหลายแบบ ตั้งแต่การประท้วงแบบวิพากษ์วิจารณ์ระบบสังคม การเรียกร้องให้อังกฤษทำนุบำรุงศาสนา การอดอาหารประท้วง พระองค์หนึ่งชื่ออูวิสาร์ได้อุดอาหารประท้วงถึง 166 วันจนถึงแก่กรรมภาพ²⁸⁶ อย่างไรก็ตามเมื่อตำแหน่งพระสังฆราชว่างลง พุทธบริษัทชาวพม่าได้เข้าชื่อกันร้องขอให้รัฐบาลอังกฤษตั้งในนามกษัตริย์อังกฤษจึงได้มีพระสังฆราชองค์ใหม่แต่ก็ไม่ได้มีอำนาจสิทธิขาดบังคับบัญชา²⁸⁷ รัฐบาลอังกฤษเคารพและเอาใจพระสังฆราชที่ตนเองตั้งขึ้นและทางฝ่ายของพระสังฆราชก็ช่วยเหลือรัฐบาลอังกฤษคือช่วยให้โอวาทห้ามปรามว่ากล่าวตักเตือนสังฆมณฑลไม่ให้ภิกษุ สามเณรรูปใดใช้อำนาจทางศาสนาไปข่มขู่ราษฎรพม่าให้กีดกันภูต่อความปกครองของอังกฤษ²⁸⁸ อย่างไรก็ตามได้มีพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งซึ่งโดยมากเป็นพระหนุ่มคอยคัดค้านคำสั่งพระสังฆราชเสมอ สภาพของพุทธศาสนาในพม่าได้เป็นอยู่อย่างนี้จนกระทั่งได้รับเอกราช รัฐบาลพม่ามีโครงการที่จะรวมคณะสงฆ์ทุกคณะให้เป็นหนึ่งเดียวกันจึงได้ตั้งสภารวมนิกาชสงฆ์พม่าขึ้นแต่ก็ไม่เป็นผล²⁸⁹ เมื่อพม่าได้รับเอกราชในปี ค.ศ.1948 นั้น นิกายธรรมะและนิกายชเวกิงได้กลายเป็นนิกายหลักของพม่า โดยนิกายชเวกิงก้าวหน้ามากที่สุดในแง่ของการจัดองค์กรและการมีระเบียบแบบแผนที่รัดกุม²⁹⁰

2.3.7 การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรรามัญ

ในสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ (Dhammaceti) หรือพระเจ้ารามาชิปติกษัตริย์ผู้ปกครองรามัญ พระองค์ทรงเป็นผู้มีความรู้ในพุทธศาสนาอย่างมากเนื่องจากก่อนที่จะทรงขึ้นครองราชย์สมบัตินั้นได้ทรงอุปสมบทเป็นพระสงฆ์มาก่อน ดังที่กษัตริย์ของอาณาจักรพม่าทรงพระราชดำรัสยกย่อง สรรเสริญพระเจ้าธรรมเจดีย์ว่า

²⁸⁶ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคนอื่นๆ, พม่า: อดีตและปัจจุบัน, หน้า 64.

²⁸⁷เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 87

²⁸⁸พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, หน้า 849.

²⁸⁹เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 87-88.

²⁹⁰ทวีวัฒน์ ปุณฺณทริภักดิ์, “พระพุทธศาสนาในพม่า,” มติชน (10 ธันวาคม 2549) : 6.

“มหาปิฎกธร (พระเจ้าธรรมเจดีย์ – ผู้วิจัย) บุตรเลี้ยงเรานี้ คิดว่าจะมีปัญญาทรงพระไตรปิฎกได้มาก ลือชื่อปรากฏอยู่แต่เมื่อเป็นภิกษุเท่านั้น ครั้นสึกออกมาได้ครองราชสมบัติในเมืองหงสาวดีแล้ว กลับมีสติปัญญายิ่งฉลาดทั้งคดีโลกคดีธรรม”²⁹¹

พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงปฏิรูปพุทธศาสนาภายในอาณาจักรรามัญโดยทรงกำหนดให้คณะสงฆ์เคร่งครัดในพระวินัยและทรงให้พระสงฆ์ภายในอาณาจักรเดินทางไปลังกาเพื่อบวชใหม่ในคณะมหาวีหาร เพราะสมณวงศ์ในราชอาณาจักรขณะนั้นได้แตกกันออกเป็น 6 คณะใหญ่ วัตรปฏิบัติก็เสื่อมทรามลงเป็นส่วนมาก ดังที่ในจารึกกัลยาณีอธิบายว่า

“...ในมุตติมนคร มีฝักฝ่ายพระสงฆ์แตกกันเป็น 6 คณะดังนี้ คือภิกษุฝ่ายกัมโพชสงฆ์ คณะ 1 ภิกษุฝ่ายสีหพวงษ์ที่เป็นประเวณีสืบมาแต่พระสิวลีมหาเถระคณะ 1 ภิกษุฝ่ายสีหพวงษ์ที่สืบเชื้อมาแต่พระตามลิตมหาเถระคณะ 1 ภิกษุฝ่ายสีหพวงษ์ ที่เป็นเทือกแถวมาแต่พระอนันตมหาเถระคณะ 1 ภิกษุฝ่ายสีหพวงษ์ที่เป็นเชื้อสายมาแต่พระพุทธรวงษ์มหาเถระ เป็นอาจารย์พระราชเทวีในมุตติมนคร เมื่อไปเกาะลังกาคลับมาแล้ว ก็กระทำสังฆกรรมต่างหากคณะ 1 ภิกษุฝ่ายสีหพวงษ์ที่เป็นเหล่ากอมาแต่พระมหาสวามีเถระ มีนามปรากฏว่าพระมหานาคที่ไปอุปสมบทในเกาะลังกา เมื่อกลับมาถึงมุตติมนครแล้วก็กระทำสังฆกรรมต่างหากคณะ 1 และภิกษุทั้ง 6 คณะนี้ เป็นผู้มั่งคั่งวาสนต่างกัน มีนิกายต่างกัน เพราะไม่กระทำสังฆกรรมร่วมกัน

...ชุมนุมภิกษุนิกายทั้ง 6 ทั้งปวงแม่เหล่านี้ พระมหาเถระทั้งหลายในนิกายนั้นๆ เมื่อมาสำคัญกันว่าเราทั้งหลายเป็นผู้ฉลาดรู้ชัดเจน และมีกำลังสามารถจะกระทำสังฆกรรมได้แต่ลำพังตนดังนี้ๆ ก็กระทำสังฆกรรมด้วยความคิดแห่งตนๆ เพราะไม่มีพระเถระที่ทรงพระไตรปิฎกเป็นพหูสูตร และเป็นผู้ฉลาดมีกำลังปัญญาของอาจมา มาประชุมปรุทุกยากันพิจารณาตัดสินว่าการสิ่งนี้ควร การสิ่งนี้ไม่ควร โดยแท้ ในกาลเมื่อจะกระทำสังฆกรรมมีสิมาสมมุติกรรมและอุปสมบทกรรมเป็นต้นนั้น”²⁹²

ความไม่เป็นเอกภาพของคณะสงฆ์นี้เป็นเหตุให้พระเจ้าธรรมเจดีย์ตั้งพระทัยฟื้นฟูพระศาสนาขึ้น หวังจะรวมคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียวกันแต่จะเชิดชูคณะหนึ่งคณะใดโดยไม่ได้ทรงให้ความเสมอภาคทุกๆ คณะ จึงโปรดให้ประชุมคณาจารย์ทั้ง 6 คณะขอรับรองให้ออกไปอุปสมบทใหม่จากลังกาโดยที่พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทรงเน้นย้ำว่าให้ไปที่คณะที่สืบวงศ์มาจากพระสงฆ์คณะมหาวีหารซึ่งทรงอธิบายว่าเป็นคณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์ที่สุด จารึกกัลยาณีอธิบายว่า

²⁹¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), พระราชพงศาวดารรามัญ เรื่องราชาธิราช (พระนคร: บริการ, 2489), หน้า 534. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁹² จารึกกัลยาณี เรื่องพงศาวดารสมณวงศ์นิกายฝ่ายใต้, หน้า 91-92. (สะกดตามต้นฉบับ)

“พระเจ้ารามาชิตีจึงทรงพระดำริว่า ควรเราจะวิงวอนอาราธนาภิกษุทั้งหลายที่เป็นผู้ฉลาดมีกำลังปัญญาองอาจ ให้ไปนำมาซึ่งอุปสมบทอันบริสุทธิ์ในลังกาทวีปแล้วจะให้ประดิษฐานอยู่ในรามัญประเทศนี้ เมื่อกุลบุตรทั้งหลายผู้บริบูรณ์ด้วยศรัทธา มีความเพ่งต่ออุปสมบท จะได้ให้อุปสมบทในสำนักภิกษุเหล่านั้นพระศาสนาก็ได้ชื่อว่าบริสุทธิ์ผ่องแผ้วเพราะอุปสมบทปราศจากความรังเกียจ ฝ่ายเราก็ได้ชื่อว่าบำรุงพระศาสนาให้สามารถเป็นไปตลอดกาลประมาณ 5000 พระวัสสาเป็นกำหนด

...พระเจ้ารามาชิตีจึงให้ไปนิมนต์พระเถระทั้งหลาย มีพระโมคคัลลานเถระเป็นประธานมาแล้วจึงวิงวอนว่า...ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้การอุปสมบทของภิกษุทั้งหลาย ในรามัญประเทศแห่งเราทั้งหลาย ยังปรากฏประหนึ่งว่าประกอบด้วยความรังเกียจอยู่เหตุคั้งนั้นพระศาสนาก็ยังเนื่องอยู่ด้วยการอุปสมบท ที่ประกอบด้วยความรังเกียจคั้งนี้ จักดำรงอยู่ตลอดกาลครบ 5000 พระวัสสาอย่างไรได้ อนึ่งข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย นับจำเดิมแต่พระศาสนาประดิษฐานอยู่ในเกาะสิงหฬ พระภิกษุสงฆ์ที่สืบวงศ์มาแต่ภิกษุผู้เปนมหาวิหารวาสิณิกาย พวกเดียว เป็นผู้บริสุทธิ์โดยแท้ตราบเท่าถึงทุกวันนี้

ถ้าว่าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย ฟังอุสาหะพากัน ไปเกาะสิงหฬได้แล้วพึงเลือกคณะที่บริสุทธิ์ อันสืบวงศ์มาแต่พระภิกษุสงฆ์ที่เปนมหาวิหารวาสิณิกาย และเว้นเสียซึ่งคณะอันเป็นที่ติเตียนแห่งบุคคลอื่นแล้ว พึงนำมาด้วยดีซึ่งอุปสมบทในอุทกุกเขปสีมา (สีมาที่สร้างขึ้นในน้ำ – ผู้วิจัย) ที่ตกแต่งไว้ในกัลยาณิคงคาอันเป็นที่โสจสรจงพระกายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เย็น เราทั้งหลายจะได้ทำอุปสมบทนั้นให้เป็นพีชหวานลงไว้ในพระศาสนาแล้ว จึงยังหนอเนื่ออุปสมบทให้สำเร็จ แก่กุลบุตรทั้งหลายที่เพ่งต่ออุปสมบท ในรามัญประเทศนี้ ครั้นเมื่อการเป็นไปได้อย่างนั้นแล้ว พระศาสนาก็จะบริสุทธิ์จักดำรงอยู่ได้ตราบเท่าถ้วน 5000 พระวัสสา ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าผู้เจริญก็การที่ไปเกาะสิงหฬครั้งนี้ จะมีผลมากจะมีอันสงฆ์ยิ่งใหญ่แก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย...”²⁹³

ปรากฏว่าคณาจารย์ทั้ง 6 คณะเห็นชอบด้วย ดังที่ในจารึกกัลยาณิ อธิบายว่า

“ในกาลนั้นพระเถระทั้งหลายนั้นจึงถวายพระพรว่าคุณกรมมหาบพิตรผู้เปนมหาราชาราช พระองค์มีพระราชประสงค์พระพรที่ประกอบในธรรม ก็เป็นส่วนความดีอันพิเศษของมหาบพิตรอย่างหนึ่ง อนึ่งการที่อาตมภาพทั้งหลายจะไปยังเกาะสิงหฬนั้น จักเจริญด้วยบุญญาภิธานพิธีทางทำอันไหลมาแห่งกองบุญเป็นอนเนกนัก จะนับประมาณไม่ได้โดยแท้ นี่เป็นส่วนความดีอันพิเศษของอาตมภาพทั้งหลายอย่างหนึ่งเหตุคั้งนั้นอาตมภาพทั้งหลายขอถวายพระพรนี้แด่มหาบพิตรฯจงทรงทราบเถิดว่า อาตมภาพทั้งหลายรับแล้วว่าจะไปเกาะสิงหฬ ครั้นพระเถระ

²⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115. (สะกดตามต้นฉบับ)

ทั้งหลายนั้นถวายพระพรดังนี้แล้ว ก็ถวายคำปฏิญาณให้มั่นคงอีก เพราะเหตุพระเถระทั้งหลายนั้นต่างองค์ต่างตั้งใจจะให้พระพุทธศาสนาเจริญฝ่ายเดียว”²⁹⁴

พระเจ้าธรรมเจดีย์จึงจัดเครื่องราชบรรณาการและเครื่องพุทธสักการบูชาพร้อมกับราชทูตนำคณะสงฆ์รามัญลงเรือไปเกาะลังกา เป็นชั้นคณาจารย์ 22 รูป พระอนุจโรภิก 22 รูป รวม 44 รูป เมื่อวันอาทิตย์เดือนสาม แรม 11 ค่ำ ศักราช 837²⁹⁵ ตรงกับพ.ศ.2018 เมื่อไปถึงพระเจ้ากวนเนกพาหุภักษัตริย์ลังการับเป็นราชูปถัมภ์โปรดให้ผูกเรือขนานขึ้นที่กลางแม่น้ำกัลยาณีเป็นนทีสีมา แล้วนิมนต์พระมหาเถระลังกาผู้ใหญ่ 3 รูป คือ พระธรรมกิตติ พระวณรัตน์ พระมังคล คณะสงฆ์ปรกอีก 25 รูป จัดการให้อุปสมบทแก่พระสงฆ์รามัญทั้งปวงใหม่ ดังที่ในจารึกกัลยาณีอธิบายว่า

“...พระเจ้ากรุงสิงหพ...จึงมีรับสั่งบังคับอำมาตย์ชาวสิงหพทั้งหลาย ให้ทำเรือขนานในกัลยาณีคงคา ซึ่งเปนแม่น้ำอันพระผู้มีพระภาคย์เคยสรงสนาน แล้วให้ทำเปนปราสาทขึ้นในเบื้องบนแห่งเรือขนานนั้น และให้คาดเพดานด้วยผ้าขาว ห้อยย้อยไปด้วยพวงดอกไม้ต่างๆ เสร็จแล้ว จึงมีรับสั่งให้พระวิทากรรมมหาเถระ เลือกคัดคณะสงฆ์ที่ปราศจากคำครหาปฐุบาท แต่สำนักภิกษุสงฆ์ที่สืบเชื้อมาแต่ภิกษุผู้เปนมหาวิหารวาสินิกาย ในกาลนั้นพระวิทากรรมมหาเถระเลือกคัดพระเถระได้ดังนี้ คือพระธรรมกิตติมหาเถระ 1 พระวณรัตน์มหาเถระ 1 พระมังคลเถระอยู่ในเบญจบริเวณวิหาร 1 พระเถระผู้เปนอาจารย์ของยุวราชกุมารในพระเจ้ากรุงสิงหพ 1 กับคณะสงฆ์อีกประมาณ 24 รูป

...เมื่อพระเจ้ากรุงสิงหพให้ตกแต่งเรือขนานและให้เลือกคัดคณะสงฆ์ครบจำนวนด้วยประการฉนี้แล้ว ครั้นถึงวันพุธเดือนทศมาสแรม 11 ค่ำจึงเผดียงภิกษุ 24 รูป มีพระธรรมกิตติมหาเถระเป็นต้นให้ขึ้นสู่เรือขนานแล้ว จะได้ให้อุปสมบทแก่ภิกษุชาวรามัญประเทศ 44 รูปนั้น”²⁹⁶

เมื่อทำการอุปสมบทเสร็จแล้วนั้นพระเจ้ากวนเนกพาหุได้แต่งตั้งสมณศักดิ์แก่พระรามัญชั้นคณาจารย์ทุกรูป และเมื่อพระสงฆ์ชาวรามัญเหล่านี้บรรลุเถรภาพแล้วก็พากันเดินทางกลับเมืองหงสาวดี เมื่อคณะสงฆ์กลับมาถึงแล้วนั้นพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงพิจารณาเห็นว่าในอาณาจักรรามัญของพระองค์นั้นยังไม่มีสีมาที่บริสุทธิ์ จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่สร้างโบสถ์ขึ้นสำหรับใช้ทำสังฆกรรมต่างๆของสงฆ์และเพื่อให้เป็นศูนย์กลางของสังฆมณฑลต่อไป ดังที่ในจารึกกัลยาณีอธิบายว่า

“...อนึ่งในเมืองหงสาวดีนี้ ยังไม่มีสีมาที่บริสุทธิ์ ทั้งมหานครที่ประกอบด้วยนทีลักษณะก็ไม่มี และไม่มิมหาชาติสระที่ต้องตามลักษณะแห่งชาติสระ ทั้งคามเขตที่ควรจะชำระได้ง่ายก็ไม่มี ก็และพระเถระทั้งหลายเหล่านี้จะได้ที่กระทำสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น ในที่ไหนหนอ ถ้า

²⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

²⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

²⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126-127. (สะกดตามต้นฉบับ)

กระนั้นถ้าเราจะพึงแสวงหาความเขตน้อยๆ ที่ควรจะรักษาได้ง่ายสักแห่งหนึ่งจึงจะให้พระเถระทั้งหลายเหล่านี้ ผูกพัทธสีมาในคามเขตนั้น โดยอาการอันถูกต้องด้วยดี ครั้นเมื่อพัทธสีมาอย่างนั้นมีอยู่แล้ว พระเถระทั้งหลายเหล่านั้น จะได้ทำอุโบสถาทิสังฆกรรมและอุปสมบทกรรมในพัทธสีมา นั้น”²⁹⁷

พระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงพระราชทานนามโบสถ์แห่งใหม่นี้เลียนแบบโบสถ์ริมแม่น้ำ กัลยาณิที่ลังกา ดังที่ในจารึกกัลยาณิอธิบายว่า

“...พระเจ้ารามาริบัติจึงพระราชทานนามสีมานี้ว่ากัลยาณิสีมาเพราะเหตุว่าภิกษุทั้งหลายผู้อุปสมบทในอุทกทุกเขปสีมา ที่มหาชนตกแต่งไว้ในกัลยาณิคงคา เป็นผู้สมมุติสีมานี้”²⁹⁸

พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะให้คณะสงฆ์ในรามัญประเทศมีวัตรปฏิบัติที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและมีความสามัคคีร่วมกันเป็นนิกายเดียวกันในสังฆมณฑล ดังที่ในจารึกกัลยาณิอธิบายว่า

“...ขอพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวง จงอุทิศสาหะปฏิบัติตามพระวินัย ให้ควรแก่สิกขาบทที่พระเจ้าผู้มีพระภาคย์ทรงบัญญัติไว้เกิด

อนึ่งแต่ก่อนมลทินเสี้ยนหนามอันตราย บังเกิดขึ้นในพระศาสนาเช่นนี้ เพราะภิกษุทั้งหลายในรามัญประเทศมีนิกายต่างๆ กัน ก็ในกาลบัดนี้ พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวง เป็นผู้มีศรัทธาอันเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ กิจวัตรคือการปลงศพหรือการพันม้วนจีวรของพระมหาเถระชาวสิงห์หัพและมีฉันไค พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวงจงกระทำฉันนั้นเกิด และขอให้พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวงเป็นนิกายเดียวกันเกิด”²⁹⁹

พระเจ้าธรรมเจดีย์จึงทรงมีพระราชกฤษฎีกาประกาศกติกาวีตร (กฎหมายที่ออกบังคับเป็นกฎของสงฆ์ – ผู้วิชัย) แก่พระสงฆ์ทั้งหลายภายในอาณาจักรรามัญ ความว่า

“ภิกษุทั้งหลายเหล่าใด เป็นผู้มีธรรมาจริยธรรมอันดีทั้งนิกงโคกระบือทาสทาสี มีอยู่ในรามัญมณฑลนี้ พระองค์ก็มีรับสั่งให้ราชบุรุษนำกติกาวีตรนั้นๆ เช่นนี้ไปประกาศให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นรู้ทั่วกันว่าถ้าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวง เป็นผู้มีศรัทธาอันบริบูรณ์แล้ว และสามารถเพื่อจะสละทรัพย์เข้าของทองเงินเป็นต้น และสามารถเพื่อจะสละช้างม้า โคกระบือ และทาสทาสกรรมกรได้ไซ้ พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของแม่ทั้งปวงจึงรีบสละเสียแล้วจงปฏิบัติตามสัมมาปฏิบัติ ให้ควรแก่

²⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 138. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 150. (สะกดตามต้นฉบับ)

²⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 164. (สะกดตามต้นฉบับ)

ลิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคย์ทรงบัญญัติไว้ ก็ถ้าว่าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายเหล่าใด ไม่สามารถจะสละ
 ทรัพย์สมบัติได้ ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น จงสีกเสียดตามความปรารถนาของตนๆเถิด

...ในกาลครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายบางพวกก็สละทรัพย์ทั้งปวงเหล่านั้นเสียแล้ว อุสาหะ
 ปฏิบัติตามสัมมาปฏิบัติให้ควรแก่ลิกขาบทบัญญัติ เพราะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศรัทธา

...พระเถระทั้งหลายบางพวก ไม่สามารถจะสละทรัพย์สมบัติที่เป็นส่วนของตนแม้ทั้ง
 ปวงได้ ก็พากันสีกไปตามยถากรรมของตน³⁰⁰

พระราชกรณียกิจของพระเจ้าธรรมเจดีย์ตั้งที่ได้อธิบายมาข้างต้นนี้ ได้ทำให้พระสงฆ์
 ในอาณาจักรรามัญกลับเป็นอันเดียวกันอีก แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตคณะสงฆ์ใน
 ราชอาณาจักรรามัญก็กลับมาแบ่งแยกกันขึ้นใหม่³⁰¹ สิริวัฒน คำวันสาอธิบายว่าการที่พระเจ้าธรรม
 เจดีย์ทรงปฏิรูปพุทธศาสนานั้นมีสาเหตุมาจากการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกษัตริย์อยุธยาที่
 ร่วมสมัยกับพระองค์ได้ทรงส่งเสริมพุทธศาสนาโดยพระองค์เสด็จออกผนวชนั้น เป็นการกระตุ้น
 ให้เจ้าเมืองอื่นที่สนับสนุนพุทธศาสนาเกิดการตื่นตัว³⁰² ซึ่งรวมทั้งพระเจ้าธรรมเจดีย์ด้วย

2.3.8 การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรล้านนา

เมื่อเริ่มก่อตั้งแคว้นศรีสุโขทัยในลำพูน โดยพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์ชาวเมืองละโว้
 พระนางได้เสด็จจากเมืองละโว้ขึ้นมาครองราชย์ที่แคว้นศรีสุโขทัยในราว พ.ศ.1310-1311³⁰³ และได้
 นำพุทธศาสนานิกายรามัญจากอาณาจักรละโว้ขึ้นมาประดิษฐานภายในแคว้นศรีสุโขทัยและเป็น
 ครั้งแรก ณ ดินแดนล้านนา³⁰⁴ นิกายรามัญนี้ถือว่าเป็นพุทธศาสนาแบบทวารวดีเพราะในสมัยทวาร
 วดีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของวัฒนธรรมทวารวดี กล่าวคือพุทธศาสนาภายในละโว้มี
 ลักษณะเช่นเดียวกับนครปฐมที่เป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี³⁰⁵ ในคำแปลจามเทวีวงศ์

³⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า164-165. (สะกดตามต้นฉบับ)

³⁰¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2, หน้า 57.

³⁰² สิริวัฒน คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 56-57.

³⁰³ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์,
 2544), หน้า 55.

³⁰⁴ กิตติ วัฒนะมหาตม์, จามเทวี จอมนางศรีสุโขทัย นางกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งล้านนา,
 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2544), หน้า 103.

³⁰⁵ คูรายละเอียดใน ธิดา สาระยา, (ศรี) ทวารวดี, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: เมือง
 โบราณ, 2538), หน้า 140 -150.

พงศาวดารเมืองหริภุญไชยได้อธิบายถึงการเสด็จพระราชดำเนินมายังแคว้นหริภุญไชยของพระนางจามเทวีพร้อมด้วยพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ได้ตามเสด็จมาด้วย ความว่า

“...พระเจ้าจักรพรรดิ (อาณาจักรละโว้ – ผู้วิจัย) มีพระธิดาองค์หนึ่งพระนามว่าพระนางจัมมเทวี เป็นอัครมเหสีของเจ้าประเทศราชในเมืองรามัญ (ในต้นฉบับโบราณเดิมว่า รามนคร แปลว่า ในเมืองราม – ผู้วิจัย) กำลังทรงครรภ์ได้ 3 เดือน พระเจ้าจักรพรรดิทรงส่งพระนางจัมมเทวี พระธิดาของพระองค์ให้มาครองราชย์สมบัติในที่นี้ (หริภุญไชย) ฝ่ายพระนางพร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่พวกละ 500 องค์กับพระมหาเถรทรงไตรปิฎก 500 องค์ ลงเรือมาตามแม่น้ำพิงค์ 7 เดือนจึงบรรลุถึงเมืองนี้”³⁰⁶

ในมุขสาสนาตำนานล้านนาได้อธิบายถึงประเภทของผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยาการด้านต่างๆ ที่ได้ตามเสด็จพระนางจามเทวีไว้ ความว่า

“...ข้าจกขอเอามาเถระเจ้าทั้งหลายฝูงทรงปิฎกประมาณ 500 คน ฝ่ายชาวทั้งหลาย ฝูงตั้งอยู่ในปัจฉิมสีละสีล 5 อัญชลีละ 8 คีได้ 100 คน ปันจติละ 500 คน ช่างจักกคี 500 คน ช่างแก้ว ช่างแหวนคี 500 คน พ่อเลี้ยงคี 500 คน แม่เลี้ยงคีได้ 500 คน หมอหุรา 500 คน หมอฮยาคี 500 คน ช่างเงินคี 500 คน ช่างคำคี 500 คน ช่างตีเหล็กคี 500 คน ช่างแต้มคี 500 คน หมูช่างทั้งหลาย 500 หมูพ่อค้าทั้งหลาย 500 หมูพ่อเวียกพ่อการทั้งหลาย 500...”³⁰⁷

พระนางจามเทวีเสด็จจากละโว้พร้อมด้วยบริวารจัดเป็น “ชนต่างถิ่นกลุ่มใหม่” ที่เคลื่อนย้ายความเจริญเข้ามา บริวารที่พระนางจามเทวีนำมาคือ ผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยาการ การขึ้นมาจากพระนางจามเทวีจึงเปรียบเสมือนการถอดแบบเอารัฐที่สมบูรณ์แบบละโว้มาสถาปนาเป็น นครรัฐแห่งใหม่³⁰⁸ อย่างไรก็ตามสุภาพรณ ฌ บางช่วงอธิบายว่าข้อมูลในพงศาวดารข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนานิกายรามัญแบบทวารวดีในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้เคลื่อนตัวขึ้นสู่ดินแดนตอนเหนือ การเคลื่อนตัวครั้งนี้มีลักษณะเสมือนการเคลื่อนย้ายของพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นเนื่องจากพุทธศาสนาแบบเถรวาทในลพบุรีและดินแดนหลายแห่งในภาคกลาง รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับความกระทบกระเทือนจากอิทธิพลศาสนาพราหมณ์

³⁰⁶ พระโพธิ์รังสี, คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, พิมพ์ครั้งที่ 4 กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2516), หน้า 88-89.

³⁰⁷ บำเพ็ญ ะวิน, รายงานการวิจัยเรื่องมุขสาสนา ล้านนา (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538), หน้า 97.

³⁰⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 55.

และพุทธศาสนานิกายที่แผ่ขยายเข้ามาพร้อมกับอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรล้านนาถึงแม้ว่าจะมิได้แทนที่ทั้งหมดก็ตาม³⁰⁹

อย่างไรก็ตามเมื่อพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์แล้วกษัตริย์หริภุญไชยที่ปกครองสืบต่อมาก็ล้วนแต่ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนา ซึ่งการที่กษัตริย์ในราชวงศ์จามเทวีส่งเสริมพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ทำให้แคว้นหริภุญไชยเป็นศูนย์กลางสำคัญของพุทธศาสนานิกายเถรวาทสืบต่อกันเป็นเวลานาน³¹⁰ ราชวงศ์จามเทวีมีกษัตริย์สืบเชื้อสายปกครองต่อกันมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ในสมัยพระเจ้ายี่บาจึงสิ้นราชวงศ์³¹¹ แคว้นหริภุญไชยสลายตัวลงเพราะถูกพระเจ้ามังรายผนวกเข้ากับแคว้นโยน (โยนก) ในราว พ.ศ.1835 การรวมแคว้นโยนและแคว้นหริภุญไชยเข้าด้วยกันจึงก่อรูปเป็นอาณาจักรล้านนา³¹² โดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร นับแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาพุทธศาสนาที่รัฐให้การสนับสนุนยังคงเป็นพุทธศาสนานิกายรามัญแบบทวารวดีอยู่จนถึงสมัยพระเจ้าเกือนาที่พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ได้เผยแผ่เข้ามาในอาณาจักรล้านนา

2.3.8.1 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าเกือนา

ในสมัยพระเจ้าเกือนามีเหตุการณ์สำคัญในอาณาจักรเชียงใหม่คือ การรับพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์หรือรามัญวงศ์จากอาณาจักรสุโขทัย โดยที่ก่อนหน้านี้พุทธศาสนาในล้านนา สมัยพระเจ้ามังรายถึงสมัยพระเจ้าผายูเป็นพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากหริภุญไชยและยังได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจากหงสาวดีและอังวะ ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม พระเจ้าเกือนาทรงรับพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์หรือรามัญวงศ์จากอาณาจักรสุโขทัย โดยมีพระประสงค์จะให้พระภิกษุอรัญญาวาสีมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่³¹³ ซึ่งเหตุการณ์ภายในอาณาจักรสุโขทัยเวลานั้นได้มีภิกษุชาวเมืองสุโขทัย 2 รูป ชื่อพระสุมนะและอโนมทลีได้ไปเรียนพระไตรปิฎกที่อยุธยาแล้วกลับมายังสุโขทัยอยู่ในสำนักพระมหาเถรสังฆราชูปถัมภ์ อยู่ต่อมาภิกษุทั้งสองรูปนั้นได้ทราบข่าวว่าพระอุทุมพรมหาสวามีชาวเมืองมดีมานครหรือในปัจจุบันคือเมืองมะตะมะในประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า

³⁰⁹ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 25.

³¹⁰ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 56.

³¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

³¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

เป็นพระเถระที่ทรงความรู้ในพุทธธรรมและมีวัตรปฏิบัติอันดีงาม ดังที่ในพงศาวดารโยนกได้กล่าวถึงพระอุทุมพรมหาสวามีไว้ ความว่า

“ด้วยในระหว่างเวลาตั้งแต่จุลศักราชได้ 693 ปีเป็นต้นมา มีพระมหาเถรรามัญชาวเมืองมดีมานคร รูปหนึ่งได้ไปอุปสมบทมาแต่เมืองลังกาสิงห์ แล้วมาตั้งศาสนาณะลังกาวงศ์อยู่ในเมืองมดีมานคร พระมหาเถรองค์นั้นมีนามว่าอุทุมพรบุพผามหาสวามีเจริญศีลาทีคุณปรากฏกิตติศัพท์มาถึงสยามประเทศนี้...”³¹⁴

ในมูลศาสนาญาณคัมภีร์ได้กล่าวถึงพระอุทุมพรมหาสวามีว่า

“ยังมีมหาเถระเจ้าคน 1 ชื่อมดีมาอยู่เมืองสุพรรณ (มดีมานคร – ผู้วิจัย) เอาลูกศิษย์ 4 คน 5 เทิงตนไปสู่ลังกาอยู่ปฏิบัติเถระเจ้าคนชื่อกัสสะปะในคอยอุทุมพร ในป्लीรังเม็ด สักกราชได้ 693 ตัวเรียนเอาธัมมปิฎกทั้ง 3 นาน 12 ปัสิจบแล้วไหว้สาครุมาสู่ท่าสะเพลา ขึ้นเรือมาพระลวดตายเสียคน 1 จึงบวชชะโยมผู้ 1 ด้วยพุทธรูปมานั่งหัดถบาสแล้วสุดคัมภีร์มาจากกลางสมุทท์ต่อที่นั่นแล มหามติเถระเจ้าคีนมา อยู่กะทำศาสนาในเมืองสุพรรณ ปฏิบัติในธัมม์ วินยคีนัก พระญาเจ้าเมืองสุพรรณยินดีอุสสาภิเสกชื่อว่า อุทุมพรมหาสวามี ในป्लीเมิงเล่าสักกราชได้ 719 ตัว แล้วบวชชาวเจ้าทั้งหลายมากนัก ปรากฏไฟหมู่เมืองแล”³¹⁵

ด้วยความเลื่อมใสในพระอุทุมพรมหาสวามีทำให้พระสุมนะและพระอโนมทสีได้นมัสการลาพระสังฆราชาบุพภัทร แล้วพากันไปสู่สำนักพระมหาเถรนั้นยังเมืองมดีมานคร อาณาจักรรามัญรับอุปสมบทใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามี แล้วก็อยู่อาศัยเรียนคัมภีร์ ในชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“...ครั้งนั้น พระสุมนเถรชาวเมืองสุโขทัยไปเมืองอโยชนปุระ (อโยธยา – ผู้วิจัย) แล้วเล่าเรียนพระธรรมในสำนักครูหลายครู แล้วกลับมาเมืองสุโขทัยอีก ครั้งนั้น พระมหาสวามีชื่ออุทุมพร มาจากลังกาทวีปสู่รามณะประเทศ (อาณาจักรรามัญ – ผู้วิจัย) พระสุมนเถรทราบข่าวดังนั้นแล้ว จึงไปยังรามณะประเทศกับพระภิกษุผู้เป็นสหาย (พระอโนมทสี – ผู้วิจัย) ได้บวชอีกครั้งหนึ่งในสำนักของพระอุทุมพรมหาสวามีแล้วเล่าเรียนพระธรรม”³¹⁶

³¹⁴ พระยาประชากิจกรจักร (แจ่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2504), หน้า 318.

³¹⁵ มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2539), หน้า 7. (สะกดตามต้นฉบับ)

³¹⁶ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: มิตรนรา, 2510), หน้า 108-109.

ชวัช ปุณโณทกอธิบายว่าสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีมีชื่อเสียงแพร่กระจายไปทั่ว ทำให้ศิษย์ผู้แสวงหาศาสดาได้มาสู่สำนักเมืองมดีมานครจำนวนมากและดูเหมือนว่าจะเป็นสำนักที่มีชื่อเสียงกว่าสำนักปุครุในเมืองอุชยาที่พระสุมนะไปศึกษา³¹⁷

อย่างไรก็ตามพระสุมนะและพระอโนมทสีได้ศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามี 5 พรรษา แล้วจึงกลับมาอยู่สุโขทัยได้ 10 พรรษาจึงได้นำภิกษุอีก 8 รูปกลับไปอุปสมบทใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีอีกครั้งเพื่อจะนำมาตั้งคณะสงฆ์ลี้กวางศ์ในเมืองสุโขทัย ในตำนานวัดป่าแดงอธิบายว่า

“ในป्लीเมิงเร้า สักกราชะ 243 ตัว อยู่กะทำศาสนาได้ 5 วัสสา คืดใจถึงครูกี่ชวนกันเอาชาวเจ้า 8 ตน คื่อ อานันทะ 1 พุทธสาคระ 2 สุชาตะ 3 ปียาสี 4 สุวัณณคิริ 5 เวสสภู 6 ญาณสาคร 7 กับทั้งมหินทะเจ้าเปน 5 ตน หื้อปฏิบัติในสำนักมหาอุทุมพรสวามี หั้นแล

ส่วนว่าเจ้าทั้ง 2 (พระสุมนะและพระอโนมทสี – ผู้วิจัย) คื๋ขออนุญาตหื้อเปนอุปชฌายะ...”³¹⁸

เมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้กลับสู่สุโขทัยแล้วได้เผยแผ่พุทธศาสนาถึงลี้กวางศ์ใหม่หรือเรียกอีกอย่างชื่อหนึ่งว่านิกายอุทุมพรเพราะพระอุทุมพรเป็นผู้สถาปนา นิกายใหม่นี้ได้แพร่หลายในสุโขทัย³¹⁹

ในตำนานวัดป่าแดงอธิบายว่าคณะสงฆ์ชุดนี้ยังได้เดินทางไปเผยแผ่ศาสนาถึงเมืองอื่นๆ ด้วย ความว่า

“...แล้วคื๋คีนมาอยู่ทีเก่า ขาเจ้าทั้งสอง คื๋บวชชาวเจ้าทั้งหลายมากนัค คื๋แจกกันไปอยู่เมืองสังขนาไลย แลเมืองอโยธยา แผ่ยังศาสนาไปชูเมืองรุ่งเรืองสืบไปมากนัคแล”³²⁰

ในพงศาวดารโยนกได้กล่าวถึงเมืองที่คณะสงฆ์ชุดนี้เดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาและอธิบายต่อไปว่ากษัตริย์อาณาจักรสุโขทัยได้สร้างวัดถวายพระสุมนะ ความว่า

“ครั้งนั้นพระมหาอโนมทสีมาอยู่เมืองเฉลียงกำแพงเพชร พระมหาสุมนะมาอยู่เมืองสุโขทัย กระทำวินัยกรรมเป็นต้นว่าอุปสมบทและสมาสมมติโดยคตลี้กวางศ์ในเมืองทั้งสองนั้นสืบมา

³¹⁷ ชวัช ปุณโณทก, พุทธศาสนาลี้กวางศ์ฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553.

แหล่งที่มา www.philo.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=73

³¹⁸ ตำนานวัดป่าแดง, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538), หน้า 5. (สะกดตามต้นฉบับ)

³¹⁹ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 40.

³²⁰ ตำนานวัดป่าแดง, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 5. (สะกดตามต้นฉบับ)

พระมหาธรรมราชาเจ้ากรุงสุโขทัย สร้างวัด ณ ตำบลสวนมะม่วงชื่อวัดอัมพะวันให้พระมหาสุมนเถรอยู่ครองวัดนั้น ภายหลังเรียกว่าวัดป่าแก้ว³²¹

ในเวลาต่อมาพระเจ้ากือนาได้ทรงอาราธนาพระสุมนะพร้อมด้วยพระบรมสารีริกธาตุจากสุโขทัยในพ.ศ.1912 ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงอธิบายว่า

“...ก็แต่งอามาจ (อามาคย์) ผู้ 1 ชื่อวิเศษยสัถกะไปสุโขทัยแล้ว ขอเอาธาตุและมหาสุมนรังสีแล้ว ก็ไปนิมนต์เอาเจ้าสุมนรังสีและธาตุพระเจ้า (พระพุทธเจ้า) วันนั้นและ”³²²

เมื่อพระสุมนะเดินทางมาถึงเมืองลำพูน พระเจ้ากือนาได้อาราธนาพระนิกายเดิมอันนับถือสืบเนื่องมาจากสมัยพระนางจามเทวีให้บวชใหม่เนื่องจากการออกเสียงอักษรเวลาสวดมนต์ไม่ถูกต้องในการทำสังฆกรรมต่างๆ ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงได้อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ว่า

“เจ้าสุมนรังสีก็เอาธาตุและธัมมปิฎกทั้ง 3 ขึ้นมา พระยา กือนาก็ไปรับเอามาอยู่วัดป่าไผ่ หลวงวันออกเวียงละพูน (ลำพูน) ฝ่ายน้ำพาย (พาย) หน้าแล้ว ก็ราธนาพระเชื้อเก่าทั้งมวลอันมาแต่ เช่นนางจามเทวีนั้นบวชใหม่ทั้งเสียง เหตุพระยาบ่เชื่อพระเก่าอันต่างคนต่างว่าอักษรบ่เสมอกันนั้น ก็ราธนาเจ้าสุมนรังสีและอานันท์เถรพร้อมกันบวชเจ้าทั้งหลายจากชาย (เกาะทราย) นำแม่พิงหัวเวียงลำพูนหว่างวัดจันทกานโณ อานันท์ภิกษุขึ้นลงขนาน 8,400 คน เมื่อจักลงขนานบวชใหม่มีขีบบหมื่นพันตน...”³²³

พระเจ้ากือนาได้ทรงพระราชทานอุบายภิเษกพระสุมนะให้เป็นพระมหาสวามีตามแบบลังกามีราชทินนามปรากฏว่าพระมหาสุมนบุพรัตน์มหาสวามี³²⁴ ในมูลศาสนานาฏคัมภีร์เรียกว่าสุมนวันฉัตรณะ³²⁵ และเมื่อพระสุมนะเดินทางต่อมายังเมืองเชียงใหม่ก็ได้มีการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่ ซึ่งในระยะแรกนั้นพระสุมนะได้จำพรรษาอยู่ที่วัดพระยืน ดังที่ในศิลาจารึกวัดพระยืนได้อธิบายว่า

³²¹ พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, หน้า 319. (สะกดตามต้นฉบับ)

³²² ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9 (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519), หน้า 9.

³²³ เรื่องเดียวกัน,

³²⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 11.

³²⁵ มูลศาสนานาฏคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 9.

“...เมื่อท่านเป็นเจ้านั้นในปีระกาเดือนเจียง วันศุกร์ วันท่านเป็นเจ้าจักเจียง วันนั้น คนท่านพญาธรรมิกราชบริพาร ด้วยฝูงราชโยธามาหาชนพลลูกเจ้าลูกขุนมนตรีทั้งหลาย ยายกัน ให้ถือกระตางข้าวตอกดอกไม้ได้เทียบ ตีพาทย์คังพิณฆ้อง กลองปี่สรไน พิสนธนูชัย ทะเทียด กาหล แตร สังข์ฆ้อง กังสดาล มรทงค์ ดงเคียด เสียงเลศ เสียงก้อง อีกทั้งคนร้องโห่ฮือดาสะท้านทั่วทั้งนครหรือภูษชัยแล จึงไปรับพระมหาเถรเป็นเจ้า อัญเชิญเข้ามาในพระพิหาร โยยทาน เว้นทั้งภูษิตถานอवास นี้แก่พระมหาเถรเป็นเจ้านั้นแล้ว จึงบำเรอแก่พระมหาเถรเป็นเจ้าและฝูงสงฆ์ทั้งหลายด้วยจตุปัจจัยอันควรดี...”³²⁶

ในเวลาต่อมาพระสุนนะได้ย้ายไปจำพรรษา ณ วัดบุปผาราม (สวนดอก) ที่พระเจ้ากือนาสรางถวายเป็นกุศลสาธุทานคัมภีร์อธิบายว่า

“สักการะได้ 733 ตัว ปลีรวงไค้ พระญาเกือนา ก็หื้อเอาสวนดอกไม้แล้วแต่งเป็นอารามขึ้นถวายเป็นทาน แก่แก้ว 3 ประการ มีธาตุเจ้าเป็นประธาน ได้ชื่อว่าบุปผารามในปลีเต่าไจ้ นั้นคือป่าที่พระเจ้าทั้งหลาย อันมีในชนบททั้งมวลตราบเจียงแสน เชียงตุงหื้อลงเรียนอักษรและระบำ (ทำนองสวด – ผู้เขียน) บวชทั้งมวลหมู่เมืองเจียงวัดสวนดอกไม้ คีมีแล”³²⁷

วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอกนี้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์หรือนิกายรามัญหรือเรียกว่านิกายสวนดอก พระเจ้ากือนาทรงสนับสนุนให้พระสงฆ์จากเมืองต่างๆ เช่น เชียงแสน เชียงตุง เดินทางมาศึกษาพุทธศาสนาที่วัดบุปผาราม เชียงใหม่จึงเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระธรรมวินัยแบบลังกาวงศ์ นับเป็นความพยายามที่จะให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาแทนศรีวิชัย ซึ่งเคยมีบทบาทมาโดยตลอด³²⁸

นอกจากพระเจ้ากือนาจะได้สร้างวัดบุปผารามถวายเป็นกุศลแล้วนั้นพระองค์ยังได้ถวายเป็นจำนวนมาก ดังที่ในมูลศาสนา ล้านนล้านนาอธิบายว่า

“ในเมื่อบอรวมแล้วชู้อันด้วยดั่งวาจา นั้น รั่มมิกราชะจึงพิจารณาตั้งนาไว้หื้อป็นจ้งหันทุกวันเมื่อเช้า...”³²⁹

³²⁶ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 96.

³²⁷ มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 9. (สะกดตามต้นฉบับ)

³²⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 138.

³²⁹ บำเพ็ญ ะวิน, รายงานการวิจัยเรื่องมูลศาสนา ล้านนล้านนา, หน้า 156. (สะกดตามต้นฉบับ)

นาจังหันนี่คือการถวายหมู่บ้านและที่นาให้เป็นสมบัติของวัด ชาวบ้านทำนาได้ต้องเสียด่านที่นาแก่วัด ชาวบ้านในเขตนาจังหันไม่ต้องเสียด่านให้แก่รัฐ โดยมีสังฆการีทำหน้าที่ดูแลทรัพย์สินของวัด หลังจากนั้นเป็นต้นมาภิกษุที่เมืองเชียงใหม่ได้ถวายนาจังหันแก่วัดสำคัญๆ เป็นจำนวนมาก แนวคิดเรื่องนาจังหันจึงเป็นธรรมเนียมประจำวัดของคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ โดยเฉพาะชุมชนของอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง ส่วนในอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา ไม่ค่อยจะพบเรื่องนาจังหันมากนัก (พบพระราชโองการกัลปนาที่ดินเป็นนาจังหันให้แก่วัดที่เมืองพัทลุง สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เพราะเจ้าเมืองพัทลุงสมัยนั้นเป็นมุสลิม)³³⁰

พระเจ้ากือนานันทรเถลิงยศในพระสุมนะมาก เนื่องจากมีความเชื่อว่าพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์เป็นพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์เพราะทำสังฆกรรมถูกต้องมาแต่สมัยโบราณ³³¹ ในศิลาจารึกวัดพระยืนได้กล่าวสรรเสริญเกียรติคุณของพระสุมนะไว้ว่า

“...พระมหาเถรเป็นเจ้านั้น โสค ประกอบด้วยอริยาบถอันดีมีอินทรีชัยอันสอาด ทานอดญาณกรัตตัญญูตา กอปรด้วยปัญญาและศิลาจารบุญสมภาร รู้ฉลาดในโวหารอรรถธรรมทั้งหลาย รู้ตั้งสอนคนเข้าในไตรสรณคมน์ และผู้ใดจักจมไปในจตุรบาบยนรกไซรี ท่านยกออกบอกหนทางสวรรค์ ด้วยอันว่าให้จำศีลกระทำเพียรภาวนา...”³³²

การเผยแผ่พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ของพระสุมนะทำให้เกิดการตื่นตัวศึกษาพุทธศาสนากันกว้างขวางและนำไปสู่ความคิดเกี่ยวกับศาสนาบริสุทธิ์ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ซึ่งประชาชนในเมืองเหนือได้ให้ความศรัทธาต่อพระสุมนเถระมากดังในศิลาจารึกวัดพระยืนได้อธิบายว่า

“...ฝูงคนอันอยู่ภายกุมภกามเชียงใหม่พูนก็ดี ฝูงคนอันมีในเมืองหริภุญชัยนี้ก็ดี เขามีศรัทธาแก่พระมหาเถรเป็นเจ้า บางคนเข้าบวชจำศีลกระทำวิระอันดีแห่งสำนักพระมหาเถรเป็นเจ้า แต่นั้นจึงบังเกิดเป็นบุญธรรมหนักหนา...”³³³

2.3.8.2 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา

³³⁰ รัชช ปุณ โฉนทก, พุทธศาสนาลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553.

แหล่งที่มา www.philo.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=73&limit=1&limitstart=2

³³¹ สวัสดิ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 135.

³³² กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 95-96.

³³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96-97.

สมัยพระเจ้าแสนเมือง ในปี พ.ศ.1951 พระสงฆ์วัดสวนดอกได้เกิดวิวาทกันขึ้น โดยมีสาเหตุมาจากเรื่องการผูกสีมาภายในวัดสวนดอกว่าเป็นสีมาชนิดใด ในมูลศาสนา ล้านนล้านนาอธิบายว่า

“ถัดนั้น ยังมีมหาเถระเจ้าตน 1 ชื่อพุทธปัญญา พระญาแสนเมืองมาเอาแทนปีนั้น เป็นสังฆนายกอยู่รักสาวนั้น เจ้าไทว่าฉันนี้ สีมาอันนี้เมื่อปลูก พร่องว่าเป็นนครสีมา พร่องว่าเป็นคามสีมา ยังว่าสองคำฉันนี้น่า เมื่อนั้นมหาเถระปัญญาวังสะ ท่านที่อยู่วัดพระอินในเมืองหริภุญไชยพูนเมื่อใดพระญาจัดสรพระนั้น ท่านยอมมมาอยู่วัดป่าขุนในเวียงเชียงใหม่เพื่ท่านโจทนาว่า สีมาอันนี้เป็นสีมาตาย บ่เป็นคามสีมาแล้วอันเดว่าอัน โจทนาเขา ท่านบ่แพ้ ท่านก็ถอนเสียคือปลูกใหม่แล้ววันนั้นแล คำอันนี้มหาพุทธญาณะเจ้าก็เจียรจากบด้วยชาวเจ้าทั้งหลายว่าฉันนี้ พันมหาพุทธญาณะนั้นพระญาบ่พึงใจ เหตุคนโจรทั้งหลายไปเพ่งท่าน แล้วย่อมเอากันไปลักก็จจะอันลูกแต่สำนักพุทธญาณะไปลักนัก คนทั้งหลายเรื่องนักลือรอดพระญา พระญาที่หื้อท่านหนีไปอยู่วัดเขตพนเมืองละพูนเพรีแล้วก็สิ้นอายุไปวันนั้นแล พระญาที่พ้อยหื้อเอามหาเถระเจ้าตน 1 ชื่อพุทธคัมภีระมาแต่วัดหมื่นชาลย์ที่หื้อแทนในปัสเดียวหันแล...”³³⁴

การวิวาทกันเรื่องสีมาวัดสวนดอกนี้ฝ่ายพระพุทธปัญญาซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสวนดอกที่พระเจ้าแสนเมืองมาเป็นผู้แต่งตั้งนั้นมีความเห็นว่าสีมาวัดสวนดอกเป็นคามสีมา ส่วนพระมหาเถระปัญญาวังสะวัดพระอินเมืองหริภุญไชยเห็นตรงกันข้ามว่าเป็นนครสีมา คณะสงฆ์มีการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเวลานานพอสมควรและไม่มีการตัดสินความเรื่องนี้อีกด้วย อย่างไรก็ตามพระมหาเถระก็ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้มีการผูกสีมาวัดสวนดอกใหม่ และเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการวิวาทกันดังที่มูลศาสนาอธิบายนี้คือการที่พระพุทธปัญญาได้ให้พวกโจรเข้ามาอยู่อาศัยในวัด ซึ่งต่อมาโจรเหล่านั้นได้พากันไปลักขโมยทรัพย์สินของชาวเมืองเชียงใหม่ ทำให้ประชาชนต่างพากันกล่าวตำหนิติเตียนพระสงฆ์ พระเจ้าแสนเมืองมาจึงอาราธนาให้พระพุทธปัญญาออกไปจากวัดสวนดอกให้ไปอยู่ที่วัดเขตพนเมืองลำพูน

2.3.8.3 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน

สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนหรือพระเจ้าดิส ในปีพ.ศ. 1965 ได้มีขุวงค์คณะหนึ่งได้เดินทางไปลังกาเพื่อศึกษาพระปริยัติธรรมและได้อุปสมบทใหม่ ณ ที่นั่นด้วย ในจินกาลมาลีปกรณ์อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

³³⁴ บำเพ็ญ ะวิน, รายงานการวิจัยเรื่องมูลศาสนา ล้านนล้านนา, หน้า 166 - 167.

“...พระมหากษัตริย์ในเมืองเชียงใหม่ 25 องค์ มีพระมหากษัตริย์ (ธรรมคัมภีร์ – ผู้วิจัย) พระมหาเมธีกร พระมหาญาณมงคล พระมหาสิลวงค์ พระมหาสาริบุตร พระมหาพรตนากร พระมหาพุทธสาคร เป็นต้น กับพระมหากษัตริย์ที่อยู่วังแก้ว (ลพบุรี) ที่เสด็จมา 8 องค์มีพระมหาญาณสิทธิ เป็นต้น รวมทั้งสิ้นเป็นจำนวน 33 องค์ ได้มาประชุมกันแล้วปรึกษากันว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธยังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จไปลังกาทวีปถึง 3 ครั้ง โดยจะให้ศาสนาของพระองค์ตั้งมั่นในลังกาทวีป แม้พวกเราควรจะไปลังกาทวีป นำเอาหลักการแห่งศาสนาไปปลูกฝังในประเทศของเรา พระเถระเหล่านั้นตกลงกันเป็นเอกฉันท์ จึงไปลังกาทวีปโดยลำดับ...”³³⁵

ก่อนที่คณะสงฆ์จะเดินทางไปลังกาได้ไปยังอาณาจักรอยุธยาก่อนได้เข้าพบพระเถระราชครูแห่งอยุธยาและได้สอบถามเรื่องพระธรรมวินัยกับราชครูแห่งอยุธยา พระเถระราชครูกล่าวว่าตนเองก็เรียนรู้อีกต่อมาจากบูรพาจารย์จึงไม่อาจจะตอบคำถามให้กระจ่างได้จึงสนับสนุนให้คณะสงฆ์จากเชียงใหม่ไปศึกษาพระธรรมวินัยให้รู้แจ้งที่ลังกา โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์เป็นครูในเมืองอนูราชปุระแห่งเมืองลังกา ในครั้งนั้นพระเถระราชครูแห่งอยุธยาได้พาคณะสงฆ์จากเชียงใหม่เข้าเฝ้ากษัตริย์อยุธยา กษัตริย์แห่งอยุธยาก็อนุโมทนา นัยว่าได้อุปถัมภ์ค้ำจุนในการเดินทางของคณะสงฆ์ด้วย คณะสงฆ์ได้เดินทางต่อไป ผ่านเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี เพื่ออาศัยเรือเดินทางต่อไป ครั้นถึงเมืองตะนาวศรี เมืองมะริดได้มีคณะสงฆ์ชาวเมืองนั้นๆขอร่วมคณะไปอีก 6 รูป³³⁶

ชวัช ปุณฺณโกตทกอธิบายถึงเรื่องจำนวนคณะสงฆ์ที่เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยครั้งนี้ ดำเนินการตามฝ่ายวัดป่าแดงบันทึกต่างกับชินกาลมาลีปกรณ์ นั่นคือ ดำเนินการตามฝ่ายวัดป่าแดงว่า พระสงฆ์ 18 รูป จากเชียงใหม่ 7 รูป จากเมืองอยุธยา 5 รูป และเมืองมะริดตะนาวศรีอีก 6 รูป อุบาสกจากเชียงใหม่ 1 รูป จากอยุธยา 3 รูป แต่ชินกาลมาลีปกรณ์บันทึกว่า พระสงฆ์จากเชียงใหม่ 25 รูป พระสงฆ์จากแก้วแก้ว (ลพบุรี) 8 รูป และพระสงฆ์ชาวรามัญ (ชาวมอญ) 6 รูป รวมพระสงฆ์ 39 รูป ร่วมคณะเดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในครั้งนั้น เรื่องจำนวนคณะสงฆ์ที่เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยบันทึกไม่ตรงกันนั้นคงไม่ใช่สาระสำคัญ เพียงแต่ได้กล่าวว่ามีคณะสงฆ์จำนวนมากมีความเห็นร่วมกันที่จะต้องไปสืบพระพุทธศาสนาที่ลังกาทวีป ก็เป็นหลักฐานเพียงพอแล้ว แต่อย่างไรก็ตามตามฝ่ายวัดป่าแดงและชินกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวตรงกันว่า คณะสงฆ์กลุ่มนี้

³³⁵ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มณีวิฑูร หน้า 121.

³³⁶ ชวัช ปุณฺณโกตทก, พุทธศาสนาลังกาวังศ์ฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553.

ได้เดินทาง 5 เดือนก็ถึงเมืองลังกา เมื่อจุลศักราช 785 ตรงกับปีเถาะ (พ.ศ. 1966 ถ้านับแบบลังกา ตรงกับ พ.ศ. 1967) ส่วนในตำนานมูลศาสนาว่า สงฆ์คณะนี้เดินทางถึงสำนักพระสุรินทเถระ วัดอุ ปารามแห่งเมืองอนูราชปุระศักราชได้ 785 ตัว ปีกำหมา (ตรงกับปีเถาะ ปีฉุก) นั่นคือ ทั้งชิน กาลมาลีปกรณ์และตำนานมูลศาสนาบันทึกวันเดือนปีตรงกัน จะเห็นได้ว่าพระเถระชาวไทยไป ศึกษาพระธรรมวินัยครั้งนี้เป็นคณะใหญ่มาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระธรรมวินัยที่ยึดถือปฏิบัติกัน ตามสำนักต่าง ๆ ในดินแดนประเทศไทยนั้นวิปลาดคลาดเคลื่อนไปจากพุทธวจนะมาก ไม่ว่าจะ สงฆ์หรือมหาเถระยังเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะต้องส่งพระธรรมทูตไปศึกษาคัดลอกพระธรรม วินัยที่ถูกต้องกลับมาสู่ดินแดนประเทศไทย นอกจากนี้ ยังได้รับการอุปถัมภ์ค้ำจุนจาก พระมหากษัตริย์ในอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่และอาณาจักรอยุธยาอีกด้วย³³⁷

เมื่อยุวสงฆ์คณะดังกล่าวนี้ได้เดินทางถึงลังกาแล้วก็ได้ศึกษาพระธรรมวินัยตลอดจน เรียนอักษรศาสตร์ การอ่านออกเสียงการสวดออกเสียงตามตัวอักษรที่ใช้อยู่ในลังกา ในเวลาต่อมา ก็อุปสมบทแปลงเป็นนิกายสิงหลโดยคณะสงฆ์ 20 รูปมีพระธรรมมหาสามีเป็นพระอุปัชฌาย์ พระ มหาสามีวันรัตเป็นพระกรรมวาจาจารย์ในอุทกเขปสีมา เรือขนานที่พระราชาสิงหลทรงแจ้งจันนาให้ ที่ท่าเรือยาปา แม่น้ำกัลยาณี ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง³³⁸ จุลศักราช 786 พ.ศ. 1967³³⁹ เมื่อบวชแล้วได้ถือนิสัยในสำนักพระวันรัตและอยู่ในลังกาได้ 4 เดือน ได้เกิดเหตุพิภิกขภัย คณะยุวสงฆ์เหล่านี้จึงชวนกันกลับแต่เนื่องจากพรรยาทุกรูปยังไม่ครบที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์ได้จึง อาราธนาพระลังกามาด้วย ในชินกาลมาลีปกรณ์อธิบายว่า

“...ได้ขอพระเถระ 2 องค์ เพื่อจะเอามาเป็นพระอุปัชฌาย์ คือ พระมหาวิกกมพาหุและ พระมหาอุตตมปัญญา กับทั้งขอพระบรมธาตุองค์หนึ่ง เพื่อเอามาบูชากราบไหว้ ครั้งนั้นพระมหาวี กกมพาหุมีพรรษา 15 พระมหาอุตตมปัญญามีพรรษา 10 เมื่อออกเรือมาถึงกลางมหาสมุทร ได้พบ กับพระพรหมเถระและพระโสมเถระ พระเถระเหล่านั้นได้อุปสมบทให้พระพรหมเถระและพระโสม เถระทั้ง 2 กลางมหาสมุทร แล้วยังมาอุปสมบทให้พระมหาเถระสีลวิสุทธิ ผู้เป็นพระอาจารย์ของพระ เทวของบรมกษัตริย์อโยธยาธิบดี ในอโยธยปุระ กับพระมหาเถระสัทธัมมโกวิท”³⁴⁰

เมื่อคณะยุวสงฆ์ชุดนี้ได้เดินทางกลับมายังอาณาจักรอยุธยาโดยมีพระมหาธรรมคัมภีร์ เป็นผู้นำในการเผยแผ่ศาสนา ซึ่งต่อมาได้เกิดความขัดแย้งกับพระสงฆ์คณะเดิมทำให้พระมหาธรรม

³³⁷ เรื่องเดียวกัน

³³⁸ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 108.

³³⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 12.

³⁴⁰ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 108.

คัมภีร์ต้องเดินทางออกจากราชอาณาจักรอยุธยา* ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์ได้อธิบายว่าเมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์เดินทางออกจากอยุธยาแล้วได้เดินทางต่อไปยังเมืองสองแควแล้วได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากเจ้าเมืองสองแคว ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงได้เรียกพระมหาธรรมคัมภีร์ว่าพระมหาญาณคัมภีร์ ประเสริฐ ฦ นคร อธิบายถึงเรื่องชื่อพระมหาธรรมคัมภีร์ว่าอาจเปลี่ยนเมื่อบวชในนิกายใหม่จึงเรียกผิดกัน³⁴¹ ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงได้อธิบายถึงเหตุการณ์ในเมืองสองแควว่า

“ออกวัสสาแล้วเดือนยี่ก็เมตตาพระยาบรมราชาธิราช เสนาอามาจ (อำมาตย์) ทั้งมวลในโยชียากล่าวกิริยาอันพอกคืบไปเชียงใหม่และ พระยาก็แต่งเสนาและสัทธิฐานักบุญส่งขึ้นมา ธรรมคัมภีระราชครูก็แต่งพระทั้งหลาย 12 คน มีธรรมรักจิตเป็นเกล้า (เกล้า) หื้อกับ (กล้วย) มาหื้อถึงเชียงใหม่ เดือนยี่แรมค่ำ 1 เม็งวันศัด ไทยกาบไ้ ออกจากโยชียาขึ้นมารอดเมืองสองแคว พระยาบานตนเป็นเจ้าเมืองก็มีความโสมนัสยินดี จึงออกรับสังฆเจ้าอันมีมหาญาณคัมภีระ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิชัย) เป็นเกล้า เมตตาบอกกิจทั้งมวลตั้งแต่ต้นถึงปลายแก่พระยาแจ้งแล้ว จึงราชนาอยู่เมตตาว่าข้าจ้กรับศาสนาชะและ ว่าอัน กิราชนาเจ้าทั้งหลายชู้ด หื้อเข้ามาบวชเรียนมากนัก...”³⁴²

ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์ได้อธิบายว่าเจ้าเมืองสองแควนั้นมีความศรัทธาต่อพระมหาธรรมคัมภีร์³⁴³ อย่างไรก็ตามในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์ได้อธิบายว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ได้ไปได้ถึงวิวาทกับพระสงฆ์ในเมืองสองแคว กล่าวคือ พระมหาธรรมคัมภีร์ได้กล่าวหาพระสงฆ์ในเมืองสองแควว่าไม่มีสถานภาพความเป็นสงฆ์ เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติย่อหย่อนในพระวินัยและมีข้อบกพร่องต่างๆ นานาโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องการรับเงิน การรับสวนไร่นาและการประพฤติตัวเหมือนฆราวาสต่างๆไป ทำให้กษัตริย์เมืองสองแควต้องจัดประชุมให้คณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายแสดงความต้องการของคณะตน ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้ความว่า

*โปรดดูในหัวข้อการแตกแยกของพระสงฆ์ในอาณาจักรอยุธยา

³⁴¹ ประเสริฐ ฦ นคร, “บทนำเสนอด้านานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง,” ใน ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, 2537), หน้า 9-10.

³⁴² ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9, หน้า 18.

³⁴³ ดูรายละเอียดใน มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน , บรรณาธิการ หน้า 45-46.

“ตทา ในกาลยามนั้น ยังมีในวัน 1 พระญา (กษัตริย์เมืองสองแคว – ผู้วิจัย) เข้าไปแล้วก็กล่าวว่า หนุเต ข้าแห่งเจ้าดู อหิ อันว่าข้านี้ข้อมใส่ใจมหาสวามีชีเถระเจ้าทั้งหลายมากนักรแล ว่าอัน ข้าได้หื้อทานทุกวันในวันอุโปสถ

ซั่มคัมภีระว่าชีหมู่ใดมีวัตถุไรนาพล้าวตาล ชีหมุ่้นบไซชีแล ว่าอัน ชีหมู่ใดบมีวัตถุฝูงนั้นเปนคั้งคูนี่จึงได้ชื่อว่าเปนชีบอริสุทธแล้วอัน อันว่าคำอันนั้นคี่ปรากฏไฟทั่วเมืองสองแควทั้งมวลแลชาวเจ้าทั้งหลาย อันอยู่ในเมืองสองแควที่นั่น คี่ไฟกล้าวแก่มหาอนันตะ กับทั้งมหาซั่มมไตรโลกเจ้า อันอยู่ในเมืองชะเลียงนั้นหั้นแล

มหาเถระเจ้าทั้ง 2 จึงใช้หื้อมากล้าวแก่พระญาสองแคว ด้วยคำว่าบ้านเมืองทั้งหลายจุงพิจารณาหื้อห้อมคี่อเกลี้ยงทรา ว่าอัน พระญาบตีแล ว่าอันแล้วคี่จิ่งหื้อไฟคาคพวงเหนือแม่น้ำอันมีชื่อนารชีวานัน 2 อัน อัน 1 หมู่ซั่มคัมภีระ อัน 1 หมู่มหาอนันตะกับทั้งท่านมหาไตรโลก แล้วพระญาจิ่งหื้อชาวเจ้าทั้งหลายได้ซุ่มนุมกันหั้นแล มหาอนันตะกับทั้งมหาซั่มมไตรโลกเจ้าทั้งสองเจ้าคี่หื้อไฟซุ่มนุมชาวเจ้ามาพร้อมแล้ว คี่ถามเชิงคัมภีระว่าอักขรคุณ อันท่านว่าไซชี แลบไซชีนั้นเปนนันใดชาวอัน คัมภีระกล่าวว่ สุตทั้งหลายซุ่มนุมเก่านี่รับเอาเงินเอาค่าเข้าเปลือกเข้าสาน กินไรนาสวนพลูสวนหนุนหมากม่วงกล้วยอ้อยงา บ่เปนชีแล้วอัน มหาอนันตะกับทั้งมหาซั่มมไตรโลกว่า สากสีมีซักมาดูทราว่าอัน ซั่มคัมภีระว่าสากสีมีในจุลวัคค์แลปาจิตติยะนั้นแล้วอัน มหาอนันตะกับมหาซั่มมไตรโลกว่า จุลวัคค์แลปาจิตติยะนั้นพระเจ้าปัญญาตติไว้แก่ภิกขุอันรับเอาวัตถุอันบ่เปนกับปิยะอันคาย ผู้หื้อคี่บ่รู้วัตถุ คั้งอันวัตถุอันนั้นเปนอกกับปิยะแก่ภิกขุตนนั้นแล อาปัติตติทุกกฐะ นิสสัคคียปาจิตติยะบ่มีแก่ภิกขุตนนั้นแล ว่าอันคาย พระเจ้า (พระพุทธรเจ้า – ผู้วิจัย) คี่บ่ว่าบ่เปนชีเปนคั้งสูว่านี้แล พระเจ้าว่ากันของอันใดเปนนิสสัคคียะแท้คี่หื้อสละเสียแก่สังฆคณะคี่ดี ปุคคละคี่คี่ยังว่าอันคาย คั้นว่าคี่ต้องอาปัติตติทุกกฐะอันใดอัน 1 คั้งอันคี่กะทำเพียร คี่ว่าสูตต์เรียนอ่านปฏิบัติเมตตภาวนา กวาดแผ้วชำระอญญมญญู เช้งกันไพมา วันอุโปสถคี่หื้อพร้อมกันฟังปาติโมกขะในสิมมาว่าอันคาย พระเจ้าคี่บ่ว่าบ่เปนชีเปนคั้งสูว่าคั้งนี้แล อันนี้คี่ยังเปนสากสีแก่ตูก่อนแลคายเหตุบ่ดีแล อันว่าอาปัติตติฝูงนั้นบ่มีแก่ตูกู คี่บ่มีแก่อุปัชฌายะอาจารย์แห่งตูกูแล สากสีอันใดยังมีแก่ตูกูชังมาดูทราว่าอัน ท่านซั่มคัมภีระจิงกล่าว ยิ่งกว่านั้นบ่มีแลคี่เท่านี้ค้ำแล้วอัน มหาอนันตะแลมหาซั่มมไตรโลกเจ้ากล่าวว่คำอันท่านว่าแก่ตูกูว่าบไซชีนั้นหนักนักรแล ว่าอัน³⁴⁴

³⁴⁴ มูลศาสนานาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 44-45. (สะกดตามต้นฉบับ)

อย่างไรก็ตามในด้านานุมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง อธิบายว่าพระมหาธรรมไตรโลกเมื่อได้ฟังพระมหาธรรมคัมภีร์แสดงถึงความถูกต้องของคณะสงฆ์ใหม่ก็เกิดความศรัทธาจึงได้ขออุปสมบทใหม่ในสำนักพระมหาธรรมคัมภีร์ ความว่า

“...ยังมีมหาสามิตน 1 ชื่อ ไตรโลกก็เข้ามาปุจฉาถามมหาญาณคัมภีร์เถรเจ้าด้วยอัถกบาลีมากนักแล้ว ก็รู้แห่งอัถกพะยัญชนะอันตนได้ปฏิบัติมาบ่มแน่ว่า เจ้ากูไปนำเอาศาสนามาแต่โรหชนบทพร้อมกับด้วยลูกสิก (ศิษย์) เจ้าคัมภีร์ พระยามหาอามาจได้มานี้เป็นคั่งคำอันบ่มิสกะด้วยโลหะนั้นและ ธรรมบาลีวากยะอันตัวข้าได้ปฏิบัติมานั้นก็อุปมาเป็นคั่งรชมณะอันมิสกะด้วยโลหิตุนั้นแท้และข้าก็ขอรับศาสนาธรรมคัมภีร์ค้ำสอนบัดนี้และ ก็ปง (ปลง) สิกขาบทแล้ววษาใหม่และ วันลุนั้นพระทั้งหลายมาบวชแลม มีอานันตะเป็นเคล้ามี 3,000 คนและ พระยาก็สร้าง (สร้าง) อารามหลัง 1 เป็นทาน เมตตาสีงฤดูหนาวแล้ว”³⁴⁵

ในมูลศาสนา สำนักนลันนาได้อธิบายแตกต่างออกไปว่าพระมหาธรรมไตรโลกไม่สามารถแสดงความถูกต้องของคณะสงฆ์ตนได้ จึงได้ถูกกษัตริย์เมืองสองแควขับไล่ออกจากเมืองความว่า

“ในกาลนั้น ยังมีมหาเถระเจ้าตน 1 ชื่อธรรมไตรโลก วันนั้นคำรู้ท่ายก็ถึงนัก อาจองนักบ่เอาคำเขา เขาคิดกันหันแล จักโจทกันพระญาว่า ชาวเจ้าทั้งหลายโจทกันถ้องเถียงกันเปนอันจิดขวางนักจักเปนไรในบ้านเมืองเราอันชา เราจักคราดขนานเรือยังแม่น้ำ หื้อชาวเจ้าไฟโจทนากันเทือพระญาคือหื้อคราดขนานเรือแล้วคราดนาเขาเจ้าลงโจทนากัน เขาทั้งหลายก็โจทนากันในขนานเรือ นั้น ธรรมไตรโลกก็แพ้เขา เขาก็ตีกันมาก พระญาคือบยินดีด้วยเขาคือจับเขาหนี...”³⁴⁶

ในด้านานพระมหาญาณคัมภีร์อธิบายว่าเมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์และคณะได้เดินทางต่อไปยังเมืองเซียงได้เกิดวิวาทกับคณะสงฆ์ในเมืองเซียงอีก กล่าวคือ พระมหาธรรมคัมภีร์ได้ส่งลูกศิษย์ชื่อญาณกิตติ มาโต้ว่าทะกับพระมหาธรรมไตรโลก ความว่า

“ในกาลนั้น อันว่าญาณกิตติก็ไพรอดมมหาธรรมไตรโลกแล มหาเถระเจ้าจึงถามว่า ดูราญาณกิตติ ท่านเข้าในเงื่อมมือคัมภีร์แลสองเชื้อเปนอันเดียวกันละคา ว่าอันญาณกิตติคือว่า เอือแท้แลว่าอัน มหาธรรมไตรโลกเจ้าถามว่า มึงจักมาจาตางท่านคัมภีร์ด้วยคำว่าคุณไชชินันชะรือเอือมิแท้แล

³⁴⁵ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9, หน้า 18. และ มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 18.

³⁴⁶ บำเพ็ญ ะวิน, รายงานการวิจัยเรื่องมูลศาสนา สำนักนลันนา, หน้า 168. (สะกดตามต้นฉบับ)

ว่าอัน มหาธัมมไตรโลกเจ้ากล่าวว่ คำอันนี้คือหากได้จกกันแล้วที่กลางเมืองสองแคววันนั้นแล คูไฟวันห้กั้มกั้มกระเสีย ค้งอัน ปู่เลี้ยงพระญาริบใคร่หัวลวดว่ หันท่านคั้มกั้มกระหากหาสาสกีบได้ วันนั้นแล สุนั้บรู้สังแล เหตุค้งอันบไซชีธรรม์หากมีปราชิกคาย กิกขุคนใดแล เถิงปราชิก 4 ประการ อันใดอัน 1 คือเมณฐันม้แลอทินนาทาน สัจจิจมณฐสวคคหัง อุตตริมณฐสธมม 4 อันผุ้งนี้อันใดอัน 1 ค้งอัน จิงจกว่บ่เปนชีธรรม์คายอันนี้คียังเปนสาสกีแห่งคูลแล ท่านจุงหาสาสกีอันบไซธรรม์นี้มาคูลทรว่อัน มันคั้ชกบได้หั้นแล มหาธัมมไตรโลกเจ้ากล่าวว่ ครุาญาณกิตติ อาจารย์สูคือว่คั้มกั้มกระนั้นว่แก่คูล ว่บ่เปนชีว่อัน สาสกีสูทิว่แก่คูลบไซชีนั้นอันผิตคาย ชิตูคั้รู้รักสาลวคบได้ค้งอันใดแลวัตตุผุ้งอันบไซชีนั้นบ่เปนอันแล พระเจ้า (พระพุทเจ้า – ผู้วิจย) คั้บว่แล เหตุใดสูพ้อยว่ใส่โทษแก่คูลว่บ่เปนชีนั้นอันหา คำอันสูว่แก่คูลนั้นหนกแล วัตตุไรรณาพลว่คาลอาราม ผุ้งนี้พระเจ้ว่ค้งนี้คาย กิกขุคนใดรับเอาวัตตุบ่ชางผู้หื้อคั้บชางได้เอาบัตติทุกกฐะแลว่อันคาย กิกขุคนใดรับเอาเงินค้ กิกขุคนนั้นค้งอเอาบัตติณิสคคียปาจิตติยา ว่อันแล กิกขุคนนั้นบไซชีพระเจ้บว่คายเสีย ค้งรือสูพ้อยมาใส่โทษแก่คูลว่บไซชี สาสกีสูมิทีใดหากมาคูลกษณะอันไซชีอันอื่นกว่ันมีจิงกล่าวมาคูลทรว่อัน มันว่หากมีเท่อันแล อันอื่นกว่ันบ่มีแล ว่อันมหาธัมมไตรโลกเจ้าถาณาอาจารย์สูคั้ว่มีเท่อันละคาว่ เออมีเท่อันแล ว่อัน มหาธัมมไตรโลกเจ้าจิงกล่าวว่ ปางนี้คูลแพ้มิงแลว่ละคาว่อัน³⁴⁷

ในเวลาต่อมาได้มีการประชุมชำระข้อกล่าวหาของพระมหาธรรมคัมภีร์ที่เมืองสองแควโดยมีกษัตริย์เมืองสองแควเป็นผู้วินิจฉัย พระองค์ทรงตัดสินว่าพระมหาธรรมคัมภีร์เป็นฝ่ายที่ผิด พระมหาธรรมคัมภีร์จึงได้ออกจากเมืองสองแควและได้เดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์ อธิบายว่า

“...มหาเถระเจ้าทั้งหลายคั้พิจารณาคำอันท่านคั้มกั้มกระ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิจย) จาแก่ชาวเจ้าหมู่เก้วว่บ่เปนชีนั้นหื้อหมคหื้อใส่หื้อเกลียงเชิงพระญาหั้นแล พระญาคั้หื้อพิจารณานันบ่ปากได้คั้หม้อมตรอมอยู่หั้นแล คั้บ่หาสังมาจาบได้คั้ฮ้อยอยู่ ยาม 1 จิงกล่าวว่ฉันนี้ สูสูตต์ (สวค – ผู้วิจย) อักขระบ่ถูกบ่เปนว่อัน ท่านสูตต์ถูกอักขระทีสูพ้อค้งรือ คูลจกฟิงว่อัน มันคั้สูตต์หั้นแลว่พุทฐคั้ สรณั้ คจจามิ มันว่อันหั้นแล มหาธัมมไตรโลกเจ้ากล่าวว่ อักขระสูมิฉันนี้ละคาว่อัน มันว่ เออมีฉันนี้แลว่แล ว่อัน มหาธัมมไตรโลกเจ้ากล่าวว่สูฟิงอักขระคูลเนือ ว่อัน มันว่ เออ เจ้าคูลสูตต์คูล ว่อัน มหาธัมมไตรโลกจิงบริมฟิปาก แลว่คั้สูตต์เปนมการันตะว่ พุทฐั้ สรณั้ คจจามิ ค้งนี้แลว่คั้สูตต์เปนนิคคหิตะว่ พุทฐั้ สรณั้ คจจามิ แล ธัมมไตรโลกเจ้าสูตต์อักขระฉันนี้แลว่จิงกล่าวว่ มหาราชะได้ยีนอักขระแห่งคูลันชะรือ ว่อัน พระญาจิงยกมือไหว้ธัมมไตรโลกเจ้าแลว่คั้ตักเสินยก

³⁴⁷ มูลศาสนานาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 48. (สะกคตามต้นฉบับ)

ขออัมมไตรโลกเจ้าด้วยคำว่า ข้าได้ฟังอักขระแห่งสังฆะ เจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อนก็ถูกแต่งตั้งเจ้าคฤศตต์ นี้ ดีหลีแล แม่นว่าพุทธศาสนาพระเป็นเจ้าสืบๆ ตติยสังคายนามาบผิดที่ใด แม่นผู้ชื่ออัมมกัมภีระ ปางนั้นแล... ที่นั้นพระญาจึงกล่าวว่ คัมภีระนั้นข้าหากรู้เสียงแลพ้อคำมากถ่าวแก่ข้าหากรู้เสียงแล พ้อคำมากถ่าวแก่ข้าว่า ท่านคัมภีระนี้เท่ารู้มนตร์มาอาอันวิเสสแลถ่าวแก่พ้อคำว่าจักเอาเมื่อสี หพะว้ออัน พ้อคำชาวสีหพะผู้มีประญาพร้อมบ่ฟังคำมันแลมันจึงไปบวชในสำนักชิวัย โจรอัน ลักเอาคำสอนพระเจ้า (พระพุทเจ้า – ผู้วิชัย) ในลังกาพุ้นแล อักขระอันว่าคาถาว่า เค เค พุทธา กุทุเท วกลัสา ผุนี้เท่าได้เรียนเลสะแห่งพ้อคำชาวสีหพะผู้มีประญาว่าอันคาย มันบ่ไขไฟเรียนเอาแต่เจ้า ไททั้งหลายผุจะมีสิลบัวรสุทธิผุเจ้าทั้งหลายรู้ ต่างองค์ต่างฟีกมันเสียงตรา ยังเหลือแต่ได้เขายังหนี ครุบาอาจริยะคาย พิว่าเขาว้ออันข้าจักเอาเขาไปส่งเสียแก่คูข้า เขาถึงสีหพะนั้นชู่ประการ พระญาปรัมราชากถ่าวว่าบอกแก่ชาวเจ้าทั้งหลายมีมหาอัมมไตรโลกเป็นประธานในเมืองกำแพง เพ็ก (กำแพงเพชร – ผู้วิชัย) คือว่าเมืองปางก่อ พุ้นวันนั้นแล

หมู้คัมภีระกันว่ได้ยื่นคำพระญาหลวงถ่าวสีหนาทะติมันตั้งอัน เขาก็เอากันพ่ายหนี ไพรูทางใด คี่หนีไปทางนั้นแล คัมภีระนั้นมันถ่าวอยู่บ่ได้หลอนหนีหันแล มันไฟถึงเมืองนคร (เชียงใหม่ – ผู้วิชัย) ...”³⁴⁸

เมื่อคณะสงฆ์ของพระมหาธรรมคัมภีร์ได้เดินทางขึ้นมาถึงเมืองเชียงใหม่อีกก็ได้รับความนับถืออย่างรวดเร็วและมีศาสนิกชนมาขออุปสมบทเป็นจำนวนมาก ในมูลศาสนานามคัมภีร์ อธิบายว่า

“ตั้งแรกแต่นั้นไฟพระแลคนคระหู้รู้ทั้งหลาย คี่เข้ามาบวชในสำนักมหาญาณคัมภีร์ เถระวันละ 9 คน 10 คน 30 40 50 วัน 100 คนบ่ขาดสายสักวัน มีมากหลายนัก ถ้านพหาที่อยูบ่ได้ แม่เจ้าจึงไฟสร้างวัดที่ปลาย ป่าตาล หลวงนอกเวียงวันต กหือเปนนทาน คีบพ้อข้าเทื่อ มีพระอันมาอยู่ กันนั้นเปนมกหลายนักเล่า มหาเถระจึงเข้าเมตดาพระญา จึงไฟสร้างที่ 1 เปนป่าแดงป่าแพรง หนปีจิมะช้วยพ่ายน้อย 1 ไกลเวียง 500 วา โอภาสอยาคน้ำเปนนทานได้ชื่อว่รัตวันนาราม เรียกชื่อสิงหารัตตารามปีกยะแต่นั้นแล”³⁴⁹

พระมหาธรรมคัมภีร์และคณะได้มีสำนักตั้งอยู่ที่วัดป่าแดง เนื่องจากได้ประพฤติวัตร ปฏิบัติเคร่งครัดกว่าพวกพระสงฆ์ลังกาวศ์เก่าหรือนิกายสวนดอก โดยได้เผยแผ่หลักการและแนว ปฏิบัติออกไปอย่างกว้างขวางกลายเป็นนิกายลังกาวศ์ใหม่หรือนิกายป่าแดง นิกายนี้ได้ตั้งชื่อ

³⁴⁸ มูลศาสนานามคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 52. (สะกดตามต้นฉบับ)

³⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

รังเกียจคณะสงฆ์คณะเก่าซึ่งก็เป็นเถรวาทแบบลังกาวงศ์เหมือนกันมาก่อน ดังในตำนานมูลศาสนา อธิบายว่า

“...ลัทธิอันเขาถือแต่ก่อน ว่ารับเอาเบี้ยเอาเงินเอาคำข้าวเปลือกข้าวสาร ถือไม้เท้าบ่อจห้าม ได้สักอันนั้นแล ครั้งนั้นคนทั้งหลายมีลูกท้าวพระยาเสนาอำมาตย์เก่าเป็นต้นมา เหตุอันหาเลี้ยงท้องได้ง่ายก็พากันสึกเสียด หนีไปบวชในสำนักขาทั้ง 2 คน 3 คน ก็มีนั้นแล ท่านผู้เป็นเจ้าของพุทธคัมภีร์ อยู่ในวัดสวนดอกไม้บ่อจห้ามเขาได้สักอันแล ครั้งนั้นคนทั้งหลายมีลูกพระยาเสนาอำมาตย์เก่าทั้งหลาย เขาก็บ่ยินดีกับชาวเจ้าตนเก่าสักคน เท่าวันไว้แต่เท่าแสนเมืองมา (ในตำนานมูลศาสนา อธิบายว่าตรงกับสมัยพระเจ้าแสนเมืองมาแต่ในหลักฐานที่อื่นๆ เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์อธิบายว่าตรงกับสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน – ผู้วิชัย) คนเดียวเท่านั้นที่ยินดีด้วย แต่นั้นไปภายหน้าชาวเจ้าตนเก่าเหล่านี้ลำบากด้วยจตุปัจจัย เว้นแต่พวกญาติเท่านั้นที่ยังให้แก่ชาวเจ้าอยู่ อันชาวเจ้าตนใหม่ก็บ่ยอมว่าอยู่เก่ากว่า เขาว่าสูอย่าให้ชาวเจ้าตนเก่านี้เลย เขานั้นถือเอาเบี้ยเอาเงินเอาคำซื้อ มีข้าวมีของมีไรมีนาว่าละนี้แล...”³⁵⁰

การที่คณะสงฆ์นิคายป่าแดงตั้งข้อรังเกียจดังกล่าวนี้ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งกับนิคายสวนดอกซึ่งเป็นนิคายเดิมที่มีอยู่ก่อนในเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยที่พระสุมนะนำมาเผยแผ่ ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์ได้อธิบายถึงการวิวาทกันระหว่างพระสงฆ์นิคายสวนดอกกับนิคายป่าแดง กล่าวคือ ฝ่ายป่าแดงกล่าวหาว่าพระสงฆ์ฝ่ายยวงสวนดอกว่าไม่เป็นพระสงฆ์เลยแม้แต่รูปเดียว เพราะ

1. พระสงฆ์ฝ่ายสวนดอกถือไม้เท้าไปบิณฑบาตเหมือนอย่างถือกะลาขอทานและยังรับเงินทอง มีนาจ้งหันมากมาย แบ่งเมีย บุหรี หนักให้แก่ภรรยา ทำให้ไม่บริสุทธิ์ ในตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดสวนดอก เชียงใหม่ อธิบายว่า

“...ท่านคัมภีร์ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิชัย) กล่าวว่า เออสูงุงฟังทราสุชีหมุเก่ารับเอาเงินคำเข้าเปลือกเข้าสาน สุมิไร่นาพร้าวตาลสวนหมากขนุนหมากม่วง กล้วย อ้อย ถั่วงา เป็นตั้งคนคฤหัสถ์นั้นบ่เป็นชีแล สูถือไม้เท้าไปเป็นตั้งหมุถือคาไปนั้นแล สุนี่ป็นเหมียง ยา หมาก แกง แก่คนคฤหัสถ์บ่บริสุทธิ์...”³⁵¹

³⁵⁰ ตำนานมูลศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 เชียงใหม่: นครพิงค์, 2513. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันศพ นายหน่อ ชุตติมา ณ บ้านเลขที่ 15 ถนนท่าแพ ซอย 5 อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 7 มิถุนายน 2513). หน้า 253.

³⁵¹ ประเสริฐ ณ นคร, ปวงคำ ด้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง (กรุงเทพมหานคร: สักดิ์โสภการพิมพ์, 2537), หน้า 51-52.

2. พระสงฆ์ฝ่ายสวนคอกนั้นเวลาสวดออกเสียง ธนิต สติธ สลับกัน ซึ่งเรื่องนี้เป็นปัญหา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ดังมีพระราช ปุจฉาที่ 22 พ.ศ. 2329 ว่าการที่พระท่องถันพูดไม่ชัด เช่น ฉ เป็น ส ร เป็น ล นั้นจะต้องบวชใหม่ หรือไม่ พระสงฆ์ถวายความเห็น ว่า อักษรที่วิปลาสไปแม้เพียงตัวเดียวก็จะทำให้การอุปสมบทไม่ ถูกต้อง ถ้ายอมให้คลาดเคลื่อนได้ตัวหนึ่ง สองตัวสามตัวหรือหลายตัว ก็จะต้องยอมให้คลาดเคลื่อน ได้³⁵²

3. พระสงฆ์ฝ่ายสวนคอกใช้อักษรแบบสันสกฤต ซึ่งมีจำนวนอักษรเกินกว่าภาษาบาลี ผิดแผกไปจากที่พระพุทธโฆษะเคยแปลไว้เป็นภาษาบาลีมาแต่ดั้งเดิม ในตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัด ป่าแดง เชียงตุง อธิบายถึงเรื่องนี้ ความว่า

“...ธรรมเนียมทั้ง 3 อันเป็นอตุตถมบุพนิยภาษา (ภาษาลังกา – ผู้วิจัย) อันประดับด้วย อักษร 41 ตัวตามคัมภีร์อันมาในสหสาสนุนิกขาทนสหาจินตามณิวุตติสทาเป็นแก่นเป็นสาร อย่าเอา ภาษาสุหมพู่เข้าในคัมภีร์กัจจายนตั้งไว้หือกับตามมหาพุทธโฆษเถระเจ้ามาตั้งขอไว้แก่ชาวตัมพ ทวีปแท้เทือะ ดังจตุตถกานวานกัจจกวุติแก่สุทธานทั้งหลาย เมตตาที่ใด ยักข์เทวดาก็จักอนุโมทนา แล้วจักตั้งอยู่ในธรรมเที่ยงแท้ชะแล่ ดังจีทั้งหลายอันมีในประเทศทั้งหลายในชมพูนั้นอันบ่มักตั้งอยู่ใน อักษร 41 ตัว นั้นแท้ แต่ว่าหลีกจากพยัญชนะอักษรอันต้นเสียนั้นชื่อ ปิลาศ กวรธรรมเนียม ตู ทั้งหลายกล่าวว่าเป็นชีศักดิ์คนแล่ หือสุทธานทั้งหลายได้บวชเอาตามอักษรมูลเถือะ ธรรมเนียมทั้ง 3 อันมีองค์ 41 ตัว...”³⁵³

4. ภาษาที่ใช้ในพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น การถวายผ้ากฐินผัดพลาดหลายแห่ง การออกเสียง พุทธัง สรณังเป็นพุทธีม สรณัม ก็ไม่ถูกต้อง ในตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุง อธิบายถึง เรื่องนี้ ความว่า

“...หือเอาอุปสัมปทกรรมบ่เป็นบริสุทธีหันที่ปฏิสังขาโยจิวิริ์ เสนาว่า ตปป สิรินันบ่สม คาถา เวสสนตรวา อปโปเมวสิริสปปานัน หันอชฺชมยาปจฺจเวกฺขิตวาบ่สมปจฺจเวกฺขณ สุตตบทวา ปจฺจ เวกฺขิตพุทธี นันแล่ หันที่ ยีจิวิริ์ ปริภุคฺคตฺติ บ่มีสพฺพบ่สมยถาปจฺจยิ์ ที่ สพฺพทานิปน สพฺพโปปนายิ์ นันก็ หันที่สุด กฐินทุสฺสึ นัน เมื่อนุงเมื่อคุมพ้อยว่า จิวิริ์ เมื่อปจฺจ ก็ว่าจิวิรินันแล่ หันที่พุทธานสรณาม บ่ สมบาลิมหาวิคคัพระพุทธเจ้าตั้งไว้ พุทธี เป็นเอกสมพฺพนุสฺสิงเดียวก็ผู้ล้าบกว่าบ่ได้หือเป็น มการนุต พุทธี สรณาคจฺจามิ สันนี้ที่ 1 หันที่สุตตรสรณาม อรณาม เตือม (เดิม – ผู้วิจัย) อักษร สองตัวบ่สม มูลอกุชล ว่า ฉ เป็นนาสิกมฺพทช ตาม อจฺจารณว่า วุคฺคิเอกหิณขกฺขรณปพฺพชากมฺม รณฺหตติ นันแล่

³⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

³⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175-176.

หันที่สูตร ยัตติจตุฏฐฐ กรรมวาจาว่า สุธรรมาตเมภนเตสฺยโชนันเตอมอักษรเป็นวุฒิสเสสฺยโจ เป็นสมุหสฺยทาโฆสวณฺณเป็นอโฆสวณฺณ เป็นลหุกรรมเสย ออกในอุปสมปทาธฺยหตินัน กัหันที่ ยสฺยสยหมนฺโต ขมติแถมอักษรอคมสองตัวนั้น กัหันที่ ตสฺยสมาปเป็นสทานัน 1 ญาณคัมภีระหันลักษณะลึบอันนี้บชอบธรรมวินัยพระพุทธเจ้าแท้...”³⁵⁴

5. พระสงฆ์ฝ่ายสวนดอกบวชในสำนักพระมหาสวามีอุทุมพรแห่งนครพัน ซึ่งเมื่อครั้งที่พระมหาสวามีอุทุมพรขึ้นสำเภามาจากลังกา พระสงฆ์ที่ติดตามมาด้วยได้มรณภาพไป 1 รูป เหลือเพียง 4 รูป รวมทั้งพระมหาสวามีอุทุมพรทำให้ไม่ครบองค์คณะที่จะบวชพระสงฆ์ใหม่ได้ พระมหาสวามีอุทุมพรนำพระพุทธรูปมาตั้งแทนพระสงฆ์ที่มรณภาพไปพร้อมกับพระสงฆ์ 4 รูป ถือว่าครบองค์คณะและบวชลูกศิษย์ขึ้นอีกรูปหนึ่ง ทางลังกาได้กำหนดว่าไม่ถูกต้อง พระสงฆ์ที่บวชจากสำนักพระมหาสวามีอุทุมพรจึงไม่เป็นพระสงฆ์ที่สมบูรณ์แม้แต่รูปเดียว³⁵⁵ ในตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดงได้อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

“ยังมีมหาเถรเจ้าตน 1 ชื่อตติมา อยู่เมืองสุพัน (พัน) เอาลูกสิก (ศิษย์) 4 ตน 5 ทิ้งคนท่านไปสู่ลังกา อุปัฏฐากเถรเจ้าตน 1 ชื่อกัสสปะอยู่ในคอยอุทุมพรในปรัวงเม็ด สักกราช 693 ตัว (พ.ศ.1874) เรียนเอาธัมมปิฎกกะทั้ง 3 นาน 12 ปีจบแล้ว ให้อุปัฏฐากมาสู่ทำสำเภาขึ้นเรือมา พระ (ลูกศิษย์) ก็ลวดตายเสียตน 1 จึงบวชกระโยมผู้ 1 ด้วยพระพุทธรูปมานั่งจحدบาท (หัตถบาท) แล้วสูตกัมมวาจากงมหาสมุทที่นั่น...”³⁵⁶

ฝ่ายพระสงฆ์สวนดอกก็ได้กล่าวหาคณะสงฆ์ฝ่ายป่าแดงว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ทะเลาะกับพระอุปัชฌาย์ และเมื่อพระมหาธรรมคัมภีร์เดินทางไปลังกาได้ไปบวชกับพวกชีเปลือย ซึ่งเป็นพวกที่ขโมยทองจากพระเจดีย์ในเมืองลังกาจนพระสงฆ์ลังกาขับไล่ออกมา และพระมหาธรรมคัมภีร์ได้เรียนเวทมนต์จากพ่อค้าและชีเปลือย เมื่อกลับมายังราชอาณาจักรแล้วก็ได้ใช้เวทมนต์ทำให้กษัตริย์เมืองต่างๆ หลงใหล ในเวลาต่อมาจึงได้มีการประชุมเพื่อชำระการวิวาทนี้โดยพระมหากัสสปะเถระ ชาวอุชฺยเป็นประธานในการประชุม ดังที่ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง อธิบายถึงเหตุการณ์ไว้ว่า

“คัมภีระ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิชัย) นั้น มันบ่ละเสยคำอันมันติเตียนชาวเจ้าหนสวนดอกไม้เล่า มันยังกล่าวว่ามีคุณนี้เป็นชีวิเสสแท้แล หมู่มากบ่ใช่แล มันก็ยังคงกล่าวว่ามันเตียนนั้นแล

³⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169-170.

³⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

³⁵⁶ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนา

ชาวเจ้าทั้งหลายมีต้นว่ามหาญาณรังสีเจ้าจึงหื้อไปกล่าวแก่พระญาล้านนา แลพระญาคีหื้อชาวเจ้าทั้งหลายชุมนุมกันในส่วนดอกเกดเจ็ดลิน พระญาคีหื้อคัมภีระไปประชุมชุมนุม หั้นแล

เมื่อนั้น เจ้าญาณรังสีจึงถามอักษระเซ่งเจ้า หื้อสูตต์อักษระหั้นแล มันก็สูตต์ว่า พุทธกัสรณิ คจฺจามิ ปาณาติปาตาเวรมณี ว่าอันแล เจ้าญาณรังสีว่าบ่ชอบแล เหตุว่าภิกขุจักสืบศาสนาคุณตถาคตะตั้งอันหื้อว่า พุทธ สรณิ คจฺจามิ ปาณาติปาตาเวรมณิสิกขาปทํ สมายามิ คังนี้ว่า ว่า พุทธ สรณิ คจฺจามิ คังนี้หื้อสูตต์เข้าดั่งเอานิคคหิตเปน ม ตาม สัททา จึงชอบจึงควร อักษระขัมม์พระเจ้านี้คังนี้คิกขาปทํ เหตุว่าเป็นคำพระเจ้า (พระพุทเจ้า – ผู้วิชัย) แล เราสืบไว้บ่หื้อลึบหายแล คับบ่ว่า สิกขาปทํ สมายามิ นั้นเหตุว่าบ่ได้ถึงศาสนาพระเจ้าไว้แล หื้อศาสนาพระเจ้าลึบหายเสียแล้ว ว่าอันคันว่าเมื่อบ่เอาศาสนาแลนั้น ว่าคังนั้นหากควรแลมหาญาณรังสีเจ้าตนได้ไปเรียนเอาขัมม์ในเมืองพุททมาสูตต์อักษระคังอัน ก็แก้มัน ท่านคัมภีระคนร้ายนั้นหั้นแล

พายนูนนั้นมหากัสสะปลูกแต่เมืองอโยธยาพูน ขึ้นมาประชุมได้คู่คำล่ายมันท่านคัมภีระนั้นหั้นแล เจ้าคัมภีระยังอยู่วันออก แสนคิงรู้ข่าวมหาเถระเจ้ากัสสะปะมาอยู่หั้น แสนคิงก็ไปไหว้มหาเถระเจ้าแลเจียรจากันไผมา มหากัสสะปะเจ้าจึงกล่าว ว่า ดูราอุปาสกะ อันว่าท่านคัมภีระนี้มันยอมไฟบวชในสำนักชีโจรอันลักเอาคำสอนพระเจ้าในเมืองลังกาพูนแล มันได้ล่ายว่าเมืองไทยเรานี้ บ่มีชาวเจ้าตนอันเป็นชีคักตน เท่ามีแต่สามเณรเถ่าตน 1 อยู่ในสวนดอกไม้พูนตาย ว่าอัน มันนี้ร้ายแท้แล มหาเถระเจ้ามาบอกแสนเมือง (ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์อธิบายเหตุการณ์นี้ว่าเกิดในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา – ผู้วิชัย) ว่าคังนี้หั้นแล แสนเมืองได้ยินคำมหาเถระเจ้าหากบอกแล้วแก่คนนั้นรู้แจ้งนักแล้วก็มากกล่าวแก่พระญาล้านนาแลเสนาอำมาย์ทั้งหลายผู้ชู้คนวันนั้นแล

มหาเถระเจ้าบอขังภาวะอันท่านคัมภีระไปบวชในสำนักแห่งชีโจร ลักเอาคำสอนพระเจ้าแลสังฆะชาวเจ้าลังกาหากยกออกเสียนั้นแก่ชาวเจ้าทั้งหลายแลพายนอกมีพระพญาล้านนาแลแสนเมืองในเมืองเชียงใหม่เป็นประธานวันนั้นแล มหาเถระเจ้าอยู่พอดีแล้ว คีคินเมื่อเมืองได้คังเก่าแล”³⁵⁷

เมื่อพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายวิวาทกันคังนี้แล้ว พระเจ้าสามฝั่งแกนจึงโปรดฯให้ผูกแพขนานให้พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายโต้เถียงกัน ปรากฏว่าฝ่ายป่าแดงเก่งทางวิชาการมากกว่าฝ่ายสวนดอก ฝ่ายป่าแดงจึงชนะ

³⁵⁷ มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ

อย่างไรก็ตามในตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดยางควง เชียงตุงอธิบายต่อไปว่าพระทั้งสองฝ่ายได้วิวาทกันบ่อยครั้งพระเจ้าสามฝั่งแกนจึงทรงจับพระสงฆ์ฝ่ายป่าแดงออกจากเชียงใหม่ในปี พ.ศ.1977 เพื่อรักษาพุทธศาสนาไว้ ความว่า

“...พระยา (พระเจ้าสามฝั่งแกน – ผู้วิจัย) ว่าเจ้าหมู่ใหม่นี้ (พระสงฆ์ฝ่ายป่าแดง – ผู้วิจัย) เมื่อไปลังกาเมื่อก่อนก็ผิดแล้วจึงไป เมื่อมาก็ผิดกันยุ่งนักออกลูกมากนัก หื้อสังฆะพร้อมกันจับหนีไปอยู่ที่1 ก่อนทอะ เมื่อหน้าเมื่อโคบผิดกัน ไมตรีต่อกันดีเป็นอันเดียว เยอะหื้อ (จึงให้ – ผู้วิจัย) เขาท่านเข้ามาอยู่ดั่งเก่าทอะ ชาวเจ้าทั้งคนทั้งพระยาพร้อมกันจับหนีไปจากเวียงเชียงใหม่ ปีกาบยิ (ยี่คือปี ขาล กาบคือ ฉศก ตามปีจุลศักราช ในที่นี้คือ จ.ศ.796 – ผู้วิจัย)...”³⁵⁸

ในตำนานพระมหาญาณคัมภีร์อธิบายว่าพระมหาธรรมคัมภีร์รู้สึกละอายจึงได้เดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ไปอยู่เมืองเชียงราย พะเยา เชียงแสนและได้ลาสิกขาบทที่เมืองลำปางและอธิบายต่อไปอีกว่าพระมหาธรรมคัมภีร์ได้ตายที่เมืองลำปางแล้วได้ไปเกิดเป็นเปรต³⁵⁹

2.3.8.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าติโลกราช

พระเจ้าติโลกราชได้ทรงสนับสนุนพระสงฆ์ฝ่ายป่าแดงโดยพระองค์ทรงอาราธนาพระมหาเมธีกร พระสงฆ์ฝ่ายป่าแดงจากเมืองลำพูนมาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียร และทรงสถาปนาให้พระมหาเมธีกรเป็นพระมหาสวามี ต่อมาพระองค์ได้ทรงผนวชในคณะป่าแดงในปีพ.ศ.1990 ในชินกาลมาลีปกรณ์ อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้ ความว่า

“เมื่อปีนั้นยังเป็นปีเถาะอยู่ พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช (พระเจ้าติโลกราช – ผู้วิจัย) ทรงปรารถนาจะเป็นทายาทแห่งพระศาสนา เพื่อสนองพระคุณพระบรมชนกชนนี จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระเทวีผู้เป็นพระมารดาของพระองค์ แล้วทรงผนวช...”³⁶⁰

ในตำนานมูลศาสนา ฝ่ายวัดป่าแดง เชียงตุงอธิบายว่ามีผู้บวชตามพระเจ้าติโลกราชบางวันถึง 100 คน จึงต้องสร้างวัดเพิ่มขึ้น ทำให้ในเชียงใหม่มีวัดถึง 500 วัด ในตำนานมูลศาสนาฝ่ายป่าแดง เชียงตุงอธิบายว่า

³⁵⁸ ประเสริฐ ฦ นคร, ปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, หน้า 119.

³⁵⁹ ดูรายละเอียดใน มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน , บรรณาธิการ. หน้า 53-56. และ ประเสริฐ ฦ นคร, ปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, หน้า 58-61.

³⁶⁰ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 125.

“...ท่านทั้งหลายจงไปบวชรับเอาศาสนาในสำนักพระลูกญาณคัมภีระหื้อเป็นวิฐาร โชตก (กว้างขวาง รุ่งเรือง – ผู้วิชัย) ศาสนาไปภายหน้าเทื่อะ ตั้งแรกแต่นั้นไปพระแลคนคฤหัสถ์ ทั้งหลายก็เข้ามาบวชในสำนักมหาญาณคัมภีระเถรวัน 9 วัน 10 วัน 30 ลีสิบ ห้าสิบ วัน 100 คน บ่ขาดสายสักวัน มีมากหลายนักถ้าน (ถึงขนาด – ผู้วิชัย) พอหาที่อยู่บ่ได้

แม่เจ้าจึงไปสร้างวัดที่ป่าตาลหลวง นอกเวียงวันตก หื้อเป็นทานกั๊บพอซั่มมีพระอันมา อยู่กับนั้นเป็นมากหลายนักเล่า มหาเถรเจ้าจึงเข้าเมตตา พระยา (ติโลกราช) จึงไปสร้างที่นึ่ง เป็นป่า แดง ป่าแกง หนปีฉิมช่วยเพียบ (ทิศตะวันตกเฉียงพายัพ – ผู้วิชัย) น้อยนึ่งไกลเวียงพัน 500 วา โอกาสหยาดน้ำเป็นทาน ได้ชื่อว่า รัตตวนรามเรียกชื่อสังหารรัตตราม่าปักข (ฝ่าย – ผู้วิชัย) แต่่นั้นแล ลุนแต่นั้นมาพระยาจึงสร้างศาสนาากหลายแล ปี 20 หลัง สามสิบหลัง 4 ลิบ 5 ลิบหลัง ผับ (ทั่ว – ผู้วิชัย) ในเมืองพินักเชียงใหม่ทั้งมวลได้ 500 อารามก็มีแล...”³⁶¹

ต่อมาประมาณปีพ.ศ.2020 พระเจ้าติโลกราชได้ทรงโปรดฯให้กระทำการสังคายนาขึ้น ที่เมืองเชียงใหม่ ในพงศาวดารโยนกอธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“ลุลุศักราช 839 ปีวอกนพศก พระพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ 2020 พรรษา พระเจ้า นครเชียงใหม่ให้ประชุมพระเถรานุเถรมิพระธรรมทินมหาเถรเจ้าอาวาสวัดป่าตาลเป็นประธาน กระทำสังคายนาชำระคัมภีร์พระไตรปิฎก ณ โขธารามวิหาร ปีหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเป็นอัฐมะ สังคายนาลำดับที่แปด...”³⁶²

ธวัช ปุณฺณอธิบายว่าเรื่องนาจังหันเป็นสาเหตุสำคัญในการขัดแย้งกันระหว่างคณะสงฆ์ วัดสวนดอกและคณะสงฆ์วัดป่าแดงซึ่งมีพระธรรมคัมภีร์เป็นหัวหน้าคณะ อันเป็นเหตุให้คณะสงฆ์ มีความเคลือบแคลงพระธรรมวินัย อันเป็นผลไปถึงการสังคายนาพระไตรปิฎกสมัยพระเจ้าติโล กราช³⁶³ เมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว กษัตริย์เชียงใหม่องค์ต่อๆ มาได้ทรงอุปถัมภ์นิกาย ต่างๆ ทัดเทียมกัน ดังปรากฏว่าในปีพ.ศ.2058 พระเจ้าเมืองแก้ว ทรงให้ผูกเรือนานที่เชียงแสนเพื่อ อุปสมบทให้กับประชาชนซึ่งสามารถที่จะเลือกได้ว่าจะอุปสมบทในคณะสงฆ์ฝ่ายใดก็ได้ ในชิน กาลมาลีปกรณ์อธิบายเหตุการณ์นี้ ความว่า

³⁶¹ ประเสริฐ ฒ นคร, ปวงคำ ต้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, หน้า 182.

³⁶² พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, หน้า 370.

³⁶³ ธวัช ปุณฺณโณทก, พุทธศาสนาลังกาวศัฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553.

“...พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงที่พระราชานิมิตต์มา พร้อมด้วยราษฎรทั้งสิ้นได้ประชุมกันใน เมืองเชียงแสน พระราชาธิบดีตรัสสั่งให้ผูกเรือนานบนหัวเกาะดอนแพ่น (อยู่ในแม่น้ำโขง – ผู้วิจัย) เพื่อพระภิกษุทั้งหลายกระทำอุปสมบทกรรมในคณะสงฆ์ทั้ง 3 นั้น เฉพาะคณะสงฆ์สีหล (ป่าแดง – ผู้วิจัย) จำนวน 108 รูป มีพระมหาเถรเจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามเป็นประธาน ลงเรือนานแล้ว ยัง กุลบุตรทั้งหลายให้อุปสมบทมีจำนวน 235 คน ด้วยอุทกทุกเขปสีมา เมื่อวันแรม 8 ค่ำ เดือน 5 พระจันทร์เสวยอุตตราสาฬหะนักษัตรฤกษ์ปีกุน จุลศักราช 877 ตรงกับปีพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ได้ 2059 ปี และอุปสมบทกรรมนั้นสิ้นสุดลงเมื่อวันแรม 11 ค่ำ ต่อจากนั้นคณะสงฆ์พื้นเมือง (จาม เทวี – ผู้วิจัย) ลงเรือนานถ้านั้นแล้ว ยังกุลบุตรให้อุปสมบท 370 คน ต่อจากนั้นคณะสงฆ์สำนักวัด บุปผาราม (สวนดอก – ผู้วิจัย) ยังกุลบุตรให้อุปสมบท 1,011 คน...”³⁶⁴

การอุปสมบทในเมืองเชียงแสนครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนนิยมคณะสงฆ์นิกาย สวนดอกมากที่สุด

2.3.9 การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรเชียงตุง

อาณาจักรเชียงตุงตั้งอยู่ในรัฐฉานของประเทศพม่า เป็นเมืองของชาวไทเขินและชาว ไทใหญ่ ถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองเทียบเท่าเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงรุ่งแห่งสิบสอง ปันนา ในสมัยที่เมืองเชียงตุงอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านนา พระเจ้าผายูได้ส่งพระราช โอรสชื่อเจ้าอ้ายเจ็ดพันตูมาปกครอง พร้อมทั้งส่งพระสงฆ์มาเผยแผ่ศาสนาในเมืองเชียงตุงด้วย ใน ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง อธิบายว่า

“ปีกัศหม้าสักกราชได้ 701 ตัว พระยาผายูหื้อลูกผู้ชื่ออ้ายเจ็ดพันตูไปกินเมืองเขิน ส่ง มหาเถรเจ้าไปกับ 5 (4) คน คน 1 ชื่อหังสาวติเถร คน 1 ชื่อสิริปัญญาเถร คน 1 ชื่อนันทเถร คน 1 ชื่อ พุทธโฆสเถร ขึ้นไปเป็นท้าวเมืองเขิน หื้อทานเมืองเขินแก่สังฆะเป็นเมืองพระเมืองสังฆะทั้งหมด มี 755 วนา...”³⁶⁵

คณะสงฆ์ที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาในเมืองเชียงตุงนี้เป็นคณะสงฆ์ที่สืบมาแต่สมัยพระนาง จามเทวี ชาวเชียงตุงเรียกคณะสงฆ์นี้ว่าขวงกวหรือขวงกวหรือขวงก ต่อมาในปีพ.ศ.1992 ในสมัย พระเจ้าติโลกราช พระมหาธรรมคัมภีร์และคณะได้เดินทางจากเชียงใหม่ไปเผยแผ่ศาสนาแบบลังกา วงศ์ (ป่าแดง) ที่เมืองเชียงตุง ซึ่งเมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้ได้เดินทางไปถึงได้ประกอบพิธีไล่ผีปรตและพิธี

³⁶⁴รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า 140.

³⁶⁵ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9, หน้า 6.

สวดมนต์ดับไฟทำให้กษัตริย์เมืองเชียงตุงเกิดความเคารพศรัทธา ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงอธิบายว่า

“...ท่านลาวแต่งโสมจิตตะเป็นเกล้า 4 คน 5 ทั้งคนท่าน (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิจัย) ขึ้นเมื่อสู่เมืองเงินอยู่วัดห้วยเย็นทัดที่เวทดาบอन्नันหันและ ลูกชาวสวนดอกคำเป็นกระโยมไปเลี้ยงจัวหันพระทั้งหลายจึงถามว่าสุเจ้าลูกไหนมาใหม่ มาอยู่ที่นี้ชา พระทั้งหลาย (คณะของพระธรรมคัมภีร์ – ผู้วิจัย) กล่าวว่า ลูกได้พุ้นมาและ ลูกอ่อนล่าเครื่องบวช พระทั้งหลายกล่าวว่าเครื่องบวชสุบ่แม่นและ ลูกอ่อนว่าพระหากสอนตั้งอี่และ เขาลาวเมื่อบอกพ่อแม่เขาว่า พระชุม 1 มาอยู่พายห้วยเย็นตุถามว่าลูกได้พุ้นมาและว่าเครื่องบวชสุบ่แม่นหุเมื่อลุนชาวสวนดอกคำผู้ 1 เมื่อหอกำพร้อมกับด้วยท้าวพระยาฟังธรรมหลวงพระอินทมนิเชียงแล พระยางคำสุต (สวด – ผู้วิจัย) ชำระเผด (เปรต – ผู้วิจัย) ทั้งหลาย ก็ยังทูลขาสั่งเคียว เจ้าแผ่นดินจึงมีคำถามเสนาอามาจทั้งหลายว่า เราจักกระทำดังถาเล่าชา ผีเผดก็ยังมาทูลบั้นนี้ชา ขุนทั้งหลายก็บ่ตอบว่าถาสักคนและชาวสวนดอกคำจึงไหว้วาผิดพขอสมมาอนุญาตเจ้าเหนือหัวเป็นเกล้าขอท้าวขุนเมืองชุนว่า ยังมีพระชุม 1 มาอยู่พายห้วยเย็นนั้น ลูกอ่อนไปเลี้ยงจิวล่าทำเข้า พระว่าเครื่องบวชสุบ่แม่น ตั้งดูว่าอันยังเป็นสัน (ฉัน) ไคก็บ่แจ้งได้ผู้ข่าและเจ้าแผ่นดินจึงแต่งแปลงขุนแบกไปไหว้ถามคูปิจาณาที่สังฆะทั้งหลาย ได้รู้จักทั้งหมดแล้ว จึงมาสนองไหว้ขราบอาชญาเจ้าชุนอันและ เจ้าแผ่นดินจึงกรุณาโรงหลวงเป็นเกล้าราชทานเอาเข้าดอกและดอกไม้เทียนขันไปนิมนต์สังฆะพายห้วยเย็นมาเมตตา มีโสมจิตตะเถรเป็นประธานรับราชนิมนต์แล้ว จึงหื้อแต่งหอเวทดา 5 อัน ต้นการพริกอันใหม่ น้ำมังคละอันใหม่แล้ว ราชนาพระเจ้า (พระพุทธ – ผู้วิจัย) พระธรรม เมื่อด้วยเกวียน ลมพัดไปด้วยอ่อน หน้าแก้ว 3 ประการ หอกำก็พอกไหว แก้ว 3 ประการ ถปันนาไว้หอกำแล้วจึงเอาอาชญาเราราชนาเวทดาเมืองท้าวทั้ง 4 และอินทราชลงฟังธรรมแล้ว จึงสูตโมตรี 4 วันแล้วจึงสูตอาตนา (อาภานาฎิสูต – ผู้วิจัย) 3 คินแล้วสูตมังคละ ต้นการพริกก็ขึ้นบานบ่เหี่ยวแห้ง น้ำมังคละก็หอมก็ใสงาม ผีเผดทั้งหลายก็บ่มาทูลมากระทำร้ายได้สักอัน เจ้าแผ่นดินและเสนาอามาจก็มีปิติโสมนัสมากนัก จึงมีอาชญาหื้อแปลงอารามในป่าที่นั้นแล้ว ก็หื้ออภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย จึงเรียกช่อมหาวนอารามเพื่ออันและ ลุนนั้นจึงราชนาสังฆะเมื่ออยู่ห้วยเย็น เอาน้ำใส่บาตร 5 ลูก เมื่อสูตแล้วพัดน้ำตกที่ไฟใหม่ยังเป็นควันอยู่นั้น ก็จึงรับดับไปเสียงปางนั้น...”³⁶⁶

ในเวลาต่อมาคณะสงฆ์ป่าแดงที่พระมหาธรรมคัมภีร์ได้นำขึ้นมาจากเมืองเชียงใหม่ นั้นได้เกิดวิวาทกับพระสงฆ์บางวงศ์ซึ่งเป็นพระสงฆ์คณะเดิม (นิกายสวนดอก) เมื่อครั้งที่พระเจ้าผา

³⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-22.

ยูได้ส่งมาเผยแพร่ศาสนาในเมืองเชียงตุง ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงและมูลศาสนาญาณ คัมภีร์อธิบายถึงเหตุการณ์การวิวาทดังกล่าวนี้ไว้ ความว่า

“...สักกราชได้ 838 ตัว (พ.ศ.2019) ลูกพระยาอ้ายเลาคำท่านกินแทนชื่อพระยาอาทิต เป็นเจ้าเมืองสองปี ยามนั้นชาวเจ้าหนยางคงว่าแก่ชาวเจ้าหนป่าแดงว่า ครูเขามิผีเผา (เปรต – ผู้วิชัย) มีชื่อว่าอ้ายพุดห้อมมาระหอคำแล้ว เมื่อลุนเขาจึงอุบายมาสูต (สวด – ผู้วิชัย) ดายอัน 1 เขามิมนอิ วาทิงยาเข้าด้วยน้ำมันเผา อ้ายพุดมาใส่หื้อท้าวพระยาหุมเขาดาย ว่าสัน (จัน) นี้ คำนันลวดปรากฏ ทัวถึงเมือง ชาวเจ้าป่าแดงบุงจิ่งห้างโจทกันที่วัดพระใหม่ครูบาชาย และครูเชียงลมต่อกันครูวัด แสนทองและครูวัดท้าวหื้อต่อกัน ครูวัดป่ายะและครูวัดห้วยยางก็หื้อต่อกันว่าดังนี้แล้ว เมตตาพระยา อาทิตเป็นประธานขุนทั้งมวล หื้อลงฟังหั้นและ เดือน 4 ออก 12 คำ พระคณะสังฆะสองพายก็มา พร้อมกันเต็มโรงพระหาร (พระวิหาร) วัดใหม่เสียงและ ครูป่าชายได้มารอดเทิงหล้า พระครูห้วยวัด ยางคงทักว่ามาหล้าสังแก่ มาขวยสังแก่ ว่าสัน (จัน) นี้ พระครูป่าชายถามว่ามีสัน (จัน) ไคหล้านัน จักว่าตั้งถาสัน (จัน) นั้น เป็นไคแก่ตัวนั้นมิดังถาได้ว่าแก่ชา ถามสัน (จัน) นี้ พระครูห้วยวัดว่านั่ง เสียดก่อนเดอะ หื้อท่านแก้บัดนี้ข้าจิ่งนั่งชะและ ท่านแก้บได้หั้นและ พระครูป่าชางนั่งแล้วถามว่าคำ อันนั้นมิดัน (จัน) ไคเสียนั้นเป็นคังถาชา ก่อนนั้นมิดัน (จัน) ไค เพื่อนั้นมิดังถาชา พระห้วยวัดแก้บ ได้ลวดหน้าแดงหื้อออกมาและ ท่านเจ้าครูป่าชางก็แก้คำอันนั้นชอนหื้อสังฆะแล้ว ราชบริสัด (บริษัท) ได้ขันได้รู้แล้ว คันครูป่าชางแก้แล้ว พวกศูริยนนตรีก็ตีค้องกอง ราชบริสัดหื้อสาธุการให้ ร้องมากนัคังวัดจักฟังไปหั้นและ ชาวเจ้าหนยางคงก็เคียดแก่พระครูหื้ออย่างมากนัค เอาเคี้ยวหมาก ถีบชัตพระครูห้วยยางคงมากนัค ต่างคนต่างแบกคัมภีร์ธัมมลงหนีไปเสียงแล้ว ชาวเจ้าป่าแดงว่าป่า พายคำอันเราควรไฟควรพิจารณาต่อกันมีมากนัคและ อยู่ก่อนก็บ่ฟังก็เอาเคี้ยวหมากถีบทวยหั้นและ ปีเมืองหม่า สักกราชได้ 869 ตัว (พ.ศ.2050) ชาวเจ้าหนยางคงเข้ามาเทศนาเวสสันดรวัดเชียงยืน มาผิดชาวเจ้าวัดยงคำหนป่าแดงใส่โทศ (โทษ) ว่า ครูสุญาณคัมภีระผิดครูบาเจ้าอุปัชฌาย ท้าวพระ ยาเชียงใหม่จับหนือออกเสียดเมือง ลวดไปลังกาพอกมาม้างสังฆะแตกเสียดกันบ่คาย สูอย่าโสคว่าสัน (จัน) นี้ คำอันนั้นลวดแผ้วร้าง ชาวป่าแดงบุง จิ่งขิ้นเมตตาพระอาทิตหื้อได้รื้อต่อพิจารณาหั้นและ ปีนั้นพระยาเสวยเมืองได้ 46 ปีแล้วก็รื้อกันมาพร้อมวัดใหม่ห้วยวง ชาวเจ้าทั้งสองพายมาแล้ว ลาม แยกเป็นเคล้าแสนไชยหลวงพวกสังโรงหลวงลงฟังและ หมั้นแยกก็ไหวสังฆะ ว่าจักเอาอันใดมา เป็นสักขีเข้าทั้งหลายขอฟังและ พายยางคงว่าคำหาดมีเป็นอั้งอันคาย มหาสังฆราชวัดพระสิงห์จิ่งว่า อุปเทศยังมีและ แต่ก่อนเมืองหงสาวดีเข้าอัญญูทิกฎฐิ เอาพุทธรูปไปทุมเสียด นางสุภัทราประกอบด้วย สัทธาเอามาไว้แล้วก็เอาน้ำสระสรงแล้วบูชาด้วยแผ่นผ้าดอกไม้แล้วก็ไหวบูชา ท้าวพระยาที่เคียด แล้วแต่งคนลงเอาไ้หน้าครุ่ม (คุ่ม) หื้อช้างตัวร้ายย่ำแทงเสียด นางก็รำเพ็งถึงคุณพระพุทเจ้าและ พุทธรูปอยู่ ช้างก็บ่ย่ำบ่แทงได้ พระยาที่หั้นหลากจิ่งหื้อแก้เชือกผูกแล้วถามดู นางก็กล่าววิณณาคุณ

ชื่อพระโคตมเจ้าว่าประเสริฐ พระยาก็ทำรู้ว่าชื่อแห่งสัตยเขยและปุลณกะ (ลัทธิของครูทั้ง 6 ในสมัยพุทธกาล - ผู้วิจัย) ว่าประเสริฐว่าเป็นสมรพรหัตตา พ้อยได้ยื่นคำอันนั้นก็จึงเขียนถามถ้วน 3 นางก็ทำวณณาพระโคตมว่าเป็นตนโศคโลกจึงเต็มชื่อครูนางเอาเป็นที่เพ็งและชื่อครูแห่งทัญญูอันพระยาเอาเป็นที่เพ็งแล้ว สัจจะอธิฐานทั้งสองพวยแล้ว ทอดในกองไฟไฟไหม้ชื่อแห่งครูนางสุภัทธา ชื่อครูพระยาไฟก็ไหม้เสียและ พระยาจึงไสยนิติในคุณพุทธรูปเจ้าแล้ว ก็เอานางนั้นเป็นเทวีกี่มีและ ผิมหาญาณคัมภีระเถรเจ้า (พระมหาธรรมคัมภีร์ - ผู้วิจัย) บ่ชอบมักแพ้ครูก็ดี ม้างสังฆะก็ดี ไฟก็หากจักไหม้ชะและ ผิวาครูประเสริฐ เท่าลูกสิก (ศิษย์) ไฟหากจักไหม้ชื่อครูท่านสมเด็จพระราชมุลีธัมมกิตติเชียงใหม่แท้ชะและ เราควรกระทำสัน (ฉัน) นี่ยังชอบใจบชชา หมั้นแขกเป็นเกล้าทำวชนทั้งหลายก็ว่าคำนี้คั่นักและ ขึ้นไหว้พระยาอาทิตก็ว่าสาธุชอบควรและ สังฆะก็พร้อมชุนว่าดี จึงเต็มชื่อครูสมเด็จพระเชียงใหม่แล้ว ไส้ในโบลานคิบชื่อมหาญาณคัมภีระตนเป็นเกล้าไปเอาศาสนาแต่ลังกาแล้ว ตั้งต่อเทวดาเมืองหอยเทวดารักศาสนาแล้ว ลามแขกราชบานทิด (บัณฑิต) โอกาสและถวยอินทาพรหมมราชแล้ว ดั่งไฟสองกองทอดลงในกองไฟแล้ว ชื่อครูเกล้าอันเป็นพวยสวนดอกไฟก็ไหม้เสีย ชื่อมหาญาณคัมภีระ ตนเป็นลูกสิกไฟไหม้ยังเขียวอยู่หั้นและ เอาออกแล้วราชปรีสก็ตีดูเรียนนตรีสงเสบมากนั๊กหั้นและ ชาวเจ้าหนป่าแดงก็แพ้ชาวเจ้าหนยางควงเปนถ้วนสองครั้งและ จึงเมตตาขอเอาหื้อเป็นอันเดียว เหตุชาวเจ้าหนยางควงว่าอุบายแปลงโทษ (โทษ) อย่าหื้อได้ยู่ณั้น พายหน้าศิษะแล ว่าสันนี้พระยาอาทิตจึงปลงอาชญาว่าหื้อชาวเจ้าหนยางควงไปสมมาป่าแดง ก่อนการกิจบ้านเมืองก็ดีหื้อได้ไปพร้อมที่ป่าแดง หื้อได้สมัคพร้อมดั่งนี้เทอะ ว่าสันนี้ ในปีเปิกสิ วันลุนนั้น เข้าวัสสาพวยควงบไปคารวะ ออกวัสสาแล้วมหาอินทวิเชยสมเด็จเจ้าเปนเกล้าเข้าขึ้นเมตตาขอเอาเป็นปิกกะอันเดียวกัน พระยาอาทิตเคียดแก่พายหนยางควงหุ่บเอาคำ ก็จึงว่าหื้อพวยควงเข้าบวชหั้นและ ญาณอุตตระเป็นเกล้า คั่นว่าบวชจักลงบวชป่าแดงเชียงใหม่ชะและ หนป่าแดงว่าดีนัก จึงครูป่ายะเป็นเกล้าชาวเจ้า 72 ลงเถิงแซ่สั ทานก็ลวดได้พวยธิก็จูดสังสัการท่านแล้วก็พอกคินมาหาเมืองดั่งพวยควงลงไปรุ่งวัสสา สักราชได้ 871 ตัว (พ.ศ.2052) นั้นหนป่าแดงมารอดแล้วออกวัสสาจักลงทวยเล่า พระยาอาทิตจึงราชนายังอยู่เสียหั้นและ เดือน 3 พระยาแก้วเชียงใหม่แต่งราชทูตาเอาหนังสือขึ้นเถิงพระยาอาทิตว่าดั่งนี้ เมืองเชียงใหม่ก็หากอุปัฏฐากคณะเจ้าทั้งสองปิกกะบ่หื้อเป็นวินาศแก่ศาสนาพระเจ้าและหื้อเถียงไว้สองปิกกะเทอะดั่งนี้ รำเพ็จรอดเถิงป่าแดงรำหนึ่งว่าหื้ออดโทษแก่กัน เหตุควงก็หื้อกับตามคำอันพระยาหลานเชียงใหม่มนต์หื้อสมัคกะเข้าออก

กับด้วยป่าแดง ว่าสันนี้จึงยม (ยอม) ไปหั้นและ”³⁶⁷

ประเสริฐ ฦ นคร อธิบายว่าการที่คณะสงฆ์นิคายป่าแดงนำพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ใหม่เข้ามาสู่อาณาจักรล้านนานั้นทำให้เกิดผลเสีย คือ พระสงฆ์ได้แตกออกเป็นสองนิกายคือ นิกายป่าแดงกับนิกายสวนดอกซึ่งแต่ละนิกายให้วัดใหญ่ๆ ในสังกัดบันทึกเหตุการณ์ที่ฝ่ายตนต้องการบันทึก แต่ถ้ามองในแง่ดีก็คือทำให้พระสงฆ์ทั้งนิกายสวนดอกและนิกายป่าแดงตั้งใจศึกษาพระธรรมวินัยให้ลึกซึ้งขึ้น จนกระทั่งมีการสังคายนาพุทธศาสนาและพระสงฆ์ล้านนาได้ศึกษาภาษาบาลีจนแตกฉานและได้แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลี ในยุคทองของวรรณคดีล้านนา ประมาณ พ.ศ.2060 ตำราเหล่านี้ยังใช้สอนชั้นเปรียญธรรมมาจนถึงปัจจุบัน³⁶⁸ ความขัดแย้งระหว่างคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายนี้น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งของการเขียนตำนานสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพุทธศาสนาในล้านนาอย่างน้อยสองเรื่องคือ นิกายสวนดอก เขียนเรื่องตำนานมูลศาสนา ส่วนนิกายป่าแดง พระรัตนปัญญาได้เขียนเรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ สิ่งที่ตำนานทั้งสองมุ่งหมายคือแสดงให้เห็นว่าพวกนิกายตนมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาดั้งเดิมและสืบทอดต่อวงศ์กันมาอย่างบริสุทธิ์ถูกต้องตามพระธรรมวินัย สรัสวดี อ๋องสกุล สันนิษฐานว่าตำนานมูลศาสนาเขียนก่อนชินกาลมาลีปกรณ์³⁶⁹

อย่างไรก็ตามในเอกสารเรื่องรายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ซึ่งสันนิษฐานว่าได้จัดทำขึ้นตามคำสั่งขององค์การคณะสงฆ์ส่วนกลางจากกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้อธิบายว่าคณะสงฆ์ในอาณาจักรเชียงใหม่มี 18 นิกายด้วยกัน แต่ค่านิกายที่ใช้กันอยู่ในเชียงใหม่เวลานั้นจะหมายถึงกลุ่มพระสงฆ์ที่สืบต่อกันมาจากอาจารย์หรืออูปัชฌาย์เดียวกันในแต่ละท้องถิ่นและมีการขึ้นต่อกันโดยสายการปกครองระดับต่ำ³⁷⁰ คณะสงฆ์ในอาณาจักรล้านนาจึงแบ่งออกเป็น 3 นิกาย ใหญ่ๆ คือนิกายเดิมซึ่งสืบมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี นิกายลังกาวงศ์เก่าที่สืบ

³⁶⁷ ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9, หน้า 29-31. และ มูลศาสนาญาณคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 28-30.

³⁶⁸ ประเสริฐ ฦ นคร, ปวงคำ ค้อยเขียว, ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่และเชียงตุง, หน้า 11-12.

³⁶⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า 7.

³⁷⁰ สมหมาย เปรมจิตต์, รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ (เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518), หน้า (1).

มาแต่พระสมณะในสมัยพระเจ้ากือนาและนิกายลังกาวงศ์ใหม่ที่พระมหาธรรมคัมภีร์นำเข้ามาเผยแพร่
ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน

2.3.10 การแตกแยกของสงฆ์ในอาณาจักรนครศรีธรรมราช

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นช่วงที่ราชวงศ์ศรีธรรมมาโคกราชครองอำนาจใน
นครศรีธรรมราช โดยมีพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นกษัตริย์ พระองค์ได้สถาปนาพระพุทธศาสนา
นิกายลังกาวงศ์และทรงเป็นผู้สร้างพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นด้วย ในเวลาต่อมา
นั้นได้มีตำแหน่งพระครู 4 องค์ เรียกว่าพระครูกาแก้ว พระครูการาม พระครูกาชาต พระครูกาเดิม มี
หน้าที่สำหรับรักษาพระบรมธาตุ ภายในวัดพระบรมธาตุ (ปัจจุบันคือวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร)
องค์ละด้าน ซึ่งสาเหตุที่มีตำแหน่งพระครูแยกกันรักษาพระบรมธาตุนั้นนั้นเกิดจากการรังเกียจกันใน
ข้อวัตรปฏิบัติและการแย่งกันเป็นเจ้าของพระมหาธาตุ ซึ่งชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้อธิบายถึง
เรื่องชื่อของพระครูทั้ง 4 นี้ว่าในตำนานของพระบรมธาตุที่มาประดิษฐานที่นครศรีธรรมราชแต่
ชั้นแรกมีกา 4 คู่ ใ้รักษาพระบรมธาตุ เป็นกาสีขาวคู่หนึ่ง สีเหลืองคู่หนึ่ง สีแดงคู่หนึ่ง สีดำคู่
หนึ่ง เมื่อพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชสร้างพระสถูปที่บรรจุพระบรมธาตุจึงเอานามกาเหล่านั้นมาตั้งเป็น
สมณศักดิ์สำหรับพระครูผู้รักษาพระบรมธาตุ พระครูกาแก้วได้แก่กาสีขาว พระครูการามได้แก่กาสี
เหลือง พระครูกาชาตได้แก่กาสีแดง พระครูกาเดิมได้แก่กาสีดำ ในเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่าไม่เป็นความจริง ทรงอธิบายว่าชื่อของพระครูทั้ง 4 นี้
สันนิษฐานที่มาได้กล่าวคือ คำที่เรียกพระครูว่ากามาจากคำว่าลังกาเพราะชาวนครศรีธรรมราชถ้าพูด
2 พยางค์มักทิ้งพยางค์หน้าพูดแต่พยางค์หลัง เช่น คำว่าสำเภาจะเรียกแต่ว่าเภาเฉยๆ และในหนังสือ
ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชตั้งพระครูกาได้พบที่ใช้ว่าลังกาและราชทินนามของพระครูกาแก้ว
เมืองไชยาก็ยังปรากฏอยู่ว่าพระครูรัตนมุณีศรีสังฆราชลังกาแก้ว ที่เรียกว่ากาแก้วนั้นเชื่อว่ามาจาก
ลังกาป่าแก้ว คือคณะสงฆ์นิกายลังกาซึ่งบวชมาจากพระวรมัต * เมื่อจุลศักราช 786 พ.ศ. 1967 การาม
นั้นน่าจะมาจากคณะพระสงฆ์ลังกาวงศ์ที่ได้ไปบวชแปลงใหม่จากรามัญ กษัตริย์นั้นน่าจะเป็คณะ
พระสงฆ์ที่เป็นชาวลังกาแท้ๆ คือเป็นชาวลังกาโดยชาติกำเนิด กาเดิมนั้นเชื่อว่ามาจากคำว่าลังกาเดิม
คือคณะพระสงฆ์ที่ได้ไปบวชแปลงใหม่จากลังกาซึ่งมาอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชก่อนพระนิกาย
ลังกาอื่น จึงเรียกว่าลังกาเดิมและสาเหตุที่แยกกันเป็น 4 กาและรักษาพระบรมธาตุกันคนละด้านนั้น
เพราะคณะพระสงฆ์ลังกาหรือพระสงฆ์ไทย มอญ ที่ได้ไปบวชแปลงใหม่ตามแบบลังกาวงศ์มาทาง

*ในชินกาลมาลีปกรณ์อธิบายว่าพระธรรมมหาสวามีเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาสามีม้วน
รัตเป็นพระกรรมวาจาจารย์

ทะเลและคงจะมากขึ้นแล้วอยู่อาศัยที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อนคณะสงฆ์คณะอื่น ต่อมาคณะสงฆ์ต่างๆ เหล่านี้คงเกิดรังเกียจกันในข้อวัตรปฏิบัติและมาแย้งกันเป็นเจ้าของพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองในอาณาจักรจึงตัดสินเป็นกลางให้คณะสงฆ์ทั้งหมดทุกคณะให้มีหน้าที่แบ่งกันรักษาพระบรมธาตุคณะละด้าน³⁷¹

2.3.11 การแตกแยกของสงฆ์ในไทย

2.3.11.1 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพ่อขุนรามคำแหง

ในระยะเริ่มแรกตั้งอาณาจักรสุโขทัยนั้นมีศาสนาต่างๆ ปนกันหลายลัทธิินิกายมีลัทธิวิญญูณนิยมหรือการนับถือผี พราหมณ์ พุทธศาสนานิกายมหายานและเถรวาท อินดูกับพุทธศาสนามหายานมีมาตั้งแต่ครั้งอาณาจักรขอมปกครองดินแดนแถบนี้ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทได้ปรากฏในภายหลังโดยมาจากมอญสมัยทวารวดีและจากลพบุรีนอกจากนี้ยังเชื่อว่าอาจจะมาจากเขมรในยุคเดียวกันนี้ด้วยเพราะตอนปลายสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาได้เจริญขึ้นมากในเขมรเพราะพระราชโอรสของพระองค์ไปบวชเรียนมาจากลังกากลับมาฟื้นฟูพุทธศาสนาที่เขมร แต่ก็คงจะไม่มีอิทธิพลมากนักต่อบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา³⁷² อย่างไรก็ตามลัทธิวิญญูณนิยมหรือการนับถือผีนั้นปรากฏอย่างชัดเจนในอาณาจักรสุโขทัยซึ่งพิจารณาได้จากหลักฐานที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกว่าในอาณาจักรสุโขทัย ความว่า

“...มีพระขพุง ศิเทพยดาในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้...”³⁷³

การนับถือผีนี้นับได้ว่าเป็นศาสนาหรือความเชื่อของคนไทยแต่โบราณเก่าแก่กว่าศาสนาอินดูหรือพุทธศาสนาที่คนไทยจะมารับทีหลังลักษณะเช่นนี้ฝังลึกอยู่ในความเชื่อของคนไทยถึงแม้จะไปรับความเชื่อจากต่างประเทศมาก็ยังไม่สามารถจะลบล้างความเชื่อเก่าๆนี้ได้ดังที่ในศิลาจารึกสุโขทัยอธิบายในเรื่องนี้ว่า

“...ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ให่วดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหวบดี พลีบ่ถูก ผีในเข้านับคุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย...”³⁷⁴

³⁷¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 38-39.

³⁷² สิริวิวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 29.

³⁷³ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 16.

³⁷⁴ เรื่องเดียวกัน

ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองที่จะเช่นบูชาไฟไว้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมืองตามความเชื่อเช่นนี้ อาจจะกล่าวได้ว่าการนับถือผีนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมเริ่มแรกที่วิวัฒนาการของอารยธรรมยังไม่สลับซับซ้อน ทุกเมืองต่างก็มีผีประจำเมืองของตนเองและผีนี้ก็เป็นความเชื่อร่วมกันที่จะทำให้ผู้คนพลเมืองมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ลักษณะที่ว่าเป็นเรื่องของสังคมที่ค่อนข้างเล็กไม่สลับซับซ้อน ดังจะเห็นได้จากการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยเป็นไปในลักษณะพ่อปกครองลูกซึ่งผู้ปกครองค่อนข้างจะใกล้ชิดกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ทำหน้าที่ในการตัดสินคดีพิพากษาตามกฎหมายได้ด้วยตนเอง³⁷⁵

อย่างไรก็ตามแม้จะมีหลายลัทธิศานิกายปนกันภายในอาณาจักรแต่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ปฐมกษัตริย์ของสุโขทัยก็ทรงเคารพนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทมากกว่าลัทธิอื่นๆ ทั้งนี้อาจจะเป็นเหตุผลทางการเมืองก็ได้เพราะว่ากลุ่มคนไทยนับถือนิกายเถรวาท ส่วนพวกเขมรเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนานิกายมหายาน เมื่อกำจัดอำนาจเขมรออกไปก็ไม่ต้องการสนับสนุนลัทธิศานิกายของเขมรด้วยแต่ถึงอย่างไรก็ตามอิทธิพลของพราหมณ์กับพุทธศาสนานิกายมหายานก็ยังติดแน่นอยู่กับประชาชนสุโขทัยไม่ได้เสื่อมไปแต่อย่างใด ดังจะพิจารณาได้จากพระนามของกษัตริย์ก็ตาม สถานที่ก็ตามก็ยังเป็นแบบพราหมณ์และพุทธศาสนานิกายมหายานอยู่

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงพุทธศาสนานิกายมหายานซึ่งเจริญอยู่ทางใต้คือในอาณาจักรศรีวิชัยและเจริญอยู่ทางตะวันออกคือในอาณาจักรเขมรได้ค่อยๆ เสื่อมลง พ่อขุนรามคำแหงได้ทรงทราบกิตติศัพท์ว่าพระสงฆ์ที่ได้ไปศึกษาจากลังกาได้มาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้นปฏิบัติธรรมวินัยเคร่งครัด จึงได้โปรดให้อาราธนาพระสงฆ์เหล่านั้นขึ้นมาตั้งวงศ์และเผยแผ่พุทธศาสนาอยู่ที่สุโขทัย³⁷⁶ ศิลจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

“...เมืองสุโขทัยนี้ มีไรญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวก (ฉลาด - ผู้วิจัย) กว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูก (มา - ผู้วิจัย) แต่เมืองศรีธรรมราชมา...”³⁷⁷

จากข้อความตอนนี้แสดงให้เห็นว่า ปู่ครูทั้งหลายในเมืองสุโขทัยนี้ทุกคนหลวกน้อย

³⁷⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, 2524), หน้า 22-23.

³⁷⁶ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 29-30.

³⁷⁷ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 13-14.

กว่า (ปราดเปรื่อง) สังฆราชจากเมืองนครศรีธรรมราช³⁷⁸ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายเรื่องที่พระสงฆ์ นครศรีธรรมราชรู้หลักพุทธธรรมดีกว่าพระสงฆ์สุโขทัยเพราะทางนครศรีธรรมราชและเมือง ทั้งหลายทางได้นั้นมีความเจริญมาก่อนทางเหนือทุกประการ โดยที่ทางได้นั้นได้รับอารยธรรมทาง ศิลปวิทยาการจากอาณาจักรศรีวิชัยและอารยธรรมในทางพุทธศาสนาจากนครปฐมลงไปทางใต้³⁷⁹ และเหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือการที่พระสงฆ์เมืองนครศรีธรรมราชได้ทราบข่าวการสังคายนา พุทธศาสนาในลังกาได้ออกไปศึกษาพระธรรมวินัยและอุปสมบทใหม่ หลังจากนั้นก็ได้กลับมาตั้ง คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ที่เมืองนครศรีธรรมราช ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 18³⁸⁰ คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ ดังกล่าวได้เผยแผ่พุทธศาสนาในหมู่ประชาชนและทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นการใหญ่ มีการบูรณะ พระมหาธาตุเจดีย์ที่สร้างแบบมหายาน การบูรณะมิได้ทำลายเจดีย์ของเดิมแต่สร้างสถาปัตยกรรมแบบลังกา ครอบไว้ซึ่งเป็นการกระทำที่เสริมสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนชาวเมืองนครศรีธรรมราชให้เห็น ความเอาใจใส่ทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างแท้จริงของพระสงฆ์ที่นับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ เป็นผลให้สถานะของคณะสงฆ์มีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้ตั้งมั่นรุ่งเรือง ขึ้นเป็นลำดับ คณะสงฆ์ก็มีวัตรปฏิบัติที่น่าเลื่อมใส มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ปรากฏ ชื่อเสียงและแพร่หลายเข้าไปในดินแดนไทยส่วนอื่นๆ อันได้แก่ อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านนา อาณาจักรอยุธยา³⁸¹ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่พ่อขุนรามคำแหงอาราธนาพระสงฆ์จาก นครศรีธรรมราชขึ้นมาตั้งวงศ์และเผยแผ่พุทธศาสนาอยู่ที่สุโขทัยนั้นอาจจะมาจากการที่เมืองนคร ศรีธรรมราชเป็นดินแดนที่อาณาจักรสุโขทัยมีอำนาจปกครองในฐานะเป็นประเทศราชหรือเมืองขึ้น การ ติดต่อสื่อสารกันกระทำได้อย่างสะดวกจึงทำให้สุโขทัย “นำเข้า” พระสงฆ์จากนครศรีธรรมราช ใน ศิลจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 ได้อธิบายถึงสถานะของเมืองนครศรีธรรมราชว่าอยู่ภายในอาณาเขตของ สุโขทัยว่า

³⁷⁸ วิชาญ ปุณฺณโกต, พุทธศาสนาลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553.

แหล่งที่มา http://www.philo.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=73&limit=1&limitstart=2

³⁷⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, คำอ่านศิลาจารึกหลักที่ 1 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 15, อ้างถึงใน อธิธิพล แก้วพิลา, 2545: 62.

³⁸⁰ ปิยนาด (นิโครธา) บุญนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาศสมัยโบราณถึง ก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 225.

³⁸¹ เรื่องเดียวกัน

“...ปราบเบื้องตะวันออก รอด สรลง (สระหลวง – ผู้วิจัย) สองแคว ลุมบาจาย สคา
เท้าฝั่งของถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว เบ็(อ)งหัวนอน รอดคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ
ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราชฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว...”³⁸²

อย่างไรก็ตามเมื่อพระสงฆ์จากนครศรีธรรมราชขึ้นมาตั้งวงศ์และเผยแผ่พุทธศาสนาอยู่ที่
สุโขทัยทำให้ในอาณาจักรมีคณะสงฆ์ 2 คณะ คือ คณะสงฆ์ดั้งเดิมที่อยู่มาก่อนและคณะสงฆ์ลังกา
วงศ์ที่มาจากนครศรีธรรมราช ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงโปรดให้สร้างวัดป่าถวายเป็นคณะอรัญญิก
ขึ้นซึ่งเป็นเถรวาทที่เป็นคณะเข้ามาใหม่ ประชาชนในสุโขทัยก็นิยมนับถือ เจ้าขุนมูลนายและราษฎร
นิยมบวชเรียนในคณะนี้ ทำให้เพิ่มจำนวนผู้นับถือมากขึ้นในเวลาไม่นานนัก วัดของคณะใหม่นี้
เรียกว่า “อรัญญิก” คือเป็นวัดป่าที่ห่างจากเมืองพอสมควร ซึ่งตั้งอยู่รอบนอกเมืองสุโขทัย เมื่อ
เจ้านายสนับสนุนคณะใหม่ประชาชนทั่วไปก็เอาเป็นแบบอย่างบ้าง ก็เลยทำให้ผู้ที่เคยนิยมคณะสงฆ์
เดิมลดจำนวนลง ซึ่งในระยะแรกนั้นพระสงฆ์ลังกาวงศ์รังเกียจพระสงฆ์พวกเดิมในสุโขทัยเพราะ
เห็นว่าปะปนกับพวกมหายานมาเป็นเวลานาน³⁸³ คณะสงฆ์แต่ละคณะไม่ยอมขึ้นต่อกันเพราะ
พระสงฆ์พวกเดิมใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งไปเกี่ยวข้องกับพวกมหายานที่ฟังจะลดบทบาทลงไป ส่วน
พระสงฆ์ลังกาวงศ์ใช้ภาษาบาลีตามแบบลังกา การทำสังฆกรรมจึงร่วมกันไม่ได้แต่ในระยะต่อมา
คณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายก็ปรองดองกันได้ด้วยดีเพราะพระสงฆ์พวกเดิมลดน้อยลงจนต้องรวมกับ
พระสงฆ์ลังกาวงศ์และทำสังฆกรรมร่วมกัน เรื่องนี้จะพิจารณาได้จากการปักเสมา ถ้าเป็นวัดหลวง
มักทำใบเสมา 2 แผ่นซ้อนกัน ถ้าเป็นวัดราษฎร์ทำแผ่นเดียว ซึ่งแต่เดิมก่อนพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามา
ก็คงปักเสมาแผ่นเดียวเหมือนกันหมดแต่เมื่อพระสงฆ์ลังกาวงศ์เข้ามา ก็แสดงความรังเกียจสมณวงศ์
เดิมจึงรังเกียจเสมาที่ผูกไว้ด้วยไม้ยอมทำสังฆกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดความลำบากแก่ผู้ที่เคย
อุปสมบทบุตรหลานในวัดสำหรับตระกูลและวัดใกล้บ้าน กษัตริย์จึงทรงอาราธนาพระสงฆ์ลังกาวงศ์
ให้ผูกเสมาวัดหลวงต่างๆ ซ้ำกันอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งพระสงฆ์พวกเดิมและพวก
ลังกาวงศ์³⁸⁴ สิริวิวัฒน์ คำวันสาได้อธิบายถึงสาเหตุแห่งความปรองดองของคณะสงฆ์ทั้งสองฝ่ายว่า
อาจจะมาจากสาเหตุ 2 ประการคือ

1. พ่อขุนรามคำแหงใช้กุศโลบายชักนำขอร้องให้สงฆ์ 2 ฝ่ายรวมกัน

³⁸² กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 20.

³⁸³ ปิยนาด (นิโครธา) บุณนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมัยโบราณ
ถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 233.

³⁸⁴ เรื่องเดียวกัน

2.เจ้านายและประชาชนหันไปนับถือคณะใหม่ ในที่สุดก็รวมกันได้โดยไม่มีการบังคับ³⁸⁵

เมื่อคณะสงฆ์รวมเป็นอันเดียวกันแล้ว ได้แบ่งพระต่างกันออกเป็น 2 พวก คือพวกที่สมาทานคันถธุระ ก็เล่าเรียนภาษาบาลี ศึกษาพระไตรปิฎก คณะสงฆ์ฝ่ายนี้มักเลือกอยู่ที่ใกล้บ้านใกล้เมือง จึงได้ชื่อว่า “คณะคามวาสี” ส่วนพวกที่สมาทานวิปัสสนาธุระก็จะบำเพ็ญภาวนาหาความสงบอยู่ตามวัดในป่า จึงได้ชื่อว่า “คณะอรัญญวาสี” (ในลังกาเรียกว่านวาสี) อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ทั้ง 2 คณะนี้ก็รวมอยู่ในนิกายเดียวกันคือเถรวาท เรียกว่าพระสงฆ์สยามวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงลักษณะเฉพาะของพระสงฆ์สยามวงศ์ว่า

“แต่การที่ไทยรับถือลัทธิลังกาวงศ์ครั้งนั้น ไม่ได้ทั้งขนบธรรมเนียมแม้เป็นฝ่ายศาสนาอื่นซึ่งได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนทั้งหมด ด้วยนิสัยไทยเลือกใช้แต่ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ดังกล่าวมาแล้วเพราะฉะนั้นประเพณีการบ้านเมืองซึ่งเคยถือคติตามทางศาสนาพราหมณ์ อันมิได้ขัดข้องแก่พระพุทธศาสนาก็คงถือต่อมา แม้ภาษาสันสกฤตก็ยังศึกษาและใช้ปะปนในภาษาไทยมิได้เลิกถอนไปทีเดียว มีการบางอย่างซึ่งไทยรับลัทธิลังกามาแก้ไขให้เหมาะแก่ความนิยมในภูมิประเทศ เป็นต้นว่าตัวอักษรซึ่งเขียนพระไตรปิฎกคงใช้ตัวอักษรขอม พุทธเจดีย์บางอย่างก็คิดแบบแผนขึ้นใหม่ ดังเช่นรูปพระเจดีย์สุโขทัยเป็นต้น พระพุทธศาสนาที่ถือกันในประเทศสยามควรนับว่าเกิดเป็นลัทธิสยามวงศ์ตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสืบมา จนเมื่อปลายสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ที่เมืองลังกาเกิดจลาจลหมดสิ้นสมณวงศ์ได้มาขอคณะสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นประธานออกไปให้อุปสมบท กลับตั้งสมณวงศ์ขึ้นในลังกาทวีปยังเรียกว่านิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์อยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้”³⁸⁶

2.3.11.2 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพระมหาธรรมราชาลิไทหรือพญาลิไทพระองค์ได้ทรงอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราชจากลังกาที่จำพรรษาอยู่ที่นครพนม* มาจำพรรษาอยู่ที่สุโขทัยเมื่อปี พ.ศ. 1904 ดังที่ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมร อธิบายว่า

“...เสด็จประทับดำรงเสวยราชสมบัติ ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยอยู่ 22 ปี ถึง 1283

³⁸⁵สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 31.

³⁸⁶สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์ (แพร่พิทยา, 2514), หน้า 143-144.

* ตั้งอยู่ในประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่าในปัจจุบัน โดยอยู่เหนือเมืองมะตะมะไปประมาณ 50 กิโลเมตร

ปีฉลู สมเด็จพระพิตร (พระมหาธรรมราชาลิไท – ผู้วิชัย) ทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช ผู้มีศีลเรียนจบพระไตรปิฎก ซึ่งสถิตอยู่ในลังกาทวีปซึ่งมีศิลาจารคล้ายกับพระชินาสพทั้งหลายในโบราณ จากนครพิน มาถึงระหว่างทาง จึงใช้นายช่างให้ฟังคำสั่งปลูกสร้างกุฏิวิหารกลางป่ามะม่วง อันมีโดยทิศปักษิมของเมืองสุโขทัยนี้ ปราบ (พื้นที่) ให้ราบ ถมทรายให้เสมอ ทำให้สวยงามทุกทิศ คล้ายพระวิษณุกรรมคิดเนรมิต เมื่อเวลาที่นำสมเด็จพระมหาเถระกับพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงมา พระบาทกัมรแดงอัญทรงใช้ให้จัดหมาก ข้าวตอก เทียน รูป ดอกไม้ กัลปพฤกษ์ ปลูกสร้าง..ทำการบูชาตลอดหนทาง ใช้ให้อำมาตย์มนตรี ราชสกุลทั้งหลายไปต้อนรับ บูชาสักการะจากเมืองลพบุรีถึงเมืองเชียงทองถึงเมืองบางจันทร์ เมืองบางพารแล้วถึงเมืองสุโขทัยนี้...จึงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชเข้าพระพรญา³⁸⁷

ปียนาถ บุณนาโคธิบายว่าการที่พระมหาธรรมราชาลิไทต้องอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากนครพินมาจำพรรษาอยู่ที่สุโขทัยนั้นอาจเป็นเพราะการศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ในสุโขทัยไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทส่งทูตไปขอพระสงฆ์จากพระมหาสามีสังฆราชที่นครพิน พระองค์ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะได้พระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถทำสังฆกรรมได้ทุกอย่างมายังสุโขทัย³⁸⁸

ผลจากการที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชมาจำพรรษาอยู่ในสุโขทัยนั้น ทำให้สถานภาพของพระสงฆ์ปรากฏการแตกแยกกันอย่างชัดเจน กล่าวคืออาณาจักรสุโขทัยในขณะนั้นมีสงฆ์ 2 คณะด้วยกันคือ คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ที่พ่อขุนรามคำแหงอาราธนามาจากนครศรีธรรมราชและคณะสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญของพระมหาสามีสังฆราชจากนครพิน คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญของพระมหาสามีสังฆราชเป็นคณะที่ศึกษาค้นคว้าเน้นหนักพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์ต่างๆ อันหมายถึงพระสงฆ์สายวิชาการที่ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรมที่เรียกว่าคันทธุระ ซึ่งมักจะจำพรรษาอยู่ในวัดต่างๆ ย่านชุมชนเรียกว่าคณะคามวาสี ส่วนพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์เป็นพระนักปฏิบัติเน้นหนักไปในทางปฏิบัติทางจิตเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสซึ่งเรียกว่าวิปัสสนาธุระและเป็นสงฆ์ที่นิยมจำพรรษาอยู่ใน

³⁸⁷ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 234-235.

³⁸⁸ ปียนาถ (นิโครธา) บุณนาถ, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสังฆโบราณ ถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 227.

วัดที่ห่างไกลจากตัวเมืองหรือชุมชนที่เรียกว่าคณะอรัญญวาสี³⁸⁹ พระสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญนั้น เจริญรุ่งเรืองมากซึ่งจะพิจารณาได้จากกรณีที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงผนวชในสำนักสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญเมื่อปีพ.ศ.1905 ดังที่บันทึกไว้ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาบาลี ความว่า

“...พระราชามีพระนามว่า ลิไทย ทรงประพฤติประโยชน์แก่ก่อกุลแก่พระศาสนาและก่อกุลแก่โลกทั้งปวง แม้ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติ เป็นบ่อเกิดแห่งพระคุณ ก็ทรงเบื่อหน่ายความเป็นพระราชา พระองค์ทรงน้อมไปในเนกขัมมบารมี เช่นเดียวกับพระราชบิดา แม้เจ้านายอำมาตย์ชาวเมือง นางสนมกำนัลในผู้เพริศพริ้งดังนางฟ้า พระสหายและพระประยูรญาติทัตทาน พระองค์ทรงเพ่งหวังถึงจริยาวัตรที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายประพฤติมาทุกเมื่อ เมื่อเขากำลังร้องให้อยู่ก็ทรงครองผ้ากาสาหวัดพัด สละราชภาวะ...”³⁹⁰

ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมรอธิบายถึงรายละเอียดของพระราชพิธีผนวชของพระมหาธรรมราชาลิไทไว้ ความว่า

“...เมื่อออกพระพรรษา ถึงแรม 8 ค่ำ วันพุธ ปุณฺณสุฤกษ์ ในค้ำวันนั้น พระบาทกัมรแดงอัญ ศรีสุริยพงส์รามมหาธรรมราชาธิราช ก็สมათานศีลเป็นคาบสพเสศ เฉพาะพระเนตรพระพุทธรูปทอง ที่ประดิษฐานอยู่บนพระราชมนเทียรและเสด็จไปนมัสการบูชาทุกวัน แล้วจึงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช พระเถรานุเถรภิกษุสงฆ์ทั้งหลายขึ้นบนปราสาทราชมนเทียรทอง จึงบวชเป็นสามเณร เมื่อเวลาจะบวชขอศีลนั้น พระบาทกัมรแดงอัญ ศรีสุริยพงส์รามมหาธรรมราชาธิราช (พระมหาธรรมราชาลิไท – ผู้วิชัย) เสด็จขึ้นขึ้น ยกอัญชลินมัสการพระพุทธรูปทองและพระไตรปิฎก ที่เก็บไว้บนพระราชมนเทียรกับพระมหาสามีสังฆราชทรงอธิษฐานอย่างนี้ว่า ผลบุญที่อาตมาบวชในศาสนาของพระพุทธ พระผู้เป็นเจ้าของพระพุทธ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าครั้งนี้ อาตมาไม่ย่อภาคได้จักรพรรดิสมบัติ อินทรสมบัติ พรหมสมบัติ อาตมาอยากขอมอบอาตมา ประารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อนำสัตว์ทั้งปวงข้ามไตรภพนี้ ครั้นอธิษฐานอย่างนี้แล้ว จึงรับเอาไตรสรณาคมนั้นขณะนั้น พื้นดินตอนล่างนี้ ก็หวั่นไหวทุกทิศ อธิษฐานบวชแล้ว จึงทรงเสด็จลงจากปราสาททอง บทธจรไปถึงป่ามะม่วง เวลาที่เสด็จวางพระบาทลงบนพื้นธรณีแผ่นดินนี้ ก็หวั่นไหวไปทุกทิศ ส่วนในห้วงน้ำนั้น”³⁹¹

³⁸⁹ อธิธิพล แก้วพิลา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 62-63.

³⁹⁰ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 245-246.

³⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 236-237.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ได้อธิบายว่าการที่พระมหาธรรมราชาลิไททรงผนวชนั้นน่าจะ
เป็นพระราชวิเทโศบายทางการเมืองของพระองค์เพื่อบิณฑบาตขอเมืองพิษณุโลกคืนจากอยุธยา³⁹²

ในสมัยนี้นั้นพระสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญได้รับการสนับสนุนจากพระมหาธรรมราชา
ลิไท ทรงสร้างสำนักสงฆ์ฝ่ายรามัญเป็นจำนวนมากและมีประชาชนได้บวชในสำนักสงฆ์ดังกล่าว
นอกจากนี้คณะสงฆ์รามัญยังมีความปรารถนาที่จะเผยแพร่พระธรรมวินัยของสำนักนี้ไปยัง
อาณาจักรไทยอื่นๆ ดังปรากฏหลักฐานในตำนานมูลศาสนา แม้แต่ในชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งพระ
รัตนปัญญาที่เป็นพระเถระฝ่ายวัดป่าแดง ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับพระสงฆ์ลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญ
ประพันธ์ไว้ยังได้กล่าวถึงการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังอาณาจักรไทยต่าง ๆ ตรงกันกับใจความที่
ปรากฏอยู่ในตำนานมูลศาสนาของฝ่ายวัดสวนดอกว่า

“ถ้าเขาเจ้าทั้ง 8 คน เจ้าปิยทัสสีเอาศาสนาไปประดิษฐานในอโยธยา คนทั้งหลายก็ให้
เป็นมหาสวามีนั่น เจ้าสุวณฺณคีรีเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองชะวา (หลวงพระบาง – ผู้วิจัย) คน
ทั้งหลายก็ให้เป็นมหาสวามีนั่นแล เจ้าเวสสกุเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองน่าน คนทั้งหลายก็
ให้เป็นมหาสวามีนั่นแล เจ้าอานนท์ก็ปฏิบัติอยู่ในป่าไม้ม่วงในเมืองสุโขทัยแทนที่เจ้าสุมนะนั้น
แล เจ้าสุมนะเอาศาสนาไปประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่นั้นแล เจ้าทั้งหลายคือเจ้าพุทธสาคร
1 เจ้าสุชาตะ 1 เจ้าเขมะ 1 เจ้าสัทธาติสสะ 1 นั้น ชวนกันปฏิบัติอยู่ในเมืองกลางคือว่า 2 แคว้น
แล”³⁹³

การเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังอาณาจักรไทยต่าง ๆ เช่น การที่พระสุมนะไปเผยแพร่ที่เมือง
เชียงใหม่นั้น พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ได้อธิบายว่าเป็นพระราชวิเทโศบายทางการเมืองของพระมหา
ธรรมราชาลิไท กล่าวคือ ในเรื่องที่พญากือนาขัตติย์ผู้ครองอาณาจักรล้านนา พระองค์ได้ส่งทูตมา
ขอพระสุมนะจากสุโขทัย ซึ่งพระสุมนะนี้นั้นได้อธิบายมาข้างต้นแล้วว่าเป็นชาวเมืองสุโขทัยซึ่งได้
เดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกที่อยุธยาแล้วกลับมาที่สุโขทัยอยู่ในสำนักพระมหาเถรสังฆราชานุพ
ภัทร ในเวลาต่อมาก็ได้ไปรับการอุปสมบทใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีในทีนครพันแล้วได้
ศึกษาคัมภีร์กับพระอุทุมพรมหาสวามีเป็นเวลา 4 พรรษา แล้วจึงกลับมาอยู่สุโขทัยได้ 10 พรรษา จึง
ได้นำภิกษุอีก 8 รูปกลับไปอุปสมบทใหม่ในสำนักพระอุทุมพรมหาสวามีอีกครั้งเพื่อจะนำมาตั้ง
คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ในเมืองสุโขทัย ซึ่งเมื่อคณะสงฆ์ชุดนี้กลับสู่สุโขทัยแล้วได้เผยแพร่พุทธศาสนา

³⁹²ดูรายละเอียดใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, 2545), หน้า 116-121.

³⁹³ตำนานมูลศาสนา, หน้า 228-229.

แบบลังกาวงศ์ใหม่หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิกาชอุทุมพรเพราะพระอุทุมพรมหาสวามีเป็นผู้สถาปนา ซึ่งนิกาชใหม่นี้ได้แพร่หลายในสุโขทัย

ในเวลาต่อมาพระสุมนะได้เดินทางไปเผยแผ่ศาสนาที่เมืองเชียงใหม่ในปีพ.ศ.1912 พร้อมกับได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดได้จากเมืองปางจา เมืองร้างที่อยู่ระหว่างเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย³⁹⁴ และเมื่อพระสุมนะได้เดินทางไปถึงเมืองเชียงใหม่ได้นำพระบรมสารีริกธาตุออกแสดงแก่พระเจ้ากือนา พระบรมสารีริกธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์เป็นอันมากจนทำให้พระเจ้ากือนาเกิดความศรัทธาใคร่จักสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น แต่พระสุมนะก็ได้ทูลต่อพระเจ้ากือนาว่า

“...ที่แท้เมืองสองเมือง คือเมืองพิงและเมืองสุโขทัยบ่ใช่อันเดียวกันนา ญาติเราอยู่เมืองสุโขทัยเขาทั้งหลายยอมเคยมาไหว้พระธาตุเจ้าองค์นี้มา ครั้นที่เราได้สถาปนาที่เขาจักมาไหว้ เราจักเอาออกให้เขาไหว้ก็บ่ได้นา เขาจักมาพิงได้นาเหตุดั่งนั้น เราบ่ใคร่สถาปนาเพื่อเหตุนั้นแล ท้าวกือนาว่าคำอันเจ้ากู่วาก็บ่มีเป็นดั่งนั้นแท้ไชริ้ ดั่งเมืองตากก็อยู่ท่ามกลาง 2 อันนี้แล ข้าจักเอาเมืองนั้นบูชาสิลาธิคุณแห่งเจ้ากู่แล เมื่อคะโยมแห่งเจ้ากู่ได้กินเมืองตากนั้น เมืองทั้ง 2 เมืองนี้ก็จักเป็นเมืองเดียวกันเมื่อญาติเจ้ากู่จักมาไหว้พระธาตุเจ้าก็บ่ยากแล เหตุดั่งนั้นขอเจ้ากู่สถาปนาพระธาตุเจ้านี้เถิด

ครั้งนั้นมหาสวามีเจ้าก็รับเอาคำพระยาที่อาราธนาตนนั้นแล้ว ก็เอาหลานตนผู้หนึ่งชื่อว่าพิตในนั้นมาถวายแก่พระยาแล้ว พระยาก็ส่งให้ไปกินเมืองตากนั้น อันพระยาบูชาสิลาธิคุณแห่งตนนั้นแล...”

ข้อความที่ยกขึ้นมาข้างต้นนั้น หมายความว่าพระสุมนะเคยเอาพระบรมสารีริกธาตุออกมาให้ชาวสุโขทัยนมัสการเสมอ ครั้นถ้าหากเอาบรรจุไว้ในเจดีย์ที่เมืองเชียงใหม่แล้ว พระสุมนะจะเอาพระบรมสารีริกธาตุออกมาและเอากลับไปให้ชาวสุโขทัยนมัสการที่เมืองสุโขทัยก็ไม่ได้ อีกทั้งชาวสุโขทัยก็ไม่อาจที่จะเดินทางมานมัสการที่เมืองเชียงใหม่ได้เพราะเมืองทั้งสองมิได้เป็นไมตรีกัน ซึ่งสาเหตุที่น่าจะเนื่องมาจากการขัดแย้งกันเรื่องเมืองตากที่สุโขทัยต้องเสียให้แก่ล้านนาก่อนหน้านี้

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์อธิบายถึงพฤติกรรมของพระสุมนะในตอนนี้แสดงผลอย่างชัดเจนว่าพระเจ้ากือนาได้มีการผ่อนปรนในเรื่องเมืองตากให้แก่ฝ่ายสุโขทัยบ้างโดยยอมให้ชาวสุโขทัยซึ่งเป็นหลานของพระสุมนะมาครองเมืองตาก เมืองสุโขทัยและเมืองเชียงใหม่จึงกลับเป็น

³⁹⁴พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา, หน้า

ไมตรีกันอีก ชาวสุโขทัยก็อาจเดินทางมานมัสการพระบรมสารีริกธาตุซึ่งบรรจุอยู่ในเจดีย์ที่เมือง เชียงใหม่ได้³⁹⁵

จากเรื่องที่พระสุมนะได้ใช้วิธีการทางศาสนาจนได้เมืองตากคืนนั้น ทำให้น่าคิดว่า พระสงฆ์ที่ออกไปเผยแผ่ศาสนาจากสุโขทัยในต่างอาณาจักรนั้นน่าที่จะได้รับเอานโยบายทาง การเมืองกับต่างแคว้นไปด้วยโดยเฉพาะเมืองน่าน ในพงศาวดารของเมืองน่านได้เล่าเรื่อง ความสัมพันธ์ทางศาสนากับสุโขทัยว่า ครั้งหนึ่งพญาการเมืองเจ้าเมืองน่านได้ไปช่วย “พระยา โสปัตตกันทิ” เจ้าเมืองสุโขทัย (ระยะเวลาตรงกับสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท) เพื่อสร้าง “วัดหลวง อภัย” ที่เมืองสุโขทัย ครั้งนั้นเจ้าเมืองสุโขทัยได้มอบของที่ระลึกเป็นมงคลวัตถุทางศาสนากลับมา ยังเมืองน่านเป็นอันมาก สิ่งหนึ่งเป็นพระบรมสารีริกธาตุ พญาการเมืองจึงได้นำพระบรมสารีริกธาตุ นั้นมาฝังและก่อเจดีย์พระธาตุขึ้นคือพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่านในปัจจุบัน³⁹⁶

ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทและพญาการเมืองพงศาวดารเมืองน่านเล่าแต่เรื่อง การแลกเปลี่ยนทางศาสนานี้ว่าเป็นการสร้างพันธมิตรทางการเมืองด้วยในอันที่จะรับมือกับเมือง ใต้คืออยุธยา³⁹⁷ และการที่พระมหาธรรมราชาลิไทส่งพระเวสสุทไปเผยแผ่พุทธศาสนาในเมืองน่าน นั้นก็คงจะเป็นด้วยเหตุผลทางการเมืองเช่นเดียวกันกับกรณีของพระสุมนะที่ได้ไปเชียงใหม่ ดังที่ได้ กล่าวมาแล้วข้างต้น ศรีศักร วัลลิโภดมยังได้อธิบายถึงพระราชวิเทโศบายทางการเมืองของพระมหา ธรรมราชาลิไทถือว่าพระองค์ทรงจาริกศิลาจาริกหลักที่ 1 ขึ้นในสมัยของพระองค์ ไม่ได้จาริกใน สมัยพ่อขุนรามคำแหง พระมหาธรรมราชาลิไททรงจาริกศิลาจาริกหลักที่ 1 ด้วยเหตุผลทางการเมือง เพราะก่อนหน้าที่พระมหาธรรมราชาลิไทจะได้เสวยราชย์นั้น ได้มีกษัตริย์ปกครองสุโขทัยอยู่แล้ว แต่ว่าพระมหาธรรมราชาลิไททรงได้ราชสมบัติจากการกำจัดผู้ครองเมืองสุโขทัยเพราะฉะนั้นอาจ เป็นไปได้ว่ากษัตริย์ผู้ถูกพระมหาธรรมราชาลิไทประหารนั้น เป็นเจ้านายในราชวงศ์เดิมคือราชวงศ์ ผาเมืองที่เกี่ยวดองเป็นเครือญาติกับราชวงศ์พระร่วงมาแต่สมัยพ่อขุนผาเมือง การบรรยายเกี่ยวกับ พระเกียรติคุณของพ่อขุนรามคำแหงในศิลาจาริกนั้น คงจะมีความมุ่งหมายมิใช่น้อยที่จะสร้าง ภาพพจน์และสิทธิธรรมของพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งราชวงศ์พระร่วง ความขัดแย้งคงเกิดขึ้น ระหว่างพระมหาธรรมราชาลิไทกับบรรดาเจ้านายในราชวงศ์ผาเมือง ซึ่งปกครองบ้านเมืองหลาย แห่งอยู่ทางลุ่มน้ำน่านในกลุ่มสระหลวงสองแควและกินเลยเข้าไปในกลุ่มน้ำป่าสักทางเพชรบูรณ์ เป็นเหตุให้พระมหาธรรมราชาลิไทต้องยกกองทัพไปปราบปรามและมาครองเมืองสองแควอยู่พัก

³⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 113-114.

³⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

³⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

หนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็ทรงพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งทางวัฒนธรรมและการเมืองด้วยการทำนุบำรุงพุทธศาสนา สร้างพระบรมธาตุขึ้นที่เมืองสองแคว สร้างพระพุทธรบาทแล้วนำคนจากเมืองสองแควและลุ่มน้ำป่าสักไปไหว้พระพุทธรบาทที่เขาสุมนกูฎเมืองสุโขทัย³⁹⁸

2.3.11.3 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 3

ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 3 หรือพญาไสลือไทได้เกิดเหตุวิวาทาธิกรณ์ระหว่างพระสงฆ์ภายในวัดกัลยาณวาราม เมืองสุโขทัย ด้วยเรื่องการจัดเจ้าอาวาส ดังที่ในศิลาจารึกหลักที่ 9 ศิลาจารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 1 ได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

“ครั้งเมื่อพระสังฆปริณายกนามว่า พระบรมครูดีโลกคิลกะดิรัตนศีลคันธวันวาสิธรรมกิตติสังฆราชมหาสามิเจ้า เจ้าคณะอรัญญาสี่ ได้ตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถรเป็นเจ้าอาวาสวัดกัลยาณวาราม เป็นครั้งที่ 2 คือครั้งที่ 1 เมื่อพระสังฆปริณายกนี้ ยังดำรงตำแหน่งเป็นสังฆราช ได้ตั้งพระเถระองค์นี้ เป็นเจ้าอาวาสวัดนี้มาครั้งหนึ่งแล้ว แต่มีพระเถระอีก 2 องค์ คือพระสาริปุตตมหาเถร และพระพุทธรวงษ์มหาเถร ไม่มีความเห็นชอบด้วย ในการที่พระสังฆราช ตั้งพระมงคลวิลาสเป็นเจ้าอาวาส จนเป็นเหตุเกิดวิวาทาธิกรณ์ขึ้น

เพื่อให้คนทั้งหลายทราบเหตุที่ท่านมีอำนาจตั้งพระมงคลวิลาส เป็นเจ้าอาวาสในวัดกัลยาณวารามครั้งที่ 2 นี้ได้ ท่านจึงได้เล่าประวัตินี้ไว้ให้ทราบกล่าวตั้งแต่ เมื่อ จ.ศ.704 (พ.ศ.1886) ครั้งท่านยังเป็นศิษย์ของพระมหากัลยาณเถรเจ้าอาวาสวัดป่าแดงอยู่ จนถึงเมื่อ จ.ศ.723 พระมหากัลยาณเถรอาพาธหนัก และทราบว่าจะต้องถึงมรณภาพแน่นอน จึงให้ภิกษุสงฆ์มาประชุมกันและถามที่ประชุมว่าจะเห็นพระเถระรูปใดที่สมควรจะรับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าแดงแทนได้ ที่ประชุมได้อุปโลกตัวท่านให้เป็นเจ้าอาวาสแทน และเวลาที่พระธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท – ผู้วิจัย) เจ้าเมืองสุโขทัย ได้เสด็จมากระทำสักการบูชาพระศพพระมหากัลยาณเถรก็ได้ทรงตั้งให้ท่านเป็นเจ้าอาวาสในวัดป่าแดงอีก และให้เป็นเจ้าคณะในอรัญญาสี่ด้วย ตั้งแต่ท่านได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าคณะในอรัญญาสี่ท่านได้ตั้งเจ้าอาวาสในวัดกัลยาณวารามมาแล้วถึงสองสามองค์ ก็มีได้มีผู้ใดคัดค้าน จนถึงได้ตั้งพระมงคลวิลาสเป็นเจ้าอาวาส จึงได้มีวิวาทาธิกรณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุนี้พระธรรมราชาที่ 3 (พญาไสลือไท) เจ้าเมืองสุโขทัย จึงมีพระราชโองการในที่ประชุมพร้อมด้วยพระราชมารดา หมู

³⁹⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, “พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้ทำศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่ทำขึ้นสมัย “ลิไทย” ด้วยเหตุผลทางการเมือง,” ใน วรรณกรรมการเมืองเรื่อง "อาณาจักรพ่อขุนอุปถัมภ์" ศิลาจารึก ที่พ่อขุนรามคำแหงไม่ได้แต่งยุคสุโขทัย : รวบรวมบทความวิชาการ “จับพิรุณ” จารึกพ่อขุนรามคำแหง, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, 2546), หน้า 78.

เสนาอำมาตย์ราชบัณฑิตและภิกษุสงฆ์ทั้งหลายทรงตั้งพระบรมครูสังฆราช คือตัวท่านให้เป็นสังฆปริณายกทั้งพระราชทานอำนาจอันสิทธิ์ขาด ที่จะระงับอธิกรณ์ต่างๆ ได้เองในคณะอรัญญวาสีด้วย ได้รับราชอำนาจดังกล่าวมา พระบรมครูจึงได้ตั้งพระมงคลวิลาสมหาเถรเป็นเจ้าอาวาสในวัดกัลยาณวนาราม อีกครั้งหนึ่ง ได้โดยเรียบร้อย³⁹⁹

ศิลาจารึกวัดป่าแดง แผ่นที่ 3 ได้อธิบายถึงการระงับเหตุอธิกรณ์ของพระมหาธรรมราชาที่ 3 ว่า

“แลพุทฺธวังศมหาเถร ออกโจทนาใส่อธิกรณ์หนักหนา...ภิกษุบริษัททั้งหลาย ชุมกันในกะลาอุโบสถอันอยู่ในทะเลฉาง จึงระงับอธิกรณ์อันท่านทั้งสอง หากใส่แล้วแล เมื่อศักราชได้ 768 จอนักขัตร เดือนอ้าย แรม 10 ค่ำ วันอาทิตย์ ตรีพระราชาโองการ เสด็จมหาธรรมราชาธิราชในพระพิหารสีมากะลาอุโบสถอันมีในทะเลฉางนั้น พอประณามยามคั้งนี้ เราตั้งพระบรมครูดีโลกดิลกดิรัตนศีลคันธวนวาสีธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามีเจ้าเป็นสังฆปริณายกสิทธิแล ภิกษุสงฆ์ผู้ใดหนอ อรัญญวาสีและกระทำโทษ บรรรมไชริ บางอำเพือ บรมครูเป็นเจ้า หากสำเร็จเองเท่า อำเพือ บรมครูปรญาปติ อันใดไชริ เรามีอาจะละเมิด...มิได้เลย ถัดนั้นไชริ เราและสงฆ์ทั้งหลายด้วยมหาธรรมราชาธิราชและศรีราชมาดาและปู่พระยาจิงปร...นมงคลวิลาสมหาเถร ไว้ในกัลยาณวนาวาสด้วย สุขบริโภคบริบูรณ์สิทธิทุกอันแล”⁴⁰⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์แสดงทัศนะเรื่องการแต่งตั้งเจ้าอาวาสของพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์กับฝ่ายอาณาจักรไว้ว่า

“เมื่อเปรียบเทียบกับในสมัยอยุธยาแล้ว องค์กรสงฆ์มีอิสระมากกว่า พระสงฆ์มีอำนาจเมื่อเปรียบเทียบกับอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินคูจะมีอำนาจมากกว่าองค์กรสงฆ์ในสมัยหลัง การแต่งตั้งเจ้าอาวาสกันเอง แต่งตั้งสืบทอดจากคนนี้ไปคนนี้ แล้วเจ้าอาวาสก็ไม่ใช่เจ้าอาวาสที่เล็กๆ แต่เป็นเจ้าอาวาสของวัดที่เป็นประมุขของฝ่ายอรัญญวาสีทั้งหมด ก็สามารถแต่งตั้งกันเองได้จนกระทั่งเกิดการทะเลาะกันเอง จะต้องไปดึงเอาพระเจ้าแผ่นดินมาช่วยสนับสนุนอีกทีหนึ่ง ธรรมเนียมการแต่งตั้งกันเองก็ยังคงพอได้อำนาจอยู่พอสมควรทีเดียว”⁴⁰¹

³⁹⁹ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1, แปลโดย ยอช เซเดส์ (กรุงเทพมหานคร: กรุงชน, 2526), หน้า 147-148. และ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 251- 252.

⁴⁰⁰ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 262-264.

⁴⁰¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สังคมและวัฒนธรรมสมัยสุโขทัย,” ใน พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, 2540), น. 113-114.

อย่างไรก็ตามดูเหมือนอำนาจของกษัตริย์ในด้านนี้มิได้มีเด็ดขาดเหมือนในสมัยหลัง การที่พระมหาธรรมราชาที่ 3 ได้ทรงประกาศการแต่งตั้งเจ้าอาวาสวัดกัลยาณวราวมในพระอุโบสถ ซึ่งประกอบไปด้วยที่ประชุมสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ การทำพิธีประกาศในที่ประชุมสงฆ์แทนที่จะให้สังฆการี (ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลกิจการด้านคณะสงฆ์) นำประกาศพระบรมราชโองการไปแจ้งนั้น สะท้อนให้เห็นว่าการยินยอมในคณะสงฆ์เป็นสิ่งที่กษัตริย์แสวงหาอยู่เหมือนกัน ทั้งกษัตริย์ยังตรัสมอบอำนาจแก่ “สังฆปริณายก” ไว้อย่างสูง⁴⁰² กล่าวคือ ถ้าพระสงฆ์ใดประพฤติผิดไม่ถูกต้องชอบธรรมก็มีสิทธิ์ลงโทษได้เอง สังฆปริณายกมีคำสั่งใดในหมู่คณะสงฆ์ของตน กษัตริย์ก็สัญญาว่าจะไม่ล่วงละเมิดคำสั่งนั้น

2.3.11.4 การแตกแยกของสงฆ์สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2

คณะสงฆ์ในสมัยต้นอยุธยานี้มีอิทธิพลกับฝ่ายอาณาจักรอย่างมากทั้งในทางสังคม และการเมืองเนื่องจากพระสงฆ์ได้รับความนิยมนับถือจากประชาชนอย่างสูง โดยเฉพาะพระสงฆ์ซึ่งได้ศึกษาศาสนาจากสำนักที่มีชื่อเสียงของโลกชาวพุทธ เช่น จากระามัญประเทศ พุกาม หรือลังกา พระสงฆ์จึงเป็นกลุ่มบุคคลเพียงพวกเดียวที่อาจจะแข่ง “บารมี” กับกษัตริย์หรือเจ้าเมืองได้ เนื่องจากรากฐานอำนาจของพระสงฆ์ไม่ใช่มาจากการพระราชทานของกษัตริย์ แม้ว่าหลักคำสอนของพุทธศาสนา ไม่เป็นการบ่อนทำลายโครงสร้างทางการเมืองของอยุธยาตอนต้น แต่เพราะความมีชื่อเสียงและความ “อิสระ” ของพระสงฆ์เหล่านี้จึงทำให้พระสงฆ์ที่มีชื่อเป็นบุคคลที่มีอำนาจทางการเมืองอยู่เหมือนกัน

พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงเหล่านี้ยังสามารถแผ่อิทธิพลของตนไปได้กว้างไกลเพราะชื่อเสียงของสำนักของตนดึงดูดพระสงฆ์และมูลนายจากที่ไกลๆให้มาฝากตัวเป็นศิษย์ จึงนับเป็นบุคคลอีกพวกหนึ่งที่มีสายใยแห่งความภักดีซึ่งมีตนเป็นศูนย์กลางได้กว้างขวาง อำนาจศักระของพระสงฆ์เหล่านี้ไม่ปรากฏว่าถูกนำมาใช้บ่อยนัก แต่ก็มักจะมิบบทบาทเสมอเมื่อรัฐบาลอ่อนแอหรือสลายตัวไป

คณะสงฆ์ในฐานะที่เป็นสถาบันอันหนึ่งอันเดียวกันยอมเป็นอันตราายทางการเมืองแก่กษัตริย์ไม่น้อย⁴⁰³ เพราะฉะนั้นการควบคุมมิให้พระสงฆ์ใช้ความมีชื่อเสียงของตนเป็นศัตรูทางการเมืองต่อต้านกษัตริย์หรือเจ้าเมืองในสมัยต้นอยุธยา นั้น ดูเหมือนอาศัยการอุปถุฎการบำรุงเป็น

⁴⁰² อาคม พัตติยะ, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร : รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), หน้า 151-153.

⁴⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

เครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งด้วย กษัตริย์และเจ้าเมืองหรือชนชั้นสูงในหมู่มุลนายเป็นพวกเดียวที่มีทั้งกำลังทรัพย์และอำนาจเพียงพอที่จะบำรุงพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงได้อย่างมโหฬาร พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงมากบางองค์อาจได้รับการยกย่องให้ร่วมเป็นผู้สถาปนาศาสนสถานขนาดใหญ่คู่เคียงไปกับกษัตริย์ก็ได้⁴⁰⁴ ดังพิจารณาได้จากในพระราชพงศาวดารที่ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ไว้ ความว่า

“ศักราช 736 ขาลศก (พ.ศ.1917) สมเด็จพระบรมราชา (ธिरาช) เจ้าและพระมหาเถรธรรมมากัลญาณ แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุ ฝ่ายบูรพทิศหน้าพระบันชัณสิงห์ สูงเส้น 3 วา”⁴⁰⁵

นอกจากการสร้างศาสนสถาน เสนาสนะของสงฆ์แล้ว พวกชนชั้นสูงยังอาจยกที่ดินและข้าพระถวายวัดให้เป็นรายได้ที่ละมากๆ สมบัติที่เกิดขึ้นของวัดนี้จะคงอยู่และปลอดภัยจากการเบียดเบียนได้ก็ต่ออาศัยอำนาจบ้านเมืองช่วยค้ำจุน จึงอาจกล่าวได้ว่าพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงได้รับบริการที่จำเป็นแก่สำนักของตนจากกษัตริย์และเจ้าเมืองอยู่ด้วย⁴⁰⁶ และยิ่งไปกว่านั้นคณะสงฆ์ยังมีความสามารถในการปกครองตนเองระดับหนึ่งอยู่แล้ว ธรรมเนียมการปกครองคณะสงฆ์นั้นมีบัญญัติอยู่เหมือนกันในพระวินัย เป็นต้นว่าการแบ่งภิกษุออกเป็นพระเถระและพระสงฆ์ธรรมคา ให้สิทธิอุปัชฌายกรรมแก่พระเถระ ฯลฯ ทั้งมีธรรมเนียมให้พระสงฆ์ที่อ่อนอาวุโสกว่าต้องเคารพพระสงฆ์ที่แก่อาวุโส นอกจากนี้ธรรมเนียมการนับถือครูอาจารย์จะทำให้พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงสามารถดูแลปกครองศิษย์ของตนได้กลุ่มหนึ่งอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามการปกครองคณะสงฆ์ตามที่มีบัญญัติมาและอาศัยประเพณีนี้ไม่สามารถทำให้เกิดการปกครองที่เป็นระเบียบทั่วสังฆมณฑลได้ เพราะเป็นการปกครองอย่างหลวมๆ อีกทั้งจำกัดอยู่ในวงเล็กๆ เท่านั้น ลักษณะการปกครองเช่นนี้อาจก่อให้เกิดการแตกแยกนิกายและการวิวาทกันระหว่างสำนักได้ง่าย ความแตกแยกจนเกินไปของคณะสงฆ์เช่นนี้ไม่เกิดประโยชน์แก่พระเจ้าแผ่นดินนักเพราะนำมาซึ่งความปั่นป่วนและอาจเป็นชนวนให้พระสงฆ์นำการกบฏของประชาชนต่อรัฐบาลได้ง่ายด้วย เหตุฉะนั้นจึงเกิดความจำเป็นอยู่เองที่จะต้องจัดระเบียบให้สังฆมณฑล มีการปกครองลดหลั่นเป็นชั้นจนเกิดทำเนียบการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น กษัตริย์ได้เข้ามาแทรกแซงในการจัดตั้งการปกครองคณะสงฆ์นับตั้งแต่ยุคต้นอยุธยาเป็นอย่างน้อย (ถ้าไม่ก่อนหน้านั้น) โดยอาศัยพระราชอำนาจ กษัตริย์อาจค้ำจุนพระสงฆ์ที่โปรดปรานและไว้ใจได้ให้มีอำนาจในการควบคุมดูแลพระสงฆ์ในราชอาณาจักร อำนาจของพระสงฆ์รูป

⁴⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

⁴⁰⁵ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 444.

⁴⁰⁶ อาคม พัตติยะ, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมเทศนาร : รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ หน้า 156.

นั้นก็ดำรงอยู่ตราบเท่าที่ยังมีพระราชอำนาจค้ำจุนอยู่ แม้ไม่มีหลักฐานว่ากษัตริย์จะมีอำนาจสัก พระสงฆ์ได้ตามพระทัยเหมือนสมัยหลัง แต่การที่ทรงแต่งตั้งประมุขของสังฆมณฑลก็เพียงพอที่จะ ทำให้พระสงฆ์ซึ่งไม่พอพระทัยได้รับความลำบากในชีวิตบรรพชิตอย่างเต็มที่เหมือนกัน⁴⁰⁷

เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบของคณะสงฆ์ในสมัยอยุธยาสันนิษฐานว่าคงได้ดำเนินตาม แบบอย่างเหมือนกับอาณาจักรสุโขทัย พิจารณาโดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่อธิบายว่า สมเด็จพระเจ้าอู่ทองปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยาทรงวางระเบียบการปกครองบ้านเมืองตาม แบบอย่างของอาณาจักรสุโขทัยและในเวลาเมื่อเริ่มต้นสถาปนาราชอาณาจักรอยุธยานั้นกษัตริย์ ราชวงศ์พระร่วงที่เคยปกครองสุโขทัยเดิมนั้นก็ยังมีอยู่เพียงแต่เป็นประเทศราชของอยุธยาเท่านั้น คณะสงฆ์ทั้งสองคณะที่มีอยู่เดิมในสุโขทัยคือคณะคามวาสีและคณะอรัญญวาสีก็มีสืบต่อมาใน อยุธยา อย่างไรก็ตามความเสื่อมใสในพระสงฆ์ลังกาวงศ์เจริญแพร่หลายมากขึ้น ส่วนจำนวน พระสงฆ์ในนิคายเดิมนั้นก็ลดลงตามลำดับ⁴⁰⁸ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรง อธิบายว่าการที่คณะสงฆ์ได้แยกเป็น 2 คณะคือคณะคามวาสีและคณะอรัญญวาสีนั้นเกิดขึ้นในสมัย สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชหรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 1 เมื่อปีวอก จุลศักราช 946 พ.ศ. 2127 สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชได้ทรงแต่งตั้งพระมหาเถรคันฉ่องภิกษุชาวมอญเป็นสมเด็จพระ สังฆราช ครองวัดมหาธาตุ มีราชทินนามว่าสมเด็จพระอริยวงศญาณเนื่องจากสาเหตุที่พระมหา เถรคันฉ่องได้ช่วยเหลือสมเด็จพระนเรศวรพระราชโอรสของพระองค์จากการที่พระเจ้านันทบุเรง กษัตริย์หงสาวดีส่งคนมาลอบปลงพระชนม์ ครั้นนั้นคณะสงฆ์จึงแบ่งออกเป็น 2 คณะ คือ คณะเหนือ ให้ขึ้นในสมเด็จพระอริยวงศญาณและคณะใต้ให้ขึ้นในสมเด็จพระวันรัตน์ซึ่งเป็นสมเด็จพระ สังฆราชแต่เดิม อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้นั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุ ภาพทรงไม่เห็นด้วยโดยทรงอธิบายว่าได้ทรงกราบทูลปรึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ ยาวชิรญาณวโรรสซึ่งทรงรับสั่งว่าได้ทรงพิจารณาแล้วทรงพระดำริว่าคงจะไม่เป็นดังที่พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงอธิบายไว้ เพราะว่าพระมหาเถรคันฉ่องนั้นเป็นคนมอญซึ่ง พูดภาษาไทยไม่ได้และไม่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ถึงจะมีคุณูปการกับสมเด็จพระนเรศวร มากเพียงใดก็ไม่สามารถที่จะเป็นสมเด็จพระสังฆราชหรือแม้จะเป็นแต่เพียงเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายเหนือ ได้เพราะจะไม่สามารถบังคับบัญชาได้และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยัง อธิบายต่อว่านามสมเด็จพระอริยวงศญาณนี้ พิจารณาโดยทางภาษาแล้วเห็นว่าเป็นนามใหม่น่าจะ เพิ่งมีในชั้นหลังลงมาไม่ถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชและการที่สมเด็จพระมหาธรรม

⁴⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149-150.

⁴⁰⁸ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 63.

ราชาธิราชทรงแต่งตั้งพระมหาเถรคณัถงเป็นพระราชาคณะนั้นเชื่อได้ว่าเป็นความจริงแต่ตำแหน่งอย่างสูงที่สุดนั้นน่าจะเป็นเพียงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ ที่พระสุเมธราชา และการที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชโปรดให้พระมหาเถรคณัถงไปอยู่วัดมหาธาตุฯ ซึ่งเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราชจึงทำให้เข้าใจไปว่าได้ทรงแต่งตั้งพระมหาเถรคณัถงเป็นสมเด็จพระสังฆราชกำกับคณะเหนือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระราชดำรัสเห็นด้วยกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายต่อไปอีกว่าที่ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาธิบายว่าได้แบ่งคณะสงฆ์เป็นคณะเหนือคณะใต้เมื่อครั้งพระมหาเถรคณัถงได้เข้ามาในอยุธยาที่น่าจะผิดพลาดเพราะว่าในทำเนียบสมณศักดิ์อยุธยา แม้ในชั้นหลังยังเรียกว่าคณะคามวาสีและคณะอรัญวาสีไม่ได้เรียกว่าคณะเหนือ คณะใต้ ที่จัดเป็นคณะเหนือ คณะใต้น่าจะมาเรียกกันในสมัยธนบุรีหรือสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1⁴⁰⁹

อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างคณะคามวาสีและคณะอรัญวาสีว่าตามที่ปรากฏในหลักฐานนั้น ไม่มีความแตกต่างกันมากนักคงถือวินัยเหมือนกัน เพียงแต่ผิดกันด้วยประเพณีการบวชและการถือกฎเกณฑ์เล็กน้อยต่างกันเท่านั้น แม้ชื่อที่เรียกว่าอยู่ป่าหรืออยู่บ้านก็ไม่มี ความหมายมากนัก เพราะภิกษุวนวาสีนั้นแท้จริงก็สำนักอยู่ไม่ไกลจากเมืองนักคือในวนาใกล้เมืองที่เรียกกันว่าอรัญญิก พระสงฆ์ที่สมัครไปป่าเพื่ญูกานาตามป่าเขาที่ห่างไกลจริงๆ ก็คงมีแต่ไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงและไม่มียุทธศาสตร์ในการปกครองคณะสงฆ์ ทั้งไม่จำกัดว่าต้องเป็นพระสงฆ์วนวาสีอย่างเดียวยด้วย พระสงฆ์เหล่านี้เป็นพวกที่อาจกล่าวได้ว่าพ้นจากการดูแลของคณะสงฆ์ในทางปฏิบัติจึงน่าจะคุกคามอำนาจของกษัตริย์ได้มาก แต่ก็เพราะพระสงฆ์ที่ออกแสวงหาความวิเวกไม่สนใจจะข้องแวะกับฆราวาสอยู่แล้วจึงมักจะไม่นับทอนอำนาจของบ้านเมืองแต่อย่างใด เมื่อใดที่กลับจากป่าเข้าสู่เมืองหรืออรัญญิกก็ต้องกลับเข้ามาสู่เงื้อมมือแห่งการควบคุมของกษัตริย์อยู่นั่นเอง กล่าวโดยสรุป การปกครองคณะสงฆ์ที่กษัตริย์ควบคุมอยู่นี้ครอบคลุมเฉพาะในเขตชุมชนซึ่งมีพระสงฆ์อยู่มาก อันเป็นจุดที่อาจจะเกิดอันตรายแก่พระราชอำนาจได้มากกว่าการควบคุมสังฆมณฑลทั้งหมดจริงๆ การถือธุดงค์วัตรจึงเป็นทางออกจากการควบคุมนั้นได้แต่ก็ไม่เป็นหนทางให้ทำลายอำนาจของกษัตริย์ได้

การแบ่งแยกคณะสงฆ์ออกเป็นสองฝ่ายนี้ ไม่ว่าจะเกิดขึ้นด้วยเหตุใดก็มีผลเหมือนกันคืออำนาจของคณะสงฆ์เมื่อเทียบกับพระราชอำนาจแล้วย่อมจะอ่อนแอลง ในตำนานมูลศาสนา กล่าวถึงการเข้ามาของพุทธศาสนาวิถีใหม่จากลังกาทำให้เกิดการแตกแยกในคณะสงฆ์ของ

⁴⁰⁹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 14-

อาณาจักรล้านนา เข้าใจว่าเหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ แม้ว่าจะไม่รุนแรงเท่าที่คงได้เกิดมาแล้วในสุโขทัยและอยุธยาเช่นกัน จึงจะเห็นได้ว่าแม้โดยความเป็นจริงแล้วพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายไม่มีความแตกต่างในวัตรปฏิบัติมากนัก แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้เกิดความแตกร้างและอ่อนแอลงเมื่อเทียบกับอำนาจของกษัตริย์⁴¹⁰

เหตุการณ์ความแตกแยกของคณะสงฆ์ในอาณาจักรอยุธยาได้เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 หรือเจ้าสามพระยา ซึ่งได้อธิบายมาข้างต้นแล้วว่าในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนหรือพระเจ้าติสของอาณาจักรล้านนาได้มีคณะพระสงฆ์จากอาณาจักรล้านนาออกเดินทางไปยังลังกาเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและอุปสมบทใหม่ ซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้นั้นตรงกับสมัยสมเด็จพระอินทราชาหรือสมเด็จพระรามาธิบดีศรีนครินทราชาธิราชหรือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (เจ้านครอินทร์)⁴¹¹ กษัตริย์อยุธยา แต่เมื่อคณะสงฆ์คณะดังกล่าวได้เดินทางกลับมายังอาณาจักรอยุธยาแล้วนั้นตรงกับสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 เนื่องจากสมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครอินทร์) ได้เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.1967 และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติต่อในปีเดียวกัน ในตำนานมูลศาสนา ฉบับวัดป่าแดงได้อธิบายว่าเมื่อคณะสงฆ์จากลังกาชุดนี้ได้เดินทางกลับมาถึงอยุธยาได้รับการสนับสนุนจากทั้งพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) และพระเถระชั้นผู้ใหญ่ โดยได้อาราธนาพระสงฆ์ภายในอาณาจักรอยุธยาให้อุปสมบทใหม่ในสำนักพระมหาธรรมคัมภีร์ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ที่มาจากลังกา กล่าวคือ

“สักกราชได้ 791 ตัว (พ.ศ.1972) ปีกัณฑ์ สาสนาวัสสาล่วงแล้วได้ 1971 ปี (พ.ศ. กับ จ.ศ.ไม่ตรงกัน) เดือน 9 ออก 6 ค่ำ มหาญาณคัมภีระ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิจัย) เป็นเกล้า (เกล้า) ชาวเจ้าทั้งหลายมาเถิงโยธियाด้วยทางเรือ ก็พร้อมกันขึ้นเมตตาเจ้าปถวิ (ปฐวิ) พระยาธัมมบรมราชา [พระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) – ผู้วิจัย] ก็ขอัญชลีว่าสาธุคดีและว่าอันแล้ว ก็ล้าง (สร้าง) ไชยอารามหือเป็นทานแก่พระสังฆะใหม่ท่านก็ไปบอกกล่าวกิจทั้งมวลแก่สมเด็จพระราชครูธัมมคัมภีระ ท่านก็มีใจใสยินดีมากนัก ท่านก็ขอเมตตาพระยาบรมราชหือเลิกศาสนา ราชนาพระทั้งหลายหือมารับศาสนาใหม่ เรียนเอาอรรถวินัยควรและสมเด็จพระราชครูเจ้าก็ปลงป่าวหือพระทั้งหลายมาบวชในสำนัก พระมหาญาณคัมภีระเป็นประธานแก่สังฆะ 13 คน เรียกว่าสิงห์พิกกะในปีกัณฑ์

⁴¹⁰ อาคม พัตติยะ, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร : รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ หน้า 150-151.

⁴¹¹ รอง ศยามานนท์ และคนอื่นๆ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา: แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพมหานคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 54.

นั้นและ ศาสนารามา (วัด – ผู้วิชัย) ทั้งหลาย 600 หลัง (ในมูลศาสนานามคัมภีร์อธิบายว่า 700 หลัง – ผู้วิชัย) ก็เข้ามาในสำนักมหาญาณคัมภีร์เถระเจ้าเสียงและ”⁴¹²

ในตำนานวัดป่าแดง ก็ได้อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้เช่นเดียวกัน ความว่า

“ตราบถึงเมืองอโยธยาที่นั่นแล้ว ก็เมื่อเมตตาพระญา [พระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) – ผู้วิชัย] บอกรักจะทิ้งมวลแก่พระญาเป็นประธานเสนาอามาตย์ ก็ยินคิมากนัก พระญาคือหื้อพื้นล้างเชยขอรามเปันทานแก่ญาณคัมภีระ (พระมหาธรรมคัมภีร์ – ผู้วิชัย) ได้อยู่ แล้วก็ใช้ยังอามาตย์ผู้ซื่อสุภารัตตะ แลโสภิตอามาตย์ไพไหว้มหาธรรมสารทเถระเป็นเค้าสังฆะทิ้งมวล มาพร้อมกัน แล้วก็หื้อสุภารัตตะบอกกล่าวยังกิจจะทิ้งมวล ตามคั่งอันมันหากไพรูไฟหันมานั้นชู้อันหันแล ส่วนมหาญาณคัมภีระเถระเจ้า ก็เอาคำมหาสุทสสนะราชครูเจ้าหากเมตตานั่นบอกแก่ตน แต่เค้าถึงปลายหันแล

เมื่อนั้นมหาธรรมสารทเจ้าเป็นเค้าสังฆะผู้เถ่าผู้แก่นั้น ก็ว่า สาธุ ดีแล ว่าอันคือข้อยู่หื้อเสียงอายุ ก็ตั้งไว้ยังมหาญาณคัมภีระหื้อเป็นประธานแก่สังฆะทิ้งมวล ก็หื้อพระทั้งหลายฝูงอันหนุ่มนั้นสีกข์เสย แล้วจึงหื้อบวชใหม่ในสำนักมหาญาณคัมภีระเจ้าเป็นสีกข์กะในป्लीเมิงใส่ สักกราชะได้ 786 ตัวศาสนาอารามได้สามร้อยหลังก็เข้ามาในสำนักท่านมหาญาณคัมภีระเสียงแล”⁴¹³

เมื่อพระสงฆ์คณะดังกล่าวเดินทางกลับจากลังกาแล้วได้เดินทางมายังอยุธยาและได้เผยแผ่ศาสนาตามแนวทางของคณะตนและคณะสงฆ์คณะนี้คงจะมีชื่อตามสำนักเดิมที่ลังกาคือ คณะป่าแก้ว วัดต่างๆ ที่พระสงฆ์คณะนี้เข้าไปอยู่ก็มักจะมีชื่อคณะป่าแก้วตามหลัง เช่น วัดไตรภูมิคณะป่าแก้ว⁴¹⁴

ในชินกาลมาลีปกรณ์อธิบายว่าคณะสงฆ์ใหม่ (ป่าแก้ว) ได้จำพรรษาอยู่ในอาณาจักรอยุธยา 4 พรรษา ความว่า

“ได้ยิ่นว่า ในพรรษาต้น พระเถระเหล่านั้นจำพรรษาอยู่ในเรือท่ามกลางมหาสมุทร ต่อมา ในพรรษาที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ที่ 5 ได้จำพรรษาอยู่ในอโยชนปุระ (อยุธยา – ผู้วิชัย) เป็นต้น...”⁴¹⁵

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴¹² ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ตำนานมูลศาสนาฉบับวัดป่าแดง : ภาคปริวรรต ลำดับที่ 9, หน้า 18. และ มูลศาสนานามคัมภีร์และตำนานพระมหาญาณคัมภีร์, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ หน้า 17.

⁴¹³ ตำนานวัดป่าแดง, บำเพ็ญ ะวิน, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538), หน้า 16.

⁴¹⁴ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 64.

⁴¹⁵ รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 122.

ธวัช ปุณโณทกมีทัศนะว่าชินกาลมาลีปกรณ์น่าจะบันทึกเหตุการณ์ตอนนี้อย่างถูกต้อง เพราะเหตุว่าหลักฐานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอกบันทึกว่าคณะสงฆ์กลุ่มนี้มาเผยแผ่พระธรรมวินัยที่ เมืองอุชยานั้น พระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ไม่ต้อนรับเพราะคณะสงฆ์กลุ่มใหม่นี้ พยายามที่จะกล่าวหาว่าพระสงฆ์ภิกษุเดิมที่อยู่ในอุชยานั้น ไม่มีสภาพเป็นพระสงฆ์แม่แต่รูป เดียว ซึ่งพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทรงรับไม่ได้ ข้อมูลข้างต้นดังกล่าวก็น่าจะเป็น ความจริงเพราะพระสงฆ์คณะนี้ไม่ได้เจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรอุชยาแต่กลับไปเจริญรุ่งเรืองที่ อาณาจักรล้านนาเชียงใหม่สมัยพระเจ้าติโลกราช⁴¹⁶

ในตำนานมูลศาสนาได้ให้ข้อมูลที่แตกต่างออกไปจากชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวคือได้ อธิบายว่าเมื่อคณะสงฆ์ใหม่นี้ได้เดินทางมาถึงอุชยาแล้วนั้น ได้เกิดความขัดแย้งกับพระสงฆ์คณะ เดิมเนื่องจากคณะสงฆ์คณะใหม่เป็นคณะที่เคร่งครัดในวินัยจึงได้ตั้งข้อรังเกียจพระสงฆ์คณะเดิม ใน ตำนานมูลศาสนา อธิบายว่า

“ครั้งนั้นยังมีชาวเจ้าทั้งหลาย 5 คนๆ 1 ชื่อว่าธรรมกัมภีร์ คน 1 ชื่อว่าเมธังกร คน 1 ชื่อ ว่าญาณมงคล คน 1 ชื่อว่าพรหมกุมพกาม คน 1 ชื่อว่ามหาสวามีเถรนั้น คลุมผ้าเอาตุ้มตีนผ้าชีพรขึ้น หุ้มตีนบาตรถือไม้เท้าเขาว่าดี ชาวเจ้าทั้งหลายชวนกันไปบวชเป็นภิกษุในลังกาทวีปโพ้น มาอยู่ใน เมืองอุชยานั้นแล เขาถือลัทธิว่ากินอันใดบดดี รับเอาเบี้ยเอาเงินค่าข้าวเปลือกข้าวสารบดดีสักอัน ถัด นั้นคลุมผ้าเอาตุ้มตีนผ้าชีพรขึ้นหุ้มตีนบาตรบดเอาไม้เท้าเขาว่าดี เขาเจ้าเอาลัทธิแต่อุชยามานั้น แล ในกาลนั้น บรมราช [สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) – ผู้วิจัย] ได้เป็นพระยาอุชยานั้น เขาเจ้าทั้งหลายจกใครทำลายศาสนาอันมหาสุมนะเจ้ามาบวชกุลบุตรทั้งหลาย อันจกใคร ให้ถือลัทธิเป็นดังเขานั้นแล ในกาลนั้น ยังมีมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อธรรมไตรโลก ความรู้ของท่านก็ ถึงองอาจนักบ่เอาคำเขาๆ ก็ผัดกัน พระยาว่าชาวเจ้าทั้งหลายผัดกันเถียงกันนักจกเป็นอะไรเกิดขึ้นใน บ้านในเมืองของเรานั้นแล จกคาดเรือขนานที่แม่น้ำ ให้ชาวเจ้าลงไปโจทนาหากันเถิด พระยาก็ให้ คาดเรือขนานแล้วก็อาณาเขาทั้งหลายไปโจทนาหากัน เขาทั้งหลายก็โจทนาหากันในเรือขนานนั้น ธรรมไตรโลกแพะ เขาก็ดีกันนัก พระยาก็บยินดีด้วยเขาก็ขับเขาหนี เขาจึงขึ้นมาอยู่เมืองเหนือ...”⁴¹⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์อธิบายว่าความแตกแยกของคณะสงฆ์ในสมัยอุชยานั้นนั้นเป็นการสร้างความอ่อนแอให้แก่คณะสงฆ์เองในอันที่จะเผชิญกับอำนาจของกษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้นการวิวาทแต่ละ

⁴¹⁶ ธวัช ปุณโณทก, พุทธศาสนาลังกาวงศ์ฝ่ายรามัญ [ออนไลน์], 24 ธันวาคม 2553. แหล่งที่มา www.philo.mbu.ac.th/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=73&limit=1&limitstart=3

⁴¹⁷ ตำนานมูลศาสนา, หน้า 252-253.

ครั้งยังผลักดันให้ภิกษุแต่ละฝ่ายต้องหันไปหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองเพื่อช่วยตัวเองหรือ
ปราบปรามฝ่ายตรงข้ามด้วย⁴¹⁸

การเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาของพระสงฆ์คณะใหม่นี้ทำให้ในอาณาจักรอยุธยา
มีคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นอีกหนึ่งคณะร่วมกับคณะเดิมอีกสอง เป็นสามคณะ กล่าวคือ คณะคามวาสีฝ่าย
ซ้าย (คณะเดิม) คณะอรัญญวาสี (จากสุโขทัย) และคณะคามวาสีฝ่ายขวา [คณะใหม่ (ป่าแก้ว)] ซึ่ง
เหตุที่เรียกฝ่ายซ้ายเข้าใจว่าจำนวนผู้เลื่อมใสลดลงหรือราชสกุลไม่ค่อยได้อุปถัมภ์บำรุง ส่วนฝ่ายขวา
คงจะมีจำนวนผู้เลื่อมใสมากกว่า แต่คณะอรัญญวาสีนั้นก็มีผู้เลื่อมใสตามปกติเช่นที่เคยเป็นมา⁴¹⁹ ใน
คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมได้อธิบายถึงลักษณะอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบและสมณ
ศักดิ์ในการปกครองของคณะสงฆ์แต่ละคณะไว้ ความว่า

“...ฝ่ายอรัญญวาสี เจ้าคณะกลางนั้น คือ พระพุทธานุชาจารย์อยู่วัดโบสถราชเคชะ 1 พระ
ญาณไตรโลกย์เจ้าคณะรองอยู่วัดโรงธรรม 1 พระอุบาลีอยู่วัดบางกะจะ 1 พระญาณโพธิ์อยู่วัดเจ้า
มอญ 1 พระธรรมโกษา อยู่วัดประดู่ 1 พระเทพมุนีอยู่วัดกุฎีดาว 1 พระเทพโมฬีอยู่วัดสมณโกฏ 1
พระธรรมกิจอยู่วัดมเหยงคณ์ 1 รวมเป็นพระราชาคณะ ฝ่ายอรัญญวาสีคณะกลาง 8 องค์ อนึ่งพระ
ครูฝ่ายวิปัสสนา แล้วพระครูเจ้าคณะรามัญ แลพระครูเจ้าคณะลาว ฤาพระครูเจ้าคณะเขมรทั้งปวง
นั้น ก็ต้องมาขึ้นคณะฝ่ายอรัญญวาสีทั้งสิ้น

อนึ่งพระสงฆ์ฝ่ายสมณะวิปัสสนา ซึ่งอยู่ในป่าดอนดงแขวงหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือก็
ต้องมาขึ้นคณะอรัญญวาสีทั้งสิ้น แต่พระสงฆ์มิใช่สมณะวิปัสสนาซึ่งอยู่หัวเมืองต่างๆ ทั้งสิ้นนั้น มิ
ได้มาขึ้นคณะฝ่ายอรัญญวาสี พระพุทธานุชาจารย์เจ้าคณะกลางอรัญญวาสี ได้เป็นอธิบดีสิทธิขาด ในสมณะ
กิจงานทุกได้ว่ากล่าวบังคับบัญชา พระสงฆ์ฝ่ายสมณะวิปัสสนาทุกตำบลทั้งสิ้น อนึ่งถ้ามีเสด็จพระ
ราชดำเนินออกจากพระนคร ก็เป็นพนักงานพระสงฆ์ราชาคณะฝ่ายอรัญญวาสี ต้องไปตามเสด็จถวาย
พระพรไชยและพระปรีตด้วย ต้องผลัดเปลี่ยนเวรกันตามสมควรแก่กาล”⁴²⁰

คณะอรัญญวาสีนี้มีพระราชาคณะในราชธานี 7 รูปอยู่ได้บังคับบัญชา ทำหน้าที่ปกครอง
ดูแลพระสงฆ์ฝ่ายสมณะวิปัสสนาทั่วราชอาณาจักรรวมทั้งพระสงฆ์ต่างชาติทุกนิกายด้วย

⁴¹⁸ อาคม พัทธยะ, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีธรรมเทพนคร : รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์
อยุธยาตอนต้น, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ หน้า 157.

⁴¹⁹ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 65.

⁴²⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม: เอกสารจากหอหลวง, วินัย พงศ์ศรีเพียร,
บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี, 2534), หน้า 25.

ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมนี้ ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในสมัยอยุธยาตอนปลายหรืออาจจะถัดขึ้นไปอีกนั้น ได้มีคณะสงฆ์ที่เป็นคณะของพระสงฆ์ชาวต่างชาติได้เข้ามาตั้งคณะอยู่ในราชอาณาจักร ซึ่งเมื่อพิจารณาจากหลักฐานข้างต้นนั้น กล่าวได้ว่าคณะสงฆ์ต่างชาติเหล่านี้คงจะมีจำนวนไม่มากนัก สืบเกิดได้จากการที่ต้องมาขึ้นอยู่กับคณะอริยวาสีซึ่งมีพระพุทธานุชาจารย์ปกครองอยู่ อย่างไรก็ตามคณะสงฆ์ต่างชาติเหล่านี้คงจะมีบทบาทเฉพาะในหมู่ศาสนิกของชาติตนเท่านั้นแต่อาจจะมีศาสนิกจากภายนอกด้วยซึ่งคงจะไม่มากและน่าจะไม่ได้มีอิทธิพลต่อชาวอยุธยามากนัก การมีอำนาจและบทบาทหน้าที่ในกิจการภายในสังคมอยุธยาที่น่าจะมีอยู่ในระดับหนึ่งแต่ก็คงจะมีอยู่อย่างจำกัด

คณะคามวาสีฝ่ายขวามีพระวันรัตน์ซึ่งสถิตอยู่วัดป่าแก้วหรือปัจจุบันคือวัดใหญ่ไผ่มงคลเป็นเจ้าคณะมีพระฐานานุกรม อีก 11 รูปและพระราชคณะอื่นๆ อีก 17 รูป วัดในหัวเมืองปักษ์ใต้ 47 เมืองขึ้นต่อคณะนี้ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมได้อธิบายถึงคณะคามวาสีฝ่ายขวาไว้ว่า

“ตำแหน่งยศพระสงฆ์ราชคณะฝ่ายขวาพระวันรัตน์ ซึ่งสถิตอยู่วัดป่าแก้ว ในกำแพงกรุงศรีอยุธยา 1 มีฐานานุกรม 11 รูปสำหรับตำแหน่งยศพระครูอาจารย์ วงษาจารย์ญาณมุนี พระครูปลัด 1 พระครูวินัยธร 1 พระครูวินัยธรรม 1 พระครูพรหมศร 1 พระครูอมรศีลย์ 1 พระครูธรรมศุด 1 พระครูธรรมบาล 1 พระครูญาณกิจ 1 พระครูสงฆรักจิตร 1 พระครูสมุห พระครูใบฎีกาแปน 11 รูป มีพระราชคณะเป็นวัดขึ้น 17 วัด พระธรรมโศคมวัดธรรมมิกราช 1 พระธรรมไตรโลกย์วัดสุทวารวรรค์ 1 พระธรรมเจดีย์อยู่วัดสวนหลวงสพสวรรค์ 1 พระโพธิวงศอยู่วัดสวนหลวงค้ำกาว 1 พระธรรมวิโรจน์อยู่วัดโพธาราม 1 พระนารถอยู่วัดคูสิดาราม 1 พระพุทธโฆษาอยู่วัดพุทธไสสวรรค์ยาวาศ 1 พระวิเชียรเถรอยู่วัดชัยวัฒนาราม 1 พระธรรมสารเถรอยู่วัดปราสาท 1 พระญาณสมโพธิอยู่วัดป่าตอง 1 พระอริยโคตมอยู่วัดแก้วฟ้า 1 พระอริยวงศมุนีอยู่วัดวรเชษฐาราม 1 พระอริยมุนีอยู่วัดราชบุรีนอกกำแพงพระนคร 1 พระนิกรมอยู่วัดธงไชย 1 พระนิโครธญาณอยู่วัดลอดช่อง 1 พระญาณรังสีอยู่วัดสาทติชน 1 พระอริยธรรมาอยู่วัดจวงกรม 1 รวมพระราชคณะ 11 องค์ ขึ้นเจ้าคณะฝ่ายขวาคามวาสีฯ

มีหัวเมืองปักษ์ใต้ขึ้นเจ้าคณะฝ่ายขวา 47 เมือง...⁴²¹ ขึ้นแก่คณะฝ่ายขวา ซึ่งเรียกว่าเจ้าคณะได้นั้นก็ได้พระราชคณะฝ่ายคามวาสี⁴²²

⁴²¹ดูรายชื่อเมือง ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

⁴²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

คณะคามวาสีฝ่ายช้ายันนั้นมีสมเด็จพระอริยวงศ์สังฆราชาธิบดีวัดหน้าพระธาตุเป็นเจ้าคณะมีพระฐานานุกรมอีก 8 รูปและประกอบด้วยพระราชาคณะอื่นๆ อีก 17 รูป วัดในหัวเมืองฝ่ายเหนือรวม 49 เมืองขึ้นต่อคณะนี้ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมได้อธิบายถึงคณะคามวาสีฝ่ายช้ายไว้ว่า

“เจ้าคณะเหนือฝ่ายช้ายันนั้น สมเด็จพระอริยวงศ์สังฆราชาธิบดีมีเครื่องยศ ดาลปิดแฉก พื้นดาดเทศสีทองยอดเป็นรูปหน้าพรหม 1 พาน พระศรีถมปัดเหลือง 1 พระเต้าน้ำอมปัด 1 บ้วนพระโอษฐ์อมปัด 1 ถาดทรงพระพักตร์อมปัด 1 บาตรแก้วฝาแลเท้าก็เป้นแก้ว 1 ถ้ำถลกบาตรพื้นกำมะหยี่ลายทองหักทองขวาง 1 ย่ามกำมะหยี่หักทองขวาง 1 ไตรฝ้ายครองโปรงปีกใหม่ 1 คานหามวอช่อฟ้า 1 ม่านแพร 1 พระกรดคันสั้นชุบสีผึ้ง 1 เรือพระที่นั่งศรีเขียนทองพื้นแดง ล้ำ 1 เรือพระที่นั่งเก้งพังประพายลำหนึ่ง มีฐานานุกรม 4 รูป คือพระครูสุคามหันตปิฎกติกโลกาอาจารย์ญาณมุณี 1 พระครูปลัดใหญ่ขวา 1 พระครูเจียงปลัดซ้ายหนึ่ง 1 พระครูวินัยธร 1 พระครูวินัยกรรม 1 พระครูเมธีกร 1 พระวรวงษาพระครูสมุห 1 พระครูใบฎีกา 1 รวม 8 รูป

(พระราชาคณะอื่นๆ – ผู้วิจัย) พระพิมลธรรมอยู่วัดรามาวาส 1 พระเทพกวีอยู่วัดพระราม 1 พระพรหมมุนีอยู่วัดราชประดิษฐฐาน 1 พระราชมนูอยู่วัดกุฎเขาทอง 1 พระปราชญ์อยู่วัดหน้าพระเมรุ 1 พระราชกวีอยู่วัดบวรโพธิ์ 1 พระศรีสมโพธิอยู่วัดฉัตรพันต 1 พระภาณุอยู่วัดศรีอโยธยา 1 พระญาณสิทธิอยู่วัดสังฆวาส 1 พระอนุรุทธอยู่วัดท่าทราย 1 พระโชติบาลอยู่วัดรากแก้ว 1 พระศรีสังญาณมุนีอยู่วัดพระยาแมน 1 พระธรรมวิโรจน์อยู่วัดกระษัตราวาส 1 พระอภัยสารทอยู่วัดป่าไผ่ 1 พระอภัยสารอยู่วัดป่าฝ้าย 1 พระญาณรักจิตรอยู่วัดสังกะทา 1 พระไตรสระณะธัชอยู่วัดทองปูล 1 รวม 17 ขึ้นคณะช้าย

เจ้าคณะช้ายมีเมืองฝ่ายเหนือขึ้น 49 เมือง⁴²³ ตามพระวัดฝ่ายเหนือ...”⁴²⁴

ในตำนานคณะสงฆ์นิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้อธิบายถึงลักษณะอำนาจหน้าที่ความรับผิดชอบและสมณศักดิ์ในการปกครองของคณะสงฆ์แต่ละคณะไว้ด้วยเช่นเดียวกับในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม⁴²⁵ โดยที่พระองค์ทรงอธิบายว่าได้หลักฐานมาจากทำเนียบสมณศักดิ์และคณะสงฆ์ฉบับหลวง แต่พระองค์ทรงเห็นว่าน่าจะไม่ใช่ตัวทำเนียบสมณศักดิ์เดิมทรงอธิบายว่าคงจะจดไว้ตามคำให้การของพระภิกษุสงฆ์และ

⁴²³ ดูรายชื่อเมือง ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁴²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26-27.

⁴²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 22-

ข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้รู้แบบแผนในสมัยอยุธยา ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรวบรวมตำราราชประเพณีเมื่อครั้งแรกสถาปนากรุงเทพฯ⁴²⁶

2.3.11.5 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระเจ้าตากสิน

ในช่วงเวลาหลังจากที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลายนั้นบ้านเมืองอยู่ในสภาพจลาจล

ต่อเนื่องกันหลายปีมีผลร้ายต่อองค์พระสงฆ์ของราชอาณาจักรอย่างร้ายแรง นอกจากพระราชกษัตริย์จะล้มตายสูญหาย ถูกจับไปเป็นเชลยของพม่าแล้ว การปกครองคณะสงฆ์อาศัยพระราชอำนาจ เป็นเครื่องค้ำจุนก็สลายตัวลงพร้อมไปกับการสลายตัวของราชอาณาจักรอยุธยา พระภิกษุที่ได้เห็น ความเสื่อมโทรมของคณะสงฆ์ในช่วงนี้บันทึกความวิปริตแปรผันของวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ อัน เกิดจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจบังคับไว้หลายประการ⁴²⁷ ดังที่ในสังคิยวงศ์ได้อธิบายถึง เหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวไว้ ความว่า

“ประชาชนทั้งหลาย ถูมทับอยู่ด้วยความโศกปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาสมาภมาย ต่าง พากันหิวโหยโรยแรงทั่วไป พลัดพรากจากญาติมิตรลูกเมียทั้งหลาย ฉิบหายวายร้ายจากเครื่องใช้ สอย อุปโภค บริโภค ทรัพย์สินเงินทองแก้วแหวนข้าวของทั้งหลาย หาที่พึ่งพามีได้เป็นทุกคำพร้า ร้ายกาจเป็นอันมาก ปราศจากเข้า ปลา อาหาร ฝ้ายผืน เครื่องนุ่งห่ม ชุบผอมเผือดผิวงายซุด โทรมไป ได้แต่ต้นไม้ใบหญ้าเครือเถาเหง้าเปลือกใบไม้ดอกผลพืชเป็นอาทิเป็นอาหาร พวกมนุษย์ ทั้งหมดมากมาย พลัดพรากกันไป ต่างเที่ยวสัญจรซัดเซไปในตำบลต่างๆ เลี้ยงชีวิตฝืดเคืองแสน ทุกข์ยากเป็นอันมาก

มนุษย์ทั้งหลายนั้น คุ่มกันเป็นหมู่เป็นพวก ปล้นชิงเข้าเปลือกเข้าสานเกลือเป็นอาทิ ได้ อาหารบ้างมิได้บ้าง ชุบผอมลง เนื้อเลือดก็ลดน้อยไป รุมเรียงอยู่ด้วยทุกข์ยากสาหัส ตายไปบ้างยังไม่ ตายบ้าง

ประชาชนได้ถึงความวิโยค 2 ประการ คือญาติวิโยค 1 สมบัติวิโยค 1 ได้ปราศจาก เมตตาจิตซึ่งกันแก่กัน อันภัยเกิดแต่ความหิว หากบีบคั้นหนักเข้าแล้วก็ไม่สามารถจะเอื้อเฟื้อต่อ พระพุทธรูปแลพระธรรมพระสงฆ์ได้ เลี้ยงชีพของตนด้วยความคับแค้น

ฝ่ายภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อาหารบิณฑบาตแต่ทยากแล้วก็เหนื่อยยากลำบากเข้า ไม่สามารถจะครองกาสาพัตรได้ ใช้ให้ศิษย์ไปขวนขวายหาอาหารเพื่อได้เลี้ยงท้อง ได้บ้างมิได้บ้าง

⁴²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁴²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, 2529.), หน้า 116 -117.

ก็เหนื่อยหน่ายจากการบวช ด้วยความลำบากที่จะครองเพศเป็นสมณะ ได้พากันสึก ออกหาเลี้ยงชีวิตตามสติกำลัง

บางพวกที่ยังรักกาสาวพัตรอยู่ ก็อุสสาหะพุงกายด้วยการแสวงหาว่าเวทนายังนัก ได้ฉันบ้างไม่ได้ฉันบ้าง ก็มีรูปกายวิปริต สพรังไปด้วยเกลียวหนังแลเส้นเอ็น ก็ไม่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้ หมดความอาลัยรักษาพระพุทธรูปแลพระธรรมไว้ไม่ได้ พากันสำเร็จอยู่ตามสถานอันสมควร⁴²⁸

บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์ (Adrien Launay) ชาวฝรั่งเศสได้บรรยายถึงสภาพอันเสื่อมโทรมของอาณาจักรอยุธยาที่เพิ่งล่มสลายไปว่าศาสนสถานตลอดจนสิ่งก่อสร้างต่างๆ ได้ถูกเผาทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก ความว่า

“เมืองหลวงเก่าของสยามไม่อาจฟื้นตัวจากความหายนะนี้ได้เลย ปัจจุบันได้กลายเป็นศูนย์รวมเจดีย์และวังที่ถูกเผาไปแล้วครั้งหนึ่ง รูปปั้นขนาดมหึมาที่ถูกทำลายเป็นชิ้นๆ ด้วยกาลเวลา ป้อมปราการที่พังทลายลงมาเป็นส่วนๆ ผนังกำแพงเมืองซึ่งแหว่งไปมา และสิ่งสลักหักพังใหญ่โตมโหฬารซึ่งยิ่งดูหม่นหมองมากขึ้นภายใต้ท้องฟ้าของตะวันออกไกลก็ปกคลุมไปด้วยกอหนามมากมาย และต้นไม้โทรมๆ จนกลายเป็นที่พักอาศัยของนกเค้าแมวและนกแร้ง”⁴²⁹

ในฐานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงมีพระราชภาระตามพระราชประเพณีที่จะต้องทำนุบำรุงคณะสงฆ์จนทำให้เกิดการปกครองคณะสงฆ์ตามรูปแบบของราชอาณาจักรขึ้นใหม่ กล่าวคือเมื่อทรงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้นได้โปรดให้จัดการและเริ่มการตั้งสังฆมณฑลขึ้นใหม่แทนคณะสงฆ์ที่เสื่อมสลายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงได้ภิกษุมาจากฐานอำนาจเก่าของพระองค์เองคือหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมาดำรงตำแหน่งพระราชคณะด้วยเหตุที่หัวเมืองชายทะเลตะวันออกนั้นไม่ถูกทหารพม่ารบกวนไปถึง⁴³⁰ ส่วนภิกษุอื่นที่อยู่ในแถบภาคกลางตอนล่างและได้รับแต่งตั้งเป็นพระราชคณะนั้นก็ไม่ได้มีัยศมาก่อน แต่ได้ดำรงตำแหน่งเพราะอาศัยพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แกนกลางของการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งเริ่มสถาปนาขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2311 จึงประกอบด้วยพระภิกษุที่เรียกว่าเป็น “พวก” ของสมเด็จพระเจ้า

⁴²⁸ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคีตยวงษ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติธรรม (แพ ตาลถักมณ) (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, 2521), หน้า 409-411. (สะกดตามต้นฉบับ)

⁴²⁹ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิสชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2528), หน้า 125.

⁴³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 40.

ตากสินทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรก (อาจารย์ดี วัดประดู่) สิ้นพระชนม์ลงใน ปีพ.ศ.2312 สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงผนวกเอาภิกษุที่หลบหนีมาครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาไปอยู่ นครศรีธรรมราชและภิกษุผู้ทรงวิทยาคมมีผู้นับถือมากในเมืองพระนครเข้ามาในสังฆมณฑลด้วย แกนกลางของการปกครองคณะสงฆ์เริ่มถูกแทรกโดยภิกษุที่ไม่อาจนับได้ว่าเป็น “พวกที่แท้จริง” ของสมเด็จพระเจ้าตากสิน บุคคลสำคัญในภิกษุเหล่านี้คือ อาจารย์ศรีซึ่งเดิมอยู่วัดพนัญเชิงในกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าปีพ.ศ.2310 ได้หนีภัยสงครามไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช สมเด็จพระเจ้าตากสินได้นิมนต์อาจารย์ศรีจากนครศรีธรรมราชกลับมากำรงธนบุรี พร้อมด้วย พระสงฆ์สามเณรศิษย์ทั้งปวง แล้วโปรดเกล้าฯตั้งให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแทนพระองค์เดิมซึ่ง สิ้นพระชนม์ไป ประจำอยู่ ณ วัดบางหว้าใหญ่⁴³¹ ในปี พ.ศ. 2312 เหตุผลที่สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งให้อาจารย์ศรีเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นเพราะพระองค์คงจะทรงรู้จักคุ้นเคย กับอาจารย์ศรีมาก่อนแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและทรงทราบถึงคุณวุฒิของอาจารย์ศรีดีว่ามีภูมิปัญญา ความรู้และปฏิบัติตนสมควรแก่สมณวิสัยหรือไม่ก็คงจะได้ทราบเกียรติคุณเมื่อไปพักพิงที่ นครศรีธรรมราชจนทำให้พระองค์มีพระราชศรัทธาสมณคุณของอาจารย์ศรี แต่เหตุผลประการหลัง จะมึ้นน้ำหนักมากกว่าเพราะถ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรู้จักคุ้นเคยกับอาจารย์ศรีมาตั้งแต่ครั้งกรุง ศรีอยุธยาเมื่อคราวประชุมสงฆ์ที่วัดบางหว้าใหญ่เพื่อเลือกสมเด็จพระสังฆราชนั้นก็น่าที่จะได้ทรง ระลึกถึงและนิมนต์อาจารย์ศรีเข้าร่วมในการประชุมตั้งแต่ในครั้งนั้นแล้ว⁴³²

อย่างไรก็ตามสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ทรงปกครองคณะสงฆ์ในพระราชอาณาจักรจน เกือบสิ้นรัชกาล เป็นประธานคณะสงฆ์ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นภิกษุชั้นพระครูจากหัวเมืองชายทะเล ตะวันออก อีกส่วนหนึ่งเป็นภิกษุที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกย่องจากภิกษุสามัญ ในขณะที่เดียวกัน ก็มีภิกษุรูปอื่นๆ ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงสมณศักดิ์ที่ราชคณะเพิ่มขึ้นหลังปีพ.ศ.2312 ซึ่งเป็นพวก ของสมเด็จพระสังฆราชก็มี พวกของพระครูเก่าจากหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกก็มี พวกของภิกษุ สามัญที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแต่งตั้งขึ้นก็มี ซึ่งภิกษุเหล่านี้ต่างชิงไหวชิงพริบกันที่จะมีฐานะ และอำนาจเหนือกลุ่มอื่น เกิดความแตกร้าวกันในองค์กรปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งจะเห็นได้ถนัดใน ปลายรัชกาลสืบมาจนถึงระยะแรกๆ ของรัชกาลที่ 1 ซึ่งจำเป็นต้องรับสังฆมณฑลที่แตกร้าของสมัย กรุงธนบุรีมาไว้ใน การปกครองคณะสงฆ์ด้วย อย่างไรก็ตามสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ในเวลาต่อมา

⁴³¹ สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า 71. (ปัจจุบันคือวัด ระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร)

⁴³² ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, พระพุทธศาสนาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมหाराช, (กรุงเทพมหานคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 33.

ได้ถูกสมเด็จพระเจ้าตากสินถอดสมณศักดิ์เพราะไม่ยอมถวายบังคมพระองค์ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาอธิบายว่าพระราชกณะที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่นั้นเวลาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินถึงกับหมอบคลานเหมือนกับข้าราชการที่เป็นฆราวาส⁴³³ โรแบร์ต แลงกัต (Robert Lingat) แสดงทัศนะว่าพุทธศาสนาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นสมัยแห่งความเสื่อมโทรม⁴³⁴

2.3.11.6 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อพระองค์ทรงจัดการกิจการทางฝ่ายอาณาจักรเสร็จสิ้นแล้วก็ได้ทรงจัดการกิจการทางฝ่ายศาสนจักรด้วย ปรีชา ช้างขวัญยืนอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นมักจะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสำคัญๆ เทียบได้กับพระเจ้าอโศกคือมักจะมีราชการสงครามอันนับเป็นการปราบยุคเข็ญ หลังจากนั้นก็ทรงจัดการแผ่นดินให้เรียบร้อย โดยจัดระบบการปกครอง การบริหารราชการต่างๆ แล้วฟื้นฟูพระศาสนา ขจัดสิ่งชั่วร้ายจากศาสนา⁴³⁵ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงจัดการกิจการองค์ปกครองสงฆ์ส่วนกลางที่สำคัญคือการคืนสมณศักดิ์ให้กับสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดบางหว้าใหญ่ ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชในสมัยพระเจ้าตากสิน แต่ถูกถอดสมณศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราชตามเดิม ดังที่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ความว่า

⁴³³พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, 2516), หน้า 441.

⁴³⁴ร.แลงกัต, “พุทธศาสนวิฤตสองสมัยในสยาม (พ.ศ.2310-2394),” แปลโดย เพ็ญศิริ เจริญพจน์ ใน ร.แลงกัตกับไทยศึกษา รวมบทความแปลและบทความศึกษาผลงาน, สรุศักดิ์ ลิขสิทธิ์วิวัฒน์กุลและกรรณิกา จรรย์แสง, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 251.

⁴³⁵ปรีชา ช้างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, หน้า 194-195.

“...คำรัสให้สมเด็จพระสังฆราช พระพุทธาจารย์ พระพิมลธรรม ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีให้ลงโทษถอดเสียดจากพระราชอาณัติ เพราะไม่ยอมถวายบังคมนั้น โปรดให้คงที่สมณฐานันดรศักดิ์ดังกล่าว ให้คืนไปอยู่ครองพระอารามตามเดิม...”⁴³⁶

สำหรับสมเด็จพระสังฆราช (จีน) ทรงลดสมณศักดิ์ลงมาที่พระธรรมราชมหายานี่ ในพระราชพงศาวดารอธิบายว่า

“...คำรัสว่า พระสังฆราช (จีน) วัดหงษ์ ซึ่งเจ้ากรุงธนบุรีตั้งขึ้นใหม่นั้น ก็เป็นพวกอาสาศัยสอพอลพลอยว่าตาม...แต่รู้พระไตรปิฎกมาก เสียขายอยู่ อย่าให้สึกเสียเลย และที่พระวันรัตนั้นวางอยู่หาตัวมิได้ จึงโปรดตั้งให้เป็นพระธรรมธีรราชมุนี ว่าที่พระวันรัต”⁴³⁷

นอกจากนั้นแล้วพระราชอาณัติในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระกรุณาให้ยกโทษทั้งหมด⁴³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ได้ทรงถือโทษแก่เหล่าพระสงฆ์ซึ่งประพฤติดังพระทัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมากเกินไปกว่าเหตุ พระองค์คงจะทรงพระราชดำริเห็นใจอยู่ว่าบรรดาพระสงฆ์ที่ประพฤติดังนั้นทำไปโดยลู่อ่านาจแก่ภยาคติยิ่งกว่าอย่างอื่น⁴³⁹

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาได้เกิดวิาทาธิกรรมเนื่องจากกรณีที่พระธรรมราชมหายานี่ พระพุทธาจารย์ พระญาณวิริยะ มีความเห็นในปัญหาเรื่องอุปจาร *วัดนาคและวัดกลาง** ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาได้อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

“ขณะนั้นพระพุทธาจารย์ซึ่งเป็นศิษย์สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) ไปเข้าพวกพระธรรมธีรราชมหายานี่วัดหงษ์ ประึกษาเห็นด้วยกันว่าวัดนาควัดกลางมีอุปจารใกล้กันนัก จะมีพัทธสีมาต่างกันนั้นสมควรจะมีพัทธสีมาแห่งเดียวร่วมกระทำอุปสถสังกรรมในพัทธสีมาอันเดียวกัน จึงให้พระ

⁴³⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2526), หน้า 16. และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2, หน้า 460.

⁴³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 17. และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2, หน้า 461.

⁴³⁸ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2, หน้า 461.

⁴³⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า 42.

* อุปจาร แปลว่า เชียด จวนเจียน ที่ใกล้ชิด ระยะใกล้เคียง ชาน บริเวณรอบๆ

** ปัจจุบันวัดนาคเปลี่ยนชื่อเป็นวัดพระยาทำและวัดกลางเปลี่ยนเป็นวัดนาคกลาง ธนบุรี

พุทธอาจารย์เป็นผู้ว่าเข้ามาถวายพระพรสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์* จึงดำริให้ประชุม พระราชาคณะปรึกษาพร้อมกัน ณ วัดบางว่าใหญ่ ในสำนักสมเด็จพระสังฆราชว่าจะควรมิควร ประการใด และพระราชาคณะทั้งปวงมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า อารามทั้งสองนั้นมีคลองคั่นเป็นเขต ควรจะมีพัทธสีมาต่างกันดี ด้วยมีตัวอย่างมาแต่โบราณ ครั้ง กรุงเก่า นั้นพระอารามก็ใกล้ๆ กัน มีอุโบสถผูกพัทธสีมาต่างๆ กัน มีมาแต่ก่อนเป็นอันมาก ซึ่งจะว่า เป็นพัทธสีมาอันเดียวกันนั้นมิชอบ และพระธรรมราชากรมหมื่นกับพระพุทธอาจารย์ก็แพ้ในที่ประชุมชุมพิพากษา⁴⁴⁰

ในกฎพระสงฆ์ข้อ 7 ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดฯ ให้ออกเป็น กฎหมายสำหรับพระสงฆ์ภายในราชอาณาจักร ได้อธิบายถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งของพระสงฆ์ในเรื่องกฐินไว้ ความว่า

“...แลพระธรรมราชมนี พระพุทธทาสจารย์ พระญาณวิริยะพวกศิษย์คบคิดกันว่ากล่าว ว่าทอดกะถินมาแต่ก่อนในวัดอัน ใกล้กันหาเปนกะถินไม่ ทั้งนี้เหมือนหนึ่งฤาเลิกพระศาสนาอัน พระอารีย์เจ้าผู้วิเศษทรงพระไตรปิฎก ปกฤษยาเรียบร้อยไว้เปนอันดี โดยพระวิโนชอยู่แล้ว ให้ผิด จากขนบพระศาสนา ให้พระสงฆ์แตกออกถือเปนสองฝ่ายร้ายานแก่กัน ยังพระธรรมวิโนชให้เสีย ประโยชน์แก่พระสงฆ์ผู้จะได้รับกะถินทาน แลทานทายกซึ่งจะได้ถวายกะถินด้วยศรัทธาเลื่อมใส จนนี เปนคะรุกรรมใหญ่หลวงก็จะได้โทษทุกๆ ปีไปว่าจะสิ้นพระศาสนา จะเสวยทุกข์เวทนานั้น เมื่อไรเลยจะรู้สิ้นทุกข์ทั้งนี้เพราะทฤษฎีมานะถือว่ารู้พระวิโนช...”⁴⁴¹

อาจกล่าวได้ว่าวิวาทิกกรณีเรื่องอุปจารวัดนาคและวัดกลางดงที่กล่าวถึงในพระราช พงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นั้น เป็นประเด็นหลักที่นำมาอธิบายเชื่อมโยงและเกี่ยวข้องกับ เรื่องกฐินที่กล่าวถึงไว้ในกฎพระสงฆ์ข้อ 7 เพราะหากพัทธสีมาไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย สังฆ กรรมใดๆ เช่น การอุปสมบท หรือการกรานกฐินของพระสงฆ์ที่กระทำในพัทธสีมาดังกล่าวก็เป็น โทษะ ในพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาอธิบายว่าเรื่องการวิวาทในครั้งนี้อยู่ติดโดย อาศัยการพิพากษาของพระสงฆ์ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นประธาน ในกฎพระสงฆ์ข้อ 7 ได้ มีข้อความกล่าวประณามตำหนิพระธรรมราชมนีและพวกไว้อย่างยืดยาวและรุนแรงว่า

* พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

⁴⁴⁰ พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2, หน้า 463-464.

⁴⁴¹ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 557-558. (สะกดตามต้นฉบับ)

“อันพระวิโนยเป็นพุทธวิไสยคำภีรภาพ และจะรู้เอาเองโดยอัตตะโนมัตถยแห่งพระธรรม
 ราชมุนีพุทธจารย์ณนี้ แลมิได้เอาเยี่ยงหย่าง ท่านผู้วิเศษอันทรงพระวิโนยไตรยปิฎกแต่ก่อนอันปรน
 ิบัติมานั้น เหนจะฉิบหายทั้งอาจารย์แลศิษย์อันปรนินิบัติคตินั้น ด้วยเหตุพระธรรมราชมุนีมีแต่ปัญหา
 ปราศจากสติอันธรรมคาบทุกคตผู้มีสติประกอบด้วยปัญญาถึงจะรู้สักเท่ารู้แจ้งในยบทบาทเหนประ
 หลาดแปลกอยู่แล้วก็ดี ก็มีอาจะว่าก่อนอันมีสติระภกว่าพระวิโนยนี้เป็นสาครภกนั กก็เอาสติระภก
 ไปถึงหย่างประเวณีย์ ท่านผู้วิเศษบูรณอันปรนินิบัติมานั้นมาเปรียบเทียบดูก่อน ถ้าผิดกันอยู่ก็มีอาจะ
 จะว่าออกได้เป็นหย่างผู้มีสติปัญญานั้นณนี้ นี้พระธรรมราชมุนีหาได้เรียนพระวิโนย ในสำนักนิ
 อาจารย์ผู้ทรงพระวิโนยสันทัด เหมือนหย่างพระสังฆราชผู้เถ่าไม่ มีแต่ปัญหาหาสะติไม่ ครั้นพบ
 บบบาทอันใดเข้าเหนประหลาด ก็คิดจะเอาเกรียติยศให้ปรากฏ หามีสติที่จะระภกถึงประเวณีย์ท่านผู้
 วิเศษบูรณอันปรนินิบัติมาไม่ ก็ว่ากล่าวแต่ตามอำเภอใจ ถ้าเป็นสุภาวะวิโนยธรรมผู้เถ่าแท้ที่จะบำรุง
 พระพุทธศาสนา แม้ว่าเหนข้อพระวิโนยผิดชอบประการใด ก็ชอบจะปลูกษาปรองดองแต่ผู้เถ่าวิ
 โนยธรรมด้วยกัน ให้เหนผิดแลชอบจะเอาแต่พระศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้น นี้แกลิ่งให้แต่พระญาณวิริยะ
 เดกน้อยผู้เป็นศิษย์ของตนให้ถูงเถียงสมเด็จพะสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งนี้ เหนใน
 จิตรคิดด้วยบาปทฤษฎีว่า ถ้าสมเด็จพะสังฆราชผู้เถ่าทั้งเถียงพลั้งพลาดแพ้พระญาณวิริยะผู้น้อย
 อันเป็นศิษย์ตนแล้ว จะให้เกรียติยศปรากฏไปว่าสมเด็จพะสังฆราชผู้เถ่าซึ่งทรงพระอนุเคราะห์
 โปรดตั้งขึ้นไว้ นั้นหาไม่รู้อันใดไม่ เถียงกันแต่กับพระญาณวิริยะ อันเป็นศิษย์ตนนั้นก็หาสู้ได้ไม่ จะให้
 เกรียติยศของตนปรากฏไปจึงประพฤติการทั้งนี้ แลว่านั้นก็หาแน่สนัดในน้ำใจไม่ กลัวไทยจะผิดจะ
 ได้หลบเอาความชอบ จึงแนะนำให้พระญาณวิริยะผู้เป็นศิษย์ให้เข้าเป็นตัวว่า ตัวนั้นออกถือท้าย
 ครั้นเหนเพลิงแล้วกลับหาเข้าด้วยศิษย์ตนไม่ ไปเข้าชื่อด้วยสมเด็จพะสังฆราชแล้วๆ ก็กลับเข้า
 ด้วยศิษย์ตนไปเล่า แลกลับกลอกไปมาณนี้ เพราะหาเป็นองควิโนยธรรมแท้ ได้ร่ำเรียนมาแต่ครูวิ
 โนยอาจารย์อันสันทัดไม่ จึงกลับกลอกอยู่ณนี้ ทำให้เสียประเวณีพระวิโนยศาสนาเป็นหลายครั้งๆ
 บวคนากวัดหงษ์ให้สวดญัตติบวคนากพร้อมกันคราวละเก้าองคสิบองคสงฆได้ต่อว่าๆอย่างว่าแต่เท่านี้
 เลย จะสวดคราวละหมื่นองคก็ได้ ครั้นนั้นกระทำให้ผิดพระพุทธบัญญัติ แลประเวณีพระอาริยเจ้าผู้
 ทรงพระไตรยปิฎกกระทำสืบมาแต่ก่อน ครั้นนี้เล่าประเวณีและบาปในกะถินขันธ อันพระอรหรร
 ตาจิณาสพผู้ทรงวิโนยกระทำประนินิบัติสืบๆ กันมาเป็นช้านานหา ผู้ใดจะทักท้วงไม่ トラบเท่าทุก
 วันนี่ พระธรรมราชมุนี เป็นแต่โลกิย หาทรงไตรยปิฎกไม่ ได้ร่ำเรียนพระวิโนย แต่สำนักนิครุอัน
 สันทัดชัดเจนในพระวิโนยนั้นน้อย มีแต่ปัญหาเหนเอาเอง ถึงมาทว่าท่านแต่ก่อนจะโลกิยไตรจิวรับ
 กะถินทำผิดมา ถึงจะมีโทษนั้นน้อย เพราะว่ามีเป็นกะถินเท่านี้ แต่สงฆลาภนั้นได้อยู่ผู้ถวายทานๆ
 นั้นก็เป็นสงฆทานมีอนิสงฆมาก แม้ว่าของพระอาริยเจ้าแต่บูรณกระทำสืบๆ มา ต้องตามพระวิ
 โนยบัญญัติเป็นกะถินทานแท้ ถ้าผู้ภายหลังทำหักกรานให้กะถินทานสาบสูญบัดนี้ ก็จะเป็นครุโทษ

สืบๆ ไปเป็นหนักหนา กว่าโทษที่ว่าทานทำมาแต่ก่อนผิดนั้น และเชื่อเอาคำพระธรรมราชาผู้มี
 พุทธอาจารย์อันจะเลิกซึ่งกะถินทาน ให้ขาดกะถินจิวรลาภของสงฆ์เป็นอันมาก แลฝ่ายทายกก็จะขาด
 บุญที่จะได้ถวายกะถินทาน คุณหนึ่งทำลายล้างพระเจดีย์ถาวรและพระศาสนา เป็นมหันตโทษอัน
 ใหญ่หลวงนัก จะเชื่อเอาถ้อยคำนั้นมิได้

อนึ่งเห็นว่าพระธรรมราชาผู้มีพุทธอาจารย์หาเป็นสุภาพวิโนยธรรมแท้ไม่ มิได้อยู่ในบังคับ
 บันชาสมเด็จพระสังฆราชผู้เถ่าอันเป็นครู มิพระวิเศษยาทรงพระวิโนยสันตติ ซึ่งทรงพระกรุณา
 โปรดตั้งไว้เป็นพญาสงฆ์สำหรับพิภพพระวิโนย แลหักรานผู้เถ่าผู้แก่ให้ในแก่พระญาณวิริยะผู้
 เป็นศิษย์ตน นำเอาเนื้อความกิจสงฆ์เข้ามาถวายพระพร แลอุคหนุนถ้อยคำเอาโทษอันเป็นครุกรรม
 เข้ามาคิดแปลไว้ในพระราชทาน นี้หากว่าสมเด็จพระสังฆราชแลราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ยั่งยืนใน
 พระวิโนยถวายพระพรชัดไว้จึงพ้นโทษ หากไม่ก็จะพลอยแปลปนด้วยอะกุศลโทษอันใหญ่หลวง
 เนื่องๆ ไปกว่าจะสิ้นพระศาสนามิชอบนัก ฝ่ายพระพุทธานุชาญนั้น ก็ไปเป็นอธิการวัดนาค ได้รับ
 กะถินทานถึงสองปีสามปีแล้วๆ กลับเข้าด้วยพระธรรมราชาผู้ไม่ได้เล่า ก็เห็นว่าพระพุทธานุชาญ
 เป็นภิกษุมายาอักษะตัญญุมิได้รู้พระคุณครู อาจารย์แห่งตนๆ จะรู้พระธรรมวิโนยมิบุญขึ้นทั้งนี้ ก็
 เพราะนำลายอายลิ้นสมเด็จพระสังฆราช ชอบจะเจบริ้อนบูชาสำมาการะวะเป็นอันดีจึงจะควร นี้
 ประพตติอกะตัญญูอุคหนุนพระธรรมราชาผู้เข้าเป็นพิภพต่อผู้สมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นครูของ
 ตน ต่อแย้งถ่วงเถียงให้ได้ความอประหยาสนในท่ามกลางบริษัณณะนี้ ถ้าฝ่ายอาณาจักรทราวาจะซึ่งที่
 ถาวรศกาศักดิ์แห่งท่านผู้มีพระคุณ ผิดประเวณีธรรมมิชอบหนักหนา แม้นยังถือทฤษฎีมานะขึ้นอยู่
 ว่าลัดทิกของตนถูกแล้วพระอรหรรตาดิณาสพผู้ทรงพระไตรปิฎกบร่ำบราวาจารย์วิโนย ผู้เถ่าผู้แก่ทั้ง
 ปวงกระทำสืบๆ มานั้นผิด ก็ได้ชื่อว่ายังพระธรรมวิโนยให้ลึบหายเหินสูญโทษๆ นั้นเสมอด้วย
 กระบิลภิกษุอันมัวเมาด้วยความรู้ อันฝ่ายพระพุทธานุชาญเป็นมหาอกะตัญญูตรงตัว ถ้ามิได้คิดกลับ
 หาคความชอบเลย จะคือตั้งอยู่ด้วยทฤษฎีมานะเหินโทษนั้น คุณมุสิละมานอันเรียนศิลปสาสพินแต่
 สำนักนิคคิตาจารย์ แล้วอกะตัญญูกลับสู่อาจารย์ หนึ่งคัจจะทักความรเป็นอกะตัญญูเหยียบหลัง
 พระโพธิสัตว์วรอันมีพระคุณ ให้หลังหักนั้น แลเหตุเป็นครุกรรมใหญ่หลวงลามกมาถึงพระราช
 ทานทั้งนี้ เพราะพระธรรมราชาผู้มีพุทธอาจารย์พระญาณวิริยะ ไม่มีสำมาการะวะต่อสมเด็จ
 พระสังฆราชผู้เถ่า อันทรงพระกรุณาโปรดตั้งขึ้นไว้ให้เป็นที่ไว้ที่บูชาพิภพพระวิโนยทั้งปวง
 ถ้าพระธรรมราชาผู้มีพุทธอาจารย์พระญาณวิริยะมีสำมาการะวะคุณหนึ่งถ้อยคำปติญาณ ว่าจะเอา
 สมเด็จพระสังฆราชเป็นที่พิภพแล้ว ในเนื้อความในสังฆกิจ ฝ่ายพระพุทธานุชาญจะเข้ามาแปลปน
 ราชอาณาจักรได้ ก็จะสูญสงบอยู่แต่ในสมณกิจเป็นสิทธิตัดสินสำเร็จในสมเด็จพระสังฆราช แล

พระธรรมราชา牟尼พระพุทธานุชาจารย์พระญาณวิริยะทำบังอาจหักล้างเกรงไม่ จึงเกิดเนื้อความมากมาย ทั้งนี้มีสมควรรักษา⁴⁴²

พฤติกรรมของพระธรรมราชามหามุณีและพวกคั้งที่ในกฎพระสงฆ์กล่าวถึงข้างต้นนั้น ชาลยณรงค์ บุญหนุน ตีความว่าการกระทำของพระธรรมราชามหามุณีและพวกเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งเป็นการละเมิดอบัติสังฆาทิเสส อันถือว่าเป็นอบัติหนักอย่างหนึ่งก็ได้ อย่างไรก็ตามความในกฎพระสงฆ์ให้น้ำหนักความผิดอบัตินี้น้อยกว่าการไม่เคารพต่อประมุขสงฆ์ การหลบหลู่พระเกียรติยศสมเด็จพระสังฆราชและออกตัญญูของบรรดาภิกษุสังฆมนตรีสมเด็จพระสังฆราช เหตุผลหลักอยู่ที่การไม่เคารพเชื่อฟังสมเด็จพระสังฆราชซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งให้เป็นประมุขสงฆ์ การไม่เชื่อฟังเช่นนี้แสดงถึงการไม่ยอมรับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อีกด้วย ความสำคัญของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์คณะสงฆ์ครั้งนี้สามารถทำความเข้าใจได้โดยพิจารณาจากสภาพการณ์คณะสงฆ์ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน และเหตุการณ์หลังจากการพ่ายแพ้ในที่ประชุมสงฆ์ของพระธรรมราชามหามุณีและพวก กล่าวได้ว่า เหตุการณ์แตกร้างครั้งนี้คือ ความไม่ลงรอยกันและการประลองกำลังกันระหว่างอดีตสมเด็จพระสังฆราชในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งถูกลดสมณศักดิ์ในแผ่นดินปัจจุบันกับสมเด็จพระสังฆราชที่สมเด็จพระเจ้าตากสินถอดสมณศักดิ์และได้รับแต่งตั้งขึ้นใหม่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั่นเอง⁴⁴³ จากเหตุวิวาาทิกรณณ์ในครั้งนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงกำหนดโทษแก่ผู้ที่ไม่เคารพเชื่อฟังสมเด็จพระสังฆราชที่พระองค์ทรงแต่งตั้งโดยยกตัวอย่างในกรณีของพระธรรมราชามหามุณีและพวกเป็นตัวอย่างไว้ในกฎพระสงฆ์ ความว่า

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้พระสงฆราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ใให้อธิการรามัญ อธิการลาวอันดับทั้งปวง แลสังกะริยธรรมการราชบัณฑิต ข้ำทูละเองทูลิพระบาททั้งปวงเอาเนื้อความสงฆอันวิวาาทกันด้วยกิจพระวินัย คุณหนึ่งพระธรรมราชา牟尼พระพุทธานุชาจารย์พระญาณวิริยะมาถวายพระพรครั้งนี้ เอากราบทูลพระกรุณา ให้หม่นหมองพระไทยเปนอันขาดทีเดียวแลให้ทูลแก่สมเด็จพระสังฆราชราชาคณะอธิการอันดับ ให้มอญลาวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาสมเด็จพระสังฆราชผู้เดียว ถ้าแลเนื้อความมะหันตะโทษค่องเข้ามาในราชอาณาจักร จำเปนจทูล ก็ให้

⁴⁴²กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า 558-560. (สะกดตามต้นฉบับ)

⁴⁴³ชาลยณรงค์ บุญหนุน, “กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง,” ใน พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, วินัย พงศ์ศรีเพียรและวิวัฒน์ งามสันติกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), หน้า 73.

เอาปฤษาด้วยข้าทูลละอองทูลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยนักปราชญ์ราชบัณฑิตย ให้พร้อมกัน ควรทูลแล้วจึงให้กราบทูลพระกรุณา

ถ้าแลพระสงฆราชาคณะอธิการอันดับสงฆทั้งปวง แลสังกะริยธรรมการราชบัณฑิตย ข้าทูลละอองทูลีพระบาทผู้ใด ๆ มิได้กระทำตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้จะเอาตัวผู้กระทำผิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้น เป็นโทษตามโทษานุโทษ”⁴⁴⁴

นอกจากนั้นในกฎพระสงฆ์ยังได้อธิบายถึงเหตุการณ์ความแตกแยกระหว่างพระสงฆ์ชั้นผู้น้อยไว้อีกว่าให้เกิดการแย่งชิงกันรับอาหารถึงขนาดก่อการวิวาทชกตีกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงห้ามพระสงฆ์ไม่ให้มีพฤติกรรมดังกล่าว ดังที่ปรากฏในกฎพระสงฆ์ข้อ 8 ว่า

“...อย่าให้ซึ่งรับจ้งหันวิวาทชกตีกันเป็นอันขาดทีเดียว...”⁴⁴⁵

ในกฎพระสงฆ์ข้อที่ 10 ได้อธิบายถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์ที่แย่งเสีกากันจนเกิดวิวาทกันถึงมรณภาพว่า

“...หึงษาพยาบาทจนเกิดวิวาทตีรันกันตายด้วยไม้กระบองชั้นพิจารณาได้ตัวมารับเป็นตัจ ได้ไม้กระบองชั้นเป็นหลายอัน...”⁴⁴⁶

2.3.11.7 การแตกแยกของสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 วชิรญาณภิกษุได้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่ง ทำให้มีปัญหาเกิดขึ้น กล่าวคือ มีการอธิบายว่าการกระทำดังกล่าวได้ทำให้สงฆ์ในสังฆมณฑลไทยแตกแยกกันและอาจจะพิจารณาต่อไปได้อีกว่า วชิรญาณภิกษุได้กระทำสังฆเภทซึ่งจัดเป็นอนันตริยกรรมหรือไม่ ปัญหาดังกล่าวนี้จะได้พิจารณาอย่างละเอียดต่อไปข้างหน้า

2.3.12 การแตกแยกของสงฆ์ในนิกายมหายาน

นอกจากการแตกแยกของสงฆ์ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทดังที่ได้อธิบายมาข้างต้นแล้วนั้น ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน เช่น จีน ญี่ปุ่น ก็ได้เกิดความแตกแยกของสงฆ์ขึ้นด้วยเช่นเดียวกันกับในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งจะไม่อภิปรายในที่นี้

⁴⁴⁴ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง, หน้า 560. (สะกดตามต้นฉบับ)

⁴⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 564.

⁴⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 568.

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ความแตกแยกที่เกิดขึ้นของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่ได้อธิบายมาข้างต้นแล้วนั้นจะพบว่าเมื่อพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปในดินแดนใดแล้วและได้ดำรงอยู่ในดินแดนนั้นและในเวลาต่อมาได้เกิดเป็นชุมชนทางศาสนาหรือสังฆมณฑลขึ้น พระสงฆ์ในฐานะสมาชิกของชุมชนทางศาสนานั้นก็ย่อมต้องอยู่ร่วมกันกับสมาชิกสงฆ์คนอื่นๆ อย่างไรก็ตามเมื่อมาอยู่ร่วมกันก็ย่อมที่จะมีการปฏิสังสรรค์เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งการปฏิสังสรรค์กันระหว่างสงฆ์ภายในชุมชนทางศาสนานั้นๆ อาจเกิดความขัดแย้งไม่ลงรอยกันขึ้นได้ภายในสังฆมณฑลซึ่งอาจจะนำไปสู่ความแตกแยกและอาจลุกลามจนเกิดแยกเป็นนิกายได้ในที่สุด

2.4 การแยกนิกายของสงฆ์ในพุทธศาสนา

เนื้อหาของศาสนาที่เรียกว่าหลักธรรมหรือแนวความคิดมักปรากฏเสมอว่าเมื่อวันเวลาผ่านไป แนวคิดในศาสนาที่เคยเป็นเอกภาพในสมัยแรกก่อตั้งจะค่อยๆ แตกแยกทีละน้อย ต่อมาการแตกแยกทางความคิดนั้น เมื่อดำเนินมาถึงจุดวิกฤติ คือ ไม่สามารถประนีประนอมกันได้ ความแตกแยกนั้นจะก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญทางศาสนาคือการแยกนิกาย นิกายที่แยกกันออกมานั้น เมื่อแสดงบทบาทเป็นรากฐานทางวัฒนธรรม ประเพณี และสถาบันทางสังคมก็จะส่งผลให้สังคมที่ยึดถือศาสนาเดียวกัน แต่ต่างนิกายมีวัฒนธรรม ประเพณีและลักษณะทางสังคมอื่นๆ ที่แตกต่างกันไปด้วยการแตกนิกายในศาสนามีสาเหตุคล้ายคลึงกัน คือ

1. เกิดจากการตีความคำสอนดั้งเดิมในศาสนาต่างกัน
2. เกิดจากการเน้นข้อคำสอนในศาสนาตั้งเดิมแตกต่างกัน⁴⁴⁷

การแยกนิกายอาจถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์ทางลบหรือไม่พึงปรารถนา ผู้ที่มองการแยกนิกายในแง่นี้มักรู้สึกไม่สบายใจเมื่อมีสัญญาณบางประการที่สื่อว่าจะเกิดการแยกนิกายในสังคมศาสนาที่ตนเองนับถืออยู่ ความห่วงใยนี้มาจากสมมติฐานในใจว่าศาสนาควรคงความเป็นเอกภาพให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ปรากฏการณ์ใดๆ ก็ตามที่สั่นคลอนเอกภาพนั้นต้องถือว่าเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา ทักษะต่อการแยกนิกายในแนวทางแรกนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานการมองศาสนาในแง่ที่เป็นหลักคำสอนอันควรหวงแหนให้คงสภาพเดิมตามที่พระศาสดาในศาสนาได้ทรงวางไว้แต่แรก หากใครก็ตามมองว่าศาสนา คือ หลักคำสอนอันสูงส่ง ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้คนนั้นจะไม่เห็นด้วยกับการแตกแยกเป็นนิกายในศาสนา และในกรณีที่เราไม่อาจห้ามการแยกนิกายได้ ผู้มีทักษะข้างต้นมักจะมองว่านิกายดั้งเดิมคือนิกายที่ถูกต้อง ส่วนนิกายใหม่ที่คิดและปฏิบัติผิดแผกแตกต่างไปจาก

⁴⁴⁷ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนานิกายเซ็น การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 2.

ดั้งเดิมจะถูกมองว่าเป็นนิยายที่ไม่ถูกต้องไป ยังมีแนวทางในการมองปรากฏการณ์การแตกแยกเป็นนิยายในศาสนาอีกแนวทางหนึ่ง ในแนวทางที่สองนี้ การแยกนิยายไม่ถูกมองว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ควรวิตกกังวลแต่อย่างใด ผู้ที่มองอย่างหลังนี้หากไม่ใช่ นักมานุษยวิทยา สังคมวิทยา หรือนักประวัติศาสตร์ก็มักเป็นผู้ที่เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมชาติของโลก และความเปลี่ยนแปลงนั้นก็เกิดจากเหตุผลและความจำเป็นทางธรรมชาติบางประการ ผู้ที่มองในแนวทางนี้มักไม่คิดว่าศาสนาคือคำสอนของพระศาสดา (หรือพระวณะของพระเจ้า) หากแต่ศาสนานั้นคือ อินทรีย์ภาพ (Organism) ที่มีองค์ประกอบซับซ้อนหลากหลาย คำสอนที่อยู่ในคัมภีร์คือองค์ประกอบอันหนึ่ง แต่นอกเหนือจากองค์ประกอบนี้ ศาสนายังประกอบด้วย องค์ประกอบอื่นๆ ที่สำคัญไม่แพ้กันอีกมากมาย เช่น พิธีกรรม ความเชื่อ การปฏิบัติตนของศาสนิกที่นับถือศาสนานั้นๆ อิทธิพลทางความเชื่อในศาสนาที่พร้อมจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นต้น ศาสนาตามมุมมองนี้ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นสิ่งบริสุทธิ์หรือสูงส่งควรแก่การพิทักษ์ปกป้องมิให้มีมลทินหรือความแตกแยก หากแต่ศาสนานั้นคือปรากฏการณ์ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ประกอบด้วยองค์ประกอบจำนวนหนึ่ง (ที่ค่อนข้างซับซ้อนละเอียดอ่อน) ปรากฏการณ์นี้ก็เหมือนปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอื่นๆ ที่มีความหมายเป็นกลาง คือ ไม่ดี ไม่ชั่ว ไม่ได้มีค่าหรือความบริสุทธิ์ ที่ควรพิทักษ์ปกป้องแต่อย่างใด ซึ่งเมื่อมองศาสนาในความหมายของอินทรีย์ภาพ ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สิ่งที่จะมองต่อไปก็คือ อินทรีย์ภาพใดๆ ย่อมต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด การปรับเปลี่ยนตัวเองเป็นข้อเรียกร้องพื้นฐานตามธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของสิ่งต่างๆ การเกิดนิยายใหม่ๆ ก็คือการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของศาสนานั้นเอง และการปรับตัวดังกล่าวนี้ไม่ควรมองว่าเป็นความแตกแยกหรือเป็นสิ่งที่ทำลายความบริสุทธิ์ถูกต้องของคำสอนดั้งเดิม ทศนะตามที่กล่าวข้างต้นมักถูกนำเสนอไปพร้อมๆ กับการชี้ให้ผู้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลเหล่านี้มักบ่งบอกว่าเมื่อศาสนาใดศาสนาหนึ่งแพร่เข้าไปในดินแดนต่างๆ ที่ไม่ใช่ดินแดนต้นกำเนิดของศาสนานั้น ปัจจัยแวดล้อมในดินแดนเหล่านี้จะผลักดันให้เกิดการปรับตัวในศาสนา การปรับตัวนี้จะดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป และเมื่อวันเวลาผ่านไปพอสมควรจะพบว่าปริมาณความเปลี่ยนแปลงของศาสนาเดียวกันแต่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ผิดแผกกันจะปรากฏชัด⁴⁴⁸

สำหรับการแยกนิยายของสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นมีคำอธิบายที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในหมู่พระสงฆ์และนักวิชาการทั้งอดีตและปัจจุบันว่าเกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ

1. ความเห็นไม่ลงรอยกัน (ไม่มีทฤษฎีสามัญญตา)

⁴⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

2. การประพฤติปฏิบัติแตกต่างกัน ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ไม่มีศีลสามัญญา)⁴⁴⁹

ทฤษฎีสามัญญา คือ ความเป็นผู้มีใจเสมอกันโดยทฤษฎี⁴⁵⁰ มีความเห็นร่วมกันได้กับ ภิกษุสามเณรอื่นๆ⁴⁵¹ ศีลสามัญญา คือ ความสม่ำเสมอโดยศีล คือรักษาศีลบริสุทธฺ์เสมอกันกับ เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ⁴⁵² หลักธรรมทั้งสองนี้ที่จัดอยู่ในสาราณียธรรมซึ่งหมายถึง ธรรม 6 อย่าง มีอุปการะมาก⁴⁵³ ธรรมที่ควรให้ระลึกถึงกัน⁴⁵⁴ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกันและ สามัคคีพร้อมเพรียงกัน⁴⁵⁵ ในพระสูตรต้นตปิฎกได้อธิบายว่าสาราณียธรรมมี 6 ข้อ ศีลสามัญญา และทฤษฎีสามัญญานั้นจัดอยู่ในข้อที่ 5 และข้อที่ 6 ตามลำดับ กล่าวคือ

“5. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก คือว่า ภิกษุมีสื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว ไม่เกี่ยวข้องกับตมหาและทิจู เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันในศีลทั้งหลายเห็นปานนั้นกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่ ธรรมแม้ข้อนี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง ฯลฯ เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

6. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก คือ ทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นของประเสริฐ เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้กระทำทฤษฎีอันนั้น มีอยู่ภิกษุเป็นผู้ถึงความเสมอกันด้วยทฤษฎีในทฤษฎีเห็นปานนั้น กับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมแม้ข้อนี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่อง

⁴⁴⁹ชาลยณรงค์ บุญหนุน, “การสังคายนาในมุมมองใหม่ : หนทางสู่การแก้ปัญหาหาคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน,” พุทธศาสนศึกษา 7, 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2543): 9.

⁴⁵⁰พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 77.

⁴⁵¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 282.

⁴⁵²เรื่องเดียวกัน, หน้า 287-288.

⁴⁵³ที่.ปา.16/422/419.

⁴⁵⁴อ.จ.ภก.อ.36/536.

⁴⁵⁵พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 282.

กระทำให้เป็นทีเคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”⁴⁵⁶

ในสาราณียาทิวรรคที่ 2 1.ปฐมสาราณียสูตรและ 2.ทุติยสาราณียสูตร ว่าด้วยสาราณียธรรม 6 ประการ อธิบายสี่ลสามัญญาตาและทิกุญสามัญญาตาว่า

“อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ อันค้นหาทิกุญไม่ยึดถือ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ข้อนี้ก็เป็นสาราณียธรรม

อีกประการหนึ่ง ภิกษุมิทิกุญอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ข้อนี้ก็เป็นสาราณียธรรม...”⁴⁵⁷

หากไม่มีหลักสาราณียธรรม ที่ประกอบด้วยธรรมทั้งสองนี้แล้วนั้นก็จะทำให้สงฆ์เกิดความไม่ลงรอยและแตกแยกกันขึ้นได้

สาเหตุของการแยกนิกายของสงฆ์ ประการแรกอธิบายได้จากเรื่องการใช้ตัวอักษรของชาวอินเดียที่รู้จักใช้มาก่อนสมัยพุทธกาล มีหลักฐานจากภายนอกพุทธศาสนาแสดงว่ามีการประดิษฐ์ตัวอักษรและใช้ตัวอักษรแทนภาษาคำพูดกันแพร่หลายอยู่มากแล้ว ในฝ่ายอาณาจักรก็ยอมรับและใช้ตัวอักษรกันทั่วไปด้วย เช่นในวรรณะกษัตริย์นับตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ พระมเหสี พระราชโอรสธิดา พระประยูรญาติ ตลอดจนข้าราชการก็ศึกษาเรียนการใช้อักษร โดยใช้ในพระบรมราชโองการ พระราชกำหนดกฎหมาย พระราชสาสน์มีตราพระราชลัญจกรประทับ หมายประกาศแจ้งความของทางราชการบ้านเมือง ฝ่ายประชาชนก็มีพวกเศรษฐี พ่อค้าและผู้เห็นคุณค่าของอักษรสมัยสนใจศึกษากัน⁴⁵⁸ ในส่วนประชาชนนั้นพิจารณาได้จากแนวความคิดที่บิดา มารดาเป็นผู้ปรึษากันในเรื่องอาชีพที่ดีที่สุดสำหรับบุตรของตนเองเช่นจะให้บุตรทำงานเกี่ยวกับการเขียน⁴⁵⁹ อย่างไรก็ตามการศึกษาอักษรสมัยนั้นก็อยู่ในวงจำกัดคือคนส่วนน้อยเท่านั้น นอกจากนั้น

⁴⁵⁶ที่.ปา.16/317/218.

⁴⁵⁷อง.จก.ก.36/282/535-536. และ อง.จก.ก.36/283/546-547.

⁴⁵⁸โปร่ง ชื่นใจ, พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาอะไรแสดงพระธรรมเทศนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 44-45.

⁴⁵⁹C.A.F.Rhys Davids, “Economic conditions according to early Buddhist Literature,” in The Cambridge History of India Vol. I, ed. E.J.Rapson (2d Indian reprint ed., Delhi: S.Chand and Co, 1958-64), p. 210.

แนวความคิดเรื่องการใช้ตัวอักษรยังปรากฏในชาดกหลายเรื่องซึ่งได้กล่าวถึงการส่งสาส์นระหว่างเมืองเช่นใน อรรถกถาหมานิปาต มหาชนกชาดก อธิบายเรื่องที่พระโปลชนกส่งพระราชสาส์นไปถวายพระอริกฐชนกพระเจ้าเชษฐาเพื่อทูลขอราชสมบัติ⁴⁶⁰ และปรากฏในพระวินัยเรื่องที่ภิกษุเล่นเขียนทายอักษรกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงห้าม⁴⁶¹ ในอรรถกถาอธิบายการเล่นเขียนทายนี้ก็คือ การเล่นทายอักษรที่อากาศหรือที่หลังเรียกว่าอักษรึกา⁴⁶² นอกจากนั้นในอรรถกถายังได้อธิบายว่าได้มีผู้กระทำความผิดแล้วหลบหนีทำให้พระราชามีรับสั่งให้เขียนชื่อผู้กระทำความผิดนั้นลงในหนังสือหรือบนใบลานเพื่อให้ผู้พบเห็นจับกุมตัวมาลงโทษด้วย⁴⁶³ แสง จันทรงามอธิบายว่าในสมัยพุทธกาลนั้น การจารึกพุทธวจนะเป็นตัวอักษรนั้นคงจะมีขึ้นแล้วแต่ยังไม่แพร่หลายเพราะอุปสรรคการเขียนหายากและเหตุผลอีกประการหนึ่งคือคนในสมัยนั้น ไม่นิยมเขียนคำสอนทางศาสนาลงบนวัตถุใดๆ เนื่องจากพุทธศาสนิกกรู้สึกตะขิดตะขวงใจอย่างแรง ที่จะเขียนความรู้ทางศาสนาของตนลงไว้ ด้วยเหตุผลที่เป็นธรรมเนียมนิยมในทางศาสนา ไม่ชอบจารึกคำสอนเป็นลายลักษณ์เพราะถือกันว่าจะทำลายความศักดิ์สิทธิ์⁴⁶⁴ จึงใช้วิธีท่องจำจากท่านผู้รู้แล้วถ่ายทอดให้ผู้อื่นด้วยปาก ซึ่งวิธีจดจำและถ่ายทอดด้วยปากนี้เรียกว่า “มุขปาฐะ”⁴⁶⁵ หรือมุขปาฐ เป็นแบบเดียวกันกับการต่อหนังสือคำของพระสงฆ์ไทยสมัยโบราณจึงไม่มีการจารึกคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นตัวหนังสือ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่ามุขปาฐะนี้ใช้วิธีสาธยายซึ่งแยกได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. เป็นความรับผิดชอบของสงฆ์หมู่ใหญ่สืบกันมาตามสายอาจารย์ที่เรียกว่า อัจฉริยะปรัมปราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเถรวาส) โดยพระเถระที่เป็นต้นสายตั้งแต่สังคายนาครั้งแรกนั้น เช่น พระอุบาลีเถระ ผู้เชี่ยวชาญด้านพระวินัย ก็มีศิษย์สืบสายและมอบความรับผิดชอบในการรักษาสั่งสอนอธิบายสืบทอดกันมา
2. เป็นกิจกรรมหลักในวิถีชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งจะต้องเล่าเรียนปริยัติ เพื่อเป็นฐานของการปฏิบัติที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่ปฏิเวธและการเล่าเรียนนั้นจะให้ฆานาญส่วนใดก็เป็นไปตามอรรถาธิบายดังนั้นก็เกิดมีคณะพระสงฆ์ที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกต่างหมวดต่างส่วนกันออกไป

⁴⁶⁰ พุ.ชา.อ.63/94.

⁴⁶¹ วิ.มหา.3/617/616.

⁴⁶² วิ.มหา.อ.3/645.

⁴⁶³ วิ.ม.อ.6/255.

⁴⁶⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1, หน้า 57.

⁴⁶⁵ แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: เจริญกิจ, 2535),

เช่น มีพระสงฆ์กลุ่มที่คล่องแคล่วเชี่ยวชาญในทิมนิกาย พร้อมทั้งคำอธิบายคืออรรถกถาของทิมนิกายนั้นเรียกว่าทิมภานกะ แม้มัชฌิมภานกะ สังยุตตภานกะ อังคุตตรภานกะ และขุททกภานกะ เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

3. เป็นกิจวัตรของพระภิกษุทั้งหลายแต่ละวัดแต่ละหมู่ ที่จะมาประชุมกันและกระทำคณสาธยายคือ สวดพุทธพจน์พร้อมๆ กัน การปฏิบัติอย่างนี้อาจจะเป็นที่มาของกิจวัตรในการทำวัตรสวดมนต์เช้าเย็นหรือเช้า ค่ำ อย่างที่รู้จักกันในปัจจุบัน

4. เป็นกิจวัตรหรือข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพระภิกษุแต่ละรูป ดังปรากฏในอรรถกถาเป็นต้นว่าพระภิกษุเมื่อว่างจากกิจอื่น เช่น เมื่ออยู่ผู้เดียวกันนั่งสาธยายพุทธพจน์ เท่ากับการสาธยายพุทธพจน์นี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งการปฏิบัติธรรมของท่าน⁴⁶⁶

ตัวอย่างที่แสดงถึงการถ่ายทอดด้วยวิธีมุขปาฐะนี้จะพบได้ในสมัยพุทธกาลคือเรื่องการสวดปาติโมกข์ กล่าวคือศีลของพระภิกษุ 227 ข้อ ซึ่งเรียกว่าพระภิกษุปาฏิโมกข์นั้นจะต้องสวดในท่ามกลางสงฆ์ ในพระอุโบสถหรือสถานที่ประชุมทุกๆ กึ่งเดือนและถ้าหากว่าในบรรดาภิกษุซึ่งพำนักอยู่ในอารามนั้นไม่มีรูปใดเลยสามารถสวดปาติโมกข์ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ให้ส่งพระภิกษุที่อ่อนอายุพรรษากว่าเพื่อนให้ไปยังอารามที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อให้ไปเรียนและท่อง ภิกษุปาฏิโมกข์มาให้ได้ จะเรียนคำอธิบายพระปาฏิโมกข์ซึ่งเป็นศีลของภิกษุมาด้วยหรือไม่เรียนก็ได้ ในพระวินัยปิฎกได้อธิบายว่าพระพุทธรเจ้าทรงตรัสถึงเรื่องหน้าที่การสวดปาติโมกข์ของภิกษุไว้ ความว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระนครราชคฤห์ตามพระพุทธานุชากรรมแล้ว เสด็จจาริกโดยมรรคาอันจะไปเมืองโจทनावัตถุ เสด็จจาริกโดยลำดับ ลุถึงเมืองโจทनावัตถุแล้ว ก็โดยสมัยนั้นแล ในอวาสแห่งหนึ่งมีภิกษุอยู่ด้วยกันมากรูป บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระเถระเป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด ท่านไม่รู้อุโบสถ หรือวิธีทำอุโบสถ ไม่รู้ปาติโมกข์ หรือวิธีสวดปาติโมกข์ จึงภิกษุเหล่านั้นคิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วว่า ปาติโมกข์เป็นหน้าที่ของพระเถระ ก็พระเถระของพวกเราอุปนิสัยเป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้อุโบสถ หรือวิธีทำอุโบสถ ไม่รู้ปาติโมกข์หรือวิธีสวดปาติโมกข์ พวกเราจะพึงปฏิบัติอย่างไรหนอ แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุรูปใดเป็นผู้ฉลาด สามารถ เราอนุญาตปาติโมกข์ให้เป็นหน้าที่ของภิกษุรูปนั้น”⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, 2547), หน้า 21.

⁴⁶⁷ วิ.ม.6/175/448.

“พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในอาวาสแห่งหนึ่ง ถึงวันอุโบสถ ภิกษุในศาสนานี้อยู่ด้วยกันมาก ล้วนเป็นผู้ขลา ไม่ฉลาด พวกเธอไม่รู้อุโบสถหรือวิธีทำอุโบสถ ไม่รู้ปาติโมกข์ หรือวิธีสวดปาติโมกข์ พวกเธอจึงอาราธนาพระเถระว่า ขอพระเถระจงสวดปาติโมกข์ขอรับ ท่านตอบอย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย เราสวดปาติโมกข์ไม่ได้ พวกเธอจึงอาราธนาพระเถระรูปที่ 2 ว่า ขอพระเถระจงสวดปาติโมกข์ขอรับ แม้ท่านก็ตอบอย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย เราสวดปาติโมกข์ไม่ได้ พวกเธอจึงอาราธนาพระเถระรูปที่ 3 ว่า ขอพระเถระจงสวดปาติโมกข์ขอรับ แม้ท่านก็ตอบอย่างนี้ว่า อวูโสทั้งหลาย เราสวดปาติโมกข์ไม่ได้ พวกเธอได้อาราธนาจนถึงพระสังฆมวกะ โดยวิธีนี้แหละว่า ขอคุณจงสวดปาติโมกข์ แม้เธอรูปนั้นก็ตอบอย่างนี้ว่า ผมสวดปาติโมกข์ไม่ได้ขอรับ

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นจึงส่งภิกษุรูปหนึ่งไปสู่อาวาสใกล้เคียง พอจะกลับมาทันในวันนั้น ด้วยสั่งว่า คู่ก่อนอวูโส เธอจงไปเรียนปาติโมกข์โดยย่อหรือโดยพิสดารมา

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายได้มีความปริวิตกว่า จะพึงส่งภิกษุรูปไปไหนหนอ ไป แล้วกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานุญาตให้ภิกษุผู้เถระใช้ภิกษุผู้ฆวนวกะไป

ภิกษุฆวนวกะทั้งหลายอันพระเถระบัญชาแล้วไม่ยอมไป ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่อาพาธ อันพระเถระบัญชาแล้วจะไม่ยอมไปไม่ได้ รูปใดไม่ยอมไป ต้องอาบัติทุกกฏ”⁴⁶⁸

ในเรื่องการสวดปาติโมกข์นี้ยังมีความสำคัญอีก กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุจำพรรษาในอารามที่มีผู้สวดปาติโมกข์ได้ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในศาสนานี้ อยู่จำพรรษาในอาวาสแห่งหนึ่งมากรูปด้วยกัน ล้วนเป็นผู้ขลา ไม่ฉลาด พวกเธอไม่รู้อุโบสถ หรือวิธีทำอุโบสถ ไม่รู้ปาติโมกข์ หรือวิธีสวดปาติโมกข์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นจึงส่งภิกษุรูปหนึ่งไปสู่อาวาสใกล้เคียงพอจะกลับมาทันในวันนั้น ด้วยสั่งว่า คู่ก่อนอวูโส เธอจงไปเรียนปาติโมกข์โดยย่อหรือโดยพิสดารมา ถ้าได้ภิกษุเช่นนั้นอย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าไม่ได้ พึงส่งภิกษุรูปหนึ่งไปชั่วระยะเวลา 7 วันด้วยสั่งว่า คู่ก่อนอวูโส เธอจงไปเรียนปาติโมกข์โดยย่อหรือโดยพิสดารมา ถ้าได้ภิกษุเช่นนั้นอย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าไม่ได้ ภิกษุเหล่านั้นไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสนั้น ถ้าขึ้นอยู่ ต้องอาบัติทุกกฏ”⁴⁶⁹

⁴⁶⁸วิ.ม.6/176/449-450.

⁴⁶⁹วิ.ม 6/180/455.

วิธีจดจำและถ่ายทอดด้วยปากนี้ยังปรากฏในพระวินัยปิฎกอีก กล่าวคือมีวินัยอยู่ข้อหนึ่งซึ่งห้ามภิกษุสัญจรจาริกไปในฤดูฝน แต่ในบรรดาข้อยกเว้นซึ่งทำให้พระทำสัตตาคะไปค้างคืนที่อื่นได้ คือ ถ้าหากมีคฤหัสถ์นั้นเป็นพหูสูต รู้ทรงจำพระสูตรที่สำคัญแล้วส่งข่าวมาบอกภิกษุทั้งหลายว่าขอให้ภิกษุมาฟังพระสูตรนี้ มิฉะนั้นพระสูตรนี้อาจลืมเลือนสูญหายไปจากความทรงจำของพหูสูตผู้นั้นเสีย เช่นนี้ ภิกษุจะไปค้างคืนได้แม้ในระหว่างพรรษาได้เพราะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญเร่งด่วนจัดเป็นสัตตาคหณิยะ คือเหตุอันภิกษุจะไปค้างคืนในที่อื่นได้คราวละ 7 วัน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

“...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคล 7 จำพวกส่งทูตมา เรานุญาตให้ไปด้วยสัตตาคหณิยะได้ แม้เมื่อเขาไม่ส่งมา เราไม่อนุญาต บุคคล 7 จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคล 7 จำพวกนี้ส่งทูตมา เรานุญาตให้ไปด้วยสัตตาคหณิยะได้ แต่เมื่อเขาไม่ส่งมา เราไม่อนุญาต ฟังกลับใน 7 วัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุบาสกในศาสนานี้ได้ให้สร้างวิหารอุทิศสงฆ์ ถ้าเขาส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลายมา ข้าพเจ้าปรารถนาจะถวายทาน ฟังธรรมและพบเห็นภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาส่งทูตมา ฟังไปด้วยสัตตาคหณิยะได้ แต่เมื่อเขาไม่ส่งมาก็ไม่ฟังไป ฟังกลับใน 7 วัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง อุบาสกในศาสนานี้ได้ให้สร้างเรือนมุงแถบเดียวอุทิศสงฆ์

470
....

...ได้ให้สร้างอารามวัตถุ อนึ่ง จะมีการมงคลแก่นุตรกัถิ จะมีการมงคลแก่ชิตากัถิ เขาเจ็บไข้กัถิ จะกล่าวพระสูตรตันตะที่รู้เฉพาะกัถิ ถ้าเขาส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่าขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลายมา จักได้เรียนพระสูตรตันตะนี้ไว้ โดยวิธีที่พระสูตรตันตะนี้จะไม่เสื่อมสูญไปเสียหรือว่าเขามีกิจหรือกรณีะอย่างใดอย่างหนึ่งกัถิ ถ้าเขาส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลายมา ข้าพเจ้าปรารถนาจะถวายทาน ฟังธรรม และพบเห็นภิกษุทั้งหลาย เมื่อเขาส่งทูตมา ฟังไปด้วยสัตตาคหณิยะได้ แต่เมื่อเขาไม่ส่งมาก็ไม่ฟังไปฟังกลับใน 7 วัน”⁴⁷¹

การใช้วิธีท่องจำจากผู้รู้นี้ได้มีการแบ่งหน้าที่ของภิกษุในการทรงจำพระธรรมวินัย คือ แบ่งเป็นพวก วินัยธร มาติกาธร ส่วนพวกที่แสดงธรรมคล่องก็เรียกว่า “ธรรมกถิก”⁴⁷² การแบ่งปาพจน์ (พระพุทธพจน์ ซึ่งได้แก่ธรรมและวินัย) ของพุทธเจ้าออกเป็นองค์ 9 คือสุดตะ เคยยะ เวย

⁴⁷⁰วิ.ม.6/210/518

⁴⁷¹วิ.ม.6/210/523.

⁴⁷²เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตรพระพุทธศาสนา ฉบับมยุขปาฐะ ภาค 1, หน้า 57.

ยากรรมะ คาลา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္พุตตกรรม เวทลละ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนมีพระไตรปิฎก เป็นการจับหมวดหมู่พระธรรมวินัยโดยได้มีขึ้นแล้วตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลดังตัวอย่างของ พระโสณะชาววันตี ได้สาธยายอัฐกัณฐการรคให้พระพุทธรเจ้าทรงสดับ ดังในพระวินัยปิฎกอธิบายถึง เหตุการณ์นี้ว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่แจ้งจนคึก จึงเสด็จเข้าพระวิหาร แม้ท่าน พระโสณะก็ขยับยังอยู่ในที่แจ้งจนคึกจึงเข้าพระวิหาร ครั้นเวลาปัจจุสมัยแห่งราตรี พระผู้มีพระภาค ทรงตื่นพระบรรทมแล้วทรงอชฌเมสนาท่านพระโสณะว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงกล่าวธรรมตามถนัด ท่านพระโสณะกราบทูลสนองพระพุทธรบัญชาว่า อย่างนั้น พระพุทธรเจ้าข้า แล้วได้สวดพระสูตร ทั้งหลาย อันมีอยู่ในอัฐกัณฐการรค จนหมดสิ้นโดยสรภัญญะ ครั้นจบสรภัญญะของท่านพระโสณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระปราโมทย์โปรดประทานสาธุการว่า คีละ คีละ ภิกษุ สูตรทั้งหลายที่มีใน อัฐกัณฐการรคเธอเรียนมาดีแล้ว ทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงจำได้แม่นยำดี เธอเป็นผู้ประกอบด้วยวาจา ไพเราะเพราะพริ้ง ไม่มีโทษ ให้เข้าใจรู้ความได้แจ่มชัด...”⁴⁷³

นอกจากนั้นในสังคีตสูตรพระสารีบุตรได้จัดหมวดหมู่ของพระธรรมตามจำนวนของ หมวดธรรมแต่ละหมวด⁴⁷⁴ อย่างไรก็ตามการสาธยายนี้ต้องทำอย่างสม่ำเสมอ ดังที่พระมหาปทุม เถระกล่าวว่

“...พระวินัยธรผู้ละทิ้งอาจารย์ซึ่งยังมีชีวิตทีเดียว สำคัญข้อที่ตนพึงพักอยู่ในที่อื่น นี้ เป็นผู้กล้าจริงหนอ เมื่ออาจารย์ยังมีชีวิต เธอถึงเรียนเอาพระวินัยปิฎก และอรรถกถาหลายครั้งแล้ว ก็ตาม ก็ไม่ควรสลัดทิ้งเสีย ควรฟังเป็นนิตยกาล ควรสาธยายทุกกึ่งปี...”⁴⁷⁵

พระพุทธรเจ้ายังทรงตรัสถึงธรรม 5 ประการที่จะทำให้พุทธธรรมนั้นไม่สูญหายไป ซึ่ง ธรรมประการหนึ่งในนั้นก็คือ การสาธยายธรรม ดังที่ทรงตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อม สูญแห่งสัทธรรม ธรรม 5 ประการเป็นไฉนคือ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เถยยะ เวยยากรรมะ คาลา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္พุตตกรรม เวทลละ นี้เป็นธรรมข้อที่ 1 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อม แสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร นี้เป็นธรรมข้อที่ 2 ย่อมเป็นไป เพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมบอกธรรม

⁴⁷³วิ.ม.7/21/35.

⁴⁷⁴ดูรายละเอียดใน ที.ปา.16/224-363/159-263.

⁴⁷⁵วิ.มหา.อ.1/826.

ตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร นี่เป็นธรรมข้อที่ 3 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมทำการสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร นี่เป็นธรรมข้อที่ 4 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม อีกประการหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมตริตรอง เพ่งดูด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังมาตามที่ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร นี่เป็นธรรมข้อที่ 5 ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่ลบลื่อนเสื่อมสูญแห่งสัทธรรม”⁴⁷⁶

จะเห็นได้ว่าปาพจน์ของพระพุทธเจ้าแม้ว่าจะมีจำนวนมาก แต่พระสาวกก็แบ่งหน้าที่ช่วยกันทรงจำเอาไว้ จึงปรากฏคณะภิกษุที่เป็นฝ่ายทิฆภณกะ มัชฌิมภณกะ สังยุตตภณกะ⁴⁷⁷ ทิฆภณกะแปลว่า ผู้สวดทิมนิกาย มัชฌิมภณกะแปลว่า ผู้สวดมัชฌิมนิกาย สังยุตตภณกะแปลว่า ผู้สวดสังยุตตนิกาย โดยนัยนี้จึงเป็นการแบ่งงานกันทำในการท่องจำปาพจน์และผู้เชี่ยวชาญชำนาญในแต่ละสาขา มีศิษย์ของแต่ละสำนักท่องจำตามที่อาจารย์สั่งสอน⁴⁷⁸ ในสมัยปาสาทิกา ได้แสดงการสืบเชื้อสายของคณาจารย์ในสาขาพระวินัย กล่าวคือ

1. พระอุบาลี
2. พระทาสกะ
3. พระโสนกะ
4. พระสิคกะ
5. พระโมคคลีบุตรติสสะ⁴⁷⁹

ในสมัยกาลวิลาสินี ได้กล่าวถึงการมอบหน้าที่ในการท่องจำสืบๆ ต่อกันมา กล่าวคือ

1. มอบให้พระอานนท์ ท่องจำสั่งสอนทิมนิกาย
2. มอบให้นิสิตทั้งหลายของพระสารีบุตร ท่องจำมัชฌิมนิกาย
3. มอบให้พระมหากัสสปะ ท่องจำสังยุตตนิกาย

⁴⁷⁶ อ.ป.ญจ.36/155/325.

⁴⁷⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมยุขปาฐะ ภาค 1, หน้า 57.

⁴⁷⁸ พิฑูร มลิวัลย์, อนเนก จำทอง, ประวัติการสังคายนาพระธรรมวินัย (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, 2527), หน้า 120.

⁴⁷⁹ วิ.มหา.1/62.

4. มอบให้พระอนุรุทธะท่องจำอังคุตตรนิกาย⁴⁸⁰ ส่วนขุททกนิกายไม่ได้กล่าวไว้ว่า
มอบให้เป็นหน้าที่ของผู้ใด

ในอัญญาสาลินี ได้แสดงการสืบเชื้อสายของคณาจารย์ในสาขาพระอภิธรรมปิฎก
กล่าวคือ

1. พระสารีบุตร
2. พระภัททชิ
3. พระโสภิต
4. พระปิยชาติ
5. พระปิยปาละ
6. พระปิยทัสสี
7. พระโกสิยบุตร
8. พระสิกขเว
9. พระสันเทหะ
10. พระโมคคลีบุตร
11. พระติสสทัตตะ
12. พระธัมมิยะ
13. พระทาสกะ
14. พระโสณกะ
15. พระเรวตะ⁴⁸¹

บุญย์ นิลเกษอธิบายว่าพระพุทธรเจ้าทรงทราบแก่พระทัยและทรงตระหนักในเรื่อง
ความแตกต่างแตกแยกและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการ
สถาบันสงฆ์นั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นหัวหน้าทางวิชาการในการรวบรวมพระ
ธรรมและวินัยไว้ให้เป็นหมวดหมู่จนกลายเป็นแนวทางการสังคายนาในยุคต่อมา⁴⁸²

อย่างไรก็ตามการถ่ายทอดหลักคำสอนของพุทธศาสนาแบบมุขปาฐะนี้ย่อมมีการ
หลงลืมหรือเลอะเลือนเกิดขึ้น ในสมัยที่พระพุทธรเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้นเมื่อเกิดการ
ถ่ายทอดหลักพุทธธรรมผิดเพี้ยนไปจากที่พระองค์ทรงสอนและข่าวความผิดเพี้ยนนั้นทราบถึง

⁴⁸⁰ที.สี.อ.11/89.

⁴⁸¹อภิ.สง.อ.75/67.

⁴⁸²บุญย์ นิลเกษ, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 39-40.

พระองค์จะทรงทำหน้าที่ชำระสะสางความเข้าใจผิดนั้นด้วยพระองค์เอง ผ่านยุคพุทธกาลประมาณ ก่อน พ.ศ.400 คณะสงฆ์ก็ยังไม่จัดบันทึกหลักธรรมในพุทธศาสนาเป็นตัวหนังสือ ยังคงใช้วิธี ถ่ายทอดหลักคำสอนด้วยวาจาแล้วให้ผู้ฟังจดจำดังเช่นสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่⁴⁸³ ที.ดับเบิลยู.ริส เดวิดส์ (T.W.Rhys Davids) อธิบายเหตุผลว่าทำไมชาวอินเดียจึงไม่จารึกคำสอนทาง ศาสนาของตนเป็นลายลักษณ์อักษรในช่วงสมัยต้นๆ ว่ามีเหตุผล 2 ประการ คือ เหตุผลแรก การ เขียนหนังสือถูกนำเข้าไปสู่อินเดียในระยะเวลาที่สายเกินไป คือในเวลาที่คุณอินเดียมีความเจริญ ทางด้านสติปัญญาความทรงจำมากแล้ว วิธีการทรงจำสืบทอดงานทางวรรณคดีก้าวหน้าไปจน สมบูรณ์ดีไม่มีวิธีการใดทดแทนได้ ชาวอินเดียไม่ยอมเลิกวิธีการทรงจำสืบทอดอันเก่าแก่ที่เคยปฏิบัติ กันมาแล้วนับเป็นพันปีเพื่อการเขียนแบบใหม่ซึ่งยุ่งยากซับซ้อน เหตุผลที่สอง แม้ว่าชาวอินเดีย ประารถนาที่จะจารึกคำสอนทางศาสนาเป็นตัวอักษรแต่ก็ยังไม่สามารถทำได้เพราะในขณะเดียวกันที่พวกเขา มีความรู้ความเข้าใจในการเขียนอยู่ก็ยังไม่คุ้นเคยชำนาญพอที่จะจัดหาเครื่องมือสำหรับการเขียน และวัสดุที่จะเอามาเขียนมาจารึกให้เหมาะสมดีพอสำหรับการบันทึกเรื่องราวที่เป็นวรรณคดีหรือคำ สอนที่มีความยาวมากๆ⁴⁸⁴ ซึ่งหลักฐานการเขียนหนังสือที่เก่าแก่ที่สุดนั้นปรากฏอยู่บนศิลาจารึก เสา ศิลาแต่ละต้นได้จารึกพระสูตรแต่ละสูตรในศิลาชั้นวรรคอันเป็นพระสูตรต้นตอปฏิภักเล่มแรกมีอยู่ ทั้งหมด 13 สูตรเป็นบทสนทนาของพระพุทธเจ้ากับคณาจารย์นอกศาสนาหลายคน ที.ดับเบิลยู.ริส เดวิดส์ สันนิษฐานว่าหลักฐานบนศิลาจารึกชิ้นนี้อาจจะมีอายุประมาณราวๆ 450 ปีก่อน ค.ศ. และ หลักฐานนี้ยังจารึกวินัยข้อบังคับต่างๆ ที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาไม่ล่วงละเมิดไว้อีกด้วย⁴⁸⁵ อย่างไรก็ตามการบันทึกหลักพุทธธรรมเป็นตัวอักษรนั้นเริ่มมีการจัดบันทึกลงในใบลานในสมัยพระเจ้า วัฏฏคามินิอภัย กษัตริย์เมืองอนูราชปุระ อาณาจักรลังกา ปิยนาด บุนนาคอธิบายถึงเหตุผลที่มีการ บันทึกหลักพุทธธรรมเป็นตัวอักษรว่า การเมืองของลังกาในขณะนั้นมีความวุ่นวายเกิดขึ้นจาก สงคราม พระมหากษัตริย์และผู้นำชาวสิงหลได้ประชุมเห็นพ้องกันว่าอนาคตของพุทธศาสนาอยู่ใน ระหว่างอันตรายเพราะไม่มีพระเจ้าแผ่นดินสิงหลพระองค์ใดเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ถ้าบ้านเมือง ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ต่อไป ประเพณีการท่องจำปากเปล่าซึ่งได้สืบทอดกันมาเป็นเวลานานคงจะลบเลือน

⁴⁸³ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนนามหายาน (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, 2534), หน้า 1.

⁴⁸⁴ ที.ดับเบิลยู.ริส เดวิดส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, แปลโดย สมัย สิงหศิริ (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 183.

⁴⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176 -177.

สูญหายไปเป็นที่สุด ดังนั้นจึงควรถือเป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องรักษาคำสอนของพุทธเจ้าอันมีค่าอย่างยิ่งไว้ให้ได้⁴⁸⁶ ในมหาวงศ์ได้อธิบายถึงเหตุผลของการบันทึกหลักพุทธธรรมเป็นตัวอักษรไว้ว่า

“พระภิกษุรุ่นก่อนมีปัญญามาก ได้จำพระไตรปิฎกและอรรถกถาพระไตรปิฎกนั้นไว้ด้วยปากเปล่าพอมายังสมัยพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย พระภิกษุทั้งหลายมองเห็นความเสื่อมแห่งสติปัญญาของสัตว์ (คน) ทั้งหลาย จึงประชุมกันเขียนพระธรรมไว้ในใบลาน เพื่อให้พระธรรมนั้นถาวรตลอดกาลนาน”⁴⁸⁷

ในชินกาลมาลีปกรณ์ได้อธิบายว่าพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยเป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกและในเวลาต่อมาได้มีการจดบันทึกหลักพุทธธรรมลงในใบลาน ความว่า

“ตั้งแต่พระศาสดาปรินิพพานมาได้ 450 ปี พระภิกษุทั้งหลายยังประกอบไปด้วยปัญญาจำพระพุทธรวณะทั้งสิ้นพร้อมทั้งอรรถกถาด้วยมุขปาฐะ ครั้นต่อมา พระอรหันต์ 500 องค์ ซึ่งปลดเปลื้องภาระได้แล้วมองเห็นความเสื่อมแห่งสติปัญญาของสัตว์ (คน) ทั้งหลาย จึงประชุมกันที่หุบเขาอาโลกเถลในมลละประเทศเกาะลังกา พระผู้ใหญ่ในชนบทคือพระเจ้าวัฏฏคามินิทรงรักษาคุ้มครองได้เขียนพระพุทธรวณะพร้อมทั้งอรรถกถาลงในใบลาน...”⁴⁸⁸

แต่ในสยามอุปสัมปทาอธิบายว่าพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยไม่ได้เป็นผู้อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกแต่เป็นเจ้านายพระองค์หนึ่ง ความว่า

“ในสมัยนั้น พระอรหันต์ 500 รูป ซึ่งประชุมอยู่ ณ อลูวิหารในแคว้นแคว้นมาตุละ (Matula) ได้กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกและจารลงไว้เป็นตัวอักษร การทำสังคายนา นี้ อยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้านายองค์หนึ่งแต่ก่อน...”⁴⁸⁹

อย่างไรก็ตามในสมัยพุทธศตวรรษที่ 25 เมื่อมีการกระทำสังคายนาสังคายนา ที่ประเทศสาธารณรัฐสหภาพพม่า เมื่อ พ.ศ.2497-2499 ได้มีพระสงฆ์ชาวพม่าชื่อ อู วิจิตตสาร เป็นผู้ท่องจำพระไตรปิฎกได้ครบถ้วน ทางราชการจึงได้ถวายปริญญาทางศาสนาระดับ “เดปิฎกชระ” ซึ่งเป็นปริญญาสูงสุดตามหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์พม่าให้แก่พระอู วิจิตตสาร นอกจากนั้นยัง

⁴⁸⁶ปิยนาด (นิโครธา) บุนนาค, ประวัติศาสตร์และอารยธรรมของศรีลังกาสมัยโบราณถึงก่อนสมัยอาณาจักรและความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างศรีลังกากับไทย, หน้า 71.

⁴⁸⁷ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า 436.

⁴⁸⁸รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร หน้า 77.

⁴⁸⁹พระสิทธิธารถ พุทธรักจิต, “สยามอุปสัมปทา จดหมายเหตุเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป,” ใน พระนิพนธ์ต่างเรื่องและสยามอุปสัมปทา, หน้า 133.

ได้รับการยกย่องเป็น “บุรุษอาชาไนย” ของประเทศด้วย นับจนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์พม่าที่ได้รับ
 ปริญญา “เตปิฎกธระ” มีจำนวนมากกว่า 20 รูป⁴⁹⁰ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกล
 มหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ.๕) ขณะยังทรงดำรงสมณศักดิ์พระราชกณะชั้นราชที่
 พระโศภนคณาภรณ์ ได้ทรงกล่าวถึงพระอุ วิจิตตสาร ไว้ในบันทึกการเดินทางไปสาธารณรัฐแห่ง
 สหภาพพม่าในการประชุมภิกษุสงฆ์คายนาว่า

“ตั้งหลักสูตร (เตปิฎกธหรือท่องจำพระไตรปิฎก – ผู้วิจัย) มา 6 ปี ฟังสอบได้รูปเดียว
 คือท่านอุ วิจิตตสาร สอบได้ก่อนสมัยประชุมสังคายนาครั้งแรกไม่นาน”⁴⁹¹

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ในสมัยปัจจุบันก็ไม่ได้มีสติปัญญา ความ
 ทรงจำที่ด้อยไปกว่าพระสงฆ์ในสมัยอดีตแต่อย่างใดเพียงแต่มีปรากฏอยู่เป็นจำนวนน้อยเท่านั้น

อย่างไรก็ตามได้อธิบายมาแล้วว่าการใช้วิธีถ่ายทอดหลักคำสอนด้วยวาจาในนั้นเมื่อเวลา
 ผ่านไปความคิดเพี้ยนก็มีมากขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับไม่มีพระพุทธรูปเจ้าคอยทำหน้าที่สะวางความ
 ผิดเพี้ยนนั้นเช่นแต่ก่อน ผู้ที่เข้าใจผิดเพี้ยนก็เลยไม่ทราบว่ามันเข้าใจหลักธรรมผิด เมื่อผู้นั้นมีฐานะ
 เป็นครูอาจารย์ในเวลาต่อมา ความผิดเพี้ยนก็ถูกถ่ายทอดไปยังศิษย์ ทำให้เกิดสำนักความคิดที่ขัดแย้ง
 กัน⁴⁹² และอีกประเด็นหนึ่งคือ ความคิดเห็นของคนแต่ละคนที่มีต่อคัมภีร์อันตนได้ศึกษามานั้น
 แยกแยกออกเป็นมติต่างคนต่างเข้าใจอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกันและต่าง
 ฝ่ายก็ยึดถือมติดของตนว่าถูกต้อง ของผู้อื่นผิดและเมื่อตนถือมติใดก็อดไม่ได้ที่จะมีการวิพากษ์วิจารณ์
 เปรียบเทียบกับมติดของฝ่ายอื่น จึงมีการโต้ว่าทักกันระหว่างกันและกันว่าใครจะดีกว่าใคร หนักเข้าก็
 เลยแตกสามัคคี⁴⁹³ ในเรื่องดังกล่าวนี้สามารถพิจารณาได้จากบันทึกของพระเถียงจั้งซึ่งได้อธิบายให้
 เห็นถึงสภาพของคณะสงฆ์ในอินเดียที่ตนเองได้เดินทางไปพบเห็นในช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 ที่
 มีการแตกแยกกันเป็นหลายนิกายและมีการอภิปรายโต้ว่าทักกันระหว่างพระสงฆ์เป็นธรรมเนียม
 ปฏิบัติในสมัยนั้น ดังที่ในบันทึกได้กล่าวไว้ว่า

⁴⁹⁰ พิชุร มลิวัดย์, ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก (กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, 2535), หน้า
 18-19.

⁴⁹¹ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน),
 บันทึกการเดินทางไปสหภาพพม่าในการประชุมภิกษุสงฆ์คายนาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2497 (ทรงบันทึกไว้
 เมื่อสมัยที่พระองค์ทรงเป็นพระโศภนคณาภรณ์) [ออนไลน์], 21 พฤศจิกายน 2553. แหล่งที่มา
www.sangharaja.org/html/somdet_burma.asp

⁴⁹² สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนมหายาน, หน้า 1.

⁴⁹³ เสถียร โภธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า 5.

“พระสัทธรรมอันลึกซึ้งซึ่งพระตถาคตเจ้าทรงแสดงไว้นั้น แต่ละคนย่อมมีความเข้าใจแตกต่างกันไป ปัจจุบันทิ้งห่างจากยุคพระศากยมุณีเป็นเวลานานแสนนานแล้ว (คนเรา) จะเข้าใจหลักพุทธธรรมดั้งเดิมได้ลึกซึ้งเพียงไรนั้น ย่อมสุดแท้แต่ความสามารถในการรับรู้และความสูงต่ำของสติปัญญาในปัจจุบันบุคคล ทุกวันนี้ (พุทธศาสนา) แยกแยกเป็นนิกายต่างๆ มากมายหลายฝ่ายเกิดการปะทะกัน ได้ปัญหาธรรมกันอย่างคึกคักดังหนึ่งลูกคลื่นที่ซัดกระหน่ำ หลักคำสอน (ในนิกาย) เดียวกัน แม้บรรควิธีจะต่างกัน แต่ก็มุ่งเข้าหาจุดหมายเดียวกัน ทั้ง 18 นิกาย ต่างก็หวังจะเป็นหนึ่ง หลักธรรมของมหายานกับหินยานก็ไม่เหมือนกัน...

ด้วยเหตุนี้ คณะสงฆ์แต่ละนิกายต่างก็กำหนดระเบียบวินัยของตนไว้ ไม่ว่าจะเป็วินัยปิฎกหรืออภิธรรมปิฎก ขอแต่ให้เป็นพุทธธรรมคำสอน (ของพระพุทธเจ้า) ถ้ามีผู้สามารถบรรยายธรรมได้ 1 เรื่องก็ไม่ต้องไปทำงานรับใช้อารามสงฆ์ ถ้าบรรยายได้ 2 เรื่องก็จะได้บ้านพักและเครื่องใช้ไม้สอยอย่างดีเป็นรางวัล ถ้าบรรยายได้ 3 เรื่องก็จะมีคนมาปรนนิบัติรับใช้ ถ้าบรรยายได้ 4 เรื่องก็จะมีเลวักคอยรับใช้ ถ้าสามารถบรรยายได้ 5 เรื่องก็จะได้ช้างนั่งกูป ถ้าบรรยายได้ 6 เรื่องนอกจากจะได้ช้างนั่งกูปแล้วยังมีองครักษ์ติดตาม บุคคลที่อุปถัมภ์คุณธรรมสูงส่ง รางวัลที่ได้ก็ย่อมพิเศษออกไป

เหล่าภิกษุสงฆ์มักจะมาชุมนุมกันเป็นกิจวัตร สัมมนาและวินิจฉัยข้อดีข้อด้อยของหลักทฤษฎีของกันและกัน ตรวจสอบความประพฤติกฎที่ต้องชั่วดี ลดตำแหน่งหน้าที่ของผู้ด้อยปัญญาเลื่อนตำแหน่งฐานะแก่ผู้มีสติปัญญาปราดเปรื่อง ถ้าหากมีใครอธิบายภาษาอันลึกซึ้งลึกลับสามารถวิเคราะห์เรื่องราวต่างๆ อย่างลุ่มลึกด้วยภาษาที่งดงามและสูงส่ง ข้อโต้แย้งชัดเจนแจ่มแจ้งแหลมคม ก็จะได้นั่งช้างแก้ว มีผู้คิดสอยห้อยตามเป็นขบวน แต่ถ้าหากว่าผู้บรรยาย บรรยายอย่างปราศจากเนื้อหาสาระ และต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในการโต้ประสนาธรรม หรือใครที่พูดเป็นน้ำท่วมทุ่งหาเหตุผลหาผลมิได้ ใช้คำพูดที่ไพเราะน่าฟัง แต่เข้าใจเนื้อหาที่แท้จริงอย่างผิดๆ แล้ว ใบหน้า (ของเขาเหล่านั้น) ก็จะถูกละเลงด้วยคินสีแดงสีขาว จะถูกขว้างปาด้วยจีฟุนจนเต็มตัว และต้องถูกขับไล่ให้ไปอยู่ในที่รกร้างเปล่าเปลี่ยวหรือตามหุบเขา”⁴⁹⁴

เอส.ดัตต์อธิบายว่าการอภิปรายโต้ตอบกันของพระสงฆ์นั้นเท่ากับเป็นการให้เสรีภาพอย่างกว้างขวางแก่พระสงฆ์ในพุทธศาสนา พระสงฆ์ทุกรูปต้องใช้ความคิดค้นหาเหตุผล ต้องตัดสินใจเรื่องทั้งหลายเกี่ยวกับพระธรรมวินัยด้วยตนเอง ในกรณีที่พระสงฆ์โต้แย้งกันจนตกลงกันไม่ได้ มีบทบาทบัญญัติให้สงฆ์เป็นผู้พิจารณาตัดสิน โดยถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ แต่การวินิจฉัย

⁴⁹⁴ ถังซำจั้ง, ถังซำจั้ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิว ชูหลุน หน้า 81-82.

ของสงฆ์นั้นก็ไม่ได้ขัดขวางความเชื่อถือส่วนบุคคล ผู้ที่มีความเห็นขัดแย้งจะไปตั้งคณะขึ้นใหม่ก็ได้ เสรีภาพดังกล่าวมานี้เป็นการสนับสนุนส่งเสริมความคิดอิสระและสมรรถภาพทางสติปัญญา ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แต่ก็เป็นการทำให้พุทธศาสนาแตกเป็นนิกายเล็ก นิกายน้อยมากมาย การเกิดขึ้นของนิกายเหล่านี้แสดงว่าภิกษุมีแนวความคิดใหม่ๆ อยู่เรื่อยๆ⁴⁹⁵ นอกจากนั้นความคิดทางปรัชญาเป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการแบ่งแยก นิกายขึ้นมา ความคิดทางปรัชญาจึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพุทธศาสนา ซึ่งโดยลักษณะของ พุทธธรรมที่เชื่อว่าการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเพื่อความหลุดพ้นนั้นต้องมาจากการปฏิบัติวิปัสสนา สมานซึ่งก่อให้เกิดการรู้แจ้งขึ้นในกระบวนการทางจิต และในระหว่างการปฏิบัตินั้นภิกษุจะต้อง ปฏิเสธปัญหาความคิดทางปรัชญา เช่น ปัญหาเรื่องธรรมชาติและการจัดลำดับช่วงชั้นของความรู้ ปัญหาเรื่องเหตุภาพหรือปัจจัยภาพ (Causality)* ปัญหาเรื่องกาลาวากาศ (space and time)** ปัญหา เรื่องความจริง ปัญหาเรื่องความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของอดีต โดยที่ฐานะของปรัชญานั้นแตกต่างจาก ความรู้สาขาอื่นๆ ในเรื่องที่ว่าปรัชญานั้นสามารถแก้ปัญหาได้มากกว่าทางหนึ่งหรือหลายทางในแต่ละ ปัญหา เป็นสภาวะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ทำให้มีความเห็นแตกต่างกันมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อ พุทธศาสนิกชนหันไปสนใจหลักการทางคำสอนทางปรัชญามากขึ้น⁴⁹⁶ เช่น ในช่วงยุคหลังสมัยพระเจ้าอโศกนั้น หลักธรรมในพุทธศาสนาที่เดิมเป็นแนวปฏิบัติของชีวิตจริง ได้ถูกบรรดาคณาจารย์ ของนิกายต่างๆ ทั้งมหายานและเถรวาท อรรถาธิบายทำให้เป็นของยากขึ้น และทำให้เป็น อภิปรัชญามากขึ้น เหมาะสำหรับถกเถียงโวหารกันมากกว่าสำหรับใช้ปฏิบัติได้จริงๆ ในชีวิต⁴⁹⁷ กล่าวคือในช่วงนี้คัมภีร์อภิปรัชญาได้ถือกำเนิดขึ้นในฐานะเป็นความพยายามที่จะจัดระบบคำสอน ของพุทธศาสนา ภายใต้กรอบของอภิปรัชญา ความเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดดับสืบเนื่องต่อกันไปโดยไม่ ขาดสาย เป็นคำสอนที่เกิดขึ้นเพื่ออธิบายกฎไตรลักษณ์ แต่คำสอนในเรื่องดังกล่าวก็ทำให้พุทธ ศาสนากลายเป็นเรื่องของเหตุผลนิยม มีการถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเพื่อสร้างเหตุผลที่ดีที่สุดใน การอธิบายความมีอยู่แบบชั่วขณะจิต สำนักพุทธใหญ่ๆ ที่ได้รับการยอมรับในเวลานั้นส่วนใหญ่จะ

⁴⁹⁵พี.วี.บาปิต, พุทธศาสนประวัติระหว่าง 2500 ปีที่ล่วงมาแล้ว เล่ม 1, แปลโดย พระ มหามร อมโร (พระนคร: สภาการศึกษาามกุฏราชวิทยาลัย, 2503), หน้า 330.

* หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งซึ่งเป็นเหตุกับสิ่งซึ่งเป็นผล

** หมายถึง กาลและอวกาศเป็นสิ่งเดียวกันจะแยกออกจากกันไม่ได้

⁴⁹⁶Edward Conze, A Short History of Buddhism, p. 33.

⁴⁹⁷เสถียร โปธินันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1, หน้า 166.

มีคำอธิบายที่ต่างกันในเรื่องนี้ และนั่นนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคมสงฆ์⁴⁹⁸ กล่าวคือ เนื้อหาสาระสำคัญของอภิธรรม 7 คัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทนั้นก็แตกต่างกันมากจากอภิธรรม 7 คัมภีร์ของนิกายเถรวาท และนิกายเสถียรานติกะได้มีทัศนะที่คัดค้านว่าอภิธรรม 7 คัมภีร์นั้นไม่เป็นความจริง⁴⁹⁹

สาเหตุประการที่สองนั้นเนื่องมาจากว่าชุมชนสงฆ์ต้องอยู่ร่วมกันกับฆราวาสผู้ซึ่งให้ความอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจ โดยการอาศัยประชาชนในการดำรงชีวิตเพศบรรพชิต ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสงฆ์ที่มีแนวทางมุ่งหมายที่จะปฏิบัติธรรมเป็นพระอรหันต์เพื่อความหลุดพ้นซึ่งเป็นชนชั้นนำจำนวนน้อยซึ่งใช้ชีวิตในอารามอันเงียบสงบและปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดกับกลุ่มสงฆ์ที่ถือว่าวัตรปฏิบัติและภารกิจที่สำคัญของสงฆ์ คือ ต้องมุ่งประโยชน์เพื่อความหลุดพ้นของศาสนิกชนทั่วไปเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็ต้องต่อสู้กับอำนาจและอิทธิพลของพระอรหันต์และพยายามแก้ไขสภิกขาบทต่างๆ ในพระวินัยให้ลดความเคร่งครัดลง⁵⁰⁰ ซึ่งเรื่องความเคร่งครัดของพระวินัยนี้ได้ทำให้พุทธศาสนาแยกนิกายเป็นเถรวาทและมหายานเพราะมีปัจจัยจากเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นและสภาพภูมิอากาศเข้ามาประกอบด้วยกล่าวคือเมื่อพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกจากประเทศอินเดียเป็นสองสายใหญ่ๆ ด้วยกันนั้น สายแรกมุ่งลงทางใต้ไปยังประเทศศรีลังกา พม่า ไทย ลาวและกัมพูชา ประเทศต่างๆ เหล่านี้เป็นประเทศเล็กที่มีใช้อารยธรรมและยังไม่มีศาสนาที่สำคัญของตนเองมาก่อนจึงรับเอาพุทธศาสนาทั้งหลักคำสอนและรูปแบบทั้งหมดได้โดยง่าย อีกทั้งเป็นประเทศที่อยู่ในเขตร้อนจึงไม่มีปัญหาในการปรับตัวมากนัก และอีกสายหนึ่งมุ่งขึ้นทางเหนือไปยังประเทศจีน ทิเบต เกาหลี ญี่ปุ่นและเวียดนาม ซึ่งจีนนั้นเป็นประเทศใหญ่และเป็นอารยธรรมที่สำคัญของโลก มีสำนักคิดที่สำคัญของตนเองอยู่ก่อนถึงสองสำนักคือขงจื้อและเต๋า เมื่อพุทธศาสนาเข้าไปในประเทศจีนต้องปะทะเข้ากับกระแสของปรัชญาจีนก่อให้เกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งแก่พุทธศาสนาและอารยธรรมจีนเอง ทำให้พุทธศาสนามีลักษณะแตกต่างออกไปอย่างเด่นชัด พุทธศาสนาจึงถูกหล่อหลอมด้วยอารยธรรมจีนก่อนที่จะส่งผ่านไปยังเกาหลี ญี่ปุ่นและ

⁴⁹⁸ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาคาชุนะกับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2548), หน้า 4-5.

⁴⁹⁹ Edward Conze, A Short History of Buddhism, p. 37.

⁵⁰⁰ Ibid, p. 32.

เวียดนาม นอกจากนั้นประเทศเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในเขตนาวจึงมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพของ
ดินฟ้าอากาศด้วย⁵⁰¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁰¹ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, วิถีแห่งมหายาน (กรุงเทพมหานคร: ลินจี้, 2526), หน้า 74-

บทที่ 3

ความเป็นมาในการสถาปนาธรรมเนียมปฏิบัติของวชิรญาณภิกขุ

3.1 พระประวัติวชิรญาณภิกขุ

3.1.1 พระประวัติก่อนทรงผนวช

วชิรญาณภิกขุเมื่อก่อนทรงผนวชนั้นทรงมีพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 2 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี^{*} ประสูติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2347¹ ณ พระราชวังเดิม^{**} อันเป็นที่ประทับของพระราชบิดา ในขณะที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร² เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎประสูตินั้น ถึงแม้พระราชบิดายังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ แต่เจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า³ ตามขัตติยราชประเพณีเพราะว่าทั้งพระราชบิดาและพระราชมารดาต่างก็ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้า ต่อมาเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชันษา 5 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งในขณะนั้นยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระราชวังบวรสถานมงคลได้เสด็จพระราชดำเนินเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบรมราชชนก ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้าฟ้ามงกุฎได้ตามเสด็จเข้าไปเฝ้าด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมีพระราชดำรัสให้หาเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นไปเฝ้า เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเข้าไปเฝ้าทรงลูบ

^{*} สมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดีเป็นพระธิดาของเจ้าฟ้ากรมพระศรีสुदारักษ์ พระพี่นางองค์รองของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด พระองค์ทรงเคยมีพระประสูติกาลครั้งแรกเป็นพระราชโอรสเมื่อ พ.ศ. 2344 แต่พระราชโอรสพระองค์นี้ได้สิ้นพระชนม์ตั้งแต่วันประสูติ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (กรุงเทพมหานคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2518), หน้า 48.

^{**} พระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสิน อยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตฐานทัพเรือกรุงเทพ

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

³ เรื่องเดียวกัน,

พระเชียรตลอดพระปฤษฎางค์แล้วคำรัสสรรเสริญเจ้าฟ้ามงกุฎว่ามีพระศิริรูปเป็นอันงาม⁴ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2352 เจ้าฟ้ามงกุฎก็ได้ตามเสด็จพระราชบิดาเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง⁵ พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี⁶ มาประทับที่ตำหนักแดง โดยทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่⁷ ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า “ทูลกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือไม่กี่เรียกว่า “เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “เจ้าฟ้าใหญ่”⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงอธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดปรานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎเป็นอันมาก โดยเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จเข้าเฝ้าพระราชบิดาในช่องพระบัญชรที่ประทับ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งเจ้าฟ้ามงกุฎทรงบรรพชาเป็นสามเณร เจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์แรกที่ได้รับพระราชทานพระบรมทนต์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกจากนั้นยังได้รับพระราชทานเครื่องประดับต่างๆ เป็นอันมาก⁹ เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีพระชันษา 9 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริที่จะฟื้นฟูพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า ตามแบบอย่างที่เคยมีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีและเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) เป็นผู้อำนวยการจัดตั้งพระราชพิธีลงทรง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าฟ้ามงกุฎ¹⁰ ในปีออก พ.ศ. 2355 นับเป็นเจ้านายพระองค์แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการเฉลิมพระเกียรติยศเข้าพระราชพิธีลงทรง ซึ่ง

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคนอื่นๆ, เทศนาพระราชประวัติ และพงษาวดารกรุงเทพ (พระนคร: หนังสือพิมพ์ไทย, 2456), หน้า 133.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 49.

⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: ศรุสภา, 2548), หน้า ก.

⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 49.

⁸ เรื่องเดียวกัน

⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า (6).

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 83.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้จัดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์เพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นเกียรติสำหรับราชตระกูล และเพื่อรักษาราชประเพณีที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ให้สูญไป ดังที่เจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อทรงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ได้มีพระบรมราชโองการถึงพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าของพระองค์ไว้ ความว่า

“...พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงปรกษาด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายใน ว่าการพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า ได้ทำลงเป็นอย่างดีแบบแผนเป็นจดหมายเหตุอยู่แล้ว แต่การพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าโดยอย่างเต็มตามตำรา ครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า ยังหาได้ทำเป็นแบบอย่างไม่ ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคยเห็นก็แก่ชราเกือบจะหมดไปแล้ว จะสาบสูญเสีย จะใคร่ทำไว้ให้เป็นเกียรติยศเยี่ยงอย่างสักครั้งหนึ่ง ข้าราชการเห็นพร้อมตามกระแสพระราชดำริ ครั้นถึงปีระกาเบญจศก ศักราช 1175 ตรงกับปีมีคริสตศักราช 1813 จึงได้ตั้งการพระราชทานพิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ (เจ้าฟ้ามงกุฎ – ผู้วิชัย) ผูกแพไม้ไผ่ที่ทำราชวรดิษฐ์ มีกรงที่ตรงอยู่กลางล้อมด้วยซี่กรงชั้นหนึ่งตารางไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง ร้างแหอีกชั้นหนึ่ง ผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง มีบันไดเงินบันไดทองลง 2 ข้าง บันไดกลางเป็นเตียงหลั่นหุ้มผ้าขาว เรียกว่าบันไดแก้ว ในกรงมีมะพร้าวคู่ปิดเงินปิดทองและปลาทองปลาเงิน กุ้งทองกุ้งเงิน ลอยอยู่ทั้ง 4 ทิศกรงนั้นมีพระมณฑปสวม มีราชวัติ ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเงิน ล้อม 3 ชั้น มีทหารนั่งรายรอบและมีเรือจุกช่องล้อมวงแพที่ตรงแทนเขาไกรลาศในการโสกันต์ การพระราชพิธีนอกนั้นคือการขึ้นพระมหาปราสาท และการแห่ทางแห่การเล่นต่างๆ ก็เหมือนกับการโสกันต์แห่เครื่องขวเสด็จไปทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ขึ้นมหาปราสาท 3 วันที่ 4 จึงแห่เสด็จลงไปทำราชวรดิษฐ์ลงในแพที่ตรงแล้วแห่กลับ แล้วจึงเสด็จมารับพระสุพรรณบัฏขึ้นมหาปราสาท พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติวงศ์พงศิศวรรคษัตริย์ จัติราชกุมาร ครั้นเวลาบ่ายแห่เครื่องเครื่องดนตรีมาสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ครั้งนั้นเรียกว่าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ในวันนั้นและต่อไปอีก 2 วัน เป็น 3 เวลา เสร็จการพระราชพิธีลงทรง ครั้นเสร็จการแล้วมีพระราชโองการดำรัสว่าทรงลงทรงเช่นนี้ทำแต่ครั้งเดียวนี้เถิด พอเป็นตัวอย่างไว้ไม่ให้สูญพิธีโบราณ...”¹¹

¹¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ขุมนุมพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวตราขประเพณีโบราณ พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2501.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการสถาปนาภิเศก รongเสวกตรี กระจำง ดันตริก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 1 เมษายน 2501), หน้า 10-12. (สะกดตามต้นฉบับ)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าพระราชพิธี
ลงทรงนี้เป็นการหัดว่ายน้ำ¹² เมื่อเสร็จสิ้นพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าแล้วนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎ
ทรงเริ่มเรียนอักษรสมัย ในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมฬีโลกยาราม ตั้งแต่ยัง
ประทับอยู่ในพระราชวังเดิม ครั้นเมื่อเสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็ทรงศึกษาความรู้
สำหรับพระราชกุมารตามลำดับทั้งวิชาสามัญและวิสามัญ¹³ พระองค์โปรดการศึกษ้อักษรสมัยเลข*
ศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ นิติราชประเพณี¹⁴ และประวัติศาสตร์¹⁵ โดยสมเด็จพระมาตุลาเจ้า เจ้าฟ้า
กรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล¹⁶ และทรงเรียนกับพระอาจารย์อื่นอีกหลายสำนัก อาทิ
ทรงเรียนมคธพากย์¹⁷ อักษรวิธี พระพุทธวงษา และวิชาการคติโลกอื่น ๆ ในสำนักกรมสมเด็จพระ
พระปรมานุชิตโนรธ¹⁸ นอกจากนั้นทรงเรียนวิชาคชกรรมศาสตร์* อักษรศาสตร์ (วิชาที่ว่าด้วยเรื่องม้า)

¹²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 18 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2505),
หน้า 88.

¹³ม.จ.หญิง ดวงจิต จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน,
(กรุงเทพมหานคร: วัฒนชัย, 2531). หน้า 16.

*ใช้ในวิชาโหราศาสตร์

¹⁴พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประดิษฐานพระสงฆ์คณะ
ธรรมยุติกนิกาย และ นิยายเรื่องตาม่องล่าย (ม.ป.พ.): สหประชาพานิชย์, 2508. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสิทธิยากร วรวรรณ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.
2508). หน้า 19.

¹⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 116.

¹⁶พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประดิษฐานพระสงฆ์คณะ
ธรรมยุติกนิกาย และ นิยายเรื่องตาม่องล่าย, หน้า 19.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁸นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว,” หน้า 26.

* ชาวอินเดียสามารถคิดจับช้างไว้ใช้งานได้เป็นชนชาติแรก พวกพราหมณ์สามารถ
รวบรวมความรู้ในการจับช้าง เป็นตำรา เรียกว่า คชศาสตร์ ขึ้น วิชาจับช้างนี้จึงแพร่หลายจากอินเดีย
ออกมาถึงประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชีย ซึ่งมีช้างเช่นเดียวกับอินเดีย เช่น พม่า กัมพูชา อินโดนีเซีย

บุทพิชัยสงคราม จากเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) ผู้เป็นตระกูลหมอเถ่า* สืบมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา¹⁹ และเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์)²⁰ ทรงหัดกระบี่กระบอง²¹ รวมทั้งยังได้ทรงฝึกฝนใน

มาเลเซีย และไทย โดยชาวอินเดียซึ่งไปค้าขายแล้วตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามประเทศนั้นๆ นำเอา วิชาศาสตรศาสตร์มาด้วย และฝึก สอน คนในประเทศที่ตนไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ ตำราศาสตรศาสตร์ ไทยเราแปลเรียกว่า ตำราช่าง เป็นตำราวิชาที่ว่าด้วยเรื่องช่าง แบ่งออกเป็น 2 คัมภีร์ คือ ตำราวิชาชลक्षण และตำราวิชาชกรรรม ตำราวิชาชลक्षणเป็นวิชาที่พรรณนาว่าด้วยลักษณะ เช่น สี และอวัยวะส่วนต่างๆ ของช่าง เพื่อให้รู้ว่าช่างที่มีลักษณะดีและเลวนั้นมีข้อแตกต่างกันอย่างไร คติที่นับถือช่างเผือกว่ามีกำลังกว่าช่างอย่างอื่นก็มาจากคัมภีร์นี้ ส่วนตำรา วิชาชกรรรมนั้น เป็นวิชาที่สอนให้รู้วิธีหัดช่างเถื่อน และวิธีหัดซี่ช่าง รวมทั้งเวทมนต์สำหรับบังคับช่าง และระเบียบพิธีต่างๆ เกี่ยวกับช่างที่บำบัดเสียดจัญไร และทำให้เกิดสิริมงคล

* หรือเรียกว่า พฤติบาท เป็นครูในการจับช่าง ชาวไทยเรียกชื่อนี้แปลเป็นภาษาไทยว่า หมอเถ่า หรือ หมอเถ่า เรียกเฉพาะตัว ผู้เป็นคณาจารย์ และ เรียก พฤติบาทผู้ที่รอลงมาจาก หมอเถ่าว่า หมอช่าง ผู้เชี่ยวชาญอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า หักดาจารย์ เป็นครูในการหัดช่าง ชาวไทยเรียกชื่อนี้แปลเป็นภาษาไทยว่า ครูช่าง ผู้เชี่ยวชาญทั้งสองกลุ่มนี้ช่วยกันทำกิจการและวิธีต่างๆอันเกี่ยวกับช่างหมดทุกอย่าง

¹⁹ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 26.

²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, 2514), หน้า 459. (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระราชธิบายไว้ว่า เจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) กับเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์) เป็นผู้บังคับบัญชากรมช่างหรือ อธิบดีกรมพระคชบาล สองคนแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ ศึกษาวิชาชกรรรมศาสตร์ จากเจ้าพระยาทั้งสองคนนี้ สันนิษฐานว่าเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเรียนวิชาชกรรรมศาสตร์ นอกจากจะทรงเรียนกับเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด) คนหนึ่งแล้วนั้น พระองค์คงจะได้เรียนกับเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์) อีกคนหนึ่งด้วย)

²¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 45.

การใช้อาวุธต่าง ๆ ได้อย่างชำนาญ²² ทั้งนี้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกยาเธอจะต้องฝึกหัดทรงช้างให้ชำนาญทุกพระองค์ จนถึงฝึกทรงบาศทึงหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในเวลาเย็นทุกวัน เพื่อเตรียมเข้าในพระราชพิธีแห่สะพาน²³

การศึกษาของเจ้าฟ้ามงกุฎนั้นเป็นไปตามแบบแผนของเจ้านายฝ่ายชายทุกชั้นตอน ซึ่งการศึกษาของเจ้านายนั้นจะได้รับการเอาใจใส่และกวัดขັນเป็นพิเศษ ด้วยเหตุที่ทรงอยู่ในฐานะชนชั้นปกครองของประเทศ การที่เจ้านายทุกพระองค์ต้องศึกษาเหมือนกันหมดนี้ เนื่องจากเจ้านายองค์ใดองค์หนึ่ง ไม่เฉพาะแต่พระโอรสที่ประสูติแต่พระมเหสี อาจได้เป็นกษัตริย์ เจ้านายทุก ๆ พระองค์จึงต้องเรียนรู้ทั้งราชศาสตร์* ภาษาไทย ภาษามคธ ภาษาต่างประเทศ ศึกษาชั้นหลักเกณฑ์ หัตถ์แต่งร้อยแก้ว ร้อยกรอง ภูมิศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม การปกครอง เรื่องเกี่ยวกับบ้านเมือง ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ฝึกหัดบังคับช้าง บังคับม้า การต่อสู้ การใช้อาวุธชนิดต่าง ๆ การช่างแขนงต่าง ๆ ตลอดจนวิชาแพทย์²⁴ ในส่วนที่เป็นความรู้เบื้องต้นต้องเรียนทุกวิชา แต่ถ้าพระองค์ใดโปรดทางวิชาใดก็ทรงศึกษาหนักไปทางวิชานั้นจนเชี่ยวชาญตามพระราชอัธยาศัย²⁵ การศึกษาในศาสตร์แขนงต่าง ๆ ของเจ้านายนี้จะนำมาใช้ในราชการเพื่อแบ่งเบาราชการกิจของกษัตริย์ ซึ่งเจ้านายฝ่ายหญิงของไทยก็มีโอกาสได้รับการศึกษาเช่นเดียวกัน²⁶ กับฝ่ายชาย โดยรูปแบบการศึกษาของเจ้านายฝ่ายชายมีอยู่ด้วยกัน 4 ชั้นตอน ส่วนเจ้านายฝ่ายหญิงมี 3 ชั้นตอน²⁷ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงอธิบายถึงเรื่องการศึกษาของเจ้านายนี้ว่าการศึกษาของพระเจ้าลูกยาเธอ ดู

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

²³ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 26.

* หมายถึง กฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินบัญญัติตามหลักธรรมศาสตร์

²⁴ ม.จ.หญิง ดวงจิต จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

²⁶ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 22.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

เหมือนจะมีระเบียบมาแต่ในรัชกาลที่ 1 (บางที่จะตามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา)²⁸ ทรงอธิบายต่อไปอีกว่า

“...ชั้นประถมศึกษาเรียนต่อครูผู้หญิงในพระราชวังเหมือนกันทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิงพอพระชันษาได้ 3 ขวบ ก็ตั้งต้นเรียนหนังสือไทยไปจนพระชันษาราว 7 ขวบจึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น ถึงมัธยมศึกษาเล่าเรียนของพระองค์ชายกับ พระองค์หญิง เริ่มแยกกัน พระองค์ชายเรียนต่อครูผู้ชาย พระองค์หญิงคงเรียนต่อครู ผู้หญิง เพราะวิชาที่เรียน ตอนนี้ฝึกกัน พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษามคธ พระองค์หญิงก็เริ่มฝึกหัดการเรือน แต่คงเรียน ภาษาไทยด้วยอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ เหมือนกันทั้ง พระองค์ชายและพระองค์หญิง การฝึกหัดก็เรียนมารยาทก็กวัดขันตั้งแต่ชั้นนี้ เขตของ การเรียนชั้นมัธยมศึกษาไปจนถึงโสกันต์ (พระองค์ ชายพระชันษา 13 ปี พระองค์หญิงพระชันษา 11 ปี) แต่นั้นเรียนวิชาชั้นมัธยมศึกษา ภาคปลาย คือพระองค์ชาย ทรงผนวชเป็นสามเณร เรียนพระธรรมกับทั้งฝึกหัดปฏิบัติพระวินัย และเริ่มเรียนศิลปวิทยา เฉพาะอย่างที่ชอบพระอริยาศัย ทรงผนวชอยู่พรรษา 1 บ้าง กว่านั้นบ้าง จึงลาผนวช (ที่ทรงผนวชอยู่จนอุปสมบทเป็นพระภิกษุมีน้อย) เมื่อลาผนวชแล้วต้องออกมาอยู่นอกพระราชวัง แล้วเรียนวิชาเฉพาะอย่างแต่นั้นมา การเรียนเฉพาะวิชาในสมัยนั้น อาศัยไปฝึกหัดอยู่ในสำนักผู้เชี่ยวชาญ ด้วยยังไม่มีโรงเรียน แต่วิชารัฐประศาสน์และราชประเพณีนั้น เจ้านายได้เปรียบ คนจำพวกอื่นเพราะมีตำแหน่งเข้าเฝ้าในท้องพระโรง อันเป็นที่ว่าราชการบ้านเมือง ได้เรียนด้วยได้ฟังคดีที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูลและที่พระเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการมา แต่ยังไม่วิสัย ตลอดจนได้คุ้นเคยกับท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการบ้านเมือง ด้วยเข้าเฝ้าทุกๆ วันดังกล่าวนั้น การศึกษาชั้นนี้ตลอดเวลา 6 ปี จนพระชันษาได้ 21 ปี ถึงเขตอุดมศึกษา ทรงผนวชอีกครั้ง 1 เป็นพระภิกษุ ศึกษาพระธรรมวินัยกับทั้งวิชาอาคมชั้นสูง ชักซ้อมให้เชี่ยวชาญ เปรียบ เหมือนอย่างเข้ามหาวิทยาลัย เมื่อลาผนวชก็เป็นสำเร็จ การศึกษาสามารถรับราชการได้แต่นั้นไป ส่วนเจ้านายพระองค์หญิงนั้น ตั้งแต่โสกันต์แล้วก็ทรงศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูงไปเป็นลำดับ นับแต่การศึกษาศีลธรรม และฝึกหัดวิชาการเรือน และเริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทอันชอบ พระอริยาศัยสืบเนื่องไป จนอำนาจการต่างๆ ในหน้าที่ของขัตติยนารีได้โดยลำพังพระองค์ ข้อที่พระองค์ชายมีโอกาสเรียนราชการ เพราะเข้าเฝ้าในเวลาเสด็จออกท้องพระโรง เจ้านายพระองค์หญิงก็มีโอกาสศึกษาทางฝ่ายใน ได้ความรู้ทั้งราชประเพณีและระเบียบวินัยในสมาคม ของกุลนารี จนสามารถรับหน้าที่ราชการฝ่ายในและฝึกสอนผู้อื่นสืบกันมา ...”²⁹

²⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 15.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-17.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าวิชาความรู้
 ใดที่นิยมกันในสมัยนั้นว่าสมควรแก่ชาติราชกุมารอันสูงศักดิ์³⁰ เจ้าฟ้ามงกุฎคงได้ทรงศึกษา
 สมบูรณ์ทุกอย่าง³¹ และคงได้ศึกษาต่อผู้เชี่ยวชาญวิชาการนั้นๆ ทุกอย่าง ข้อนี้ปรากฏในสมัยเมื่อ
 เสวยราชย์แม้ได้เสด็จไปทรงผนวชนานถึง 27 พรรษา ยังทรงม้าและยิงปืนไฟได้โดยไม่ล้ม³²

ในเวลาต่อมาเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงมีพระกรณียกิจเสด็จไปรับพวกมอญที่เมือง
 กาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการถึงการเสด็จในครั้งนี้
 ว่า

“...ลุลุคักราช 1177 ปีกุน สัปดศก พวกรามัญพากันอพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระ
 บรมโพธิสมภารทางเมืองตาก เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกเข้ามากราบ
 บังคมทูล (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย – ผู้วิชัย) ได้ทรงทราบแล้วทรงพระกรุณาโปรด
 ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เจ้าฟ้ามงกุฎ – ผู้วิชัย) คุมกองทัพและเสบียงอาหาร
 ออกไปรับครัวรามัญซึ่งเข้ามาเมืองกาญจนบุรี โปรดให้มีเรือตั้งแห่งเสด็จสามคู่และตำรวจหกแห่ง
 พระเกียรติยศ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงดำรัสสั่งให้
 สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปด้วย ครั้นเสด็จกลับถึง
 กรุงเทพมหานครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้ครัวรามัญเหล่านั้นขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีข้าง
 แขวงเมืองนนทบุรีบ้าง...”³³

ต่อมาในปีชวด พ.ศ. 2359³⁴ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีพระชันษาครบ 13 ปี พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีโสกันต์หรือการโกนจุกหรือตัดจุก ซึ่งเป็น
 การแสดงถึงการก้าวข้ามแดนจากเด็กเป็นผู้ใหญ่ พระสังฆราชปาลเลอกซ์ (Pallegoix) ได้บรรยาย
 ถึงรายละเอียดและขั้นตอนต่างๆ ในพระราชพิธีโสกันต์ว่า

“เมื่อพระเจ้าแผ่นดินโปรดฯ ให้โสกันต์พระราชโอรสจะต้องสร้างภูเขจำลองขึ้นลูก
 หนึ่ง มีทางขึ้น สร้างพลับพลาไว้บนยอด ครั้นถึงวันที่กำหนดก็จะมีกระบวนแห่ประกอบด้วยขุนนาง
 ทหาร และเด็กอีกหลายร้อยคน ทุกชาติทุกภาษาบรรดามีในประเทศสยาม แต่งกายสวยงาม ในมือ

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55 – 56.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (7).

³⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

ถือดอกบัว เจ้าฟ้าชายทรงประดับพระองค์ด้วยสร้อยพระศอ และกำไลข้อพระหัตถ์ทองคำ ประทับไปบนเสลี่ยงหามมีมโหรีประโคม เมื่อขบวนแห่มาถึงพระที่นั่งประทับของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว เจ้าฟ้าชายจะเข้าไปถวายบังคมแทบพระบาทสมเด็จพระราชาธิบดี ทรงพระกรุณาโปรดฯ จูงพระหัตถ์พระโอรสเข้าไปในปราสาท อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมราชอัฐพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์ทุกรัชกาล เจ้าฟ้าชายจะทรงหมอบลงกระทำการบูชา ทำอยู่ดังนี้ติดต่อกันสามวัน ต่อวันที่สี่จึงจะมีการตัดมณีในปราสาทพระเทพบิดร (ในพระบรมมหาราชวัง - ผู้วิจัย) นั้น เจ้าฟ้าชายทรงพระภูษาสีขาวแทนสีแดงที่ทรงอยู่แต่เดิม ต่อจากนั้นกระบวนแห่ก็จะมุ่งไปยังภูเขาลองนั้น เจ้าฟ้าชายจะลงทรงสนามในอ่างอันจัดเตรียมไว้ที่เชิงเขานั้น แล้วเสด็จขึ้นประทับบนพลับพลา พร้อมด้วยขุนนางผู้ใหญ่อีกสี่คนเพื่อประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ซึ่งยังปกปิดกันไว้เป็นความลับอยู่³⁵

พระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้ามงกุฏนั้น ได้จัดขึ้นอย่างใหญ่โตโดยทำเต็มตำราโสกันต์เจ้าฟ้า คือ ปลุกเขาไกรลาสจำลอง³⁶ และที่ทรงสนาม³⁷ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายถึงงานพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้ามงกุฏว่า

“...พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ทำเขาไกรลาสหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตรงประตูสุวรรณบรรณนิบาลเป็นที่สงและทรงเครื่อง เวลาบ่ายแห่มาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสามวัน รุ่งขึ้นวันศุกร์เดือนสี่ขึ้นสิบสามค่ำเวลาเช้า แห่มาโสกันต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเสด็จแล้วเสด็จไปทรงน้ำที่สระอโนดาตแล้วท่านอักรมหาเสนาบดีเชิญเสด็จขึ้นสู่พระมณฑปยอคเขาไกรลาสสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีรับที่สมมติเป็นอิศวรรับเสด็จทรงเครื่องต้นบนพระมณฑปยอคเขาไกรลาส เสร็จแล้วแห่เวียนเขาไกรลาสสามรอบแล้วแห่กลับ เวลาบ่ายแห่มาประทับที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูล

³⁵สังฆราช ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 205-206.

³⁶ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16.

³⁷สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

³⁸พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ก.

ละอองธุลีพระบาท พร้อมกันเวียนเทียนสมโภชวันนั้นเวลาหนึ่ง ต่อไปอีกสองเวลา วันที่เจ็ดจึงแห่พระเกศาไปลอยตามราชประเพณี”³⁹

การพระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าและพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้ามงกุฎทั้งสองพระราชพิธีนี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงยกย่องและพระราชทานพระเกียรติยศให้สูงกว่าพระราชโอรสพระองค์อื่นๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยให้ฐานะของเจ้าฟ้ามงกุฎเด่นขึ้นจากการเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ ได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปเพราะพระองค์ทรงได้รับการเฉลิมพระเกียรติยศ เข้าพระราชพิธีที่เกี่ยวกับการเจริญพระชนม์ของพระราชกุมาร ซึ่งจัดให้มีขึ้นอย่างครบถ้วน คือ พระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้าและพระราชพิธีโสกันต์เต็มตำราโสกันต์เจ้าฟ้า นฤมล ชีรวัดน์อธิบายว่าเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นพระราชโอรสเพียงพระองค์เดียว ที่ได้ทรงผ่านพระราชพิธีสำคัญอย่างสมพระเกียรติยศ เป็นสิ่งที่ยิ่งส่งเสริมเพิ่มฐานะในสังคม และเป็นการแสดงถึงบุญบารมีได้อย่างหนึ่งว่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ในอนาคต⁴⁰

ต่อมาในปีฉลู พ.ศ. 2360⁴¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการทรงผนวชเจ้าฟ้ามงกุฎเป็นสามเณร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายถึงพระราชพิธีผนวชของพระราชบิดาไว้ ความว่า

“...สมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเวลาหนึ่ง รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีเดือนแปดอุตตราษาฒ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ แห่ไปทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม”⁴²

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่ามีสมเด็จพระ

ญาณสังวร (สุข) วัดราชสิทธิารามทรงเป็นพระอุปัชฌาย์⁴³ และสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล⁴⁴ เนื่องจากสมเด็จพระญาณสังวร (สุข) เป็นผู้ที่มีพรรษาอายุมากกว่าพระราชอาคัน

³⁹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (7) – (8).

⁴⁰นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 15.

⁴¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 58.

⁴²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (8).

ทุกรูป และนั่งหน้าสมเด็จพระสังฆราช (มี) ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของพระราชวงศ์มาแต่ในรัชกาลที่ 1 แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นศิษย์ของสมเด็จพระญาณสังวร (สุข) มาแต่ก่อน และเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชแล้วได้เสด็จมาประทับอยู่วัดมหาธาตุ ที่ตำหนักปลูกขึ้นใหม่ นอกพระระเบียงพระอุโบสถด้านตะวันออกเฉียงเหนือ⁴⁵ พอถึงออกพรรษาในปีนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงทำกระเจดีย์ใหญ่เป็นเครื่องสักการบูชาแล้วเชิญเสด็จสามเณรเจ้าฟ้ามงกุฎมาทรงเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรี⁴⁶ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงประทับอยู่ 7 เดือนจึงลาผนวช ระหว่างที่สามเณรเจ้าฟ้ามงกุฎประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุนั้น สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอาจารย์ถวายเป็นพระอาจารย์ (โต พุทฺทมฺรสี) เมื่อยังเป็นพระมหาโตอยู่ที่วัดมหาธาตุได้เป็นพระพี่เลี้ยงและพระอาจารย์สอนอักษรขอมตลอดถึงคัมภีร์มูลกัจจายน์⁴⁷ เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎลาผนวชแล้วก็ยังเสด็จไปเรียนต่อที่หอพระมณเฑียรธรรม⁴⁸ ทรงย้ายมาประทับในบริเวณพระราชวังข้างฝ้ายหน้า อยู่ข้างด้านหน้าพระที่นั่ง

ดุสิตมหาปราสาท⁴⁹ ตามแบบอย่างพระราชโอรสที่ทรงพระเจริญแล้ว⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงโปรดฯ ให้เจ้าฟ้ามงกุฎทรงบัญชาการกรมมหาดเล็ก⁵¹ โดยทรงอำนาจสิทธิขาดถึง

⁴³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2461). หน้า 45. (พระปลัดวรรณะ วัฒน วิจิฉัยว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปฌาย์ ส่วนสมเด็จพระญาณสังวร (สุข) เป็นพระอาจารย์ถวายเป็นศิษย์ ดูรายละเอียดใน พระปลัดวรรณะ วัฒน, ประวัติธรรมยุต และ มหานิกาย (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจงเจริญ, 2529). หน้า 12 – 19.

⁴⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 59.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (8).

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า (8)-(9).

⁴⁷ นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 27.

⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, (กรุงเทพมหานคร: สุรวัฒน์, 2543), หน้า 24.

⁴⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 60.

ทรงถอดตั้งหุ้มแพร (ตำแหน่งมหาดเล็ก - ผู้วิชัย) เองได้⁵² ทั้งปฏิบัติพระราชกิจอื่น ๆ ในพระราชสำนักต่างพระเนตรพระกรรณ⁵³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงอบรมสั่งสอนเจ้าฟ้ามงกุฎด้วยพระองค์เอง และการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นกวีที่สำคัญและยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ความรู้ความสามารถ พระสติปัญญาและพระปรีชาญาณในด้านภาษา ของพระองค์ได้ทรงสืบทอดต่อมายังเจ้าฟ้ามงกุฎ ดังปรากฏผลงานด้านวรรณกรรม ที่เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้อย่างทรงคุณค่ามากมายหลายชิ้นด้วยกัน⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงฝึกสอนราชศาสตร์ให้เจ้าฟ้ามงกุฎ และในตอนนี้คงศึกษาวิชาวิสามนัญต่าง ๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เจ้าฟ้ามงกุฎทรงประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังจนถึงปีมะเมีย ปีพ.ศ.2365 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้พระราชทานพระราชวังเดิมครั้งกรุงธนบุรี ให้เสด็จออกอยู่ต่างวัง⁵⁵ เหมือนเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเคยประทับในขณะที่ยังไม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติ⁵⁶ เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎพระชันษาได้ 18 ปี ทรงประทับ

⁵⁰ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมเนียมคุณิถุณิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16.

⁵¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 60. (การที่เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงบัญชาการกรมมหาดเล็กนับว่าเป็น โอกาสที่ทำให้พระองค์ได้สนิทสนมคุ้นเคยกับขุนนางต่างๆ ในกรมมหาดเล็ก และหนึ่งในจำนวนขุนนางนั้นก็คือ นายช่วง บุณนาค ซึ่งต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้เป็นกำลังสำคัญคนหนึ่งในการสนับสนุนให้ เจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

⁵²พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประดิษฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย และ นิยายเรื่องตาม่องล่าย, หน้า 20.

⁵³ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมเนียมคุณิถุณิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16.

⁵⁴โรเบิร์ต แลงกาด์, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศภูมิ วิถี มหาวิทยาลัยศิลปากร 21- 22 ,2 (2544 - 2545): 73.

⁵⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 61.

⁵⁶พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (9).

ครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง 3 ปี⁵⁷ ทรงมีหม่อมซึ่งเป็นธิดาของ พระอินทรอภัยหรือพระอินทอำไพซึ่งเป็นเชื้อสายของสมเด็จพระเจ้าตากสิน⁵⁸ ซึ่งเป็นข้าหลวงในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี⁵⁹ ชื่อหม่อมน้อย เป็นพระชายา มีพระโอรส 2 พระองค์⁶⁰ พระองค์ใหญ่มีพระนามว่า พระองค์เจ้านพวงศ์ พระองค์เล็กมีพระนามว่าพระองค์เจ้าสุประดิษฐ์พึงประสูติได้ 2 เดือน⁶¹ ก็พอดีพระชันษาของเจ้าฟ้ามงกุฎครบ 21 ปี ในปีวอก พ.ศ. 2367 จึงเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุตามราชประเพณี⁶² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่าก่อนที่เจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงผนวชนั้นพระองค์ได้ทรงศึกษาพุทธธรรมมาก่อนด้วยความว่า

“ครั้นภายหลังมีพระเหตุที่ยำนิ้งเห็นอนานิสงส์ในอนาคาริยปฏิบัติประพฤติพรตพรหมจรรย์ จึงทรงน้อมพระราชอัธยาศัยบากบั่นในบรรพชาอุปสมบท ทรงศึกษาพุทธพจน์ปริยัติธรรมมาแต่ก่อนทรงผนวชเป็นภิกษุ...”⁶³

การผนวชของเจ้าฟ้ามงกุฎนับเป็นการศึกษาตามแบบ “อุดมศึกษา” ขั้นสุดท้ายของเจ้านายไทยก่อนจะเสด็จออกมารับราชการ การศึกษาในสมัยนั้นถือว่าพอเพียงแล้ว สำหรับชนชั้นปกครองไทย ด้วยคตินิยมของคนไทยในสมัยนั้นที่ถือกันว่า ความรู้ที่พระพุทธเจ้ามีนั้นเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ที่สุด คือ ทรงมีความรู้ในศิลปศาสตร์ 18 ประการก่อน และ ภายหลัง จึงได้รู้พุทธธรรมจนตรัสรู้เป็น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยนัยนี้ เจ้านายไทยจึงศึกษาไปตามแนวการศึกษาของ

⁵⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 61.

⁵⁸ ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16.

⁵⁹ นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 39.

⁶⁰ การที่เจ้าฟ้ามงกุฎมีพระโอรส 2 พระองค์ ก่อนเสด็จออกผนวช คือ พระองค์เจ้าชายนพวงศ์ (กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส) กำกับกรมพระคลังมหาสมบัติ ทรงเป็นต้นสกุล นพวงศ์ อีกพระองค์คือ พระองค์เจ้าชายสุประดิษฐ์ (กรมหมื่นวิษณุถนอภิศร) ทรงเป็นต้นสกุล สุประดิษฐ์ทำให้เข้าใจได้ว่าทรงมีพระราชดำริที่จะผนวชเพียงชั่วคราว

⁶¹ ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 16-17.

⁶² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 61.

⁶³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (9).

พระพุทธเจ้า โดยมีอุดมคติว่าจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความรู้ตามที่พระพุทธองค์มี นอกเหนือจากนี้แล้ว วิทยาการต่างๆ ทางโลกยังไม่ใช่สิ่งจำเป็น ด้วยเหตุที่มีความคิดกันแพร่หลายในสังคมไทยว่า “วิชาการสำหรับโลกนั้นหาแก่นสารมิได้”⁶⁴

3.1.2 พระประวัติเมื่อทรงผนวช

เจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงผนวชเป็นภิกษุในปี พ.ศ. 2367 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมชนกโปรดให้ทำพิธีตามแบบอย่าง que พระองค์ทรงผนวช คือ ทรงรับอุปสมบทที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม⁶⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายถึงการผนวชของพระราชบิดาไว้ความว่า

“...ทรงจำเริญพระเกศาที่ทิมดาบคด แล้วสมโภชเวียน ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน วันอาทิตย์ เดือน 8 ขึ้น 9 ค่ำ ปิวอก ฉศก จุลศักราช 1186 (พ.ศ.2367) สมโภชแล้วเสด็จประทับอยู่ ณ หอพระมณเฑียรธรรม ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์ เดือน 8 ขึ้น 10 ค่ำ เวลาเช้า 2 โมง 9 บาท พระฤกษ์เสด็จออกทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอุปัชฌาย์คู่สวดคณะปรก 50 รูป...”⁶⁶

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎทรงผนวชแล้วมีพระสมณฉายาว่าวชิรญาโณ⁶⁷ ดังที่วชิรญาณภิกษุได้ทรงอธิบายถึงพระสมณฉายาของพระองค์ขณะทรงผนวชในพระราชหัตถเลขา ถึง นายยี่.ดัลลยู. เอ็ดดี ดี (G.W.Eddy) ว่า

“...มิตรของข้าพเจ้าบางคนซึ่งอยู่ประเทศลังกาผู้รู้ภาษามคธเรียกนามข้าพเจ้าว่า “วชิรญาโณ” อันเป็นนามซึ่งพระอุปัชฌาย์ให้ข้าพเจ้าใช้ในพุทธศาสนา...ชาวสิงหลออกนามข้าพเจ้า

⁶⁴ นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 29.

⁶⁵ ม.จ.หญิง ดวงจิตร์ จิตรพงศ์, “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุติกนิกาย,” ใน ป่าป้อนหลาน, หน้า 17.

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 23.

⁶⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 17.

ว่า “มกุฎ วชิรญาณ เถโร” มกุฎ นั้นเปลี่ยนจากนามภาษาสยามเป็นภาษามคธ เถโร เป็นคำใช้เรียกหัวหน้าพระสงฆ์ผู้บุคคลพึงนับถือโดยความรู้ทางศาสนา”⁶⁸

เมื่อวชิรญาณภิกษุได้ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วก็ยังได้ทรงพระบรมราชาธิบายในพระราชนิพนธ์ของพระองค์เองว่า “วชิรญาณ” เป็นพระสมณฉายาของพระองค์ในขณะที่ทรงผนวช⁶⁹ “วชิรญาณ” แปลว่า ผู้มีความสามารถอันสว่างประดุจเพชร หรือ ผู้มีญาณแข็งแกร่งประดุจดังเพชร หรือ มีญาณเหมือนเพชร⁷⁰

หลังจากที่วชิรญาณภิกษุเสด็จออกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วทรงเสด็จไปประทับที่วัดมหาธาตุ เพื่ออุปัฏฐากสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์* ของพระองค์เป็นเวลา 3 วัน หลังจากนั้นจึงเสด็จไปประทับจำพรรษาที่วัดสมอราย⁷¹ เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงได้รับการศึกษาอบรมทางพระศาสนาจากพระอารามนี้และทรงโปรดเจ้าอาวาสวัดนี้มาก⁷² วชิรญาณภิกษุจึงถือตามคติว่าวัดสมอรายเป็นที่สถิตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งทรงผนวช⁷³ วชิรญาณภิกษุได้ศึกษาวิปัสสนาธุระ อันหมายถึง ธุระฝ่าย

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, แปลโดย หลวงญาณวิจิตร (พระนคร: จันทว่า, 2501). หน้า 14.

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 17. และ พระปลัดวรรณะ วนโณ, ประวัติธรรมยุต และ มหานิกาย, หน้า 22. และ พระเทพมงคลสุธี, “นานา นิพนธ์ 28,” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัติ นานา นิพนธ์, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547). หน้า 244.

* พระราชาคณะองค์ใดจะเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ไม่มีหลักฐานปรากฏ

⁷¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 76. (สมัยนั้นวัดอยู่ในป่า ในปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นวัดราชาธิวาสวิหาร)

⁷² โรเบิร์ต แลงกัตต์, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศุกุมิวิธิ หน้า 76. (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ทรงได้รับการศึกษาอบรมทางพระศาสนาจากพระอารามนี้เช่นกัน)

⁷³ ปฐม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนดสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5 (กรุงเทพมหานคร: พี.เอ.ลิฟวิ่ง, 2546),

วิปัสสนา ชูระด้านการเจริญวิปัสสนา กิจพระศาสนาในด้านบำเพ็ญกรรมฐาน⁷⁴ ตามอย่างที่พระราชบิดาทรงเคยปฏิบัติมาก่อน อย่างไรก็ตามเมื่อวชิรญาณภิกษุทรงผนวชได้ 15 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดาเสด็จสวรรคตโดยไม่สามารถตรัสมอบราชสมบัติให้เจ้านายพระองค์ใด คณะเสนาบดีได้มาทูลถามวชิรญาณภิกษุว่าจะผนวชต่อไปหรือจะทรงปรารณาราชสมบัติ หลังจากที่วชิรญาณภิกษุทรงปรึกษากับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงนับถือ 3 พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระปิตุลา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณูรักษ์* พระเจ้าน้ำพระองค์น้อยและกรมหมื่นเดชอดิศร** พระเชษฐาแล้ว ทรงเห็นชอบกับพระราชดำริของพระเชษฐาและพระปิตุลาที่ว่า ไม่ใช่เวลาควรปรารณาในราชสมบัติ เนื่องจากทรงตระหนักพระทัยดีว่าแท้จริงแล้วคณะเสนาบดีและเจ้านายส่วนใหญ่ต้องการให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้มีทั้งอำนาจและความสามารถเหมาะสมแก่สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ขึ้นครองราชย์มากกว่าพระองค์ จึงได้ทรงตอบคณะเสนาบดีไปว่าจะผนวชต่ออย่างไม่มีกำหนด⁷⁵ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุลทรงอธิบายว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ได้โปรดเกล้าให้

หน้า 67.

⁷⁴พระธรรมปิฎก (ประยูรช ฺยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 232.

* พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเกษตร กรมขุนอิศราณูรักษ์ มีพระนามเดิมว่า เกศ พระโอรสลำดับที่ 6 ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสตุคารักษ์ กับเจ้าขรรค์เงิน ประสูติในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2316 ทรงเป็นพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เจ้าฟ้าเกษตรทรงเป็นผู้สำเร็จราชการมหาดไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นแม่ทัพยกไปรักษาเมืองพระตะบอง สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2373 พระชันษา 58 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุลอิศรางกูร ณ อยุธยา

** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามั่ง กรมพระยาเดชาดิศร มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายมั่ง พระราชโอรสลำดับที่ 15 ของพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารคานิม ประสูติเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2336 พระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯสถาปนาขึ้นเป็น กรมหมื่นเดชอดิศร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯเลื่อนขึ้นเป็น กรมขุนเดชอดิศร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯเลื่อนขึ้นเป็น กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ทรงกำกับกรม

⁷⁵พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 23.

มาทูลถามวชิรญาณภิกษุว่า ยังมีพระประสงค์ในราชสมบัติอยู่อีกหรือไม่ วชิรญาณภิกษุทรงตอบว่า ไม่มีพระราชประสงค์และต้องการที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไป⁷⁶ วชิรญาณภิกษุจึงได้เสด็จมาประทับ ณ วัดสมอรายและทรงเริ่มศึกษาวัตรปฏิบัติและการบำเพ็ญกรรมฐานภาวนากับพระธรรมวิโรจน์ เจ้าอาวาสวัดสมอรายซึ่งเชี่ยวชาญในทางวิปัสสนา⁷⁷ ต่อมาเมื่อพระองค์ทรงรู้วิชาที่พระอาจารย์ถ่ายทอดให้จนหมดสิ้นแล้ว พระองค์เสด็จไปประทับ ณ วัดราชสิทธิารามซึ่งเป็นสำนักวิปัสสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยนั้น เพื่อศึกษาวิปัสสนาธุระจากพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในด้านนี้อีกแห่งหนึ่ง นอกจากวชิรญาณภิกษุจะทรงเข้ารับการศึกษาวิปัสสนาธุระจากสำนักพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในกรุงเทพถึงสองแห่งแล้ว พระองค์ยังเสด็จไปทรงศึกษาที่สำนักวิปัสสนาในวัดอื่น ๆ ทั่วทุกแห่ง พระองค์คงมีความตั้งใจพระทัยในการศึกษาวิปัสสนาธุระอย่างจริงจัง ทรงค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการบำเพ็ญสมาธิ และคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องนี้⁷⁸ วชิรญาณภิกษุทรงได้รับการถ่ายทอดแนวทางต่าง ๆ อันจะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจถึงที่สุดแห่งสรรพสิ่ง เพื่อยกระดับสมาธิให้สูงถึงขั้นการบรรลุถึงสิ้นซึ่งอาสวะ⁷⁹ ดังปรากฏว่าผลของการศึกษาในช่วงระยะเวลาเพียงพรรษาเดียว พระองค์ทรงรอบรู้อันถึงขั้นไม่มีครูที่สามารถจะถ่ายทอดความรู้ให้พระองค์ได้อีกต่อไป แต่พระองค์กลับรู้สึกเบื่อหน่ายและไม่พอพระทัยที่จะฝึกฝนด้านการบำเพ็ญวิปัสสนาอีกต่อไป โดยให้เหตุผลว่า เมื่อพระองค์ทรงมีข้อสงสัยและนำไปไต่ถามพระอาจารย์ท่านเหล่านั้น ไม่สามารถให้ความกระจ่างแก่พระองค์ได้ และพิสูจน์ให้เห็นความเชื่อมโยงของวัตรปฏิบัติกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือแม้แต่อธิบายพระธรรมบทซึ่งเป็นรากฐานให้กับศรัทธา

⁷⁶ม.จ.พูนพิสมัย ดิศกุล, “ปาฐกถาเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการศึกษาและวรรณกรรม,” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตการพิมพ์, 2527), หน้า 38.

⁷⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 23.

⁷⁸เอ.บี.คริสโตลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2508. (ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในมหามงคลสมัย พระชนมายุสมอด้วย สมเด็จพระราชบิดา วันอาทิตย์ที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2508). หน้า 25.

⁷⁹โรเบิร์ต แลงการ์ด, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศณุมิวดี หน้า 76-77.

ความเชื่อของตนไม่ได้⁸⁰ เพราะท่านเหล่านั้นไม่นิยมการค้นคว้าและการศึกษาคำร⁸¹ อ่างกันแต่คำพูดที่ว้าครูบาอาจารย์ท่านเคยสอนให้ปฏิบัติกันมาอย่างนั้น⁸² วชิรญาณภิกษุทรงเห็นว่าเป็นอาถรรพ์ปฏิบัติ⁸³ คือ ถือปฏิบัติตามๆ กันมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงอธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ไว้ ความว่า

“...ครั้นประทับในวัดสมอรายช้านาน จึงทรงทราบว่ลัทธิสมถวิปัสสนาธุระนั้น วุ่นวายมากมายไปด้วยสัมโมหิหาร (ความหลง งามาย – ผู้วิจัย) เปรียบเสมือนยืมจมูกของท่านผู้อื่นมาหายใจ ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์นั้น จะพูดจาสั่งสอนในทางพระธรรมอันใดก็จับอ้อมอ้อมไม่อธิบายให้กระจ่างสว่าง ให้ได้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้เล่าเรียน ครั้นศิษย์พวกใดไถ่ถามบ้างก็โกรธพูดอย่างคติโบราณจารย์ เช่น อาจิณณกัปปีกา ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ เป็นการเอื้อนอ้างงิมซ่อนเงื่อน ไม่ชี้แจงแสดงเหตุให้ผู้ศึกษาเห็นจริงด้วยปัญญาผู้อื่นบ้าง ถือแต่ลัทธิคติดิของพวกตนนั้น ดันคือไปมิได้รู้ว่าผิดและชอบ ลัทธินี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งมูลกรรมฐาน ป่วยการปัญญา นั่งหลับตาภาวนาเจ็บหลังทรงพระสังเวชในคตินั้น...”⁸⁴

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงอธิบายในลักษณะเดียวกันว่า

“...เมื่อทรงบำเพ็ญกรรมฐานภาวนาได้เพียงทวาทศวาร พระองค์ทรงเจริญสมณะธรรมตามโบราณจารีตปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สุดแต่พระนิสสยาจารย์เจ้าถวายนุศาสน์มาตลอดพรรษากาลจนทรงตระหนักในพระญาณว่า สมถะวิปัสสนาลัทธิที่โอวาทถวายนั้น เป็นอุปเท่ห์เหลวไหล ไซ้มรรคปฏิบัติทางพุทธศาสนาหาคุณประโยชน์ได้ยาก ทั้งทางวิชาและทางทุกขนิโรธนัยละล้วนงมอยู่ในวงโมหิหารเยี่ยงอัสติปฏิบัติ หรืออุปเท่ห์เกยิอาจารย์อาจิณณกัปปีกาประสาเวลา เจือด้วยศีล

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า. 77.

⁸¹ เอ.บี.กริสโวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล หน้า 25.

⁸² วันทนิย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 76-77.

⁸³ ปฐม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนดสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5, หน้า 67.

⁸⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่แรกทรงพระผนวชตลอดสวรรคาลัย โดยย่อ,” ใน พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2505).

หน้า 1-2.

พัชรปราชญ์เป็นพื้น ยิ่งทรงซักถามพระอาจารย์ก็ยิ่งขยายประราปโรวาทอันไม่น่าเชื่อไม่น่าเลื่อมใส เสมือนเพิ่มพระสังเขมหม่นหมองพระราชศรัทธา ท้อพระหฤทัยที่จะทรงประพฤติตามหนักขึ้นทุกที”⁸⁵

เมื่อวชิรญาณภิกษุทรงหมดความสนพระทัยในการศึกษาวิปัสสนาธุระแล้ว เพราะทรงรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะสร้างฐานทางจิตใจให้มั่นคง ทรงหันกลับไปสู่รากฐานเดิมของการเจริญภาวนา อันหมายถึง การศึกษาพระพุทธรูป⁸⁶ ทำให้พระองค์ทรงมีพระดำริที่จะหันไปศึกษาพุทธศาสนาด้านคันถธุระอันหมายถึงธุระฝ่ายพระคัมภีร์ ธุระคือการเรียนพระคัมภีร์ การศึกษาปริยัติธรรม⁸⁷ หรือการเรียนภาษาบาลี เพื่อที่จะอ่านพระไตรปิฎกได้ แต่วัดสมอรายเป็นวัดที่อยู่ไกลพระนคร หากครูที่ชำนาญในการสอนภาษาบาลีได้ยาก และอีกประการสำคัญที่โรเบิร์ต แลงการ์ด อธิบายคือ ภิกษุวัดสมอรายมีอคติต่อการศึกษากฎทางปริยัติและพอใจที่จะยึดถือแนวปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความรู้ด้วยวิถีทางที่ไม่ใช่การศึกษาเข้าใจด้วยปัญญาและความคิด⁸⁸ ดังนั้นเมื่อออกพรรษา วชิรญาณภิกษุจึงเสด็จกลับมาประทับที่วัดมหาธาตุอีกครั้งหนึ่ง เพราะที่วัดนี้พระองค์ทรงมีพระตำหนักเดิม อันเป็นที่ประทับของพระองค์ขณะที่ทรงผนวชอยู่แล้ว การเสด็จกลับมาประทับที่วัดมหาธาตุในคราวนี้ วชิรญาณภิกษุทรงเริ่มเรียนภาษาบาลี โดยมีพระวิเชียรปรีชา (ภู่) เจ้ากรมราชบัณฑิต เป็นพระอาจารย์ถวายการสอน วชิรญาณภิกษุทรงเรียนภาษาบาลีประมาณ 3 ปี ก็ทรงมีความรู้แตกฉานสามารถอ่านพระไตรปิฎกด้วยพระองค์เอง⁸⁹ สามารถสอบสวนข้อความต่าง ๆ จากพระไตรปิฎกทุกฉบับ⁹⁰ ความสามารถในทางภาษาบาลีและการอ่านพระไตรปิฎกของวชิรญาณภิกษุนี้ เห็นได้จาก

⁸⁵ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประวัติฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย และ นิยายเรื่องตาม่องล่าย, หน้า 21-22.

⁸⁶ โรเบิร์ต แลงการ์ด, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศภูมิวิถี หน้า 77.

⁸⁷ พระธรรมปิฎก (ประยุตต์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 26.

⁸⁸ โรเบิร์ต แลงการ์ด, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศภูมิวิถี หน้า 77.

⁸⁹ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 77-79.

⁹⁰ นันทนา กปิลกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2394 – 2411 (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรินติ้งเฮาส์, 2547), หน้า 114.

กรณีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทูลเชิญให้วชิรญาณภิกษุทรงแปลพระปริยัติธรรมถวาย ซึ่งวชิรญาณภิกษุก็ไม่ขัดข้องและทรงรับสนองพระมหากรุณาธิคุณเข้าแปลพระปริยัติธรรมถวายตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่าวชิรญาณภิกษุเองก็ทรงอยากจะแสดงถึงพระปรีชาญาณของพระองค์ต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่แล้ว ความว่า

“...(พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ – ผู้วิจัย) รับสั่งถามว่าจะมาแปลหนังสือให้ฟังได้หรือไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) มีพระราชหฤทัยใคร่ที่จะแสดงพระสุตญาณและพระปรีชาญาณอยู่แล้ว จึงทรงรับที่จะเข้าไปแปลหนังสือถวาย...”⁹¹

ในสมัยนั้นมีระเบียบเรื่องการสอนพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุทั่วไป โดยกำหนดหลักสูตรสูงสุดเป็นเปรียญ 9 ประโยค พระภิกษุที่เข้าสอบพระปริยัติธรรมนั้น ถ้ามีความรู้สอบได้ 3 ประโยคขึ้นไป จึงจะเรียกว่าได้เปรียญ กล่าวคือ ถ้าสอบได้ 3 ประโยคเทียบชั้นเปรียญตรี ถ้าสอบได้ตั้งแต่ 4 ถึง 6 ประโยคเทียบชั้นเปรียญโท และถ้าสอบได้ตั้งแต่ 7 ประโยคขึ้นไปเทียบชั้นเปรียญเอก ส่วนพระภิกษุผู้เป็นเจ้านายนั้นเท่าที่ผ่านมายังไม่เคยปรากฏว่ามีเจ้านายที่ทรงผนวชองค์ใดเคยได้เข้าสอบพระปริยัติธรรมมาก่อน แม้แต่กรมหมื่นนุชิตชิโนรสซึ่งเป็นเจ้านายที่ผนวชอยู่นานมากกว่าวชิรญาณภิกษุก็ตาม ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทูลเชิญให้วชิรญาณภิกษุเข้าทำการสอบพระปริยัติธรรม คุณด้ายเป็นการท้าทายความสามารถของวชิรญาณภิกษุพระองค์ก็ทรงถือเป็นโอกาสดีที่จะพิสูจน์ความสามารถของพระองค์ให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประจักษ์ด้วยเช่นกัน⁹²

ในปีพ.ศ.2369 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้วชิรญาณภิกษุเสด็จเข้าไปแปลสอบพระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระราชอาคันตุชนผู้ใหญ่ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งต่างไปจากการแปลสอบพระปริยัติธรรมของพระภิกษุธรรมดาที่เคยถือเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาว่า ถ้าสมเด็จพระสังฆราชประทับ ณ พระอารามใด ก็ให้จัดการแปลสอบพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุทั่วไปในพระอารามนั้น⁹³ ระหว่างที่วชิรญาณภิกษุทรงทำการแปลสอบพระปริยัติธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จลงมาสดับการแปลสอบพระ

⁹¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 25.

⁹²วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 78-79.

⁹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

ปรีชัชกรรมของวชิรญาณภิกษุทุกวัน ในวันแรก วชิรญาณภิกษุทรงแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งผู้เข้าสอบพระปรีชัชกรรมประโยคที่ 1 ประโยคที่ 2 และประโยคที่ 3 จะต้องแปล แต่ในวันนั้นวชิรญาณภิกษุทรงแปลคัมภีร์พระธรรมบทสำหรับผู้สอบประโยคที่ 1 ได้อย่างไม่มีข้อผิดพลาดที่จะทำให้พระราชคณะชั้นผู้ใหญ่ต้องทักท้วงได้เลย เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสามารถของวชิรญาณภิกษุในการแปลคัมภีร์พระธรรมบทประโยคที่ 1 จึงตรัสให้ยกการแปลคัมภีร์พระธรรมบทสำหรับผู้สอบประโยคที่ 2 และประโยคที่ 3 โดยให้ข้ามไปแปลคัมภีร์มงคลที่ปณีสำหรับผู้สอบประโยคที่ 4 เลย ดังนั้นในวันที่สองของการสอบ วชิรญาณภิกษุจึงแปลคัมภีร์มงคลที่ปณี และในวันที่สามได้ทรงแปลคัมภีร์บาลีมุตสำหรับผู้สอบประโยคที่ 5 เมื่อเสร็จสิ้นการสอบพระปรีชัชกรรมของวชิรญาณภิกษุในวันที่ 3 นั้น ปรากฏว่ากรมหลวงรักษรมเรศ เจ้านายผู้หนึ่งซึ่งสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขึ้นครองราชย์ กรมหลวงรักษรมเรศเป็นผู้ที่มีหน้าที่กำกับกรมสังฆการีซึ่งเป็นหน่วยงานของทางราชการมีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลกิจการคณะสงฆ์ตลอดจนตรวจสอบความประพฤติของพระสงฆ์และให้บริการแก่พระสงฆ์ ทำหน้าที่ในนามพระมหากษัตริย์ (ในปัจจุบันกรมสังฆการีคือกรมการศาสนา) พระสังฆราชปาลเลอแก้วซ์ได้อธิบายบทบาทหน้าที่ของกรมสังฆการีว่า

“ระเบียบปฏิบัติการทั้งหลายอันเกี่ยวกับสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ นั้น ตกอยู่ในอำนาจของเจ้านายพระองค์หนึ่งซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้สอดส่องความประพฤติปฏิบัติ เจ้านายพระองค์นี้ทรงมีเจ้าหน้าที่ในบังคับบัญชาอีกหลายคน เรียกว่าสังฆการีซึ่งมีสิทธิอำนาจที่จะดำเนินการเกาะกุมและนำตัวผู้กระทำความผิดไปสู่ศาล ณ ที่นั้นเขาจะปลดผ้าเหลืองออกแล้วโบยด้วยหวาย แล้วส่งไปเข้าคุกหรือทำงานหนักตามแต่โทษานุโทษ”⁹⁴

กรมหลวงรักษรมเรศนี้เป็นผู้ที่มีความโดดเด่นในด้านการศาสนาและโหราศาสตร์ ทรงมีความรู้ทางด้านพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยม เหนือกว่าพระบรมวงศานุวงศ์อื่น ๆ⁹⁵ ด้วยความสามารถดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 จึงโปรดเกล้าฯ ให้กำกับกรมสังฆการีมาตลอดจนถึงรัชกาล ต่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหลวงรักษรมเรศจึงได้กำกับกรมวังเพิ่มไปด้วยอีกด้วย

ภายหลังจากที่วชิรญาณภิกษุสอบพระปรีชัชกรรมเสร็จแล้วนั้น กรมหลวงรักษรมเรศได้ตรัสถามพระพุทโธโฆษาจารย์ (ฉิม) ผู้เป็นกรรมการท่านหนึ่งในการสอบวชิรญาณภิกษุว่า “นี่จะ

⁹⁴ สังฆราช ปาลเลอแก้วซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 483.

⁹⁵ ปรามินทร์ เครือทอง, “ถอดรหัสคดี “หม่อมไกรสร” โกง เกย์ หรือการเมือง?,”

ปล่อยกันไปถึงไหน” ความอันนี้ทราบถึงวชิรญาณภิกษุทรงขัดเคืองไม่ยอมแปลต่อไป ให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงที่พระองค์ทรงเข้ามาแปลหนังสือตั้งพระทัยจะแปลสนองพระเดชพระคุณเฉลิมพระราชศรีทงามิไฉ้จะมีความประสงค์ศกดิ์ลาภสักการะอย่างใด ได้แปลถวายสมพระราชประสงค์แล้ว ขออย่าให้ต้องแปลต่อไปเลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบพระอัยยาศัยก็มีได้ให้ทรงแปลต่อไป⁹⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระราชธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“...สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ครั้งยังเป็นพระราชาคณะชื่อนั้นนิคณาทานั้นจะให้ (วชิรญาณภิกษุ - ผู้เขียน) ตกเสียจงได้ จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขัดพระราชหฤทัย มีพระราชดำรัสสั่งให้หยุดไว้เพียงเท่านี้...”⁹⁷

การสอบพระปริยัติธรรมของวชิรญาณภิกษุนี้ นับเป็นครั้งแรกที่พระบรมวงศานุวงศ์ทรงสอบได้ในระดับนี้⁹⁸ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ในครั้งนี้นั้น ได้ทำให้กรมหลวงรักษรมเรศและพระพุทโฆษาจารย์ (ฉิม) ตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์กับวชิรญาณภิกษุในการสอบไล่หนังสือพระสงฆ์และสามเณรในครั้งต่อๆ มา⁹⁹ ในเวลาต่อมาเมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำพัดแฉกปักเลื่อมเตรียมไว้ พอทรงธรรมจบแล้ว พระราชทานพัดแฉกนั้นแก่วชิรญาณภิกษุ มีรับสั่งว่า สิ้นบวชนานแล้ว เป็นพระราชาคณะเสียเถิด แต่นั้นก็โปรดให้วชิรญาณภิกษุเสด็จประทับในที่ประชุม เป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมด้วยพระองค์หนึ่งต่อมา¹⁰⁰

3.2 การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ

⁹⁶สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า

38.

⁹⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติศรีเสถียร, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2507), หน้า 112-113.

⁹⁸โรเบิร์ต แลงการ์ด, “พระราชสมณประวัติในพระจอมเกล้าฯ,” แปลโดย ปรีดี พิศณุมิวดี หน้า 79.

⁹⁹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 26.

¹⁰⁰สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดมหาธาตุ, หน้า

38.

การที่วัชรญาณภิกษุทรงมีความรู้ภาษาบาลีอย่างแตกฉาน และสามารถอ่านพระไตรปิฎกจนเข้าพระทัยได้ด้วยพระองค์เอง เพราะพระองค์ได้ทรงพยายามศึกษาพระไตรปิฎกทุกพระคัมภีร์อย่างพินิจพิจารณา¹⁰¹ ทำให้พระองค์เกิดความเชื่อมั่นในพระองค์ และทรงปฏิเสธที่จะปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบพระสงฆ์ส่วนใหญ่ด้วยเหตุผลที่ว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในขณะนั้นไม่น่าเลื่อมใส เพราะผิดไปจากพุทธบัญญัติที่วัชรญาณภิกษุทรงทราบมาจากคำราทางพุทธศาสนา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงอธิบายถึงสภาพของสังฆมณฑลในช่วงเวลานั้นว่า

“...วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์หาเป็นไปตามพุทธวินัยบัญญัติไม่ ปฏิบัติกันเหลวเหลกตามใจ หรือตามอุปฆาตจารย์สอนอย่างละเออะเป็นเอนกประการแทบทุกอย่างไป คงแต่ทรงกาสาวพัศตร์ ปลงผม เว้นวิกาละโกชน์แลเมถุนกรรมเป็นหลัก เป็นต้นว่าห้ามมิให้ภิกษุรับแลมีเงินทองก็รับแลสะสมเงินทองส่วนตัวไว้สุดแต่จะหาได้ ไม่ผิดคฤหัสถชน การประพฤติดิถีสิกขาบท แม้ครุกาบัติต้องอยู่กรรมจึงจะพ้นโทษได้ แม้ล่วงลหุกาบัติ ที่ปลงอาบัติได้ ก็โดยต้องบอกอุกแกโทษข้อผิดทุกวัตรต่อไปต่อสหธรรมิก ปฏิญญาจะสำรวมระวังต่อไปจึงจะพ้นโทษนั้น ก็ใช้เสกมนต์ภาษาบาลีที่ไม่เข้าใจ เรียกว่าคำปลงอาบัติ ยำกันทั้งครุกาบัติแลลหุกาบัติเอาเป็นแล้ว การวิกป้อธิฐานก็ไม่รู้แลไม่ใช่ การถือสหสัขร่วมอนุปสมบันก็ไม่รู้แลไม่ปฏิบัติ แม้แต่เสขียวัตรก็ไม่สำเหนียกเสียเลย ข้อสิกขาบทแม้แต่ปรากฏในปาฏิโมกขสังวรศีล ก็ไม่ชั่วแต่ละเลยไม่ปฏิบัติทุกข้อ ช้าไม่รู้เสียด้วยช้าไป อุโบสถก็ไม่ไครลงตามปักข์ นอกจากขามเข้าพรธยาจึงลงบ้าง เมื่อวินัยปฏิบัติเข้ามาลามกปรากฏต่อญาณฉะนั้น แม้ในหมู่พระราชาคณะผู้ใหญ่ๆ ก็ยังสลดพระหฤทัยสังเวชพระบวรพุทธศาสนาอันเลื่อมโทรมมาเสียแสนสาหัสแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้นท่อมพระสำนึก จนทรงรู้สึกขะเขยงรังเกียจสมณะเพศ เหมือนหลอกหลวงพระองค์เอง ลวงโลกอย่างน่าละอายแลสลดขยของยิ่งนัก”¹⁰²

เมื่อสภาพของคณะสงฆ์เป็นดังนี้ทำให้วัชรญาณภิกษุทรงสลดพระทัยในการปฏิบัติของคณะสงฆ์ส่วนใหญ่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา วัชรญาณวโรรส ทรงอธิบายถึงพระราชดำริของวัชรญาณภิกษุไว้ ความว่า

“...ครั้นได้ทรงทราบด้วยพระราชวิจารณ์ว่า ลัทธิสมณนั้นมากมูลวุ่นวายไปด้วยสัมโมหวิหαρ เหมือนกับยืมจุมุกท่านมาหายใจ จะพูดสิ่งใดก็เป็นทีต่ออ้างคติ เช่น อาจิณณะ

¹⁰¹ สุจริตลักษณะ ดิศดุจ และคณะ, “พระสงฆ์มอญในสังคมไทย,” พุทธศาสนศึกษา 2,1 (มกราคม - เมษายน 2538): 39.

¹⁰² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประดิษฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายและนิยายเรื่องตามองคล้าย, หน้า 22-23.

กับปีกว่า ท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ไม่แจ้งแสดงเหตุซื่อออกมาให้เห็นจริงได้ ถือแต่ลัทธิของตนนั้น ดันคือไปมิได้รู้ว่าผิดและชอบ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัญญา ทรงสังเวชเหนี่ยวนายขึ้นมาด้วยเหตุนี้ จึงได้เสด็จกลับลงมาประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ประราธนาจะทรงเล่าเรียนพระไตรปิฎกพุทธวจนะครั้งทรงศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ได้มีมาแต่โบราณก็ทรงอนมานได้ว่าศาสนวงษ์เป็นจลาจลมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์วิบัติของสมณะบางเหล่า ไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ทรงสังเวชสลดพระไทยนักด้วยการศาสนาคือวงษ์บรรพชาอุปสมบท เห็นว่าเป็นของมีรากเง่าอันเนาๆ ไม่มีมูลที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส...”¹⁰³

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นนี้ชี้ให้เห็นว่า วชิรญาณภิกษุทรงหมกความนับถือและไม่ยอมรับวินัยปฏิบัติของพระสงฆ์คณะเดิม ทรงท้อพระทัยที่เห็นข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในสมัยนั้นย่อหย่อนไม่เอื้อต่อพระธรรมวินัย เช่น มีพระตะตะกร้อ เล่นหมากรุก ดีไก่ กัดปลา¹⁰⁴ ต่อนก เล่นว่าว¹⁰⁵ สะสมของมีค่าราคาแพง หวังความร่ำรวย หวังยศตำแหน่งทั้งทางสงฆ์ และ ทาง ฆราวาส ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ รวมทั้งหากินหลอกลวงด้วยเล่ห์กลต่างๆ ไม่ได้ตั้งใจบวชเรียนเพื่อปฏิบัติและเพื่อสืบทอดพระศาสนาจริงแล้วจะสามารถรักษาพระศาสนาให้อยู่ยืนนานถึงห้าพันปีตามพุทธทำนาย¹⁰⁶ และเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้วชิรญาณภิกษุทรงไม่ยอมรับนับถือพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในสังฆมณฑลอีกต่อไป นั้นเกิดจากเหตุผลที่พระครูศิริ ปัญญามุนี (อ่อน) ได้อธิบายไว้ว่าวชิรญาณภิกษุได้เสด็จไปดำรงสัทธามพระอุปัชฌาย์คือสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ถึงวินัยสิกขาบทและเรื่องการบรรพชาอุปสมบท สมเด็จพระสังฆราชจึงได้อธิบายให้วชิรญาณภิกษุฟังว่า

“...ท่านจะมาสงสัยอะไรในบรรพชาและสิกขาบทเล่า เพศสงฆ์ที่เนื่องมาแต่วงศ์พระอริยะเจ้านั้น เลื่อมสุญสินหมดแล้วแต่ครั้งกรุงแตกแก่พม่า ยังเหลืออยู่แต่เพศสงฆ์อักษิณีไม่มีความ

¹⁰³เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ, จารุติ ฝโลประการ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2546), หน้า 144-145. (สะกดตามต้นฉบับ)

¹⁰⁴ปลุ่ม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนตสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5, หน้า 68.

¹⁰⁵ฐานิสโร ภิกขุ, ก้านมหาศาสนาวงศ์ (พระนคร: สมรรถภาพ, 2481), หน้า 26.

¹⁰⁶ปลุ่ม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนตสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5, หน้า 68.

ละอาชญาบาป ประพฤติแต่การหยาบๆ ล้วงวินัยสิกขา สงฆ์พวกเราก็พากันบวชบรรพชามาแต่สงฆ์พวกนั้น จึงได้ปฏิบัติผิดจากธรรมวินัยไตรสิกขา ทรงไว้แต่ผ้ากาสาจะพัทธหาข้อปฏิบัติมิได้..”¹⁰⁷

เมื่อวชิรญาณภิกษุได้รับฟังคั่งที่สมเด็จพระสังฆราชอธิบายมานี้แล้วก็ทรงเสียดพระทัยถึงกับไม่ตรัสเจรจา¹⁰⁸ การอธิบายของพระครูศิริ ปัญญามุนี (อ่อน) นี้มีข้อน่าสังเกตเป็นอย่างมาก กล่าวคือ การที่สมเด็จพระสังฆราช (อ่อน) จะทรงดำรัสในลักษณะ “ประจาน” คณะสงฆ์ที่ตนเองสังกัดและมีอำนาจปกครองอยู่ต่อวชิรญาณภิกษุซึ่งเป็นพระนวกะซึ่งพระองค์เป็นผู้ “บวชให้กับมือ” นั้นดูจะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากและเมื่อพิจารณาที่มาของหลักฐานนี้ก็ปรากฏแต่เฉพาะในงานนิพนธ์ของพระครูศิริ ปัญญามุนี (อ่อน) เพียงแห่งเดียวเท่านั้นไม่ปรากฏในที่อื่นและผู้เขียนนั้นก็เป็นผู้ที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายซึ่งเป็นคู่กรณีการให้เหตุผลและการอธิบายต่างๆ ในงานนิพนธ์นี้จะต้องวิเคราะห์อย่างระมัดระวังว่าจะปราศจากอคติหรือไม่ทำให้ต้องพิจารณาถึงความน่าเชื่อถือของหลักฐานอย่างละเอียดรอบคอบมากยิ่งขึ้นด้วย

ภายหลังจากนั้นวชิรญาณภิกษุจึงได้แสดงความเป็นผู้นำในการแสวงหาหลักธรรมและวินัยปฏิบัติแบบใหม่ในพระไตรปิฎก วชิรญาณภิกษุทรงเริ่มต้นด้วยการตั้งสังฆกิจริยาธิษฐานบูชาเทพดาผู้รักษาศาสนาทั้งสี่ทิศแปดทิศในอุโบสถวัดมหาธาตุ พระองค์ได้ทรงอธิษฐานจิตขอให้ได้พบพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีงามถูกต้องตามพระธรรมวินัย เพื่อจะได้ถือเป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อไป¹⁰⁹ ความว่า

“...ข้าพเจ้านี้ อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคย์ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่ออามิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภยศและความสรรเสริญ เป็นต้น ถ้าวางบวรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาจากพระสุคตทศพล ยังมีอยู่เหลืออยู่ ณ ประเทศใดทิศใดขอให้ได้ประสพหรือให้ได้ยินข่าวให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดั่งนั้นข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าศาสนวงษ์นั้นสิ้นแล้ว จะสึกเป็นฆราวาส รักษาศีลห้าศีลแปดตามสมควร...”¹¹⁰

¹⁰⁷ พระครูศิริ ปัญญามุนี (อ่อน), มหาศาสนวงศ์ (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2480), หน้า 20.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁰⁹ ปฐม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนตสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5, หน้า 68.

¹¹⁰ เทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ, จารุดี ฝโลประการ, บรรณาธิการ หน้า 145. (สะกดตามต้นฉบับ)

หลังการอธิษฐานจิตของวชิรญาณภิกษุอยู่ไม่กี่วัน ก็มีพระชุกงค์ราว 5 – 7 รูป มาปักกลดอยู่แถวบางลำพู (สมัยนั้นยังเป็นป่า) พระองค์ใช้ให้คนของพระองค์เฝ้าติดตาม สังเกตดูการกระทำของพระชุกงค์กลุ่มนั้นโดยไม่ให้ท่านรู้ว่าติดตามอยู่

วชิรญาณภิกษุได้รับการรายงานว่า พระชุกงค์กลุ่มนั้นปฏิบัติตนเหมือนกับพระชุกงค์ในสมัยปัจจุบัน คือ กลางคืนมีการสวดมนต์นั่งสมาธิ ภาวนา และเดินจงกรมแทบทั้งคืน ตอนเช้าออกบิณฑบาต ฉันทมือเดียว ฉันในบาตร กลางวันก็ทำสมาธิ ภาวนา และเดินจงกรม ตอนบ่ายมีญาติโยมมาฟังธรรมและรับการอบรม ถวายน้ำปานะ ฯลฯ

วชิรญาณภิกษุทรงเลื่อมใสพระชุกงค์กลุ่มนั้น ทราบภายหลังว่าเป็นพระสงฆ์รามัญ บวชมาจากเมืองมอญในคณะสีมาถลยาณี ซึ่งคณะสงฆ์ดังกล่าวรับสมณวงศ์มาจากพระภิกษุลังกา คณะมหาวิหาร และสืบมาจากพระมหินทเถระ ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งจากกรุงปาฏลิบุตร ให้มาประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกา ซึ่งมีปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกเรื่องสีมาถลยาณี ที่เล่าถึงประวัติสมณวงศ์ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาได้ 208 ปี เป็นสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระอุปัชฌาย์ของพระภิกษุชาวมอญกลุ่มนี้มีการบวชสืบต่อมาถึง 88 ชั่วรุ่น โดยไม่มีการขาดตอน¹¹¹ สีหนาตภิกษุอธิบายว่าในช่วงเวลานี้วชิรญาณภิกษุได้พบกับพระสงฆ์มหายานด้วยแต่ไม่เป็นที่ต้องพระทัย¹¹² ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุก็ได้ทราบข่าวว่า มีพระเถระมอญรูปหนึ่งชื่อชาย (แปลเป็นภาษาไทยว่าฝั่ง) นามฉายาว่าพุทธวงศ์¹¹³ บวชจากเมืองมอญมาจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรมงคล หรือวัดลิงขบ ซึ่งตั้งอยู่บนอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับหน้าวัดสมอราย¹¹⁴ พระชายผู้นี้มีสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธมุนี¹¹⁵ หรือพระสุเมธจารย¹¹⁶ ซึ่งพระอุปัชฌาย์ของพระสุเมธมุนีนี้มีเชื้อสายสืบต่อมาจากพระอนรุทธเถระ เป็นอันดับที่

¹¹¹ ปฐม นิคมานนท์, พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนตสีโต พระปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5, หน้า 68 – 69.

¹¹² สีหนาตภิกษุ, พระธรรมยุคในทัศนะของข้าพเจ้า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2524), หน้า 34.

¹¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 75.

¹¹⁴ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 81.

¹¹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 75.

¹¹⁶ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 2 (กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, 2526), หน้า 230.

88¹¹⁷ พระสุเมธมุนีเป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎกและประพจน์วัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด¹¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงพระชาวยุโรปนี้ว่า “ผู้ฉลาดในวินัยรู้พุทธวจนะ ชำนาญในอักษรจุฬารณวิธี”¹¹⁹ อย่างไรก็ตามก็ถึงกับมีผู้ที่อธิบายว่าพระสุเมธมุนีนี้เป็นทูตที่พม่าส่งมาเจรจาเรื่องการเมืองกับวชิรญาณภิกษุ¹²⁰ นายแพทย์ก็ ฐานิสสรให้เหตุผลในเรื่องนี้ว่า ในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นอังกฤษกับพม่ากำลังวิวาทและทำสงครามกัน สยามเป็นชาติเดียวที่ทั้งสองฝ่ายต้องการชักชวนให้ช่วยฝ่ายตน ฝ่ายอังกฤษมีทูตคนสำคัญคือจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการค้ากับราชสำนักไทยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2365 แต่เมื่อเข้ามาจริงๆ ก็กลายเป็นต้องการความตกลงทางการเมืองไป อังกฤษได้ชักชวนให้สยามช่วยฝ่ายตนรบกับพม่า ส่วนฝ่ายพม่าไม่ได้ส่งทูตเข้ามาอย่างเปิดเผยเป็นทางการ พงศาวดารจึงไม่ปรากฏจึงต้องทำอย่างลับ¹²¹ พระสุเมธมุนีนี้ในภายหลังได้ถูกจับให้ลาสิกขาบทโดยกรมหลวงวรวงษรณเรศ นายแพทย์ก็อธิบายว่าเป็นเพราะกรมหลวงวรวงษรณเรศทราบความลับว่าพระสุเมธมุนีเป็นทูตที่พม่าส่งมา¹²²

อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุได้เสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนากับพระสุเมธมุนี พระสุเมธมุนีทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะกัลยาณี ที่ท่านอุปสมบทให้ทรงทราบ¹²³ ทำให้วชิรญาณภิกษุได้ทรงทราบถึงระเบียบวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์มอญคณะกัลยาณีโดยพิสดาร¹²⁴ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่วชิรญาณภิกษุทรงเลื่อมใส จึงทรงรับเอาวินัยของพระมอญไว้เป็นแนวปฏิบัติ

¹¹⁷ พระธรรมรัชชมุนี และคนอื่นๆ, พุทธศาสนประวัติ สมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์จักรี 200 ปี (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษามหาภคภูธรราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 171.

¹¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 75.

¹¹⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (11).

¹²⁰ ก็ ฐานิสสร, ประวัติคณะสงฆ์ไทยกับธรรมเนียมปฏิบัติประหาร, (กรุงเทพมหานคร: มณีกรวิทยาการพิมพ์, 2518), หน้า 154.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154

¹²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 154-155.

¹²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 75.

¹²⁴ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 2, หน้า 230.

ต่อมา เพราะทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติตามแบบพระมอญนั้นไม่ห่างไกลจากพุทธบัญญัติเหมือนอย่างวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สยาม¹²⁵

การที่วัชรญาณภิกษุทรงเลือกรับนิกายรามัญมาเป็นแนวทางปฏิบัตินั้นเป็นผลมาจากปัจจัยดังนี้คือ

1. ความรู้สึกผูกพันกับมอญเป็นส่วนพระองค์ จากการที่ทรงเคยเสด็จไปรับมอญเมื่อทรงพระเยาว์
2. ความเชื่อเรื่องพระมอญเคร่งวินัยที่แพร่หลายในสังคมไทย จากตำนาน 2 เรื่อง คือ

เรื่องแรกอธิบายสาเหตุที่พระมอญเคร่งพระวินัย ขณะที่พระไทยเคร่งพระสูตร และพระพม่านับถือพระอภิธรรมว่า ขณะที่พระสงฆ์ลังกาวาส์เชิญพระไตรปิฎกมากลางทะเล เรือพระไตรปิฎกถูกพายุพัดทำให้ปลัดกัน เรือทรงพระวินัยไปขึ้นบกที่เมืองมอญ เรือพระสูตรตันตปิฎกขึ้นบกที่ฝั่งไทย และเรือพระอภิธรรมขึ้นฝั่งที่พม่า¹²⁶

เรื่องที่สองนั้นพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ของวัชรญาณภิกษุเมื่อทรงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทรงพระบรมราชาธิบายถึงมูลเหตุที่พระสงฆ์รามัญสวดพระปริตในพระบรมมหาราชวังว่า

“พระสงฆ์รามัญรูปหนึ่งกับน้องหญิงมาด้วยกันในป่า ครั้นถึงเมืองสยามแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงรังเกียจไม่ร่วมสังฆกรรมด้วย พระสงฆ์รามัญรูปนั้นจึงบอกว่าตัวบริสุทธิ์อยู่ เมื่อเวลานอนในป่าได้วางพร้าว ภาษารามัญเรียกว่าปะระระตะรายเล่มหนึ่งไว้ท่ามกลางมีแต่พร้าวเป็นพยาน จึงทำสัตยาธิษฐานเฉพาะต่อความบริสุทธิ์แล้วไม่บริสุทธิ์แล้วขว้างพร้าวลงไป น้ำพร้าวนั้นบันดาลลอยเห็นประจักษ์ พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบความเรื่องนี้ จึงทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสตั้งพระภิกษุนั้นเป็นที่ พระไตรสรณัมณะ แล้วทรงนับถือพระสงฆ์รามัญ ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์พระไตรสรณัมณะองค์นั้นสืบมา จึงให้อาราธนาแต่พระสงฆ์รามัญมาสวดปริตในพระราชวังเป็นนิตยวัตรเป็นธรรมเนียมมาดังนี้”¹²⁷

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระบรมราชาธิบายต่อไปอีกว่า

“เมื่อครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในกรุงเทพมหานครคราวดีศรีอยุธยา เกิดปีศาจคะนองหลอกหลอนยั้หนักในพระราชวัง คนบางพวกกล่าวว่า สายรุ้งตกลงในพระราชวังทุกวันไม่หายไป ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน มีพระราชโองการดำรัสให้นิมนต์พระสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงเล่าลือต่าง

¹²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 75 – 76.

¹²⁶ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 87-88.

¹²⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวดราชประเพณีโบราณ, หน้า 32.

ๆ ว่าดีมีอานุภาพมาสวดพระปริต แลให้แพทย์หมอสู้รักษาคนต่างๆ มาประกอบวิทนาการแก้ไข เพื่อจะบำบัดอุปัทวโทษ คือปีศาจที่คะนองหรือสายรุ้งลงนั้น การก็หาสงบอันตรายหายไปในไม่ ภายหลังจึงให้นิมนต์พระสงฆ์รามัญวัดทองปุมมาสวดพระปริต พระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานไทย ธรรมเนียมต่าง ๆ พระสงฆ์รามัญก็ไม่รับแสดงลัทธิว่า ควรจะรับได้แต่อาหารบิณฑบาตในเวลาภิกขาจาร อย่างเดียว ถ้ารับไทยธรรมเนียมอื่น ๆ เป็นลาภ เพราะทำพระปริตนั้นแล้วก็เป็นอันเห็นแก่อำมิสไป จะ สวดพระปริตก็ไม่มีอำนาจไม่อาจบำบัดอุปัทวอันตรายได้ พระเจ้าแผ่นดินจึงได้พระราชทานแต่ อาหารบิณฑบาตอย่างเดียวกันนั้น ตามคำพระสงฆ์รามัญๆ จึงเจริญพระปริต ปีศาจที่คะนองหรือ สายรุ้งที่ลงนั้นก็อันตรายสงบเสื่อมหาย แต่นั้นมาพระสงฆ์รามัญจึงได้สวดพระปริตในพระราชวัง ใน พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาต เรียกว่าทรงบาตรพระปริตพระราชทานก่อน เป็นปฐมในเวลาเช้าทุกวันมิได้ขาด และมีได้ให้มีไทยธรรมเนียมอื่นถวายพวกพระสงฆ์รามัญสวดพระ ปริตเหมือนพวกพระสงฆ์สวดจตุเวทนั้นเลย เป็นธรรมเนียมสืบมาจนทุกวันนี้¹²⁸

เพราะฉะนั้นไม่ว่าวชิรญาณภิกษุจะทรงนับถือนิกายรามัญด้วยเหตุผลใดก็ตามย่อม สอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยที่ยอมรับว่า พระมอญเคร่งครัดวินัยและมีอำนาจ พุทธคุณสูง นิกายของพระองค์ที่เข้ากันได้กับทั้งรามัญนิกายและพระสงฆ์สยามวงศ์ในเวลานั้นจึง น่าจะเรียกความนิยมได้มาก

3.เมื่อพิจารณาด้านการเมือง การสถาปนานิกายใหม่โดยรับเอาแบบแผนจากรามัญนิกายของ วชิรญาณภิกษุอาจถือได้ว่าเป็นการดึงเอากลุ่มชาวมอญในประเทศซึ่งเคร่งครัดศาสนามาต่อรองกับ อำนาจรัฐ หากแม้รัฐบาลขณะนั้นจะมองออกว่าวชิรญาณภิกษุกำลังสร้างบารมีทางการเมืองจาก ศาสนาก็ไม่สามารถแสดงท่าทีไม่พอใจได้ ด้วยเกรงความขัดแย้งกับพวกมอญ ซึ่งแม้จะเป็นชนกลุ่ม น้อยแต่ก็มีความสำคัญต่อไทยมาก โดยเฉพาะในช่วงที่ไทยต้องทำสงครามกับพม่า มอญจะเป็นทั้ง ผู้สื่อข่าว กำลังพลและให้เสบียงอาหาร คนมอญในประเทศส่วนใหญ่จะรับราชการทหารและอยู่ รวมกันเป็นหมวดหมู่ภายใต้ผู้นำมอญที่ได้บรรดาศักดิ์ไทยเป็น “เจ้าพระยามหาโยธา”¹²⁹

วันทนีย์ สงศิริอธิบายว่าในระยะนี้คงเป็นช่วงเวลาที่ว่าวชิรญาณภิกษุทรงพร้อมที่จะแยก พระองค์ออกจากคณะสงฆ์นิกายเดิม เพื่อก่อตั้งนิกายสงฆ์ของพระองค์ขึ้นมาใหม่ เพราะการที่ พระองค์ทรงผ่านการศึกษาด้านวิปัสสนาธุระและคัมภีร์จากสำนักที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง ย่อม

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32-33.

¹²⁹ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว,” หน้า 88 - 89.

แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นผู้มีความรู้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าใคร ทำให้วัชรญาณภิกษุทรงมั่นพระทัยในการที่จะแสดงบทบาทผู้ก่อตั้งนิกายใหม่¹³⁰

ในเวลาต่อมาวัชรญาณภิกษุทรงมีพระดำริว่า วัดมหาธาตุที่พระองค์ทรงประทับอยู่นั้นไม่เป็นที่สบาย เพราะปะปนระคนไปด้วยลัทธิ ไม่ใช่ที่ควรที่จะประพาศพรหมจรรย์ จึงเสด็จย้ายกลับขึ้นไปประทับที่วัดสมอรายในปีพ.ศ.2372 เวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่มที่เลื่อมใสในพระคำริอิกรราว 6 รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดสมอรายก็มี หรือเป็นภิกษุที่อยู่วัดอื่นแต่เลื่อมใสศรัทธาในพระคำริอิของวัชรญาณภิกษุ จึงไปประชุมกันที่วัดสมอราย ทำให้เกิดเป็นพระสงฆ์ผู้แสวงหาสัมมาปฏิบัติอันมีนามว่าธรรมยุติกนิกายขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงที่มาของชื่อธรรมยุติกนิกายไว้ว่า

“ชื่อที่เรียกว่าธรรมยุตินั้น หม่อมฉัน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ – ผู้วิจัย) เห็นที่ใช้เก่าก่อนเพื่อนมืออยู่ในสมณสาส์น ทูลกระหม่อมประทานไปเมืองลังกาเมื่อพ.ศ.2489 แต่ยังทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษามคธว่า “ธมฺมยุติกนิกาย” สันนิษฐานว่าจะทรงประดิษฐ์ขึ้นเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ คำที่เรียกพระมหานิกายเดิมว่า “มหานิกาย” ก็คงมีขึ้นในครั้งนั้น...”¹³¹

อย่างไรก็ตามเมื่อวัชรญาณภิกษุได้เสด็จกลับวัดสมอราย พระองค์ได้ทรงเข้าประทับ ณ พระตำหนักใหม่ที่กรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพสร้างถวาย เพราะวัดสมอรายเป็นวัดวังหน้าเนื่องจากวังหน้าในรัชกาลก่อนๆ เคยปฏิสังขรณ์ไว้ แต่ในขณะนั้นวัชรญาณภิกษุยังไม่ได้ตัดพระองค์ออกจากวัดมหาธาตุอย่างเด็ดขาดเพราะตำหนักที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สานุศิษย์และไพร่ในพระองค์ดูแลไว้ โดยมีพระองค์เจ้าฤกษ์เจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้นและสนิทสนมกับวัชรญาณช่วยดูแลสานุศิษย์ที่วัดมหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณของวัชรญาณภิกษุ ส่วนวัชรญาณภิกษุเองนั้นเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุเป็นบางเวลา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงมีพระดำริว่าคณะธรรมยุติกนิกายเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2372 อันเป็นปีที่วัชรญาณภิกษุเสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอราย เพื่อปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบพระมอญที่พระองค์ทรงศรัทธาได้ครบถ้วนตาม

¹³⁰ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 82.

¹³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม 22 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 202.

พระประสงค์ และในเวลานั้นมีพระภิกษุหนุ่มอีก 6 รูปที่พากันฝากตัวเข้ามาเป็นศิษย์ของวชิรญาณภิกษุ ศิษย์หลวงเหล่านี้มาจากพวกเจ้าและลูกผู้ดี เมื่อมีพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งสนใจการปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบวชิรญาณภิกษุ จึงเกิดมีคณะสงฆ์นิคายใหม่คือคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมา แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงถือว่าปีพ.ศ.2379 เป็นปีที่สถาปนาคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเพราะปีนี้เป็นปีที่วชิรญาณภิกษุเสด็จมาเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้แยกตัวอยู่ตามลำพัง การทำอุโบสถและสังฆกรรมจึงทำกันเฉพาะพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายพวกเดียว ไม่เกี่ยวข้องหรือร่วมทำสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายอีก¹³² อย่างไรก็ตามภายในวัดสมอรายนั้นก็ยังมีพระสงฆ์คณะเดิม คือพระสงฆ์มหานิกายจำพรรษาอยู่แต่เดิม ซึ่งปรากฏว่าวชิรญาณภิกษุก็ไม่ทรงร่วมทำอุโบสถและสังฆกรรมกับพระสงฆ์เหล่านั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงอธิบายถึงเรื่องไว้ ความว่า

“...ในวัดสมอรายจึงมีพระสงฆ์เป็นสองคณะ คือคณะมหานิกายเดิม แลคณะธรรมยุติกนิกายที่เริ่มใหม่ ไม่ร่วมสังฆกรรมด้วยกัน...”¹³³

นอกจากนั้นวชิรญาณภิกษุได้ทรงให้การอุปสมบทกับคฤหัสถ์ทั้งหลายที่ศรัทธาในตัวพระองค์ให้เป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่า

“ครั้นจุลศักราช 1191 ปีฉลู เอกศก (วชิรญาณภิกษุ- ผู้วิชัย) ทรงพระราชดำริเห็นว่าวัดมหาธาตุนี้ไม่เป็นที่สบาย จึงเสด็จกลับไปยังวัดราชาธิวาส (วัดสมอราย – ผู้วิชัย) ประกาศศาสนพรหมจรรย์ ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา อนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยธรรมกถาอนุศาสนโวาทในธรรมสวนกาล ประดิษฐานธรรมยุติกนิกายให้รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้น ครั้งนั้นภิกษุสงฆ์ ฌภายในพรรษกาล ประมาณสามสิบห่อนบ้าง สามสิบเศษบ้างโดยชุมนุม...”¹³⁴

ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุทรงโปรดให้ขุดนิมิตสีมาของวัดสมอรายขึ้นมา เมื่อทอดพระเนตรแล้วทรงมีพระดำริว่านิมิตสีมานั้นเล็กเกินไปไม่ได้ขนาดตามที่พุทธบัญญัติกำหนดไว้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹³² วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 82-84.

¹³³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ประดิษฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายและนิยายเรื่องตามองถ่าย, หน้า 25-26.

¹³⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (12).

ถือว่าเป็นสิมาวิบัติ¹³⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“...ครั้นอยู่มาทรง (วชิรญาณภิกขุ – ผู้วิจัย) พระปรารภถึงสิมาว่า การทำสิมาทุกวันนี้เป็นการหยาบ ไม่นั่นคง ไม่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์เป็นการเนื่องด้วยฆราวาสไป คนทุกวันนี้ก็ไม่มีใครรู้จักสิมาลักษณะ โดยพิสดาร ทำตามลัทธิอาจารย์ที่ตนได้เคยเห็นมา ทรงรังเกียจฉะนี้แล้ว จึงรับสั่งให้บุคคลก่อนศิวานิมิตในวัดราชาธิวาส ขึ้นทูลพระเนตรเห็นว่าเล็กไม่ควรจะเป็นนิมิตได้ ทรงตั้งเวชสอดพระทัยด้วยสิมาพิบัติ...”¹³⁶

วชิรญาณภิกขุจึงเกิดความสงสัยว่านิมิตสิมาในวัดอื่นก็คงเป็นสิมาวิบัติเช่นเดียวกัน ทำให้พระองค์ไม่ทรงแน่พระทัยว่า การผนวชในครั้งแรกของพระองค์นั้นเป็นวิธีการอุปสมบทที่ถูกต้องหรือไม่¹³⁷ วชิรญาณภิกขุจึงทรงสืบหาสงฆ์ที่บริสุทธิ์ที่อุปสมบทในโบราณสิมา¹³⁸ เมื่อได้พระสงฆ์ที่บริสุทธิ์ดังที่ทรงต้องการแล้วพระองค์จึงทรงอุปสมบทใหม่บนแพกลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอราย เพื่อให้ทรงแน่พระทัยว่าการผนวชของพระองค์นั้นบริสุทธิ์และถูกต้องตามพุทธบัญญัติมากที่สุด การที่พระองค์ทรงอุปสมบทใหม่บนแพซึ่งกำหนดเป็นสิมาน้ำนั้นเพราะว่าพื้นดินก็อาจไม่บริสุทธิ์เสมอไปน้ำย่อมดีกว่า¹³⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายถึงความนิยมในการอุปสมบทในสิมาน้ำของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไว้ว่า

“ตั้งแต่ครั้งทูลกระหม่อม (วชิรญาณภิกขุ – ผู้วิจัย) ยังทรงผนวช พวกพระธรรมยุคนับถือสิมาน้ำว่า บริสุทธิ์ เป็นที่ลื่นสงฆ์ไม่วางใจในวิสุงคามสิมา ครั้งยังไม่มีวัดอยู่ตามลำพัง จึงใช้

¹³⁵ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

หน้า 84.

¹³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (12).

¹³⁷ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 84.

¹³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (12).

¹³⁹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 84.

สีมาน้ำเป็นที่อุปสมบท ต่อมาพระรูปโศจะอยู่เป็นหลักฐานในพระศาสนา ท่านผู้ใหญ่จึงพาพระรูปนั้น ไปอุปสมบทซ้ำอีกในสีมาน้ำ เรียกว่าทำทัฬหกรรม...”¹⁴⁰

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังได้ทรงอธิบายต่อไปอีกว่า พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ได้แบ่งแยกกันเองเป็น 2 ฝ่าย คือ พระบวกับพระน้ำอีกด้วย¹⁴¹

อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ที่เป็นพระอุปัชฌาย์และนั่งปรกในการผนวชซ้ำหรือทัฬหกรรมของวชิรญาณภิกษุในครั้งนี้นั้นล้วนเป็นพระสงฆ์มอญทั้งสิ้น จำนวน 18 รูป และทุกรูปมีพรรษา 20 ปี ขึ้นไปแล้วทั้งนั้น ทั้งยังอุปสมบทมาแต่สีมากัลยาณีในรามัญอีกด้วย การทำทัฬหกรรมครั้งนั้น ได้ทำเต็มพระราชอัชฌาศัยเพื่อให้หมดความเคลงพระทัย กล่าวคือให้สวดกรรมวาจาคุ้งทำนองรามัญ และทำนองมทร¹⁴² ครั้นเสร็จไปคุ้งหนึ่งแล้วก็อุปสมบทครั้งหนึ่ง จึงเปลี่ยนเอาพระสงฆ์อีกรูปหนึ่งใน 18 รูปนั้นขึ้นเป็นอุปัชฌาย์ ให้ 2 รูปอื่นนอกที่สวดมาแล้วเป็นพระกรรมวาจา สวดอุปสมบทอีก ทรงให้เปลี่ยนทำเช่นนี้จนเปลี่ยนพระอุปัชฌาย์ถึง 6 รูป เปลี่ยนพระกรรมวาจา 6 ครั้ง เมื่อวชิรญาณภิกษุทรงทำทัฬหกรรมเสร็จแล้ว จึงโปรดให้ทำแก่พระศิษย์หมดทุกรูป แต่ไม่ปรากฏว่าทำรูปละกี่ครั้ง เข้าใจว่าคงทำรูปละครั้ง¹⁴³ ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้อุปสมบทกับพระสงฆ์รามัญอีก 2 ครั้ง โดยทำที่สีมาบวครั้งหนึ่ง สีมาน้ำครั้งหนึ่งแต่ละครั้งมีวิธีถืออุปัชฌาย์ 8 ครั้ง สวดกรรมวาจา 8 คุ้ง การอุปสมบททั้ง 2 ครั้งนี้มีพระสงฆ์ 20 รูป¹⁴⁴ พระอริยคุณาธาร (อุ้น) อธิบายว่า ก่อนที่จะวชิรญาณภิกษุจะทรงอุปสมบทในสีมาน้ำนั้นก็ทรงอุปสมบทที่สีมาบวมาแล้ว โดยมีลักษณะการผลัดเปลี่ยนกันซึ่งทำโดยพระสงฆ์รามัญเช่นเดียวกับที่ทำในสีมาน้ำและในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบททำทัฬหกรรมให้กับพระลูกศิษย์ของพระองค์ ต่อหน้าพระคณะปรกรามัญ¹⁴⁵

เมื่อวชิรญาณภิกษุได้ทรงผนวชแปลงเป็นรามัญนิกายแล้วก็ทรงร่วมสมาคมเฉพาะกับพระมอญในคณะของพระสุเมธมนีเท่านั้น ไม่ได้ร่วมสมาคมกับพระมอญทั่วไปแต่ก็ทรงห่มจีวร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า, หน้า 90.

¹⁴¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 34.

¹⁴² สุจริตลักษณะ ดีผดุง และคณะ, “พระสงฆ์มอญในสังคมไทย,” หน้า 39.

¹⁴³ พระอริยคุณาธาร(อุ้น), ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร (พระนคร: เปงเฮง, 2476), หน้า 39-40.

¹⁴⁴ สีหนาทภิกษุ, พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า, หน้า 45.

¹⁴⁵ พระอริยคุณาธาร(อุ้น), ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร, หน้า 40.

แหวกอย่างพระมอญ¹⁴⁶ ในเวลาต่อมาเมื่อพระสงฆ์สืบจากลังกาประมาณ 28 รูป มาสู่วัดสมอราย พระเหล่านี้ปฏิบัติถูกต้องตามธรรมวินัยวัชรญาณภิกษุทรงถามถึงแนวปฏิบัติ 5 หมวดก็ได้รับคำตอบที่ถูกต้องตามพระไตรปิฎก พระสงฆ์เหล่านี้บวชมาจากอุปารามวิหารเมืองอนุราชบุรี อันมีสีมามีที่พระมหินทรเถระผูกไว้ วัชรญาณภิกษุทรงมีศรัทธารับการอุปสมบทอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่สีมามีที่กลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดสมอราย¹⁴⁷ แต่อย่างไรก็ตามวัชรญาณภิกษุทรงเห็นว่าการอุปสมบทด้วยวิธีทัฬหกรรมนั้นไม่ได้สะดวกนัก จึงทรงรับสั่งให้อุปสมบทใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในเวลาต่อมาวัชรญาณภิกษุได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์และทรงรำพึงว่าพระเจดีย์องค์นี้ใหญ่โตมาก “ท่านผู้สร้างได้สร้างเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ข้าพเจ้าขอปฏิญาณตนว่า บวชเป็นภิกษุเฉพาะต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น” วัชรญาณภิกษุจึงได้อุปสมบทอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการอุปสมบทในครั้งนี้เรียกว่า อุทิศบรรพชาเช่นเดียวกับท่านปุกกุสาดิ บวชอุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า¹⁴⁸ รวมการอุปสมบทของวัชรญาณภิกษุทั้งหมด 6 ครั้ง คือ

- 1.อุปสมบทโดยสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์
- 2.อุปสมบทโดยภิกษุรามัญครั้งที่ 1 ที่วัดมหาธาตุ ไม่ปรากฏจำนวนสังฆนิบาต
- 3.อุปสมบทโดยภิกษุรามัญครั้งที่ 2 ที่วัดสมอรายในสีมาน้ำ จำนวนสงฆ์ 18 รูป
- 4.อุปสมบทโดยภิกษุรามัญครั้งที่ 3 ที่วัดสมอรายในสีมาบก จำนวนสงฆ์ 20 รูป
- 5.อุปสมบทโดยภิกษุรามัญครั้งที่ 4 ที่วัดสมอรายในสีมาน้ำ จำนวนสงฆ์ 20 รูป
- 6.อุปสมบทโดยภิกษุลังกา ไม่ปรากฏสถานที่และจำนวนสังฆนิบาต

การทำสังฆกรรมภายในวัดสมอรายต่อแต่นั้นมาก็ได้ทำในโบสถ์แพนั้นตลอดจนเวลาที่วัชรญาณภิกษุเสด็จลงไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร¹⁴⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา

¹⁴⁶ สุจริตลักษณะ ดิฬง และคณะ, “พระสงฆ์มอญในสังคมไทย,” หน้า 39.

¹⁴⁷ พระธรรมรัชมนิ และคนอื่นๆ, พุทธศาสนประวัติ สมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์จักรี 200 ปี, หน้า 172.

* กิจอันจะพึงทำก่อน, กิจเบื้องต้น เช่น บุกกิจในการทำอุโบสถ ได้แก่ก่อนสวดปาฏิโมกข์ต้องนำปริสสุทฺธิของภิกษุอาพาธมาแจ้งให้สงฆ์ทราบนำฉันทะของภิกษุอาพาธมา บอกอุคฺคณัฏฐภิกษุ ให้โอวาทนางภิกษุณี บุกกิจแห่งการอุปสมบท มีการให้บรรพชา ขอนิสัย ถีอุปัชฌาย์ จนถึงสมมติภิกษุผู้สอบถามอันตรายิกรรมกะอุปสัมปทาเปกขะท่ามกลางสงฆ์ ดังนี้ เป็นต้น

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

¹⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 32.

ดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า โปสถ์แพ้นั้นเป็นคติที่พระสงฆ์ที่ไปบวชที่ลังกานำเข้ามาเพราะที่
ลังกาดั้งแต่ย้ายราชธานีหนีข้าศึกลงมาตั้งทางข้างใต้ขอบไชนที่สีมา¹⁵⁰ อย่างไรก็ตามการที่วชิรญาณ
ภิกษุทรงอุปสมบทซ้ำหลายครั้งนั้นหรือที่เรียกว่าทัฬหกรรมนั้นเพราะทรงต้องการการบวชที่ถูกต้อง
แท้จริงโดยปราศจากความสงสัยในสมบัติ 5 คือ 1.สีมา 2. ปริส (คณะสงฆ์) 3. อนุสาวนา 4.
กรรมวาจา 5. บุคคลสมบัติตามพุทธบัญญัติ¹⁵¹ การอุปสมบทซ้ำดังกล่าวนี้คงจะเป็นแบบอย่างปฏิบัติ
ต่อมาให้กับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แม้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสก็
ได้ทรงอุปสมบทซ้ำหรือทำทัฬหกรรมถึง 2 ครั้ง ดังที่พระองค์ทรงอธิบายไว้ ความว่า

“...อันการทำทัฬหกรรมเช่นนี้ แต่ก่อนๆ เคยใช้มา ในเวลาที่ระแวงโน่นระแวงนี่ต่างๆ
พระเถระบางองค์เคยได้รับอุปสมบทกรรมถึง 7 ครั้งก็มี ข้าพเจ้าเองยังเคยได้รับถึง 2 ครั้ง...”¹⁵²

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายต่อไปด้วยว่าทรง
อุปสมบทซ้ำในอุทกทุกเขปสีมา¹⁵³ หรือสีมาน้ำและทรงให้เหตุผลในการผนวชซ้ำหรือทัฬหกรรมว่า

“...ครั้งเราบวช ความนับถือพระบวชในสีมาน้ำยังไม่วาย เราเห็นว่า เราเป็นผู้จักยั่งยืน
ในพระศาสนาต่อไป พระเช่นเราจักต้องเป็นหลักในพระศาสนาด้วยเหมือนกัน เมื่อพระในนิกาย
เดียวกันมีวิธีปฏิบัติแตกต่างกันตามสำนัก เราควรเป็นผู้เข้าได้ทุกฝ่าย อันจะให้เข้าได้ ต้องไม่เป็นที่
รังเกียจในการอุปสมบทเป็นมูล ทั้งเราก็อุปสมบทเร็วไปกว่าปกติ เมื่อทำทัฬหกรรมอุปสมบทซ้ำอีก
ในสีมาน้ำ จักสามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จได้ดี...”¹⁵⁴

เมื่อวชิรญาณภิกษุได้พิสูจน์ความบริสุทธิ์ในการอุปสมบทของพระองค์ ผู้ก่อตั้ง
ธรรมยุติกนิกายแล้ว พระองค์ก็ทรงเริ่มเผยแผ่หลักธรรมและการปฏิบัติวินัยของพระองค์ให้
แพร่หลาย โดยวิธีให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรที่ศรัทธาเลื่อมใสในธรรมยุติกนิกาย นับเป็น
ความก้าวหน้าในด้านการขยายตัวของนิกายใหม่เพราะในระยะแรกที่วชิรญาณภิกษุเสด็จมาประทับ

¹⁵⁰สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 18, หน้า 163.

¹⁵¹พระธรรมรัชมนี และคนอื่นๆ, พุทธศาสนประวัติ สมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์
จักรี 200 ปี, หน้า 172.

¹⁵²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์ (พระนคร:
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 221.

¹⁵³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 34.

¹⁵⁴สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติครุสเถา, หน้า 91-

ที่วัดสมอรายใหม่ๆ มีพระสงฆ์มหานิกายฝากตัวเข้ามาเป็นสาธุศิษย์ของวชิรญาณภิกขุอยู่เพียง 6 รูป แต่หลังจากนั้นในระหว่างเข้าพรรษาปีเดียวกันมีพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนับได้ 30 รูปเศษ พระสงฆ์เหล่านี้นอกจากจะเป็นกุลบุตรที่มีศรัทธาเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายแล้ว ยังมีพระสงฆ์มหานิกายที่สนใจวิธีการตามแบบของวชิรญาณภิกขุจึงพากันเข้ามาบวชแปลงเป็นพระธรรมยุติกนิกายด้วย¹⁵⁵

ในเวลาต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดฯ แต่งตั้งสมณศักดิ์ให้วชิรญาณภิกขุเป็นพระราชาคณะ ได้รับพระราชทานตาลปัตรแฉกพื้นตาลปึกล้อมเป็นเครื่องยศ ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งฐานานุกรมสามรูป ภายหลังดำรัสสั่งให้เพิ่มฐานานุกรมอีกเจ็ดรูปเป็นสิบรูป¹⁵⁶

นอกจากวชิรญาณภิกขุทรงสร้างรากฐานที่มั่นคงให้กับคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายของพระองค์ด้วยการให้การบรรพชาอุปสมบทพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายแล้ว พระองค์ยังทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนไปสู่ฆราวาสทั่วไปด้วยการแสดงพระธรรมกถา วชิรญาณภิกขุทรงใช้วิธีการจูงใจคนให้สนใจและพากันไปฟังการแสดงธรรมเทศนาของพระองค์ พระองค์เทศน์ด้วยพระโอษฐ์ของพระองค์เอง ไม่ได้เทศน์ด้วยการอ่านภาษาบาลีจากพระคัมภีร์ อันเป็นแบบที่พระมหานิกายใช้กัน แต่พระองค์ทรงเทศน์เป็นภาษาไทยที่ชาวบ้านเข้าใจได้ง่าย¹⁵⁷ และวชิรญาณยังได้สอบซ่อมพระปริยัติธรรมภิกขุ สามเณรอันเป็นบริษัของพระองค์ให้แตกฉานในพระปริยัติธรรม ได้เข้าสอบไล่ในสนามแปลได้ประโยชน์สูงๆ จนถึงได้ 9 ประโยคเป็นหลายองค์¹⁵⁸

การมีจำนวนพระสงฆ์ธรรมยุตเพิ่มขึ้น ประกอบกับการที่มีประชาชนสนใจพากันไปฟังธรรมเทศนาของวชิรญาณภิกขุที่วัดสมอรายกันมาก ทำให้เกิดเสียงนินทาว่าคนที่ผู้คนพากันไปวัดสมอรายนั้นเพราะมีจุดมุ่งหมายที่จะยกย่องวชิรญาณภิกขุในทางการเมือง ข่าวลือนี้มีผลทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรู้สึกไม่สบายพระราชหฤทัย พระองค์ทรงนำเรื่องนี้ไปตรัส

¹⁵⁵ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 84-85.

¹⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า (12)-(13).

¹⁵⁷ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 85.

¹⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า น. 38.

ปริกษาพระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ว่าโดยส่วนพระองค์แล้วมิได้ทรงระแวงสงสัยวชิรญาณภิกษุ หากแต่ทรงรำคาญพระราชหฤทัยในข่าวลือมากกว่า พระยาศรีพิพัฒน์ได้กราบทูลแนะนำว่าถ้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้วชิรญาณภิกษุเสด็จมาประทับในวัดใกล้ๆ พระองค์ เสียงเล่าลือนั้นก็คงระงับไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบในคำกราบทูลของ พระยาศรีพิพัฒน์ บังเอิญในเวลาเดียวกันนั้น วชิรญาณภิกษุทรงเป็นพระราชาคณะที่ยังไม่ได้ครอง วัด ขณะเดียวกันวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในกำแพงพระนครมีตำแหน่งเจ้าอาวาสว่างลงพอดี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้เลื่อนสมณศักดิ์วชิรญาณภิกษุขึ้นเป็นเจ้าคณะรอง และเชิญเสด็จไปครองวัดบวรนิเวศในปีพ.ศ.2379¹⁵⁹ ในหมายรับสั่งเรื่องแต่งตั้งเจ้าฟ้า มงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ) มาสถิตอยู่ ณ วัดบวรนิเวศฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีรับสั่งให้จัดเตรียมการเชิญเสด็จวชิรญาณภิกษุอย่างใหญ่โต ความว่า

“ด้วยพระยารัชมณฑลเสวยรับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้ง ว่า ณ วันเดือน 2 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมอกอัฐศก เพลาเช้า จะได้เชิญเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ แต่วัดสมอรายทรงเรือ พระที่นั่งเอกไชย แห่งทางชลมารคไปอยู่วัดบวรนิเวศฯ จะได้บังคับบัญชาพระสงฆ์สามเณรในพระ อาราม แลพระสงฆ์ 20 รูป จะได้ตั้งสวดพระพุทธมนต์ ที่พระตำหนักใหม่ ณ วันเดือน 2 ขึ้น 2,3,4 ค่ำ เพลาบ่าย

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันเดือน 2 ขึ้น 5 ค่ำ เพลาเช้า พระสงฆ์ 20 รูป จะได้รับพระราชทานถัน ครั้นแห่เจ้าฟ้ามงกุฎมาถึงแล้วให้สวดชยันโตพร้อมกัน นั้นให้นายนิจ นายชิต แต่งเรือพระที่นั่งเอก ไชยใส่กัญญารับเจ้าฟ้ามงกุฎลำ 1 ใสนุชบกัรบพระพุทธรูป ใหนักงรายดินตองด้วยลำ 1 มีนักราชถือ ธงหน้า ถือธงท้ายเรือลำละ 2 คน ให้รับแลกต่อพันพุทธ พันเทพราช บรรจุพลพายให้ใส่เสื้อแดงใส่ หมวกแดง ให้รับเตรสังข์ลงลำละ 5 คน แล้วให้แต่งเรือกัญญารับพระปลัดผูกม่านลายลำ 1 (รับ) พระสงฆ์ไม่ผูกม่านลำ 1 ให้รับแลกบรรจุให้ครบทั้ง 4 ลำ

อนึ่ง ให้พันพรหมราชเกณฑ์เรือตั้ง 10 ลำ รับกลองชนะลงลำละ 5 คน 6 ลำ ปี่พาทย์ลง ลำละสำหรับ 4 ลำ มีธงจีนลำละ 2 คน และพลพายให้ใส่เสื้อแดง ใส่หมวกแดง ให้รับแลกต่อพันพุทธ พันเทพราช มาบรรจุพลพายให้ครบกระธง ให้เร่งไปรับกลองชนะ ปี่พาทย์ ลงที่วัดสมอรายให้ทัน กำหนด

¹⁵⁹ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

อนึ่ง ให้พันจันทน์จัดปีพาทย์ 4 สำหรับ ลงเรือตั้ง 4 ลำ ให้หมื่นราชาราชจัตถกอลงแขก 2 สำหรับลงเรือกัญญา อาสา 6 เหล่า 2 ลำๆ ละ สำหรับ ที่ทำวัดสมอรายแล้วให้พันจันทน์เกณฑ์เรือกราบ ข้าราชการ 40 ลำ มีขงจิ้นล่าละคันไปแห่ให้พร้อมกันที่วัดสมอรายให้ทันกำหนด

อนึ่ง ให้อาสา 6 เหล่า จัดเรือกัญญายาว 8 วา 9 วา 2 ลำ มีขงจิ้นล่าละคัน ไปปรับกลองแขก ลงที่ท่าวัดสมอรายล่าละสำหรับ ให้รับเลิกต่อพันพุม พันทเพรราช บรรจุพลพายให้ครบกระทง

อนึ่ง ให้หลวงราชมานูจักกลองชนะ 30 คน จำปี 1 จ่ากลอง 1 (รวม) 2 คน ลงเรือตั้งล่าละ 5 คน ทั้ง 2 ลำ แตรสังข์ลงเรือพระที่นั่งเอกไชย 2 ลำๆ ละ 5 คน ให้รับเลิกต่อพันพุม พันทเพรราชมาตี กลอง 30 คน ให้ใส่เสื้อแดง ใส่หมวกแดงทุกคน เร่งไปลงเรือที่วัดสมอรายให้พร้อมกัน

อนึ่ง ให้ชาวพระอภิรมย์จัดเครื่องสูง 5 ชั้น ไปลงเรือพระที่นั่งเอกไชย 2 ลำๆ ละ 5 องค์ ให้รับเลิกต่อพันพุม พันทเพรราช มาถือเครื่องสูง 10 คน ให้ใส่กางเกงยก ใส่เสื้อมัสสุ ใส่เกี้ยวผ้าลาย ทุกคน เร่งไปลงเรือท่าวัดสมอราย

อนึ่ง ให้ชาวพระราชยานจัดพระเสลี่ยงไปรับเสด็จฯ เจ้าฟ้ามงกุฎ เมื่อเสด็จลงเรือเสด็จขึ้น เรือพระที่นั่งเอกไชย

อนึ่ง ให้สังฆการีนิมนต์พระสงฆ์ 20 รูป ไปสวดพระพุทธมนต์ที่พระตำหนักใหม่ วัน เดือน 2 3 4 ค่ำ บ่าย ขึ้น 5 ค่ำ เช้า ฉับ...เมื่อจะนิมนต์นั้นให้ไปเฝ้าเสด็จกรมหลวงรักษารณเรศ... (สมุดขาค)¹⁶⁰

อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ในตอนนี้อาจมีผู้วิจารณ์ว่าเป็นพระราชโอบายทางการเมืองของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะควบคุมการกระทำของวชิรญาณภิกษุให้อยู่ภายใต้พระ เนตรพระกรรมของพระองค์¹⁶¹ เทอดพงศ์ คงจันทร์อธิบายว่าการตัดสินใจพระราชหฤทัยของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ ไม่ว่าจะด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะระงับความ สงสัยในทางอกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์ หรือมีพระราชประสงค์ที่จะควบคุมดูแล พฤติกรรมของวชิรญาณภิกษุอย่างใกล้ชิดก็ตามที แต่ได้แสดงให้เห็นว่าการสถาปนาคณะสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายขึ้นมาตามพระประสงค์ของวชิรญาณภิกษุได้สร้างระลอกคลื่นเล็กๆ ทางการเมือง ในเขตพระนครได้บ้างตามสมควรทีเดียว ถึงขนาดที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินยังทรงต้องลงมาแก้ไขปัญหา

¹⁶⁰ หอสมุดแห่งชาติ. หมายรับสั่ง เรื่อง แห่เชิญเจ้าฟ้ามงกุฎฯ มาสถิตอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ ฯ คัดจากหมายรับสั่ง รัชกาลที่ 3 จ.ศ.1198 (พ.ศ.2379) เลขที่ 3 สมุดไทยคำ. อ้างถึงใน นันทนา กปิลกาญจน์, 2542):137-138.

¹⁶¹ สิริวัฒน คำวันสา, สงฆ์ไทยใน 200 ปี (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524), หน้า 90-91.

ความวุ่นวายเล็กๆ น้อยๆ ด้วยพระองค์เอง¹⁶² วันหนึ่ง ส่งศิโรตธิบายว่าการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เชิญเสด็จวชิรญาณภิกษุมาประทับที่วัดบวรนิเวศในตำแหน่งสมภารวัดนั้น กลายเป็นผลดีต่อวชิรญาณภิกษุไปในตัวเพราะเท่ากับว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับว่าธรรมยุติกนิกายมีฐานะเป็นพระสงฆ์อีกนิกายหนึ่งไปโดยปริยาย ทั้งๆ ที่ในขณะนั้นก็มีพระสงฆ์มหานิกายที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกในฐานะพระมหากษัตริย์อยู่แล้ว เมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศนั้นมีบรรดาบ่าวไพร่และสาธุศิษย์ที่อาศัยอยู่ในวัดมหาธาตุได้ตามเสด็จมาอยู่รวมกันที่วัดบวรนิเวศ ถือเป็นการยุบสำนักธรรมยุติกนิกายในวัดมหาธาตุมาไว้ที่วัดบวรนิเวศ ในขณะที่เดียวกันวชิรญาณภิกษุก็ได้จัดวางกฎเกณฑ์สำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติให้ถูกต้องตรงกัน เช่น ทรงวางระเบียบการปกครองวัด การศึกษาพระปริยัติธรรมและการปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแบบธรรมยุติกนิกายของพระองค์ ในระยะนี้เป็นช่วงเวลาที่ว่าวชิรญาณภิกษุทรงทำการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายได้อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงมีพระสงฆ์ธรรมยุติกอีก 9 รูป เป็นกำลังในการเผยแพร่ สาธุศิษย์ 9 รูปนี้ ได้แก่

1. พระพรหมสิริเถระ ต่อมาคือ พระญาณรักจิต (สุก) วัดบรมนิวาส ภายหลังลาสิกขาบทแล้วได้เป็นที่พระธรรมการบดี
2. พระธัมมสิริเถระ ต่อมาคือ พระเทพโมลี (เอี่ยม) วัดเครือวัลย์
3. พระพุทธสิริเถระ ต่อมาคือ สมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร
4. พระปัญญาอัคคเถระ ต่อมาคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
5. พระธรรมรักจิตเถระ คือ พระครูปลัดทัต วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาบทแล้วได้เป็นที่พระศรีภูริปรีชา
6. พระโสภิตเถระ คือ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (พัก) วัดบวรนิเวศ ต่อมาลาสิกขาบทได้เป็นที่พระยาศรีสุนทรโวหาร
7. พระพุทธสันตเถระ ต่อมาคือ พระอมรโมลี (นพ) วัดบุปผาราม
8. พระปุตสเถระ ต่อมาคือ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม
9. พระสุวัฑฒเถระ หรือพระปลัดเรื่อง วัดบวรนิเวศ

¹⁶² เทอดพงศ์ คงจันทร์, การเมืองเรื่องสถาปนาพระจอมเกล้าฯ (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), หน้า 71.

พระสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้มีส่วนช่วยอย่างมากในการขยายงานด้านต่างๆ ของ
 ธรรมยุติกนิกาย จนทำให้ธรรมยุติกนิกายเป็นนิกายที่มั่นคงและเจริญก้าวหน้าขึ้น ดังจะเห็นได้จาก
 ผลในการขยายสำนักธรรมยุติกนิกายออกไปในวัดหลายแห่ง ทั้งที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพและหัวเมือง
 สำนักธรรมยุติกนิกายทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ 3 มี 7 วัดด้วยกันคือ วัดสมอราย วัดบรมนิวาส วัด
 บวรนิเวศ วัดเครือวัลย์ วัดบุปผาราม วัดพิชัยญาติ สามวัดแรกตั้งอยู่ในกรุงเทพ ส่วนสามวัดหลัง
 ตั้งอยู่ที่ธนบุรี และวัดสุดท้ายที่เป็นสำนักธรรมยุติกนิกายคือ วัดจันทนาราม ตั้งอยู่ที่จังหวัดจันทบุรี
 วัดเหล่านี้มีวัดบวรนิเวศเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกาย การขยายสำนักธรรมยุติกนิกาย
 ออกไปทั้งในกรุงเทพและหัวเมืองนี้ นับเป็นผลดีต่อการสร้างชื่อเสียงของวชิรญาณภิกษุ เพราะยัง
 ธรรมยุติกนิกายขยายตัวออกไปได้มากเท่าไร ชื่อเสียงของผู้นำธรรมยุติกนิกายก็ได้เผยแพร่ออกไป
 ให้ประชาชนได้รู้จักเพิ่มมากขึ้น เท่ากับเป็นการสร้างศรัทธาในหมู่ประชาชนได้ไม่มากก็น้อย¹⁶³

3.3 วิธีดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ

วชิรญาณภิกษุได้ทรงดำเนินการสถาปนาธรรมยุติกนิกายอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อให้
 ธรรมยุติกนิกายมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง ตลอดจน
 ประชาชนทั่วไป

ในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายวชิรญาณภิกษุจำเป็นต้องทรงเริ่มด้วยการปฏิเสธ
 ความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม พระองค์ทรงปฏิเสธความมีอยู่ของคณะสงฆ์เดิมว่า

“...ศาสนวงษ์เป็นจลาจลมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์วิบัติของ
 สมณะบางเหล่า ไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ทรงสังเวชสลดพระไทยนักด้วยการศาสนาคือวงษ์
 บรรพชาอุปสมบท เห็นว่าเป็นของมีรากเง่าอันเนาๆ ไม่มีมูลที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส...”

วชิรญาณภิกษุทรงวิจารณ์คณะสงฆ์ต่อไปอีกว่า

“...ลัทธิสมณนั้นมากมุลุ่นวายไปด้วยสัมโมหวิหาร (อยู่อย่างมมงาย) เหมือนกับยืม
 จมุกท่านมาหายใจ จะพูดสิ่งใดก็เป็นที่อยู่ต่ออ้างคดี เช่น อาจขณะกับปีกาว่า ท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่าง
 นี้ไม่แจ่มแจ้งแสดงเหตุชี้ออกมาให้เห็นจริงได้ ถือแต่ลัทธิของตนนั้นดันคือไปมิได้รู้ว่าผิดและชอบ ไม่
 เป็นที่ตั้งแห่งปัญญา...”

ภายหลังจากปฏิเสธการมีอยู่ของคณะสงฆ์เดิมแล้ว วชิรญาณภิกษุทรงดำเนินการ
 สถาปนาธรรมยุติกนิกายด้วยการ “บูชาศาสนารักษาเทพดาด้วยเครื่องสักการถ้วนทุกทิศแล้ว ทรงตั้ง

¹⁶³ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”
 หน้า 86-88.

ตั้งจะกิริยาธิษฐาน” ว่า “ถ้าวงษ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระสุคตทศพล ยังมีอยู่เหลืออยู่ ณ ประเทศใดทิศใดขอให้ได้ประสบหรือให้ได้ยินข่าวให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน...”

หลังจากวชิรญาณภิกษุทรงตั้งตั้งจกิริยาธิษฐานได้ 2-3 วัน ปรากฏว่ามีพระเถระชาวรามัญคือ พระสุเมธมณี (ชาย) ซึ่งอยู่ ณ วัดบวรมงคล มาก่่าวแสดงศาสนวงษ์ เป็นผู้ซึ่ง “ฉลาดในพระวินัย รู้พุทธวจนะชำนาญในอักขรจากรณวิธี” วชิรญาณภิกษุจึงทรงถือเอารามัญสมณวงษ์เป็นแบบอย่างนับจากปีพ.ศ. 2368 เป็นต้นมา นับว่า “เป็นต้นคตธรรมยุติกนิกาย”

การรับเอารามัญสมณวงษ์เป็นต้นแบบของคตธรรมยุติกนิกายจะช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่ธรรมยุติกนิกายได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์รามัญวงษ์มีความเคร่งครัดในด้านพระวินัยตามคตความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยในขณะนั้น นอกจากนี้รามัญประเทศยังเป็นที่รู้จักในสังคมไทยว่าเคยเป็นศูนย์กลางของความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาจนเป็น “ครู” ของสงฆ์ไทยในสมัยสุโขทัยและล้านนาไทยมาแล้ว ดังนั้น นอกจากวชิรญาณภิกษุจะทรงเลือกรับนิกายรามัญเป็นแนวทางปฏิบัติแล้ว ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้ทรงบรรพชาอุปสมบทใหม่ตามแบบรามัญนิกาย เพื่อแสดงว่าพระองค์สืบเชื้อสายจากศาสนวงษ์ที่แท้จริงคือ นิกายสีมกัลยาณีในรามัญประเทศ ที่สืบทอดกันมาจากอรหันต์ถึง 88 ชั่วคนโดยไม่ขาดสาย วชิรญาณภิกษุจึงมีความเป็นพระสงฆ์มากกว่าพระสงฆ์สยามวงษ์ ที่ศาสนวงษ์อันตรธานตั้งแต่กรุงเก่าแล้ว

นอกจากนี้การบรรพชาอุปสมบทใหม่ตามแบบรามัญวงษ์ยังมีผลดีต่อวชิรญาณภิกษุในแง่ดี ทำให้พระองค์ทรงเป็นอิสระจากคณะสงฆ์ไทยอย่างแท้จริง ไม่ต้องยอมรับอำนาจและสถานภาพที่สูงกว่าของพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งหรือคณะใดคณะหนึ่งของไทยในขณะนั้นอีกต่อไป แม้ว่าพระสงฆ์รูปนั้นจะเคยเป็นพระอุปัชฌาย์มาก่อนก็ตาม

การแสดงและยืนยันถึงความบริสุทธิ์ถูกต้องของธรรมยุติกนิกาย ว่าสืบสายมาจากศาสนวงษ์ที่แท้จริงและรับเอาวัตรปฏิบัติตามพระวินัยของพระสงฆ์รามัญวงษ์มาปฏิบัติตามเช่นนี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนารธรรมยุติกนิกายที่เป็นจริงในทางปฏิบัติ ต่อจากนั้นวชิรญาณภิกษุก็ทรงประกาศแนวทางของธรรมยุติกนิกายอย่างจริงจัง ได้แก่การมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดตามพระวินัย การกลับไปสู่สัทธรรมตามพุทธวจนะ โดยอาศัยปัญญาพิจารณาด้วยเหตุและผล¹⁶⁴ วชิรญาณภิกษุทรงมีพระราชดำริว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกเจือปนไปด้วยคำสอนของอาจารย์ก่อน ๆ และคำสอนเหล่านั้นจะ “เยื้องย้ายธรรมไปตามปรารถนาตามลำพังใจตนๆ เอาแต่พระนามพระพุทธเจ้าซึ่ง

¹⁶⁴ ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368 – 2464),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 10-14.

เป็นพระบรมศาสดาเข้าอ้างว่านี่คำพระพุทธเจ้า นี่พุทธวจนะ” ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกเจือปนด้วยของแปลกปลอมโดยการใช้อนุญาพิจารณาด้วยเหตุและผล เพื่อให้รู้ว่า เป็นพุทธภาษิตจริง ตัดสินข้อธรรมที่เป็นพุทธวจนะ

นอกจากวิชาญาณภิกษุจะเน้นการเข้าใจธรรมด้วยเหตุผลแล้ว ยังทรงเน้นการปฏิบัติอีกด้วย ทรงเน้นคำสอนของพุทธศาสนาส่วนที่ปุถุชนสามารถปฏิบัติได้จริง ดังที่ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาบาลีและมีผู้แปลไว้ว่า

“...เมื่อเราได้รับความสันนิษฐานลงในที่ใดที่หนึ่งในพระบาลีว่า นี่เป็นคำสั่งสอน เป็นแก่นสาร พุทธศาสนาแน่ดังนี้แล้ว เราทั้งหลายก็ปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น ด้วยกาย วาจา จิต ที่สมควรแก่ปุถุชนจะพึงปฏิบัติ ตามสติกำลังของตน...”

การเน้นคำสอนที่ปุถุชนสามารถปฏิบัติได้จริงเช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับการเน้นความจริงตามประสบการณ์ของคนที่มีความคิดแบบกรรมพินิในเวลานั้น¹⁶⁵ กรรมพินิเป็นชนชั้นทางสังคมกลุ่มหนึ่ง ซึ่งอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงหรือชนชั้นพ่อค้าวานิช ซึ่งได้สถานะทางสังคมหรืออำนาจมาจากหน้าที่การงาน การศึกษา หรือความมั่งมี (ซึ่งตรงกันข้ามกับพวกอภิชน) เป็นชนชั้นที่มีฐานะจากการค้าขายหรืองานช่างฝีมือ ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ซึ่งอาจหมายรวมถึง นายทุน นายทุนน้อย คนชั้นกลาง แนวคิดเช่น เสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิพลเมืองและการนับถือศาสนา และการค้าเสรี ล้วนสืบทอดมาจากปรัชญาของกรรมพินิ ลักษณะเด่นของกรรมพินิในไทยก็คือ การกำเนิดและแหล่งที่มาของกรรมพินิในสังคมรัตนโกสินทร์นั้น ไม่ได้กำเนิดแยกเป็นอิสระจากชนชั้นศักดินาที่ครอบครองอำนาจและผลประโยชน์เศรษฐกิจของอาณาจักรมาก่อน ตรงกันข้ามกรรมพินิไทยถือกำเนิดมาภายในและจากระบบศักดินาเอง กรรมพินิที่เป็นชนชั้นนำในยุคแรกนั้นจึงล้วนเป็นชนชั้นศักดินาคือ

ภายใต้แนวความคิดดังกล่าวมานี้วิชาญาณภิกษุได้ทรงพยายามทำให้ธรรมยุคนี้กายมีบทบาทในทางปฏิบัติ เพื่อทำให้คณะสงฆ์นิคายใหม่ปรากฏเป็นจริงขึ้น ในระยะแรกวิชาญาณภิกษุทรงตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมในลักษณะสโมสรมของพระสงฆ์ที่นิยมนับถือคตินิยมวินัยอย่างเดียวกัน ในกลุ่มปฏิบัติธรรมนี้ทรงอนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตรผู้มีศรัทธา ให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวัน กลางคืนมิได้ย่อหย่อน ทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตร และสูตรตันตปฏิบัติต่างๆ ให้ถูกต้องสมอ้างกับพระวินัย เมื่อถึงปีพ.ศ. 2371 ปรากฏว่าสำนักพระปฏิบัติธรรมของวิชาญาณภิกษุมีชื่อเสียงมากขึ้น จนเทียบได้กับสำนักของพระวิเชียรปรีชา(ภู)พระอาจารย์ของพระองค์ ในปีเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้วิชาญาณภิกษุไปถวายเทศน์ใน

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15-16.

พระบรมมหาราชวังและโปรดให้เป็นกรรมการสอบพระปริยัติธรรมเข้าในที่ประชุมสงฆ์ด้วย
 ในช่วงนี้พระองค์คงจะทรงได้รับการสถาปนาเป็นพระราชกณะด้วย เพราะพระสงฆ์ที่เป็น
 กรรมการสอบพระปริยัติธรรมได้นั้นจะต้องเป็นพระราชกณะ นับว่าในช่วงนี้ธรรมยุติกนิกาย
 ได้รับการยอมรับจากพระมหากษัตริย์และคณะสงฆ์แล้วไม่ว่าจะเป็นการยอมรับ โดยเต็มพระทัย
 หรือเต็มใจหรือไม่ก็ตาม

ต่อมาในปีพ.ศ.2372 วชิรญาณภิกษุ “ทรงประกาศศาสนาพรหมจรรย์และตั้งนิกายให้
 บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาเลื่อมใส” ต่อแต่นี้ไปธรรมยุติกนิกายจะมีสงฆ์ที่บวชอยู่ใน
 คณะธรรมยุติกนิกายอย่างแท้จริง ในปีเดียวกันนี้วชิรญาณภิกษุได้เผยแพร่หลักธรรมสู่คฤหัสถ์เป็น
 ครั้งแรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงบันทึกไว้ว่าการเผยแพร่
 หลักธรรมของธรรมยุติกนิกายก่อนหน้านี้อยู่เฉพาะในหมู่สงฆ์เท่านั้น การเผยแพร่หลักธรรมสู่
 คฤหัสถ์นี้มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น หากแต่ยังขยายออกไปสู่หัวเมืองโดยวชิรญาณ
 ภิกษุเสด็จออกธุดงค์ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ดังเช่น ในปี พ.ศ. 2376 ได้เสด็จธุดงค์
 ทางเมืองเหนือ และหลังจากนี้ภิกษุในธรรมยุติกนิกายจะเริ่มขยายตัวขึ้นมาก และกระจายตัวอยู่ตาม
 วัดต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับ¹⁶⁶

กล่าวได้ว่าเมื่อถึงปีพ.ศ.2372 ธรรมยุติกนิกายได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคงจนมี
 สถานภาพและบทบาทต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาสมกับเป็นคณะสงฆ์คณะหนึ่งอย่างสมบูรณ์แล้ว

อาจสรุปขั้นตอนในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุได้ดังนี้

1. การวิพากษ์วิจารณ์คณะสงฆ์กลุ่มเดิมว่าไม่มีความบริสุทธิ์โดยอ้างว่าเป็นเพราะศาสนวงศ์
 อันตรธานตั้งแต่เสียกรุง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความชอบธรรมในการสถาปนานิกายใหม่
2. การตั้งสังฆิกริยาธิษฐาน แม้ว่าจะขัดแย้งกับแนวความคิดของวชิรญาณภิกษุ แต่ก็ทำเพื่อให้
 สอดคล้องกับความคิดความเชื่อในเรื่องของอิทธิปาฏิหาริย์บุญบารมีที่มีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทย
 เวลานั้น
3. การเลือกพระสงฆ์รามัญวงศ์เป็นต้นแบบ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงความเป็นอิสระจาก
 การปกครองของคณะสงฆ์เดิม และแสดงความแตกต่างระหว่างคณะสงฆ์เดิมและคณะสงฆ์ใหม่
 โดยเฉพาะในเรื่องของการครองผ้า
4. การสถาปนานิกายใหม่ขึ้นมาโดยประกาศหลักการของนิกายใหม่ ที่คณะสงฆ์มีความเคร่งครัดใน
 พระวินัย กลับไปสู่พุทธวัจนะโดยการใช้อนุญาและเหตุผล และเน้นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ
 พุทธศาสนาด้วยกายวาจาใจ “ที่สมควรแก่บุรุษจะพึงปฏิบัติ” หลักการดังกล่าวนี้ ผู้นำของคณะ

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16-18.

สงฆ์ธรรมยุติกนิกายในแต่ละสมัยได้นำไปปรับใช้ และเลือกเน้นเป็นพิเศษ หรือเพิ่มเติมคำอธิบาย เพื่อให้เหมาะสมแก่กาลเทศะในเวลาต่อมา¹⁶⁷

3.4 ปฏิกริยาของฝ่ายศาสนจักรและฝ่ายอาณาจักรต่อการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ

3.4.1 ฝ่ายศาสนจักร

การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ ได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยขณะนั้น ทั้งเจ้านาย ขุนนาง สามัญชน ตลอดจนพระสงฆ์จำนวนหนึ่ง¹⁶⁸ ที่เลื่อมใสศรัทธาจนเข้ามาบวชแปลงเป็นธรรมยุติกนิกาย แต่ก็มีพระสงฆ์บางรูปที่ไม่เห็นด้วยว่าธรรมยุติกนิกายจะดีกว่านิกายเดิมและได้ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมตามคำชวนของวชิรญาณภิกขุ เช่น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)¹⁶⁹ (สมัยนั้นยังเป็นพระมหาโต) อย่างไรก็ตามการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อฐานะของพระสงฆ์มหานิกายซึ่งเป็นพระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่คนไทยให้การนับถืออยู่ในเวลานั้น รวมทั้งบุคคลอีกจำนวนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวงการคณะสงฆ์ การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุได้ปรากฏความไม่พอใจของบุคคลหลายฝ่าย ได้มีเสียงนิทนาบว่าร้ายวชิรญาณภิกขุ ดังที่วชิรญาณภิกขุทรงยืนยันถึงความจริงข้อนี้ไว้ว่า

“ส่วนเหล่าที่เป็นธรรมยุติกนิกายมีจำนวนน้อย ถูกตีว่าผิดใจพวกทำอุทริแตกคอกนอกรีตไปจากเหล่าอาจิณณกัปปีกนิกาย (มหานิกาย – ผู้วิจัย)”¹⁷⁰

อาจถือได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นการทำทลายอำนาจของผู้ที่มีส่วนรับผิดชอบในกิจการคณะสงฆ์ไทยอยู่ในขณะนั้น

ในฝ่ายศาสนจักรแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระสงฆ์นิกายเดิมหรือมหานิกายมีปฏิกริยาโต้ตอบการสถาปนาธรรมยุติกนิกายมากนัก¹⁷¹ แต่การที่วชิรญาณภิกขุทรงเริ่มการ

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

¹⁶⁹ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 139.

¹⁷⁰ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 515.

¹⁷¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 100.

สถาปนาธรรมยุติกนิกายโดยให้เหตุผลว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่เคร่งครัดในการปฏิบัติพระธรรมวินัย พระองค์จึงไม่เลื่อมใสศรัทธา ซึ่งเท่ากับเป็นการตำหนิพระสงฆ์มหานิกายไม่สมควรได้รับการนับถือเพราะนอกจากจะประพฤติย่อหย่อนพระธรรมวินัยแล้ว พระมหานิกายยังไม่ได้เป็นวงศ์บรรพชาที่สืบสายต่อลงมาจากพระพุทธเจ้าอีกด้วย คำกล่าวอ้างเช่นนี้ย่อมสร้างความไม่พอใจให้กับพระสงฆ์มหานิกายได้ไม่มากก็น้อย¹⁷² เพราะเป็นการกดขี่พระสงฆ์มหานิกายให้ต่ำต้อยกว่าพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

อัจฉรา กาญจนอมัยอธิบายว่าความไม่พอใจซึ่งกันและกันระหว่างพระมหานิกายและธรรมยุติกนิกายคงจะมีอยู่บ้าง¹⁷³ ซึ่งอาจพิจารณาได้จากเหตุการณ์ในการสอบพระปริยัติธรรมครั้งหนึ่ง ทางกรมสังฆการีได้เขียนข้อความทำนองขอร้องให้พระสงฆ์สามัคคีกันเพื่อเห็นแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁷⁴ และนอกจากนั้นสิ่งที่แสดงถึงความไม่ลงรอยกันระหว่างพระสงฆ์ทั้งสองคณะอย่างชัดเจนนั้นอาจพิจารณาได้จากกรณีความขัดแย้งระหว่างวชิรญาณภิกษุเองซึ่งเป็นผู้นำธรรมยุติกนิกายกับพระพุทธรโฆษาจารย์ (ฉิม) พระเถระชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกาย ความขัดแย้งดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในการสอบไล่พระปริยัติธรรมที่พระอุโบสถวัดมหาธาตุ ซึ่งทั้งวชิรญาณภิกษุและพระพุทธรโฆษาจารย์ (ฉิม) เป็นกรรมการในการสอบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งนี้ไว้ ความว่า

“...ครั้งนั้นพระมหาพองวัดราชบูรณะ (ในรัชกาลที่ 4 ได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมภานพิลาศ วัดประยูรวงศาวาส) (พระมหาพอง – ผู้วิจัย) เข้าแปลหนังสือ แปลประโยคที่ว่า “ตุมฺเห อันว่าท่านทั้งหลาย นิสิตถ อาสเน จงนั่ง อาสเน” พระมหาพองแปลว่า “ในอาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) ไม่โปรด พระมหาพองแปลใหม่ว่า “เหนืออาสนะ” พระพุทธรโฆษาจารย์ไม่ชอบ แต่แปลยกย้ายไปมาอยู่หลายเที่ยว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเกรงว่าพระมหาพองจะตกเสียด้วยแปลศัพท์ “อาสเน” นี้ จึงดำรัสขึ้นว่า “นั่งในอาสนะนั้นจะนั่งอย่างไร จะถืออาสนะให้เป็นช่องเสียก่อนแล้ว จึงเข้าไปนั่งในช่องนั้นหรือจะเอาอาสนะ

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 100-101.

¹⁷³ อัจฉรา กาญจนอมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 158.

¹⁷⁴ หอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1203 (พ.ศ.2385) เลขที่ 25 พระกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า, ว่าด้วยการสอบพระปริยัติธรรมที่วัดมหาธาตุเมื่อปีจอ จ.ศ.1203. อ้างถึงใน นฤมล ธีรวัฒน์, 2525:139.

ขึ้นคลุม เอาตัวเข้าไปอยู่ข้างในคลุมอาสนะ” พระพุทธโฆษาจารย์เข้าใจ กล่าวถ้อยคำอันหยาบช้ำในที่ประชุมว่า “ทุกวันนี้เพราะระลึกถึงพระเดชพระคุณของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดอก จึงอุตสาหามาไถ่หนังสือ ถ้าหาไม่ก็จะไม่เดินมาให้เจ็บหัวแม่ตีน”¹⁷⁵

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายต่อไปว่าวิชญาณิกษุทรงไม่พอพระทัยพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เป็นอย่างมาก ถึงกับทำให้พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ต้องหนีออกไปทางหน้าต่างพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ความว่า

“...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณิกษุ – ผู้วิชัย) ทรงขัดเคืองมาก กริ้วในที่ประชุมสงฆ์ จนพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) หนีออกไปทางหน้าต่างพระอุโบสถ ความนี้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงขัดเคืองพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ห้ามมิให้นิมนต์เข้าในราชการอย่างใดๆ มีรับสั่งมอบการไถ่หนังสือ (สอบพระปริยัติธรรม – ผู้วิชัย) ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสิทธิขาดแต่นั้นมา¹⁷⁶

กรณีที่ว่าวิชญาณิกษุแสดงความขัดแย้งกับพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ของพระสงฆ์มหานิกาย และการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตัดสินพระทัยลงโทษพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) ไปเช่นนั้น อาจทำให้พระสงฆ์มหานิกายเพิ่มความไม่พอใจวิชญาณิกษุ และการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์ยิ่งขึ้น¹⁷⁷

3.4.2 ฝ่ายอาณาจักร

ในส่วนฝ่ายอาณาจักรนั้น มีกรมหลวงรักษารณเรศซึ่งเป็นผู้ที่มีหน้าที่กำกับดูแลกรมสังฆการี การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณิกษุนั้นย่อมเป็นการปฏิเสธกรมสังฆการี

¹⁷⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ประวัติวัดมหาธาตุ,” ใน ประวัติวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, กรุงเทพมหานคร: วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, 2533. (อนุสรณ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 14 เม.ย. 2533). หน้า 38-39.

¹⁷⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชปณิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 5 เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: กุรุสภา, 2513), หน้า (13) - (14).

¹⁷⁷ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 101.

และเท่ากับเป็นการทำให้กรมสังฆการีถูกหาว่าทำงานไม่มีประสิทธิภาพ¹⁷⁸ อย่างไรก็ตามกรมหลวงรักษรมเรศนี้เป็นผู้ที่แสดงตนเป็นศัตรูกับวชิรญาณภิกษุอย่างเปิดเผย พิจารณาได้จากการที่กรมหลวงรักษรมเรศหาเหตุจับให้พระสุเมธมนีพระอุปัชฌาย์ของวชิรญาณภิกษุลาสิกขาบท นอกจากนั้นยังเกลี้ยไต่บาตรพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายด้วยข้าวต้มร้อนๆ ทำให้พระสงฆ์ร้อนมือที่อุ้มบาตร เป็นเหตุให้วชิรญาณภิกษุทรงได้รับความเจ็บช้ำพระทัยมาตลอดอายุของกรมหลวงรักษรมเรศ วชิรญาณภิกษุได้ทรงเตรียมพระองค์โดยสร้างวัดบรมนิวาสขึ้นนอกพระนคร เพื่อจะได้เสด็จไปประทับถ้ากรมหลวงรักษรมเรศจะได้เป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป พระองค์จะได้ไม่ถูกเบียดเบียน แต่ในปีพ.ศ.2391 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ลงพระราชอาญาประหารชีวิตกรมหลวงรักษรมเรศเพราะมีพระราชดำริว่าได้กระทำความผิดหลายอย่างที่ไม่เพียงแต่จะนำความเสื่อมเสียมาสู่กรมหลวงรักษรมเรศเท่านั้นแต่เป็นผลเสียมาถึงราชตระกูลด้วยกล่าวคือ กรมหลวงรักษรมเรศทรงคัดค้านคติความไม่ยุติธรรมและรับสินบน เมื่อพระยาธนูจักรรามัญเป็นโจทก์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ตุลาการสอบสวนพบความจริงว่านอกจากกรมหลวงรักษรมเรศทรงทุจริตต่อหน้าที่จริงตามโจทก์ฟ้องแล้ว พระองค์ยังทรงมักใหญ่ใฝ่สูงด้วยการช่อกุศลผู้คนเพราะคิดตั้งพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งทรงลดพระองค์ลงไปมั่วสุมอยู่ร่วมกับพวกละคร ไม่เอาพระทัยใส่พวกหม่อมหม่ามของพระองค์ การสิ้นพระชนม์ของกรมหลวงรักษรมเรศทำให้วชิรญาณภิกษุทรงโสมนัสมากถึงกับถวายพระนามพระพุทธรูปและพระเจดีย์ในวัดบวรนิเวศว่า “พระพุทธรูปไพบีนาศ” และ “พระเจดีย์ไพบีนาศ”¹⁷⁹ ความหมายของคำว่า “ไพบีนาศ” นั้นแปลได้ว่า “ไพบี” หมายถึง ผู้มีเวรหรือข้าศึกศัตรู “บีนาศ” แปลว่า “ฉิบหายหรือความฉิบหาย” คำว่าไพบีนาศจึงแปลรวมได้ว่า “ข้าศึกศัตรูฉิบหาย” หรือ “ผู้มีเวรต่อกันถึงความฉิบหายล่มจมล้มตาย”¹⁸⁰

อย่างไรก็ตามสำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งควรจะแสดงพระองค์เป็นศัตรูกับวชิรญาณภิกษุกลับปรากฏว่าพระองค์ทรงอุปถัมภ์วชิรญาณภิกษุ¹⁸¹ ซึ่งพิจารณาได้ว่าการที่ทรงทำเช่นนั้น อาจเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะส่งเสริมและสนับสนุนให้วชิ

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102-103.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-102.

¹⁸⁰ ขจร สุขพานิช, “พระพุทธรูปไพบีนาศ,” ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2547), หน้า 5-6.

¹⁸¹ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 105.

รญาณิกษุได้เป็นผู้นำทางด้านพุทธจักร เพื่อไม่ให้วชิรญาณิกษุคิดสนพระทัยในปัญหาการขึ้นครองราชย์ หรือเพื่อไม่ให้วชิรญาณิกษุทรงเกิดความรู้สึกแค้นเคืองพระทัย ที่พระองค์ไม่ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เป็นได้¹⁸² พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมและสนับสนุนวชิรญาณิกษุให้ทรงประกอบพระกรณียกิจที่สำคัญๆ ต่างๆ เช่น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้วชิรญาณิกษุเป็นกรรมการในการสอบพระปริยัติธรรม โปรดเกล้าฯ ให้วชิรญาณิกษุเป็นผู้เลือกพระสงฆ์เป็นสมณทูตไปลังกา โปรดเกล้าฯ ให้วชิรญาณิกษุเป็นประธานในคณะกรรมการพิจารณาตัดสินโทษกรณีที่พระสงฆ์มีเรื่องวิวาทกับชาวต่างชาติ¹⁸³ ฯลฯ

ในส่วนของวชิรญาณิกษุ พระองค์ทรงมีทัศนคติต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางสรรเสริญเป็นอย่างมาก ดังที่พระองค์ทรงพระบรมราชาธิบายในพระราชนิพนธ์เมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงพระบรมราชาธิบายไว้ ความว่า

“...พระราชที่สาม (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) พระองค์นั้น ได้กระทำแล้วซึ่งความสงเคราะห์แก่พระญาติทั้งหลาย แม้ทั้งปวงโดยชอบเทียว เป็นผู้เป็นไปกับด้วยความเคารพ กระทำราชกิจทั้งหลาย ให้เป็นไปทั่วแล้วโดยชอบเทียว เป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยพระคุณทั้งหลาย มีพระศรัทธาและพระญาณเป็นต้น เป็นผู้เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา ให้กระทำแล้วซึ่งวิหารทั้งหลายเป็นอันมาก ประณิตดีแล้วเป็นที่รื่นรมย์ใจ เป็นผู้มีพระคุณอันบุคคลพึงสรรเสริญด้วยพระคุณตามเหตุที่ได้เป็นแล้ว โดยนัยมีคำว่า พระองค์เป็นผู้พระราชทานปัจจัยเป็นนิตย์แก่พระสงฆ์ทั้งปวงในวิหารทั้งหลายนั้น เป็นผู้อุปฐากแก่พระภิกษุสงฆ์ในกาลทั้งปวง ดังนี้เป็นต้นเทียว...”¹⁸⁴

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระบรมราชาธิบายว่าวชิรญาณิกษุทรงสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก ความว่า

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

¹⁸³ วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลโดย กุสุมา ณ อุทธยาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), หน้า 100.

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, แปลโดย หลวงญาณวิจิตร กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทน์, 2501. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสุภาภรณ์ ไชยันต์ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส 30 ตุลาคม 2501). หน้า 17.

“ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกษุ - ผู้วิชัย) ทรงยกย่องสรรเสริญเป็นอันมากว่ามีพระราชหฤทัยตั้งอยู่ในธรรม ปราศจากอิจฉาอาฆาตทรงพระราชศรัทธามั่นในพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วยพระปรีชาญาณ ลึกซึ้งกว้างขวางมั่นคงดำรงอยู่ในสุจริตมิได้ให้เคลื่อนคลาดจากราชประเพณี ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ดำรงอยู่ในราชธรรมอันประเสริฐแท้จริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คงจะได้ทรงรับความเดือดร้อนเป็นอันมาก อย่างเช่นหม่อมไกรสรไม่ได้เป็นเจ้าของเจ้าของแผ่นดินอย่างใด มีแต่ฉายาซึ่งนึกขึ้นในใจตัวเองว่าถ้าหากว่าไม่มีใครบางที่ตัวจะได้เป็นใหญ่ บ้างเท่านั้น ยังลำแดงความอาธรรมน้ำใจทูลจรตังแกล อิจฉาอาฆาตด้วยความหยาบคายร้ายกาจเป็นอันมาก ซึ่งลงไปก็ได้รับผลแห่งใจชั่วและความประพฤตินั้น”¹⁸⁵

อย่างไรก็ตามเมื่อวชิรญาณภิกษุได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วนั้นท่าทีของพระองค์ ทรงยกย่องสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็แตกต่างไปจากเดิม อธิบายได้จากในพระราชนิพนธ์ของพระองค์เองซึ่งได้กล่าวไว้ ความว่า

“...ฝ่ายพระเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว - ผู้วิชัย) เล่าท่านก็คิด หลอกลวงพระราชาคณะไปต่างๆ ว่าท่านใญ่บุญสุนธรรมศรัทธาเลื่อมใส นั่งไหนก็มีแต่ทำบุญ ด้วยท่านคิดว่าพระสงฆ์นั้นยอมเที่ยวไปสู่มหาแหบทุกเขี้ยวเรือนทั้งในกรุงนอกกรุง จะได้เอาความดีของท่าน ไปเที่ยวเล่าเที่ยวขานว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสแก่พระโพธิญาณรอมร่อยอยู่แล้ว...”¹⁸⁶

แม้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นแม้จะไม่ได้รับการขัดขวาง¹⁸⁷ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่โปรดในการที่วชิรญาณภิกษุทรงประพฤติตามอย่างพระสงฆ์มอญ¹⁸⁸ กล่าวคือการที่วชิรญาณภิกษุได้ทรงครองผ้าจีวรแหวกตามแบบพระสงฆ์มอญซึ่งแตกต่างจากการครองผ้าจีวรของพระสงฆ์ไทยซึ่งห่มคลุมหรือห่มหนีบ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

¹⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 40.

¹⁸⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 27. (สะกดตามต้นฉบับ)

¹⁸⁷ ฟงศธร กนกศิลป์ธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” พุทธศาสนศึกษา 13,1 (มกราคม-เมษายน 2549): 65.

¹⁸⁸ เอ.บี.คริสโตลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล หน้า 32.

เจ้าอยู่หัวตรัสถึงการห่มจีวรแหวกของวชิรญาณภิกษุในเรื่องการพิจารณาหาผู้ที่สมควรจะครองราชย์สมบัติต่อจากพระองค์ ความตอนหนึ่งว่า

“...ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินได้อยู่ก็เห็นแต่ท่านฟ้าใหญ่ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิชัย) ท่านฟ้าน้อย (เจ้าฟ้าจุฑามณีหรือต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิชัย) 2 พระองค์ ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่า ท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็จะทำให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินดอกกระมัง...”¹⁸⁹

อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีขันติ ออกล้นถึง 21 ปีถึงเรื่องการที่วชิรญาณภิกษุห่มจีวรแบบพระสงฆ์มอญจึงได้มีพระราชปรารภในเวลาทรงพระประชวรหนักใกล้จะสวรรคตกล่าวถึงเรื่องนี้เนื่องจากพระองค์ทรงเกรงว่าจะทำให้คณะสงฆ์แตกแยกกัน ดังในพระราชดำรัสให้กรมหมื่นอุดมรัตนารักษ์* จดมาพระราชทานกรมขุนอดิศร เมื่อวันที่ 3¹³ ค่ำ ปีมจ โทศก จุลศักราช 1212 ความว่า

“พ่อมั่งขา (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามั่ง กรมพระยาเดชาดิศร-ผู้วิชัย) พ่อจงเป็นเชษฐมัตตัญญู (พี่ใหญ่หรือ ผู้ใหญ่ ผู้รู้คิดรู้ถูก – ผู้วิชัย) พ่อจงรู้วาระน้ำจิต แลอธิบายของข้า ผู้พี่ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิชัย) อันขันธทุกข์พลาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยา (สมัยรัตนโกสินทร์ – ผู้วิชัย) ทรงพระเจ้าแผ่นดินมาสองพระองค์แล้ว กับพี่ด้วยคนหนึ่งเป็นสาม ตั้งแต่แผ่นดินสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ท่านได้ปราบดาภิเษกปีชกาลนับมาได้ห้าปีถึงปีมะแม พี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ยี่สิบสองปีได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ยี่สิบสามปีจึงสิ้นแผ่นดินไป มาเป็นแผ่นดินของสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย – ผู้วิชัย) อีกสิบหกปีจึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสังฆรัตนะในกรุงศรีอยุธยาที่นุ่งสบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน

แต่พ่อรามัญเข้ามาฟังพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้น แลเห็นครองผ้าผัดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญ เดียวนี้พระไทยห่มเป็นมอญโดยอัตโนมัติแห่งตน ปัญญาของพี่เห็นว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁸⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2504), หน้า 187.

* พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรรณพ กรมหมื่นอุดมรัตนารักษ์ เป็นพระราชโอรสลำดับที่ 32 ใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ประสูติเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2363 เป็นพระราชโอรสที่ทรงโปรดปรานมากพระองค์หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดมหารัชมงคลพระราชนันทน์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2409 ทรงเป็นต้นราชสกุล อรรณพ ณ อยุธยา

ถ้ำลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ ก็เห็นว่าจะให้ประชุมพระราชอาคันตุกะได้ว่ากล่าวกันว่า ควรไม่ควรนานอยู่แล้ว พี่นี่กลัวจะเป็นบาปบุญเป็นคุณเป็นโทษ พระสงฆ์จะแตกร้างกันไปจึงมิได้ว่ากล่าวแต่ใจนั้นรักแต่อย่างโบราณอย่างเดิวนั้นแล

นานไปเบื้องหน้าพระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นสูญไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุธยา ก็ถ้าแผ่นดินกลับมากขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ได้เป็นเจ้าของแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้น นี่แลเป็นความวิตกของพี่มากหนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาขึ้นแจ้กับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ ทรงไว้ซึ่งฟ้ากาสาวพัสดร์ ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็ไปพระภิกษุศรีอยุธยา พี่มีจิ๋วอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอรับเอาไว้ครองได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมีรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสีย”¹⁹⁰

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงคาดการณ์ได้ว่าวชิรญาณภิกษุจะได้เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจากพระองค์จึงได้มีพระราชปรารภเรื่องการห่มจีวรนี้ ดังที่ทรงพระบรมราชาธิบายว่า

“...แต่ครั้งเมื่อภายหลังก็ดูประหนึ่งจะทรงทราบพระญาณชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เถลิงถวัลยราชสมบัติจึงได้โปรดให้จดหมายพระราชดำรัสพระราชทานแก่กรมสมเด็จพระเดชาดิศรให้ทูลกรมสมเด็จพระปรมานุชิตด้วยเรื่องพระสงฆ์ห่มผ้า...”¹⁹¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายต่อไปอีกว่าพระราชดำรัสข้างต้นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ไม่ได้ทรงรังเกียจความประพฤติกของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ความว่า

“...มิได้ทรงรังเกียจความประพฤติกของพระสงฆ์ธรรมยุติกว่าผิดจากวินัย ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัยที่จะวางพระราชบัญญัติลงเหมือนอย่างพระเจ้ารามธิบดีเจ้ากรุงรามัญประเทศ ห้ามการห่มอย่างรามัญ ทรงพระราชดำริแต่ถึงการบ้านเมือง...”¹⁹²

¹⁹⁰ ประชุมพระราชปณิธาน เล่ม 2, ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2550), หน้า 365-366.

¹⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2530), หน้า 96.

¹⁹² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 33.

สำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วนั้นพระองค์ไม่ได้มีความรังเกียจพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในเรื่องอื่นๆ อีก พิจารณาได้จากการที่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายได้เป็นพระราชอาคันตุกะเช่นเดียวกับพระสงฆ์มหานิกาย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่า

“...พระสงฆ์ฝ่ายคณะธรรมยุติกนิกาย ก็ได้เป็นพระราชอาคันตุกะและเป็นเปรี๊ยะ เป็นคนโปรดปรานก็มี เสมอเหมือนกันกับพระสงฆ์มหานิกาย”¹⁹³

อย่างไรก็ตามการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานจีวรดังกล่าวนี้ นั่นคล้ายเป็นอุบายบอกใบ้แก่กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ให้ทรงช่วยรักษาพระพุทธรูปตามประเพณีดั้งเดิมไว้นั้นเอง¹⁹⁴ ซึ่งจีวรที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานออกไปนั้น กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ซึ่งไม่เคยทรงจีวรแหวกอย่างพระสงฆ์มอญอยู่แล้ว พระองค์ทรงรับแล้วก็ทรงครองทันที พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงโสมนัสปีติ คลายพระราชวิตกกังวล¹⁹⁵ เหตุผลที่พระองค์ทรงพระราชทานจีวรดังกล่าวนี้แก่กรมหมื่นนุชิตชิโนรสนั้น เพราะว่าการหมื่นนุชิตชิโนรสทรงมีอำนาจในการปกครอง ควบคุมดูแลพระสงฆ์ “คณะกลาง” ซึ่งธรรมยุติกนิกายที่วิจิตรญาณภิกษุทรงสถาปนาขึ้น ได้สังกัดอยู่กับคณะกลางนี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงพระราชดำริแล้วว่า การที่กรมหมื่นนุชิตชิโนรสซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ปกครองดังกล่าวนี้ คงจะได้ไปดำเนินการในเรื่องการห่มจีวรของวิจิตรญาณภิกษุที่ไม่เป็นที่พอพระทัยพระองค์อย่างแน่นอน จึงได้ทรงพระราชทานจีวรออกไปดังกล่าว

ในส่วนของวิจิตรญาณภิกษุนั้นจะเป็นด้วยกรมหมื่นนุชิตชิโนรสที่ได้ทรงทราบกระแสพระราชดำริเรื่องห่มจีวรแบบพระสงฆ์มอญแล้ว ไปทูลให้วิจิตรญาณภิกษุทรงทราบหรือจะเป็นด้วยข่าวไปเข้าพระกรรมเองอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อมาอีก 2 วันจึงได้ปรากฏว่าวิจิตรญาณภิกษุได้ทรงถวายปฏิญาณมายังกรมหมื่นนุชิตชิโนรส¹⁹⁶ ในลักษณะที่เป็นเชิงการขอรับสารภาพผิด¹⁹⁷ ความว่า

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

¹⁹⁴ ไสรัจจะ (นามแฝง), กวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ [ออนไลน์], 3 ธันวาคม 2553. แหล่งที่มา <http://www.sakulthai.com/DSakulcolumnndetailsql.asp?stcolumnid=2116&stissueid=2456&stcolcatid=2&stauthorid=44+>

¹⁹⁵ จุลลดา ภักดีภูมินทร์, พระนามพระบรมวงศานุวงศ์ [ออนไลน์], 3 ธันวาคม 2553. แหล่งที่มา <http://www.sakulthai.com/DSakulcolumnndetailsql.asp?stcolumnid=285&stissueid=2405&stcolcatid=2&stauthorid=13>

¹⁹⁶ ประชุมพระราชปจฉา เล่ม 2, ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ หน้า 547.

“กระหม่อมฉันเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตย์โดยจริงว่าแต่ก่อนเมื่อเป็นภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังยังตั้งหน้าหาความรู้วินัยศึกษา ไปคบหากับสงฆ์พวกศึกษาคิดละเอียดไปต่างๆ ได้ฟังพูดกันว่าหม่อมอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่างๆ ก็พลอยเห็นไปด้วยแต่ยังไม่ได้หม่อมเองมิได้ ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่นๆ ท่านหม่อมเข้าไปในพระราชวัง เป็นรับสั่งถามเลย มิได้มีรับสั่ง ก็พลอยคิดจิตใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วยต่อมาโดยรักไปข้างทางศึกษา หาได้นี้ก็มาถึงพระเกียรติยศ แลการแผ่นดินเป็นสำคัญแข็งแรง ดังทรงพระราชดำริครั้งนี้ไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมีได้ประพุดิมาดังนี้

อนึ่งเมื่อครั้งโน้นก็เป็นแต่มีศิษย์เป็นพระสงฆ์อยู่ 5 องค์ 6 องค์ ไม่ทราบว่าจะมีศิษย์หามากมายไป ครั้นอาศัยพระบารมีที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง บริษัทธิงมากขึ้นจึงคิดเห็นบ้างว่าจะประพุดิหม่อมอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศแลประเพณีพระนคร แต่กาลเลยมานานแล้วก็กระดากอยู่ แลไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเป็นที่อ้าง ก็เกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพุดิเหมือนกันนั้นอยู่ ครั้นนี้ได้รับสั่งในกรมเป็นที่อ้างก็ยินดี จะประพุดิตามพระราชประสงค์ สนองพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัชฌาศัย พระเดชพระคุณเป็นที่ล้นที่พ้น ชีวิตอยู่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อนึ่งก็จะได้เป็นสามัคคีการเวด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นอันมากต่อไปในเบื้องหน้าด้วยควรมิควรสุดแต่จะโปรด ปฏิญาณนี้ถวาย ณ วัน 5 ๓ ค่ำ ปีมะจอก โทศก 1212...”¹⁹⁷

กระจ่าง นันทโพธิธิบายว่าพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องการหม่อมฟ้าจิวรนั้นพระองค์ไม่ได้ทรงรังเกียจความประพุดิของพระสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายว่าผิดจากพระวินัย ทรงพระราชดำริถึงการบ้านเมือง ฝ่ายวชิรญาณภิกษุนั้นได้เฉลียวอยู่บ้างจึงได้ทรงปฏิญาณยอมเลิกหม่อมฟ้าอย่างพระสงฆ์¹⁹⁹ กระจ่างยังได้วิจารณ์เรื่องการหม่อมฟ้าแหวกตามแบบพระสงฆ์ของวชิรญาณว่าเป็นเรื่องการเมือง ความว่า

“การเปลี่ยนแปลงในเรื่องครองผ้าของนิกายใหม่นี้ก็เป็นเรื่องหลักเกณฑ์อันเป็นสาระอันใดมิได้เลย จึงเป็นที่เห็นได้ชัดว่ามันเป็นเรื่องของกโบายเพื่อความยิ่งใหญ่ทางการเมืองของพวกนิกายใหม่เท่านั้น ครั้นถูกกระแสดการเมืองพัดสวนทางมาอย่างแรง “องค์ปฐมบูรพาจารย์” (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิชัย) ท่านก็ทรงหลบหลีกโดยทรงประกาศเลิกเองง่ายๆ แต่แล้วเมื่อพระองค์ท่าน

¹⁹⁷ พระปลัดวรรณะ วรรณ, ประวัติธรรมยุติกและมหานิกาย, หน้า 132-133.

¹⁹⁸ ประชุมพระราชปจฉา เล่ม 2, ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ หน้า 367-368.

¹⁹⁹ กระจ่าง นันทโพธิ, มหานิกาย-ธรรมยุติก ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการตั้งเสพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร (นนทบุรี: สันติธรรม, 2528), หน้า 55.

ได้ทรงมีอำนาจเป็นใหญ่ในแผ่นดิน บรรดาสาวกของพระองค์ท่านก็ได้พลิกฟื้นวิถีการครองผ้าแบบนั้นขึ้นมาอีก จนในที่สุดก็ไม่ทราบว่าจะไรผิตอะไรถูก ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจทางการเมืองแท้ๆ”²⁰⁰

วันทนีย์ ส่งศิริอธิบายว่าการที่วชิรญาณภิกขุโปรดฯ ให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายหันกลับมาห่มจีวรแบบพระสงฆ์มหานิกายตามเดิมในปลายสมัยรัชกาลที่3 เพื่อเอาพระทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ซึ่งประชวรใกล้สวรรคตสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนว่า การตัดสินใจพระทัยทำสิ่งใดก็ตาม วชิรญาณภิกขุทรงคำนึงถึงผลประโยชน์ทางการเมืองของพระองค์มากกว่าจุดประสงค์อื่น²⁰¹

อย่างไรก็ตามเมื่อวชิรญาณภิกขุได้ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วนั้น พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เข้าชื่อกันยื่นฎีกาต่อเสนาบดี เพื่อขอกลับไปห่มแหวกตามเดิม ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า

“ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระเถระธรรมยุติกาทิ้งปวงเข้าชื่อกันยื่นฎีกาต่อเสนาบดี ขอให้นำความกราบทูลว่า ที่ต้องถูกบังคับขึ้นใจให้ครองผ้าตามแบบอย่าง ซึ่งไม่เลื่อมใสมีความเดือดร้อนขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับครองแหวกเหมือนอย่างเดิม ก็เกิดความลำบากพระราชหฤทัยแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะจะดำรัสให้ห่มผ้าอย่างพระมหานิกายต่อไป ก็ผิดกับคติซึ่งพระองค์เองได้ทรงตั้ง ทั้งจะทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยิ่งรู้สึกเดือดร้อนหนักขึ้นถ้าหากกลับครองแหวกตามอำเภอใจจะทรงทำอย่างไรก็ยากอยู่ แต่จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตเล่า ก็ผิดกับที่ได้ถูกรับไว้ต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉพาะมีทางที่จะระงับความลำบากนั้นได้ด้วยฐานะของพระองค์เมื่อก่อนเสวยราชย์เป็นแต่สมณคณาจารย์ เมื่อทรงรับฎีกาของพระมหาเถระ ฐานะของพระองค์เป็นพระราชามหากษัตริย์ จึงพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่า การปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นกิจของพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติ มิใช่ราชกิจของพระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด เมื่อมีพระบรมราชวินิจฉัยเช่นนั้น พระสงฆ์ธรรมยุติกาก็พากันกลับห่มแหวกตามเดิม”²⁰²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ถึงเหตุการณ์นี้ว่า

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

²⁰¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 119 ก.

²⁰² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 130-131.

“...ควรจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงถือว่าห่มผ้าแหวก
 อย่างนี้เป็นเครื่องหมายอันใด ซึ่งจะให้ปรากฏว่าเป็นพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกา จะห่มอย่างไร อย่างไม่
 ก็ได้ตามแต่จะพอใจ”²⁰³ และทรงพระบรมราชาธิบายต่อไปอีกว่า

“...ถึงว่าพระองค์ทรงตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้น ถ้าเป็นใจผู้อื่น มีพระเจ้ารามาธิบดีใน
 รัชมัญประเทศเป็นตัวอย่าง คงจะได้บังคับบีบบังคับพระมหานิกายเสียนักหนา นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯอนุญาตให้ถือปฏิบัติศาสนาตามใจตัว ทรงยกย่องทำนุบำรุงเสมอกันทั่วไป
 ตามคุณวุฒิ มิได้เลือกว่าเป็นธรรมยุติกหรือมหานิกาย...”²⁰⁴

การห่มแหวกนี้เข้าใจว่าเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างอย่างเป็นรูปธรรม
 ระหว่างคณะสงฆ์นิกายเดิมกับนิกายใหม่ที่สถาปนาขึ้นมาใหม่มากกว่า²⁰⁵ ศรีสุพร ช่วงสกุลกล่าวว่า
 การที่ธรรมยุติกนิกายมีความเหมือน กับนิกายเดิมอยู่มากจะแตกต่างกันในเรื่องของความเคร่งครัดใน
 พระวินัย ซึ่งแม้จะเป็นรูปธรรมแต่ก็เห็นได้ไม่ชัดเจนเหมือนกับการครองผ้า ส่วนการกลับไปสู่
 พุทธวัจนะด้วยปัญญาและเหตุผลก็เป็นความแตกต่างทางนามธรรมที่คนทั่วไปเห็นได้ยาก การห่ม
 ผ้าแบบมอญของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงเป็นการสร้างเอกลักษณ์ให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม
 ขึ้น ซึ่งการแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างคณะสงฆ์เดิมกับคณะสงฆ์ใหม่นี้ จะช่วยเสริม
 ความแตกต่างทางด้านนามธรรมให้เด่นชัดขึ้น และจะส่งผลให้เกิดความนิยมต่อธรรมยุติกนิกายได้
 ในระยะต่อมา²⁰⁶

นอกจากเรื่องการห่มผ้าจีวรแล้วนั้น อีกเรื่องหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงไม่พอพระทัยชีวิตฆราวาสคือการที่ฆราวาสไปสนิทสนมกับพระสังฆราชของแบบติสต์
 ปาลเลอกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) บาทหลวงในคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิกชาวฝรั่งเศส
 ที่เดินทางมาเผยแผ่ศาสนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บาทหลวงอาเดรียง โฌนีย์
 (Adrien Launay) ชาวฝรั่งเศสได้อธิบายถึงประวัติของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ไว้ ความว่า

“พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ออกเดินทางจากฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1828 (พ.ศ. 2371 – ผู้วิจัย)
 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยพระสังฆราชกูร์เวซซ์ เมื่อปี ค.ศ.1838 (พ.ศ. 2381 – ผู้วิจัย) และเป็นผู้แทน

²⁰³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน
ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 35.

²⁰⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

²⁰⁵ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย
 (พ.ศ.2368 – 2464),” หน้า 15.

²⁰⁶เรื่องเดียวกัน

พระสันตะปาปาประจำประเทศสยามในปี ค.ศ.1841 (พ.ศ. 2384 – ผู้วิจัย) ท่านมีชื่อเสียงมาก มีสติปัญญาเฉียบแหลมและมีเมตตา ท่านได้ศึกษาศาสนา ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ของประเทศสยามมาเป็นเวลานาน จนสามารถพูดภาษาประจำชาติได้ดีมากและรู้จักภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นภาษาของนักปราชญ์ได้ เมื่อครั้งยังเป็นมิชชันนารีธรรมคาวอยู่ ท่านได้สนิทสนมกับพระอนุชาของพระเจ้ากรุงสยามมาก คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย)²⁰⁷

พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์เป็นเจ้าอธิการวัดคอนเซ็ปชัน (วัดบ้านเขมร) ซึ่งอยู่ใกล้กับวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ที่วชิรญาณภิกษุจำพรรษาอยู่เพียงคลองกันเท่านั้น พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์เป็นผู้ที่มีความรู้ในภาษาไทยและภาษาบาลีอย่างดีจนสามารถแต่งหนังสือหลายเล่ม งานด้านภาษาศาสตร์ที่สำคัญคือ ไวยากรณ์ภาษาไทย (Grammatica Linguae Thai) ศัพท์ พะจะนะ พาสาไท (Dictionarium Linguae Thai) พจนานุกรมเล่มนี้กล่าวกันว่าวชิรญาณภิกษุทรงมีส่วนร่วมในการเรียบเรียงอยู่ด้วย²⁰⁸ นอกจากนี้ยังมีความรู้ด้านภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์คือ ฟิสิกส์ เคมีและดาราศาสตร์อีกด้วย²⁰⁹ ด้วยเหตุที่พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในหลายสาขา จึงเป็นที่โปรดปรานของวชิรญาณภิกษุ

บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์ (Adrien Launay) ได้อธิบายว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ต้องการให้วชิรญาณภิกษุไปสนิทสนมกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ ความว่า

“...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอิจฉาจึงรับสั่งให้พระอนุชา (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) แยกตัวออกจากพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ พระอนุชาทรงเชื่อฟังแต่ยังคงรักษามิตรภาพที่มีต่อพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ไว้และได้ทรงแสดงออกมาตอนที่พระองค์ขึ้นปกครองประเทศแล้ว”²¹⁰

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยที่วชิรญาณภิกษุไปสนิทสนมกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์นี้นั้นน่าจะมาจากเหตุผล 3 ประการ กล่าวคือ

²⁰⁷ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิสชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2528), หน้า 145.

²⁰⁸ ฉลอง แบบติสต์ ปาลเลอกัวซ์, บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม, แปลโดย เพียงฤทัย วาสนุญมา (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2524), หน้า 72.

²⁰⁹ เสรี พงศ์พิศ, ภาพลึกลับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 142.

²¹⁰ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิสชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2528), หน้า 148.

ประการที่ 1 มีการวิเคราะห์ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ต้องการให้ชาวชิรญาณิกะไปสนิทสนมกับพระสังฆราชบาลเลอแก้วซ์และมิชชันนารีต่างประเทศนั้นเป็นเพราะทรงเกรงว่าชิรญาณิกะจะหันไปนับถือคริสต์ศาสนา²¹¹

ประการที่ 2 เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงถึงสถานภาพของพุทธศาสนาภายในราชอาณาจักรที่อาจจะถูกคุกคามจะศาสนาอื่น กล่าวคือในสมัยนั้นมิชชันนารีชาวยุโรปและอเมริกันเริ่มเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาอย่างจริงจังมากขึ้นตั้งแต่ปีพ.ศ.2371 ในขณะเดียวกัน ราชสำนักไทยก็ได้รับรู้สถานภาพของพุทธศาสนาในอินเดีย ลังกาและประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พม่าซึ่งได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำทางการเมืองของชาติที่มีได้นับถือพุทธศาสนา เช่น ลังกาก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษแล้วในปีพ.ศ.2358 เช่นเดียวกับพม่าซึ่งถูกคุกคามจากอังกฤษ ส่วนพุทธศาสนาในอินเดียก็เสื่อมลงแล้วเนื่องจากผู้ปกครองมิได้นับถือพุทธศาสนา²¹² ความเป็นห่วงในเรื่องนี้นั้นพิจารณาได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงที่ใกล้เสด็จสวรรคต ความว่า

“...การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้คืออย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว...”²¹³

จากพระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงรังเกียจพวกฝรั่งเป็นพื้นอยู่²¹⁴ พิจารณาได้จากเหตุการณ์ในครั้งหนึ่งที่พระองค์ถึงกับทรงดำรัสบริภาษสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร (Queen Victoria of the

²¹¹ ฌอง แบปติสต์ ปาลเลอกัวซ์, บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม แปลโดย เพียงฤทัย วาสนุมา หน้า 69.

²¹² วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การพระศาสนากับการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, วินัย พงศ์ศรีเพียรและวีรวัลย์ งามสันติกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549), หน้า 319.

²¹³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 188.

²¹⁴ ไกรฤกษ์ นานา, พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านตะวันตก “มิตรภาพอาบาฟิช” (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), หน้า 75.

United Kingdom) เมื่อครั้งที่เซอร์เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เป็นทูตเข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี (Burney Treaty) ต่อหน้าขุนนางว่า ความว่า

“...เจ้าวิลาดก็เป็นผู้หญิงจะคิดราชการให้เข้ามาพูดจาหาเหตุ พาล วิวาท ถึงเพียงนี้ได้เจียวหรือ”²¹⁵

แต่ถึงอย่างนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระทัยกว้างขวางทรงเปิดโอกาสให้ทูตฝรั่งทุกคนที่มาได้เข้าเฝ้าด้วยไมตรีจิตแม้จะทรงถือพระองค์แบบโบราณและทรงสั่งฝรั่งก็ตามทรงพยายามปรับพระองค์ให้ทันสมัยกับเหตุการณ์โลกในขณะที่หลายประเทศในเอเชียต่อต้านและปฏิเสธการมาของฝรั่งอย่างไม่เป็นมิตร²¹⁶ ทำให้ความสัมพันธ์ในระยะแรกระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับมิชชันนารีชาวต่างประเทศนั้นเป็นไปได้ด้วยดี บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์อธิบายว่า

“พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงซัดขวางแต่พระอนุชาเท่านั้นแต่กับคณะมิชชันนารีกลับทรงแสดงความหวังดีและไม่ตรีจิต โดยทรงอนุญาตให้เข้ามาภายในประเทศได้อย่างง่ายดายและทรงย้ำกับพวกขุนนางว่า ห้ามเบียดเบียนชาวคริสต์”²¹⁷

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์อันดีดังกล่าวนี้ได้มาถึงจุดสูงสุดในช่วงปลายรัชกาล เนื่องจากได้เกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ ความขัดแย้งในครั้งนี้จะทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยคณะมิชชันนารีต่างชาติทั้งหมดภายในราชอาณาจักรด้วย จึงเป็นเหตุผลประการที่ 2 ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ทรงต้องการให้วีรญาณภิกษุไปสนิทสนมกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์

ประการที่ 3 เกิดจากเหตุการณ์โรคระบาดที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2392 ซึ่งได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในกรุงเทพฯ ผู้คนเรียกเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “ประกาศ่าหลง”²¹⁸ หรือห่าหลงปีระกา การแพทย์สมัยใหม่ที่มิชชันนารีอเมริกันหรือบาทหลวงคาทอลิกนำเข้ามา ก็ไม่สามารถแก้ไขได้ทัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹⁵ ไกรฤกษ์ นานา, พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท้าวทันตะวันตก “มิตรภาพอาบยาพิษ” หน้า 78.

²¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

²¹⁷ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี หน้า 148.

²¹⁸ ถนอม ปินตา, พิษณุ อรรถภิญญา, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย (กรุงเทพมหานคร: สภาจารีตจักรในประเทศไทย, 2525), หน้า 38.

ประชาชนทั่วไปจึงยังคงใช้พิธีไสยศาสตร์ตามประเพณี เพื่อหาทางแก้เคราะห์ นายแพทย์ฮอร์ช ฮอสท์ เฟลด์ส (George Haws Feltus) อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ว่า

“คนทุกชั้นต่างแตกตื่น หมอพื้นเมืองได้หนีคนไข้เอาตัวรอด มีการเช่นไหว้ผีปีศาจกันทั่วไป พวกประชาชนเชื่อกันว่าโรคระบาดนี้เกิดจากพวกผีที่โหดร้ายยกพวกมาจับเอามนุษย์ไปเป็นทาสของมัน เมื่อเป็นเช่นนี้ วิธีป้องกันที่ได้ผลที่สุดก็คือ เอาด้ายสายสิญจน์ที่พระสงฆ์ได้เสกเป่า แล้วมาผูกคอและผูกข้อมือ แล้วพวกปีศาจจะเข้ามาจับไม่ได้ เพราะฉะนั้นตามใบเสมากำแพงวังหลวงจึงมีด้ายสายสิญจน์ผูกไว้เป็นวงล้อม อันเป็นระยะยาวประมาณ 1 ไมล์...

แม้จะได้จัดการเช่นไหว้เป็นการป้องกันดังกล่าวแล้วก็ตามโรคหิวาตก็ยังมีระบาดทั่วไปอย่างรวดเร็วเหมือนไฟฟ้า โรคนี้ไม่เลือกหน้าบุคคลเลย เจ้าจอมหม่อมห้ามในวังหลวง เจ้าฟ้าแห่งเมืองเขมร พ่อค้าแขกที่ร่ำรวยก็ต้องตายด้วยโรคนี้เหมือนกับคนพื้นเมืองที่ยากจน คนได้ล้มตายลงอย่างมากมายจนหลายครัวเรือนมีคนตายมากกว่าคนเป็น ในบางรายคนที่รอดชีวิตมาได้ต้องทิ้งศพคนตายไว้ในบ้านเรือนตนหนีไปอยู่ที่อื่นเพราะตายมากจัดการไม่ไหว...

แม้โรคนี้จะเป็นภัยร้ายแรงสักเพียงไรก็ตาม การกำจัดศพคนตายมีเรื่องยุ่งยากยิ่งกว่าความกลัวตายกันเสียอีก

ตามที่เรารายกันแล้วว่าประเพณีของคนไทยนั้นต้องเอาศพคนตายไปเผาไฟให้ไหม้หมดแต่เนื่องจากว่าจำนวนคนตายได้ทวีคูณมากขึ้น จึงต้องใช้วิธีทำลายศพให้เร็วกว่านี้คือตายแล้วก็รีบจัดการทิ้งน้ำโดยไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไร เช่นเดียวกับโยนซากสุนัขตายลงแม่น้ำ เราจึงเห็นซากศพคนตายลอยไปลอยมาตามกระแสน้ำขึ้นลงที่ประตูบ้านของเราทุกๆ วัน ซากศพเน่าเปื่อยต่างๆ กันและบางทีก็เห็นนกการุมจิกซากศพเป็นอาหารอย่างอ่อย

ไม่ว่าเราจะเดินไปตามถนนสายใด เราจะพบคนหามศพห่อด้วยเสื่ออย่างรีบเร่ง คนไทยมักจะแสดงความเศร้าโศกเสียใจอย่างดั่งๆ เมื่อทราบว่าญาติสนิทมิตรร่วมใจตายโดยกะทันหัน ฉะนั้นเมื่อเดินไปตามถนนมักจะได้ยินเสียงร้องไห้โฮออกมาจากบ้าน โนนบ้านนี้เสมอ

ภาพที่น่าสลดใจอย่างยิ่งก็คือว่าตามบริเวณวัดต่างๆ ที่คนไทยถือเป็นปะเพณีนำเอาศพมาเผาหรือเก็บไว้เพื่อทำการเผาในเวลาต่อไปนั้น...ข้าพเจ้าเห็นบริเวณเก็บศพแห่งหนึ่ง มีศพที่น่าทุเรศหลายร้อยศพอยู่ในสภาพเน่าเปื่อยต่างๆ กันทั้งไว้เกะกะ ไม่ได้ฝังไม่ได้เผา เท่าที่พวกสัปเหร่อรับจ้างเอามาทิ้งไว้หรือมิตรสหายที่ยากจนไม่มีเงินพอที่จะเสียค่าใช้จ่ายในการเผาหรือฝังก็เอามาทิ้งไว้ตากแดดตากฝนอยู่อย่างน่าทุเรศเหลือเกิน...

จำนวนผู้ตายด้วยโรคนี้ในปี 1849 น่าตกใจมาก ในระหว่างที่โรคนี้ระบาดอย่างรุนแรงมีคนตายวันละ 1,500 คน เป็นประจำในกรุงเทพฯ แม่น้ำเต็มไปด้วยซากศพลอยเป็นแพและเรือสินค้าที่แล่นเข้ามารายงานว่ามีศพได้ตั้งหลายร้อยศพที่ลอยตามกระแสน้ำในระหว่าง 7 วันขณะที่

เรือแล่นอยู่ทางปากอ่าวทะเล เมื่อโรคระบาดนี้สงบลงแล้ว ทางราชการกะประมาณว่าจำนวนคนตายในกรุงเทพฯ และบริเวณใกล้เคียงในระยะเวลาเจ็ดเดือนมีไม่น้อยกว่า 40,000 คน”²¹⁹

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาเมื่อการระบาดคหิวตักโรคหยุดลงแล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบำเพ็ญพระราชกุศลโดยให้ประชาชนทั้งหลายทุกเชื้อชาติพลอยสัตว์ที่ถูกกักขังไว้ให้เป็นอิสระ พวกชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็รู้สึกแปลกใจที่ตนได้รับคำเรียกร้องให้จัดหมู ไก่และเป็ด...”²²⁰ ยอร์ช เอส. เฟลด์สบรรยายถึงพระราชพิธีนี้ว่า

“ตลอดระยะเวลา 3 วัน มีเรือบรรทุกสัตว์ต่างๆ มาถวายกษัตริย์ที่ทำเรือใกล้พระบรมมหาราชวัง โดยเจ้าพนักงานจัดลงบัญชีไว้ ครั้นแล้วเจ้าพนักงานจะเอาสัตว์เหล่านี้ไปเข้าโรงเลี้ยงไว้จนถึงกำหนดวันปล่อย ก็จะเห็นว่าต้องใช้เวลาเลี้ยงสัตว์เหล่านี้วันละกว่า 200 ถึง พอถึงวันกำหนดปลดปล่อยก็จัดขบวนเรือเพื่อแห่สัตว์เหล่านี้ไปปลดปล่อย อันนับว่าเป็นพิธีมหัพสารมาก

ในตอนเช้าวันนี้ แม่น้ำเต็มไปด้วยขบวนเรือยาวสุดสายตาตั้งแต่ค้ำแม่ น้ำจนถึงพระราชวังขบวนแห่เรือนี้ประดับธงทิวสีขาวและสีแดง มีดนตรีและตีฉาบ มีกรงสัตว์ขนาดใหญ่และมีรูปร่างต่างๆ กัน ทำเป็นหนึ่ง สอง สาม ลีชั้น บ้างก็เป็นรูปเจดีย์ บ้างก็เป็นรูปแจกัน บ้างก็ทำธงเป็นรูปสัตว์และนกที่มีอยู่ในกรงนั้นๆ

ทั้งหมดนี้จะพากันไปที่ท่าเรือของพระราชวังซึ่งเป็นสถานที่ปลดปล่อยสัตว์ที่ถูกขังทางราชการกะว่าเป็ดและไก่ประมาณหนึ่งแสนตัว สุกรประมาณ 500 ตัว และปลาเป็นๆ อีกหลายลำเรือได้ถูกนำมาถวายและปลดปล่อยในโอกาสนี้”²²¹

ในส่วน of พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขอให้ถวายสัตว์บางอย่างแต่พระองค์ซึ่งพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ก็เข้าใจดีว่า ในสถานะเช่นนี้การที่ทรงรับสั่งดังกล่าวก็เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการต่ออายุของพระองค์หรือเท่ากับการถวายพระพรให้พระองค์ทรงพระชนม์มาช้านาน สำหรับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์การถวายสัตว์แต่พระเจ้าแผ่นดินไม่น่าจะผิดต่อหลักศาสนาแต่ประการใด แต่มีบาทหลวงจำนวนหนึ่งคัดค้านถือว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการนอกรีตหรือที่คาทอลิกเรียกว่าซูเปอร์ดีซิง (Superstitious) จนกระทั่งมติของที่ประชุมบาทหลวงทั้งหมดไม่เห็นด้วย พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์จึงต้องกราบทูลว่าจะทำตามพระ

²¹⁹ ยอร์ช เอส. เฟลด์ส, *หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4*, แปลโดย กองคริสเตียนศึกษา (กรุงเทพมหานคร: กองคริสเตียนศึกษา, 2504), หน้า 45-48.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

²²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

ราชประสงค์ไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วมากรับสั่งให้จับพวกบาทหลวง ทำลายวัดและบ้านพักของบาทหลวงและบังคับให้ชาวคริสต์ตั้งละทิ้งศาสนา พระสังฆราชปาล เลอแก้วซ์เห็นว่าเหตุการณ์จะบานปลายและประวัติศาสตร์คงจะซ้ำรอยเหมือนในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน²²² ซึ่งได้เกิดความขัดแย้งระหว่างศาสนิกะหว่างศาสนาขึ้นในสมัยธนบุรีซึ่งทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ทรงพอพระทัยในหลายกรณี กล่าวคือ กรณีแรกนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งคือได้เกิดการโต้เถียงกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวมุสลิมและชาวคริสต์เรื่องการฆ่าสัตว์ว่า บาปหรือไม่บาป การโต้เถียงนั้นได้ทราบถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งทรงพระพิโรธเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ออกพระราชกฤษฎีกาเรื่องศาสนาฉบับหนึ่ง ประกาศนั้นลงวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ.2317 ความว่า

“ด้วยพวกเข้ารีตและพวกถือศาสนาอะหะหมัด เป็นคนที่อยู่นอกพระพุทธศาสนา เป็นคนที่ไม่มิกฎหมาย และไม่ประพฤติตามพระพุทธรวณะ ถ้าพวกไทยซึ่งเป็นคนพื้นเมืองนี้ตั้งแต่กำเนิด ไม่นับถือและไม่ประพฤติตามพระพุทธศาสนาถึงกับลืมชาติกำเนิดตัว ถ้าไทยประพฤติและปฏิบัติตามลัทธิของพวกเข้ารีตและพวกอะหะหมัด ก็จะตกอยู่ในฐานความผิดอย่างร้าย กาง เพราะฉะนั้นเป็นอันเห็นได้เที่ยงไว้ว่า ถ้าคนจำพวกนี้ตายไปก็ต้องตกนรกเวจี ถ้าจะปล่อยให้พวกนี้ทำตามชอบใจ ถ้าไม่เหนียวรั้งไว้ ถ้าไม่ห้ามไว้ แล้วพวกนี้จะทำให้วุ่นขึ้นทีละน้อยโดยไม่รู้ตัวจนในที่สุดพระพุทธศาสนาก็เสื่อมทรามลงไป

เพราะเหตุฉะนี้ จึงห้ามขาด มิให้ไทยและมอญ ไม่ว่าผู้ชายหรือผู้หญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ ได้ไปเข้าในพิธีของพวกอะหะหมัดหรือพวกเข้ารีต ถ้าผู้ใดมีใจดีแข็งเจตนาไม่มีดีมีชั่วไปด้วยกิเลสต่างๆ จะฝ่าฝืนต่อประกาศอันนี้ ขึ้นไปเข้าในพิธีของพวกอะหะหมัดและพวกเข้ารีตแม้แต่อย่างใดอย่าง 1 แล้ว ให้เป็นหน้าที่ของสังฆราช หรือบาทหลวงมิชชันนารี หรือบุคคลที่เป็นคริสเตียนหรืออะหะหมัดจะต้องคอยห้ามปราม มิให้คนเหล่านั้นได้เข้าไปในพิธีของพวกคริสเตียนและพวกอะหะหมัด ให้เจ้าพนักงานจับกุมคนไทยและมอญที่ไปเข้าพิธีเข้ารีตและอะหะหมัดดังว่ามานี้ ส่งให้ผู้พิพากษาชำระ และให้ผู้พิพากษาวางโทษถึงประหารชีวิต ถึงแม้สังฆราชก็ดี มิชชันนารีคนใดก็ดี หรือคนเข้ารีตและพวกอะหะหมัดคนใดก็ดี ไม่เกรงกลัวต่อประกาศพระราชโองการนี้ ขึ้นชักชวนคนไทยหรือมอญ ไม่ว่าผู้ชายหรือผู้หญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ให้เข้าไปในพิธีของพวกเข้ารีตและพวกอะหะหมัดแม้แต่พิธีใดๆ ก็ตาม ก็ให้เจ้าพนักงานจับกุมสังฆราช หรือบาทหลวงมิชชันนารี หรือบุคคลที่เข้ารีตหรือเป็นอะหะหมัดนั้นๆ ไว้ และให้วางโทษถึงประหารชีวิตให้เจ้าพนักงานจับกุมคนไทยหรือมอญซึ่งได้ไปเข้าพิธีของพวกเข้ารีตและพวกอะหะหมัดนั้น วางโทษถึงประหารชีวิตเหมือนกัน

²²² เสรี พงศ์พิศ, กาทอลิกกับสังคมไทย, หน้า 148-149.

ประกาศพระราชโองการนี้ ได้สั่งให้ไว้แก่ล้าม เพื่อให้ไปปฏิบัติตามพระราชโองการ
นี้จึงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 11 ปีมะเมีย จศก (ตรงกับวันที่ 13 เดือน
ตุลาคม ค.ศ.1774 พ.ศ.2317)²²³

ปัญหาการปรับตัวของพวกบาทหลวงเข้ากับวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ยุ่ยาก
บ่อยครั้งก็ไม่สามารถจะแยกได้ว่าพิธีกรรมอะไร ประเพณีใดที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและพิธีกรรม
อะไรเป็นประเพณีวัฒนธรรมที่น่าจะสามารถรับได้ โดยไม่ต้องกลัวว่าจะเป็นเรื่องนอกกรีต ความแข็ง
กระด้างในเรื่องนี้จึงทำให้เกิดกรณีขัดแย้งขึ้นบ่อยครั้งต่อมาได้เกิดกรณีที่รุนแรงเป็นกรณีที่สอง
ตามมาก็คือเรื่องการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาซึ่งเป็นธรรมเนียมที่ข้าราชการจะสาบานตนต่อ
พระมหากษัตริย์ต่อหน้าพระพุทธรูป พิธีนั้นพระสงฆ์จะสวดมนต์และทำเครื่องหมายสำคัญบนขัน
น้ำแล้วจุ่มศาสตราวุธของพระมหากษัตริย์ลงในขันน้ำนั้นจากนั้นก็ให้ข้าราชการดื่มน้ำที่ถือว่าเป็น
น้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น คติของพิธีนั้นเป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดีของเหล่าข้าราชการต่อองค์
พระมหากษัตริย์ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อองค์กษัตริย์ก็จะมี
ชีวิตที่เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าในหน้าที่การงานมีชีวิตที่ดี แต่หากข้าราชการผู้ใดที่ไม่จงรักภักดีคิดร้าย
ต่อราชบัลลังก์กษัตริย์เมื่อได้ดื่มน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ก็จะมีความเลวร้ายเกิดขึ้นและต้องมอดม้วยไป
ในที่สุด ซึ่งชาวคริสต์ที่เป็นข้าราชการและที่ต้องกระทำพิธีนี้ไม่ยอมร่วมพิธีด้วยแต่กลับกระทำ
พิธีดังกล่าวในวัดคริสต์ การกระทำดังกล่าวทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกริ้ว รับสั่งให้จับ
ข้าราชการเหล่านั้นและไม่กี่วันต่อมาสังฆราชเลอบอง (Le Bon) และบาทหลวงสององค์ก็ถูกจับด้วย
เสนาบดีได้สั่งให้บาทหลวงทั้งสามรับสารภาพว่าได้ทำผิดและขอพระราชทานอภัยโทษจากสมเด็จพระ
เจ้าตากสิน แต่ทั้งสามไม่ยอมปฏิบัติตามส่วนข้าราชการที่ถูกจับนั้นหลังจากถูกทรมานอยู่สอง
เดือนก็ยอมเข้าพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา รวมทั้งทหารคริสตังอีก 70 คนก็ถูกบังคับให้กระทำ
เช่นเดียวกัน ซึ่งทุกคนก็ยินยอมเพราะกลัวตาย มิชชันนารีที่ถูกจำคุกถูกโบยตีอย่างหนักเพราะไม่
ยอมรับผิด²²⁴ บาทหลวงอาเดรียง โทเนย์อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้ ความว่า

“ในปี ค.ศ.1775 (พ.ศ.2318 – ผู้วิจัย) ในวันที่กำหนดให้มีการสาบานตนแสดงความ
จงรักภักดีต่อพระเจ้าตากสิน นายทหารคาทอลิก3คนแทนที่จะไปที่เจดีย์และดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
ที่พระภิกษุเตรียมไว้ กลับไปที่โบสถ์และคุกเข่าลงหน้าพระแท่น ต่อหน้าชาวคาทอลิกจำนวน

²²³ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 (ต่อ) – 40)

(กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของกรุงสภา, 2511), หน้า 118-120.

²²⁴เสรี พงศ์พิศ, ภาทอลิกกับสังคมไทย, หน้า 110-111.

มาก แล้วได้กล่าวสาบานตนต่อพระคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในมือของผู้แทนพระสันตะปาปาซึ่งได้ออกหนังสือรับรองให้แก่นายทหารทั้ง 3 คน

พวกขุนนางได้ทุลเรื่องนี้ให้ทรงทราบและกล่าวโทษฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และฝ่าฝืนกฎหมายของพระองค์โดยตรง พระเจ้าตากสินทรงเข้าใจว่า ความจงรักภักดีพระผู้เป็นเจ้านั้นสำคัญกว่าความจงรักภักดีต่อพระองค์ พระองค์ไม่ได้ทรงไตร่ตรองอะไรเลย ทรงกริ้วและรับสั่งให้จำคุกนายทหารทั้งสาม รวมทั้งพระสังฆราชและบาทหลวง 2 คนคือท่านการ์โนลท์และท่านคูเด (Coudé) ผู้พิพากษาต้องการบังคับให้มิชชันนารีทั้งสามสารภาพว่าการปฏิญาณตนของนายทหารคาทอลิกสามคนนั้น เป็นความผิด แน่แน่นอนว่าทั้งสามต้องปฏิเสธ การปฏิเสธครั้งนี้ทำให้พระองค์กริ้ว จึงรับสั่งให้นำตัวบุคคลทั้ง 6 เข้าเฝ้าแล้วถอดเสื้อผ้าออกและเขียนด้วยหวายคนละร้อยที หลังจากนั้นก็นำตัวไปคุมขังในคุกแห่งเล็ก 5 อัน ซึ่งมีการตั้งชื่อเช่นนี้เพราะนักโทษจะถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำ 5 อย่าง คือ ตรวนและข้อที่เท้า โขและคาที่คอและข้อที่มือ²²⁵

พระสังฆราชเลอบองได้เขียนจดหมายถึงญาติเล่าเรื่องการจองจำและโบยตีว่าถูกทำเช่นนั้นหลายครั้งและกระทำต่อหน้าพระที่นั่งด้วย ช้ำยังถูกกล่าวหาว่าพยายามส่งข่าวไปฝรั่งเศสเพื่อฟ้องต่อกษัตริย์ฝรั่งเศสให้ยกกำลังมาช่วย ทั้งนี้เพราะคนที่ไปเยี่ยมสังฆราชได้ใช้ผ้าเช็ดเลือดหลังถูกโบยตีและได้นำผ้านั้นกลับไป ข้าราชการบางคนก็คิดว่าคงจะส่งเลือดตากแห้งนั้นไปยุโรป²²⁶ ซึ่งจะไปด้วยเหตุนี้หรือเหตุอื่นใดไม่ปรากฏแต่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสั่งห้ามชาวคริสตังส่งจดหมายไปต่างประเทศกับเรือสินค้าใดๆ บาทหลวงอาเดรียง โดเนย์ อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้ ความว่า

“...ชาวคาทอลิกได้รับอนุญาตให้เข้าเยี่ยมนำอาหารมาให้ได้เช็ดล้างและทำแผลให้กับผู้ถูกเขียนทั้งหมดด้วยความเคารพสุดซึ้งและจับใจ ความศรัทธาของพวกเขาคั้งนี้กลับช่วยโยให้พวกขุนนางใส่ความอีก เมื่อมีหญิงหม้ายนำสงสารคนหนึ่งได้เก็บรักษาเสื้อผ้าเปื้อนเลือดของมิชชันนารีไว้ด้วยความเลื่อมใสยิ่งและได้อาไปให้ชาวคาทอลิกบางคนดู

ในไม่ช้าพฤติกรรมดังกล่าวก็ถูกแปลความหมายเป็นการประทุษร้ายต่อความมั่นคงของประเทศ

คาทอลิกเลวคนหนึ่ง เป็นลูกหนี้ของคณะมิชชันนารี ใครจะหนีการชำระหนี้และโดยไม่ต้องสงสัยว่าต้องได้รับความช่วยเหลือจากขุนนางเหล่านี้ จึงถือโอกาสแจ้งข้อกล่าวหานักโทษเหล่านั้นว่า

²²⁵ อาเดรียง โดเนย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี หน้า 131.

²²⁶ เสรี พงศ์พิศ, คาทอลิกกับสังคมไทย, หน้า 111-112.

พระสังฆราชและบาทหลวงทั้งสองสั่งให้หญิงผู้นี้เก็บเสื้อผ้าข้อมสี่เลือดของพวกเขา และตากทิ้งไว้จนแห้งโดยไม่ซัก แล้วส่งไปยังประเทศตะวันตกเพื่อยุติให้ชาวยุโรปโกรธแค้น ราชอาณาจักรสยาม พวกเขาได้ซุกซ่อนปืนและกระสุนไว้ในที่อยู่อาศัย และวางแผนตีคาวูรพวก คาทอลิกเพื่อช่วยเหลือชาวต่างชาติ

แม้จะไม่ทรงเชื่อคำใส่ความนี้เลย พระเจ้าตากสินทรงสั่งห้ามเรือที่เตรียมพร้อมจะ เดินทางไปเมืองปัตตาเวีย (Batavia) รับผิดชอบจากชาวคาทอลิก และพระองค์ทรงส่งนักโทษ ทั้งหมดขึ้นศาลซึ่งประกอบด้วยขุนนางชั้นผู้ใหญ่หลายคน มีการอ่านคำร้องยื่นฟ้องคณะมิชชันนารี แต่มิชชันนารีตอบได้ในทันทีว่า

พอกันทีกับการเขียนเขียนที่อยู่อาศัยและทำการตรวจค้นเพื่อพิสูจน์การกล่าวหาพิศๆ ซึ่งทำให้พวกเราต้องตกเป็นเหยื่อ

ผู้พิพากษารีบตรงไปยังที่อยู่ของพระสังฆราชและบาทหลวง ทำการเปิดดูเครื่องเรือน และหีบ ก็ไม่พบทั้งกระสุนหรือปืนเลยและในจุดนี้เขาก็เริ่มเชื่อในความบริสุทธิ์ของคณะมิชชันนารี จึงเสนอให้ตามหาผู้กล่าวร้าย แต่คณะมิชชันนารีปฏิเสธและพูดว่า

ไม่ใช่เป็นธรรมเนียมของชาวคาทอลิกที่จะกระทำเช่นนั้นและไม่เพียงแต่เราจะยก โทษให้กับผู้กล่าวร้ายนี้เท่านั้น เรายังจะยกหนี้สินทั้งหมดให้และอนุญาตให้ไปเมื่อไรก็ได้ตามที่เขา ต้องการ²²⁷

ในระหว่างนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงยกทัพไปทำสงครามกับพม่าจึงปล่อยให้ มิชชันนารีอยู่ในคุกต่อไปถึง 7-8 เดือน จึงได้รับการปล่อยตัว ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นความช่วยเหลือของ ชาวอังกฤษที่เข้ารีตคนหนึ่ง แต่เหตุผลอย่างอื่นไม่ปรากฏแจ้งชัด เพราะมิชชันนารีเองไม่ได้ทำการ ขอพระราชทานอภัยโทษแต่อย่างใด บาทหลวงอาเดรียง โจนีย์ อธิบายถึงเหตุการณ์นี้ไว้ ความว่า

“อย่างไรก็ตามข้อพิสูจน์อันแจ้งชัดนี้ไม่อาจทำให้คณะมิชชันนารีได้รับอิสรภาพและ เพียง 7-8 เดือนต่อมา มีการถอดคาและขี้ออกให้ ตามคำร้องขอของกัปตันชาวอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งเดินทางผ่านมาประเทศสยาม

เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม คณะมิชชันนารีก็ถูกนำตัวไปพบเจ้าพระยาพระคลังผู้ซึ่งสัญญาว่าจะปล่อยตัวไปในกรณีที่พวกคาทอลิกรับประกัน ชาวคาทอลิกต่างร้องตะโกนเป็นเสียงเดียวกันว่า ทุกคนขอรับรองคุณพ่อและเพิ่มเติมว่าทุกคนยินดีสนองคุณความดีที่คุณพ่อได้มอบไว้กับพวกเขา

²²⁷ อาเดรียง โจนีย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์
ดนตรี หน้า 131-132.

อย่างไรก็ตามก่อนที่จะปล่อยนักโทษไป เจ้าพระยาพระคลังต้องการบังคับให้มีการเซ็นสัญญาว่าจะไม่ห้ามขายทหารตีมน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอีกต่อไปและจะไม่ทำอะไรที่ขัดกับจารีตประเพณีของราชอาณาจักร พระสังฆราชเลอบอง บาทหลวงการ์โนลท์และบาทหลวงกูเดให้สัญญาว่าจะปฏิบัติตามจารีตประเพณีของชาติตราบใดที่ประเพณีนั้นไม่ขัดต่อศาสนาคาทอลิก ข้อจำกัดนี้ทำให้เกิดมีการประชุมครั้งใหม่ระหว่างพวกขุนนางบ้างก็พูดถึงการส่งคณะมิชชันนารีกลับยุโรป บ้างก็ยกย่องคุณความดีและความเมตตาที่มีต่อชาวสยาม รวมทั้งประโยชน์ของการมาของคณะมิชชันนารีที่มีต่อการค้าของราชอาณาจักร คนกลุ่มหลังเห็นด้วยกับการกอบโกยผลประโยชน์นี้และประตูกุ๊กก็เปิดให้เซลยเป็นอิสระโดยไม่ต้องมีระเบียบวิธีการอื่นนอกเหนือไปจากการค้าประกันของชาวคาทอลิก”²²⁸

กรณีที่สามเป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปีพ.ศ.2321 สมเด็จพระเจ้าตากสินได้รับสั่งให้กระทำพิธีแห่ทางน้ำขึ้น 3 วัน เป็นการเฉลิมฉลองที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น ในการนี้ได้รับสั่งให้ประชาชนรวมทั้งชาวต่างชาติร่วมพิธีดังกล่าวปรากฏว่าไม่มีศาสนิกชนคาทอลิกไปร่วมงานนี้ด้วยเลย สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกริ้วมากถึงกับรับสั่งว่าจะต้องไล่พวกมิชชันนารีออกจากราชอาณาจักรให้หมดและทรงกริ้วพวกทหารคาทอลิกโดยพระองค์ทรงไม่จ่ายค่าเบี้ยหวัดให้บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์อธิบายถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งนี้ว่าเกิดจากพระราชพิธีที่เป็น “ชื่อเชื่องมงาย” และอ้างถึงพระราชดำรัสของสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ทรงตรัสอย่างรุนแรงถึงกับจะทรงประหารชีวิตพวกมิชชันนารีถ้าหากขัดขึ้นพระองค์ ความว่า

“...พระเจ้าตากสินซึ่งตั้งต้นตัวกับการทำกิจกรรมอยู่เสมอก็ใช้เวลาว่างแต่งประมวลชื่อเชื่องมงายขึ้นในปี ค.ศ.1778 (พ.ศ.2321 – ผู้วิจัย) พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ริเริ่มพระราชพิธีกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค งานนี้กินเวลานาน 3 วัน ชาวเมืองบางกอกทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวจีน อันนัม ลาว อินเดียน มาเลย์ ต่างได้รับคำสั่งให้เข้าร่วมในพระราชพิธีนี้ด้วย

ระหว่างพระราชพิธีนี้ พระองค์เสด็จประทับบนประรำที่ยกขึ้นริมฝั่งแม่น้ำและทอดพระเนตรกระบวนแห่ เมืองมองไม่เห็นชาวคาทอลิกเลยพระองค์ก็กริ้วในทันที ร้องว่า “ข้ารู้เหตุผลที่พวกคาทอลิกไม่มา ข้าตกลงใจปราบพวกนี้ให้อยู่และถ้าพระสังฆราชและพวกมิชชันนารีขัดขึ้นข้า ข้าจะสั่งฆ่าให้หมดแต่พวกเขาก็ขอมถุกฆ่าและตายเยี่ยงสัตว์

วันรุ่งขึ้น พระองค์ทรงคลายความโกรธลงเล็กน้อยเนื่องจากขุนนางชั้นสูงผู้หนึ่งได้ให้คำอธิบาย พระองค์ทรงพอพระทัยที่ได้ทรงแสดงความเพียรพยายามเพื่อความความสุขของมวล

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

มนุษยชาติโดยตรัสว่าข้าปรารถนาโลกไปสู่หนทางที่ถูกต้อง พวกคาทอลิกไม่ต้องการติดตามข้า พวกเขาจะพากันพินาศ แต่นั่นเป็นเรื่องของพวกเขา...

ต่อมาไม่นานก็ถึงวันจ่ายเบี้ยหวัด พระองค์ก็รีวคาทอลิกอีกครั้งหนึ่ง (ทรงพระราชดำรัสว่า) มีประโยชน์อะไรที่จะจ่ายเงินกับพวกนี้ ที่ไม่ยอมเข้าร่วมในพิธีของเราเลย พวกเขาปฏิเสธ แม้แต่จะมาเล่นดนตรีตามเสด็จข้าในวังงานนักขัตฤกษ์

ผู้เข้าร่วมพิธีต่างพิมพ์คำชื่อของพระสังฆราชและคณะมิชชันนารี พระเจ้าตากสินจึงตรัสสรุปว่า

ไม่ต้องจ่ายเงินให้พวกคาทอลิกตราบใดที่พระสังฆราชและบาทหลวงยังไม่ออกจากราชอาณาจักร

การข่มขู่ครั้งนี้เป็นที่รู้จักกันในหมู่ประชาชนที่หวาดกลัวว่าจะทำให้การเบียดเบียนศาสนาเลวร้ายลงไปอีก ชาวคาทอลิกร้องไห้คร่ำครวญและตรงไปยังโบสถ์ วิงวอนต่อพระเยซูเจ้าให้ทรงช่วยให้พ้นภัย กระบวนแห่ครั้งใหม่ของพวกนอกศาสนาก็มีขึ้น ชาวคาทอลิกบางคนได้เข้าร่วม โดยหวังว่าการเชื่อฟังครั้งนี้จะทำให้พระองค์ทรงคลายความโกรธลงได้

พระสังฆราชเลอบองรู้สึกไม่พอใจการประนีประนอมของชาวคาทอลิกในครั้งนี้ และวันอาทิตย์ต่อมาในระหว่างทำพิธีมิสซา ท่านก็ได้ประกาศขับไล่ผู้กระทำผิดออกจากศาสนายกเว้นคนๆ หนึ่ง นอกนั้นเป็นผู้กระทำผิดจะต้องยอมรับความผิดของตนและยอมรับความผิดของตนและยอมขอโทษซึ่งพระศาสนจักรไม่เคยปฏิเสธผู้กระทำผิดที่อ่อนแอและรู้สำนึกในความผิดของตน

พระเจ้าตากสินทรงทราบเรื่องนี้และทรงมีความหวังดีมากขึ้น พระองค์ทรงเข้าใจคุณธรรมของชาวคาทอลิกและหน้าที่ที่ทุกคนต้องต่อสู้ จึงทรงกล่าวเตือนเจ้าพระยาพระคลังที่ยุให้พระองค์กรี๊ว พระองค์ตรัสว่า

วันก่อนเห็นข้าแสดงอาการโกรธ ท่านก็ได้ค้นหาวิธียุยงให้ข้าโกรธมากขึ้น พวกคาทอลิกมันคงในศาสนาของตนแทนที่จะประพฤติตนเป็นสัตว์สองหน้า ท่านจงแน่ใจได้ว่าถ้าข้าทำอะไรรุนแรงเกินไป ท่านจะต้องชดใช้ ตัวท่านเองก็ต้องรับเคราะห์ ในครั้งนี้เช่นกัน...

ในไม่ช้าการขู่และการบาดหมางก็เพิ่มทวีมากขึ้นจนกระทั่งทำให้พระองค์ทรงกรี๊วมาก ซึ่งผลก็คือ การเนรเทศคณะมิชชันนารีออกจากราชอาณาจักร ประมาณปลายปี ค.ศ. 1779 (พ.ศ. 2322 - ผู้เขียน) พระสังฆราชเลอบอง บาทหลวงการ์โนลท์และบาทหลวงคูเดก็ถูกเรียกตัวขึ้นศาล ถูกเหยียดหยาม ถูกตีและท้ายสุดถูกเนรเทศออกจากราชอาณาจักร²²⁹ บาทหลวงเหล่านี้กล่าวว่า

²²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133-135.

“ท่านจะเอาเราเข้าคุกอีก หรือท่านจะไล่เราออกนอกราชอาณาเขต หรือท่านจะฆ่าเราให้ตายก็ได้ แต่ทำอย่างไรๆ เราก็ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงข้อปฏิบัติเดิมของเรา”

อย่างไรก็ตามพระสังฆราชและบาทหลวงก็ถูกจองจำแต่ไม่นานก็ถูกปล่อยตัว และการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรับสั่งว่าจะไล่พวกมิชชันนารีออกจากราชอาณาจักรให้หมดนั้นทำให้พวกคาทอลิกได้รับความทุกข์อย่างยิ่ง ถึงกับพวกทหารคาทอลิกขอไม่รับเบียดหัวัดเพื่อแลกกับการที่มิชชันนารีจะคงอยู่ต่อไปในราชอาณาจักร แต่การพูดด้วยความปรารถนาดีเช่นนั้นกลับได้รับการตีความว่าเป็นกบฏเรื่องจึงยุ่งยากมากยิ่งขึ้น พระราชดำริที่จะให้มิชชันนารีออกนอกราชอาณาจักรก็ยังคงมีอยู่ แต่ไม่สบโอกาสที่เรือต่างชาติจะออกไป จนที่สุดมีเรือชาวมุสลิมมาจากเมืองสุหรัต [(Surat) อยู่ในประเทศสาธารณรัฐอินเดีย - ผู้วิจัย] สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงได้รับสั่งให้คณะมิชชันนารีออกนอกพระราชอาณาจักรไปพร้อมกับเรือลำนั้นในปี พ.ศ.2322 แม้ว่าพวกมิชชันนารีจะขอร้องผ่านสมเด็จพระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ พระมหาอุปราชและพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินแต่ก็ไม่สำเร็จเพราะทรงเสนอว่า หากอยากอยู่ต่อไปก็ต้องสัญญาว่าจะร่วมมือ ไม่ขัดขวางพวกคริสตังในการร่วมพิธีต่างๆ ที่ทางราชการจะกำหนด ซึ่งมิชชันนารีก็ไม่ยินยอมและความจริงพระมหาอุปราชก็เคยอัปเปหิคริสตังบางคนออกจากศาสนจักรเพราะได้เข้าร่วมพิธีกรรมที่ทางราชการจัดขึ้น

การออกนอกราชอาณาจักรของคณะมิชชันนารีในครั้งนี้ เป็นเรื่องที่ยังสับสนเพราะดูจะมีสาเหตุอยู่หลายประการ ส่วนหนึ่งเป็นความขัดแย้งที่สั่งสมมาตลอดในรัชสมัยนี้และที่ต่อเนื่องมาจากปลายสมัยอยุธยา²³⁰ โดยที่มิชชันนารีไม่ยินยอมลดละความพยายามลงแต่อย่างใด เหตุผลอีกประการหนึ่งที่มิชชันนารีอ้างในจดหมายเหตุต่างๆ ที่กล่าวถึงความไม่แน่นอนของพระอาการของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของพระองค์ โดยเฉพาะในประเด็นที่มิชชันนารีกล่าวว่า หากฝรั่งไม่ออกไป พระองค์คงไม่สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ เหตุผลข้อนี้ไม่แน่ชัดว่าจะเกี่ยวข้องมากน้อยเพียงใด²³¹

ความขัดแย้งระหว่างมิชชันนารีกับสมเด็จพระเจ้าตากสินในสมัยธนบุรีนี้ได้ทำให้พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ตัดสินใจปฏิบัติตามความเห็นเดิมของตนเพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำตามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่ง เหตุการณ์อาจจะซ้ำรอยประวัติศาสตร์เหมือนในสมัยธนบุรี กล่าวคือ พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ได้สั่งให้นานกยง 1 ตัว แพะ 2 ตัว กับห่าน 2 ตัว ไปทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงหายกริ้วและสั่งให้ยกเลิกพระ

²³⁰ดูรายละเอียดใน เสรี พงศ์พิศ, *คาทอลิกกับสังคมไทย*, หน้า 65-97.

²³¹เสรี พงศ์พิศ, *คาทอลิกกับสังคมไทย*, หน้า 110-114.

ราชโองการข้างต้น แต่อย่างไรก็ตามก็มีวัดบางแห่งที่ถูกทำลายและบาทหลวงฝรั่งเศสทั้งหมด นอกจากพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ถูกเนรเทศออกนอกประเทศ ในราชอาณาจักรจึงเหลืออยู่แต่ บาทหลวงพื้นเมืองและพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ แต่เหตุการณ์ก็ไม่ร้ายแรงจนเกินไปเพราะยังมีครู คำสอนจำนวนหนึ่งคอยช่วยเหลือในการดูแลชาวคริสต์โดยเฉพาะผู้ที่เพิ่งเข้ารับศีล²³² บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์อธิบายถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า

“...พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงรับสั่งให้ประชาชนทุกคนทำพิธีบูชา ซึ่ง บาทหลวงบางท่านคิดว่าเป็นความเชื่อมงายและห้ามให้ชาวคาทอลิกปฏิบัติตาม พระองค์ก็รู้ว่าการต่อต้านครั้งนี้จึงจับไล่มิชชันนารี 8 คนออกไป ซึ่งต่อมาได้ไปอยู่ที่สิงคโปร์และปีนังระหว่างรอ ให้เหตุการณ์สงบเพื่อเข้ามาในราชอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง...”²³³

เมื่อคณะบาทหลวงที่ถูกเนรเทศนี้ได้เดินทางผ่านสิงคโปร์นั้น ได้ให้สัมภาษณ์กับ หนังสือพิมพ์อังกฤษที่ออกในสิงคโปร์ว่า

“พวกเขาเลือกเอาในทางถูกเนรเทศยิ่งกว่ายอมร่วมในพิธีต่างศาสนา ส่วนพวกศาสนทูตนิกายโปรเตสแตนท์ได้ยอมเอออายด้วย”²³⁴

พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ได้อธิบายถึงเหตุการณ์นี้และได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็น “เผด็จการ” และได้อธิบายต่อไปอีกว่า ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้นคณะบาทหลวงที่ถูกเนรเทศดังกล่าวได้เดินทางกลับมายังราชอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง ความว่า

“...กษัตริย์สยาม (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิชัย) ทรงมีพระบัญชา ด้วยพระพิโรธให้ทำลายโบสถ์ทุกแห่งและจับไล่มิชชันนารีออกไปทุกคน โชคดีที่มีการสนองพระบรมราชโองการอันเป็นเผด็จการเหล่านี้แต่เพียงบางส่วนเท่านั้นและด้วยพระมหากรุณาธิคุณของ กษัตริย์พระองค์ใหม่ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิชัย) บรรดาบาทหลวงที่ถูกขับไล่ ออกไปได้กลับมาประจำในตำแหน่งหน้าที่ของตนอีกครั้ง”²³⁵

²³² เรื่องเดียวกัน, หน้า149-150.

²³³ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี หน้า 152.

²³⁴ ยอร์ช เอส. เฟลด์ส, หมอมหาเจ้าในรัชกาลที่ 4, แปลโดย กองคริสเตียนศึกษา หน้า 51.

²³⁵ ฉอง แบบปติสท์ ปาลเลอกัวซ์, บันทึกเรื่องมิชชันแห่งกรุงสยาม, แปลโดย เพียงฤทัย วาสบุญมา หน้า 48-49.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้วนั้นคณะมิชชันนารีที่ถูกเนรเทศออกไปนี้ได้กลับเข้ามาในราชอาณาจักรอีกครั้ง ดังที่บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์อธิบายถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ ความว่า

“เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต 2 ปีต่อมา กษัตริย์พระองค์ใหม่ คือ เจ้าฟ้ามงกุฎหรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเชิญบาทหลวงทั้ง 8 ท่านกลับมาสยาม (ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2394 – ผู้วิจัย) และ 7 เดือนต่อมา พระองค์ทรงเชิญคณะมิชชันนารีเข้าเฝ้าอย่างสง่าโดยไม่ต้องสงสัยว่าเพื่อแก้ไขความผิดพลาดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ และเพื่อพิสูจน์ต่อมหาชนว่าพระองค์มีความยกย่องพระสังฆราชและบาทหลวง พระสังฆราชปาลกัวพร้อมด้วยคณะมิชชันนารีและหัวหน้าคาทอลิกในเครื่องแต่งกายเต็มยศถูกนำตัวเข้ามาในห้องท้องพระโรง ซึ่งมีขุนนางและมหาดเล็กหมอบกราบไปหน้าจรดพื้นอยู่”²³⁶

ด้วยเหตุผล 3 ประการดังกล่าวข้างต้นนี้น่าจะทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงต้องการให้วชิรญาณภิกษุซึ่งเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงไปคลุกคลีใกล้ชิดกับบุคคลนอกศาสนาเพราะอาจจะไม่เป็นผลดีกับสถานะพระมหากษัตริย์ของพระองค์ทั้งในเรื่องการเมือง ตลอดจนในเรื่องศาสนาเพราะพระองค์ทรงอยู่ในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนาภายในราชอาณาจักรของพระองค์ให้มีเสถียรภาพและความมั่นคง

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างวชิรญาณภิกษุกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ก็กลับมาแน่นแฟ้นอีกครั้งหนึ่งเมื่อวชิรญาณภิกษุได้ลาสิกขาบทและเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – ดังในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระบรมราชาธิบายถึงความสัมพันธ์ของพระองค์กับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์เมื่อครั้งที่ยังทรงเป็นภิกษุอยู่ ความว่า

“เพราะเหตุเมื่อกรุงสยาม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) ยังมีได้บรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น ได้รู้จักรักใคร่ชอบพอกันเคยกับบาทหลวงยวงบาบติส (พระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ – ผู้วิจัย) ซึ่งได้ที่แต่งตั้งมาแต่ซางตูปาปาเกรกอรี่ที่ 16 (สมเด็จพระสันตะปาปาเกรกอรี่ที่ 16 – ผู้วิจัย) ให้เป็นบิชอป (บิชอปหรือพระสังฆราช – ผู้วิจัย) สำหรับเมืองมอลอส (Mallos – ผู้วิจัย)ว่าที่แทนอโปสตอลอ [(Vicaire apostoliqueหรือประมุขมิสซัง – ผู้วิจัย)] อยู่ในกรุงเทพมหานครนี้ เพื่อเป็นประธานจะอนุเคราะห์สั่งสอนและทำนุบำรุงศาสนาโรมันคาทอลิกคริสตตั้งในแผ่นดินสยามนี้นั้นมานาน ครั้นเมื่อกรุงสยามได้บรมราชาภิเษกเป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ได้

²³⁶อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี หน้า 152.

ยอมให้บาทหลวงยวงบาทตศบิจนบเมืองเมลอนั้น ไปสู่มหาอยู่เนื่องมิได้ขาด ครั้นล่วงมาแต่เวลาที่กรุงสยามได้ตั้งอยู่ในราชสมบัตินั้นได้เป็นปีที่สอง บาทหลวงยวงบาทตศบิจนบเมืองเมลอนั้นเข้ามาลากรุงสยามว่าจะไปเยี่ยมเยียนเมืองฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติภูมิแล้วว่า ถ้าได้โอกาสจะแวะไปเฝ้า บังคมบาทท่านบิดาผู้บริสุทธ์ ณ เมืองโรมด้วย...”²³⁷

ในส่วนของพระสังฆราชปาลเลอกัวซก็ได้อธิบายว่าชีวิตญาณภิกษุได้เคยเสด็จไปเยี่ยมตนถึงที่วัด ความว่า

“...ในวันหนึ่ง พระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวช – ผู้วิจัย) ได้เสด็จมาเยี่ยมเยียนพวกเรา เมื่อพระองค์เสด็จเข้ามาข้างใน ทอดพระเนตรไปรอบๆ พระองค์ แล้วตรัสว่าวิทยาลัยแห่งนี้รุ่งร้งนั้”²³⁸

ความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซนั้นได้แสดงออกจนถึงในวาระสุดท้ายของชีวิตพระสังฆราชปาลเลอกัวซกล่าวคือเมื่อพระสังฆราชปาลเลอกัวซได้ถึงแก่กรรมภาพในปีพ.ศ.2405 ได้มีพิธีฝังศพอย่างสง่า โดยมีขบวนแห่ทางเรือจากหน้าวัดอัสสัมชัญไปยังวัดคอนเซ็บชัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชประสงค์จะให้พิธีศพเป็นไปอย่างสง่าที่สุด จึงได้พระราชทานเรือหลวงสองลำเพื่อนำขบวนโดยบรรทุกหีบศพ ขบวนแห่นั้นประกอบด้วยเรือดนตรี (ดนตรีไทยจากค่ายคริสตังที่ใช้ในพิธีทางศาสนาด้วยในบางครั้ง) เรือของคริสตัง ข้าราชการไทยและทูตต่างประเทศ ในเหตุการณ์นี้มีผู้เล่าว่า

“โดยที่เวลานั้นน้ำกำลังลด ขบวนศพจึงมาถึงหน้าพระบรมมหาราชวังเมื่อเวลาบ่าย 2 โมง พระเจ้าแผ่นดินพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ในฉลองพระองค์ไว้ทุกข์และโกนพระเศียร ได้เสด็จลงมาในเรือริมฝั่ง และเมื่อศพพระสังฆราชมาถึงหน้าพระราชวัง พระองค์ก็ทรงกราบลงสามครั้ง ศพพระสังฆราชได้มาถึงวัดคอนเซ็บชันเอาเวลาเย็น 5 โมง เช้าวันรุ่งขึ้นเมื่อเสร็จพิธีทางศาสนาแล้วได้มีการบรรจุศพลงในหลุมที่เตรียมไว้ ปั้นใหญ่ยิ่งไว้อาลัย 15 นัด”²³⁹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²³⁷ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2506), อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ, 2525:142-143.

²³⁸ ฌอง แบปติสต์ ปาลเลอกัวซ, บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม, แปลโดย เพียงฤทัย วาสนุญมา หน้า 39-40.

²³⁹ เสรี พงศ์พิศ, กาทอลิกกับสังคมไทย, หน้า 164-165.

บาทหลวงอาเดรียง โลเนย์ได้อธิบายว่าการมรณภาพของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์นั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโทมนัสอย่างยิ่งและยังได้บรรยายถึงพิธีฝังศพของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ไว้อย่างละเอียด ความว่า

“การสูญเสียครั้งนี้สร้างความเศร้าสลดให้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอย่างยิ่ง พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้จัดทำพิธีศพอย่างสง่าที่สุด คณะมิชชันนารีรู้สึกดีใจมากที่จะเชื่อฟังคำสั่งนั้น พระองค์ทรงอนุญาตให้มีการแสดงการสักการะศพของพระสังฆราชอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 1 กรกฎาคม เวลาบ่าย 3 โมง คณะสงฆ์ กงสุลฝรั่งเศส ชาวยุโรปที่อยู่ในเมืองบางกอก ชาวคาทอลิกทุกคนได้มาประชุมกันที่โบสถ์อัสสัมชัญและไปยังที่อยู่ของพระสังฆราชเพื่อรับศพและแห่ไปจนกระทั่งถึงโบสถ์ เช้าวันรุ่งขึ้น ขบวนแห่ซึ่งขยายมากขึ้นประกอบด้วยขุนนางสยามสำคัญๆ มาประชุมกันอีกที่โบสถ์อัสสัมชัญ และภายหลังที่ทำพิธีอับซุตแล้วขบวนแห่ก็มุ่งตรงสู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อนำร่างของพระสังฆราชไปยังโบสถ์คอนเซ็ปชัน

ที่ทำเรือ ขณะที่คนแบกหีบศพยกหีบศพลงเรือหลวงและวางลงบนพื้นที่ยกขึ้นมาและมีบุษบก 2 ชั้นตั้งอยู่ ณ นั้น คณะสงฆ์ กงสุลยุโรป เหล่าขุนนางและชาวคาทอลิกจำนวนมากก็ลงเรือลำป็นลำอื่นๆ ต่อมากระบวนเรือก็ได้รับคำสั่งให้เคลื่อนขบวน ที่หัวขบวน มีเรือใหญ่ลำหนึ่งบรรทุกนักดนตรีและชาวอันนัมในเครื่องแบบ 24 คน เรือแคนู 2 ลำมีฝีพายลำละ 40 คน แต่ละลำแล่นตามกันไปและติดตามด้วยเรือแจวของสมาคมการกุศลต่างๆ จากเมืองบางกอก เรือของคณะมิชชันนารีและผู้สอนศาสนาโดยบาทหลวงแต่ละท่านจะมีเรือของตนเองและท้ายสุดเป็นเรือสำเภากลางซึ่งแล่นนำหน้าเรือที่บรรทุกหีบศพของพระสังฆราชในทันที

ข้างหน้าเรือ 3 ลำสุดท้ายซึ่งมีฝีพายชาวสยามแต่งกายไว้ทุกข์ จะมีธงสีดำโบกสะบัดซึ่งด้านบนจะมีเครื่องหมายสีขาวแสดงตำแหน่งของพระสังฆราช

เมื่อมีการให้สัญญาณ กระบวนเรือก็เริ่มเคลื่อนทันที

ภาพที่เห็นอยู่นั้นสง่างามและรวมกันเป็นกลุ่มอยู่บนฝั่งแม่น้ำ ชาวพุทธจำนวนมากต่างแสดงความชื่นชมและประหลาดใจและอาจจะสะเทือนใจกับความเชื่อเก่าๆ ของพวกเขาเกี่ยวกับการแสดงความสักการะแก่หัวหน้านามิชชันนารีต่างชาติครั้งนี้

สถานกงสุลทุกแห่งและเรือต่างชาติต่างชักธงครึ่งเสาเพื่อแสดงการไว้อาลัย ชงของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะถูกประดับอยู่ที่หีบศพ เพื่อแสดงความเคารพตรงข้ามกับพระราชวัง พระมหากษัตริย์พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเสด็จโดยเรือกลไฟแสดงความเคารพมิชชันนารีและเมื่อหีบศพผ่านมา ชงหลวงก็ถูกลดต่ำลง สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดพระมาลาออกและก้มพระเศียร

เบื้องพระพักตร์ของพระเจ้าแผ่นดินนอกราชอาณาจักรที่ทรงให้เกียรติแสดงความเคารพของพระสังฆราชต่างชาติเช่นนี้ มีการหลั่งน้ำตักันมากมายและมีการสวดมนต์เพื่อขอให้พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ประทานความเมตตาให้มีการเปลี่ยนศาสนาทั้งหมดในประเทศนี้

เมื่อหีบศพถูกนำลงสู่ห้องเก็บศพใต้ดินของโบสถ์คอนเซ็ปชัญ ปืนใหญ่ยิงไว้อาลัย 15 นัด ประกาศแก่ชาวเมืองว่า “ขั้นสุดท้ายของพิธีศพได้เสร็จสิ้นลงแล้ว”²⁴⁰

ในเวลาต่อมา อีก 2-3 วันหลังจากพิธีฝังศพของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์คณะมิชชันนารี ได้มีหนังสือฉบับหนึ่งแสดงความกตัญญูในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ขอทูลเกล้าฯ ถวายแหวนประจำตำแหน่งของพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชสาส์นตอบกลับถึงคณะมิชชันนารี ซึ่งเนื้อหาในพระราชสาส์นนี้ก็แสดงถึงความซาบซึ้งในการแสดงความกตัญญูและการคารวะของพวกมิชชันนารีและชาวคาทอลิก นอกจากนี้ข้อความในพระราชสาส์นนี้ยังเป็นการเน้นย้ำถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างพระองค์กับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ ความว่า

“ท่านที่เคารพ เราขอตอบหนังสือที่ท่านส่งถึงเราเมื่อวานนี้ เพื่อขอขใจในการที่เราได้มีส่วนช่วยเหลือการปลงศพพระสังฆราชที่เคารพยิ่ง ซึ่งเป็นมิตรที่ดี สนิทสนมและจริงใจของเรา เป็นเวลาสี่สิบแปดปี ความในหนังสือของท่านทำให้เราปลาบปลื้มมาก เช่นเดียวกับของกำนัลที่ท่านส่งมาพร้อมกับหนังสือนั้น อันแหวนที่แต่ก่อนเป็นของท่านเจ้าคุณนั้น พอเราเห็นก็จำได้ว่า เป็นแหวนที่พระสังฆราชที่เคารพยิ่ง และมิตรที่รักที่สุดของเราเคยสวมใส่เวลามาหาเรา และเคยให้เราพิจารณา ดู มีผู้บอกเราว่าท่านเจ้าคุณใช้แหวนนี้ในวันฉลองใหญ่ เพื่ออวยพรเหล่าคริสตังในพิธีทางศาสนา อันความปรารถนาดีที่ท่านแสดงต่อเรา โดยส่งของที่ระลึกแห่งมิตรอันสนิทของเราที่วายนมมีไปแล้วมาให้เช่นนี้ เราขอรับด้วยความยินดียิ่ง ขอให้แหวนนี้ นำพรมาสู่เราด้วย ขอท่านโปรดรับความขอบคุณอันจริงใจของเราสำหรับของกำนัลนี้”²⁴¹

เสรี พงศ์พิศอธิบายว่าความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์นี้ นับเป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ที่ไม่ใช่แต่เพื่อหวังผลประโยชน์ทางการเมืองหรือการเผยแผ่ศาสนาจึงเป็นความสัมพันธ์ที่จริงใจต่อกัน ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีและหาข้อขัดแย้งที่จะทำลายความสัมพันธ์นี้ไม่ได้²⁴²

²⁴⁰ อาเดรียง โลเนย์, สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส, แปลโดย ประทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี หน้า 167-169.

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-166.

²⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

อย่างไรก็ตามการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงขัดขวางกลับทรงอุปถัมภ์วชิรญาณภิกษุในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ นั้นอาจพิจารณาได้จากเหตุการณ์ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโต กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ* ทรงเล่าไว้กับผู้ใกล้ชิดถึงวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ความตอนหนึ่งว่า

“เมื่อวันสวรรคต พระนั่งเกล้าฯ (ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ – ผู้วิจั) เสด็จเข้าไปให้ท่าน (กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ) เชิญพระแสงตามเสด็จเข้าไปพร้อมกับวังหน้า กรมศักดิ์ 1 (สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ) กรมหลวงเทพ 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอภัยทัต กรมหลวงเทพพลภักดิ์) หม่อมไกรสร 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไกรสร กรมหลวงรักษนเรศ) กรมขุนสุรินทรรัักษ์ 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตร กรมหมื่นสุรินทรรัักษ์) กรมพระพิพิธ 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพนมวัน กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์) กรมพระพิทักษ์ 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากุญชร กรมพระพิทักษ์เทเวศร์) กรมขุนราม 1 (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุริยา กรมพระรามอิสเรศ) แล้วจึงให้เชิญกรมขุนอิสราณรัักษ์กับพระจอมฯ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจั) เข้าไป พระจอมเกล้าเสด็จเข้าไป พอเห็นสวรรคตแล้วก็ทรงพระกรแสงโชนขึ้น หม่อมไกรสรก็เข้ากอดไว้แล้วคลำดูที่จิวรเกล้าจะซ่อนพระแสงเข้าไป พระจอมเกล้าฯ ก็ตกพระทัย รับสั่งว่าขอชีวิตไว้อย่าฆ่าเสียเลย พระนั่งเกล้าฯ รับสั่งว่า “ท่านอย่ากลัวไม่มีใครทำอะไรหรอก อย่าตกพระทัยพี่น้องกันทั้งนั้น ทำอย่างไรได้”²⁴³

โกวิท สิตลาขันธ์อธิบายถึงพระราชดำรัสข้างต้นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ว่านับได้ว่าหายากที่สุด ในการที่ผู้มีอำนาจในแผ่นดินในสมัยนั้นจะรับสั่งออกมาเช่นนี้ เพราะทุกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่มีการผลิตแผ่นดิน จะต้องมีการปราบปรามเจ้าคนละสายให้หมดสิ้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ก็มีปัญหากจากครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินจนถึงโอรสของสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (กรณีกบฏพระองค์เจ้าลำควนและพระองค์เจ้า

* พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโต กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารดาเลียงประสูติเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ.2346 ในปี พ.ศ.2367 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าสถาปนาขึ้นเป็นกรมหมื่นอินทรมเรศ ในปี พ.ศ.2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯเลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ.2404 พระชันษา 59 ปี ทรงเป็นต้นราชสกุล มหากุล ณ อยุธยา

²⁴³โกวิท สิตลาขันธ์, “พระนั่งเกล้าฯ,” ศิลปวัฒนธรรม 1,12 (ตุลาคม 2523): 46.

อินทปัด) ถึงกับต้องสำเร็จโทษ ในต้นรัชกาลที่ 2 ก็มีกรณี สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าสุ
พันธวงศ์ กรมขุนกษัตริย์หรือเจ้าฟ้าเหม็น พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นกบฏ
สำเร็จโทษล้างครวกันไปอีกถึง 40 ศพ ล้วนแล้วแต่เป็นพระญาติพระวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
ทั้งนั้น²⁴⁴

จากพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสแสดงความเป็นพี่น้อง
กันกับวชิรญาณภิกษุนี้ อาจตีความได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคิดที่จะทำร้าย
วชิรญาณภิกษุ เพราะพระองค์กับวชิรญาณภิกษุทรงมีความสัมพันธ์กัน โดยทรง “นับญาติ” กันเป็น
พระเชษฐาและพระอนุชา แม้ว่าจะทรงมีพระราชมารดาต่างพระองค์แต่ก็ทรงเป็นพระราชโอรสใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยกันทั้งสองพระองค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวคงจะทรงยึดเอาพระราชดำรัส ที่ทรงตรัสต่อหน้าพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดาเมื่อวันสวรรคต เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติต่อวชิรญาณ
ภิกษุ แม้ว่าวชิรญาณภิกษุจะทรงดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตามที่อาจไม่เป็นผลดีต่อฐานะ
พระมหากษัตริย์ของพระองค์ ทั้งในเรื่องการเมืองหรือในเรื่องศาสนา ตลอดจนด้านอื่นๆ
นอกจากนั้นเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคิดร้ายต่อวชิรญาณภิกษุนั้นมีเหตุผล
อื่นสนับสนุนอีก 3 ประการด้วยกัน คือ

1. เนื่องจากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ชีวิตทางศาสนาและสังคมของคนไทย ไม่มีแนวความคิดเรื่อง
การแยกศาสนาออกจากรัฐ ศาสนาได้ถูกยกขึ้นเป็นอุดมคติของรัฐ เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองของ
ผู้ปกครองศาสนาหรือจริยธรรมของสังคมกับการคงอยู่ของรัฐย่อมเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันเสมอ
มา หมายความว่า ถ้าความเสื่อมของพุทธศาสนาปรากฏขึ้นย่อมแสดงถึงการล่มสลายของจริยธรรม
ทางสังคมซึ่งมีผลต่อการดำรงอยู่ของพระราชอำนาจ ดังนั้นการชำระความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์
และการฟื้นฟูพุทธศาสนาจึงเป็นการฟื้นฟูประเทศโดยตรง เพราะเหตุว่า พระมหากษัตริย์ในฐานะ
ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อความเสื่อมที่เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนา ดังนั้นเมื่อสัญญาแห่ง
ความเสื่อมคือการไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ปรากฏขึ้น พระมหากษัตริย์ก็ย่อมทรง
เดือดร้อนพระราชหฤทัยเพราะความล่มสลายของสังคมและพุทธศาสนาจะกระทบต่อความชอบ
ธรรมในราชสมบัติของพระองค์ด้วย จึงส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพันธะในการฟื้นฟูพุทธ
ศาสนาให้บริสุทธิ์ เนื่องจากความเสื่อมของพุทธศาสนาหมายถึงการเสื่อมสลายของพระบารมีและ
พระราชอำนาจในการปกครองของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเสาหลักของสังคม

การเชื่อมโยงความเสื่อมของพุทธศาสนากับการดำรงอยู่ของพระราชอำนาจ ย่อมทำให้

²⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

วชิรญาณภิกขุ มีพันธกิจในการปฏิรูปพุทธศาสนา โดยไม่ถูกขัดขวางจากพระมหากษัตริย์ การที่พระมหากษัตริย์จะทรงใส่พระทัยกับความเสื่อมและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องที่สามารถเข้าใจได้จากแง่มุมทางการเมือง ประเด็นที่มีความอ่อนไหวและมีผลกระทบต่อราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์มากที่สุดในประวัติศาสตร์ คือ ประเด็นทางศาสนาทั้งในแง่อุดมการณ์ทางการเมืองและสถาบันสงฆ์ที่เป็นอยู่จริงในสังคมชาวไทย

กิจกรรมทางศาสนาของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ถูกมองว่าเป็นความพยายามที่จะฟื้นฟูสภาพที่สมบูรณ์ของพุทธศาสนา เนื่องจากการรักษาวัฒนธรรม และ พุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญทางการเมืองในเชิงสัญลักษณ์เพราะองค์ประกอบของความเป็นรัฐหรืออาณาจักรต้องสมบูรณ์ทุกด้าน ดังนั้นการเก็บรวบรวมคัมภีร์ทางศาสนาสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 เป็นสิ่งที่เชื่อกันในทฤษฎีว่า เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามดังกล่าว อย่างไรก็ตามการฟื้นฟูคณะสงฆ์ที่บริสุทธิ์ เป็นภารกิจที่ทำได้ยากกว่ามาก และไม่ว่าพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ได้ทรงกระทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ คณะสงฆ์ก็ยังคงไม่บริสุทธิ์ และไม่ถูกต้องตามหลักการของพุทธศาสนา ผนวกกับการเข้ามาของมิชชันนารีที่กรุงเทพฯ ยิ่งทำให้ถูกมองว่าวิกฤตการณ์ทางสถาบันสงฆ์มีสูงขึ้นและเรียกร้องให้มีการปฏิรูปโดยเร่งด่วน

2. พุทธจักรและอาณาจักรต้องใช้ความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกัน การปกครองคณะสงฆ์แต่โบราณ แม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชหรือพระราชาคณะ แต่สถานะของพระเจ้าแผ่นดินเหนือองค์การปกครองคณะสงฆ์นั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งใจปล่อยให้กำกวมไม่ชัดเจน เนื่องจากโดยทฤษฎีแล้วพระสงฆ์มีใต้อยู่ภายใต้การปกครองโดยตรงของพระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือ จะไม่ใช่พระราชอำนาจโดยตรงในการปกครองคณะสงฆ์ แต่ปล่อยให้ผู้อยู่ในการควบคุม และดำเนินการโดยสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะที่ทรงแต่งตั้งไว้ พระเถระต่าง ๆ เหล่านี้ มีหน้าที่รักษาพุทธจักร ดูแลพุทธศาสนามิให้เกิดอันตราย หากเหนือกำลัง ความสามารถไม่อาจจะกระทำได้ พระมหากษัตริย์ผู้รักษาพระราชอาณาจักร ก็มีหน้าที่ช่วยอุปถัมภ์ตามพระเถระ ผู้รักษาพุทธจักรเหล่านั้น

3. การดำเนินงานทางการเมืองอันใดก็ตามจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่อเสนอความคิดที่มีรากฐานอยู่ในสังคมนั้น ไม่ใช่การเสนอสิ่งใหม่อย่างเด็ดขาด ซึ่งไม่สามารถทำให้ผู้อื่นเข้าใจได้ อีกทั้งต้องโน้มน้าวให้เกิดศรัทธาจนกลายเป็นพลังทางการเมือง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือความเคลื่อนไหวทาง

การเมืองของวชิรญาณภิกษุจะมีสัมฤทธิ์ผลได้ก็เพราะสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวทางศาสนาซึ่งได้มีอยู่ในสังคมมาเป็นเวลานานแล้ว²⁴⁵

ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของวชิรญาณภิกษุมีลักษณะการโยง “ความมีอยู่ของคณะสงฆ์ปัจจุบัน” เข้ากับ “คณะสงฆ์อันศักดิ์สิทธิ์ในอดีต” ซึ่งก็ไม่ต่างกับความพยายามที่จะค้นหารากเหง้าของพุทธศาสนาที่แผ่กระจายอยู่ในดินแดนประเทศสยาม นัก ประเทศสยาม และประเทศอื่น ๆ ในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ ต่างก็โยงประวัติความเป็นมาของตนเข้ากับ “ตำนานการเผยแผ่พระศาสนาของพระโสณะและพระอุตตระ” แทบทั้งสิ้น ข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่า คณะสงฆ์อันศักดิ์สิทธิ์ในความคิดค่านึงของพุทธศาสนาเถรวาท ปัจจุบันก็คือ “คณะสงฆ์ที่ดำรงอยู่นับแต่การสังคายนาครั้งที่ 3 ขึ้นไปถึงสมัยพุทธกาล” หากไม่สามารถโยงได้โดยตรงก็อาจโยงได้โดยอ้อมดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์คณะธรรมยุติกนิกายที่โยงไปยังคณะสงฆ์มหานิกายในลังกา ซึ่งมีประวัติสืบมาจากคณะสงฆ์ที่สังคายนาครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศก ดังนั้น “ประวัติศาสตร์” จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อสถานภาพของพุทธศาสนาเถรวาทในปัจจุบัน ในทางกลับกัน หากขาดประวัติศาสตร์อันศักดิ์สิทธิ์รองรับ ความเป็นสงฆ์นั้นก็จะถูกมองว่า “ไม่ได้เป็นสงฆ์ในพุทธศาสนิกชนในพุทธศาสนา” แต่อาจเป็น “คณะสงฆ์เถื่อน”

ในการเชื่อมโยงสืบต่อวงศ์กันนี้ พระวินัยบัญญัติได้มีบทบาทสำคัญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการทำตามพระวินัยคือหลักประกันแห่งความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์²⁴⁶

อย่างไรก็ตามการสถาปนาระบบธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นคณะสงฆ์ขึ้นอีกคณะหนึ่งนั้นก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็น “คณะสงฆ์เถื่อน” เนื่องจากกษัตริย์มิได้เป็นผู้สนับสนุนการสถาปนา “นิกาย” ใหม่²⁴⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า

“...เมื่อในรัชกาลที่ 3 ในเมืองไทยยังไม่ได้นับถือในราชการว่า พระสงฆ์ธรรมยุติก

²⁴⁵ พงศธร กนกศิลป์ธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 65-66.

²⁴⁶ ชาญณรงค์ บุญหนุน, “ความสำคัญของพระวินัยในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาเถรวาท : จากสังคายนาครั้งที่ 1 ถึงธัมมสันตสาสนา,” พุทธศาสนศึกษา 9,2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2545): 21-22.

²⁴⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์,” ใน ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: แพรว, 2538), หน้า 488.

เป็นนิกายอันหนึ่ง...”²⁴⁸

วันทนีย์ ส่งศิริอธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุอาจทำให้กระทบกระเทือนต่อฐานะความเป็นพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระมหากษัตริย์มีพระราชภารกิจที่สำคัญคือการทะนุบำรุงพุทธศาสนา แม้สมเด็จพระสังฆราชและพระราชคณะผู้ใหญ่ถ้าจะทำกิจการเกี่ยวกับการทะนุบำรุงพุทธศาสนาก็ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระมหากษัตริย์เสียก่อน การอ้างเหตุผลในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายเพราะพระสงฆ์ประพฤติผิดนอกพระธรรมวินัยย่อมทำให้กระทบกระเทือนต่อฐานะของพระมหากษัตริย์ ในแง่ที่ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาซึ่งชี้ไปในทางลบได้ว่า ความเสื่อมในวงการศาสนาดังกล่าวเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงละเลยการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์และไม่ทรงเอาพระทัยใส่ในการพระศาสนาอย่างเพียงพอ²⁴⁹

นอกจากนั้นการสถาปนาธรรมยุติกนิกายยังอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการกระทำที่เกินกว่าหน้าที่ความรับผิดชอบของวชิรญาณภิกษุเพราะหน้าที่ในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงดูแลรักษาพุทธศาสนานั้นเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

“...การที่วชิรญาณภิกษุเห็นว่า พระสงฆ์ในขณะนั้นเสื่อมโทรมลงจนจะสูญสิ้นสมณวงศ์อันบริสุทธิ์ในสยามประเทศแล้วจึงจำต้อง “ตั้ง” ศาสนวงศ์อันบริสุทธิ์ขึ้นมาใหม่ เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ของคนในสมัยนั้นเพราะอยู่ในแนวเดียวกันกับการกระทำของผู้นำชาวพุทธ คือ กษัตริย์ในต้นรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์ เพียงแต่ล่าหน้าไปกว่า ตรงที่ไปตั้งกลุ่มสงฆ์บริสุทธิ์ขึ้นมาใหม่ เพราะวชิรญาณภิกษุไม่มีอำนาจทางการเมืองจะ “ชำระ” พระสงฆ์ได้...”²⁵⁰

เมื่อพิจารณาจากพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกที่ทำหน้าที่ปกป้องความบริสุทธิ์ตลอดจนดูแลคณะสงฆ์ให้มีความสามัคคี หน้าที่ดังกล่าวนี้อาจย้อนหลังกลับไปได้ถึงในสมัยพุทธกาลที่พระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์แคว้นมคธผู้ทำหน้าที่อุปถัมภ์พุทธศาสนาในสมัยที่พระพุทธเจ้า

²⁴⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาวิปี, หน้า 433.

²⁴⁹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 103.

²⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์,” ใน ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 496.

ยังทรงมีพระชนม์มอยู่ ซึ่งบทบาทดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นแม่แบบให้กับกษัตริย์ในรัฐพุทธศาสนาต่อมา นอกจากนั้นแล้วรัฐพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ว่า

1. การจำลองรัฐในลักษณะของมหาจักรวาลตามทฤษฎีโลกภูมิของพุทธศาสนาผสมฮินดู
2. ความเชื่อที่ว่าคนที่เป็นกษัตริย์นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบารมีมาไว้มากที่สุดแสดงออกถึงสถานะของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้ เช่น ผู้เป็นผู้ครอบครองเครื่องราชูปโภค พระราชวังและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่ามั่งคั่ง การพิสูจน์บารมีว่าใครจะมีมากที่สุดก็ทำได้โดยการขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเพราะการทำเช่นนั้นได้ย่อมแสดงอยู่ในตัวแล้วว่าเป็นผู้มีบารมีสูงสุด ในขณะที่มีผู้อื่นที่มีบารมีสูงกว่า กษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่จะมีอันเป็นไปเช่นถูกคนที่บารมีสูงกว่าแย่งราชบัลลังก์ได้สำเร็จ
3. เนื่องจากการเทียบกษัตริย์ดังเช่นพระอินทร์ เทพผู้ก้ำจุนพระศาสนา นอกจากการสร้างวังและการแบ่งหัวเมืองแล้ว กษัตริย์ยังมีหน้าที่เทียบกับพระอินทร์ในอนุจักรวาลด้วย กล่าวคือเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ทรงกระทำโดยการสร้างปูชนียวัตถุสถานปกครองและบำรุงคณะสงฆ์
4. เพราะพุทธศาสนา เชื่อว่าจุดหมายในชีวิตคือนิพพาน ชีวิตในปัจจุบันจึงเป็นเพียงทางผ่านจุดหนึ่งไปสู่จุดหมายปลายทางคือพระนิพพานเท่านั้น ในแต่ละชาตินมนุษย์ก็ควรสั่งสมบารมีให้ยิ่งๆ ขึ้นไปเพื่อเป็นปัจจัยไปสู่นิพพานในวันหน้า กษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรม เพื่อไม่ตกไปอยู่ในโลกที่ชั่วมีนรกเป็นที่สุด และสั่งสมบารมีไปตามวาสนาของตนๆ ในแง่นี้รัฐจึงเป็นเครื่องมือไปสู่นิพพานและกษัตริย์เปรียบเหมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำมนุษย์ไปสู่สุคติ²⁵¹

เมื่อพิจารณาจากแนวคิดข้างต้นนี้ ผู้เขียนพิจารณาว่าวชิรญาณภิกษุคงจะเข้าพระทัยในเรื่องดังกล่าวนี้เป็นอย่างดีพิจารณาจากเมื่อพระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้นได้ทรงออกประกาศฉบับหนึ่งมีเนื้อหาตอนหนึ่งแสดงกลไกความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร ความว่า

“...กาลทุกวันนี้ก็มีโชด้นพระศาสนาแล้ว พุทธจักรก็ย่อมอาศัยอาณาจักร พระศาสนาจึงจะวัฒนารุงเรืองตั้งอยู่ได้...”²⁵²

²⁵¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงสาวดารอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, 2523), หน้า 52-53.

²⁵² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2503.), น. 32-37.

พระราชดำริของวชิรญาณภิกขุข้างต้นนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์ทรงสนับสนุนแนวคิดเรื่องฝ่ายศาสนจักรนั้นจำเป็นต้องพึ่งพาฝ่ายอาณาจักรในการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุแล้วนั้น จะเป็นการกระทำที่ “เกินหน้าที่” มากกว่าสถานภาพและความรับผิดชอบของพระองค์ ซึ่งหน้าที่ในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงดูแลรักษาพุทธศาสนานี้เป็นหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักรซึ่งนำโดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก แม้ว่าวชิรญาณภิกขุจะอธิบายว่าตนเองก็มีสิทธิในการเป็นผู้ดูแลพุทธศาสนาได้เช่นกันเพราะทรงเป็นถึงพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกษัตริย์ในรัชกาลก่อนและพระองค์ยังเคยอยู่ในฐานะรัชทายาทที่จะเป็นผู้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์ด้วย แต่อย่างไรก็ตามในทางหลักการแล้วฐานันดรศักดิ์ของวชิรญาณภิกขุจะสิ้นสุดลงเมื่อพระองค์ได้เข้ามาผนวชในพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญว่าบุคคลไม่ว่าจะถือกำเนิดมาในชั้นวรรณะใดก็ตามเมื่อเข้ามาเป็นภิกษุแล้ว แม้ว่าบุคคลผู้นั้นจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชมีอำนาจมหาศาลเพียงใดก็ตามก็ต้องมีสถานะภาพ “เท่าเทียม” กันภายใน “สังฆะ” หรือสังคมสงฆ์ซึ่งภิกษุแต่ละรูปภายในสังฆะนี้มีสถานะเช่นเดียวกัน กล่าวคือเป็นผู้ที่ต้อง “ขอ” จากศาสนิกชนทุกรูปไม่มีภิกษุรูปใดที่มีอภิสิทธิ์เหนือกว่าภิกษุรูปอื่นๆ พระพุทธเจ้าเองพระองค์ก็ทรงกำเนิดมาในวรรณะกษัตริย์ทรงเคยเป็นถึงรัชทายาทที่ถูกวางตัวไว้ให้เป็นพระมหากษัตริย์ต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ แต่เมื่อพระองค์เสด็จออกผนวชแล้วนั้นก็ไม่ได้ทรงคำนึงถึงพระชาติกำเนิดของพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระองค์ทรงดำเนินชีวิตตามแบบนักบวชทรงให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกันกับเหล่าภิกษุสาวก หลักความเท่าเทียมกันนี้เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาให้ความสำคัญในการเข้ามาอยู่ร่วมกันภายในสังคมสงฆ์ และเหตุผลอีกประการหนึ่งที่วชิรญาณภิกขุอาจจะพิจารณาถึงคือบทบาทหน้าที่ของพระโมคคัลลิตบุตรตีสระอาจารย์ของพระเจ้าอโศกที่เป็นผู้นำในการชำระและฟื้นฟูพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัย ซึ่งวชิรญาณภิกขุอาจจะอธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์นั้นก็เป็นการทำหน้าที่เช่นเดียวกันกับเมื่อครั้งที่พระโมคคัลลิตบุตรตีสระกระทำซึ่งอยู่ในขอบเขตที่พระองค์สามารถจะกระทำได้ วชิรญาณภิกขุจึงจะอธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์นั้นเป็นการทำหน้าที่ของฝ่ายศาสนจักร เนื่องจากพระองค์ในฐานะพระสงฆ์มีหน้าที่สืบทอดและปฏิบัติตามพระวินัยของพระพุทธเจ้า ส่วนฝ่ายอาณาจักรพระมหากษัตริย์ทำหน้าที่ปกป้องความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นการแบ่งแยกหน้าที่กันทำระหว่างฝ่ายศาสนจักรกับฝ่ายอาณาจักร อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแล้วอาจอธิบายได้ว่าการกระทำของวชิรญาณภิกขุเป็นการทำหน้าที่ที่เกินไปกว่าอำนาจความรับผิดชอบของพระองค์ในฝ่ายศาสนจักร ซึ่งแม้แต่สมเด็จพระสังฆราชประมุขของฝ่ายศาสนจักรเองก็ยังไม่ได้ดำเนินกิจกรรมทางศาสนาในลักษณะที่วชิรญาณภิกขุทรงทำ กล่าวได้ว่าการสถาปนา

ธรรมเนียมปฏิบัติของวชิรญาณภิกษุนั้นเป็นการล่วงล้ำเข้าไปใน “เขตแดนอำนาจ” ของฝ่ายอาณาจักร เป็นการ “ข้ามหน้าข้ามตา” ผู้นำในฝ่ายอาณาจักรคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์ทรงทำหน้าที่ในฝ่ายศาสนจักรอยู่ ซึ่งในเรื่องหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักรที่มีต่อฝ่ายศาสนจักรนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงเข้าพระทัยในหน้าที่ดังกล่าวนี้เป็นอย่างดีพิจารณาได้จากในพระราชปจฉาที่มีชื่อเรื่อง “ว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเป็นเปรียญให้สมควรแก่พระราชศรัทธา” ซึ่งทรงพระราชปจฉาถวายแก่สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะรวมถึงวชิรญาณภิกษุด้วย ในพระราชปจฉานี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสแสดงหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักรที่มีต่อฝ่ายศาสนจักรไว้ ความว่า

“...จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูร สूरสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้พระยาธิเบศบดีจางวางมหาดเล็ก พระเมธาธิบดีเจ้ากรมราชบัณฑิต ดำเนินพระราชโองการไปเสด็จสมเด็จพระสังฆราช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง แต่บรรดาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั่งบุศบกมาลา มหาจักรพรรดิพิมานให้ทราบ ว่า นับแต่วันเสด็จวัดราชราชาภิเษกาก็ได้มอบพระองค์เป็นไวยยาวจักรแต่พระรัตนตรัย ตั้งพระเหตุที่จะทำนุบำรุงศาสนาให้รุ่งเรืองจำเรี่ยสืบไป กว่าจะถ้วนห้าพันพระวัสสา ทรงปรารณานักด้วยจะใคร่ได้พระภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่รู้พระไตรปิฎกเป็นอย่างดี เอกโทตรีจัตวา จะได้ทรงถวายซึ่งจิรวินิบิตบาทเสนาณะกิลานเกศขบิจัย จะได้ทานมัยนับเนื่องเข้าในพระปรมัตถบารมีทานยัง จึงให้ประชุมพระราชาคณะสิบหก รูปล้วนทรงพระปริยัติธรรม จะได้ชำระสอบไล่พระไตรปิฎก พระภิกษุสงฆ์แลสามเณร ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนิน ด้วยจะได้ทรงฟังแปลพระไตรปิฎก พระราชประสงค์จนเป็นพระอุปนิสัย ประดับพระสันดานไปในอนาคต แต่ทรงฟังพระกำหนดมา 25 วันแล้ว ก็มีได้พระภิกษุสงฆ์แลสามเณรที่เรียนรู้พระปิฎกเป็นอย่างดี เอกโทตรีจัตวาเมื่อมิได้สมพระเหตุที่มุ่งมาด ก็มีพระกมลมังหมองถึงพระพุทธศาสนาว่า นับแต่วันเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานมา พระพุทธศาสนาก็ยังมีได้ทันจะถึงถึง คุณพระอาทิตย์อุทัยขึ้นมายังมิทันจะถึงเพลอาทิตย์ดังฤจะมาจากพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่รู้พระไตรปิฎกดังนี้ควรจะอัสภรรยนัก

อนึ่งพระพุทธภิกษุศาสตร์บัณฑูรไว้ว่า มนุสสุทลลโก สรรพสัตว์จะได้บังเกิดเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนานี้ยากนัก คุณแต่มีจักขุอันมืด จมอยู่ในท้องมหาสมุทร นับด้วยหมื่นปีแสนปีเป็นอันมาก จะได้ผุดขึ้นมาแต่ละครั้ง ผุดขึ้นมาก็พอสบจุมกแอก เบื้องว่าจุมกแอกมิได้มีแล้ว สงสารแต่ผุดขึ้นมาจะประสบซึ่งสิ่งดังฤ เป็นไปทั้งนี้เพราะเจ้าพระคุณพระราชาคณะทั้งปวงจะรักษาศาสนา ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น มิได้มีดำริเหมือนด้วยพระดำริจะรักษาแผ่นดิน ฝ่ายพระราชอาณาจักรนี้ ย่อมทรงคิดจัดแจงอยู่เป็นนิตย์ในเสนาจจตรงค์ ถึงจะเป็นอันตรายลงก็จัดแจงตั้งแต่งตัวแทนตัวกันขึ้นไว้ ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น พระราชาคณะจะรักษาพระศาสนาก็มิได้ดำริคิดที่จะฝึกสอนศิษยานุศิษย์ให้รู้

พระไตรปิฎก จะได้สนองพระองค์ ถึงจะเป็นอันตรายนลงจะได้แทนตัวกันขึ้นไว้ พระพุทธเจ้ากับพระราชอาณาจักรมีพระดำริมิได้ต้องกันจึงเป็นดังนี้²⁵³

พระราชปณิธานข้างต้นนี้แสดงถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงปรารถนาพระภิกษุและสามเณรที่สอบได้เป็นเปรียญเพื่อที่พระองค์จะได้ทรงพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในส่วนที่เป็นหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักร นอกจากนี้ยังทรงพระราชปรารถนาต่อไปว่ากิจการในฝ่ายอาณาจักรนั้นพระองค์ในฐานะพระประมุขได้ทรงจัดการและเตรียมการไว้เป็นอย่างดีแต่ทางฝ่ายศาสนจักรไม่ได้ปฏิบัติตามอย่างฝ่ายอาณาจักร ซึ่งเมื่อฝ่ายศาสนจักรไม่ดำเนินกิจกรรมที่เป็นหน้าที่ของตนหรือกระทำไม่ได้ไม่เท่าที่ควรจะเป็น ฝ่ายอาณาจักรจึงมีหน้าที่เข้าไปช่วยจัดการทำหน้าที่นั้นแทนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในฝ่ายศาสนจักรเองก็ยอมรับว่าหน้าที่ในการอุปถัมภ์ดูแลทำนุบำรุงรักษาพุทธศาสนาเป็นหน้าที่ของฝ่ายอาณาจักร พิจารณาได้จากคำถวายวิสาขบูชาต่อพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น คณะสงฆ์ได้กล่าวยกย่อง สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทำหน้าที่ดังกล่าว ความว่า

“...อนึ่งซึ่ง (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) มีพระกมลมิ่งหมองถึงพุทธศาสนา เกรงจะเสื่อมสูญจากพระภิกษุสงฆ์และสามเณร ซึ่งจะสืบสัทธรรมวงศ์ ดำรงพระปริยัติศาสนาให้วัฒนาการรุ่งเรืองไปในอนาคตนั้น พระราชดำรินี้ก่อปรด้วยคุณแลประโยชน์อันยิ่ง สมดังโบราณจารีตราชาคุณวัตรแห่งบรมขัตติยราชกัลยาณบุพบุรุษ อันมอบพระองค์เป็นอัครศาสนูปถัมภกมาแต่ก่อน อาตมภาพทั้งปวงขอพระราชทานอนุโมทนาในส่วนพระราชกุศล ซึ่งปลงพระกมลเหตุยกไว้พระราชธุระในกิจการบำรุงพระพุทธศาสนา จัดเป็นปฏิบัติบูชามหานุญอันอันประเสริฐ พระอานิสสังจะนับจะประมาณมิได้...”²⁵⁴

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁵³ ประชุมพระราชปณิธาน เล่ม 2, ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ หน้า 319-320.

²⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 324.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ : ปัญหาเรื่องสังฆเภท

4.1 วิเคราะห์สาเหตุการผนวชของวชิรญาณภิกษุ

เหตุผลในการผนวชของวชิรญาณภิกษุนั้นสามารถพิจารณาได้จากเมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งรับผิดชอบกิจการบ้านเมืองอยู่ในขณะนั้นได้ประชุมกัน เพื่อเลือกพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ครองราชย์สมบัติต่อไป เพราะก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเสด็จสวรรคตลงในปีพ.ศ.2367 นั้นพระองค์ไม่ได้ตรัสมอบราชสมบัติไว้ให้แก่พระราชโอรสหรือพระราชวงศ์พระองค์ใด การประชุมของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ เพื่อคลี่คลายปัญหาการสืบราชบัลลังก์ภายหลังการสิ้นยุคสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีมติทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารดาเรียม* ให้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การที่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ต่างเห็นพ้องกันว่า พระองค์ทรงเป็นบุคคลที่เหมาะสมจะเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปเพราะนอกจากพระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสที่มีอาวุโสสูงกว่าบรรดาพระราชโอรสทั้งหมดในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระองค์ยังทรงเป็นเจ้านายที่มีพระปรีชาสามารถ และทรงเคยมีบทบาทในการปกครองบ้านเมืองต่างพระเนตรพระกรรณของพระราชบิดา¹ ทั้งยังเป็นทีโปรดปรานของสมเด็จพระราชบิดาเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ 3 แห่งราชวงศ์จักรี

* เป็นธิดาพระยานนทบุรีศรีมหาอุทยาน (บุญจัน) เจ้าเมืองนนทบุรี และ คุณหญิงเพ็ญ เจ้าจอมมารดาเรียม ได้ถวายตัวทำราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสวยราชย์แล้ว เจ้าจอมมารดาเรียมก็ได้ตามเสด็จเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในฐานะพระสนมเอก ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ทรงสถาปนาพระราชมารดาเป็นที่กรมสมเด็จพระศรีสุราลัย

¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

การที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทำให้เจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชโอรสซึ่งดำรงพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พลาดหวังในราชบัลลังก์² ความปรารถนาในราชบัลลังก์ของวชิรญาณนั้นพิจารณาได้จากกรณีที่คณะเสนาบดีได้มาทูลถามวชิรญาณภิกษุว่าจะผนวชต่อไปหรือจะทรงปรารถนาราชสมบัติวชิรญาณภิกษุได้ทรงปรึกษากับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงนับถือ 3 พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระปิตุลา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษ์พระเจ้าน้ำพระองค์น้อย และกรมหมื่นเดโชดิศรพระเชษฐาแล้ว ทรงเห็นชอบกับพระราชดำริของพระเชษฐาและพระปิตุลาที่ว่า ไม่ใช่เวลาควรปรารถนาในราชสมบัติ เนื่องจากทรงตระหนักพระทัยดีว่าแท้จริงแล้วคณะเสนาบดีและเจ้านายส่วนใหญ่ต้องการให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ผู้มีทั้งอำนาจและความสามารถเหมาะสมแก่สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ขึ้นครองราชย์มากกว่าพระองค์ จึงได้ทรงตอบคณะเสนาบดีไปว่าจะผนวชต่ออย่างไม่มีกำหนด อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุทรงเห็นว่าผู้ที่เข้ามาประชุมเลือกพระเจ้าแผ่นดินนั้นถูกบีบบังคับ³ ทรงรู้สึกว่าได้ได้รับความอูยติธรรม⁴ เพราะพระองค์ตระหนักในพระทัยว่าทรงเป็นรัชทายาท ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงฐานแห่งความชอบธรรมที่เจ้าฟ้ามงกุฎสมควรจะได้รับเลือกให้สืบราชบัลลังก์นั้น ก็เห็นจะมาจากกฏมณเฑียรบาลที่ได้เคยตราไว้สมัยอยุธยา ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อปี พ.ศ. 2001 ซึ่งได้จำแนกลำดับชั้นของเจ้านายไว้เป็น 5 ชั้นด้วยกัน โดยกำหนดให้พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดินที่ประสูติจาก “อัครมเหสี” มีฐานันดรศักดิ์เป็น “สมเด็จพระนอพระพุทธเจ้า” และจัดว่าเป็นอันดับสูงสุดในพระบรมวงศานุวงศ์มีฐานะเป็นตำแหน่งรัชทายาท

เมื่อพิจารณาความข้างต้นจากกฏมณเฑียรบาลจะเห็นได้ชัดว่าเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์โต ที่ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ ซึ่งเป็นอัครมเหสีในรัชกาลที่ 2 ทรงอยู่ในฐานะเป็น “รัชทายาท” ถูกต้องตามที่กฏมณเฑียรบาลกำหนดไว้ทุกประการ

มีหลักฐานที่ยืนยันว่าเจ้าฟ้ามงกุฎทรงคิดคำนึงอยู่เสมอว่า พระองค์ทรงเป็นรัชทายาทที่ถูกต้องของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขา ที่ทรงเขียนเมื่อครั้งประทับ ณ วัดบวรนิเวศ ถึง นาย ยี.ดับลยู. เอ็ดดี พระสหายชาวอเมริกัน เพื่ออธิบาย

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

³เอ.บี.กริสโวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล หน้า 22.

⁴เรื่องเดียวกัน

ความหมายเกี่ยวกับพระนามของพระองค์โดยเฉพาะ และปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “มงกุฏ” แปลว่า เคราน์ นามซึ่ง เรียกว่า “เจ้าฟ้ามงกุฏ” จึงแปลว่า “เจ้าชายทรงยศสูงแห่งมงกุฏ” หรือ “เจ้าฟ้าผู้เป็นรัชทายาท พระองค์ทรงภาคภูมิพระทัยว่าทรงเป็น “องค์อัครราชโอรสผู้สูงศักดิ์” และ ทรงเป็นผู้ที่ “มีพระกำเนิดสูง เป็นผู้ประเสริฐสูงสุด ไม่ถูกทักท้วงคัดค้านด้วยเรื่องพระกำเนิด ชนหม่อมมากนับถือบูชา เป็นกษัตริย์สุขุมลุ่มลึกผู้เจริญแล้ว เฝียบพร้อมด้วยพระยศและโภคสมบัติ”⁵ เป็นผู้ที่ควรจะได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดามากกว่าใครๆ เพราะพระองค์ทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอชั้นเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ ที่มีพระชันษาสูงที่สุดในบรรดาพระราชโอรสที่ดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้าในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย⁶ เมื่อเปรียบเทียบเจ้าฟ้ามงกุฏกับบรรดาพระราชโอรสทั้งหมดในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว พระองค์เกือบจะอยู่ในฐานะที่เด่นที่สุดทางการเมือง ถ้าปราศจากพระเชษฐาพระองค์ใหญ่ คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จากการสถาปนาในปีพ.ศ.2356 ซึ่งขณะนั้นเหนือกว่าพระองค์ในทุกด้าน ไม่ว่าจะ เป็นวัยซึ่งต่างกันถึง 17 ปี หรือประสบการณ์และความสามารถในการบริหารราชการแผ่นดิน กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จะด้อยกว่าเจ้าฟ้ามงกุฏก็เพียงเรื่องพระชาติกำเนิดเท่านั้น ด้วยทรงประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรียบ ซึ่งถือว่าเป็นเพียงสามัญชน เจ้าฟ้ามงกุฏเมื่อครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วได้ทรงดำหนิและย้ายถึงพระชาติกำเนิดของพระเชษฐาอยู่เสมอว่า “เกิดดีแล้วแต่พระราชบิดาฝ่ายเดียว” เป็นเพียง “เอกโตสุชาติ” เพราะมีพระราชมารดาเป็นสามัญชน อย่างไรก็ตามเจ้าฟ้ามงกุฏก็ทรงยอมรับว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้มีพระชาติกำเนิดด้อยกว่าพระองค์ ทรงเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะได้ครองราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชบิดามากกว่าพระองค์ ซึ่งในเวลานั้นเจ้าฟ้ามงกุฏทรงผนวชอยู่ในพุทธศาสนา มีพระสมณฉายาว่าวชิรญาณ พระองค์ทรงตัดสินพระทัยผนวชต่อไปและผนวชมาตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หากพิจารณาสภาพการเมืองทั่วไปในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็จะพบว่าการผนวชของวชิรญาณภิกษุอย่างไม่มีกำหนดเวลาภายหลังการสิ้นสุดสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเพราะ

⁵วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” หน้า

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

วิถีทางการเมืองเป็นตัวกำหนดมากกว่าความศรัทธาที่พระองค์ทรงมีต่อการดำรงเพศบรรพชิต⁷ และความศรัทธาในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากในระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่เสด็จสวรรคตนั้น วชิรญาณภิกษุทรงตั้งพระทัยที่จะผนวชในพุทธศาสนาตามประเพณีการผนวชของเจ้านาย คือ ผนวชเพียงพรรษาเดียว แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตลงอย่างกะทันหัน และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ครองราชย์ต่อมา⁸ ทำให้พระองค์ทรงเห็นภัยอันเกิดจากความระแวงที่ครอบคลุมอยู่ในบ้านเมือง ระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระองค์⁹ ดังที่วชิรญาณภิกษุเมื่อได้เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้ทรงพระบรมราชาธิบายถึงเหตุการณ์ในช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ว่า

“...พระราชบุตรผู้พี่ชาย (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้เขียน) พระองค์ใหญ่กว่าพระราชบุตรทั้งปวงนั้น อันชนหมู่ใหญ่นับถือแล้วปรารถนาอยู่แม้ซึ่งราชสมบัติของพระราชบิดา ครอบงำเสียซึ่งพระราชบุตรต่างพระมารดา กัน กระทำอยู่แต่โดยพระกำลัง แล้วทรงกำหนดซึ่งกาลใช้โอกาสของพระองค์ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้เขียน) ยังทรงพระเยาว์อยู่เทียว พระองค์มีพระชนม์พรรษาได้ ยี่สิบปี แต่พระชาติทรงเห็นซึ่งบรรพชาเป็นที่พ้นไปได้จึงกราบทูลลาพระราชบิดา เข้าไปถึงแล้วซึ่งบรรพชามีพระนามปรากฏโดยพระนามของภิกษุว่าพระผู้เป็นเจ้าวชิรญาณดังนี้ ก็ครั้งเมื่อพระราชโอรสผู้ประเสริฐพระองค์ใหญ่นั้นเป็นภิกษุแล้ว พระราชบิดาก็เสด็จสวรรคต ก็ในเวลานั้นแม่หม้ออำมาตย์ราชบริพารและชาวพระนคร ชาวนิกมทั้งหลายเป็นอันมาก ที่ตั้งอยู่แล้วในอำนาจแห่งอำนาจของพระราชบุตรพระองค์ใหญ่ เมื่อพิจารณาซึ่งการรักษาพระราชอาณาเขตโดยความสุขปราศจากข้าศึกมีพม่าเป็นต้น ก็พร้อมกันเห็นซึ่งพระราชบุตรของพระราชบิดาพระองค์ใหญ่กว่าพระราชบุตรทั้งปวง ถึงพร้อมแล้วด้วยพระคุณทั้งหลาย มีพระปัญญาแลความรู้เป็นต้นหาผู้เสมอมิได้แลมีพระกำลังใหญ่ด้วยดี สามารถเพื่อจะห้ามเสีย ซึ่งปฏิบัติทั้งหลายในเวลานั้นก็ก้าวล่วงเสียซึ่งพระราชบุตรผู้ประเสริฐหมดจด แม้เกิดดีแล้วแต่พระราชบิดาและพระมารดาทั้งสองฝ่าย ซึ่งตั้งอยู่แล้วในที่ควรแก่รัชทายาท มิได้ถือเอาแล้วแม้ทั้งสอง พระองค์จึงอภิเษกซึ่งพระราชบุตรพระองค์ใหญ่ ทรงพระนามว่าเจษฎาธิบดินทร์ แม้เกิดดีแล้วแต่พระราชบิดาฝ่ายเดียว พระองค์นั้นในราชสมบัติเทียว พระราชบุตรพระองค์ใหญ่นั้น ครอบงำเสียซึ่งพระราชบุตรที่ไม่พอพระทัยทั้งหลาย

⁷วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 70.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

⁹พงศธร กนกศิลป์ประธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 56.

แม้เป็นอันมาก ด้วยประการนั้นๆ ภายหลังเป็นผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว อันบุคคลกล่าวแล้ว โดยพระนามเป็นภาษาสังสกฤตอย่างนี้ว่า พระเจ้าบรมธรรมิกราชคังนีนันเทียว และอันบุคคลกล่าวแล้วในที่นั้นๆ โดยมากว่าเนื้อความด้วยพระนามทั้งหลายเป็นสยามภาษาว่าพระเจ้าสุวณฺณปาสาทิกราช (พระเจ้าปราสาททอง) คังนีนัน บ้าง ว่าพระเจ้าสิโรนินินนกราช (พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) คังนีนัน บ้าง...”¹⁰

ข้อความในพระราชพงศาวดารนี้แสดงให้เห็นว่า การที่วชิรญาณภิกษุตัดสินพระทัยผนวช นั้นเพราะ พระองค์ทรงคำนึงถึงความปลอดภัยในพระชนม์ชีพของพระองค์มากกว่าความศรัทธาในพุทธศาสนา¹¹ ซึ่งเมื่อวชิรญาณภิกษุได้ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วนั้นพระองค์ทรงล้าลึกถึงอดีตในระหว่างที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพเป็นภิกษุตลอดสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นว่าเป็นเพราะพระองค์ทรงมีวาสนาน้อย¹² ทรงพระบรมราชาธิบายว่า

“...ในแผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าก็เป่นคนหน้าดำหน้าขาว ลับหน้าคำชื่ออยู่หัวบ้านหัวเมือง ไม่มีใครรู้จักมักคุ้น ไม่มีใครได้ไปมาหาสู่...”¹³

“...ครั้งนั้นไซ้ วาสนาข้าพเจ้าก็เป็นคนต่ำคนเลว มีชีวิตเหมือนกับชีวิตต้นกล้วยและชีวิตกอไผ่ ไม่เป็นที่เสียดายแลไว้หวังตั้งใจหมายพึ่งหมายเพาะแก่ผู้ใดนัก”¹⁴

อย่างไรก็ตามก่อนที่วชิรญาณภิกษุจะตัดสินพระทัยผนวชนั้น พระองค์ก็คงใคร่ครวญแล้วว่า การดำรงฐานะเป็นภิกษุในสังคมไทย เป็นสถานภาพที่มั่นคงและปลอดภัย โดยทั่วไปการเป็นภิกษุในพุทธศาสนาย่อมได้รับการเคารพสักการะจากคนไทยทุกระดับชั้น เพราะคนไทยเชื่อกันว่า โลกของพระสงฆ์เป็นอีกโลกหนึ่งซึ่งแยกจากโลกของคนธรรมดา และถือว่า โลกของพระสงฆ์เป็นโลกของผู้มีชีวิตอันสูงส่ง ส่วนโลกของคนธรรมดาหรือฆราวาส เป็นโลกของผู้มีชีวิตที่ต่ำกว่า การที่วชิรญาณภิกษุทรงเป็นเจ้านายที่มีพระอิสริยยศสูงศักดิ์เป็นถึงเจ้าฟ้าซึ่งคนไทยเทิดทูนบูชา เมื่อ

¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, แปลโดย หลวงญาณวิจิตร หน้า 4-16.

¹¹ วันทนีย์ สงศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 68.

¹² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 (พระนคร: ครุสภา, 2506), หน้า 49. อ้างถึงใน วันทนีย์ สงศิริ, 2525: 70.

¹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2, หน้า 49. อ้างถึงใน วันทนีย์ สงศิริ, 2525: 71.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2, หน้า 49. อ้างถึงใน วันทนีย์ สงศิริ, 2525: 71.

เข้ามาอยู่ในฐานะเป็นภิกษุที่คนไทยให้ความเคารพยกย่องยอมทำให้วัชรญาณภิกษุทรงเป็นผู้ที่มีฐานะสูงเด่นเป็นพิเศษ เพราะในสายตาของคนทั่วไปพระองค์ทรงเป็นรัชทายาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่พลาดหวังในราชบัลลังก์¹⁵ อย่างไรก็ตามการดำรงฐานะความเป็นภิกษุของพระองค์นั้นก็ยังได้รับการคุกคามหลายครั้งซึ่งพระองค์เองก็คงจะคาดการณไม่ถึง พระบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์โคลงอธิบายถึงเหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรและใกล้จะเสด็จสวรรคต แสดงให้เห็นถึงการที่วัชรญาณภิกษุถูกคุกคามว่า

“สุครเวงบิคุราชโกลั	สวรรคต
แม่พระราชชิโนรส	รุ่มตั้ง
เพลิดเพลินแต่เจริญพรต	พรหมะวิ หารเส
ไปหวาดอัยยะญาติซัง	ข่าวเหี้ยมเตรียมหลอนฯ
จิงบพะจรสูเว็ง	วังหลวง
อมาตย์เท็งเชิญเสด็จลง	ลอบอ้าง
โองการท่านเรียกดวง	ปิยะคนุชชะจีเยย
คว่นไฝ่ฝ้าเจ้าซ้าง	ชนกมื่อครามัยฯ
เขาเชิญไปวัดแก้ว	มรกฎ ออกอา
พัก ณ พระอุโบสถ	ก่อนเฝ้า
หับทวารส่งทหารปด	เป็นรัก ขารา
นุกละนุกกลับรุกเร้า	รอรั้งขังคุม พระเอยฯ
กุมไว้ในโบสถ์สิ้น	ลับดวาร พ้ออา
ไว้มิตศิษย์บริวาร	พี่น้อง
กึกกักแต่พันกงาร	สนมนิเวส ะรักษ์ฤา
ยอมพิทักษ์หรือคอยจ้อง	จับมล้างพรางไฉน สูเอยฯ
มิโยใครไว้ทำ	ทนงหยัน พระฤา
ฟ้ามกุฏทรงประยูติธรรม์	ทุกขน้อย
ยามเสวยพระเคยฉัน	เอกะกัต เสวยธา
ไปพักฟังถั่งถ้อย	ตระหนักถ้วนกระบวรหลอน ไฉนราฯ

¹⁵วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า

อนุสรณ์สมณะแก่	กมลศาล เตือดฤา
ถวิลมรณะสติญาณ	หยั่งซึ่ง
ถึงกรรมก็จำลาญ	ชีวามม์ ประลัยแล
แม้รอดทอคนม์ตรีง	ผนวชเบื้องบุญสมานฯ
พรหมวิหารหาญผ่านแผ่	เม็ตตา
มล้างเล่ห์หัดอบเวรา	เล็กแก่น
ฝืนสมัยนั้นไซ้ฐา	นานุศิษย์ สุกตอย
เถียรชชาติไปปมาทแผ่น	พลัทธิพลัทธิธรรมะฐานฯ
สงสารข้าบาทล้วน	กลานภย
ข้างหลบบ้างเวียนรว	ห้วงเจ้า
ห่อนตระหนักจักเป็นไฉน	อนาคต พระนา
อยากจะเฝ้าห้ามเฝ้า	ต่างเพ็ญเยี่ยมตัวฯ
อยู่หัวสวรรคตแล้ว	ลือกัน
กรมเจษฎ์เชษฐาถวัลย	ราชย์รั้ง
จวนอุโบสถสามวัน	จึงปล่อย องค์กรา
เสด็จกลับคืนยับยั้ง	วัดเวียงสมอรายฯ ¹⁶

โคลงทั้งหมดที่ได้อธิบายมาข้างต้นนี้สามารถสรุปใจความว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใกล้จะเสด็จสวรรคต เจ้าฟ้ามงกุฎได้เสด็จเข้าไปในพระบรมมหาราชวังตามคำสั่งของอำมาตย์ผู้หนึ่ง ซึ่งทูลว่าพระราชบิดาของพระองค์ทรงมีรับสั่งให้เข้าเฝ้า ครั้นพระองค์เสด็จไปในพระบรมมหาราชวัง อำมาตย์ผู้นั้นกลับนำเสด็จไปประทับ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามโดยมิทราเป็นนยามทำหน้าที่ควบคุมพระองค์ไว้ ถึงแม้พวกที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขอเข้าไปเฝ้าเยี่ยมก็ไม่ได้ พระองค์ต้องทรงประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเวลาหลายวัน จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระองค์จึง

¹⁶พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, มหามกุฏราชคุณานุสรณ์, พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2495), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี วันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495). หน้า 48-49.

ได้เสด็จกลับไปประทับ ณ วัดสมอรายตามเดิม¹⁷ อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ข้างต้นนั้นได้ปรากฏหลักฐานเพียงแต่ในโคลงนี้เท่านั้นไม่ได้ปรากฏในที่อื่นอีก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

“พอ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิชัย) ทรงผนวชแล้วได้ 13 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงพระประชวร ตั้งแต่ ณ วันเสาร์ เดือน 8 แรม 7 ค่ำ มาถึงวันพุธ เดือน 8 แรม 11 ค่ำ ปีกอกจกศก จุลศักราช 1186 ก็เสด็จสวรรคต ในเมื่อเวลาทรงพระประชวร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม รับสั่งเกล้าให้ข้าพเจ้าฟังเองว่า ได้เสด็จเข้าไปในที่ทรงพระประชวรนั้นทุกวัน ประทับที่พระแท่นทรงเครื่อง ซึ่งอยู่เคียงกันกับพระแท่นที่ทรงศีล ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน องค์กรวันออก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระประชวรแลเสด็จสวรรคตในที่นั้น เมื่อเวลาเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรรแสงจนประชวรลมวูบไม่รู้สติพระองค์ ตกลงมาจากพระแท่นต้องประคองพระองค์กลับออกมาภายนอก”¹⁸

เมื่อพิจารณาหลักฐานทั้งสองแหล่งคือ โคลงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกันตรงที่กล่าวว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใกล้เสด็จสวรรคต วชิรญาณภิกษุได้เสด็จไปประทับที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่โคลงพระนิพนธ์ของพระบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นว่า วชิรญาณภิกษุถูกทหารควบคุมพระองค์ไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทหารจึงปล่อยวชิรญาณภิกษุให้เป็นอิสระ¹⁹ และอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ได้อธิบายมาแล้วคือเมื่อเมื่อวชิรญาณภิกษุได้เข้าไปถวายบังคมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น “...พระจอมเกล้า (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิชัย) เสด็จเข้าไป พอเห็นสวรรคตแล้วก็ทรงพระกรรแสงโฮขึ้น หม่อมไกรสรก็เข้ากอดไว้แล้วกล่าวคำที่จิรวกแล้วจะชวนพระแสงเข้าไป

¹⁷ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 59.

¹⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547), น. 126-127.

¹⁹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 60.

พระจอมเกล้าฯ กัดกพระทัย รับสั่งว่าขอชีวิตไว้อย่างมาเสียเลย พระนั่งเกล้าฯ (ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์- ผู้วิชัย) รับสั่งว่า “ท่านอย่ากลัวไม่มีใครทำอะไรหรอก อย่าตกพระทัยพี่น้องกันทั้งนั้น ทำอย่างไรได้” ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ทั้งสองนี้ นั้น ได้แสดงให้เห็นว่าชิรญาณภิกขุแม้จะได้ทรงมีสถานภาพเป็นภิกขุในพุทธศาสนาแล้วการดำรงเพศบรรพชิตก็ไม่สามารถที่จะเป็นเครื่องกำบังให้พ้นจาก “ราชภัย” หรือภัยจากการเมืองได้ พระองค์ยังคงถูกคุกคามอยู่ตลอดเวลาหลังจากการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วชิรญาณภิกขุจึงอาจจะทรงพิจารณาว่าถ้าทรงลาผนวชในเวลานี้นั้นอันตรายย่อมเกิดขึ้นกับพระองค์อย่างแน่นอนอนชานว่าพระองค์ทรงมีสถานภาพความเป็นภิกขุยังเกิดเหตุการณ์เหล่านี้ขึ้นได้แล้วจะเกิดอะไรขึ้นถ้าพระองค์ทรงลาผนวชในเวลานี้ การผนวชต่อไปนั้นคงจะช่วย “ผ่อนหนักให้เป็นเบา” ได้และคงจะเป็นวิถีทางที่ดีที่สุดที่พระองค์จะทรงเลือกในช่วงเวลาวิกฤติเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าชิรญาณภิกขุทรงคำนึงถึงความปลอดภัยในพระชนม์ชีพของพระองค์มากกว่าความศรัทธาในพุทธศาสนา ดังที่อเล็กซานเดอร์ บี.กริสไวลด์ (Alexander B. Griswold) กล่าวว่า วชิรญาณภิกขุ ได้ทรงรับความคุ้มครองจากฟ้ากาสาวพัสดร์ต่อภัยทางการเมือง²⁰ จอห์น ครอบฟอร์ด ก็กล่าวว่า การตัดสินพระทัยครั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยและอิสรภาพของพระองค์เอง²¹

ในระหว่างที่วชิรญาณภิกขุทรงผนวชอยู่นั้นพระองค์ได้สถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งซึ่งเดิมมีคณะสงฆ์สยามวงศ์หรือที่วชิรญาณภิกขุเรียกว่าอาจิณณกัปปิกนิกายหรือมหานิกาย ซึ่งเป็นคณะสงฆ์สยามวงศ์คณะเดียวที่ดำรงอยู่ก่อนในราชอาณาจักร แม้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุจะได้รับการพิจารณาว่าเป็นการปฏิรูปศาสนา แต่ในขณะเดียวกันก็มีผู้วิจารณ์ว่าวชิรญาณภิกขุทรงใช้เวลาที่พระองค์ทรงผนวชสร้างพระบารมี และการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระองค์เป็นการใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นวิถีทางสู่อำนาจทางการเมือง กล่าวคือ วชิรญาณภิกขุทรงตระหนักในพระทัยว่าการมีพระชาติกำเนิดสูงเพียงอย่างเดียวไม่สามารถเป็นพระมหากษัตริย์ได้ ถ้าขาดพระบารมีทางการเมือง²² และเพื่อให้ความปรารถนาของพระองค์เป็นความจริง วชิรญาณภิกขุจะต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองขึ้นและพัฒนาความสามารถของพระองค์ให้เป็นที่ยอมรับของกลุ่มอำนาจทางการเมืองในขณะนั้นว่า

²⁰เอ.บี.กริสไวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล หน้า 22.

²¹วันทนีส์ สังกศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 57.

²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 65 ข.

พระองค์คือผู้ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับตำแหน่งกษัตริย์ในอนาคต²³ ซึ่งหลังจากที่พระองค์ทรงพลาดหวังจากการเป็นผู้นำทางอาณาจักร พระองค์จึงทรงต้องการความเป็นผู้นำทางพุทธจักร²⁴ เพื่อเป็นฐานอำนาจสำคัญที่จะสนับสนุนพระองค์ในการสร้างบารมีเพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองใหม่ ทั้งนี้อาจพิจารณาได้จากระหว่างที่วชิรญาณภิกษุผนวชนั้นปรากฏว่าวชิรญาณภิกษุมีการเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมซึ่งมีวิธีการในรูปแบบต่าง ๆ หลายประการ ที่พิจารณาแล้วพบว่ามีมากกว่าการผนวชเป็นภิกษุธรรมดา²⁵ กล่าวคือ วชิรญาณภิกษุทรงสนพระทัยติดตามความเป็นไปในราชสำนัก สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ตลอดเวลา²⁶ และทรงติดตามข่าวสารการเมืองอยู่เสมอ โดยเฉพาะในราชสำนัก และถึงแม้ว่าพระองค์จะไม่อยู่ในพระนครก็ต้องให้มีคนคอยรายงานความคืบหน้าไปให้ทรงทราบเป็นประจำ²⁷ ความสนพระทัยติดตามความเป็นไปในราชสำนักของวชิรญาณภิกษุนี้ดำเนินมาโดยตลอด ครั้นถึงเมื่อเวลาปลายแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราชการการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ พระองค์ก็ได้ทรงอุตสาหะสอดส่องตรองในราชการนั้นด้วยเป็นหลายอย่างหลายประการ²⁸ และเหตุการณ์ที่แสดงถึงความปรารถนาของวชิรญาณภิกษุต่อราชสมบัติได้เป็นอย่างดีนั้นสามารถพิจารณาได้จากเมื่อครั้งที่วชิรญาณภิกษุเสด็จเข้าไปถวายบังคมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมมหาราชวังนั้น วชิรญาณภิกษุได้ทรงทูลเกล้าฯ พระแสงในหมู่เครื่องสูงที่นำมาตั้งไว้ ซึ่งอาจตีความได้ว่าเป็นการแสดงความอาลัยในราชสมบัติ และอีกเหตุการณ์หนึ่งนั้นเกิดขึ้นเมื่อกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศพระอนุชาที่มีพระชนม์ไล่เลี่ยและสนิทกับวชิรญาณภิกษุ ได้เสด็จไปเยี่ยมที่พระตำหนักวัดมหาธาตุเป็นพระองค์แรกวชิรญาณภิกษุทรงซาบซึ่งพระทัยมาก ถึงกับตรัสปฏิญาณในทำนองสัญญาทางการเมืองว่า ต่อไปใ้ในภายหน้ากรมหลวงมหิศวรินทรามเรศ “เดินหน้า” พระองค์ “เดินกลาง” และ

²³ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 49.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

²⁵ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 75.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

²⁷ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 47.

²⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และคนอื่นๆ, เทศนาพระราชประวัติ และ พงษาวดารกรุงเทพ, หน้า 147.

ให้กรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ “เดินหลัง” ซึ่งน่าจะหมายถึง วังหน้า วังหลวง และวังหลัง ข้อความที่
 สัญญากันไว้นี้ พระยากระสาปนกิจโกศล (โหมศ อมาตยกุล) ผู้บันทึกได้กล่าวว่าทั้งสองฝ่าย คือ
 วชิรญาณภิกษุและกรมหลวงมหิศวรินทรามเรศ ทรงเล่าตรงกัน และในประวัติวัดมหาพฤฒาราม
 ได้มีเรื่องเกี่ยวกับวชิรญาณภิกษุ ว่า เมื่อ พ.ศ.2393 ทรงแปรที่ประทับจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาที่วัด
 บรมนิวาส และได้เสด็จไปถวายผ้าป่าแก่พระอธิการแก้ว พระเถระสูงอายวยัย 107 ปีแห่งวัดท่าเกวียน
 ในครั้งนั้นทรงได้รับคำพยากรณ์จากพระอธิการแก้วว่าจะได้เป็น “เจ้าชีวิต” ในเร็ว ๆ นี้ กล่าวกัน
 ว่า วชิรญาณภิกษุทรงยินดีมาก ทรงสัญญาว่าถ้าได้ครองแผ่นดินจริงจะมาสร้างวัดให้อยู่ใหม่ และ
 เมื่อทรงครองราชย์แล้ว ภายในปีแรกนั้นโปรดให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดท่าเกวียนเป็นการใหญ่
 เมื่อเสร็จแล้วได้พระราชทานนามว่า วัดมหาพฤฒาราม อันเป็นชื่อที่มีความหมายถึง พระอธิการ
 แก้ว²⁹ อย่างไรก็ตามการที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงมีพระบรมราชธิบายว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้ทรงมีพระราชประสงค์ในราชย์สมบัติแต่ทรง
 ปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นภิกษุ ความว่า

“...เมื่อเวลาสมเด็จพระบรมราชบิดาเสด็จสวรรคต มิได้สืบสันตติวงศ์สนองพระองค์
 ต่อไปในเวลานั้น จะว่าเป็นด้วยพระกำลังน้อย ไม่คู่ควรที่จะแข่งกันกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระเชษฐาธิราชได้ก็จริง แต่ขอให้คิดว่าคนซึ่งเร็วกว่านั้น เช่นเจ้าคำดวงเจ้า
 อินทปัดไม่ได้มีฉายาอย่างไรที่จะใกล้เคียงเลย ได้ยินแต่คำรำพรรณเพื่อด้วยความโทมนัสแห่งพระ
 บิดา ยังเก็บเอาไปกำเริบจนตัวตาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดพระราช
 หฤทัย ทราบในการซึ่งจะเป็นเหตุให้พระบรมราชวงศ์และพระราชอาณาจักรดำรงมั่น ไม่ให้ช่องแก่
 ศัตรูหมู่ปรปักษ์ภายนอก ทั้งมิให้ขาดโอกาส ซึ่งพระองค์จะได้ทรงเสาะแสวงหาทาง ซึ่งจะประพฤดิ
 ให้เป็นประโยชน์แก่บรรพสัตว์ทรงพอพระทัยในการซึ่งพระองค์ดำรงอยู่ในสมณสาธูป ถึงว่าจะทรง
 ละเว้นการงานทั้งปวงนั่งอยู่มิได้ ก็ไม่ลาผนวชกลับออกมาหาผลประโยชน์และความสุขในคฤหัสถ์
 เพศ ซึ่งพระองค์ทรงทราบดีชั่วอย่างไรอยู่แล้วหรือทรงผนวชอยู่แต่ประพฤดิแสวงหาความสุข
 เฉพาะพระองค์ โดยความเกียจคร้านมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทำกิจการ แต่ไม่ทรงเลือกเอากิจการ
 อันเป็นที่ล่อแหลม ซึ่งหวังจะบำรุงกำลังของพระองค์ เพื่อหาช่องโอกาสเป็นใหญ่ในภายหน้าโดย

²⁹นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว,” หน้า 47-48.

อำนาจข้างร้าย พระองค์ดำรงอยู่ในความเชื่อตรงต่อกิจวัตร สอดส่องหาทางปฏิบัติซึ่งจะให้ถึงที่วิเศษ
บริสุทธิ์ ในทางที่พระองค์ทรงบำเพ็ญอยู่...”³⁰

อย่างไรก็ตามในพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีก
แห่งหนึ่งทรงพระบรมราชาธิบายไว้ว่า

“...ทุลกระหม่อมทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เป็นการต่อสู้อย่างยิ่งมิใช่เล่น
...”³¹

พระราชวิจารณ์นี้อาจตีความได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
พระราชดำริว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของพระราชบิดาของพระองค์ คงเป็นการใช้ศาสนา
สร้างบารมี เพื่อเป็นข้ออ้างสิทธิ์ในราชบัลลังก์ แข่งขันกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
เป็นได้³² ซึ่งสอดคล้องกับที่วอลเตอร์ เอฟ เวลลากล่าวว่า การเรียกร้องสิทธิ์ในราชบัลลังก์ของวชิ
รญาณิกษุไม่เคยลดน้อยถอยลงเลยตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³³ นฤมล
ธีรวัฒน์อธิบายว่าความปรารถนาในราชบัลลังก์ของวชิรญาณิกษุมิได้น้อยลงเลยตลอดระยะเวลา
อันยาวนานที่ดำรงความเป็นิกษุ³⁴ และได้อธิบายต่อไปอีกว่าการผนวชของพระองค์จึงเป็นไปเพื่อ
ตำแหน่งกษัตริย์มากกว่าเพื่อความหลุดพ้นซึ่งพิจารณาได้จากคำปฏิญาณในการขอบรรพชาของิกษุ
จะมีประโยคที่ผู้ขอบรรพชาต้องกล่าวว่าจะต้องไปให้ถึงนิพพาน วชิรญาณิกษุคงไม่สบายพระทัย
จึงได้โปรดฯ ให้ตัดประโยคที่ผูกมัดผู้ขอบรรพชานี้ออกจากคำขอบรรพชาของสงฆ์ธรรมยุต โดย

³⁰พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน
ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 39-40.

³¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของ สกสศ,
2550), หน้า 24.

³²วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า
73.

³³วอลเตอร์ เอฟ.เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต พิมพ์ครั้งที่ 2
(กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2530), หน้า 20-21.

³⁴นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว,” หน้า 47.

ทรงให้เหตุผลว่าไม่ควรปฏิบัติจนถึงเพียงนั้น เนื่องจากนิพพานเป็นของยากเกินกว่าผู้บรรพชาทุกคน จะไปถึงได้³⁵

จากเหตุผลที่ได้อธิบายมาข้างต้นนี้นั้นกล่าวได้ว่าการที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาในระยะแรกนั้นเป็นไปตามพระราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาของพระราชวงศ์และในเวลาต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชบิดาเสด็จสวรรคต วชิรญาณภิกษุมีความจำเป็นต้องผนวชต่อไปเพราะเหตุการณ์ทางการเมืองเป็นตัวกำหนดและการที่พระองค์ทรงสถาปนารัชมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งภายในราชอาณาจักรนั้นเป็นการใช้พุทธศาสนาเป็นฐานสำคัญในการสนับสนุนพระองค์ในเวลาข้างหน้าโดยใช้เป็นเครื่องมือและวิถีทางในการสร้างบารมีเพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองใหม่นั้นเอง

4.2 วิเคราะห์การสถาปนารัชมยุติกนิกายในมุมมองการปฏิรูปศาสนา

เมื่อวชิรญาณภิกษุเข้ามาอยู่ในวงการคณะสงฆ์โดยตรง พระองค์ทรงมีความเห็นว่าความประพฤติของสงฆ์บางหมู่ยังไม่เคร่งครัดในพระวินัย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระสงฆ์มีจำนวนมากจึงยากต่อการควบคุม และวัตถุประสงค์ในการเข้ามาบวชก็แตกต่างกันออกไป พระสงฆ์จำนวนไม่น้อยที่บวชตามประเพณี หรือหนีความล้มเหลวจากชีวิตไพร่และทาส ดังนั้นในศาสนาจึงมีทั้งพระสงฆ์ที่เป็นทั้งธรรมทายาทและอามิสทายาท³⁶

ด้วยพระอุปนิสัยที่โปรดการทำกุศลทำจริง และความคุ้นชินกับพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทำให้วชิรญาณภิกษุทรงบำเพ็ญบารมีด้วยการสานต่องานทางด้านการฟื้นฟูวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ต่อจากพระราชบิดา เนื่องจากเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับสถานภาพทางการเมืองของพระองค์ ในเมื่อพระองค์ไม่อาจบำเพ็ญบารมีด้วยการสร้างและปฏิบัติสังฆกรรมพระ

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74. (แม้พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีจะพยายามฟื้นฟูพระศาสนา แต่ก็ยังเน้นหนักทางด้านหลักธรรมมากกว่าการปฏิบัติ การฟื้นฟูทางด้านวัตรปฏิบัติได้เริ่มขึ้นบ้าง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงออกกฎหมายพระสงฆ์ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (มี) และ สมเด็จพระวันรัต (อาจ) วัดสระเกศ ให้แต่งหนังสือโอวาทานุศาสน์แสดงข้อปฏิบัติอันสมควรแก่พระสงฆ์แจกไปตามพระอารามต่าง ๆ)

อารามให้คนทักทายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ความเป็นผู้นำของพระองค์ทำให้ทรงกล้าปฏิเสธของเก่าที่มีอยู่เดิมในศาสนาและแสวงหาแนวทางที่ถูกต้องกว่ามาปฏิบัติ³⁷

เมื่อพิจารณาความหมายของธรรมยุติกนิกายและมหานิกายในทัศนะของวชิรญาณภิกษุ อาจสะท้อนให้เราเห็นหลักการบางประการของวชิรญาณภิกษุในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายได้ วชิรญาณภิกษุทรงกล่าวว่า ธรรมยุติกนิกายนี้มีความหมายว่า การปฏิบัติโดยยุติด้วยการทำ (ตามข้ออนุญาต) และไม่ทำ (ข้อที่ห้ามไว้) ในพระคัมภีร์บาลีและอรรถกถาเท่านั้น หรือหมายถึงผู้ประกอบด้วยธรรม ชอบด้วยธรรม ยุติตามธรรม เป็นผู้ที่ยึดมั่นในพระธรรมวินัย วชิรญาณภิกษุทรงพระดำรัสว่า

“...เราทั้งหลายผู้ธรรมยุติกวาที มีวาทีถ้อยคำกล่าวตามที่ชอบแก่ธรรม เป็นผู้เลือกคัดแต่ข้อที่ชอบแก่ธรรม ไม่ผิดไม่ละเมิดจากธรรม แสวงหาประโยชน์ที่เป็นแก่นสาร... ใคร่ครวญตรึกตรองดูธรรมลัทธิต่าง ๆ นั้นพิจารณาโดยเหตุผล...”³⁸

ส่วนมหานิกายหรือที่พระองค์ทรงเรียกว่าอาจินกัปปีกนิกายนั้น หมายถึง พระสงฆ์ที่ยึดมั่นอยู่แต่สิ่งที่คนโบราณเคยยึดถือและปฏิบัติตามกันมา เมื่อเปรียบเทียบความหมายของทั้งสองนิกายในทรรศนะของวชิรญาณภิกษุ จะเห็นได้ว่าหลักการที่สำคัญของธรรมยุติกนิกาย คือ การกลับไปยึดถือพุทธบัญญัติ ดังที่วชิรญาณภิกษุเองทรงกล่าวว่า หลักการปฏิบัติของพระองค์ก็คือทรง “รับข้อปฏิบัติที่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ท่านสั่งให้ทำอย่างไรก็ทำไปอย่างนั้น สิ่งไรท่านไม่ให้ทำก็อย่าทำ” ในพระราชนิพนธ์ของวชิรญาณภิกษุเมื่อทรงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้นได้แสดงถึงทัศนะคติของพระองค์ต่อพระสงฆ์มหานิกายซึ่งทรงพระราชดำรัสถึงในเชิงตำหนิและพระองค์ได้ทรงแสดงหลักการของธรรมยุติกนิกายไว้ ความว่า

“...เมื่อจุลศักราช 1190 ปี เป็นประมาณ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงผนวชอยู่ พระนามว่าวชิรญาณเถระทรงพระปรีชารอบรู้พระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นของจริง บริสุทธิ์ถ่องแท้ แต่ผู้ที่นำสืบๆ มา มีใจยินดีด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ แล้วประพฤติธรรมวินัยให้ย่อหย่อน ทำไปตามฉันทาคติพอใจตัวบ้าง ทำไปตามโทสาคติประทุษร้ายบ้าง ทำไปตามภยากติกลัวผู้อื่นบ้าง ทำไปตามโมหาคติหลงใหลไม่รู้บ้าง ตั้งตัวเป็นใหญ่ ใจประกอบด้วยอคติสี่ดังนี้แล้ว ก็ทำให้ผิดเสื่อมไปมีคนนับถือเป็นศิษย์หามาๆ ขึ้นก็ประพฤติผิดไปตาม ใครที่รู้ว่าตกเดือนเข้า

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 67- 68. อ้างถึงใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, 2530: 16.

ก็เอาความโง่ความตื้อถือผิดเข้าเถียงแทนว่า ครูอาจารย์ท่านเป็นพ่อแม่ของเรา ได้ประพุดติมาถูกผิด ก็ถูกผิดด้วยกัน ตามแต่จะเป็นไปอย่างนี้ ครั้นทรงเห็นดังนี้แล้วสั่งเวชในพระทัย จึงได้ยกเอาพระธรรมวินัย คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นที่เคารพนับถือเป็นของจริงของแท้ ปฏิบัติไปตาม จึงมีนามว่าธรรมยุติกาสงฆ์ สอนให้สัตถวิหาริกให้ปฏิบัติเอาแต่สิ่งที่ถูก ตามพระธรรมวินัย...”³⁹

และทรงพระราชวิจารณ์ถึงพฤติกรรมของพระสงฆ์มหานิกายในสมัยที่พระองค์ทรงผนวชอยู่ว่า

“...ความอันนี้เป็นจริงในแผ่นดินก่อน (สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) พระสงฆ์ก็พยายามตั้งกองจะหลอกจะหลอนจะล่อจะลวงพระเจ้าแผ่นดิน ให้ทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสโปรดปราน พระกระแสน้อยๆ ไร้กัน ไปอย่างนั้นว่าไปอย่างนั้น ขยับตากันแล้วก็เพ็ดทูลไปตามพระกระแสผิดๆ ถูกๆ เมื่อมีเหตุอะไรขึ้นเล็กน้อยในพระราชฐานคือประชวรหรือเจ้านายสลักสำคัญสิ้นพระชนม์ไป หรือเกิดพินเกิดไฟอะไรเป็นความประหลาด ราชคณาก็กรูกันเข้ามาเฝ้าเยี่ยมเยียนถวายหน้าถวายตาว่าเห็นแก่พระบารมี...”⁴⁰

การที่วชิรญาณภิกษุทรงปฏิเสธการปฏิบัติตามพระสงฆ์มหานิกาย แต่ทรงตีความพระธรรมวินัยตามพุทธบัญญัติให้เป็นหลักสำคัญของธรรมยุติกนิกาย ทำให้พระกรณียกิจทางศาสนาของวชิรญาณภิกษุทรงได้รับการพิจารณาว่าเป็นการปฏิรูปศาสนา เพราะตรงกับหลักการสากลในการปฏิรูปศาสนานั้นคือ การย้อนกลับไปพิจารณาตีความในคัมภีร์ของศาสนา และนำมาปฏิบัติเป็นแบบใหม่ วชิรญาณภิกษุเองก็ทรงเปรียบเทียบธรรมยุติกนิกายว่าคล้ายกับคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์เพราะมีวิธีการแยกตั้งขึ้นใหม่ โดยออกจากรากเหง้านิกายเก่า⁴¹ จอห์น เบาริงอธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ในบันทึกประจำวันของตนว่า

“...มีรายงานว่าพระเจ้าแผ่นดิน (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) ทรงตั้งคณะสงฆ์นิกายใหม่ครั้งหนึ่งพระองค์ทรงมีรับสั่งกับพวกมิชชันนารีว่าคณะสงฆ์นิกายใหม่นั้นเมื่อเปรียบเทียบกับคณะสงฆ์นิกายเดิมที่เป็นที่แพร่หลายทั่วไปอาจเทียบได้กับนิกายโปรเตสแตนต์และนิกายคาทอลิก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระรัตนตรัย,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า 36-37.

⁴⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า 26-27.

⁴¹วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 88-89.

พระองค์เพียงแต่ทรงมีพระราชประสงค์จะรักษาเนื้อหาส่วนๆ ของพระไตรปิฎกและตัดส่วนที่ไร้สาระและความเชื่อที่ผิดๆ ออกไป...”⁴²

ในบันทึกยังได้กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า

“มิชชันนารีผู้หนึ่งเล่าให้ข้าพเจ้า (จอห์น เบาริง – ผู้วิจัย) ฟังว่าพระเจ้าแผ่นดินเมื่อทรงผนวชเป็นพระและทรงศึกษาเล่าเรียนไปด้วยในขณะที่ประทับอยู่ที่วัดพระองค์ได้ทรงรวบรวมคนหนุ่มๆ เพื่อสั่งสอนวิชาการของยุโรปให้ ทั้งยังทรงสนับสนุนให้พวกเขาศึกษาความก้าวหน้าทางด้านวิชาการ พระองค์ทรงอธิบายความคิดของพระองค์โดยเล่าเป็นนิทานเปรียบเทียบว่าผู้ชายสองคนได้แบกโยป่านออกมาจากป่าเขาทั้งสองเดินทางต่อไปเรื่อยๆ จนถึงสถานที่แห่งหนึ่งจึงพบฝ้ายซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีราคาถูกกว่า ชายผู้โง่เขลาและไม่ยอมที่จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นกลับยืนกรานที่จะแบกโยป่านซึ่งเป็นวัตถุดิบที่ไม่ได้ผลกำไรอันใด เพื่อนผู้ฉลาดกว่าได้แลกเปลี่ยนโยป่านกับสิ่งที่ดีงามกว่ามีราคาค่างวดกว่าพวกเขายังคงเดินทางต่อไปเรื่อยๆ จนถึงถิ่นที่เป็นแหล่งใหม่ ชายผู้โง่เขลาที่ยังคงแบกป่านอยู่เช่นเดิม แต่เพื่อนผู้ฉลาดกว่าของเขาได้แลกเปลี่ยนฝ้ายกับไหม เมื่อทั้งคู่มาถึงจุดหมายปลายทาง คนหนึ่งเหนื่อยล้ากับการแบกของหนักที่เกือบจะไร้ค่าในขณะที่อีกคนหนึ่งมีต้องเหนื่อยยากพร้อมกับการลงทุนที่สร้างผลกำไรอย่างคุ้มค่า

เขากล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินอีกครั้งหนึ่งว่าพระองค์ทรงตั้งพระทัยมั่นที่จะปฏิรูปพระพุทธศาสนาเสียใหม่...”⁴³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ นั้นเป็นการฟื้นฟูพุทธศาสนา ความว่า

“...การเป็นอยู่เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วชิรญาณภิกขุ – ผู้วิจัย) ทอดพระเนตรเห็นว่า ถ้าขึ้นปล่อยให้เป็นไปตามที่กล่าวแล้ว ในไม่ช้าพระศาสนาของเราจะเสื่อมทรามไม่มีทางแก้ไขได้ จึงทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ถึงใครจะว่าอย่างไรก็ตาม แต่การที่ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายเช่นนี้ นับว่าได้ทรงทำประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนาที่เปรียบได้โดยยากเพราะทรงสั่งสอนให้พระสงฆ์ต้องพยายามรู้ข้อบัญญัติที่ค้างมาอย่างน้อยให้รู้จักถือพระวินัยบัญญัติโดย

⁴²จอห์น เบาริง, บันทึกประจำวันของเซอร์ จอห์น เบาริง, แปลโดย นันทนา ตันติเวสส (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสแควร์, 2532), หน้า 97.

⁴³เรื่องเดียวกัน, หน้า 133-134.

เครื่องครัด ต้องพยายามเรียนพระธรรมวินัยด้วยความเข้าใจเช่นนี้นับว่าเป็นประโยชน์มากมายเท่ากับได้ของต่ออายุศาสนา...”⁴⁴

การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ นั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการปฏิรูปพุทธศาสนาภายในราชอาณาจักรเวลานั้นให้ดีขึ้นจนเป็นที่ประจักษ์ไม่เพียงแต่ในราชอาณาจักรเท่านั้นแม้ภายนอกราชอาณาจักรก็เป็นที่ยอมรับ กล่าวคือ ได้มีพระสงฆ์ชาวเมืองโคลัมโบ ประเทศศรีลังกาส่งสมณสาส์นมาถึงวชิรญาณภิกขุเพื่อทูลขอให้ไปประดิษฐานธรรมยุติกวงศ์ในศรีลังกา ดังในสมณสาส์นกล่าวว่า

“...บัดนี้ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้พบพระสงฆ์ลังกาที่ท่านเข้าไปอยู่ในสยามประเทศถึง 2 ปี ข่าวกวราอย่างไรของพระสงฆ์แลศรัทธาที่ปฏิบัติพระพุทธศาสนาในเมืองโน้น ท่านเล่าให้ข้าพเจ้า ทั้งปวงฟังได้ทราบทุกอย่างทุกประการแล้วแลข้าพเจ้าทั้งปวงได้ฟังข้อกิจการสัมมาปฏิบัติต่างๆ ในพวกพ้องของท่านที่อยู่ในวัด 2-3 แห่งมีวัดบวรนิเวศเป็นต้น ข้าพเจ้าทั้งปวงชอบใจนัก ทั้งได้เห็นได้พบภิกษุ 5 องค์ ที่ออกมาครั้งนี้ด้วย ได้พูดจาสนทนากันแล้ว พวกข้าพเจ้า 20 เศษ จึงได้พร้อมกันปริกษาว่าแม้ไหนหนอเราทั้งหลายจะได้ปฏิบัติในจารีตศีลแลการวินัยกิจทั้งปวงให้เหมือนพระสงฆ์พวกนี้จึงทุกประการ ถ้าได้ดั่งนั้นแล้วจะดีนัก ข้าพเจ้าทั้งปวงเกิดจิตศรัทธาเลื่อมใสยิ่งนักทีเดียวเป็นความจริง ด้วยความบาปอรรถกถาอย่างไรพวกท่านก็ว่าอย่างนั้น มิได้คือดั่งถือคณาจารย์มากกว่า อรรถาธิบายในพระคัมภีร์ เหตุดั่งนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายอ่อนน้อมมาถึงท่านผู้มีอายุพระวชิรญาณเถระ จึงได้มีความเอ็นดูกรุณาแก่ชาวสิงหฬ ที่ถือพระพุทธศาสนาโดยใจเชื่อศรัทธาเหมือนอย่างพวกข้าพเจ้า 20 เศษนี้เกิด ขอโปรดได้จัดพระเถระองค์หนึ่งซึ่งฉลาดในพระธรรมวินัย อาจเป็นอาจารย์อุปฌาย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรต่อไปให้เป็นประธาน มีภิกษุสัก 10 องค์เศษเป็นบริวาร ออกมายังลังกา นี้ให้มาตั้งปฏิบัติประเพณีอย่างพวกท่านปฏิบัติ อยู่ในที่นี้สักสักเหล่าหนึ่งก็จะดีนักหนา จะดีกว่านิกายทั้งสองคือ อุบาลิงค์แลมะรัมมังค์ ที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ก็เป็นแท้ จะมีผู้นับถือตามด้วยมากอยู่ ครั้นนี้ผู้เห็นผู้รู้ในสิงหฬที่ได้ฟังข่าวคราว ที่ภิกษุเข้าไปยังสยามประเทศเล่าให้ฟังแล้ว ก็พากันซ้องสาธุการสรรเสริญแต่พวกหมู่คณะของท่านมีมากนัก ด้วยความรู้การเรียนด้วยข้อปฏิบัติศาสนกิจทั้งปวง ข้าพเจ้าทั้งหลายขอเชิญท่านช่วยคิดอ่านตามพระทีปคือสติปัญญาของท่าน

⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง, เทศนาเสือป่า (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, 2539), หน้า 64-65.

ให้มาส่องสว่างให้คนได้เห็นดวงแก้วทั้งหลายอันบรรทุกอยู่ในภาระ คือพระศาสนาแห่งพระทศพล ในเกาะลังกาที่เกิดขึ้น...”⁴⁵

ในลำดับต่อไปผู้เขียนจะศึกษาว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ เป็นการปฏิรูปศาสนาหรือไม่ โดยพิจารณาถึงหลักการที่สำคัญของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ว่ามีหลักการที่สำคัญ ซึ่งแตกต่างไปจากพระสงฆ์มหานิกาย อย่างไร ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ ในด้านวัตรปฏิบัติ และในด้านแนวความคิดหรือทฤษฎี

4.2.1 หลักการที่สำคัญด้านวัตรปฏิบัติของธรรมยุติกนิกาย

ในด้านวัตรปฏิบัติ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายรวมทั้งสามเณรจะได้รับการกวัดขังให้ปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดตามพุทธบัญญัติ เพื่อเป็นการแสดงว่าเป็นเพศพรหมจรรย์โดยแท้จริง⁴⁶ อันเป็นการแสดงให้คนทั่วไปในสมัยนั้นเห็นว่า พระสงฆ์เป็นเพศพรหมจรรย์อย่างแท้จริง เพื่อให้คนทั่วไปเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอยากกราบไหว้บูชาพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย⁴⁷ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมราชาธิบายถึงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายว่า

“ข้อปฏิบัติซึ่งจะเป็นหลักความประพฤติของธรรมยุติกนิกาย ย่อมเป็นไปในทางประพฤติตามวินัยโดยทั่วถึง สมควรด้วยเหตุและผลไม่ละเมิดเสียดด้วยความเกียจคร้านและเพิกเฉย เช่นกับอุโบสถกรรมซึ่งแต่ก่อนได้ละเลยกันมา ทำบ้างมิทำบ้าง ถึงทำอยู่ในวัดจะลงไปก็ได้มิลงไปก็ได้ ทำแต่ครั้งหนึ่งค่อนหนึ่งเช่นนี้ย่อมไม่มีแก่ธรรมยุติกนิกาย มหาปวารณาซึ่งแต่ก่อนได้ละเลยกันเสีย มีวัดที่ได้ทำอยู่แต่น้อย ฝ่ายคณะธรรมยุติกนิกายไม่มีวัดใดซึ่งจะละเลยเสีย การแสดงอาบัติย่อมแสดงเรียงวัตถุ ซึ่งรู้สึกว่าจะต้องอาบัติใด ก็แสดงเฉพาะวัตถุนั้นๆ ไม่ได้แสดงด้วยสัมพัหุเทศนา ซึ่งทำให้ไม่รู้สึกโทษอันตนได้กระทำแล้ว และสังวรระวังต่อไปเป็นต้น ความประพฤติสิกขาบทวินัยวัตรโดยเอื้อเฟื้อ โดยเสมออย่างอื่นๆ อีกซึ่งมิได้ยกขึ้นกล่าวในที่นี้ เป็นคุณธรรมอันได้ทรงสั่งสอนให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายประพฤติอยู่ ในการรักษาสิกขาบทนั้นเล่า ทรงสั่งสอนจำแนกแจกแจงให้

⁴⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป, หน้า 411-412.

⁴⁶ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 115.

⁴⁷ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 96.

เข้าใจ และให้ได้ฟังเนื้อหา กวดขันให้ประพฤติตามโดยเอื้อเฟื้อยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน เช่นห้ามรับรูปิยะ เป็นต้น ส่วนซึ่งผ่อนผันลัทธิไม่สำคัญก็มีเหมือนกัน เช่นไม่จำเป็นจะคล้องลูกขึ้นครองผ้าแต่ก่อน อรุณ ให้มีผ้าครองอยู่ในหัตถบาสก็ใช้ได้ เป็นต้น ทรงกวดขันในการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ใ้ว่า จะยังอยู่เพียงแต่เรียนวินัยเป็นที่ตั้งอย่างสามัญ ย่อมกวดขันในการเล่าเรียนฝ่ายสุดตันตปิฎก ให้มีความรู้กว้างขวาง สามารถอาจจะเป็นธรรมกถึกเทศนาสั่งสอนสัปบุรุษทายก มิได้บวชอยู่เพื่อจะเอาแต่ตัวรอด หรืออยู่ด้วยความเกียจคร้าน ย่อมตั้งอุโบสถธรรมสวนะสั่งสอนพุทธศาสนิกชนให้ละบาปดำเนินในทางบุญ นับว่าบวชอยู่เป็นประโยชน์แก่บริษัท ฝ่ายความปฏิบัติในทางวิปัสสนาธุระ ไม่สอนแต่สมถะวิธีอันเป็นเบื้องต้น ย่อมสั่งสอนตลอดไปจนถึงวิปัสสนากรรมฐาน ตัดทางซึ่งคด อ้อมให้ตรง ทำที่ลึกลงให้ตื่นพอควรแก่ปัญญาที่จะพิจารณาตามให้เห็นจริงได้

ข้อความที่กล่าวมาโดยย่อนี้ ข้าพเจ้ามาสำคัญใจ ว่าเป็นคุณธรรมเครื่องหมาย ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกา หาใช่จะเป็นธรรมยุติกาได้ด้วยได้รับลัทธิมาจากพระสงฆ์รามัญอันได้บรรพชาด้วยกล่าวสรรณาคมลูกถ้วนสระและพยัญชนะจนสำเนียงได้รับอุปสมบทในสีมาอันจะหาสิมาอื่นบริสุทธิเสมอเหมือนมิได้ ทั้งไม่ใช่เพราะได้ห้ามอุตราสงค์และสังฆาฏิทาบกันคลุมกายไม่เลิกผ้า จะเป็นเหตุให้นับว่าเป็นธรรมยุติกาและไม่ใช่ใช้สระและพยัญชนะ สำเนียงถูกต้องด้วยมคธภาษาจะเป็นเครื่องหมายว่าเป็นธรรมยุติกา ข้าพเจ้าเชื่อว่าวัตรปฏิบัติอันได้กล่าวมาโดยสังเขปเบื้องต้น เป็นเหตุให้ผู้ประพฤติตามนับว่าเป็นธรรมยุติกา

ผู้ซึ่งได้ทราบความประพฤติอันจริงของพระสงฆ์ธรรมยุติกา อาจจะทราบได้ว่า ความประพฤติอันใดซึ่งแปลกไปกว่าพระสงฆ์โดยมาก ย่อมมีมูลรากอันเดียวกัน เว้นแต่ประพฤติทั่วถึงโดยมากหรือประพฤติย่อหย่อนไม่ทั่วถึง ไม่ใช่ลัทธิธรรมยุติกามาจากลัทธิรามัญ เป็นแต่พระสงฆ์รามัญเป็นผู้มาแนะนำให้เป็นเหตุที่ได้ทรงพระราชดำริกว้างขวางออกไปอีกเท่านั้น ครั้นสืบมานานความประพฤติและความรู้ของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกา ก็กว้างขวางห่างเหินดีขึ้นกว่ารามัญเองเสียอีกตกมาชั้นหลัง เมื่อ (วชิรญาณภิกษุ - ผู้วิจัย) เสด็จลงไปประทับวัดบวรนิเวศแล้ว ทรงทราบการภายนอกกว้างขวางมากขึ้น ก็มีพระราชประสงค์ที่จะข้ามรามัญนั้นเสีย ไปให้ถึงเมืองลังกาซึ่งเป็นต้นลังถึงมีพระราชประสงค์จะเสด็จพระราชดำเนินเอง แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต ด้วยเป็นระยะทางไกลใกล้ต่ออันตรายพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ส่งพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายออกไปเมืองลังกาถึง 3 เที้ยว เมื่อลง

ปลายก็ทรงทราบได้ว่าพระพุทธศาสนาในเมืองลังกา ไม่มีความวิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นไปกว่ากรุงสยาม พระสงฆ์ลังกาก็เข้ามาบวชในคณะธรรมยุติกนิกายอีก⁴⁸

เมื่อพิจารณาจากพระบรมราชาธิบายข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายนั้น ไม่ได้จะต้องปฏิบัติตามพุทธบัญญัติอย่างตายตัว การวางหลักปฏิบัติตามพระวินัยโดยกำหนดให้มีการพิจารณาเหตุผลและตีความหมายนั้น ทำให้วชิรญาณภิกษุมีบทบาทในการกำหนดพระวินัยด้วยการเพิ่มเติมหรือตัดกฎบางอย่างออกเพื่อความเหมาะสมในการรักษาพระวินัยตามสภาพการของพระภิกษุในสมัยนั้น วชิรญาณภิกษุได้จัดการระเบียบการคณะสงฆ์ การอบรมสั่งสอนฆราวาสตามคติธรรมยุติกนิกาย ทรงปรับปรุงการศึกษาปริยัติธรรมอย่างจริงจัง⁴⁹ ทรงตั้งขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จัดวางระเบียบการคณะสงฆ์และการปกครองวัด วชิรญาณภิกษุทรงให้ความสำคัญกับวัตรปฏิบัติหลายประการได้แก่ การครองผ้าจีวร การอุ้มบาตร การอุปสมบท การรับผ้าพระกฐิน รวมทั้งพิธีกรรมในวันธรรมสวนะ เป็นต้น ความแตกต่างของธรรมยุติกนิกายจากนิกายอื่น ๆ ที่สร้างลักษณะเอกเทศให้แก่ภิกษุของตนนั้น มีวัตรปฏิบัติที่เป็นรายละเอียดดังนี้

1.การครองผ้าจีวร การครองผ้าจีวรของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายในชั้นแรกเมื่อยังมีสำนักอยู่ที่วัดมหาธาตุและที่วัดสมอรายนั้น ยังห่มตามแบบพระสงฆ์มหานิกาย อันเป็นแบบที่พระสงฆ์ไทยห่มมาแต่โบราณคือห่มคลุมหรือห่มหีบ แต่เมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จมาครองอยู่วัดบวรนิเวศแล้ว ระยะเวลาแรกยังคงห่มจีวรแบบพระสงฆ์ไทยทั่วไป กระทั่งถึงตอนปลายแห่งสมัยที่ทรงครองวัดบวรนิเวศ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงได้หันมาห่มจีวรแบบพระสงฆ์มอญ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ ความว่า

“...ภายหลังแต่ (วชิรญาณภิกษุ - ผู้วิจัย) เสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระธรรมยุติกนิกายในครั้งนั้น ลงสันนิษฐานว่า ห่มผ้าคลุมอย่างพระมหานิกายนั้น จะรักษาเสถียรวัตรชื่อว่า อย่าเวกผ้าห่มเมื่อเข้าบ้าน ให้บริบูรณ์ไม่ได้ จึงได้ห่มคลุมตามแบบที่พระรามัญใช้ ซึ่งจะเรียกต่อไปว่าห่มแหวก เหตุอันนี้ ยิ่งชักให้พระมหานิกายกับพระธรรมยุติกนิกายแตกกันมากออกไป แม้ถึงกลับห่มคลุมอย่างเดิมบางครั้งตามหัวหน้า ก็ทำเพราะจำใจและทำชั่วเวลาไม่จูงให้สนิทกันเข้าได้”⁵⁰

⁴⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 35-36.

⁴⁹ พงศธร กนกศิลป์ประธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 58.

⁵⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 24.

พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงครองผ้าจีวรตามแบบพระสงฆ์มอญ หรือที่เรียกว่า “การห่มแหวก” หรือ “ครองมอญ”⁵¹ อันมีวิธีการห่มจีวร โดยม้วนลูกบวบบิดมาทางซ้ายมือ ยกขึ้นพาดไว้บนบ่าซ้าย ทำให้ชายจีวรแหวก ริมผ้าข้างล่างจะปกคลุมเข่าลงมาเพียงครึ่งหน้าแข้ง เมื่อเข้าที่ประชุมหรือออกนอกพระอาราม ให้รัดประคดเอว⁵² ถ้าอยู่ในวัดลดไหล่ขวาพาดลูกบวบไหล่ซ้าย เข้าบ้านห่มซ้อนตามพระวินัยปิดทั้งสองไหล่กักคุดุมที่ปากกบชายผ้าห่มข้างล่าง⁵³ ส่วนพระสงฆ์มหานิกายนั้นเมื่ออยู่ในวัดจะห่มจีวรโดยรัดประคดอก เวลาเข้าบ้านห่มคลุมปิดลูกบวบข้างขวา เหน็บลูกบวบที่ใต้รักแร้แขนซ้าย⁵⁴

อย่างไรก็ตามการห่มแหวกได้เลิกไประยะหนึ่งตอนปลายรัชกาลที่ 3* เนื่องจากคั้งที่ได้อธิบายมาแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่พอพระราชหฤทัย โดยทรงเห็นว่าเป็นการเสียหายที่เกิดพระสงฆ์แบบมอญในช่วงที่พระองค์ครองราชย์อยู่ ทรงเกรงว่าจะมีผู้ประณามพระองค์ว่าทรงให้การสนับสนุนให้พระสงฆ์ครองผ้าแบบนี้ วัชรญาณภิกษุจึงดำรัสสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายกลับห่มคลุมอย่างพระสงฆ์มหานิกาย⁵⁵

2. การครองบาตร พระธรรมยุติกนิกายจะต้องใช้บาตรตามขนาดที่กำหนดเป็นลักษณะเฉพาะของตน นอกจากนั้นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะอุ้มบาตร เพราะระยะทางบิณฑบาตใกล้ ส่วนพระมหานิกายมักสะพายบาตร เพราะบางวัดอยู่ไกลชุมชน⁵⁶

3. การอุปสมบท ซึ่งเรียกว่า อุปสมบทวิธี พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะต้องอุปสมบทให้ถูกต้องตามแบบแผน โดยเน้นในเรื่องของลักษณะของสีมาตามพุทธบัญญัติ การสวดจะต้องออก

⁵¹ พงศธร กนกศิลป์ธรรม, “พระวัชรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 60.

⁵² วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 96.

⁵³ พระอริยคุณาธาร(อุ่น), ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร, หน้า 42.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

* ในครั้งนั้น สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทฺธสิริ) เมื่อยังเป็นที่พระอริยมุนี พระเถระธรรมยุติกนิกาย ซึ่งเป็นศิษย์หลวงชั้นเดิมของวัชรญาณภิกษุ ไม่ทำตามรับสั่งเพราะเชื่อมั่นในความถูกต้องของพระวินัย โดยยังคงห่มแหวกตามเดิม

⁵⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 130.

⁵⁶ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 96.

ถ้าเนียงให้ถูกต้อง ทรงแก้ไขการสวรรคตมาจากในอุปสมบทกรรมให้ถูกต้องยิ่งขึ้น เช่น ระบุนามอุปสัมปทา และนามอุปัชฌายะ ซึ่งเป็นภาษาบาลีในกรรมวาจา การออกเสียงอักษรบาลี ทรงให้ถือหลักการออกเสียง⁵⁷ โดยว่าอักษรชัดเจนและถูกฐานกรณ์ นอกจากนั้นในการอุปสมบทจะต้องระบุชื่อจริงของผู้ขอบวชและพระอุปัชฌาย์ ส่วนผู้ขอบวชในฝ่ายมหานิกายจะใช้นามฉายาว่า นาโค เหมือนกันหมดและชื่ออุปัชฌาย์ใช้ว่า ดิสฺโส การสวดก็ออกเสียงอย่างไทย การประกอบพิธีอุปสมบทของธรรมยุติกนิกายนั้นสามารถทำได้มากกว่าหนึ่งครั้งขึ้นไป⁵⁸ โดยเฉพาะผู้ที่ขอบวชอยู่เป็นหลักในพระพุทธศาสนาเพื่อให้แน่ใจได้ว่าเป็นพระภิกษุที่แท้จริง ดังจะเห็นได้จากวัชรญาณภิกษุเองก็ทรงอุปสมบทซ้ำรวมทั้งสิ้น 6 ครั้ง และพระศิษย์หลวงชั้นเดิมของวัชรญาณภิกษุอุปสมบทซ้ำกันไม่น้อยกว่าองค์ละ 3 ครั้ง⁵⁹ ส่วนพระสงฆ์มหานิกายถือว่าบวชเพียงครั้งเดียวก็ใช้ได้ อย่างไรก็ตามแม้วัชรญาณภิกษุทรงกำหนดวิธีอุปสมบทของพระธรรมยุติกนิกายให้ต่างจากพระมหานิกายด้วยเหตุผลว่าเพื่อให้เป็นไปตามพุทธบัญญัติ แต่ในแง่การปฏิบัติก็มีได้หมายความว่า พระองค์จะทรงกระทำตามแบบแผนเดิมเสมอไป ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์โปรดฯ ให้ตัดประโยคที่ผูกมัดผู้ขอบวชว่าจะต้องไปให้ถึงนิพพานออกจากคำขออุปสมบทของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย โดยให้เหตุผลว่าไม่ควรปฏิบัติจนถึงเพียงนั้น เนื่องจากนิพพานเป็นของยากเกินกว่าผู้ขอบวชทุกคนจะไปถึงได้ กรณีนี้อาจเป็นไปได้ว่าวัชรญาณภิกษุทรงเห็นความจริงในข้อที่ว่านิพพานเป็นของยากเกินกว่าผู้ขอบวชทุกคนจะไปถึงได้ แต่ก็อาจพิจารณาในอีกแง่หนึ่งได้ว่า วัชรญาณภิกษุคงไม่สบายพระทัยที่จะปฏิบัติเช่นนั้น เพราะพระองค์ทรงมีความมุ่งหมายที่จะใช้พุทธศาสนาเป็นวิธีการสร้างบารมี เพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองมากกว่าผนวชเพราะศรัทธาที่จะปฏิบัติพระธรรมวินัย เพื่อไปให้ถึงนิพพานตามหลักการสูงสุดของพุทธศาสนา⁶⁰ การที่วัชรญาณภิกษุทรงให้

⁵⁷ นันทนา กปิตกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2394 – 2411, หน้า 117.

⁵⁸ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 97.

⁵⁹ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 116.

⁶⁰ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 96-97.

ความสำคัญในเรื่องความถูกต้องของการบรรพชาอุปสมบทและสืมาภรณ์นี้ คงจะมีผลในการสร้างความนิยมแก่คนในสมัยนั้นไม่น้อย เนื่องจากเป็นสมัยที่ให้ความสนใจเรื่องเหล่านี้มากเป็นพิเศษ⁶¹

4. วัชรญาณภิกษุทรงวางระเบียบการทำสังฆกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องตรงตามที่มีพุทธบัญญัติไว้ในพระวินัย เช่น การผูกพัทธสีมา⁶² ทรงวางธรรมเนียมกฐินและการรับผ้าไตรพระกฐิน⁶³ วัชรญาณภิกษุทรงมีพระประสงค์ต้องการให้ทำตามสมัยพุทธกาล ในการกรานกฐินตามสมัยประเพณีนิยมในสังคมไทยขณะนั้น ทายกได้นำผ้าที่ทำสำเร็จรูปแล้วมาทอด ซึ่งไม่ถูกต้องตามสมัยพุทธกาลที่กำหนดให้ ทำ ชัก กะ ตัด เย็บ และข้อมผ้าให้เสร็จภายในวันเดียว แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้นัก เนื่องจากวัชรญาณภิกษุทรงประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นพระอารามหลวงซึ่งรับพระกฐินหลวงที่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงทอดตามธรรมเนียมที่ทำกันมาแต่โบราณ วัชรญาณภิกษุกำหนดแก้ไขเฉพาะฝ่ายวัด (เป็นการภายใน) โดยทรงรับพระกฐินตามธรรมเนียมของบ้านเมือง แล้วเอาผ้าไตรพระกฐินนั้นมาแกะออกเป็นท่อนผ้า แล้วกะ ตัดเป็นอันตราวสกหรือ อุตตราวสก เย็บ ข้อมให้เสร็จในวันนั้น แล้วพระสงฆ์จึงทำพิธีกรานกฐินอีกครั้งหนึ่งและเป็นธรรมเนียมปฏิบัติว่า พระเถระต่างวัดจะมาช่วยกรานกฐิน ให้อยู่ช่วยตลอดเวลากรานและสวดมนต์ เมื่อมีวัดธรรมยุติกนิกายมากขึ้น หากรับกฐินพร้อมกันหลายวัด พระสงฆ์ต้องแบ่งไปช่วยกัน⁶⁴ ผ้าพระกฐินที่จะนำไปถวายพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะต้องตัดเย็บและข้อมให้เสร็จภายในวันเดียวกัน และนำไปให้พระธรรมยุติกนิกายครองในวันนั้นด้วย ส่วนพระมหานิกายถือว่าผ้าจีวรสำเร็จรูปที่คนนำมาทอดกฐินนั้นใช้ได้แล้ว

5. ธรรมเนียมการประชุมมัสการพระรัตนตรัยหรือที่เรียกว่าการทำวัตร วัชรญาณภิกษุกำหนดให้พระธรรมยุติกนิกายทำวัตรทั้งเช้าและเย็น⁶⁵ ด้วยบทนมัสการที่พระองค์ทรง

⁶¹ อัจฉรา กาญจนมัย, “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394),” หน้า 154.

⁶² พระเทพมงคลสุธี, “น่านานิพนธ์ 3,” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัติ น่านานิพนธ์, หน้า 112-119.

⁶³ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 98.

⁶⁴ พงศธร กนกศิลป์ธรรม, “พระวัชรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 65.

⁶⁵ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 98.

พระนิพนธ์ขึ้นใหม่เป็นภาษามคธ เป็นร้อยแก้วบ้าง เป็นคาถาบ้าง⁶⁶ เมื่อทำวัตรเช้าหรือเย็นเสร็จแล้วมีการอ่านวินัยสุกกันฟัง⁶⁷ ทรงจัดพระสูตรและปาฐะที่ควรสวดในงานมงคลและที่ควรสวดในงานศพ⁶⁸ และยังได้ทรงพระนิพนธ์บทสวดมนต์ของคฤหัสถ์ไว้ด้วย⁶⁹

6.ธรรมเนียมธรรมสวนะและอุโบสถ บัญญัติให้มีการประกาศวันธรรมสวนะ⁷⁰ ให้มีการรักษาศีลอุโบสถและประชุมกันฟังธรรมเช้าเย็นในวันธรรมสวนะและวันอุโบสถเดือนละ 4 ครั้ง⁷¹ เมื่อถึงวันพระกึ่งปีภักข์และเต็มปีภักข์ กำหนดให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายลงพระอุโบสถทั้งเช้าและเย็น เพื่อฟังพระธรรมเทศนา⁷² โดยแสดงพระธรรมเทศนาเวลาเก้าโมงเช้า และบ่ายสามโมงเย็น ซึ่งวัชรญาณภิกษุจะเสด็จลงประทานอุโบสถศีลและทรงเทศนาเป็นพื้น⁷³ ทรงเทศนาเป็นภาษาไทย พระองค์ทรงพยายามที่จะให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาที่พระองค์ทรงเทศนามากกว่าที่จะเป็นการประกาศสังฆกรรม พระองค์มิได้ทรงอ่านพระคัมภีร์แต่คำสั่งสอนนั้น ๆ ได้ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์เอง⁷⁴ โดยทรงยกหัวข้อธรรมะมาอธิบาย ซึ่งเป็นการมุ่งที่จะใช้ปฏิภาณไหวพริบให้เกิดความเข้าใจ

⁶⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540. (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการฉลองพระชนมายุครบ 84 พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2540). หน้า 17.

⁶⁷พระอริยคุณาธาร(ούν), ธรรมยุติกะวงศสายมณฑลอุดร, หน้า 43.

⁶⁸พระเทพมงคลสุธี, “นานานิพนธ์ 3” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัตินานานิพนธ์, หน้า 112-119.

⁶⁹วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต หน้า 77.

⁷⁰พระอริยคุณาธาร(ούν), ธรรมยุติกะวงศสายมณฑลอุดร, หน้า 43.

⁷¹พระเทพมงคลสุธี, “นานานิพนธ์ 3” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัตินานานิพนธ์, หน้า 112-119.

⁷²วันทนี๋ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 98.

⁷³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า 18.

⁷⁴เอ็บบ็อด โลว์ มอฟเฟ็ท, แผ่นดินพระจอมเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 25.

มากกว่าการอ้างบาลี แม้พระรูปอื่นก็ทรงฝึกให้เทศนาโดยฝีปากเหมือนกัน⁷⁵ โดยพระสงฆ์
ธรรมยุติกนิกายได้เพิ่มบทสวดมนต์ภาษาไทยลงไป ทำให้คนนิยมฟังเป็นอันมาก⁷⁶ และทรงริเริ่มให้
มีเทศนานอกพรรษา⁷⁷

7.ธรรมเนียมวิสาขบูชา เมื่อถึงวันเพ็ญ เดือนหก ทำวิสาขบูชา มีการเดินเวียนเทียนและ
แสดงพระธรรมเทศนาด้วยเรื่องปฐมสมโพธิ⁷⁸ มีการเทศนาถึงเช้า⁷⁹

8.ธรรมเนียมอัฐมีบูชา เมื่อถึงวันแรมแปดค่ำ เดือนหก ให้ทำการบูชาเหมือนอย่าง
วิสาขบูชา และมีเทศนาด้วยเรื่องนั้น อีกทั้งพระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์คำกล่าวสำหรับสวดในพิธีทั้ง
สองคราวนี้ด้วย⁸⁰

9.ธรรมเนียมมาฆบูชา ถึงวันเพ็ญ เดือนสาม วชิรญาณภิกษุวางระเบียบให้เดินเวียน
เทียน⁸¹ และมีการเทศนาด้วยเรื่องโอวาทปาติโมกข์ มีการเทศนาถึงเช้าเหมือนวันวิสาขบูชา

10.ธรรมเนียมสวดมนต์ ในชั้นแรกวชิรญาณภิกษุทรงเห็นว่าการออกเสียงภาษามคธ
สำเนียงรามัญถูกต้องตามฐานกรณ์มากที่สุดจึงทรงรับเอามาใช้ในอุปสมบทกรรม มีการสวดปริตร
มงคลทำนองรามัญต่อมาจึงได้เลิกไป ต่อมาเมื่อทรงใกล้ชิดกับพระสงฆ์ลังกามากขึ้น จึงทรงเห็นว่
การกล่าวภาษามคธของพระลังกาถูกต้องกว่า คือ พยายามออกเสียงสระพยัญชนะตามหลักภาษาไทยให้
ใกล้เคียงกับภาษาบาลี จึงนำการกล่าวภาษามคธของพระลังกามาใช้ในการสวดกรรมวาจาและสวด
มนต์ของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย แต่ในขณะที่เดียวกันก็ยังทรงเห็นว่า การเปล่งเสียงอักขระมูทชะ

⁷⁵สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า
18.

⁷⁶นันทนา กปิลกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2394 – 2411,
หน้า 116.

⁷⁷ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา, เล่าเรื่องพระจอมเกล้าฯ (กรุงเทพมหานคร: ทวีพัชร,
2548), หน้า 30.

⁷⁸สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า
18.

⁷⁹พระอริยคุณาธาร(อุ่น), ธรรมยุติกะวงศสายมณฑลอุดร, หน้า 43.

⁸⁰พงศธร กนกศิลป์ประธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.”

⁸¹นันทนา กปิลกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2394 – 2411,
หน้า 116.

และทันตชะของพระสงฆ์ลังกาไม่สู้ชด้นัก ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การออกเสียงภาษามคธอย่างที่ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายใช้เกิดจากการศึกษาค้นคว้าของวชิรญาณภิกษุและบูรพาจารย์คณะ ธรรมยุติกนิกายในสมัยแรก ส่วนพระสงฆ์มหานิกายนั้นจะสวดทำนองสังโยคและปรากฏเป็นธรรมเนียมว่าในกิจนิมนต์ถ้าพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายปนกับพระสงฆ์มหานิกาย พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จะสวดทำนองสังโยคตามพระมหานิกายและถ้าเข้าประชุมในพระอารามร่วมกับพระมหานิกาย พระธรรมยุติกนิกายจะคาดประคอดอกตามพระมหานิกาย⁸²

11.ธรรมเนียมการกำหนดวันอุโบสถตามหลักปักขคณนา หรือ คิดแบบเต็มปักข์ หรือ 15 วัน ทั้งข้างขึ้น ข้างแรมโดยไม่แยกว่าเป็นเดือนขาด หรือเดือนเต็ม ตามประเพณีนิยมของไทยที่ใช้กัน อยู่ ซึ่งวชิรญาณภิกษุทรงใช้วิธีคำนวณทางดาราศาสตร์⁸³ เพื่อให้ใกล้เคียงกับการโคจรของ พระจันทร์ ยิ่งกว่าปฏิทินแบบจันทรคติในเวลานั้น หลักปักขคณนานี้ใช้เป็นหลักในการคำนวณหา วันอุโบสถที่ถูกต้องแท้จริงกับวันที่พระจันทร์เพ็ญและวันพระจันทร์ดับ ส่วนพระสงฆ์มหานิกายใช้ ปักข์ปักติ⁸⁴โดยถือตามปฏิทินบ้านเมือง⁸⁵

12.รื้อฟื้นธรรมเนียมทางศาสนาที่ค้นพบว่าเคยมีการปฏิบัติแต่ครั้งพุทธกาลมาปฏิบัติอีก⁸⁶ คือ ธรรมเนียมถวายกาลทาน ทรงชักนำการบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ตามเทศกาล คือ ถวายสลากภัตในฤดู ผลไม้ชุ่ม ถวายผ้าวัสสิกสาฎก (ผ้าอาบน้ำฝน) เมื่อใกล้เข้าพรรษา ตักบาตรน้ำผึ้งในฤดูสารท ถวายผ้าจ่านำพรรษาเมื่อออกพรรษา

13.ธรรมเนียมระเบียบการกราบไหว้ของภิกษุ สามเณร และระเบียบอาจารย์มารยาท ภิกษุ สามเณร ต้องวางตัวให้นำเลื่อมใสศรัทธา สังวรในกิริยามารยาทและขนบธรรมเนียม

14.ธรรมเนียมเกี่ยวกับสงฆ์ ทรงจัดพัสดุของสงฆ์อันเป็นครุภัณฑ์รักษาไว้เป็นของสำหรับ วัด ทรงจัดครุภัณฑ์เป็นของกลางสำหรับคณะขึ้นอีกอย่างหนึ่งต่างจากครุภัณฑ์ของสงฆ์ที่จ่ายขาด ตัวได้ไม่ต้องผาดิกรรมและจ่ายไม่จำกัดเฉพาะวัด

⁸² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า. 24.

⁸³ กระจ่าง นันทโพธิ์, มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทย กับ การส่องเสพอ่านาจอปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร, หน้า64 - 65.

⁸⁴ สีนานทภิกษุ, พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า, หน้า 14.

⁸⁵ คณินันท์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484 (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า. 11.

⁸⁶ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ,” หน้า 117.

15.การไม่ปฏิบัติคนว่าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์วิเศษ เช่น การทำตะกรุด ยาแฝก อาคม หรืออาถรรพ์

16.ธรรมเนียมตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ ทรงจัดเจ้าหน้าที่ทำกิจสงฆ์ เป็นต้นว่า กัตตทเทศกะ เจ้าหน้าที่ผู้แจกอาหาร เสนาสนคาหาปกะ เจ้าหน้าที่ผู้แจกเสนาสนะให้อยู่ จีวรปฏิบัติหะและจีวรภาซกะ เจ้าหน้าที่ผู้รับและผู้แจกจีวร กัณฑาคาริกะ เจ้าหน้าที่ผู้รักษาเรือนคลัง โดยได้รับสมมติจากสงฆ์ตามวินัยนิม⁸⁷

17.ทรงวางระเบียบการอักษร ออกเสียงอักษรภาษาบาลี ตามหลักสากลนิยม คือ ตามหลักของ อินเดีย สีสพ พม่า และอักษรโรมัน โดยทรงถือหลักการออกเสียงให้ถูกฐานกรณ์แห่งอักษรตามหลักไวยากรณ์บาลี เข้ากันได้กับนานาชาติในสากล เช่น ท. ออกเสียงเป็น ด. ซึ่งโรมันใช้ D ไม่ใช่ T พ. ออกเสียงเป็น บ. ซึ่งโรมันใช้ B ไม่ใช่ P เป็นต้น

18.ทรงวางระเบียบการทำวินัยกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีพระวินัยเป็นหลักอยู่ให้เป็นไปตามวินัยจริง ๆ เช่น การแสดงอาบัติ การวิกัลป์ การทำพินทุ และอธิษฐาน เป็นต้น⁸⁸

19.ธรรมเนียมการไม่ฉันท่วมในสำหรับเดียวกัน ไม่สวมรองเท้าเมื่อออกนอกวัดและไม่จับต้องเงินทอง⁸⁹ ห้ามสูบบุหรี่ในเวลาเดินตามถนนในละแวกบ้าน ห้ามใช้ผ้าขาว ผ้าชุบสรง (ผ้าปลัดอาบน้ำ – ผู้วิจัย) หรือผ้าสีต่างๆ พาดบ่าหรือโปกศีรษะ⁹⁰

4.2.2 หลักการที่สำคัญด้านแนวความคิดหรือทฤษฎีของธรรมยุติกนิกาย

วชิรญาณภิกษุทรงมีพระดำริว่าการนับถือพุทธศาสนาของคนไทยในสมัยของพระองค์นั้น เป็นไปตามบรรพบุรุษที่สืบทอดกันต่อมาไม่ได้พิจารณาถึงหลักการที่แท้จริงของพุทธศาสนา ดังพิจารณาได้จากพระราชนิพนธ์ของวชิรญาณภิกษุเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

⁸⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, หน้า

19.

⁸⁸พระเทพมงคลสุธี, “น่านานิพนธ์ 3” ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระศาสนา: พระราชประวัติ น่านานิพนธ์, หน้า 112-119.

⁸⁹คณิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า

10.

⁹⁰พระอริยคุณาธาร (อุ่น), ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร, หน้า 47.

“...นิสัยคนทุกวันนี้ ทำแต่หยาบๆ ไม่ตรึกไม่ตรอง ถึงจะนับถือพระศาสนาที่ถือตามบิดามารดาตนเท่านั้น หาฐู้ไม่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไร พระธรรมนั้นอย่างไร พระสงฆ์นั้นอย่างไร เป็นแต่ได้ยินเขาว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่นับถือ ได้ยินเขาว่าได้ให้ข้าของแก่คนนุ่งเหลืองห่มเหลืองได้บุญ ได้ยินเท่านั้นแล้วก็ให้ไป ไม่ตรึกตรองว่าบุญนั้นอย่างไร เพราะทำอย่างไร จึงได้บุญ จะนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์นั้น จะนับถือทำไม เพราะเหตุไร จึงต้องนับถือ ไม่ตรึกตรองให้รู้แล้วก็นับถือไปตามบิดามารดานับถืออย่างนั้น...”⁹¹

เมื่อเป็นดังนี้แล้วจึงทำให้ขาดความรู้ที่แท้จริงในพุทธศาสนาเพราะคนสมัยนั้นส่วนใหญ่ไม่รู้ว่าจะทำไม่ตนจึงนับถือพุทธศาสนา เช่นเดียวกับการทำบุญ แม้คนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญในการทำบุญแต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าบุญนั้นเป็นอย่างไร การทำบุญของคนส่วนใหญ่ในสมัยนั้นมักเป็นการทำเพื่อจุดมุ่งหมายที่จะสร้างสมบุญไว้ในชาติหน้า ส่วนความทุกข์ที่ตนประสบอยู่ในชีวิตนี้ กลับไม่รู้จักวิธีกำจัดให้หมดไป เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นกับตนเองก็มักใช้การเช่นสรวงบูชาเทพยดาที่ตนถือว่า เป็นผู้มียอำนาจสามารถจัดปัดเป่าความทุกข์ได้ เพื่อขอให้เทพยดาเหล่านั้นช่วยเหลือวิชรญาณภิกษุทรงสอนให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะต้องไม่เชื่อถืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์⁹² พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะถูกสอนไม่ให้เชื่อในสิ่งเหล่านี้ พุทธประวัติถูกลดความหมายลงมาเหลือเพียงเรื่องราวของพระโคตมพุทธและสาวกยวงส์ทางชมพูทวีปเท่านั้น⁹³ เรื่องนิทานชาดกและปาฏิหาริย์ในพุทธประวัติก็ให้ถือเสมือนเป็นนิยายธรรมดา⁹⁴ พุทธประวัติจึงเป็นเหมือนชีวประวัติของคนสำคัญคนหนึ่งเท่านั้น⁹⁵ ส่วนการอ้างอำนาจผีสาวเทวดาก็ให้ถือเสมือนว่าเป็นเพียงนิยายที่เข้ามาปะปนอยู่

⁹¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า 1.

⁹²วันทนีย์ สงศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 99.

⁹³สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุคมอิทธิพงศ์ (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547), หน้า 11.

⁹⁴นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 117-118.

⁹⁵สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุคมอิทธิพงศ์ หน้า 11.

ในพุทธศาสนา⁹⁶ เรื่องเทวดาและอมนุษย์เป็นความเปรียบเทียบ ซึ่งผู้ที่ไม่มีความรู้เอาไปปนกับความจริงในประวัติศาสตร์และในเรื่องไตรภูมิพระร่วง ก็คงจะเป็นเรื่องใหม่ที่แทรกเข้ามานอกเหนือพุทธบัญญัติ⁹⁷ พระสงฆ์จากสำนักของวชิรญาณภิกษุได้อธิบายให้มิชชันนารีฟังว่า หนังสือไตรภูมิกล่าไม่ใช่คัมภีร์ทางพุทธศาสนาและใครที่คิดว่าไตรภูมิเอาความคิดมาจากพระไตรปิฎกเป็นผู้เข้าใจผิดเพราะความจริงแล้วนักปราชญ์ผู้เขียน (พระมหาธรรมราชาลิไท – ผู้เขียน) อาจสอดแทรกความคิดของตนเองลงไปได้⁹⁸ พวกมิชชันนารีจะได้รับการยืนยันอย่างชัดเจนว่า พระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกายจะปฏิเสธไม่เชื่อถือในสิ่งที่นอกเหนือธรรมชาติ ดังเช่นไม่ยอมเชื่อว่ามี นรก สวรรค์ และภพหน้า⁹⁹ นายแพทย์บรัดเลย์อธิบายถึงเรื่องนี้ว่า

“...ส่วนเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) และข้าราชการบริพารของพระองค์มีท่าทีไม่เชื่อถือเลยว่า สวรรค์ นรก หรืออะไรในชาติหน้าจะมีอยู่จริง...”¹⁰⁰

อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุทรงอธิบายอย่างชัดเจนว่า “นรกสวรรค์เป็นของมีจริง”¹⁰¹ แต่พระองค์ก็เริ่มตั้งข้อสงสัยกับการสอนเรื่องนรกสวรรค์ชนิดที่พรรณนาอย่างเป็นรูปธรรมประดุจเป็นสถานที่ว่า “มีความทุกข์ร้อนอยู่ด้วยไฟเผาไหม้พาลเอาหอกแทง สวรรค์มีสุขสมบัติทิพย์มีนางฟ้า นางสวรรค์ กินแต่ของทิพย์ไม่ต้องทำมาค้าขายเป็นต้นเลี้ยงชีวิต มีแต่อารมณ์เป็นที่รักเป็นที่ยินดีเพิลิดเพิลิน”¹⁰² พระองค์เห็นว่าการสอนแบบนี้ไม่ต่างจาก “เมื่อเวลาเด็กทารกร้องไห้ ผู้ใหญ่ว่าอย่า

⁹⁶ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 99.

⁹⁷ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ประวัติพุทธศาสนาในสยาม (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท. 2522), หน้า 56.

⁹⁸ วิไลเลขา ถาวรธนสาร, ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), หน้า 56.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

¹⁰⁰ วิลเลียม แอล.บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลโดย กุสุมา ณ อุชยาและศรีลักษณ์ ส่างเมือง พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), หน้า 132.

¹⁰¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระรัตนตรัย,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์, หน้า 37.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ร้องให้อั้วตุ๊กแกมันจะกินดับ”¹⁰³ เป็นการ “เอานรกมาขู่ เอาสวรรค์มาล่อ”¹⁰⁴ ทรงตีความใหม่ว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ ดังในพระราชนิพนธ์อธิบายว่า

“จึงทรงสั่งสอนทางอภินิหารปฏิบัติ ถือไว้ว่านรกมีจริงกลัวไว้ดี จะได้ประพฤติสุจริตดี เอาตัวหลีกเลี่ยงหนีจากทุกข์ เมื่อนรกไม่มีเสมอตัว กับมีชัยชนะจะได้ทิพยสมบัติ เพราะประพฤติเตรียมตัวไว้ ถ้าไม่ได้เตรียมตัวไว้ นรกมีจริง ก็มีแต่อัปราชัยแพ้แก่ทุกข์ ถือไว้ว่าสวรรค์มีจริงดีจะได้ปฏิบัติสุจริตกุศลไว้ เป็นทางอภินิหารมีแต่เสมอตัว กับได้ชัยชนะในสุขสวรรค์พระนิพพาน แล้วทรงสำแดงให้เห็นสวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจว่า โลกะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นแรงกล้าไม่หยุดหย่อนแล้ว ชีวิตก็ไม่ตลอดวัน เมื่อเห็นลูกเมียเขา ททรัพย์แก้วแหวนเงินทองเขา โลกอยากได้เข้าอุดคร่าเอาแย่งชิงเอาเขาก็ดีแทงฟันตาย ใครทำอะไรๆ ไม่ชอบใจ โทสะเกิดขึ้นแรงกล้า เข้าดีแทงฟันๆ เขาๆ ก็ดีแทงฟันตาย เมื่อโมหะความหลงเห็นว่าโลกะโทสะดี เกิดขึ้นแก่กล้าก็ถึงแก่ชีวิตเหมือนกัน เพราะ ว่าโลกะ โทสะ โมหะ เกิดๆ ดับๆ ไม่กล้าหาญจึงให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ในวันๆ เราท่านทั้งหลายเห็นไว้ ถือไว้ว่าโลกะ โทสะ โมหะเป็นบาปอกุศลเป็นทางนรก จะให้เกิดเฟื่องฟูอยู่กับใจก็ได้ จะให้สงบเสียด้วยอุบายชอบก็ได้ อโลกะใจบริจาจากทาน อโทสะเมตตาจิต อโมหะปัญญาารู้แจ้งจัดบาปบุญรู้สังขารไม่เที่ยงเป็นทุกข์ใช้ตัวตน เป็นทางสวรรค์ เราจักเจริญ ให้มีอยู่กับใจ จะเพียรประกอบรักษาไว้ ให้บริบูรณ์อยู่กับใจได้ขังขึ้นคู่กับใจเห็นจึงลงว่า สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ...”¹⁰⁵

วชิรญาณภิกษุทรงมีพระราชกระแสให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทั้งหลายแสดงธรรม ในเรื่องราวที่พ้นจากโลกทัศน์ไทยแบบเดิม ซึ่งเคยได้รับอิทธิพลจากไตรภูมิพระร่วง¹⁰⁶ พระองค์ทรงท้าทายโลกทัศน์ตามแบบไตรภูมิพระร่วง โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นเพียงหลักเกณฑ์ง่าย ๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบศีลธรรมและการจัดช่วงชั้นทางสังคม¹⁰⁷ เมื่อเป็นเช่นนี้วชิรญาณภิกษุทรงทิ้งความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมตามที่ปรากฏใน

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

¹⁰⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุดมอิทธิพงศ์ หน้า 6.

¹⁰⁷ ศาสตราจารย์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, 2546), หน้า 397.

ไตรภูมิพระร่วง โดยกลับไปหาต้นตอที่พระบาลี¹⁰⁸ ซึ่งเป็นการกลับไปค้นหาแนวการปฏิบัติตาม พุทธบัญญัติ และทรงนำหลักการที่พระองค์ทรงพบออกมาเผยแพร่ในนามธรรมยุติกนิกาย¹⁰⁹ โดยที่ พระองค์ทรงเลือกสรรเนื้อหาบางส่วน of พระไตรปิฎกเพื่ออธิบายหลักการของพุทธศาสนาให้ สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก¹¹⁰ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายซึ่งถือว่าเป็นสานุศิษย์ของวชิรญาณภิกขุ นั้นไม่เพียงแต่จะได้รับการสั่งสอนอบรมให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่พระสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายจะต้องเข้าใจความหมายและเหตุผลของพระธรรมคำสั่งสอนและพระธรรมวินัยที่ใช้ ปฏิบัติ นอกจากนั้นยังจะต้องเข้าใจความหมายของบทสวดมนต์ที่ตนท่องอยู่อีกด้วย หากพิจารณา ในประเด็นดังกล่าวเท่ากับว่า พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการสอนให้เปลี่ยนความคิดในการนับ ถือพุทธศาสนาเสียใหม่ โดยให้เลิกเชื่อเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมง่ายและใช้ความคิดในการศึกษา พุทธศาสนาตามหลักความมีเหตุมีผล ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยอยู่ในขณะนั้น¹¹¹ วชิรญาณภิกขุทรงพยายามชำระแนวคำสอนให้ เป็นปรัชญาที่มีเหตุผล (Rational Philosophy) โดยเน้นที่แก่นสารของพระพุทธศาสนาและสังฆธรรม อันลึกซึ้งซึ่งจะนำไปสู่ความหลุดพ้น โดยการทำให้พุทธศาสนาเป็นเรื่องของหลักศีลธรรมในการ ดำรงชีวิต และไม่ใช้การยึดติดกับความคิดฝันแบบ อภิปรัชญา (Metaphysics) ที่ยึดเรื่องอภิปรัชญา หรือเรื่องของโลกหน้า ซึ่งพระพุทธเจ้าทรง ปฏิเสธเรื่องเหล่านี้ ดังปรากฏในคัมภีร์จลุมงคลโอวาท ว่า “เมื่อเราพบคนได้รับบาดเจ็บนอนอยู่กับพื้น เราจะกระทำอะไรเป็นสิ่งแรกระหว่างคิดว่าผู้นั้นถูก อารุอะไรหรือใครเป็นคนกระทำ” สิ่งแรกก็คือการรักษาแผลให้กับผู้บาดเจ็บ ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงทรงวินิจฉัยว่าไม่ต้องเสียเวลาในเรื่องของแนวคิดความเชื่อทางอภิปรัชญาในเมื่อความทุกข์ยังคง ทับถมมนุษย์อยู่ วชิรญาณภิกขุทรงกล่าวว่า เรื่องความเชื่อที่เป็นเหตุและผลนี้ พระองค์มิได้รับจาก วิธีการคิดของตะวันตกเพียงอย่างเดียว พุทธศาสนาได้ให้สิ่งนี้แก่พระองค์เช่นกันและอันที่จริงแล้ว

¹⁰⁸ สุตลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิกพ อุคมอิทธิพงศ์ หน้า 9.

¹⁰⁹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 99.

¹¹⁰ สุตลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิกพ อุคมอิทธิพงศ์ หน้า 9.

¹¹¹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 99.

ทรงมีความเห็นว่าไม่มีอะไรในพุทธศาสนาที่ขัดกับหลักปัจจุบัน¹¹² พระองค์ทรงเห็นว่าพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกสามารถเกื้อกูลกันได้¹¹³ เพราะพุทธธรรมที่แท้จริงตามคำสอนของพระพุทธเจ้า มีสาระสอดคล้องตรงกันกับวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งมีความหมายอีกนัยหนึ่งว่าสิ่งที่เรียกว่าวิทยาการสมัยใหม่นั้นมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว¹¹⁴ ส่วนพุทธศาสนาดังที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนั้น วชิรญาณภิกษุทรงเห็นว่าล้าสมัยและควรละทิ้งไป¹¹⁵ วชิรญาณภิกษุทรงมีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ เช่น พระองค์ทรงเชื่อว่าโลกกลม ดังที่นายแพทย์บรัดเลย์ อธิบายว่า

“กลุ่มของเจ้าฟ้ามงกุฎ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้เขียน) มีความสนใจยิ่งยวดที่จะปฏิรูปคำสั่งสอนและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธในสยาม ดังเช่นที่ทรงรับสั่งเกล้าให้แคสเวลล์ฟังถึงสาระสำคัญของการสนทนากันเย็นวันหนึ่งที่บ้านของเสนาบดีฝ่ายต่างประเทศ ซึ่งมีผู้ร่วมสนทนาคนหนึ่งถามเล่นๆ ขึ้นว่าในกลุ่มนั้นมีใครบ้างที่เห็นด้วยกับพวกมิชชันนารี แปลจากคำถามที่ว่า มีใครบ้างเชื่อว่า

¹¹² นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 118.

¹¹³ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุคมอิทธิพงศ์. หน้า 6.

¹¹⁴ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 118 - 119. (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ได้แต่งหนังสือกิจจานุกิจ แสดงให้เห็นเรื่องพุทธธรรมนี้ เช่น เรื่องโลกกลม เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้ชี้แจงว่า คำกล่าวเรื่องโลกแบนที่มีอยู่ในพุทธศาสนานั้นเป็นสาระที่เพิ่มเติมในคัมภีร์พุทธศาสนาสมัยหลัง ในสมัยพุทธกาล ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าโลกกลม แต่มิได้ตรัสคัดค้านความคิดเรื่องโลกแบนที่เชื่อกันอยู่ในสมัยของพระองค์ เพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องที่ไม่จำเป็นต่อความเข้าใจสาระพุทธธรรมเพื่อความดับทุกข์ในเวลานั้น ถึงอย่างนั้นก็ทรงแฝงความจริงเรื่องโลกกลมไว้ในคำว่า “วัดตะโกโลโก – โลโกเวียน”)

¹¹⁵ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุคมอิทธิพงศ์. หน้า 6.

โลกมีรูปร่างกลม เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตอบว่า ทรงเห็นด้วยกับพวกนี้ 15 ปีมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่พวกนี้จะมาที่นี่ด้วยซ้ำ...”¹¹⁶

วิลเลขา ถาวรชนสารอธิบายว่าการที่วิจิตรญาณภิกษุสามารถตีความพุทธศาสนาใหม่ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นเพราะหลักการในพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทำได้ คัมภีร์ทางพุทธศาสนา หลีกเลียงที่จะชี้ชัดเจาะจงตายตัวลงไปเกี่ยวกับกฎเกณฑ์แห่งความเชื่อ (Doctrine) ตลอดจนมิได้ กำหนดพิธีกรรมหรือเรียกร้องให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด¹¹⁷ สมภาร พรหมทา ได้อธิบายว่าอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดการตีความพุทธศาสนาแบบใหม่ขึ้นซึ่งอาจ เรียกได้ว่าเป็นการตีความแบบคำนึงถึงเหตุผลทางวิทยาศาสตร์¹¹⁸ พระไพศาล วิสาโลอธิบายว่าโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ทำให้พุทธศาสนามีความเป็นเหตุเป็นผลเด่นชัดขึ้นแต่ในเวลาเดียวกันก็ทำให้ พุทธศาสนาหันมามุ่งเน้นหนักในเรื่องโลกียธรรมมากขึ้น ขณะที่โลกุตระธรรม (เช่น นิพพาน) ได้รับความสนใจน้อยลง¹¹⁹

อย่างไรก็ตามคำสอนเรื่องนิพพานก็ยังเป็นเรื่องที่วิจิตรญาณภิกษุทรงเทศนาสอนอยู่ พิจารณาได้จาก พระนิพนธ์เมื่อพระองค์ทรงผนวชอยู่ ความว่า

“ที่คำที่ว่ากุศลกุศลนั้นเป็นความดี เป็นของอันสัตวจะพึงปรารถนานั้น ถ้าจะนับชื่อก็มี ต่างๆ กันวิจิตรเป็นอันมาก ครั้นจะรำไปก็จะพาให้จำยากเน้นซ้ำไป จะว่าแต่วิญญูคามิกุศลกับวิวิญญู คามิกุศลสองอย่าง จงจำไว้พอเป็นข้อปฏิบัติ วิญญูคามิกุศลนั้น ได้แก่กุศลที่บุคคลกระทำเพื่อ สังสารวัฏ มีกามภพรูปภพอรูปรูปเป็นเหตุ วิวิญญูคามิกุศลนั้น ได้แก่กุศลที่บุคคลกระทำเพื่อพระ นิพพาน เมื่อบุคคลผู้ใดมาเห็นโทษเหน้อยหน้าต่อวิญญูสังสารว่าเป็นของไม่เที่ยง ย่อมแปรปรวน เป็นไปอยู่เช่นนี้ คิดจะหลีกหนีช้าแรกออกจากวิญญูอันเป็นที่วน จึงได้กระทำการกุศลด้วยกายแล วาจาแลน้ำใจเพราะเห็นว่าสังขารนี้เหมือนด้วยเรือนไฟไหม้ ย่อมร้อนยิ่งนักด้วยไฟคือชาติชรามรณ ธรรม หนึ่งเล่าย่อมเป็นทาสแห่งตัณหา ต้องหวาดเสียวสอด้งอยู่ด้วยเวทนาที่พลิกเพลงผลัดเปลี่ยนไป

¹¹⁶วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลโดย กุสุมา ณ อยุธยาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง หน้า131.

¹¹⁷วิลเลขา ถาวรชนสาร, ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2545), หน้า 57.

¹¹⁸สมภาร พรหมทา, “ศาสนากับรัฐ,” ใน พุทธวิบัติ? พินทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2542) หน้า 97-98.

¹¹⁹พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคตนวนิยมและทางออกจากวิกฤติ หน้า 24. ดูรายละเอียดใน หน้า 11-17.

มิได้ยิ่งหยุค เหมือนปลาที่บุคคลลากจูงชดโชนขึ้นไปบนที่ดอน ย่อมคืนเค็ดร่อนกระสับกระส่าย อยู่เปนนิจเช่นนั้น จึงได้แสวงหาอุบายซึ่งเป็นเครื่องป้องกัน กำจัดทุกข์ต่างๆ แต่บรรดามีกุศลของ บุคคลกระทำคิดจะหลีกเลี่ยง เพราะเบื้อหน่ายต่อสังสารวัฏปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน นี้แหละเรียกว่า วิวัฏฏคามิกุศล วิวัฏฏคามิกุศลกับวิวัฏฏคามิกุศลนี้ถ้าด้วยกระทำแล้วก็คล้ายกัน แปรลกกันอยู่ แต่อรรถาจารย์ เหตุตั้งนั้น ไชร์ผลวิบากจึงมีต่างๆ กัน ข้างฝ่ายวิวัฏฏคามิกุศลนั้น คงจะให้ผลเป็นสุขใน สวรรค์ ฤาในมนุษย์สักชาติหนึ่งสองชาติแล้วก็จะสิ้นไป ก็วิวัฏฏคามิกุศลนี้ไชร์ ย่อมให้ผลตลอด พระนิพพาน เมื่อนักปราชญ์ผู้ปรีชาญาณได้รู้ดังนี้แล้ว จึงจะเสียดซึ่งสุขประมาณน้อย อันเจือด้วย ตัณหา พึงแสวงหาซึ่งปรมัตตสุขคือพระนิพพาน”¹²⁰

แนวความคิดของธรรมยุติกนิกายมีลักษณะเด่นที่สืบทอดมาจากพุทธศาสนาซึ่งได้รับการเน้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นั่นคือลักษณะมนุษยนิยมและเหตุผลนิยม¹²¹ มนุษยนิยม (Humanism) หมายถึงทรรศนะที่ถือว่ามนุษย์เป็นสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ มีศักดิ์ศรี มีค่า และมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเอง โดยอาศัยเหตุผลและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด¹²² เหตุผลนิยม (Rationalism) ในทางญาณวิทยา หมายถึงแนวความคิดซึ่งยืนยันว่ามนุษย์สามารถหาความรู้บางอย่างที่เกี่ยวกับโลกได้โดยไม่จำเป็นต้องผ่านประสาทสัมผัส แต่โดยการใช้เหตุผล¹²³ ซึ่ง แนวความคิดดังกล่าวนี้นี้ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยปลายอยุธยา กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมในปลายอยุธยาที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างชนชั้นและวิถีชีวิตของคนในระดับต่างๆ ได้ส่งผลไปถึงความคิดทางศาสนาอย่างลึกซึ้ง ด้านหนึ่งคนที่เปลี่ยนตัวเองไปเป็น “กระฎุมพี” มากขึ้นนั้นจะมีความคิดความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับสภาพแวดล้อมในโลกนี้มากขึ้น การให้เหตุผลในเรื่องต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปจากเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงปรมัตต์ (absolute truth) มาเป็นเหตุผลที่มีรากฐานอยู่บนความจริงตาม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²⁰พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สังขิตโตวาทกถา (พระนคร: โสภณพิ
พรรฒนากร, 2463), หน้า 31-33.

¹²¹ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย
(พ.ศ.2368 -2464),” หน้า 21.

¹²²เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

¹²³พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 4
(กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548), หน้า 85.

ประสบการณ์มากขึ้น ลักษณะเหล่านี้แม้จะยังเห็นไม่ชัดแต่ก็กล่าวได้ว่าเริ่มปรากฏขึ้นแล้ว¹²⁴ แต่อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาแบบที่มีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติหรือพุทธศาสนาแบบที่เน้นบุญฤทธิ์วิฤทธาคมก็ยังคงมีปรากฏควบคู่กันไปด้วย¹²⁵

จากพระราชนิพนธ์เรื่องคาถาพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขปของ วชิรญาณภิกษุเมื่อทรงขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ปรากฏว่าพระองค์ทรงทราบถึงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นอย่างดี จนทรงเห็นว่าเป็นเรื่องเด่นที่สุดในรัชกาลนั้นถึงกับทรงยกขึ้นมาเป็นเป็นเรื่องแรก ประสบการณ์ส่วนพระองค์ก็มีส่วนทำให้ทรงมีแนวพระราชดำริแบบมนุษยนิยมและเหตุผลนิยม ดังนั้นแนวความคิดของธรรมยุติกนิกายที่ทรงสถาปนาขึ้นและมีอิทธิพลสืบต่อมาจึงมีลักษณะมนุษยนิยมและเหตุผลนิยมอันมีรากฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริงอย่างชัดเจน¹²⁶

แม้วชิรญาณภิกษุจะทรงทราบถึงพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นอย่างดี และทรงสืบทอดลักษณะเด่นตลอดจนแนวความคิดสำคัญบางประการมาจากรัชกาลนั้น แต่พระองค์หาได้ทรงอ้างอิงไม่ว่าธรรมยุติกนิกาย สืบทอดลักษณะและแนวความคิดดังกล่าว เข้าใจว่าเพื่อให้การสถาปนานิกายใหม่มีความชอบธรรม จึงต้องทรงอ้างว่าศาสนวงศัอันตรธานมาตั้งแต่ครั้งเสียกรุง¹²⁷

อย่างไรก็ตามหัวใจของกลุ่มธรรมยุติกนิกายคือการกลับไปสู่ลัทธิธรรมที่เป็นพุทธทวณะ ครั้งพุทธกาลด้วยการใช้ปัญญา และปฏิบัติตามทางสายกลางของพระพุทธองค์ ดังจะเห็นได้จากเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

1. ด้านผู้นำการค้นคว้าสังฆธรรมของวชิรญาณภิกษุ พระองค์ทรงใช้ทางสายกลาง เช่นเดียวกับพระพุทธองค์เรื่องทางสายกลางนี้สอดคล้องกับลักษณะนิสัยที่ประนีประนอมของวชิรญาณภิกษุด้วย จึงทำให้พระองค์รับเอาข้อดีจากนิกายต่าง ๆ เข้ามาไว้ในธรรมยุติกนิกาย เช่น วินัยปฏิบัติจากรามัญนิกาย การศึกษาสมณะและธุดงค์จากพระวิปัสสนาธุระ และการศึกษาพระ

¹²⁴ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546), หน้า 41-42. คุราชละเอียดใน หน้า 42-46, 51-55.

¹²⁵ คุราชละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-61.

¹²⁶ ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - 2464),” หน้า 21 - 22.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

ปรีชัตติธรรมของพระคันถธุระ รวมทั้งวิธีการคิดที่เป็นเหตุผลแบบมิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์ที่เข้ามาเมืองไทย ตลอดจนวิธีการเผยแพร่หลักธรรม

การประกาศธรรมของพระองค์เป็นไปในลักษณะเดียวกับพระพุทธองค์ ซึ่งแม้จะศึกษาปรัชญาและการบำเพ็ญเพียรทางจิตจากศาสนาพราหมณ์สำนักต่าง ๆ แต่ก็ทรงปฏิเสธ โดยเสนอธรรมที่ค้นพบใหม่ให้แก่ชาวโลก วจิรญาณภิกษุก็เช่นกัน ทรงปฏิเสธพุทธศาสนาสยามวงศ์จากสำนักต่าง ๆ ที่ทรงศึกษามาแล้ว พร้อมกับเสนอพุทธศาสนาในแบบของพระองค์ที่ผ่านการค้นคว้าแล้วว่าบริสุทธิ์กว่าให้กับชาวพุทธในสังคมไทย¹²⁸

2. ด้านหลักธรรม ธรรมยุติกนิกายยึดถือหลักธรรมที่เป็นพุทธวจนะเป็นหลักในการปฏิบัติ ทั้งนี้โดยวัชรญาณภิกษุได้ความคิดมาจากคัมภีร์กัสสปสังขุดถา และคุณแห่งการประพาศพรหมจรรย์ รวมทั้งคติปัญจอันตรธานว่าศาสนาจะค่อย ๆ เสื่อมลงไปทีละน้อยจนสิ้นสุดไป¹²⁹ ซึ่งคตินี้ปรากฏอยู่ในปริจเจตสูตรท้ายของคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา¹³⁰ คติปัญจอันตรธาน หมายถึง ความเสื่อมของพุทธศาสนามี 5 ประการตามลำดับของเวลาโดยมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่การปรินิพพานของพระพุทธเจ้าจนถึงพุทธศักราช 5000 ได้แก่

1. ปรีชัตติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งพระปรีชัตติ คือ กุลบุตรขาดคุณสมบัติของคนที่จะสามารถเป็นพระอรหันต์ได้
2. ปฏิบัติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการปฏิบัติ คือ พระสงฆ์เริ่มละทิ้งพระวินัยและย่อหย่อนในข้อวัตรปฏิบัติ และการรักษาศีลจนในที่สุดพระวินัยสูญ
3. ปฏิเวธอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งการตรัสรู้ มรรคและผล คือ คนเริ่มสูญเสียความรู้และสูญเสียพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ จนหมด
4. ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งสมณเพศ เพราะ พระสงฆ์ไม่รู้แม้กระทั่งวิธีครองจีวรและถือบาตร

¹²⁸ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 75-76.

¹²⁹ คณินนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 22.

¹³⁰ นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 77.

5.ชาติอันตรธาน ความเสื่อมสูญแห่งพระบรมชาติ คือ พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าในที่ต่าง ๆ มีผู้สักการะน้อยลงจนท้ายที่สุดไม่มีใครสักคนบูชาเลย¹³¹

การยึดถือคติความเชื่อเรื่องปัญจอันตรธานนี้ปรากฏสืบมาในสายแห่งเถรวาทไทยตามลำดับ นับแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยได้รับอิทธิพลจากลังกา ซึ่งปรากฏในผลงานชื่อ มโนรถปฺราณี ของพระพุทธโฆษาจารย์ และผลงานชื่อ สารัตถสังคหะ ซึ่งอ้างว่าผู้แต่ง คือ พระนันทาจารย์

3. ด้านพระสงฆ์ คุณสมบัติที่สำคัญที่สุดของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คือ เกรงวินัยและใช้ ปัญญาในการพิจารณาหาหลักธรรมที่แท้จริงของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ¹³²

เมื่อพิจารณาในวัตรปฏิบัติหลายประการที่วัชรญาณภิกษุทรงให้ความสำคัญดังที่ได้อธิบายมานั้น สุกฤษณ์ ศิวรักษ์ วิจัยว่าการเน้นที่การห้ามฝ้ออย่างมอญ การสำรวจตรวจดูลูกนิมิตของสี่มรอบโรงอุโบสถว่าถูกต้องตามอรรถกถาหรือไม่ หรือแม้การออกเสียงอักษรวิเศษของภาษาบาลี วัชรญาณภิกษุมุ่งที่รูปแบบมากกว่าเนื้อหาสาระของพระธรรมวินัย ศ.ธรรมยศวิจารณ์ในลักษณะเดียวกันว่า

“...การแยกในลักษณะเล็กๆ น้อยๆ ทำนองที่เป็นอยู่ดังปัจจุบัน เช่น วิธีครองผ้าก็ดี วิธีสวดมนต์ก็ดี วิธีบวชก็ดี ตลอดจนวิธีลงอุโบสถสังฆกรรมก็ดี เป็นการแยกอย่างเปลือกอย่างกระพี้ไม่สมควรแก่คำแยกไม่สมควรแก่คำนิยามใหม่ในทางศาสนา (new religious sect) และเป็นการถือแยกที่เสียทั้งขึ้นทั้งลงในแง่สังคม...พระเจ้าฟ้ามงกุฎหาไชมาติน ลูกธอร์ของชาวไทยไม่ การปฏิรูปศาสนาของพระองค์ท่านเป็นการแอบการแฝงอยู่ในนิกายเดิม อุปมาดั่งบ่อน้ำซึ่งมีน้ำเต็มอยู่แล้ว ท่านได้เอากรดแห่งความตั้งพระทัยดีเดิมลงไปโดยปรารถนาให้น้ำในบ่อนั้นใสหรือใสมยิ่งขึ้น แต่ก็ยังคงเป็นบ่อน้ำอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่นั่นเอง หาไชบ่อน้ำใหม่มิได้”¹³³

¹³¹ชาลยณรงค์ บุญหนุน, “กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และ วีรวัลย์ งามสันติกุล. (บรรณาธิการ). พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: สามลดา, 2549), น. 18-19.

¹³²นฤมล ชีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 78.

¹³³ศ.ธรรมยศ, Rex Siamen Siumหรือพระเจ้ากรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : โฆยิต, 2551), หน้า 71-73.

เมื่อพิจารณาหลักการกว้าง ๆ ของธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย เมื่อรวมความแล้วข้อแตกต่างระหว่างพระสงฆ์ทั้งสองนิกายไม่มีข้อใหญ่ใจความเลย¹³⁴ กล่าวคือ พระสงฆ์ทั้งสองนิกายล้วนปฏิบัติตามพระธรรมวินัย 227 ข้อเท่ากัน¹³⁵ ถือพระไตรปิฎกฉบับเดียวกัน สอบความรู้พร้อมกันด้วยข้อสอบเดียวกัน ศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างเดียวกัน อยู่ภายใต้อาณัติคณะสงฆ์ร่วมกัน ตลอดจนพิธีกรรมทุกอย่าง เช่น สวดมนต์ และสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นแบบเดียวกัน¹³⁶ จึงอาจกล่าวได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย ของวชิรญาณภิกษุไม่ได้เป็นการแยกออกจากมหานิกาย แต่เป็นการแอบแฝงอยู่ในนิกายเดิม ไม่ได้แยกเป็นนิกายใหม่อีกนิกายหนึ่ง¹³⁷ แต่ถึงอย่างไรก็ตามพระสงฆ์สองนิกายตีความพระธรรมวินัยแตกต่างกัน ดังนั้นการปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์สองนิกายจึงไม่เหมือนกันเพราะต่างก็ปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแนวการตีความของแต่ละนิกาย¹³⁸

ภายหลังการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย วชิรญาณภิกษุทรงเริ่มการเผยแพร่ นิกายใหม่ของพระองค์ซึ่งคล้ายเป็นการเผยแพร่พุทธศาสนาแข่งขันกับมหานิกาย เช่นเดียวกับเหตุการณ์ภายหลังการปฏิรูปศาสนาในทวีปยุโรป การแยกนิกายเป็นผลทำให้ทั้งนิกายโปรเตสแตนต์และนิกายคาทอลิกแข่งขันกันเผยแพร่คริสต์ศาสนา สำหรับวชิรญาณภิกษุคงได้รับอิทธิพลเกี่ยวกับวิธีการเผยแพร่ศาสนาจากพวกมิชชันนารี ดังจะเห็นได้จากวิธีการเผยแพร่พุทธศาสนาของธรรมยุติกนิกายคล้ายคลึงกับพวกโปรเตสแตนต์กระทำอยู่ในเวลานั้นได้แก่ การให้ความสำคัญในการเทศนาธรรมและแจกเอกสาร วชิรญาณภิกษุทรงตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในวัดบวรนิเวศ เพื่อใช้พิมพ์ตำรับตำราภาษาบาลีแทนวิธีการลงในใบลาน พระองค์โปรดให้ตีพิมพ์บทสวดมนต์และพระปาติโมกข์ เป็นอักษรอริยกะที่พระองค์ทรงประดิษฐ์ขึ้นมาใช้ ในการเขียนตำรับตำราพุทธศาสนาแทนตัวอักษรขอมที่มักจะมีปัญหาการออกเสียงในเวลาอ่าน ส่วนการแสดงธรรมเทศนานั้น วชิรญาณภิกษุทรงกำหนดให้มีการเทศน์ที่วัดบวรนิเวศทุกวันพระ ทั้งตอนสามโมงเช้าและบ่ายสามโมง

¹³⁴ คณินันต์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 11.

¹³⁵ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 99.

¹³⁶ กระจำง นันทโพธิ, มหานิกาย – ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการส่องเสพอ่านาจอปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร หน้า 69.

¹³⁷ คณินันต์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 24.

¹³⁸ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 99 - 100.

เย็น และพระองค์ทรงเสด็จลงมาแสดงธรรมกถาด้วยพระองค์เองเสมอ การที่วชิรญาณภิกษุทรงเทศน์และอธิบายธรรมด้วยภาษาที่ง่าย¹³⁹ ที่คนทั้งปวงแม้ที่ไม่ได้บวชในพุทธศาสนา จะเข้าใจได้¹⁴⁰ ทำให้มีคนสนใจพากันไปฟังการแสดงธรรมกถาของพระองค์กันมาก จนเต็มพระอุโบสถวัดบวรนิเวศแล้วยังล้นออกมาข้างนอก วิธีการเทศนาธรรมตามแบบธรรมยุติกนิกายนั้น มุ่งใช้ปฏิภาณไหวพริบมากกว่าที่จะแสดงธรรมกถาตามพระสูตรเหมือนที่พระมหานิกายปฏิบัติกัน ดังนั้นวชิรญาณภิกษุจึงโปรดฯ ให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเทศน์เอง ไม่โปรดฯ ให้มีการแต่งเป็นตำราไว้เทศน์ แม้เรื่องบางเรื่องที่พระองค์ทรงเรียบเรียงขึ้น เพื่อให้พระเปรียญบางรูปเข้าไปถวายเทศน์ในวัง เมื่อเทศน์เสร็จแล้วพระองค์ยังโปรดฯ ให้เผาไฟทิ้งไป ด้วยเหตุผลคือไม่ต้องการให้ใครนำไปใช้แสดงธรรมต่อไปได้อีก

การที่วชิรญาณภิกษุทรงเริ่มการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายนั้น ก่อนระยะเวลาที่พวกมิชชันนารีและบาทหลวงจะเดินทางมาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในประเทศไทย ทำให้เราได้ทราบข้อเท็จจริงว่า การสถาปนาธรรมยุติกนิกายคงไม่ใช่วัตถุประสงค์ของวชิรญาณภิกษุ ที่จะทรงต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนาตามที่บางคนเข้าใจ นอกจากนั้นถ้าเราพิจารณาจากรายงานผลการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของสังฆราชปาลเลอกัวซ์ที่บันทึกว่า ในช่วงเวลา 27 ปี มีคนยอมเข้ารีตกับพวกมิชชันนารีไม่ถึง 27 คน ส่วนพวกบาทหลวงคาทอลิก ยิ่งประสบความสำเร็จน้อยกว่า เพราะว่ามีคนยอมเข้ารีตเพียงไม่กี่คน และที่สำคัญก็คือพวกที่ยอมเข้ารีตเหล่านั้นเป็นคนจีน ดังนั้น การเปลี่ยนค่านิยมและความคิดของคนไทยให้หันไปนับถือคริสต์ศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องง่าย¹⁴¹ เพราะจากพื้นฐานการศึกษาอบรมของคนไทยที่ผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ทำให้คนไทยโดยทั่วไปไม่อาจเลื่อมใสคริสต์ศาสนาได้¹⁴² วชิรญาณภิกษุเองก็ทรงเข้าพระทัยในเรื่องนี้เป็นอย่างดี¹⁴³ ดังที่มีพระดำรัสว่า “...ข้าพเจ้าทราบว่าจะตามธรรมดาคนนั้น ยากยิ่งนักที่จะชักจูงศาสนาอื่น ซึ่งเป็นศาสนาผิดแผกจากศาสนาเดิมของตน ที่เคยรับความสั่งสอนอบรมมาตั้งแต่เริ่มเรียนเมื่อ

¹³⁹ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 89-90.

¹⁴⁰ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ประวัติพุทธศาสนาในสยาม, หน้า 56.

¹⁴¹ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 91.

¹⁴² สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง, หน้า 118.

¹⁴³ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 91.

ยังอยู่ในวัยเยาว์...”¹⁴⁴ เมื่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการนับถือศาสนาของคนไทยไม่สามารถทำได้ง่าย ๆ วชิรญาณภิกษุจึงไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมาเพื่อต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนา ถึงแม้วชิรญาณภิกษุจะทรงรับเอาวิธีการเผยแพร่ศาสนาของพวกมิชชันนารีมาใช้ แต่ความคิดขั้นพื้นฐานที่พระองค์ทรงปฏิเสธพระสงฆ์มหานิกาย และแสดงบทบาทผู้นำในการแสวงหาหลักธรรมใหม่ในแบบที่เรารู้จักกันในนามว่าธรรมยุติกนิกายนั้น น่าจะเป็นพระดำริของพระองค์เองมากกว่า ทั้งนี้เพราะมิชชันนารีคณะแรกที่เข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาในกรุงเทพฯ นั้นเริ่มเข้ามาใน พ.ศ. 2371 ก็หลังจากที่วชิรญาณภิกษุทรงเริ่มการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมาประมาณ 3 ปีแล้ว ส่วนพระสังฆราชปาลเลอกัวซ์ ประมุขของบาทหลวงคาทอลิกในประเทศไทยและเป็นผู้ที่สนิทสนมกับวชิรญาณภิกษุมากนั้น ได้เข้ามาเมืองไทยใน พ.ศ. 2373 ยิ่งเป็นไปไม่ได้ที่วชิรญาณภิกษุจะทรงได้รับอิทธิพลเรื่องการปฏิรูปศาสนาจากสังฆราชคาทอลิกผู้นี้ ดังนั้นแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่า พระองค์ทรงได้รับแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปศาสนามาจากไหน แต่ความคิดขั้นพื้นฐานในการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุก็คงไม่ใช่พระดำริที่พระองค์ทรงได้รับการถ่ายทอดมาจากมิชชันนารีและบาทหลวงเป็นแน่

อย่างไรก็ตามมูลเหตุที่วชิรญาณภิกษุทรงให้เหตุผลในการสถาปนาคณะธรรมยุติกนิกายนั้น เป็นเพราะพระสงฆ์มหานิกายประพฤติพระธรรมวินัยย่อหย่อน ซึ่งหากเราพิจารณาจากหลักฐาน การที่พระสงฆ์ประพฤตินอกพระวินัยเป็นเรื่องที่ปรากฏในทุกยุคทุกสมัย

เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้แต่ในสมัยที่วชิรญาณภิกษุได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรี ก็ยังปรากฏว่าพุทธศาสนาก็ยังเสื่อมโทรม เนื่องมาจากมีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากบวชหาลากสักการะจากศาสนาและกระทำอุลามกต่าง ๆ¹⁴⁵ ประพฤตินอกวินัย คงจะได้พิจารณาในพระบรมราชโองการฉบับหนึ่งแสดงถึงความประพฤติของพระสงฆ์ซึ่งเป็นถึงชั้นราชาคณะตลอดจนมหาเปรียญได้ไปฝากตัวกับข้าราชการเพราะหวังในลาภยศเมื่อลาสิกขาบทแล้ว ความว่า

“ครั้นบัดเดี๋ยวนี้พระราชคณะ พระครูฐานานุกรม เปรียญ บางองค์ที่เป็นโลดळाฉฉฉใจมักบาปแสวงหาแต่ลาภสักการะแลศถ่ายเดี๋ยว เที๋ยวประจบฝากตัวในเจ้าในขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นมีบุญวาสนา จะช่วย

¹⁴⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 25.

¹⁴⁵ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 224.

กราบทูลพระกรุณาให้สีกออกมาเป็นขุนนางในตำแหน่งกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมท่าแห่งใดแห่งหนึ่งได้”¹⁴⁶

และพิจารณาจากการออกประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีทั้งหมดถึง 31 เรื่อง แต่ประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศใช้ในปีแรก ที่เสวยราชย์ก็ยังมีได้ควบคุมพระสงฆ์เข้มงวดนัก อาจเป็นไปได้ว่ายังไม่ทรงต้องการสร้างความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับพระสงฆ์มหานิกาย จนกว่าพระราชอำนาจจะมั่นคง¹⁴⁷ ตัวอย่างประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น

ประกาศหมายเลขที่ 10 เรื่องเถรจันแทงผู้มีชื่อแล้วหนีไป และห้ามไม่ให้บวช

กุลบุตรอายุระหว่าง 24 ถึง 70 ปีเป็นเถรเป็นเถร

ประกาศหมายเลขที่ 13 เรื่องให้สีกพระสงฆ์สามเณรที่สูบฝิ่น

ประกาศหมายเลขที่ 19 ประกาศให้ทำบัญชีพระสงฆ์ สามเณร ที่เป็นช่างทอง และช่างอื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย

ประกาศหมายเลขที่ 26 ประกาศว่าด้วยเรื่องฟ้องหาปาราชิก

ประกาศหมายเลขที่ 27 ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิงจนถึงเป็นปาราชิก ให้มาอุกะโทษ จะยกโทษให้

ประกาศหมายเลขที่ 29 ประกาศห้ามไม่ให้ชักสือ และชวนภิกษุสามเณรประพฤติ

อนาจาร

ประกาศหมายเลขที่ 113 ประกาศห้ามไม่ให้พระเถรเที่ยวเตร่ในทางเสด็จ

ประกาศหมายเลขที่ 176 ประกาศพระราชบัญญัติพระสงฆ์ สามเณร และศิษย์วัด

ประกาศหมายเลขที่ 190 ประกาศห้ามพระสงฆ์บอกใบ้แทงหวายและประพฤติอนาจาร

ประกาศหมายเลขที่ 200 ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ ฯลฯ

ประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงมีพระสงฆ์ละเมิดพระธรรมวินัยกันมากมาย การประพฤตินอกวินัยของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้แก่เรื่องการที่มีสตรีเข้าไปคลุกคลีกับพระสงฆ์ การที่พระสงฆ์ลักลอบสูบฝิ่นและฉันอาหารในยามวิกาล เป็นต้นกรณีเหล่านี้ทำให้พุทธศาสนาในประเทศไทยเสื่อมลง ถึงแม้จะได้มีการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย

¹⁴⁶ประชุมพระราชปจฉา เล่ม 2, ประสิทธิ์ แสงทับ, บรรณาธิการ หน้า 390.

¹⁴⁷นฤมล ชีววัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 225.

ขึ้นมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุที่วชิรญาณภิกขุทรงต้องการแก้ไขหรือปรับปรุงการปฏิบัติพระธรรมวินัยที่บกพร่องของพระสงฆ์ไทยให้ดีขึ้น เพื่อจรโลงพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป หรือจะมีเหตุผลอื่นแฝงไว้ด้วยก็ตาม แต่การสถาปนาธรรมยุติกนิกายก็ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ละเมียดวินัยให้ลดน้อยลงไปกว่าเดิมได้ ทั้งนี้เพราะธรรมยุติกนิกายทำการฟื้นฟูพระธรรมวินัยกันในวงแคบเฉพาะไม่กี่บุคคล ดังที่ปรากฏว่า ในช่วงเวลาเข้าพรรษา ก่อนที่วชิรญาณภิกขุจะเสด็จขึ้นครองราชย์นั้นมีพระธรรมยุติกนิกายเพียง 130 รูป นับเป็นจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับพระมหานิกายที่มีอยู่ประมาณ 28,000 รูป ในเวลานั้น

สาเหตุที่ธรรมยุติกนิกายไม่เผยแพร่ออกไปให้กว้างขวางนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระดำริว่า

“...พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีลักษณะแคบเกินไปทั้งทางรับคนเข้าและทางปกครอง ไม่พอใจพระสงฆ์มหานิกายให้ดีขึ้นเท่าไร ถ้าจะคิดแก้ไขก็เป็นการยาก...”¹⁴⁸

ทำให้หลักคำสอนของธรรมยุติกนิกาย ไม่ถูกใจพุทธศาสนิกบริษัททั่วไปในครั้งนั้น แม้แต่บรรพชิตด้วยกัน บ้างก็ไม่เลื่อมใส เพราะไม่เชื่อ บ้างก็ไม่รับเพราะเกรงจะเสียประโยชน์ส่วนตัว¹⁴⁹ ดังนั้นแม้วชิรญาณภิกขุจะสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นมา ก็มิได้ช่วยแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ละเมียดพระวินัย หรือเป็นตัวอย่างที่ทำให้พระสงฆ์มหานิกายปฏิบัติพระธรรมวินัยได้ถูกต้องขึ้น หากเราพิจารณาคำจำกัดความของคำว่าปฏิรูป ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงให้ดีขึ้น การสถาปนาธรรมยุติกนิกายก็มิได้มีผลทำให้พระสงฆ์ส่วนใหญ่ปฏิบัติวินัยได้ถูกต้องหรือดีขึ้นกว่าเดิมมากเท่าไร ดังนั้นจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า การสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกขุ นั้นถือเป็นการปฏิรูปศาสนา

อนึ่งการที่พระสงฆ์ประพาศิทธิวินัยนั้น สังฆราชปาลเลอกัวส์ให้ความเห็นว่าเป็นเพราะ “วินัยที่ปรากฏในพระคัมภีร์ปาติโมกข์นั้นเข้มงวดกวดขัน และละเอียดถี่ถ้วนมาก จนยากแก่พระที่จะถือปฏิบัติตามโดยครบถ้วนด้วยความซื่อสัตย์ได้” และพระสงฆ์มหานิกายมีจำนวนมาก จึงเป็นการยากที่จะควบคุมให้ปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดได้ทั่วถึง นอกจากนั้นการที่พุทธศาสนาให้เสรีภาพในการบวชแก่บุคคลทุกระดับชั้น ประกอบกับการเป็นพระสงฆ์ในสังคมไทยเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้ไพร่สามารถเชยิบฐานะขึ้นมาเป็นขุนนางได้ในภายหลังเมื่อสึกออกมารับราชการ ทำให้ผู้ชายจำนวนหนึ่งในสมัยนั้นเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ โดยมีได้มุ่งหมายที่จะปฏิบัติ

¹⁴⁸ วันทนีย์ ส่องศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

หน้า 93-94.

¹⁴⁹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ประวัติพุทธศาสนาในสยาม. หน้า 56.

พระธรรมวินัย เพื่อไปสู่ความหลุดพ้นหรือนิพพานอันเป็นหลักการสูงสุดของพุทธศาสนา จึงปรากฏให้เห็นว่าพระสงฆ์สมัยนั้นไม่ค่อยเคร่งครัดในการปฏิบัติวินัย และการสถาปนาธรรมยุติกนิกายก็มิได้มีผลต่อการปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ส่วนใหญ่ให้ดีขึ้น ถึงแม้จะมีก็น้อยมาก¹⁵⁰

4.3 วิเคราะห์การสถาปนาธรรมยุติกนิกายปัญหาเรื่องสังฆเภท

การถกเถียงกันในประเด็นเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นสังฆเภทหรือไม่นั้นสันนิษฐานว่าคงจะมีการอภิปรายกันมาตั้งแต่เมื่อวชิรญาณภิกษุได้เริ่มสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งภายในราชอาณาจักรเพราะได้ปรากฏความไม่พอใจของบุคคลหลายฝ่ายและได้มีเสียงนิทนาบว่าร้ายวชิรญาณภิกษุซึ่งเชื่อว่าคงจะได้กล่าวถึงประเด็นเรื่องสังฆเภทนี้ด้วย อย่างไรก็ตามหลักฐานที่ได้แสดงถึงประเด็นเรื่องนี้เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรนั้นที่พอจะสืบค้นไปได้ก็ปรากฏพบอยู่จำนวนหนึ่งแต่เป็นหลักฐานในช่วงหลังจากการสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้วซึ่งเป็นช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยซึ่งจัดเป็นหลักฐานประเภทชั้นรอง เอกสารหลักฐานดังกล่าวนี้ได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางถึงปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ รวมถึงประเด็นเรื่องการทำสังฆเภทหรือไม่อย่างไร ในเอกสารต่างๆ เหล่านี้ยังมีเอกสารอยู่จำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาของเอกสารเป็นลักษณะการเขียนโต้แย้งและโจมตีระหว่างกันในประเด็นเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุระหว่างพระสงฆ์นิคายเดิมคือพระสงฆ์มหานิกายกับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย วิธีการดังกล่าวนี้มีลักษณะคล้ายกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอาณาจักรล้านนาในสมัยที่คณะสงฆ์ได้มีความขัดแย้งกันและได้แบ่งออกเป็นสองคณะคือคณะสวนดอกและคณะป่าแดง ซึ่งคณะสงฆ์ทั้ง 2 คณะนี้ได้เขียนเอกสารแสดงถึงความบริสุทธิ์ของคณะตนเองว่าถูกต้องตรงตามพระวินัยและโจมตีคณะตรงข้ามอย่างรุนแรงว่าประพฤติดิวินัย กล่าวคือคณะวัดสวนดอก เขียนเรื่องตำนานมูลศาสนา ส่วนคณะวัดป่าแดง พระรัตนปัญญาได้เขียนเรื่องชินกาลมาลีปกรณ์ อย่างไรก็ตามการตอบโต้กันในลักษณะดังกล่าวนี้ระหว่างพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายและมหานิกายนั้นเกิดขึ้นอย่างชัดเจนเป็นอย่างน้อย 2 กรณี กล่าวคือในปีพ.ศ.2476 พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ออกเอกสารเป็นหนังสือชื่อ “ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร” เขียนโดย พระอรียคุณาธาร (อุ่น) ซึ่งได้กล่าวในเชิงตำหนิพระสงฆ์คณะเดิมหรือมหานิกายว่าประพฤติดิวินัยและได้

¹⁵⁰ วันทนี ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,”

อธิบายว่าจริยญาณภิกษุและลูกศิษย์ได้ทำการฟื้นฟูปฏิบัติให้เป็นไปตามพุทธบัญญัติ¹⁵¹ ส่วนฝ่ายพระสงฆ์มหานิกายได้เขียนหนังสือออกมาตอบโต้ชื่อ “พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า” เขียนโดย สีนาทภิกษุ* ซึ่งในงานเขียนนี้ได้กล่าวหาว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นเป็นการทำสังฆเภท¹⁵² และพ.ศ.2480 พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ออกเอกสารเป็นหนังสือชื่อ “มหาศาสนวงศ์” เขียนโดย พระครูศิริ ปัญญาภุมณี (อ่อน) และในปีต่อมาคือ พ.ศ.2481 พระสงฆ์มหานิกายได้เขียนหนังสือออกมาตอบโต้ชื่อ “ค่านมหาศาสนวงศ์” และ “มารกับพระ สงครามเงียบระหว่างธรรมยุต-มหานิกาย” เขียนโดย ฐานิสฺสโรภิกษุ อย่างไรก็ตามใน “มารกับพระ สงครามเงียบระหว่างธรรมยุต-มหานิกาย” ได้อธิบายว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้ทำสังฆเภท¹⁵³ นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่อธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุได้ทำให้บุคคลภายนอกคณะสงฆ์พิจารณาว่าสงฆ์ภายในสังฆมณฑลมีความแตกแยกกัน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายมหานิกายเมื่อครั้งยังเป็นพระปริยัติโสภณ ได้อธิบายถึงเรื่องนี้ว่า

“...การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนฯ ทรงกระทำเช่นนี้ (สถาปนาธรรมยุติกนิกาย – ผู้วิจัย) จะเพราะทรงปรารถนาอย่างไรก็ตาม เป็นมูลเหตุก่อให้เกิดปฏิกริยาคือความเห็นขึ้นแก่คนภายนอกซึ่งพอจะแบ่งได้เป็น 2 ค่าย คือค่ายหนึ่งว่า เป็นการที่ทรงกระทำชอบแล้ว แต่อีกค่ายหนึ่งกลับเห็นไปว่า เป็นการแยกสงฆ์ให้แตกจากกัน เรียกตามโวหารพระศาสนาว่า “สังฆเภท” สำหรับความเห็นของข้าพเจ้าในขณะนี้เห็นว่าไม่เป็นสังฆเภท...”¹⁵⁴

อย่างไรก็ตามสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือไว้ก่อนที่ยังไม่ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชอธิบายว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้ทำสังฆเภทแต่ทรงเป็นผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนาว่า

“...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ทำสังฆเภทแต่ทรงเป็นผู้ฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ถ้าการปฏิบัติฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นการทำสังฆเภทแล้ว การปฏิบัติ

¹⁵¹ พระอริยคุณาธาร (อ่อน), ธรรมยุติกะวงศายมณฑลอุดร, หน้า 23,45.

* พระราชาคณะฝ่ายมหานิกาย ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สูงสุดเป็นพระราชวรมุนี เจ้าคณะจังหวัดเลย

¹⁵² สีนาทภิกษุ, พระธรรมยุตในทัศนะของข้าพเจ้า, หน้า 67.

¹⁵³ ฐานิสฺสโร, มารกับพระ สงครามเงียบระหว่างธรรมยุต-มหานิกาย (นครศรีธรรมราช : มิตรบำรุง, 2481), หน้า 25.

¹⁵⁴ สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท, หน้า 7.

พื้นพระพุทธศาสนาของท่านผู้พื้นพระพุทธศาสนาทั้งหลายในอดีต...ก็เป็นการทำสังฆเภททั้งหมด และการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวแก่สมานสังวาส นานาสังวาส ห้ามสมาคมคบหากับภิกษุผู้อลัชชีหรือภิกษุผู้มีทิสฺสูตามกคัคค่านพระธรรมวินัย ก็จะไม่เป็นไปเพื่อทำสังฆเภทด้วยหรือ”¹⁵⁵

เมื่อพิจารณาถึงเอกสารข้างต้นแล้วนั้นคงจะไม่ใช่ทัศนคติหรือจะเป็นภาพสะท้อนความคิดโดยภาพรวมทั้งหมดของพระสงฆ์ของทั้งสองคณะภายในสังฆมณฑลต่อประเด็นเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุ ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงทัศนคติเพียงส่วนหนึ่งก็สามารถอธิบายให้เห็นถึง “ร่องรอยของความแตกแยก” ไม่ว่าจะไปในวงกว้างหรือไม่ก็ตามขึ้นภายในสังฆมณฑลของราชอาณาจักรซึ่งได้เกิดขึ้นมาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ได้เกิดมีการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุขึ้น

ในลำดับต่อไปจะได้พิจารณาว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นการทำสังฆเภทหรือไม่โดยพิจารณาจากเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่วชิรญาณภิกษุเริ่มต้นแยกตัวออกจากคณะสงฆ์เดิม กล่าวคือ เมื่อวชิรญาณภิกษุทรงประทับอยู่ที่วัดสมอรายพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า

“...ลัทธิตสมถวิปัสสนาธุระนั้น วุ่นวายมากมายไปด้วยสัมโมหิหาร(เป็นที่ตั้งแห่งความหลง งามาย – ผู้วิจย) เปรียบเสมือนยี่มจุมุกของท่านผู้อื่นมาหายใจ ท่านซึ่งเป็นพระอาจารย์นั้น จะพูดจาสั่งสอนในทางธรรมอันใดก็งูบงิบอ้อมอ้อม ไม่อธิบายให้กระจ่างสว่าง ให้ได้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้เล่าเรียน ครั้นศิษย์พวกใดได้ถามบ้างก็โกรธ พูดอ้างคติโบราณจารย์ เช่น อาจินกัปปิกา ว่าท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ เป็นการเอื้อนอ้างอิงมซ่อนเงื่อน ไม่ชี้แจงแสดงเหตุให้ผู้ศึกษาเห็นจริงด้วยปัญญาผู้อื่นบ้าง ถือแต่ลัทธิตศิของพวกคนนั้นดันคือไป มิได้รู้ว่าผิดและชอบ ลัทธินี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งมูลกรรมฐานปวยการปัญญา นั่งหลับตาภาวนาเจ็บหลัง...”

และในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้ที่เสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุทรงมีพระราชดำริต่อไปอีกว่า

“...ศาสนวงศ์นั้น อันตรธานมาแต่ครั้งกรุงเก่าแตกแก่พม่านั้นแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์วิบัติของสมณะเหล่านั้น ไม่เป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา จึงได้ทรงพระปรารภถึงเวชสลดพระทัยด้วยพระพุทธศาสนาและสงฆ์บรรพชาอุปสมบท เห็นปรากฏเปรียบเทียบต้นไม้มิรากเหง้าอันเนาผุจะยั่งยืนวัฒนาถาวรอย่างไรได้ ไม่มีมูลคติที่จะตั้งความเพียรเลื่อมใสศรัทธา...”

¹⁵⁵ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), ศาสนวงศ์ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 80-81.

พระราชดำริของวชิรญาณภิกขุข้างต้นนี้เป็นปฏิเสศการมีอยู่ของคณะสงฆ์ไทยซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธสิ่งที่พระสงฆ์สอนอยู่ในเวลานั้นด้วยว่ามีไข่มรดกสัจจะหรือมีไข่มคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง¹⁵⁶

นฤมล ชีรวัดน์อธิบายว่าวิธีเดียวที่วชิรญาณภิกขุจะทรงแยกตัวออกจากนิกายเดิมได้นั้นคือ ต้องทรงปฏิเสธความมีอยู่หรือความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์เดิม พระองค์จึงจะมีความชอบธรรมในการแสวงหาวงศับรรพชาอุปสมบทใหม่เพื่อสืบทอดพระศาสนา ไม่เช่นนั้น การแยกตัวโดยที่ยอมรับความมีอยู่ของนิกายเดิมโดยที่มีได้มีหลักธรรมใหม่นั้นจะเข้าข่ายการทำสังฆเภท¹⁵⁷

อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาถึงข้อวิจารณ์ของวชิรญาณภิกขุในเรื่องวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์คณะเดิมนั้นเมื่อพิจารณาแล้วก็พบว่าเป็นความจริงดังตัวอย่างในปีพ.ศ.2344 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้พระราชอำนาจสั่งพระสงฆ์ที่ละเมิดพระวินัยเป็นจำนวน 128 รูป แต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ประพฤตินิสัย ดังปรากฏว่าในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ยังมีกรณีการชำระคดีพระราชอำนาจผู้ใหญ่ถึง 3 รูป เพราะสืบสวนได้ความจริงว่า พระราชาคณะเหล่านั้นประกอบเมณูปาราชิกจนมีลูกเดิบโต ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. 2385 ทรงโปรดฯ ให้ชำระคดีพระสงฆ์ที่ประพฤตินิสัยครั้งใหญ่ ดังที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารรัชกาลที่ 3 ว่า

“...เกิดชำระความพระสงฆ์ที่ประพฤตินิสัยอนาจารมิดวร ได้ตัวชำระสึกก็มากประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็นปาราชิกก็หลายรูป...”¹⁵⁸

การที่พระสงฆ์ประพฤตินิสัยกันมากมายเช่นนี้ มีผลทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องตรัสอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระราชาคณะให้ช่วยกันแต่งหนังสือโอวาทานุสรณ์ขึ้นเพื่ออบรมพระสงฆ์¹⁵⁹

ลักษณะความผิดของพระสงฆ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเป็นความผิดที่ไม่ได้มีความแตกต่างกันนักกับความผิดของพระสงฆ์ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เรื่องที่พระสงฆ์กระทำผิดพระวินัยนั้นมัก

¹⁵⁶ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 19.

¹⁵⁷ นฤมล ชีรวัดน์, พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 86.

¹⁵⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 81.

¹⁵⁹ วันทนีย์ ส่งศิริ, “การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” 92.

เป็นเรื่องคล้าย ๆ กัน เช่น กระทำผิดเมถุน เสพสุรา เล่นการพนัน เป็นต้น ความผิดทั้งสามเรื่องนี้ ถูกยกมากล่าวถึงบ่อยที่สุด ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงสนับสนุนให้วชิรญาณภิกษุ มีบทบาทในการ ก่อตั้งขบวนการปฏิรูปพุทธศาสนาจนสามารถให้กำเนิดสมณวงศ์ธรรมยุติกนิกายในราชอาณาจักร ได้สำเร็จ¹⁶⁰

ในเวลาต่อมาวชิรญาณภิกษุได้ทรงตั้งสังฆกิริยาธิษฐานบูชาเทพยดาผู้รักษาศาสนาทั้งสี่ ทิศแปดทิศในอุโบสถวัดมหาธาตุ พระองค์ได้ทรงอธิษฐานจิตขอให้ได้พบพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีงาม ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เพื่อจะได้ถือเป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อไป ความว่า

“...ข้าพเจ้านี้อุทิศต่อพระผู้มีพระภาคย์ ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใส มิได้เพ่งต่อ อามิสสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีลาภ ยศ ความสรรเสริญ เป็นต้น ถ้าวางษ์บรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระ สุกตทศพล ยังมีอยู่เหลืออยู่ ณ ประเทศใด ทิศใด ขอให้ได้ยื่นข่าวให้ได้ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่ เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าก็จะเข้าใจว่า ศาสนวงศันนั้นสิ้นแล้ว ก็จะสึกเป็นฆราวาสไปรักษาศีลห้า แปร ตามสมควร...”

กระจำนันทโพธิ์ได้วิจารณ์คำสังฆกิริยาธิษฐานของวชิรญาณภิกษุดังกล่าวข้างต้นไว้ อย่างรุนแรงความว่า

“จากคำประกาศดังกล่าวซึ่งอ้างว่าเป็นคำปาวประกาศแก่เทวดา แต่โดยเนื้อแท้แล้วก็คือ ประกาศค่าคณะสงฆ์ไทยที่มีอยู่ก่อนนั้นว่าเหลวแหลก เหลวไหล ไร้ไม่ได้ อุปชฌาย์ อาจารย์ไม่มีความรู้ ไม่น่าเชื่อถือ ศาสนาพุทธนั้นสูญไปตั้งแต่สมัยกรุงเก่าแล้ว วัดมหาธาตุฯ อันเป็นที่ทรงผนวช ครั้งแรกและทั้งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชในเวลานั้นก็เต็มไปด้วยพระอลัชชี คณะสงฆ์ไทยเป็นเหมือนไม้ที่มีรากเหง้าอันเน่าผุพัง ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นคำค่าประจานอย่างหยาบคายที่สุดต่อ คณะสงฆ์ไทยอย่างไม่เคยมีมาก่อน ทั้งนี้เพื่อที่พระองค์จะถือเป็นที่เสียดายที่จะแยกออกไปตั้งศาสนา จักรส่วนพระองค์ขึ้นใหม่นั้นเอง ต่อปัญหาดังกล่าวนี้ ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้มากมายเกี่ยวแก่เหตุผลที่ แท้จริงในการที่พระองค์ทรงกล่าวจ้วงจาบคณะสงฆ์ไทยรวมทั้งอุปัชฌาย์ อาจารย์ของพระองค์เอง เพราะเหตุผลในทางปฏิบัติมีอยู่ว่ามันไม่น่าเป็นไปได้ที่วงการพระสงฆ์ไทยในเวลานั้นจะเลวทราม ไปเสียทั้งหมด ถึงขนาดที่จะร่วมทำอุโบสถสังฆกรรมกันไม่ได้ เพราะอย่างน้อยในสังฆมณฑลนั้นก็ ยังมีสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ซึ่งเป็นพระพระอุปัชฌาย์ของพระองค์เอง หรือไม่กี่สมเด็จพระมหา สมณเจ้าฯ (กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส – ผู้วิชัย) วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่และเป็น

¹⁶⁰ พงศธร กนกศิลป์ประธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” หน้า 67.

พระญาติผู้ใหญ่ของพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงพบเห็นความไม่ดั่งใจต่างๆ เช่นนั้นจริงก็ชอบที่จะเสนอให้มีการชำระสะสางซึ่งจะเอากันถึงขั้นสังคายนาที่ยังทำได้ แต่นี่กลับทรงดำประกาศว่าคณะสงฆ์ไทยเลวไปทั้งหมด แล้วอ้างว่าไปพบพระรามัญ (มอญ) ผู้มีความรู้อันวิเศษ หาผู้ใดในแผ่นดินสยามจะเสมอเหมือนมิได้ จนทรงเลื่อมใสและทรงมอบตนเป็นศิษย์อย่างง่ายดายถึงเพียงนั้น ฟังดูแล้วก็ไม่สมเหตุสมผลแต่ประการใด นอกจากจะเป็นเรื่องการทรงใช้กลุบายเพื่อการแยกตัวเองออกไปสร้างศาสนาจักรแห่งความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์เพื่อผลทางการเมืองในภายหน้าเท่านั้น...”¹⁶¹

สีหนาทภิกษุก็กล่าววิจารณ์ไว้ในลักษณะเดียวกันว่า

“...การกลับ (วัดมหาธาตุฯ – ผู้เขียน) คราวนี้ กลับไปเพื่อเล่าเรียนพระปริยัติธรรมนี้สอให้เห็นว่า เมื่อหมดหวังราชบัลลังก์แล้วมิได้หมายความว่าหมดความสุขเฉพาะแต่ราชสมบัติเท่านั้น ถ้าหากว่าสึกออกไปยังจะเป็นที่ระแวงในเรื่องราชสมบัติด้วย อาจเกิดอันตรายขึ้นได้ อย่างไรก็ตามแต่เป็นชั้นสูงถึงรัชทายาทเลย แม้เจ้านายที่ต่ำกว่านั้น ยังเป็นอันตรายถึงชีวิตก็มีเพราะสมัยนั้นถ้าระแวงผู้ใดว่าจะเป็นภัยแล้วก็กำจัดเสีย เรื่องนี้พระจอมเกล้าทรงพบได้ดี จึงไม่กล้าสึกออกไป ในเมื่ออยู่จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ เพื่อมีชื่อเสียงปรากฏต่อไป...”¹⁶²

สีหนาทภิกษุยังได้วิจารณ์ต่อไปถึงคำสัจจกิริยาธิฐานของวชิรญาณภิกษุว่า

“...เมื่อ (วชิรญาณภิกษุ – ผู้วิจัย) นึกถึงราชบัลลังก์ขึ้นมาก็ทำให้เกิดความหวังขึ้นจึงคิดหาพรรคพวก แต่การนี้ต้องทำด้วยอุบาย จึงหาคำพูดดีเตียนของเก่าให้ผู้อื่นเห็นตามหน้าตาม จะได้เลื่อมใสในพระองค์ขึ้น และสมัครเข้าเป็นพวกเดียวกัน คำพูดนี้เรียกว่าโฆษณาชวนเชื่อเพื่อหาหมู่เข้าเป็นพรรค ซึ่งจัดว่าเป็นการเมืองโดยแท้”¹⁶³

นายแพทย์กี ฐานิสสร ได้วิจารณ์อย่างรุนแรงในลักษณะเดียวกันว่า

“...พระชายกับพระวชิรญาณมีลัทธิลบลมคมใน คติการเมืองกัน คือ หาอุบายให้เกิดความนิยมในบุญญาภิหาร ซึ่งเป็นแนวทางเพื่อหาลูกพรรคได้ง่ายขึ้น...”¹⁶⁴

สีหนาทภิกษุวิจารณ์ต่อไปถึงเรื่องที่ว่าวชิรญาณภิกษุกล่าวว่าการสืบวงศ์ของพระสงฆ์คณะเดิมสืบวงศ์ว่า

¹⁶¹ กระจำง นันทโพธิ, มหานิกาย-ธรรมยุค ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการส่องเสพอ่านาจอปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนาจักร, หน้า 38-39.

¹⁶² สีหนาทภิกษุ, พระธรรมยุคในทัศนะของข้าพเจ้า, หน้า 25.

¹⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

¹⁶⁴ กี ฐานิสสร, ประวัติคณะสงฆ์ไทยกับธรรมยุคประหาร, หน้า (น).

“คำว่าศาสนวงศ์สิ้นแล้วก็หมายเอาการบวช นี่ก็ผิดศาสนวงศ์มิใช่การบวชหรือวิธีบวช เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงวิธีรับสมาชิกเข้าหมู่เท่านั้นเอง ตั้งแต่โบราณมารับรองได้ว่า ภิกษุสมา เณรในประเทศไทยนี้ไม่เคยมีผู้ใดบวชเอาเองต้องมีอาจารย์บวชต่อๆ กันมาทั้งนั้นเพราะไม่เคยขาด คณะสงฆ์ จะว่าบรรพชาอุปสมบทมีรากอันนำฟูไปอย่างไรได้เล่าข้อนี้พูดไม่เห็นสมเลย คำว่าไม่มี มูลที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสในสิ่งร้ายกาจมาก เพราะผิดธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าเกินไป ใน พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าบัญญัติบรรพชาอุปสมบทวิธีไว้แต่เพียงเป็นพิธีรับสมาชิกเท่านั้น ไม่ได้บัญญัติให้เป็นมูลแห่งความเลื่อมใส ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้พบภิกษุ สามเณรที่ไหน ไม่ปรากฏว่าถามถึงธรรมะที่เป็นข้อปฏิบัติเท่านั้นเพราะบางที่พระอุปัชฌาย์ยังเป็น ปุถุชน แต่ลัทธิวิหริกเป็นพระอรหันต์ก็มี”¹⁶⁵

การที่วัชรญาณภิกษุเข้าไปตั้งสังฆกิจริยาธิฐานต่อเทพยดาผู้รักษาศาสนาในพระ อุโบสถวัดมหาธาตุ ทำให้ไม่อาจแน่ใจได้ว่าหลักการและการปฏิบัติจริงๆ ของคณะธรรมยุติกนิกาย นั้นสอดคล้องกันหรือไม่เพียงไรแม้ว่าจะขัดแย้งกับแนวความคิดของวัชรญาณภิกษุที่มีลักษณะ มนุษยนิยมและเหตุผลนิยมอันมีรากฐานอยู่บนประสบการณ์ที่เป็นจริง แต่เป็นเพราะในการสร้าง ความยอมรับนั้นจำเป็นจะต้องคำนึงถึงความคิดความเชื่อของคนส่วนใหญ่ในสังคมเป็นสำคัญ ดังนั้นวิธีการอธิษฐานจึงถูกเลือกนำมาใช้เพื่อให้คนยอมรับธรรมยุติกนิกาย ผู้เขียนพิจารณาแล้วเห็น ว่าการกล่าวดังกล่าวข้างต้นของวัชรญาณภิกษุนั้นมีลักษณะไปในเชิงกล่าวบริภาษซึ่งอาจจะเข้า ข่าย “คำดำ คำสบประมาท คำส่อเสียด” ที่พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธบัญญัติไม่ให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติ ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายถึงเรื่องนี้ไว้ ความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งนั้น คำดำ คำสบประมาทก็มีได้เป็นที่พอใจของเรา โฉน ในบัดนี้ คำดำ คำสบประมาท จักเป็นที่พอใจเล่า การกระทำของพวกเรานั้น ไม่เป็นไป เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลพวกเธอพึงยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงอย่างนี้ ว่าดังนี้

51.2. เป็นปาจิตตีย์ ในเพราะโอมสวาท”¹⁶⁶

ในเสขียวัตรก็บัญญัติห้ามไว้เช่นเดียวกัน ความว่า

“ภิกษุคำ ต้องอาบัติ 2 คือ คำอุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ 1 คำอนุสัมบัน ต้องอาบัติ

ทุกกฎ 1¹⁶⁷

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

¹⁶⁶ วิ.มหา.4/185/29.

¹⁶⁷ วิ.ป.10/292/145.

“ภิกษुकถาคำสอนเสียด ต้องอาบัติ 2 คือ กถาคำสอนเสียดแก่อุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตติย 1 กถาคำสอนเสียดแก่อนุสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ 1¹⁶⁸

อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุก็ได้ไม่ได้กล่าวชัดเจนลงไปเป็นรายบุคคลว่าเป็นผู้ใดคงแต่กล่าวในลักษณะที่เรียกว่า “ติขลุมเหมารวม” ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วก็เป็นที่ชัดเจนและสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นการกล่าวถึงพระสงฆ์นิคายเดิมคือมหานิกายซึ่งก็ล้วนแล้วแต่เป็นพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ของวชิรญาณภิกษุทั้งสิ้น พระเถระที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวชิรญาณภิกษุนั้นมีหลายรูปด้วยกัน กล่าวคือ เมื่อครั้งที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชสามเณร สมเด็จพระสังฆราช (สุข) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระญาณสังวรพระองค์ได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ให้กับวชิรญาณภิกษุและสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอาจารย์ถวายเป็นศิลา สมเด็จพระสังฆราช (สุข) นี้ทรงเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อน เนื่องจากการที่พระองค์ทรงคุณธรรมทางวิปัสสนาธุระดังกล่าวแล้วเมื่อครั้งเกิดอหิวาตกโรคระบาดในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2363 มีผู้คนเสียชีวิตมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงให้ตั้งพระราชพิธีอาพาธพินาศโดยพระองค์ทรงคิดและให้ตั้ง โรงทาน ส่วนสมเด็จพระสังฆราช (สุข) ทรงให้สังคายนาบทสวดมนต์ เพื่อใช้ในพระราชพิธีดังกล่าว สมเด็จพระสังฆราช (สุข) ยังได้รับการถวายสมัญญาว่า “สังฆราชไถ่เถื่อน” จากศาสนิกทั่วไปเพราะเล่ากันว่าแม้แต่ไถ่ป่าพระองค์ยังทรงทำให้เชื่อใจได้ สำหรับสมเด็จพระสังฆราช (มี) สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเมื่อวชิรญาณภิกษุเสด็จไปจำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุเป็นเวลา 1 พรรษา ตลอดเวลาที่ได้ประทับจำพรรษา สมเด็จพระสังฆราช (มี) ได้ทรงทำหน้าที่พระอาจารย์ถวายเป็นความรู้ให้กับวชิรญาณภิกษุ ต่อมาเมื่อวชิรญาณภิกษุผนวชเป็นภิกษุสมเด็จพระสังฆราช (ค่อน) สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 5 ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้กับวชิรญาณภิกษุ และพระเถระที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวชิรญาณอย่างใกล้ชิดพระองค์ต่อมาก็คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสพระญาติผู้ใหญ่ซึ่งวชิรญาณภิกษุทรงนับถือและได้ทรงเคยปรึกษาเรื่องการสืบราชสมบัติ วชิรญาณภิกษุเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วพระองค์ก็ได้ทรงพระราชดำรัสยกย่อง สรรเสริญสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไว้เป็นอย่างมาก

“...พระองค์นี้เป็นอัคริยมมนุษย์บุรุษรัตนอันพิเศษ ทรงพระปรีชาฉลาดรู้ในพระพุทธศาสนาและราชศาสตร์แบบอย่างโบราณราชประเพณีต่างๆ และได้เป็นอุปัชฌาย์ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์นี้มากหลายพระองค์...”¹⁶⁹

¹⁶⁸วิ.ป.10/293/145.

และพระมหาโต [ต่อมาคือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี)] เมื่อครั้งจำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุซึ่งได้เป็นพระพี่เลี้ยงวชิรญาณภิกษุครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทั้งยังเป็นพระอาจารย์สอนอักษรขอมตลอดถึงคัมภีร์มูลกัจจายน์แก่พระองค์อีกด้วย ซึ่งได้ปรากฏว่าเมื่อวชิรญาณภิกษุได้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้วนั้นพระองค์ได้ทรงชักชวนพระมหาโตมาร่วมในคณะสงฆ์ใหม่ที่ทรงสถาปนาขึ้นด้วย พระเถระเหล่านั้นนับว่าเป็นพระสงฆ์ที่ศาสนิกชนในสมัยนั้นและแม้กระทั่งในสมัยปัจจุบันให้ความเคารพนับถือและอธิบายว่าเป็น “อริยสงฆ์” ก็คงจะจัดอยู่ในการ “ติชมลุมเหมารวม” ของวชิรญาณภิกษุนี้ด้วย

การพิจารณาตัดสินว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นสังฆเภทหรือไม่และอย่างไรนั้น สามารถนำเอาเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล 2 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์วิวาทกันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีและเหตุการณ์การทำสังฆเภทของพระเทวทัตมาเป็นตัวแบบ (Model) เพื่อประกอบการพิจารณาตัดสิน กล่าวคือ เหตุการณ์ที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีวิวาทกันระหว่างพวกวินัยชรักับพวกพวกสุดตันติกะ พวกวินัยชรักล่าวหาว่าพวกสุดตันติกะต้องอาบัติ ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีภิกษุรูปหนึ่งซึ่งไม่ได้เข้าไปในฝ่ายใดในความขัดแย้งนี้ได้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงเรื่องการวิวาทกันของภิกษุทั้งสองฝ่ายนี้แล้ว พระองค์ทรงตรัสว่า

“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ภิกษุสงฆ์แตกกัน..”

พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทเตือนแก่ทั้งพวกวินัยชรัและพวกสุดตันติกะ แต่อย่างไรก็ตามคำเตือนของพระพุทธเจ้านี้ไม่มีพระสงฆ์ฝ่ายใดใส่ใจฟัง ด้วยสงฆ์ทั้งสองฝ่ายยึดติดกับความเห็นของตน พระพุทธเจ้าจึงทรงแจกแจงอย่างละเอียดถึงสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นต่อความสัมพันธ์ในหมู่สงฆ์ อะไรจะทำให้เกิดสังฆเภทและอะไรที่เกี่ยวพันให้สงฆ์มีสามัคคีกัน อีกนัยหนึ่งทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะแยกตัว แต่ไม่มีฝ่ายใดมีอำนาจที่จะแบ่งแยกคณะสงฆ์ให้เด็ดขาดหรือหันมาสมานฉันท์ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายแยกกันทำอุโบสถได้แต่ให้ทำสังฆกรรมภายในสีมาเดียวกันคือวัดโมลิตาราม ในอรรถกถาพุทธกนิกาย คาถาธรรมบทอธิบายว่า

“...ทรงอนุญาตสังฆกรรมทั้งหลายมีอุโบสถเป็นต้น ในสีมาเดียวกันที่โมลิตาราม นั้นเอง...”¹⁷⁰

เมื่อเปรียบเทียบกับวชิรญาณภิกษุเมื่อขณะที่ทรงอยู่วัดมหาธาตุพระองค์ทรงมีความเห็นในลักษณะเดียวกับพระสงฆ์พวกวินัยชรัชาวเมือง โกสัมพีที่เห็นว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ภายในวัด

¹⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปฐมวงศ์,” ใน พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: 2505), หน้า 36.

¹⁷⁰ พ.ธ.อ.40/80.

มหาธาตุมีวัตรปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัยทำให้พระองค์ไม่สามารถปฏิบัติพระธรรมวินัยได้ครบถ้วนตามพระประสงค์และทรงรังเกียจที่จะต้องประทับร่วมกับพระสงฆ์มหานิกาย เนื่องจากพระองค์ไม่นับถือพระสงฆ์เหล่านั้นแล้วเพราะเนื่องมาจากการขาดทิวาสัมมัญญาและศีล สัมมัญญาคือมีความรังเกียจว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่ได้รักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกันกับพระสงฆ์ คณะของพระองค์ นอกจากนั้นวัชรญาณภิกษุยังทรงมีพระดำริว่า วัตรมหาธาตุที่พระองค์ทรงประทับอยู่นั้นไม่เป็นที่สบายเพราะปะปนระคนไปด้วยอสังขี ไม่เป็นที่ควรประพฤติพรหมจรรย์ จึงเสด็จย้ายกลับขึ้นไปประทับที่วัดสมอรายมีลูกศิษย์ 6 รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดสมอราย ทำให้เกิดเป็น คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายขึ้น พระโสภณคณาภรณ์แสดงทัศนะว่าถ้าพิจารณาถึงเหตุผลของการ ที่วัชรญาณภิกษุทรงแยกพระองค์ไปประพฤติปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลักของพระวินัยในครั้ง นั้น คงไม่มีพระประสงค์ให้เกิดนิกายใหม่ขึ้นแต่ประการใด เพียงแต่ถ้าเมื่อวชมาแล้ว ก็ควรปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ถ้าไม่สามารถปฏิบัติให้ถูกต้องได้ ก็ไม่ควรจะบวช¹⁷¹ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากบริบทของเหตุการณ์ของพระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพีนี้นั้น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายแยกกันทำอุโบสถสังฆกรรมต่างคณะกันได้แต่ทรงอนุญาตให้ทำสังฆกรรม ภายในสีมาเดียวกันคือวัดโฆสิตาราม ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในสมัยของวัชรญาณ ภิกษุแล้ว ถ้าพระองค์ทรงพิจารณาจากเหตุการณ์ในเมืองโกสัมพีนี้นี้พระองค์กับศิษยานุศิษย์ก็มีโอกาส ที่จะทรงเลือกได้ว่าจะทรงทำสังฆกรรมหรือจะทรงไม่ทำกับพระสงฆ์ส่วนใหญ่ภายในวัตรมหาธาตุ แต่พระองค์ทรงเลือกที่จะดำเนินรอยตามพระสงฆ์เมืองโกสัมพีนี้นี้คือเลือกที่จะไม่ทำสังฆกรรมกับ พระสงฆ์ภายในวัตรมหาธาตุ เมื่อพิจารณาในเบื้องต้นนี้แล้วกล่าวได้ว่าการกระทำของวัชรญาณภิกษุ ได้ทำให้สงฆ์แตกแยกกันแล้ว

เมื่อพิจารณาต่อมาถึงเหตุการณ์การทำสังฆเภทของพระเทวทัต เมื่อพระเทวทัตกล่าวกับ พระอานนท์และกล่าวในวันอุโบสถว่า

“ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ผมจักทำอุโบสถ จักทำสังฆกรรมแยกจากพระผู้มี พระภาคเจ้า แยกจากภิกษุสงฆ์”¹⁷²

พระอานนท์จึงได้ไปกราบทูลเรื่องนี้ให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ ครั้นถึงวันอุโบสถ พระ เทวทัตถูกจากอาสนะ ประกาศให้ภิกษุทั้งหลายจับสลากว่า

¹⁷¹ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตนาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหม่อมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), หน้า 425.

¹⁷² วิ.จ. 9/387/304.

“ท่านทั้งหลาย พวกเราเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมแล้วทูลขอวัตถุ 5 ประกา...พระสมณโคดมไม่ทรงอนุญาต แต่พวกเรานั้นยอมสมาทานประพฤติดตามวัตถุ 5 ประการนี้ วัตถุ 5 ประการนี้ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจงจับสลาก”¹⁷³

“สมัยนั้น พระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลีประมาณ 500 รูปเป็นพระบวชใหม่ และรู้พระธรรมวินัยน้อย พวกเขोजับสลากด้วยเข้าใจว่านี่ธรรมนี้วินัย นี้สัตตคุณศาสตร์ ลำดับนั้น พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้ว พากิษุประมาณ 500 รูป หลีกไปทางคยาสี่สะประเทศ”¹⁷⁴

“พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้วพากิษุประมาณ 500 รูป หลีกไปทางคยาสี่สะประเทศ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร โมคคัลลานะ พวกเธोजักมีความการุญในภิกษุใหม่เหล่านั้นมิใช่หรือ พวกเธोजริงไปภิกษุเหล่านั้นกำลังจะถึงความย่อยยับ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะทูลรับสนองพระพุทธพจน์แล้ว ลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วเดินทางไปคยาสี่สะประเทศ”¹⁷⁵

เมื่อพิจารณาถึงวชิรญาณภิกษุ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ได้ประกาศแยกการทำสังฆกรรมต่อคณะสงฆ์วัคมหาธาตุเหมือนกับพระเทวทัตประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการประกาศดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่ามีเจตนาในการทำสังฆเภทหรือไม่ วชิรญาณภิกษุเองก็ทรงคำนึงถึงเรื่องสังเภทดังที่ทรงมีพระดำริว่า

“ถ้าจะประพฤตินักบวชอย่างมอญนั้นจะอยู่ในวัคมหาธาตุต่อไปไม่ได้ เพราะอยู่ในท่ามกลางหมู่สงฆ์คณะใหญ่ ถ้าท่านประพฤติลัทธิให้ผิดแผกไปจากหมู่คณะจะเป็นการก่อสังฆเภทเป็นต้นเหตุแห่งความกินแหนงแคลงใจในสงฆ์หมู่ใหญ่”¹⁷⁶

อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุนั้นก็ยังไม่ตัดพระองค์ออกจากวัคมหาธาตุอย่างเด็ดขาดเพราะตำแหน่งที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สาธุศิษย์และไพร่ในพระองค์ดูแลไว้ โดยมีพระองค์เจ้าฤกษ์เจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้นและสนิทสนมกับวชิรญาณภิกษุช่วยดูแลสาธุศิษย์ที่วัคมหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณของวชิรญาณภิกษุ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จมาประทับที่วัคมหาธาตุเป็นบางเวลา กล่าวได้ว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้แยกตัวออกมาจากคณะสงฆ์เดิมและเมื่อ

¹⁷³วิ.จ. 9/389/305.

¹⁷⁴วิ.จ. 9/390/305.

¹⁷⁵วิ.จ. 9/391/305- 306.

¹⁷⁶พลาตศิษ สัทธัตถุกิจ, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้ากรุงสยาม

พิจารณาถึงเรื่องการทำสังฆกรรมนั้นเมื่อชริธญาณภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอรายแล้วนั้นอธิบายได้ว่าพระองค์ได้ทรงอยู่นอก “เขตสีมา” หรือเขตที่พระสงฆ์จะใช้ทำสังฆกรรมต่างๆ ของวัดมหาธาตุ การที่พระองค์จะทำสังฆกรรมตามกิจของสงฆ์ในเรื่องต่างๆ นั้นพระองค์ก็ต้องทำใน “เขตสีมา” ของวัดสมอรายเนื่องจากพระองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดนี้จึงพิจารณาได้ว่าไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใด พิจารณาได้จากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้เหตุผลถึงเรื่องการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในช่วงเวลานี้ว่า

“เมื่อพระธรรมยุติกนิกายได้ตั้งวัดอยู่ตามลำพังเช่นนั้น การทำอุโบสถและสังฆกรรมก็จำเป็นไปตามลำพังเหมือนกัน เช่นเดียวกับพระธรรมยุติกนิกายด้วยกันเองในบัดนี้ที่ไม่เคยทำอุโบสถร่วมกันก็มีมาก สังฆกรรมจะได้ทำร่วมกันก็ต่อมานๆ เพราะกิจเหล่านั้นย่อมทำอยู่ในวัดเป็นพื้น เหตุอันนี้ ชักให้พระมหานิกายกับพระธรรมยุติกนิกายห่างจากกันออกไป”¹⁷⁷

แต่ภายในวัดสมอรายก็มีพระสงฆ์เดิมคือพระมหานิกายจำพรรษาอยู่ซึ่งวชิธญาณภิกษุก็ไม่ทรงร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์เหล่านั้นซึ่งเมื่อพิจารณาจากกรณีของพระสงฆ์ชาวเมืองโกสัมพีก็เป็นสิ่งที่วชิธญาณภิกษุจะพึงกระทำได้เพราะแม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงกระทำสังฆกรรมร่วมกับคณะสงฆ์มหานิกายแต่อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ยังคงทำสังฆกรรมใน “เขตสีมา” เดียวกันกับพระสงฆ์มหานิกายคือภายในวัดสมอราย

เมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าในระยะแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายยังสามารถร่วมสังฆกรรมกันได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระราชธิบายว่า

“อุโบสถสังฆกรรมก็ยังทำร่วมกัน ห่มผ้าก็ยังเป็นตามแบบพระมหานิกาย”¹⁷⁸

และทรงพระราชธิบายต่อไปอีกว่า

“ในกิจทั้งหลายก็ยังเข้ากันอยู่ เช่นในกิจนิมนต์ เป็นธรรมเนียมของพระธรรมยุติกนิกาย ถ้ำปนกับพระมหานิกายเมื่อน้อยรูป ย่อมสวดสังโยค อนุวัตมหานิกาย ถ้ำประชุมในอารามคาดประคอกตามพระมหานิกาย ในสังฆกรรมบางคราว พระทั้ง 2 ฝ่ายก็ยังเข้ากัน”¹⁷⁹

พระสงฆ์ทั้งสองนิกายมีลักษณะเป็นพระสีดาคือไม่ใช่ทั้งธรรมยุตและมหานิกาย¹⁸⁰ ดังพระคำรัสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่มีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

¹⁷⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 23-24.

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.

“...คำธรรมยุติ มหานิกายนั้นไม่ควรเขียนเพราะธรรมยุติกี่ออกจากพระมหานิกาย
นั้นเอง...”¹⁸¹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระราชธิบายในลักษณะ
เดียวกันว่า

“ธรรมยุติกนิกายนั้น คือพระสงฆ์ออกจากมหานิกายนั้นเองแต่ได้รับอุปสมบทในรามัญ
นิกายด้วย...”¹⁸²

ในพระนิพนธ์เรื่อง “นิกาย” และใน “จดหมายเหตุเรื่องไต่สวนนายกุลลาบ” พระองค์
ทรงให้ความเห็นว่า ธรรมยุติกนิกายนั้นเดิมก็คือภิกษุมหานิกายบวชและจำพรรษาอยู่ในวัด
มหานิกาย จนเมื่อมีผู้เลื่อมใสศรัทธามากขึ้นจึงได้แยกเป็นนิกายออกไปต่างหาก ขนบธรรมเนียมที่
เคร่งครัดจนไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับภิกษุมหานิกายได้เพิ่งจะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้สถาปนา
ธรรมยุติกนิกายขึ้นครองราชย์สมบัติ¹⁸³ ซึ่งธรรมยุติกนิกายได้รับการนับถือเลื่อมใสจาก
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้สถาปนา ดังจะพิจารณาได้จากพระราชดำรัสตอนหนึ่งใน
ตำนานประกาศเลื่อนหลักเขตวัดและพระราชทานที่อุปจารวัด ความว่า

“...เราพระเจ้ากรุงสยาม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) มีความนับ
ถือเลื่อมใสในพระสงฆ์พวกธรรมยุติกเป็นอันมาก ถ้าหากพระอารามนี้ (วัดมกุฏกษัตริยารามราช
วรวิหาร) พระสงฆ์พวกธรรมยุติกได้ครอบครองเป็นเจ้าของสืบๆ ไปสืบกาลนาน ได้ประพฤติ
การศาสนพรหมจรรย์โดยซื่อสัตย์ ให้สมควรแก่ลัทธินั้นชอบในพระธรรมวินัย อันเป็นเรื่องแสดง
ความบริสุทธิ์ เราพระเจ้ากรุงสยามจะมีความยินดีเลื่อมใสมากยิ่งขึ้นไป...”¹⁸⁴

¹⁸⁰ คณิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า
11.

¹⁸¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 22, หน้า 253.

¹⁸² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 10.

¹⁸³ คณิงนิตย จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า
11-12.

¹⁸⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4
(กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2548.), หน้า 120.

ส่วนพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียดหยามว่าเป็นเพียงอนุปลัมบัน คือ ไม่มีภาวะเป็นอนุปลัมบันหรือเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง มีสถานะเพียงสามเณรถือศีล 10 ข้อ หลักฐานที่แสดงว่าพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียด คือ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะไม่ยอมร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับพระมหานิกาย นอกจากนี้พระมหานิกายที่จะบวชแปลงเป็นธรรมยุติกนิกายต้องเปลี่ยนผ้าออกนุ่งขาวก่อนแล้วขออุปสมบทเป็นชั้น ๆ หรือแม้แต่เนาคหลวงเมื่อบวชในพระสงฆ์คณะปรกกรมกันทั้งสองนิกายถือว่าเป็นเพียงพระสงฆ์มหานิกายไม่ใช่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ถ้าจะเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ต้องทำทัฬหกรรม คือ บวชซ้ำตามธรรมเนียมของธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระราชธิบายถึงเรื่องการทำทัฬหกรรมหรือการบวชซ้ำนี้ว่า

“...พระทั้ง 2 ฝ่ายก็ยังเข้ากัน ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เสด็จพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า ได้เคยเสด็จเข้าประชุมสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เป็นพระอุปัชฌายะประธานอุปสมบทแก่กุลบุตร ทั้งในการหลวง ในการราษฎร์ แม้ข้าพเจ้าเองผู้เป็นพระในชั้นหลัง ก็ได้เคยเข้าประชุมสงฆ์กับพระมหานิกายในการบวชเนาคหลวง และในการผูกสีมาที่วัดปรมัยยิกาวาส (อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี – ผู้วิจัย) พร้อมกับพระเถระผู้ใหญ่ทั้งหลายที่เป็นธรรมยุติกนิกาย แต่ข้าพเจ้าไม่เป็นอุปัชฌายะเองนั้น แต่แรกผู้ใหญ่ยังมี ภายหลังมากระดากว่าไม่เข้าใจแบบแผนของมหานิกายพระผู้อุปสมบทในสงฆ์อันสมทบกันเช่นนี้ ในฝ่ายมหานิกายถือเป็นผู้ใช้ได้ แต่ในฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ให้รับอุปสมบทถือการะหนึ่ง ตามแบบที่เคยมา เพราะพระมหานิกายไม่เคยรับอุปสมบทในฝ่ายรามัญ”¹⁸⁵

การดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายเป็นอนุปลัมบันเข้าใจว่ามีมาแต่ครั้งสถาปนาธรรมยุติกนิกาย¹⁸⁶ สิ่งที่ยืนยันถึงปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้คือ คำอธิบายของพระปริยัติโสภณ พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ของฝ่ายมหานิกาย ว่า

“...ข้อสำคัญที่สุดในเรื่องชนิดนี้ ซึ่งยังเป็นเสมือนหนึ่งหนามยอกอยู่ในใจของคณะเดิม (มหานิกาย – ผู้เขียน) ก็คือว่า คณะใหม่ (ธรรมยุติกนิกาย – ผู้วิจัย) หว่าคณะเก่า ไม่เป็นพระ เป็นแต่เพียงสามเณรเท่านั้น...”¹⁸⁷

¹⁸⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 24-25.

¹⁸⁶ คณิศร์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 14- 15.

¹⁸⁷ สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท, หน้า 9-10.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำรัสว่า

“...ความประพฤติของพระธรรมยุติกบางพวกประพฤติที่เป็นหนทางซึ่งอาจจะเกิดความเสียหายแก่พระพุทธศาสนา คือพูดโดยตรงๆ ดูถูกพระมหานิกายว่าไม่ใช่พระดังนี้ เป็นต้น...”¹⁸⁸

แม้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ 10 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งทรงผนวชในธรรมยุติกนิกายมาตลอดพระชนม์ชีพก็ยังไม่ทรงดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายเหมือนกับพระธรรมยุติกอื่นๆ ดังที่ทรงพระราชอธิบายว่า

“...เราได้เคยพบพระดีเช่นนี้ มีอยู่ในมหานิกาย เราจึงไม่ดูหมิ่นมหานิกายเสียทั้งนั้น เหมือนพระธรรมยุติกโดยมาก...”¹⁸⁹

พระองค์ยังได้ทรงตำหนิพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่ดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายว่า

“...กิริยาที่ลงสันนิษฐานว่า พระมหานิกายไม่เป็นอุปสัมปັນ คือไม่เป็นพระอันถูกแบบพระวินัยนั้น ของพระธรรมยุติกบางเหล่านั้น ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายแก่พวกตนเองมากกว่า เพราะความเข้าใจเช่นนั้น ตกลงถึงขั้นพระหนุ่ม ๆ ย่อมนำพระเหล่านั้นให้เป็นผู้หยิ่งเป็นผู้ทรงถือตัว หมู่อันมีพระเช่นนั้นปนอยู่มากจะดีได้ด้วยอย่างไร ยังไม่แลเห็น มีแต่ดำเนินหันหน้าสู่หายนะ ในเวลานี้ พระธรรมยุติกเลวทรามลงมาก ทั้งในความรู้ ในความปฏิบัติ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า มีมูลมาแต่เหตุนี้ด้วยอย่างหนึ่ง”¹⁹⁰

อย่างไรก็ตามการที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายไม่ร่วมสังฆกรรมกับพระสงฆ์มหานิกายนั้นอาจพิจารณาได้จากพระราชดำรัสของวชิรญาณภิกขุเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระราชดำรัสดังกล่าวได้แสดงแนวคิดของพระสงฆ์ธรรมยุติกเรื่องการแบ่งแยกนิกายสงฆ์ไว้อย่างชัดเจนในประกาศที่พัทธสีมาวัดราชประดิษฐ์ฯ ซึ่งจารึกไว้หลังพระวิหาร ความว่า

“...แต่ที่นี้คงขาดเปนของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย ผู้เป้นศิษยานุศิษย์ศึกษาตามธรรมเนียมซึ่งข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้เริ่มได้ริได้ชำระตกแต่งตั้งตำราขึ้น แลท่านผู้มีปัญญาเลียดได้ชำระตกแต่งต่อไปนั้นพวกเดียว ก็ผู้จะได้อยู่ได้บริโภคน้ำที่นี้ต่อไปนั้นๆ ข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ยอมให้อยู่แต่ท่านผู้ที่คนทั้งปวงรู้พร้อมกันว่าเป้นศิษย์ศึกษาต่อๆ ไปจากๆ ข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ฯ ไม่ยอมให้พระสงฆ์สามเณรพวกอื่นที่มีใช้ศิษยานุศิษย์ศึกษาสืบไปแต่ๆ ข้าฯ นั้นเข้าอยู่เป้นเจ้าของเลย เปนแต่ไปสู่มหาธาตุอาโศรยในกำหนดวันเวลาตามน้ำใจยอมโดยชอบใจของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้นได้ ก็ถ้าพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายที่อยู่

¹⁸⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า, หน้า 65.

¹⁸⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า, หน้า 111.

¹⁹⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 28.

ในที่นี้ก็คือ ที่อื่นก็ตีกลับจิตรถกลับใจกลับจริตลัทธิถืออย่างพระสงฆ์นิกายอื่นก็ตี เข้ารีดฝรั่งแลศาสนาอื่นก็ตีแล้ว ก็เป็นอันขาดหลุดจากเปนเจ้าของที่นี่ จะอยู่ในที่นี่ไม่ได้ ก็ถ้าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายสาบสูญสิ้นไม่มีในแผ่นดิน เมื่อนั้นที่อื่นนี้จึงตกเปนของพระผู้มีพระภาคย์พระบรมศาสดาทรงสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพพานแล้วนั้นเถิด...ถ้าพระเจ้าแผ่นดินในอนาคตไม่โปรด จะต้องประสงคฺ์ที่นี่ใช้ในราชการแผ่นดิน ก็ขอให้ซื้อที่อื่นเท่าที่นี้ฤๅใหญ่กว่าที่นี้ด้วยราคาเท่าที่นี้ ในที่ใกล้บ้านคนถือพระพุทธศาสนาไม่รังเกียจเกลียดชังพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย พอเป็นที่ภิกขาจารได้ แลไม่ใกล้เคียงชิดติดกับวัดอื่นเปลี่ยนก่อนจึงได้ ของอะไรๆ ข้าฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้สร้างสถาปนากการลงไว้ในที่นี้ ก็ต้องสร้างใช้ให้ดีให้งามเหมือนกัน จึงควรเอาที่นี้เป็นที่หลวงใช้ในราชการได้ ถ้าจะโปรดให้เปนวัดที่อยู่พระสงฆ์พวกอื่นเหล่าอื่นก็เหมือนกัน ขอรับประทานให้ซื้อที่ใช้สร้างวัดให้ก่อน จึงจะเปลี่ยนให้พระสงฆ์พวกอื่นหม้ออื่นอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ซื้อที่อื่นสร้างวัดใช้ ไล่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายของๆ ข้าฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้เสียเปล่า พระสงฆ์พวกอื่นเข้ามาอยู่เปนเจ้าของเอาอำนาจเจ้านายมาไล่เจ้าของเสียจึงเอา ก็จะเปนปลั้วหาหารอหินนาทานไป ขอท่านผู้เปนใหญ่ในแผ่นดินในอนาคตจงโปรดประพตติตามๆ ข้าฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ทำวัดราชประดิษฐ์นี้สั่งไว้ทุกประการ จึงจะมีความเจริญสุขๆ"¹⁹¹

ในพระราชนิพนธ์จารึกหลักศิมา วัดราชประดิษฐ์ ทรงพระราชดำรัสไว้อย่างชัดเจนว่า

“...วัดราชประดิษฐ์นี้ เป็นของ
สงฆ์เหล่าธรรมยุติกครอง จึงได้
สงฆ์เหล่าอื่นอย่าปอง มาอยู่เลยนา
สมเด็จพระกุฎราชไท่ สั่งไว้แม่นอย่า...”¹⁹²

จารึกวัดราชประดิษฐ์นี้ได้แสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายออกจากคณะสงฆ์อื่นๆ โดยแสดงความเป็น “พวกเรา” กับ “พวกอื่น” อย่างชัดเจนซึ่งอาจอธิบายได้ว่าวิธญาณภิกษุทรงมีพระราชดำริที่จะแบ่งแยกคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่พระองค์ทรงสถาปนาออกจาก “พวกอื่น” ซึ่งก็พิจารณาได้ว่าหมายถึงพระสงฆ์มหานิกาย พระราชดำรินี้คงเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มการสถาปนาธรรมยุติกนิกายแล้ว คณิงนิตย์ จันทบุตรอธิบายว่าพระราชดำรัสดังกล่าวนี้ย่อมสร้างความ

¹⁹¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จากวัดราชประดิษฐ์ (พระนคร: อักษรนิติ, 2461), หน้า 7 – 10.

¹⁹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

น้อยเนื้อต่ำใจแก่พระสงฆ์มหานิกาย¹⁹³ โดยอาจพิจารณาได้หลังจากที่วัชรญาณภิกษุทรงลาผนวช และเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว สัมพันธภาพระหว่างพระองค์กับพระสงฆ์มหานิกาย ซึ่งมีจำนวนมาก ถึง 28,000 รูป ซึ่งเคยใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมาเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 3 เสมอ ๆ แต่ในสมัยรัชกาลของพระองค์ พระสงฆ์มหานิกายไม่เคยเข้าเฝ้าพระองค์เลย¹⁹⁴ ซึ่งในพระราชนิพนธ์ของวัชรญาณภิกษุเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้วก็ได้อธิบายไว้ในทำนองเดียวกัน ความว่า

“...ถึงเจ้าแผ่นดิน (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - ผู้วิจัย) จะป่วยจะไข้ มากมายอยู่หลายวัน หรือลูกเสียมียตายวุ่นวายอย่างไร ก็ไม่มีพระสงฆ์องค์หนึ่งองค์ใดมาถามมาไถ่ มาเยี่ยมมาเยือนนอกจากเวลาสังฆการีไปนิมนต์มา ถึงใครจะต่อว่า ก็คงจะพูดว่าไม่มีโอกาสแก่ อาตมาหรือว่าอาตมาภาพไม่มีโอกาส คุณท่านทั้งหลายทั้งปวงสำคัญเหมือนเจ้าแผ่นดินทุกวันนี้เข้ารีต ฝรั่งเสียแล้ว...”¹⁹⁵

พระสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์อธิบายถึงนี้นั้น คงจะหมายถึงทั้งพระสงฆ์มหานิกายและธรรมยุติกนิกาย อย่างไรก็ตามวัชรญาณภิกษุยังได้อธิบาย ไว้ในพระนิพนธ์ของพระองค์เองอีกว่าพระทั้งสองนิกายมีความสามัคคีกันดี¹⁹⁶

เมื่อพิจารณาถึงหลักคำสอนที่วัชรญาณภิกษุทรงเทศนาสั่งสอนศาสนิกแล้วนั้นก็ปรากฏ ว่า พระองค์ก็ยังคงสอนหลักพุทธธรรมที่ถูกต้องตรงตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ กล่าวคือ เรื่อง นรก สวรรค์ นิพพาน ก็ยังคงได้รับการเทศน์สั่งสอนอยู่ เพียงแต่ได้ถูกลดความสำคัญลงเท่านั้น เมื่อ พิจารณาจากหลักเกณฑ์ในการตัดสินเรื่องสังฆเภทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงสาเหตุของการเกิด สังฆเภทไว้ 18 ประการ ดังในสังฆเภทขันธกะ จุลวรรค ความว่า

¹⁹³ คณินันต์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 13.

¹⁹⁴ หอสมุดแห่งชาติ หมู่ธรรมคดี พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 4 คัดพระราชทานว่าด้วย เรื่อง หลักพระศาสนา เลขที่ 6 ตู 107 มัดที่ 75. อ้างถึงใน เรื่องวิทย์ ลิมปนาท, 2531: 43.

¹⁹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา,” ใน คณะ ธรรมยุตและมหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มหาหมกุฎราชานุสรณีย์. (กรุงเทพฯ : มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2511.) น. 27.

¹⁹⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2., หน้า 67.

1. ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม
2. ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นอธรรม
3. ย่อมแสดงสิ่งไม่เป็นวินัยว่าเป็นวินัย
4. ย่อมแสดงวินัยว่าไม่เป็นวินัย
5. ย่อมแสดงคำอันตถาคตมิได้ตรัสภายิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตตรัสภายิตไว้
6. ย่อมแสดงคำอันตถาคตตรัสภายิตไว้ว่าเป็นคำอันตถาคตมิได้ตรัสภายิตไว้
7. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตประพฤติมา
8. ย่อมแสดงกรรมอันตถาคตประพฤติมาว่าเป็นกรรมอันตถาคตมิได้ประพฤติมา
9. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้
10. ย่อมแสดงสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้ว่าเป็นสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้
11. ย่อมแสดงอนาบัติว่าเป็นอาบัติ
12. ย่อมแสดงอาบัติว่าเป็นอนาบัติ
13. ย่อมแสดงอาบัติเบาว่าเป็นอาบัติหนัก
14. ย่อมแสดงอาบัติหนักว่าเป็นอาบัติเบา
15. ย่อมแสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติหาส่วนเหลือมิได้
16. ย่อมแสดงอาบัติหาส่วนเหลือมิได้ว่าเป็นอาบัติมีส่วนเหลือ
17. ย่อมแสดงอาบัติชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ
18. ย่อมแสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ¹⁹⁷

เมื่อพิจารณาจากบริบททั้งหมดดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้นกล่าวได้ว่าชริณญาณภิกษุไม่ได้มีพฤติกรรมที่ “เข้าข่าย” การกระทำทั้ง 18 ประการ ที่เป็นสาเหตุของการเกิดสังฆเภท จึงกล่าวได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของชริณญาณภิกษุนั้นไม่ได้เป็นการทำให้สงฆ์แตกแยกกันหรือเป็นสังฆเภทจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมอีกด้วย

อย่างไรก็ตามการที่ชริณญาณภิกษุและพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้พิจารณาว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่มีสถานภาพในความเป็นพระภิกษุที่แท้จริงเพราะถือว่าต้องวิบัติหรือความบกพร่อง 5 ประการ กล่าวคือ

1. ความเห็นว่าภิกษุมหานิกายมีกรรมวาจาวิบัติ คือ สวดไม่ถูกแบบแผนในการอุปสมบท เปล่งเสียงอักขระไม่ถูกฐานกรณ์ ในการอุปสมบทกรรมวาจาที่สวดไม่ระบุนุคคล คือ อุปัชฌาย์ไม่

¹⁹⁷วิ.จ.9/405/317-318.

ระบุดัตถคืออุปสมบทอย่างชัดเจน เป็นแต่ออกชื่อผู้อุปสมบทว่านาโค ออกชื่ออุปัชฌาย์ว่าติสุโสซึ่งไม่มีจริงถือเป็นกรรมวาจาวิบัติ ภิษุกรรมยุตจึงหันไปใช้การสวดตามแบบลังกา

2. ความเห็นว่าภิษุมหานิกายมีสีมาวิบัติ คือ สีมาไม่บริสุทธิ์และสีมาเดิมเล็กไม่ถูกขนาด ในระยะแรกภิษุกรรมยุตใช้การบวชในสีมาน้ำหน้าวัดสมอรายตามแบบภิษุมอญซึ่งบวชในสีมาน้ำหน้าวัดกัลยาณีประเทศลังกา การนับถือสีมาน้ำเป็นเหตุให้ภิษุกรรมยุตแตกแยกเป็นพระบก (ผู้บวชในวิสุตคามสีมา) และพระน้ำ (ผู้บวชใช้อุททุกุเขปสีมา) เกิดการคูหมั่นไม่นับถือซึ่งกันและกัน

3. ความเห็นว่าภิษุมหานิกายครองผ้าไม่ถูกแบบแผน คือห่มคลุมมีลักษณะไม่เรียบร้อย เมื่อเข้าบ้านต้องมีการเว็กผ้าซึ่งผิดต่อเสขียวัตร(พระวินัยที่เกี่ยวกับมารยาทต่างๆ)ไม่เป็นสมณสาธูป ภิษุกรรมยุตหันไปใช้การห่มแหวก

4. ความเห็นว่าภิษุมหานิกายมีบริษัทวิบัติ คือมีต้นวงศ์ที่เสื่อมเสียมมาแต่ครั้งเสขิกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

5. ความเห็นว่าภิษุมหานิกายมีอาจารย์วิบัติ คือสมัยกรุงธนบุรีความประพฤติของพระสงฆ์มหานิกายน่ารังเกียจ เช่น เสพสุรา สูบฝิ่น เล่นการพนันฯลฯ ภิษุกรรมยุตจึงไม่อาจร่วมสังฆกรรมด้วยเพราะถือว่าไม่ใช่สงฆ์ผู้บริสุทธิ์¹⁹⁸

การสรุปดังกล่าวนี้เป็นการปฏิเสธความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม ซึ่งทำให้ธรรมยุติกนิกายมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง ตลอดจนประชาชนทั่วไป ซึ่งความเห็นว่าพระมหานิกายไม่เป็นภิษุที่แท้จริงค่อยๆ ลดถอยลงในเวลาต่อมา เนื่องจากมีการค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์มหานิกายมากขึ้น แต่ความรังเกียจระหว่างสงฆ์ยังคงมีอยู่¹⁹⁹ ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้คือ

1. ความเห็นว่าภิษุมหานิกายมีกรรมวาจาวิบัติ กล่าวคือ การสวดมนต์ตามแบบพระสงฆ์ลังกาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้รับการอธิบายว่าถูกต้องตามอักขระฐานกรณ์และใกล้เคียงกับสำเนียงมคธที่พระสงฆ์ในลังกาใช้สวดมนต์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระราชธิบายถึงเรื่องนี้ว่า

“พระธรรมยุติกนิกายลงสันนิษฐานว่า วิธีว่าภาษามคธของพระลังกาเป็นดีกว่าของพวกอื่น จึงนำวิธีนั้นมาใช้ในการสวดกรรมวาจาและสวดมนต์”²⁰⁰

¹⁹⁸ คณินันต์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484, หน้า 16-17.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

²⁰⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 24.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ถึงการสวดมนต์ของ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายตามแบบสำเนียงรามัญที่ถูกอธิบายว่าใกล้เคียงกับสำเนียงมครที่พระสงฆ์ ในลังกาใช้สวดมนต์ว่า

“...ถ้าค้ำกันจนถึงสำเนียงเหตุใดจึงจะไม่ค้ำสำเนียงรามัญ อันห่างจากสำเนียงภาษา เดิมเป็นอันมาก ถ้าสำเนียงรามัญนับว่าถูกต้องแล้วเหตุไฉนสำเนียงสยามและกัมพูชาจึงจะไม่ถูกต้อง เล่า ยิ่งสำเนียงพม่ายิ่งแหว่งมากไป ลังกาที่เป็นครุณั้นเหมือนเสียงมครแล้วหรือไฉน จะว่าด้วยฐาน อักษรก็มีรู้ที่อยู่ด้วยกันทุกภาษา ความข้อนี้ก็เห็นปรากฏชัดว่าถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงยืนยันว่าเฉพาะสำเนียงรามัญจึงจะถูกต้อง เมื่อได้ทรงทราบกว้างขวางออกไป ก็ ได้ให้ใช้สำเนียงอย่างธรรมยุติกนิกายใช้อยู่บัดนี้ ซึ่งใกล้ต่อภาษาเดิมยิ่งกว่าสำเนียงอื่น แต่ข้อที่ถ้อยลง ไปถึงสำเนียงเช่นนี้ ก็เป็นถือตามอย่างละเอียดเกินแก่ความต้องการ เช่นในพระกระแสด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิญาณเรื่องวิธีห่มผ้า ก็ว่าเวลาเมื่อยังเป็นภิกษุหนุ่ม ถือ ไปอย่างข้างคิดละเอียด...”²⁰¹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงคัดค้านการอธิบายว่า พระสงฆ์มหานิกายมีกรรมวาจาวิบัติว่า

“...ปัญหาที่จะพึงวินิจฉัยในข้อนี้ คือว่าอย่างไรใช้ได้ อย่างไม่ใช้ได้ ของพิจารณา ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในบ้านก่อน ภาษาไทยของเราเอง สำเนียงของชาวกรุงเทพฯ กับของชาวมณฑล ไกลเคียง ยังไม่เหมือนกัน ยิ่งห่างออกไป ก็ยิ่งแปร่งมากขึ้น เช่นสำเนียงของชาวมณฑล นครศรีธรรมราช ชาวกรุงฝักเกือบไม่เข้าใจ ถ้าจะเทียบสำเนียงของชาวเหนือกับชาวใต้ ยิ่งจะห่างกัน มาก ไม่ใช่เป็นแต่ภาษาไทยของเรา แม้ภาษาฝรั่งก็เป็นทุกประเทศ แต่คนชาติเดียวกันอยู่ต่างถิ่นกัน ยังพูดสำเนียงแปร่งจากกัน คนชาติหนึ่งพูดภาษาของชาติอื่นคงแปร่งไม่ต้องสงสัย คนพูดคนฟัง ภาษาต่างประเทศได้คงรู้ดี ฟังแต่จีน ฝรั่ง แยกพูดไทยเถิด เป็นอย่างไรบ้าง ผู้ที่เรียกว่าพูดได้ ก็คือพูด ให้ฟังเข้าใจ ผู้ที่เรียกว่าพูดชัด ก็คือพูดไม่แปร่งมาก ธรรมดาของภาษาเป็นอยู่เช่นนี้ ส่วนภาษามคร เป็นภาษาตาย คือไม่มีคนพูดในบัดนี้ ไฉนเธอจะจับเอาเป็นหลักได้ว่าอย่างไรชัด แต่ภาษาเป็นคือที่มี คนพูด เช่น ภาษาไทยของเราเอง ยังเพี้ยนกันไปได้ หากจะว่าวิธีว่าอักษรตามแบบลังกาแลเป็นชัด เดิมก็ไม่ได้อุปสมบทด้วยกรรมวาจาว่าอักษรตามแบบนั้น อุปสมบทมาเดิมด้วยกรรมวาจาตามแบบ มหานิกาย และตามแบบรามัญต่างหาก ถ้าค้ำแบบมหานิกายเสีย เมื่อภายหลังจะอิงแบบรามัญเป็น หลักได้แลหรือ รับรองได้หรือว่าแบบรามัญใกล้เคียงแบบลังกามากกว่าแบบมหานิกาย เธอเองเสียอีก

²⁰¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 32-33.

จะต้องรับว่า รามัญว่าแปร่งมากกว่าเพื่อน ที่สุดพระลังกาเองก็อุปสมบทด้วยกรรมวาจาสำเนียงอย่างอื่นคุณพวกเรา จงเห็นในเรื่องหนหลังเถิด เมื่อเป็นเช่นนี้ ข้อที่ว่า พระมหานิกายไม่เป็นอุปสัมบัน เพราะกรรมวาจาวิบัติ เพราะว่าอักษรไม่ชัด ไม่มีมูลเลย อันที่จริง แม้ภาษามคธเองก็กลายมาโดยลำดับ ถ้าเทียบภาษายุครจนาพระบาลีและอรรถกถา กับคำจารึกหลักศิลา ครั้นอโศกรัชกาล คงจะเห็นว่าไกลกันมาก ครั้งนั้น ยังไม่ใช้อักษรสังโยค คือตัวสะกด ทั้ง ร กับ ล อักษร ก็ยังใช้สับกับที่ใช้ ในบัดนี้ ได้คัดมาลงไว้ข้างท้ายพอเป็นตัวอย่าง สำหรับผู้ต้องการ ข้อที่ควรถือเป็นประมาณในการว่า อักษรนั้น ก็ยังใช้สวดกรรมวาจาในภาษามคธ เป็นพวกเดียวกันถ้าจะถือเพียงฟังรู้ความ เช่นภาษา เป็น ก็ไม่ได้เสียแล้ว ว่าอย่างมอญและลังกาฟังไม่รู้กันทีเดียว

อีกอย่างหนึ่ง คือในกรรมวาจาไม่ได้ระบุวัตถุ คือผู้อุปสมบท และ ไม่ได้ระบุบุคคลคือ อุปัชฌายะ ออกชื่อผู้อุปสมบทว่า นาโค ออกชื่ออุปัชฌายะว่า ดิสุโส ที่ไม่มีจริง เป็นอันใช้ไม่ได้ จริงอยู่ ระบุชื่อแท้ดีกว่าใช้ชื่อเป็นแบบ ซึ่งสมมุติเอาเดี๋ยวนั้นแล้ว ไม่ได้ใช้ต่อไปและเป็นตั้งเล่นไป แต่ ถ้าชื่อตั้งเล่นชั่วคราวใช้ไม่ได้แล้ว แม้ชื่อแท้ก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน เพราะพวกธรรมยุตติกาที่อุปสมบทในฝ่ายรามัญด้วยใช้ชื่อตั้งเล่นมาก่อน เพิ่งใช้ชื่อแท้เมื่อภายหลัง ถ้าอุปสัมปทากรรมเดิมวิบัติเสียแล้ว อุปสัมปทากรรมในชั้นหลัง จะขึ้นได้ด้วยประการใด วิธีใช้ชื่อลงเป็นแบบ นาโค สำหรับผู้อุปสัมปทาเปกข์ ดิสุโส สำหรับอุปัชฌายะ ไม่ใช่เป็นความมั่งง่ายของพระมหานิกาย ปรากฏในฎีกา วิมตฺติวินทนีแล้ว โดยวางไว้เป็นอย่างดีสำหรับกรอกลงในคำว่า มีชื่ออย่างนี้ การที่เอามาใช้ลงเป็นแบบนั้น สันนิษฐานว่าบางทีจะใช้มาแล้วในยุคแต่งฎีกานั้นเอง ตั้งลงเป็นแบบอย่างนั้น ชรอยสำหรับพระไม่ได้เรียนรู้มคธภาษา ผลก็เป็นไปข้างละอย่างกับใช้ชื่อแท้ แต่เปลี่ยนวิภัติไม่ถูก เรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้เคยรู้สึกมาแต่ครั้งยังไม่ได้อุปสมบท ปีหนึ่งข้าพเจ้าได้รับพระราชทานพระกฐินหลวง ทอดวัดโชตนาราม ซึ่งเรียกตามคำตลาดว่า วัดพระยาไกร พระครูเจ้าวัดไม่มีตัว พระสมุห์ครองพระกฐิน ในกรรมวาจา กฐิน สวดออกชื่อพระผู้รับฝากกฐินว่า “สีลเตส ภิกขุโน” ในครั้งนั้น ข้าพเจ้ากำลังเรียนมคธภาษาอยู่ มีความรู้พอจะลงสันฐานได้ว่าผิดหรือตกหล่น เหตุว่า เอ การันต์ในมคธภาษาหาไม่มี พระสมุห์นั้นคงมีชื่อฉายาว่า “สีลเตช” อันควรจะสวดว่า “สีลเตชสุต” ถ้าเธอปรารถนาจะให้คนอื่นเขานับถือเธอว่าเป็นพระ จำจะต้องเลิกการคัดค้านพระมหานิกายในข้อนี้เสีย ไม่เช่นนั้น ก็ชื่อว่าค้านตนเองด้วยเหมือนกัน

ยังมีข้อที่น่าจะตะจิตตะขวงใจยิ่งกว่า 2 ข้อที่กล่าวมาแล้วอีก ภาษาที่ใช้ในกรรมวาจา สำหรับเอาความรู้ความเข้าใจกันจริง ๆ เช่น ไล่เสียงอุปสัมปทาเปกข์ถึงอันตราภิกขกรรม พระผู้สวดกรรมวาจาและอุปสัมปทาเปกข์ควรเข้าใจความคำขออุปสมบท อุปสัมปทาเปกข์ ผู้ว่าเองก็ตีสงฆ์ก็ตีควรเข้าใจ กรรมวาจาที่สวดประกาศเรื่อง ซึ่งเรียกว่าอัญญัติและที่ประกาศความตกลงของสงฆ์ ซึ่งเรียกอนุสาวนา พระผู้สวดกรรมวาจาก็ตี สงฆ์ก็ตีควรเข้าใจ ทำแต่ทำทาง หากความเข้าใจมิได้ทั้งนั้น

น่าจะคัดค้านก่อนว่าไม่เป็นอันทำจริง เป็นเสกไป ถ้าจะแก้ว่า ความตั้งใจว่าอุปสมบทให้เขามีอยู่ แม้ทำเป็นแต่ทำเช่นนั้นก็ใช้ได้ เพราะเป็นแต่สมมติ จะว่าเป็นเสกก็ตามที เสกไม่ใช่สมมติหรือ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะต้องคัดค้านถึงการว่าอักษรและไม่ระบุชื่อแท้ทำอะไร เพราะทั้ง 2 อย่างนั้น เป็นแต่กระเส็นกระสายพอเป็นเครื่องช่วยทำความเข้าใจให้ชัดเจนขึ้น ถ้าไม่เข้าใจภาษาแล้ว แม้ว่าชดก็ช่วยเอาความเข้าใจไม่ได้ แต่ไหนไม่มีใครคัดค้าน เพราะเป็นมาเสียนานแล้ว ค้านเข้าก็กินตนเอง²⁰²

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ถึงการออกเสียงสวดมนต์ในการอุปสมบทว่า

“ปัญหาเรื่องจะเป็นบรรพชาหรือไม่นี้ เห็นว่าเป็นข้อที่ถ้อยละเอียดมากเกินไป ว่าด้วยกิจบรรพชามีรับไตรสมณาคมนี่ให้ถูกต้องเป็นที่ตั้ง...เมื่อจะว่าตามข้อความในพุทธบัญญัติ ก็เพียงแค่ให้ฟังชัดเจนเข้าใจทั้งผู้ที่ให้สรณาคมและผู้ที่ได้รับสรณาคม...”²⁰³

ในพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพใน พ.ศ.2484 ซึ่งทูลต่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่าเรื่องสวดมนต์ของภิกษุธรรมยุตซึ่งเชื่อว่าได้แบบจากลังกานั้น เป็นความเข้าใจผิดของภิกษุธรรมยุตรุ่นหลังที่จริงทำนองสวดมนต์ของภิกษุธรรมยุตมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและมีได้เหมือนสำเนียงสวดมนต์ของภิกษุลัทธิเถรวาทชาติใดในเอเชียอาคเนย์ ไม่ว่าจะปม่า มอญ ลังกา สำเนียงสวดมนต์ที่คล้ายคลึงภิกษุลังกาก็กลับเป็นสำเนียงสวดมนต์ของภิกษุมหานิกาย ภายหลังพระหัตถ์ตอนหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีมาถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ตรัสว่า

“...ด้วยทำนองพระลังกาสวดมนต์ไปพลไปเหมือนทำนองพระมหานิกายถึงอาจจะสวดด้วยกันได้ ผิดกันแต่ออกเสียงอักษรเท่านั้นต้องนิคมพระมหานิกายว่าอุสาห์รักษาทำนองที่ได้จากลังกามาเป็นช้านาน”²⁰⁴

ส่วนสาเหตุที่สำเนียงสวดมนต์ของภิกษุมหานิกายคล้ายคลึงกับสำเนียงสวดมนต์ของภิกษุลังกา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ให้ข้อสันนิษฐานว่าเป็น

²⁰²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 28-32.

²⁰³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาธิวาสวิหาร, หน้า 32-33.

²⁰⁴สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เล่ม 18, หน้า 186 - 187.

เพราะมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสมณทูตระหว่างกันและกันมาเป็นเวลาช้านาน²⁰⁵อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในพระวินัยปิฎก จุลวรรค ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุเรียนพุทธวจนะตามภาษาท้องถิ่นของตน ความว่า

“สมัยนั้น ภิกษุสองรูปเป็นพี่น้องกัน ชื่อเมณฑุละและโกณฑุละเป็นชาติพราหมณ์ พุजा อ่อนหวาน เสียงไพเราะ เธอสองรูปนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วกราบทูลว่าพระพุทธเจ้า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างสกุลกันเข้ามาบวช พวกเขาจะทำพระพุทธวจนะให้ผิดเพี้ยนจากภาษาเดิม มิฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะขอยกพระพุทธวจนะขึ้น โดยภาษาสันสกฤต

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า คุณก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า มิฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะยกพระพุทธวจนะขึ้น โดยภาษาสันสกฤตดังนี้เล่า คุณก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำของพวกเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส...ครั้นแล้วทรงทำธรรมีกถารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้น โดยภาษาสันสกฤต รูปโดยกขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏ

เราอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะตามภาษาเดิม”²⁰⁶

พุทธพจน์นี้ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงไม่อนุญาตให้ใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในศาสนาฮินดูและแพร่หลายอยู่ในอินเดียขณะนั้น แต่พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาท้องถิ่นเดิมของภิกษุแต่ละรูปที่เข้ามาบวชภายในสังฆมณฑลทั้งนี้เพราะประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมกับศาสนิกในท้องถิ่นของภิกษุรูปนั้นๆ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงเรื่องการสวดมนต์ตามแบบพระสงฆ์ลังกาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายซึ่งได้รับการอธิบายว่าถูกต้องตามอักขระฐานกรณ์และใกล้เคียงกับสำเนียงมคธที่พระสงฆ์ในลังกาใช้สวดมนต์ ส่วนภิกษุมหานิกายมีกรรมวาจาวิวัตินั้นเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ว่าเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเพราะพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาท้องถิ่นของตนในการศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งในบริบทนี้ก็คือภาษาไทย จึงกล่าวได้ว่าการเขียน การอ่าน การพูดนั้นสามารถกระทำได้ในภาษาท้องถิ่น คือ ภาษาไทย ซึ่งเมื่อเป็นดังนี้แล้วการสวดมนต์นั้นก็ไม่มี ความจำเป็นจะต้องไปออกเสียงสวดมนต์ให้เหมือนกับสำเนียงของภาษาใดๆ ซึ่งอยู่ในท้องถิ่นอื่น สามารถออกเสียงเป็นสำเนียงไทยได้โดยไม่ผิดพระพุทธานุญาต พระสงฆ์มหานิกายจึงไม่จัดว่ามีกรรมวาจาวิบัติ แต่

²⁰⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 22, หน้า 209.

²⁰⁶ วิ.จ.9/180/64-65.

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานข้างต้นก็ได้แสดงว่าสำเนียงการสวดมนต์ของพระสงฆ์มหานิกายได้ไปไกล่เคียงกับสำเนียงของพระสงฆ์ศรีลังกาคิดกันแต่อกเสียงอักขระเท่านั้น

2. ความเห็นว่าพระสงฆ์มหานิกายมีสี่มาวิบัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า

“...การถืออุ้งด้วยเรื่องสี่มา ย่อมทำความลำบากให้ไม่น้อย ที่ลังกาถึงวิวาทกันใหญ่โต...”²⁰⁷

3. ความเห็นว่าภิกษุมหานิกายครองผ้าไม่ถูกแบบแผน ซึ่งพระสงฆ์ธรรมยุตครองผ้าจีวรแหวกและเคยยึดถือว่าเป็นเรื่องสำคัญนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงพระราชวิจารณ์ถึงเรื่องนี้ว่า

“คนทั้งปวงมักจะคิดเห็นกันว่า ข้อสำคัญอันเป็นเครื่องหมายแห่งธรรมยุติกนิกายนั้นคือ ห่มผ้าคลุมแหวกแขนขาออกทางอก ดูเหมือนจะเป็นสิกขาบทสำคัญเสียหนักหนา ความจริงการที่พระสงฆ์จะได้รับความผิดเพราะห่มผ้า ก็เป็นอาบัติอันน้อย ข้อพุทธบัญญัติเดิมก็มีแต่เพียง ห้ามไม่ให้ห่มอย่างชาววัง และอย่างนักเลงเป็นต้น ไม่บังคับว่าจำจะต้องห่มเช่นนั้นเช่นนี้ ฝ่ายผู้ที่ห่มดองข้างในห่มสังฆาฏิกุลมข้างนอก (พระสงฆ์มหานิกาย – ผู้เขียน) เขาถือตามตัวหนังสือข้อผ้าทั้งหลายนั้นและมีอื่นประกอบ ฝ่ายห่มแหวกนั้น เป็นลัทธิอาจารย์ที่เมืองลังกาห่มเช่นนั้นมาเป็นเดิม และพิจารณาแปลสิกขาบทประกอบไปคนละอย่าง ก็มีทางที่จะเถียงไปทางหนึ่ง เมื่อว่าตามจริงแล้วพระแต่ก่อนก็เห็นจะไม่ได้ห่มเหมือนกันอย่างเดียวกัน แต่ในชั้นหลังนี้ลงเป็นที่ว่าฝ่ายหนึ่งผิดฝ่ายหนึ่งถูก จึงทำให้เป็นข้อสำคัญขึ้นอย่างหนึ่งแล้ว ยังซ้ำพระรามาริทธิเจ้ากรุงรามัญเทศออกพระราชบัญญัติบังคับลงไว้ว่า ให้ทำตามอย่างอาจารย์ที่เมืองลังกา พระรามัญจึงห่มแหวกทั้งสิ้น ครั้นเมื่อพระสงฆ์ธรรมยุติกายไปเป็นศิษย์รามัญจึงได้ห่มแหวกตาม...”²⁰⁸

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ถึงพฤติกรรมการห่มผ้าจีวรแหวกของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในรัชสมัยของพระองค์ว่า

“...แม้แต่เท่านี้ก็แลเห็นแล้ว คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตไปไม่กี่ปี สาวกของพระองค์ท่าน คือ พวกธรรมยุติ ความคิดแคบลงไปเพียงเท่าใด ในเวลานี้แคบลงมาจนแลเห็นว่า สิ่งใดไม่สำคัญหมคนอกจากห่มแหวกอยู่แล้วเป็นพอ ถ้าเราห่มแหวกเราแก้พ้อแล้วทางวินัยเราไม่ต้องเรียน เท่านี้เห็นได้ว่าเลวปานใด ความที่เป็นไปได้ถึงเพียงนี้ เนื่องจากการที่เห็นว่า

²⁰⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 34.

²⁰⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาวิวาส,” ใน ประวัติวัดราชาวิวาสวิหาร, หน้า 33.

คนนับถือมาก นับถือว่าดีหมดทุกอย่าง ถือว่าคนเชื่อถือนิยมแล้วจะประพฤติดีจริงหรือไม่ดีจริงเขาก็
นิยม ความคิดเช่นนี้เป็นอันคนตั้งอยู่ในความประมาท...”²⁰⁹

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชวินิจฉัยถึงเรื่อง
การห่มผ้าจีวรของพระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกายและมหานิกายไว้ ความว่า

“ส่วนตัวเราเองนั้น (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้วิจัย) ถ้าจะว่าไปก็ไม่
มีความลำเอียงในส่วนวิธีห่มผ้าอย่างหนึ่งอย่างใดเลยเพราะแท้จริงตามทางโบราณคดีที่ได้พยายาม
ค้นคว้าหาแบบมาแล้ว ดูก็ยังไม่ปรากฏแน่ชัดเลยว่าพระสงฆ์ในพุทธกาลนั้น ท่านห่มอย่างไรแน่ แต่
ตามทีเห็นในรูปโบราณต่างๆ ดูไม่เห็นเหมือนกันทั้งพวกทั้งกลุ่ม ถ้าหากจะใกล้เคียงก็ดูเหมือนจะใกล้เคียง
ผสมกัน คือมีวนและห่มอย่างธรรมยุติก แต่ไม่ใช่แหวกมือขวาออกกลางๆ เมื่อปรารถนาใช้มือขวา
ก็ลอดใต้ชายผ้าออกมาเหมือนอย่างพระมหานิกาย เพราะฉะนั้นจึงเลือกไม่ถูกว่าห่มแหวกกับห่ม
คลุมไหนจะถูกต้องยิ่งกว่ากัน เป็นอันยังต้องยอมอยู่ว่า ถูกทั้ง 2 อย่าง”²¹⁰

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงอธิบายว่า

“การห่มผ้า ครั้งแรกดูเหมือนไม่มีจำกัดถ้วนถี่ เข้าบ้านห่มคลุมกายมิดชิดก็แล้วกัน ห่ม
ดองปิดบ่าชายเปิดบ่าขวาก็แล้วกันเหมือนอย่างห่มผ้าห่มนอน ไม่ต้องมีแบบจำกัด ภายหลังมาถ้วนถี่
หนักเข้า จนถึงเป็นเครื่องหมายนิกาย ข้าพเจ้าเองไม่เห็นเป็นสำคัญเลย ห่มอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ให้
เรียกว่าเป็นปริมณฑลได้แล้ว ก็เป็นแล้วกัน”²¹¹

ข้อวินิจฉัยเรื่องการครองผ้าถูกยกมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่งในช่วงปีพ.ศ.2484 เมื่อเกิด
การเคลื่อนไหวของคณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนา²¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพมีพระวินิจฉัยเรื่องพระสงฆ์ครองผ้าประทวนต่อสมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติ
วงศ์ ความว่า

“...เมื่อได้ตัวอย่างพระพุทธรูปจากคันธารราษฎร์มาถึงเมืองไทย พิจารณาได้เห็นทำ
พระองค์ทรงครองผ้า “ห่มคลุม” เหมือนอย่างทีพระสงฆ์ (มหานิกาย) ไทยและเขมร ครองแก่
โบราณก็เกิดพิศวง ไปพิจารณาดูพระพุทธรูปที่ชาวอินเดียทำต่อมา ทำในอินเดียก็ดีหรือทำใน

²⁰⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสื่อป่า, หน้า 65.

²¹⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การคณะสงฆ์, หน้า 277.

²¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

²¹² ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ใน คณินันต์ย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทย

เมืองไทยเช่นที่พระปฐมเจดีย์ก็ดี ล้วนทำห่มคลุม เอาพระหัตถ์ออกทางชายจีวรเหมือนอย่างพระมหานิกายห่มทั้งนั้น

คิดต่อไปว่า พระพุทธรูปแรกมีขึ้นต่อเมื่อพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วถึง 500 ปี ช่างคันธารราษฎร์รู้ได้อย่างไรว่าพระพุทธรองค์ทรงครองผ้าอย่างนั้น อธิบายข้อนี้ก็เห็นได้ง่ายด้วยเมื่อ พ.ศ.500 พระพุทธศาสนายังรุ่งเรืองในอินเดียพระภิกษุสงฆ์ซึ่งบวชสืบสมณวงศ์ลงมาจกพระอริยสาวกคงยังมีมาก ช่างโยนกคงเอาลักษณะที่พระสงฆ์ครองผ้าในสมัยนั้นมาทำพระพุทธรูปและเห็นต่อไปว่าลักษณะที่ครองคลุมอย่างนั้นพระสงฆ์ในอินเดียคงใช้เป็นแบบเดียวกันทั่วไป ถ้าหากพระสงฆ์ในคันธารราษฎร์กับในมคธราษฎร์ครองผ้าผิดกัน พระพุทธรูปที่ทำในมคธราษฎร์ก็คงทำครองผ้าเป็นอย่างอื่น หากทำห่มคลุมเหมือนอย่างคันธารราษฎร์ไม่ จึงชวนให้เห็นว่าพระสงฆ์ในอินเดียห่มคลุมอย่างมหานิกายมาแต่เดิม ลักษณะที่ห่มแหวกน่าจะเกิดขึ้นในประเทศอื่นที่รับพระพุทธศาสนาไปประดิษฐาน เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปในอินเดียจึงไม่มีปรากฏที่ทำห่มแหวกอย่างพระลึงกาพม่ามอญ

ยังมีวินิจฉัยประกอบอีกทาง 1 แม้ลักษณะพระครองผ้าที่ในเมืองไทยนี้เอง เวลาเข้าบ้านพระไทย (มหานิกาย) ห่มครองข้างในแล้วเอาจีวรห่มคลุมข้างนอก พระมอญเอาจีวรกับสังฆาฏิซ้อนห่มด้วยกัน ถ้าไปไหนไม่เข้าบ้านแต่เดิมเห็นจะเป็นแต่ห่มครองเช่นเดียวกันทั้งพระไทยและพระมอญพระไทยไปธุระก็ยังห่มครองอยู่จนทุกวันนี้ ต่อมาภายหลังจึงห่มจีวรคลุม แต่ชั้นเดียวทั้งไทยและมอญโดยมักง่ายเพื่อมิให้ต้องเปลี่ยนผ้าครองหากจะเข้าบ้านในระหว่างทาง สักเกตความในนิทานที่อ้างถึงครั้งพุทธกาลเช่นมีในคัมภีร์ธรรมบทเป็นต้น มีกล่าวเนื่องๆ ว่าเวลาพระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตมีพระภิกษุสาวกเชิญบาตรและจีวรตามเสด็จไปจากอาราม เมื่อไปถึงบ้านตรัสเรียกเอาบาตรกับจีวรจากพระสาวก คือห่มจีวรคลุมพระองค์แล้วทรงถือบาตรเข้าไปในบ้าน ชวนให้เห็นว่าเมื่อเสด็จไปจากอารามทรงห่มครองอย่างพระไทย เมื่อจะเสด็จเข้าบ้านเอาจีวรห่มคลุมพระองค์เข้าข้างนอกดูสะดวกดี ถ้าทรงครองผ้าอย่างห่มแหวกถึงบ้านจะต้องเปลื้องผ้าผืนที่ทรงห่มครองออกจากพระองค์ก่อน เอาผ้าซ้อนกับจีวรแล้วจึงห่มคลุมพระองค์เข้าในบ้านดูอยู่ข้างลำบาก

ตามวินิจฉัยที่กล่าวมา ลักษณะห่มคลุมอย่างพระไทยและเขมรน่าจะเป็นแบบเก่ามีมาก่อนห่มแหวกอย่างพระลึงกา พม่า มอญดอกกระมัง ขอให้ทรงพิจารณาดูเถิด²¹³

²¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 22, หน้า 132-135.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระวิจารณ์ตอบ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับเรื่องการครองผ้าของพระสงฆ์ใน ลักษณะเดียวกันว่าทรงไม่เคยพบพระพุทธรูปครองผ้าแบบห่มแหวก ความว่า

“เมื่อดูพระพุทธรูปเก่าใหม่ ก็เห็นห่มผ้าเป็นหลายอย่างต่างกัน ทางอินเดียเห็นทำเป็นห่ม ผ้าย่นเป็นกลีบก็มี ไม่ย่นก็มี ห่มคลุมอย่างถลกข้างล่างก็พบ ห่มดองก็พบ แต่มัดคันทับห่มแหวกไม่ พบเลย...”²¹⁴

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในพระวินัยปิฎกถึงเรื่องการห่มจีวรของพระสงฆ์แล้วนั้นก็ ไม่พบว่าพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ห่มจีวรแบบใดแต่จะพบเพียงว่าทรงบัญญัติให้ ครองผ้าจีวรปกปิดร่างกายให้เรียบร้อยสมแก่สมณสาธูป ดังในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายถึง เหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทเรื่องการห่มจีวร ความว่า

“โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ บิณฑิกคหบดี เขตพระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระฉัพพัคคีย์นุ่งผ้าเลื่อยหน้าข้าง เลื่อยหลังข้าง ชาวบ้านพากันฟังโทษ ติเตียน โปนทะนาว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตร จึงได้นุ่ง ผ้าเลื่อยหน้าข้าง เลื่อยหลังข้าง เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโศกยามเล่า ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินชาว บ้านเหล่านั้นพากันฟังโทษ ติเตียน โปนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อย...ต่างก็ฟังโทษ ติเตียน โปนทะนาว่า ไฉนพระฉัพพัคคีย์จึงได้นุ่งผ้าเลื่อยหน้าข้าง เลื่อยหลังข้างเล่า แล้วกราบ ทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำธรรมิกถา ในเพราะเหตุเป็นค้ำมูลนั้น ในเพราะ เหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ทรงสอบถามพระฉัพพัคคีย์ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข่าว่า พวกเขอนุ่งผ้าเลื่อยหน้าข้าง เลื่อยหลังข้าง จริงหรือ

พระฉัพพัคคีย์ทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า คุณก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงได้นุ่ง ผ้าเลื่อยหน้าข้าง เลื่อยหลังข้างเล่า การกระทำของพวกเธอนั้นไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของ ชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว...

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลพวกเธอพึงยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงอย่างนี้ ว่าดังนี้

146.1. ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เราจักนุ่งเป็นปริมณฑล

อันภิกษุนุ่งปีดมณฑลสะคือ มณฑลเช่า ชื่อว่านุ่งเป็นปริมณฑล

ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้าเลื่อยหน้าหรือเลื่อยหลัง ต้องอาบัติทุกกฏ

²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188-189.

ไม่แก้ง 1 ไม่มีสติ 1 ไม่รู้ตัว 1 อาพาธ 1 มีอันตราย 1 วิกลจริต 1 อาทิกัมมิกะ 1 ไม่
ต้องอาบัติแล”²¹⁵

ในเสขยวัตรก็ได้อธิบายถึงอาบัติของการครองผ้าจีวรไม่เรียบร้อยไว้ ความว่า

“ถามว่า ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้าเลื้อยหน้า หรือเลื้อยหลัง ต้องอาบัติเท่าไร

ตอบว่า ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้าเลื้อยหน้า หรือเลื้อยหลัง ต้องอาบัติตัวหนึ่ง คือ ทุกกฎ

ภิกษุอาศัยความไม่เอื้อเพื่อ นุ่งผ้าเลื้อยหน้า หรือเลื้อยหลัง ต้องอาบัติตัวหนึ่งนี้”²¹⁶

4.ความเห็นเรื่องพระสงฆ์มหานิกายมีบริษัทธิวิบัติและอาจารย์วิบัติแต่ครั้งกรุงเก่า ได้รับ
การคัดค้านจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสดังที่ทรงดำรัสไว้ว่า

“...พระสงฆ์ตกอยู่ในที่เป็นอันตรายเช่นนั้นไม่ใช่จะมีแต่เมืองเรา ลังกา พม่า รามัญ
เป็นด้วยกันทั้งนั้น ต่างจึงขอพระสงฆ์ของเมืองอื่นมาตั้งถ่ายเทกันไปมา ดังกล่าวไว้แล้วในหนหลัง
ถ้าท่านผู้ระวางมีความรู้กว้างขวางก็คงหายรังเกียจ ความรู้ที่แคบย่อมนำให้ดำเนินในทางที่แคบ”²¹⁷

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงพระราชอธิบายยืนยันว่ามี
พระสงฆ์ที่สืบมาแต่สมัยอยุธยาว่า

“พระนครของพวกเราได้เคยมีสี่กั๊กมาติดเป็นหลายครั้ง จนถึงเสียพระนครก็สอง
ครั้ง แต่ไม่เคยได้ยินว่าจนถึงพระสงฆ์สาบสูญ สิ้นสี่กั๊กแล้วก็ควบคุมกันเข้าไปได้”²¹⁸

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹⁵วิ.มหา.4/800/881-882.

²¹⁶วิ.ป.10/387/159.

²¹⁷สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เรื่องนิกาย, หน้า 35.

²¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

บทที่ 5

สรุปและเสนอแนะ

5.1 สรุป

สงฆ์หรือสังฆะหมายถึงการรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยคุณสมบัติร่วมกันคือ มีปฏิญญาที่เรียกว่าปฏิญญาสามัญญตาและมีศีลที่เรียกว่าศีลสามัญญตา ซึ่งในพุทธศาสนาคำนี้ถึงพระวินัยและปาติโมกข์ที่เป็นสิ่งรวมพระภิกษุเข้าด้วยกัน กล่าวคือนอกจากจะอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกันแล้ว ยังต้องมีกิจกรรมเพื่อส่วนรวมร่วมกันอีกด้วย การที่พระภิกษุไม่ยอมร่วมสังฆกรรมร่วมกันจึงเป็นเงื่อนไขของการแตกแยกซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการทำสังฆเภท ซึ่งการทำความเข้าใจเรื่องสังฆเภทนั้นจะต้องพิจารณาถึงเหตุการณ์ความแตกแยกของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา เนื่องจากความแตกแยกของสงฆ์ไม่เกิดขึ้นเฉพาะในสมัยปัจจุบันเท่านั้นแต่ระยะเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน บรรดาภิกษุสงฆ์ในสังฆมณฑลก็ได้มีทัศนคติหรือความคิดเห็นในหลักธรรมวินัยเรื่องต่างๆ ทั้งที่มีความคิดเห็นตรงกันก็มี แตกต่างกันไปไม่ตรงกันมีความเห็นขัดแย้งไม่ลงรอยกันก็มีมาโดยตลอด บางกรณีก็เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล บางกรณีก็เป็นความขัดแย้งระหว่างหมู่คณะ ซึ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้วนั้นบางกรณีก็สามารถเจรจาตกลงประนีประนอมและทำความเข้าใจระหว่างกันได้ แต่ในบางกรณีนั้นก็เกิดการขัดแย้งกัน อย่างหนักจนถึงขั้นวิวาทและแตกแยกกันจนไม่สามารถร่วมอุโบสถสังฆกรรมเป็นนานาสังวาสกันก็มี และความแตกในบางกรณีนั้นเป็นที่ชัดเจนว่าเป็นสังฆเภท แต่ในบางกรณีก็ยังไม่สามารถอธิบายได้ว่าเป็นสังฆเภท อย่างไรก็ตามความขัดแย้งของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนานี้ก็ได้ปรากฏเป็นหลักฐานไว้หลายเหตุการณ์ด้วยกัน เช่น เหตุการณ์การทำสังฆเภทของพระเทวทัตที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในหลายๆ นิกายซึ่งจัดว่าเป็นการทำสังฆเภทลำดับแรกและเป็นการทำสังฆเภทที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับมากที่สุดในพุทธศาสนา ซึ่งการทำสังฆเภทของพระเทวทัตนี้จัดว่าเป็นการทำอันนตริยกรรมด้วย

เหตุการณ์ความแตกแยกที่เกิดขึ้นของสงฆ์ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาผู้วิจัยพบว่าเมื่อพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปในดินแดนใดแล้วและได้ดำรงอยู่ในดินแดนนั้นและในเวลาต่อมาได้เกิดเป็นชุมชนทางศาสนาหรือสังฆมณฑลขึ้น พระสงฆ์ในฐานะสมาชิกของชุมชนทางศาสนานั้นก็ย่อมต้องอยู่ร่วมกันกับสมาชิกสงฆ์คนอื่นๆ และเมื่อมาอยู่ร่วมกันก็ย่อมที่จะมีการปฏิสังสรรค์กันเกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งการปฏิสังสรรค์กันระหว่างสงฆ์ภายในชุมชนทางศาสนานั้นๆ อาจเกิดความไม่ลงรอยขัดแย้งกันขึ้นได้ภายในคณะสงฆ์ซึ่งอาจจะนำไปสู่ความแตกแยกและอาจพัฒนาไปสู่การแยก

เป็นนิกายได้ในที่สุด ซึ่งการแตกแยกเป็นนิกายของสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นมีคำอธิบายที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในหมู่พระสงฆ์และนักวิชาการทั้งอดีตและปัจจุบันว่าเกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ

1. ความเห็นไม่ลงรอยกัน (ไม่มีทิวฐีสามัญญตา)

2. การประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ไม่มีศีลสามัญญตา)

สาเหตุของการแตกแยกของสงฆ์ ประการแรกอธิบายว่าการใช้วิธีถ่ายทอดหลักคำสอนด้วยวาจาหรือที่เรียกว่า “มุขปาฐะ” เมื่อเวลาผ่านไปความผิดพลาดก็เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ประกอบกับไม่มีพระพุทธรูปเจ้าคอยทำหน้าที่ประสานความผิดพลาดนั้นเช่นในสมัยพุทธกาล ผู้ที่เข้าใจผิดก็เลยไม่ทราบว่าคุณเข้าใจหลักธรรมผิด เมื่อผู้นั้นมีฐานะเป็นครูอาจารย์ในเวลาต่อมา ความผิดพลาดก็ถูกถ่ายทอดไปยังศิษย์ ทำให้เกิดสำนักความคิดที่ขัดแย้งกันและอีกประเด็นหนึ่งคือ ความคิดเห็นของคนแต่ละคนที่มีต่อคัมภีร์อันตนได้ศึกษามานั้น แตกแยกออกเป็นมติต่างคนต่างเข้าใจอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกันและต่างฝ่ายก็ยึดถือมติดของตนว่าถูกต้อง ของผู้อื่นผิดและเมื่อตนถือมติใดก็อดไม่ได้ที่จะมีการวิพากษ์วิจารณ์เปรียบเทียบกับมติของฝ่ายอื่น จึงมีการโต้เถียงกันระหว่างกันและกันว่าใครจะดีกว่าใคร หนักเข้าก็เลยแตกสามัคคี และการอภิปรายโต้ตอบกันนั้นเท่ากับเป็นการให้เสรีภาพอย่างกว้างขวางแก่ภิกษุในพุทธศาสนา ภิกษุทุกรูปต้องใช้ความคิดต้องหาเหตุผล ต้องตัดสินใจเรื่องทั้งหลายเกี่ยวกับพระธรรมวินัยด้วยตนเอง ในกรณีที่ภิกษุโต้แย้งกันจนตกลงกันไม่ได้ มีบทบัญญัติให้สงฆ์เป็นผู้พิจารณาตัดสิน โดยถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ แต่การวินิจฉัยของสงฆ์นั้นก็ไม่ได้ขัดขวางความเชื่อถือส่วนบุคคล ผู้มีความเห็นขัดแย้งจะไปตั้งคณะขึ้นใหม่ก็ได้ เสรีภาพดังกล่าวมานี้เป็นการสนับสนุนส่งเสริมความคิดอิสระและสมรรถภาพทางสติปัญญา ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของประวัติศาสตร์พุทธศาสนา แต่ก็เป็นการทำให้พุทธศาสนาแตกเป็นนิกายเล็กนิกายน้อยมากมาย การเกิดขึ้นของนิกายเหล่านี้แสดงว่าภิกษุมีแนวความคิดใหม่ๆ อยู่เรื่อยๆ และสาเหตุอีกอย่างหนึ่งนั้นนักวิชาการเชื่อถือกันว่าความคิดทางปรัชญาเป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการแบ่งแยกนิกายขึ้นมา

สาเหตุประการที่สองนั้นพิจารณาเนื่องมาจากชุมชนสงฆ์ต้องอยู่ร่วมกันกับฆราวาสผู้ซึ่งให้ความอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจ โดยการอาศัยประชาชนในการดำรงชีวิตเพศบรรพชิต ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสงฆ์ที่มีแนวทางมุ่งหมายที่จะปฏิบัติธรรมเป็นพระอรหันต์เพื่อความหลุดพ้นซึ่งเป็นชนชั้นนำจำนวนน้อยซึ่งใช้ชีวิตในอารามอันเงียบสงบและปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด กับกลุ่มสงฆ์ที่ถือว่าวัตรปฏิบัติและภารกิจที่สำคัญของสงฆ์ คือ ต้องมุ่งประโยชน์เพื่อความหลุดพ้นของศาสนิกชนทั่วไปเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็ต้องต่อสู้กับอำนาจและอิทธิพลของพระอรหันต์และพยายามแก้ไขลักษณะต่างๆ ในพระวินัยให้ลดความเคร่งครัดลง และการที่พุทธ

ศาสนาแยกนิกายเป็นเถรวาทและมหายานนั้นเพราะมีปัจจัยจากเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นและสภาพภูมิอากาศเข้ามาประกอบด้วย

สำหรับปัญหาการถกเถียงและอธิบายว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นสังฆเภทนั้น นอกจากการประเด็นดังกล่าวนี้แล้วยังมีการถกเถียงในประเด็นอื่นอีกด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ประเด็นที่อธิบายว่าการผนวชของวชิรญาณภิกษุนั้นเป็นการ “ลี้ภัยทางการเมือง” โดยอาศัยศาสนจักรเยี่ยงสมัยโบราณหรือประเด็นเรื่องการสถาปนาธรรมยุติกนิกายซึ่งได้รับการอธิบายว่าเป็นการฟื้นฟูหรือปฏิรูปพุทธศาสนาภายในราชอาณาจักรที่กำลังเสื่อมให้ดีขึ้น

ผลการวิจัยพบว่าการผนวชของวชิรญาณภิกษุอย่างไม่มีกำหนดเวลาภายหลังการสิ้นสุดสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นเพราะวิถีทางการเมืองเป็นตัวกำหนดมากกว่าความศรัทธาที่พระองค์ทรงมีต่อการดำรงเพศบรรพชิตและความศรัทธาในพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากในระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่เสด็จสวรรคตนั้น วชิรญาณภิกษุทรงตั้งพระทัยที่จะผนวชในพุทธศาสนาตามประเพณีการผนวชของเจ้านาย คือ ผนวชเพียงพรรษาเดียว แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตลงอย่างกะทันหัน และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ครองราชย์ต่อมาทำให้พระองค์ทรงเห็นภัยอันเกิดจากความระแวงที่ครอบคลุมอยู่ในบ้านเมือง ระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระองค์ การที่วชิรญาณภิกษุตัดสินใจตัดสินพระทัยผนวช นั้นเพราะพระองค์ทรงคำนึงถึงความปลอดภัยในพระชนม์ชีพของพระองค์มากกว่าความศรัทธาในพุทธศาสนา

ในระหว่างที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชอยู่นั้นพระองค์ได้สถาปนาธรรมยุติกนิกายเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งซึ่งเดิมมีคณะสงฆ์สยามวงศ์หรือที่วชิรญาณภิกษุเรียกว่าอาจิณกับปิกนิกายหรือมหานิกายซึ่งเป็นคณะสงฆ์สยามวงศ์คณะเดียวที่ดำรงอยู่ก่อนในราชอาณาจักร ระหว่างที่วชิรญาณภิกษุผนวชนั้นปรากฏว่าวชิรญาณภิกษุมีการเคลื่อนไหวในการดำเนินกิจกรรมซึ่งมีวิธีการในรูปแบบต่าง ๆ หลายประการ ที่พิจารณาแล้วพบว่ามียากกว่าการผนวชเป็นภิกษุธรรมดากล่าวคือ วชิรญาณภิกษุทรงสนพระทัยติดตามความเป็นไปในราชสำนัก สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ตลอดเวลาและทรงติดตามข่าวสารการเมืองอยู่เสมอถึงแม้ว่าพระองค์จะไม่อยู่ในพระนครก็ต้องการให้มีคนคอยรายงานความคืบหน้าไปให้ทรงทราบเป็นประจำ ความสนพระทัยติดตามความเป็นไปในราชสำนักของวชิรญาณภิกษุนี้ดำเนินมาโดยตลอด ครั้นถึงเมื่อเวลาปลายแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราชการการเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ พระองค์ก็ได้ทรงอุตสาหะสอดส่องตรัสรองในราชการนั้นด้วยเป็นหลายอย่างหลายประการ

กล่าวได้ว่า การที่วชิรญาณภิกษุทรงผนวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาในระยะแรกนั้น เป็นไปตามพระราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาของพระราชวงศ์และในเวลาต่อมาเมื่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชบิดาเสด็จสวรรคต วชิรญาณภิกษุมีความจำเป็นต้องผนวชต่อไปเพราะเหตุการณ์ทางการเมืองเป็นตัวกำหนดและการที่พระองค์ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะสงฆ์อีกคณะหนึ่งภายในราชอาณาจักรนั้นเป็นการใช้พุทธศาสนาเป็นฐานสำคัญในการสนับสนุนพระองค์ในเวลาข้างหน้าโดยใช้เป็นเครื่องมือและวิถีทางในการสร้างบารมีเพื่อที่จะกลับไปสู่อำนาจทางการเมืองใหม่

เมื่อพิจารณาหลักการกว้าง ๆ ของธรรมยุติกนิกายกับมหานิกาย พระสงฆ์ทั้งสองนิกาย ล้วนปฏิบัติตามพระธรรมวินัย 227 ข้อเท่ากัน ถือนิพพานบัพเดียวกัน สอบความรู้พร้อมกันด้วยข้อสอบเดียวกัน ศึกษาพระปริยัติธรรมอย่างเดียวกัน อยู่ภายใต้อาณัติคณะสงฆ์ร่วมกัน ตลอดจนพิธีกรรมทุกอย่าง เช่น สวดมนต์ และสังฆกรรมต่าง ๆ เป็นแบบเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุไม่ได้เป็นการแยกออกจากมหานิกายแต่เป็นการแอบแฝงอยู่ในนิกายเดิม ไม่ได้แยกเป็นนิกายใหม่อีกนิกายหนึ่งแต่ถึงอย่างไรก็ตามพระสงฆ์สองนิกายตีความพระธรรมวินัยแตกต่างกัน ดังนั้นการปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระสงฆ์สองนิกายจึงไม่เหมือนกันเพราะต่างก็ปฏิบัติพระธรรมวินัยตามแนวการตีความของแต่ละนิกาย

อย่างไรก็ตามการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุเป็นคณะสงฆ์ขึ้นอีกคณะหนึ่งนั้นก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็น “คณะสงฆ์เถื่อน” เนื่องจากกษัตริย์มิได้เป็นผู้สนับสนุนการสถาปนา “นิกาย” ใหม่ และยังพิจารณาได้ว่าเป็นการกระทำที่เกินกว่าหน้าที่ความรับผิดชอบของวชิรญาณภิกษุเพราะหน้าที่ในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงดูแลรักษาพุทธศาสนานั้นเป็นหน้าที่ของกษัตริย์ที่เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศก

เมื่อพิจารณาในประเด็นเรื่องสังฆเภทนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าวชิรญาณภิกษุได้ประกาศแยกการทำสังฆกรรมต่อคณะสงฆ์วัดมหาธาตุเหมือนกับเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลที่พระเทวทัตประกาศแยกสังฆกรรมจากคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าเป็นประธานและทรงปกครองอยู่ ซึ่งการประกาศดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่ามีเจตนาในการทำสังฆเภทหรือไม่ ประกอบกับวชิรญาณภิกษุนั้นก็ยังไม่ได้ตัดพระองค์ออกจากวัดมหาธาตุอย่างเด็ดขาดเพราะตำแหน่งที่ประทับของพระองค์นั้นทรงให้สานุศิษย์และไพร่ในพระองค์ดูแลไว้ โดยมีพระองค์เจ้าฤกษ์เจ้านายที่ผนวชอยู่ในขณะนั้นและสนิทสนมกับวชิรญาณภิกษุช่วยดูแลสานุศิษย์ที่วัดมหาธาตุต่างพระเนตรพระกรรณของวชิรญาณภิกษุ ส่วนพระองค์เองนั้นเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุเป็นบางเวลา กล่าวได้ว่าวชิรญาณภิกษุไม่ได้แยกตัวออกจากคณะสงฆ์เดิมและเมื่อวชิรญาณภิกษุได้เสด็จออกจากวัดมหาธาตุมาประทับที่วัดสมอรายแล้วนั้นอธิบายได้ว่าพระองค์ได้ทรงอยู่นอก “เขตสีมา” หรือเขตที่พระสงฆ์จะใช้ทำสังฆกรรมต่างๆ ของวัดมหาธาตุ การที่พระองค์จะทำสังฆกรรมในเรื่องต่างๆ ตามกิจของสงฆ์นั้นพระองค์ก็ต้องทำใน “เขตสีมา” ของวัดสมอรายเนื่องจากพระองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดแห่งนี้

จึงพิจารณาได้ว่าไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดและเมื่อพิจารณาต่อไปอีกว่าในระยะแรกของการสถาปนาธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ทั้งธรรมยุตและมหานิกายยังสามารถร่วมสังฆกรรมกันได้ มีลักษณะเป็นพระสี่คอก คือไม่ใช่ทั้งธรรมยุตและมหานิกาย ขนบธรรมเนียมที่เคร่งครัดจนไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับภิกษุมหานิกายได้เพิ่งจะปรากฏเมื่อวชิรญาณภิกษุผู้สถาปนาธรรมยุติกนิกายขึ้นครองราชย์สมบัติ ซึ่งธรรมยุติกนิกายได้รับการยกย่องเชิดชูจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้สถาปนา ส่วนพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียดหยามว่าเป็นเพียงอนุปลัมบัน คือ ไม่มีภาวะเป็นอนุปลัมบันหรือเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง มีสถานะเพียงสามเณรถือศีล 10 ข้อ หลักฐานที่แสดงว่าพระสงฆ์มหานิกายถูกเหยียด คือ พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจะไม่ยอมรับร่วมอุโบสถสังฆกรรมกับพระมหานิกาย นอกจากนี้พระมหานิกายที่จะบวชแปลงเป็นธรรมยุติกนิกายต้องเปลื้องผ้าออกนุ่งขาวก่อนแล้วขออุปสมบทเป็นชั้น ๆ หรือแม้แต่หากหลวงเมื่อบวชในพระสงฆ์คณะปรกกรมกันทั้งสองนิกายถือว่าเป็นเพียงพระสงฆ์มหานิกายไม่ใช่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ถ้าจะเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ต้องทำทัฬหีกรรม คือ บวชซ้ำตามธรรมเนียมของธรรมยุติกนิกาย การดูหมิ่นพระสงฆ์มหานิกายว่าเป็นอนุปลัมบันเข้าใจว่ามีมาแต่ครั้งสถาปนาธรรมยุติกนิกาย อย่างไรก็ตามวชิรญาณภิกษุได้อธิบายไว้ในพระนิพนธ์ของพระองค์เองอีกว่าพระทั้งสองนิกายมีความสามัคคีกันดี ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นไม่ได้เป็นการทำให้สงฆ์แตกแยกกันหรือเป็นสังฆเภทจึงไม่เป็นอนันตริยกรรมอีกด้วย

อย่างไรก็ตามการที่วชิรญาณภิกษุและพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้พิจารณาว่าพระสงฆ์มหานิกายไม่มีสถานภาพในความเป็นพระภิกษุที่แท้จริงเพราะถือว่าต้องวิบัติหรือความบกพร่อง 5 ประการ การสรุปดังกล่าวนี้เป็น การปฏิเสธความชอบธรรมของคณะสงฆ์ที่มีอยู่เดิม ซึ่งทำให้ธรรมยุติกนิกายมีความชอบธรรมและเป็นที่ยอมรับในหมู่ชนชั้นนำทางการเมือง ตลอดจนประชาชนทั่วไป ซึ่งความเห็นที่พระมหานิกายไม่เป็นภิกษุที่แท้จริงค่อยๆ ลดถอยลงในเวลาต่อมาเนื่องจากการค้นพบข้อเท็จจริงซึ่งพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์มหานิกายมากขึ้น แต่ความรังเกียจระหว่างสงฆ์ยังคงมีอยู่

5.2 เสนอแนะ

วิทยานิพนธ์นี้มีขอบเขตการศึกษาถึงประเด็นการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุในเรื่องวินัยทางพุทธศาสนาเป็นหลักไม่ได้ศึกษาอย่างละเอียดในประเด็นทางด้านสังคมวิทยาศาสนาว่าการสถาปนาธรรมยุติกนิกายของวชิรญาณภิกษุนั้นมีองค์ประกอบที่สามารถจัดได้ว่าเป็นนิกายใหม่ทางศาสนาหรือไม่อย่างไร ซึ่งควรจะมีการวิจัยต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กระจำจันท์ โปธิ, มหานิกาย – ธรรมเนียม ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทย กับ การสั่งเสพ
อำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร. กรุงเทพฯ : อมร, 2528.

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. ศิลปากร, กรม. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 (หมวดศาสนาจักร) คัมภีร์มหาวงศ์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2534.

กี ฐานิสสร, ประวัติศาสตร์สงฆ์ไทยกับธรรมเนียมปฏิบัติประหาร, (กรุงเทพมหานคร: มณีกรวิทยาการพิมพ์, ไกรฤกษ์ นานา, พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “มิตรภาพอาบยาพิษ” (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547),

ขจร สุขพานิช, “พระพุทธไพรีพินาศ,” ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย 2547),

คณินันต์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 – 2484 กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จากวัดราชประดิษฐ (พระนคร: อักษรนิติ, 2461),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, แปลโดย หลวงญาณวิจิตร(พระนคร: จันทน์, 2501).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ชุมนุมพระบรมราชาธิบายและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้ำของคฤสุภา, 2548.),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ปฐมวงศ์,” ใน พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: 2505),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. สังขัตโตวาทกถา (พระนคร: โสภณพิพรรฒนาการ, 2463),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “กาลาสรรเสริญพระธรรมวินัย,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระรัตนตรัย,” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์,

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา,” ใน มหามกุฏราชานุสร

สรณีย์,

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ประเพณีพระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรทำน้ำพระพุทธมนต์ในพระราชวังชั้นใน” ใน ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 2 หมวกราชประเพณี โบราณ. พระนคร : การพิมพ์พาณิชย์, 2501.

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการสถาปนากิจศพ รongเสวกตรี กระจ่าง ตันตริก

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ., ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2503.),

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2 (พระนคร: คุรุสภา, 2506),

จอห์น แมคคอนแนล, ศาสตร์และศิลป์แห่งการระงับความขัดแย้ง, แปลโดย พระไพศาล วิสาโล และคนอื่นๆ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ. (กรุงเทพมหานคร: เสริมศึกษา, 2538),

จอห์น เบาริง, บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง, แปลโดย นันทนา ตันติเวสส (กรุงเทพมหานคร: ไอเดียสแควร์, 2532),

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547),

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของ สกสศ, 2550),

จุลลดา ภัคดีภูมินทร์, พระนามพระบรมวงศานุวงศ์ [ออนไลน์], 3 ธันวาคม 2553. แหล่งที่มา

<http://www.sakulthai.com/DSakulcolumndetailsql.asp?stcolumnid=285&stissueid=2405&stcolcatid=2&stauthorid=13>

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, หลักพุทธศาสนา : เถรวาท- มหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524),

ชาญณรงค์ บุญหนุน, “กฎพระสงฆ์ในกฎหมายตราสามดวง” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร และ วีรวัลย์ งามสันติกุล. (บรรณาธิการ). พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. (กรุงเทพฯ : สามลดา, 2549.)

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้ว, 2524),

ญาณสังวร (สุวฑฒโน), สมเด็จพระ. ศาสนวงศ์. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.)

ฐานิสสโรภิกขุ, ค่านมหาศาสนวงศ์. (พระนคร : สมรรถภาพ, 2481.)

ฐานิสุสร, มารกับพระ สงครามเงียบระหว่างธรรมยุติ-มหานิกาย (นครศรีธรรมราช : มิตรบำรุง, 2481),

ดวงจิตร จิตรพงศ์, ม.จ.หญิง. “พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการตั้งธรรมยุตินิกาย” ใน ป่าป้อนหลาน. (กรุงเทพฯ : วัฒนชัย,

2531.)

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์
บรรณาการ, 2518.)

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประวัติวัดมหาธาตุ (พระนคร: โสภณพิ
พรรฒชนาการ, 2461).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานคณะสงฆ์, พิมพ์ครั้งที่ 3
(กรุงเทพมหานคร: วัชรินทร์การพิมพ์, 2513),

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ใน
ลังกาทวีป (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, 2503),

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำนานพระพุทธเจดีย์ (แพร่พิทยา, 2514),
ไฉชากู อิคเคะ, พุทธประวัติพิเคราะห์, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (กรุงเทพมหานคร: เรือน
แก้ว, 2538),

ถึงช้าง, ถึงช้าง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถึง, แปลโดย ชิว
ซุหลุน (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547),

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ประดิษฐานพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย
และ นิยายเรื่องตาม่องล่าย. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้า สิทธยากร
วร วรณ ณ เมรุ วัดธาตุทอง วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2508 (พระนคร : สหประชา
พาณิชย์, 2508.)

นฤมล ชีร์วัฒน์, พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์,” ใน
ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่
ที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: แพรว, 2538),

นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร:
บรรณกิจ, 2523),

นันทนา กปิลกาญจน์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2394 – 2411. (กรุงเทพฯ :
โอ.เอส.พรินติ้งเฮาส์, 2547.)

บุศรา เกียรติอุตสาหกรรม, บทบาทคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมือง
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต(ไทยศึกษา) มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, 2546.

ปฐม นิคมานนท์, “กำเนิดวงศ์ธรรมยุต” ใน พระครูวิเวกพุทธกิจ หลวงปู่ใหญ่เสาร์ กนดสีโต พระ

- ปรมาจารย์ใหญ่ฝ่ายพระกรรมฐาน โครงการหนังสือบูรพาจารย์ เล่ม 5. (กรุงเทพมหานคร : พี.เอ. ลีฟวิง, 2546.)
- ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548),
- ปรามินทร์ เครือทอง, พระจอมเกล้า “KING MONGKUT” พระเจ้ากรุงสยาม. (กรุงเทพฯ : พิมพ์, 2547.)
- ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. “เทศนาพระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน มหามกุฏราชานุสรณีย์. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511.)
- ปวเรศวรียาลงกรณ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. และคนอื่น ๆ, เทศนาพระราชประวัติและ พงษาวดารกรุงเทพ. (พระนคร : หนังสือพิมพ์ไทย, 2456.)
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. (พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, 2546.)
- พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548),
- พงศธร กนกศิลป์ธรรม, “พระวชิรญาณกับการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” พุทธศาสนศึกษา. 13(1) : 48 – 72 ; มกราคม – เมษายน, 2549.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์, 2546),
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: ช่อระกา, 2548),
- พระฟาเหียน, จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของ พระภิกษุฟาเหียน ซึ่งได้ออกจากเมืองจีน ท่องเที่ยวไปเพื่อแสวงหาคัมภีร์พระไตรปิฎก ในประเทศอินเดียตลอดถึงสิงหล ตั้งแต่ พ.ศ. 942 ถึง 957, แปลโดย พระยาสุนทรฤชาชัย (จันทร์ ดุงคสวัสดิ์) พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2506),
- พระมานะ ธรรมกุลโล (ศรีสุทธิ), การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546
- พระปัญญาสามี, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร (พระนคร: (ม.ป.ท.) 2506), พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ญฺ โน) วัด เทพศิรินทราวาส 23 มีนาคม 2506.),
- พระราชปริยัติ (สฤณี สิริโร), กระบวนการแก้ปัญหาในพระพุทธศาสนาตามหลักอริยธรรมสมณะ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552)

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2506),
พลาตีสัย สิทธิชัยกิจ, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเจ้ากรุงสยาม รัชกาลที่ 4

(กรุงเทพมหานคร: bone word, 2547),

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. ประวัติพุทธศาสนาในสยาม. (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.
2522.)

มงคลสุธี, พระเทพ. รวบรวมและเรียบเรียง. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพระ
ศาสนา : พระราชประวัติ นานานิพนธ์. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.)

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกฉบับพร้อมอรรถกถา (91 เล่ม) เล่มที่ 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9,
10, 11, 13, 16, 26, 36, 38, 40, 53, 55, 60, 63, 64, 75, 80. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536.

มหาวิทยาลัยอวทาน เล่ม 1, แปลโดย สำเนียง เลื่อมใส (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา,
2553),

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง, พระบาทสมเด็จพระเทศนาเสือป่า (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, 2539).

เมตตานนุโท ภิกขุ, เหตุเกิด พ.ศ. ๑ เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร: S.P.K. Paper and f Form, 2545)

วรรณะ วน โณ, พระปลัด. ประวัติธรรมยุค และ มหานิกาย. (กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ, 2524.)

วอลเตอร์ เอฟ เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลโดย นิจ ทองโสภิต. (พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์, 2530.)

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์, “รายงานผลการวิจัยเรื่องปรัชญานอกพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏใน
พระไตรปิฎก,” (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลโดย กุสุมา ณ
อยุธยาและศรีลักษณ์ สง่าเมือง พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547),

วิลเลียม เอ. วาร์เรน, ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุท
ธการพิมพ์, 2545),

วันทนีย์ ส่องศิริ, การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

ศรีสุพร ช่วงสกุล, ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 –
2464). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2530.

ส.ธรรมยศ, Rex Siamen Sium หรือพระเจ้ากรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร : โฆษิต,
2551),

สมภาร พรหมทา, “พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก,” (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

- สมภาร พรหมทา, “ศาสนากับรัฐ,” ใน พุทธวิบัติ?, พิทยา ว่องกุล, บรรณาธิการ(กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2542),
- สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534.)
- สีลาจาระภิกขุ, พุทธประวัติสำหรับเยาวชน, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ (กรุงเทพมหานคร :ธรรมนุชา, 2520),
- สุจริตลักษณ์ ศีผดุง และคณะ, “พระสงฆ์มอญในสังคมไทย.” พุทธศาสนศึกษา. 2(1) : 35 – 46 ;
- สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน กรุงเทพมหานคร: มหา มกุฏราชวิทยาลัย, 2532. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวง ศรีสรรพ์ สิงหนเสนี ณ เมรุวัดเทพศิลา วันอาทิตย์ที่ 15 ตุลาคม 2532).
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทย ก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลง การปกครอง (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536),
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์, พุทธศาสนาไทยและประชาธิปไตยไทยจากมุมมองของส.ศิวรักษ์, แปลโดย พิภพ อุดมอิทธิพงศ์ (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, 2547),
- สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลก (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546),
- เสรี พงศ์พิศ, คาทอลิกกับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525),
- เสถียรพงษ์ วรรณปก, บางแง่มุมเกี่ยวกับพระพุทธองค์ (กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัย, 2544),
- แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: เจริญกิจ, 2535),
- สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, ปาฐกถาพิเศษเรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆเภท (พระนคร: การพิมพ์พาณิชย์, 2494),
- ลัทธิธรรมปุณฺฑริกสูตร, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ ไทย-ธิเบต, 2543),
- สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษา กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- หอสมุดแห่งชาติ, หมู่ธรรมคดี เลขที่ 6 คู่ 107 มัดที่ 75 เรื่อง “พระราชวินิจฉัยรัชกาลที่ 4 คัดพระราชทานว่าด้วยเรื่อง หลักพระศาสนา”
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ.2475 (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538),

- อิทธิพล แก้วพิลา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังฆเภทในพุทธศาสนาเถรวาท,” (วิทยานิพนธ์
 ปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545),
- แฉับบ็อด โลว์ มอฟแพ็ท, แผ่นดินพระจอมเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพมหานคร:
 สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520),
- อัจฉรา กาญจนมัย, การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394).
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2523.

ภาษาอังกฤษ

- Conze, E. A Short History of Buddhism. London : Unwin Paperback, 1982..
- Dauids, C.A.F. “Economic conditions according to early Buddhist Literature,” in The Cambridge History of India Vol. I, ed. E.J.Rapson 2d Indian reprint ed., Delhi: S.Chand and Co, 1958-64.
- Handley, P.M. The King never smiles : A biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej. New Haven /Conn. : Yale University Press, 2006.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ ภูวมินทร์ วาดเขียน
เกิด วันที่ 26 ตุลาคม 2526

การศึกษา
พ.ศ.2550 ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยบูรพา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย